# MONVMENTA GERMANIAE HISTORICA

INDE AB ANNO CHRISTI QVINGENTESIMO
VSQVE AD ANNVM MILLESIMVM
ET QVINGENTESIMVM

EDIDIT

SOCIETAS APERIENDIS FONTIBVS
RERVM GERMANICARVM MEDII AEVI.

LEGVM SECTIO III. CONCILIA.

TOMI II SVPPLEMENTVM.

HANNOVERAE ET LIPSIAE
IMPENSIS BIBLIOPOLII HAHNIANI
MDCCCCXXIV.

# MONVMENTA
# GERMANIAE
# HISTORICA

INDE AB ANNO CHRISTI QVINGENTESIMO
VSQVE AD ANNVM MILLESIMVM
ET QVINGENTESIMVM

EDIDIT

SOCIETAS APERIENDIS FONTIBVS
RERVM GERMANICARVM MEDII AEVI.

---

LEGVM SECTIO III. CONCILIA.

TOMI II SVPPLEMENTVM.

---

HANNOVERAE ET LIPSIAE
IMPENSIS BIBLIOPOLII HAHNIANI
MDCCCCXXIV.

# CONCILIA

EDIDIT

SOCIETAS APERIENDIS FONTIBVS
RERVM GERMANICARVM MEDII AEVI.

---

TOMI II SVPPLEMENTVM.

LIBRI CAROLINI.

---

HANNOVERAE ET LIPSIAE
IMPENSIS BIBLIOPOLII HAHNIANI
MDCCCCXXIV.

Ex officina aulae Vimariensis typographica

# LIBRI CAROLINI

SIVE

# CAROLI MAGNI CAPITVLARE DE IMAGINIBVS

RECENSVIT

HVBERTVS BASTGEN

HANNOVERAE ET LIPSIAE
IMPENSIS BIBLIOPOLII HAHNIANI
MDCCCCXXIV.

SOCIETAS APERIENDIS FONTIBVS RERVM GERMANICARVM MEDII AEVI.

SANCTVS
AMOR PATRIAE
DAT
ANIMVM.

FRANCOFVRTI A. M.
XIII. KAL. FEBR. MDCCCXIX.

*Caroli Magni Capitulare de imaginibus iam prius foras dare volui indice addito, at editio textus cum aliis difficultatibus tum belli calamitate rerumque angustiis nimis retardata est, index, quem elaboratum numerisque absolutum in armario asservo, ut lucem videat, nunc quidem temporis fieri omnino non potest. Quae cum ita sint, quamvis invitus textum solum nunc publici iuris facere animum induxi, editione indicis felicioribus temporibus relicta.*

*De origine, dispositione, argumento, auctoritate ecclesiastico-politica, de codicibus editionibusque, de controversia inter viros doctos de genuinitate huius capitularis exorta, de ipso capitulari et de capitulari q. d. Hadriano, de auctore eiusque doctrina theologica, imprimis quid de venerandis imaginibus iudicaverit — quas non nisi 'in memoriam rerum gestarum et ob ornamentum ecclesiarum' absque ulla veneratione habendas esse docet — quae exposui in Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde XXXVI 631—666, XXXVII 15—51. 455—533 supplemento non egere censeo. Quamquam haec omnia lectoribus non ignota esse confido, tamen non prorsus superfluum esse videtur denuo monere capitulum laudatum traditum esse in cod. lat. Vatic. 7207 eiusque apographo cod. Paris. bibl. Arsenal. nr. 663. Alium praeterea codicem in bibliotheca Vaticana fuisse v. cl. Ioannes Mercati exposuit in Bessarion XXXVII 112. Qui codex,*

*si tandem aliquando forte fortuna in lucem protrahatur, tamen auctoritatem textus a me ex cod. Vat. lat. 7207 transcripti, — licet non pure nitideque exarati, etsi initio scriptorem in animo habuisse appareat exemplar emendatum praebere —, nullo modo everti posse demonstravi. Fuitne codex ille perditus liber a Carolo imperatore ad Hadrianum papam missus? An aliud apographum quale cod. 663? Qua de re quid sentiam alio loco proponam.*

*Librum emittere non possum, quin eis cl. viris gratias quam maximas agam, qui huic editioni faverunt: Eminentissimo Francisco Ehrle, Cardinali S. R. E., qui antea bibliothecae Vaticanae praefectus erat, Reverendissimo Ioanni Mercati, qui nunc hoc officio fungitur, Alberto Ehrhardt, nunc universitatis Bonnensis professori, imprimis Richardo Salomon, universitatis Hamburgensis professori, qui in plagulis corrigendis auxilium mihi praestitit et omnibus modis opera et consilio me adiuvit.*

*Romae mense Decembri 1923.*

***Hubertus Bastgen.***

## *IN[a] NOMINE DOMINI ET SALVATORIS NOSTRI IESU CHRISTI. INCIPIT OPUS ILLUSTRISSIMI ET EXCELLENTISSIMI SEU SPECTABILIS VIRI CAROLI, NUTU DEI REGIS FRANCORUM, GALLIAS, GERMANIAM ITALIAMQUE SIVE HARUM FINITIMAS PROVINTIAS[1] DOMINO OPITULANTE REGENTIS, CONTRA SYNODUM, QUE IN PARTIBUS GRAETIAE PRO ADORANDIS IMAGINIBUS STOLIDE SIVE ARROGANTER GESTA EST[2]. *A fol. 1.

### PRAEFATIO.

Ecclesia mater nostra, pretiosissimo sponsi Christi sanguine redempta et regeneratione salutaris gurgitis lota et salutifero edulio[b] corporis et haustu sanguinis satiata *et nectarei liquoris unguine delibuta et per universum orbem terrarum in pace diffusa, *A fol. 1'. aliquando externa, aliquando intestina[3] perpetitur bella, aliquando exterorum concutitur incursibus, aliquando civium pulsatur tumultibus[4]. Nonnumquam videlicet incredulorum vel haereseorum inpellitur infestationibus, nonnumquam vero scismaticorum vel arrogantium turbatur simultatibus.

Est enim arca salvandas intra se continens animas, cuius typum antiqui illius patris arca gerebat, quae in huius saeculi sevissimas diluvii absque naufragii periculo cf. Gen. 6, 14 sqq. transigit procellas et nescit mortiferis praesentis saeculi alluvionibus cedere nec infestantium adversarum potestatum obsidione fatescere, sed illo pro ea et maxime in ea pugnante, qui positus est in ea murus dicente propheta: *Urbs fortitudinis nostrae* Is. 26, 1. *salvator, ponetur in ea murus et antemurale,* et qui *super eius muros constituit custodes,* cf. ib. 62, 6. qui *tota die et tota nocte in perpetuum non tacebunt,* adversariis resistens et tumultiferas inquietudines tolerat et ad vere fidei confessionem convolantibus in gremio susceptis et eidem confessioni obstinata mente reluctantibus abdicatis inconvulsa et

a) *textus lemmatis, praefationis, indicis capitum, capitis primi usque ad verba* quamquam anima inmortalis sit, tamen *(p. 9, l. 5) sumitur ex solo codice A, quia deest in V. Quem codicem V inde a verbis* mutabilis esse dinoscitur *ut codicem authenticum per omnia sequimur usque ad III, c. 31. Cf. quae de utroque codice disseruimus 'Neues Archiv' XXXVII, 29 sq.* b) aediculo *A; emendavit Tilius.*

1) *De sensu verborum:* Gallias, Germaniam Italiamque sive harum finitimas provintias *cf. quae disseruimus 'Neues Archiv' XXXVI, 665. Cf. infra IV, c. 28:* cum ergo duarum et trium provinciarum praesules in unum conveniunt . . . . . catholicum est quod faciunt et fortasse dici potest universale. 2) *Gesta est haec synodus Nicaeae a. 787. imperantibus Constantino VI. (780—797) et Irena matre eius vicem gerente. Cf. Hefele, 'Conciliengeschichte' (ed. 2, Friburgii 1877) III, 441 sqq.* 3) *Quoad verba* externa *et* intestina *cf. p. 2, n. 1.* 4) *Attendas iam hic extremorum verborum similes sonitus. Qui modus scribendi nostra lingua vernacula 'Reimprosa' dicitur. Cf. quae disseruimus de hac re N. A. XXXVII, 504.*

[Ps. 128, 1. 2.] intemerata perseverat et eum David canere non cessat: *Saepe expugnaverunt me a iuventute mea, dicat nunc Israhel, saepe expugnaverunt me a iuventute mea, etenim non potuerunt mihi.* Quae incessanter per partes trinae orationis mysterium sanctae Trini- [cf. ib. 5, 2.] tatis exponit, dum et verba sua auribus divinae maiestatis percipienda, id est psallendi [*A fol. 2. ib.] melodiam, quam sine intermissione *exhibet, deprecatur et clamorem intellegendum, id est cordis affectum, qui non auribus carnalibus, sed ineffabilibus divinae maiestatis [cf. ib. v. 3.] auditibus mirabiliter excipitur, devota mente exorat et orationis suae vocem intendendam exposcit, ut scilicet declaret hanc esse orationem perfectam, quam mentis affectus ardentis inflammat. Et quamquam metaforicos mutatis verbis sensus nostros inmisceat, divinam tamen naturam credit non partibus membrorum discernenda discernere, sed una virtute cuncta peragere, qui ea, quae a nobis videntur, audit et, quae cogitavimus sive cogitaturi sumus, intro inspicit nec quicquam eius ineffabili lumini [cf. ib. v. 2. 3.] potest abscondi. Auribus etenim verba percipere, clamorem intellegere, voci orationis intendere quamquam iterate sub varietate verborum per id locutionis genus, quod a rhetoribus metabole dicitur, proferantur, trina tamen repetitio unum idemque significat. [ib. v. 3. 4.] Quae etiam in invocatione regis et Dei sive Domini, dum dicit: *Rex meus et Deus meus, quoniam ad te orabo, Domine,* tres personas et unam substantiam in divinitate se credere et fateri demonstrat, cum trium nominum invocationi non pluralia, sed singularia verba interserit.

Est enim sancta mater, est inmaculata, est praeclara, est incorrupta, est et fecunda, quae et virginitatem amittere nescit et filios generare non desinit, quae, quanto amplius mundi adversitatibus feritur, tanto auctioribus sive excellentioribus [*A fol. 2'.] *virtutibus dilatatur, et quanto plus premitur, tanto altius exaltatur. Quam propheta [cf. ib. 4, 2.] per ethopoeian Deo sic inducit loquentem: *Cum invocarem te, exaudisti me, Deus iustitię meę; in tribulatione dilatasti me.*

Cuius quoniam in sinu regni gubernacula Domino tribuente suscepimus, necesse est, ut in eius defensione et ob eius exaltationem Christo auxiliante toto annisu cer- [cf. Matth. 25, 21.] temus, ut ab eo boni servi et fidelis nomine censeri valeamus. Quod quidem non solum nobis, quibus in huius saeculi procellosis fluctibus ad regendum commissa est[1], sed etiam cunctis ab eius uberibus enutritis sollicite observandum est, ita tamen, ut ab

1) *MG. Epp. IV, 137, a. 796. Carolus Leoni III:* Nostrum est: secundum auxilium divinae pietatis sanctam undique Christi ecclesiam ab incursu paganorum et ab infidelium devastatione armis defendere foris, et intus catholicae fidei agnitione munire. Vestrum est, sanctissime pater, elevatis ad Deum cum Moyse manibus nostram adiuvare militiam; *ib. 282, a. 799. Alcuinus Carolo:* Felix populus, qui tali principe gaudet, in cuius prosperitate salus cunctorum consistit . . . . Nam quod olim apostolici patres suis scriptis in confirmationem fidei catholicae diversis mundi partibus peregerunt, hoc vestra sanctissima sollicitudo implere non cessat. Hoc mirabile et speciale in te pietatis Christi donum praedicamus, quod tanta devotione ecclesias Christi a perfidorum doctrinis intrinsecus purgare tuerique niteris, quanta forinsecus a vastatione paganorum defendere vel propagare conaris. His duobus gladiis vestram venerandam excellentiam dextra levaque divina armavit potestas; in quibus victor laudabilis et triumphator gloriosus existis; *ib. 288, a. 799. Alcuinus Carolo:* Ecce in te solo tota salus ecclesiarum Christi inclinata recumbit; *ib. 292, a. 799. Alcuinus Carolo:* o defensio ecclesiarum Dei . . . . . quatenus per vestram prosperitatem christianum tueatur imperium, fides catholica defendatur; *ib. 471, a. 801—804. Alcuinus Carolo:* Unde patenter agnosci poterit non tantum imperatoriam vestrae prudentiae potestatem a Deo ad solum mundi regimen, sed maxime ad ecclesiae praesidium et sapientiae decorem conlatam. *Cf. quae disseruimus N. A. XXXVI, 663 et 'Historisches Jahrbuch der Görresgesellschaft' XXXII (1911), p. 809 sq.*

eius unione, qui eius membrum esse dinoscitur, nullatenus abscedat, quoniam qui cf. Matth. 12, 30. cum ea non est, adversus eam est, et qui cum ea non colligit, spargit. Huius ergo rei causa loqui conpellit, quod non sine quodam animi merore prosequimur, quippe qui cum infirmantibus infirmari et cum scandalizantibus uri apostolico perdocemur cf. 2. Cor. 11, 29. exemplo.

Inflammavit igitur ventosae arrogantiae inflata ambitio et vanae laudis insolentissimus appetitus quosdam orientalium partium non solum reges, sed etiam sacerdotes, adeo ut postposita sana sobriaque doctrina et parvipendentes illud apostolicum: *Si* Gal. 1, 9. *quis evangelizaverit vobis praeter id, quod evangelizatum est, etsi angelus sit, anathema sit,* et transgredientes contra propheticam institutionem terminos maiorum, per infames cf. Prov. 22, 28. *et ineptissimas synodos ecclesiae inferre conentur[a], quod nec Salvator nec apostoli in- *A fol. 3. tulisse noscuntur, et dum sublimare conantur sue laudis fastigium, magnum adcumulent suis animabus deliquium, dumque suorum gestorum ordinem volunt mandare memoriae posteritatis, discindant vinculum ecclesiasticae unitatis.

Gesta sane est ante hos annos in Bithiniae partibus quaedam synodus[1] tam incautę tamque indiscretae procacitatis, ut imagines in ornamentis ecclesiae et memoria rerum gestarum ab antiquis positas incauta abolerent abdicatione, quodque Dominus cf. Lev. 26, 1. de idolis precepit, hoc illi de cunctis imaginibus perpetrarent; nescientes imaginem esse genus, idolum vero speciem et speciem ad genus, genus ad speciem referri non posse. Nam cum pene omne idolum imago sit, non omnis imago idolum. Alterius et longe alterius definitionis est idolum, alterius imago, cum videlicet istae ad ornamentum vel ad res gestas monstrandas fiant, illud autem numquam nisi ad miserorum animas sacrilego ritu et vana superstitione inliciendas, et imago ad aliquid, idolum ad seipsum dicatur. Qui nimirum tantae caecitatis caligine obtenebrati fuerunt, ut cunctis, qui eas habere in ecclesiis noscebantur vel habituri erant, anathematizatis inter ceteros errores hoc etiam suo errori insererent, quod rex[2] eorum Constantinus eos ab idolis liberasset[3], et ei, qui *exsultavit ut gigans ad currendam viam,* de quo dictum est: *Ecce* Ps. 18, 6. Apoc. 5, 5. *vicit leo de tribu Iuda,* ***radix David,* et triumphanti, qui[b] mundi spolia secum reportavit, *A fol. 3'. victoriae titulum derogare cupientes, regi suo adnecterent, eum non de eorum rege, sed de vero triumphatore Christo propheta praedixerit: *Ecce Dominus ascendet super* Is. 19, 1. *nubem levem et ingredietur Aegyptum, et commovebuntur simulacra Aegypti a facie eius,* nubem levem corpus videlicet humanum, quod ex virgine assumpserat nulla humanę conmistionis sorde praegravatum, Aegyptum mundum volens intellegi, quod et per Hieremiam pene hiisdem verbis se dudum facturum esse promiserat dicens: *Disperdam* Ez. 30, 13. *potius simulacra et cessare faciam idola de Memphys.*

Gesta praeterea est ferme ante triennium et altera synodus[4] illis in partibus ab eorum, qui priorem gesserant, successoribus, vel a plerisque, qui in priore fuisse narrantur. Quae tamen quamquam a priore distet voto, non tamen distat errore; et si dispar est negotio, est tamen conpar flagitio; et cum sit posterior tempore, non tamen est posterior crimine. Nec inmerito in unius baratri cenosum lacum, quamquam per diversa fluitantes, confluere videntur, quae ab unius iactantiae et vanę laudis fonte

a) *ita corrigendum videtur;* conantur *A.* b) *ita correxi;* qui *deest A.*

1) *Synodus celebrata est Constantinopoli anno 754. imperante Constantino V, dicto Kopronymo. Potius legendum 'Thraciae'; cf. N. A. XXXVII, 533.* 2) *Hic Constantinus nominatur 'rex', non 'imperator', ut ponatur 'rex partis orientalis' in eodem loco, quem tenet Carolus rex 'occidua in parte'; cf. infra p. 5, n. 3.* 3) *Cf. Mansi XIII, 354:* Omnem idolatriam vos *(i. e. Constantinus V. et Leo filius eius)* exterminastis. 4) *A. 787; cf. p. 1, n. 2.*

scaturiisse creduntur. Haec enim, anathematizata et abominata cum suis auctoribus priore, imagines, quas prior nec etiam cernere permiserat, adorare conpellit; et ubicumque sive in divinae Scripturae locis sive in sanctorum patrum commentariis quam- *A fol. 4. cumque repererunt imaginum mentionem, erga suae voluntatis arbi*trium vertunt in adorationem. Nec minoris absurditatis spiris hi connectuntur in 'habere' et 'adorare', quam illi connexi[a] sunt in imagine et idolo, cum illi imaginem et idolum, isti 'habere' et 'adorare' unum esse putarunt, quae tamen a se invicem distant et diversitate rei et societate praedicamenti, quippe cum unum illorum sit habitus, alterum agere. Nam illa etsi magna distent differentia, saltim in eo iunguntur, quod unum species, alterum genus est, haec vero nec genere nec specie nec ulla huiuscemodi societate sibi cohaerent, cum et adorari possint, quae non habentur, et haberi, quae non adorantur. Sicque reiectis moderaminis retinaculis et neglecto, quod ab antiquis non incongrue dictum est, proverbio: *Ne quid nimis* mediocritatis calle transmisso per devia gradiuntur, veluti si quis cuidam multiloquio vacanti temperamentum in loquendo indicere curans, ille e contrario adeo silentio studeat, ut mutus efficiatur, et cui dedecus ingerebat inordinata loquacitas, dedecus nihilominus ingerat desidiosa taciturnitas, aut si quis medicus aegrotantem temulentiae arguat, ille putans se medici parere dictis non solum vini sed etiam laticum sibi interdicat humorem, adeo ut, qui dudum languebat nimio vini haustu madefactus, omni sibi liquore interdicto langueat siti arefactus, cum tamen, et si diversa sit causa languoris, unus tamen sit effectus desidiosi erroris. Interea cum in neutra parte neque isti neque illi temperantiae teneantur *A fol. 4'. habenis, sed utrique praecipites per abrupta discurrant et dispari *cursu ferantur, uno Cant. 4, 7. tamen occursu sponsae Christi, ecclesiae, cui ipse dicit in Canticis canticorum: *Tota speciosa es, amica mea, et macula non est in te,* maculam inferre conantur, dum et illi ei bene habita abicere et isti bene habitis male uti suadent, dum scilicet et illi ei ornamenta auferre student et isti eam ornamenta[b] adorare permovent. Quae duo mala, ut praefati sumus, de iactantiae fonte pullularunt.

Matth. 23, 7. Dumque volunt humanos favores et *vocari ab hominibus Rabbi* et suas laudes cf. Prov. 27, 2. suis apicibus praefigunt nec adtendunt, quod per quendam sapientem dicitur: *Laudent te alii, et non os tuum, extraneus, et non lingua tua,* relictis priscorum patrum traditionibus, qui imagines non colere sanxerunt, sed in ornamento ecclesiarum habere siverunt, novas et insolitas ecclesiae nituntur inferre constitutiones, quibus ei maculam potius quam decorem adscribant. Nam si novas constitutiones ecclesiae ingerere iactantia est, scisma est, quod tamen in ecclesia fieri non debet. Quod si scisma est, cf. Eph. 5, 27. cf. Cant. 4, 7. macula est, quae in sponsa esse negatur. Si igitur novas constitutiones ecclesiae ingerere iactantia est, macula procul dubio est, quae in sponsa esse negatur. Unde datur cf. Ioh. 3, 29. intellegi non eum esse amicum sponsi, qui adeo suae laudis vult cumulare cacumen, ut per errorum notas non vereatur ecclesiasticum obtundere acumen; ac per hoc, si sponsam macula non decet, eam ei nullus conari debet inprimere. Quam si nullus *A fol. 5. conari debet inprimere, qui conatur, sponso iniuriam facit. *Si igitur sponsam macula non decet — et revera non decet —, qui conatur inprimere, sponso iniuriam facit.

Nos denique propheticis, evangelicis et apostolicis scripturis contenti et sanctorum orthodoxorum patrum, qui nullatenus in suis dogmatibus ab eo, qui est cf. ib. 14, 6. via, veritas et vita, deviarunt, institutis inbuti et sanctas et universales sex synodos, quae pro variis haereseorum infestationibus a sanctis et venerabilibus patribus gestae sunt, suscipientes, omnes novitates vocum et stultiloquas adinventiones abicimus et non solum non suscipimus, verum etiam tamquam purgamenta dispicimus, sicut et

a) ilico nexi *script. in A.* b) *bis scr., alterum deletum A.*

eam, quae propter adorandarum imaginum inpudentissimam traditionem in Bithiniae[1] partibus gesta est, synodum. Cuius scripturae textus eloquentia sensuque carens ad nos usque pervenit[2].

Contra cuius errores ideo scribere conpulsi sumus, ut sicubi forte aut manus tenentium aut aures audientium inquinare temptaverit, nostri stili divinarum Scripturarum auctoritate armati invectione pellatur et inertem vel potius inermem orientali parte venientem hostem occidua in parte per nos[3] favente Deo adlata sanctorum patrum sententia feriat. Quod opus adgressi sumus cum conhibentia sacerdotum in regno a Deo nobis concesso catholicis gregibus praelatorum[4], non arrogantiae supercilio, sed zelo Dei et veritatis studio, quoniam sicut iustis et honestis rebus inhaerere sanctum, ita nimirum pessimis et inordinatis rebus animum accommodare peccare est. Unde et David, quod societates malorum fugierit, Deo quasi purum sacrificium offert, cum dicit: *Odio habui congregationes *malignantium, et cum inpiis*[a] *non sedebo.* Et *A fol. 5'. cf. Ps. 25, 5. Iosaphat rex Iuda eo, quod Israheliticae gentis pessimo regi amicitiis iunctus sit, a Domino arguitur per prophetam. Cum igitur praefatarum duarum synodorum condi- cf. 2. Par. 19, 2. tores nec illius inperitiae sermonem habeant, qua se Apostolus *imperitum* dicit *sermone,* cf. 2. Cor. 11, 6. *sed non scientia,* nec illius eloquentiae cum spiritali sensu nitorem, de quo ex persona sanctorum praedicatorum in Canticis canticorum ecclesiae dicitur: *Murenulas aureas* Cant. 1, 10. *faciemus tibi vermiculatas argento,* mirum ducimus, quur tantae vanitatis vento inflati sint, ut eas non solum agitare praesumpserint, sed etiam sex venerabilibus synodis adnumerari conati sint. Quarum neutra quomodo non septima post Nicenam, sed aut tertia priore servata post Ariminensem aut secunda priore destructa conputari debeat, in sequentibus, cum res exegerit, diligentius annuente Domino disputabimus[5]. Quae scilicet haud secus sex synodis aequiparande sunt, quam Rubenitarum et Gaditarum et dimidiae tribus Manasse altare altari, quod per legislatorem Domino iubente conditum est[6], aequiparari potuit. Cuius auctores Israhelitici gladii furor vastaret, nisi fraternas iras supplex confessio mixta precibus praeveniret. Nos denique Esaiae vaticinio docti, qui dicit: *Haec via, ambulate in ea, non declinabitis ab ea neque ad dex-* Is. 30, 21. *teram neque ad sinistram,* et doctoris gentium[7] praedicatione admoniti, qui nos viam

a) *corr.* cū impiis *e* cumipiis *A.*

1) *Cf. N. A. XXXVII, 533.* 2) *Anastasius bibliothecarius Romanus de hac versione (Mansi, Conc. coll. XII, 981):* indecorum et inconveniens arbitratus sum septimam synodum *(i. e. Nicaenam secundam)* . . . . non habere Latinos . . . . .; non quod ante nos minime fuerit interpretata, sed quod interpres pene per singula relicto utriusque linguae idiomate adeo fuerit verbum e verbo secutus, ut quid in eadem editione intelligatur, aut vix aut nunquam possit adverti, in fastidiumque versa legentium, pene ab omnibus hac pro causa contemnatur. *Ideoque Anastasius aliam fecit interpretationem, quam Iohanni VIII. papae dedicavit. Cf. N. A. XXXVI, 632. Anastasius et auctor huius Capitularis unam eandemque interpretationem prae oculis habuerunt.* 3) *Quanti momenti haec verba sint, demonstravi N. A. XXXVI, 659 sqq. Ex eis luce clarius apparet Capitulare hoc esse librum, qui nostra vernacula lingua diceretur 'Staatsschrift', et quidem litteras publicas 'partis occiduae' contra 'partem orientalem', regis Francorum contra 'regem' Graecorum (cf. supra p. 3, n. 2).* 4) *Cf. acta concilii Parisiensis anni 825:* Eandem porro synodum *(i. e. Nicaenam secundam)* cum sanctae memoriae genitor vester *(i. e. Carolus Magnus)* coram se suisque perlegi fecisset et multis in locis, ut dignum erat, reprehendisset *etc. MG. Conc. II, 1, 481, 30. Cf. commentationem nostram N. A. XXXVII, 475.* 5) *Synodus Ariminensis celebrata fuit a. 359; cf. N. A. XXXVI, 666 et infra IV, c. 13.* 6) *Cf. Ios. 22, 9 sqq.* 7) *I. e. sancti Pauli; cf. 1. Tim. 2, 7.*

regiam tenere instituit, imagines in ornamentis ecclesiarum et memoria rerum gestarum habentes et solum Deum adorantes [1] et eius sanctis opportunam venerationem exhibentes nec *cum illis frangimus nec cum istis adoramus, sed illius ineptissimae synodi scripturam, quae non solum illa loquutione caret, qua parva submisse, mediocria temperate, magna granditer proferuntur, sed etiam pedestris sermonis modum negligit, abnuentes, institutoris nostri, sermonis videlicet Dominici, nitimur fieri usquequaque sequaces. Quoniam igitur et patrum anathematizantium filios et filiorum anathematizantium patres [2] mixtim in praefata synodo hebitudinis continentur discursus, mixtam utriusque reprehensionem noster favente Domino digeret stilus, nihil indiscussum, nihil intactum, nihil silentii cavernis obstrusum praeteriens, nisi forte quod aut difficultas inordinati sermonis nostro intellectui inpertire negaverit aut puerilis dicti ineptiam reverentia cohibente noster sermo persequi dispexerit [a].

*A fol. 6.

## EXPLICIT PRAEFATIO.

*A fol. 6'.

## *INCIPIUNT CAPITULA LIBRI PRIMI.

I. De eo, quod Constantinus et Haerena in suis scriptis dicunt: 'Per eum qui conregnat nobis Deus'.

II. De eo, quod Constantinus et Haerena in epistola ad venerabilem papam apostolicae sedis Adrianum directa scripserunt: 'Elegit nos Deus, qui in veritate quaerimus gloriam eius'.

III. De eo, quod Constantinus et Haerena gesta vel scripta sua 'divalia' nuncupant.

IV. De eo, quod Constantinus et Haerena in epistola sua venerabili papae Adriano urbis Romae scripserunt: 'Rogamus tuam paternitatem et maxime Deus rogat, qui nullum hominem vult perire'.

V. Quod non parvi sit piaculi Scripturas sanctas aliter intellegere quam intellegendae sunt, et ad hos sensus usurpatas adcommodare, quos illae non continent, sicut in erronea synodo, quae in Bithinia, regnante Constantino et Heraena matre eius, residente Tharasio Constantinopolitano episcopo, gesta est.

VI. Quod sancta Romana, catholica et apostolica ecclesia caeteris ecclesiis praelata pro causis fidei, cum quaestio surgit, omnino sit consulenda.

VII. Quod non ad adorandas imagines pertineat, quod scriptum est: 'Creavit Deus hominem ad imaginem et similitudinem suam'.

VIII. Quae sit differentia imaginis et similitudinis sive aequalitatis.

IX. Quomodo intellegendum sit, quod scriptum est: 'Abraham adoravit populum terrae, filios Eth', sive quod Moyses Ietro legitur adorasse — quibus exemplis hi, qui propter adorandas imagines synodos faciunt, suum errorem fulcire affectant — et quia nec Iacob Pharaonem nec Danihel Nabuchodonosor regem, ut illi dicunt, uspiam legantur adorasse.

*A fol. 7. X. *De eo, quod Iohannes praesbyter et legatus Orientalium incaute imaginum adorationem stabilire nitens dixisse legitur: 'Erexit Iacob titulum Deo, quatenus et benedixit eum'.

XI. De eo, quod praefatus Iohannes dixit: 'In hominis forma luctatus est cum ipso et vocavit eum Israel, quod est interpraetatum: Mens videns Deum'.

a) *prior* i *corr. ex* e. *A.*

1) *Cf. infra II, c. 25 et IV, c. 4; N. A. XXXVI, 652; XXXVII, 521.* 2) *Cf. II, c. 31.*

XII. Quod non ad adorationem imaginum pertineat nec in nostris codicibus, qui ex Hebreica veritate translati sunt, inveniatur, quod illi in sua synodo dicunt: 'Iacob suscipiens a filiis suis vestem talarem tabefactam Ioseph osculatus est cum lacrimis et propriis oculis inposuit'.

XIII. De eo, quod indocte et inordinate dicunt: 'Si calumniaris me, quoniam ut Deum adoro lignum crucis, quur non calumniaris[a] Iacob adorantem summitatem virgę Ioseph?' Sed manifestum est, quoniam non lignum videns adoravit, sed per lignum Ioseph, sicut et nos per crucem Christum.

XIV. Non pertinere ad imaginum adorationem, ut illi dicunt, quod scriptum est: 'Iacob Pharaonem benedixit'.

XV. Quam absurde agant, qui ad confirmandas imagines exemplum divinę legis proferunt dicentes propitiatorium et duos cherubim aureos et arcam testamenti praecipiente Domino Moysen fecisse.

XVI. Quod non pertineat ad imaginum adorationem, ut illi stultissime et inrationabiliter putant, quod per legislatorem scriptum est: 'Ecce vocavi ex nomine Beselehel de Uri, filii Hor, de tribu Iuda et replevi eum spiritu sapientiae et intellegentiae ad perficiendum opus ex auro et argento et dedi ei Acaeliab de Achisama' et cetera[1].

XVII. Quod non recte sentiant, qui dicunt: 'Si secundum Moysi legitimam traditionem precipitur populo purpura iacinetina *in fimbriis in extremis vestimentis poni *A fol. 7'. ad memoriam et custodiam praeceptorum, multo magis nobis est per adsimilatam picturam sanctorum virorum videre exitum conversationis eorum et[b] horum imitari fidem secundum apostolicam traditionem'.

XVIII. Quod vana sit spes eorum, qui salutem suam in imaginibus ponunt dicentes: 'Sicut Israheliticus populus serpentis aenei inspectione servatus est, sic nos sanctorum effigies aspicientes salvabimur'.

XIX. Quod magnae sit temeritatis dicere: 'Sicut Iudeis tabulae et duo cerubin, sic nobis christianis donata est crux et sanctorum imagines ad scribendum et adorandum'.

XX. Quod non minus omnibus, sed pene cunctis plus Tharasius delerasse dinoscitur dicens: 'Sicut veteres habuerunt cerubin obumbrantem propitiatorium, et nos imagines Domini nostri Iesu Christi et sanctae Dei genetricis et sanctorum eius habeamus obumbrantes altare'.

XXI. Quod non bene Iohannes presbiter senserit, qui, ut imaginum adorationem adstrueret, dixit: 'Et Iesus Nave duodecim lapides statuit in Dei memoria'.

XXII. Quod non sit aequalis adoratio, ut illi dicunt, Nathan prophetę erga David regem adorationi imaginum.

XXIII. Quod in eo, quod scriptum est: 'Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine', sive: 'Vultum tuum, Domine, requiram', nihil manu factę imaginis intellegendum est, ut illi dicunt.

XXIV. Quod non ad ullam manu factam imaginem pertineat, quod scriptum est: 'Vultum tuum deprecabuntur omnes divites plebis', sicut illi autumant.

XXV. Inoportuna et deliramento plena dictio Leonis Focię episcopi, qui in eo, quod ad imaginum adorationem conversus est, sibi versiculum psalmistę accomodat

a) *sequitur* qđ (= quod) *del. A.* b) *deest A; supplevi secundum textum infra p. 40, l. 3.*

1) *Differt a textu superscriptionis in contextu ipso datae. Vide infra p. 37.*

dicentis: 'Convertisti planctum meum in gaudium mihi, conscidisti saccum meum et circumdedisti me laetitia'.

*A fol. 8. XXVI. *Quod non pertineat ad imaginum adorationem contemnentes illud, quod psalmografus cecinit: 'Vana loquuti sunt unusquisque ad proximum suum, labia dolosa, in ore et corde loquuti sunt mala'.

XXVII. Quod non ad eorum parentes pertineat, sicut illi dicunt: 'Disperdat Dominus universa labia dolosa et linguam magniloquam'.

XXVIII. Quod non in eorum parentibus, ut illi dicunt, impletum sit, quod scriptum est: 'Inimici defecerunt framea in finem et civitates eorum destruxisti'.

XXIX. Quomodo intellegendum sit, quod scriptum est: 'Domine, dilexi decorem domus tuae'. Quem decorem isti imagines intellegunt.

XXX. Quod non pro manufactis imaginibus per psalmistam, ut illi aiunt, dictum est: 'Sicut audivimus, ita et vidimus'.

EXPLICIUNT CAPITULA LIBRI PRIMI.

## *A fol. 8'. *INCIPIT LIBER PRIMUS.

### I. De eo, quod Constantinus et Hacrena in suis scriptis dicunt: 'Per eum, qui conregnat nobis Deus'[1].

Plerumque humana fragilitas suae inpossibilitatis metas excedit, et quanto se
Ps. 112, 5. 6. ultra quam debet extollit, tanto ab eo, *qui in*[a] *altis habitat et humilia respicit in caelo*
ib. 4. *et in terra,* recedit, quantoque ad eum, qui *excelsus super omnes gentes* est, per sublimitatem adpropinquare conatur, tanto ab eo propensius elongatur. Quae si modum suae condicionis non neglegat et superiora petere nitens ad humiliora se devota mente submittat, poterit se inclinando eo conscendere, a quo se exaltando noscebatur descendere, et quanto se prostraverit humo, tanto fiat proxima coelo.

Cum ergo nostrum esse tantum distet a Dei esse et nostrum vivere ab eius vivere et nostrum regnare ab eius regnare, dolenda potius quam admiranda est illorum vęcordia, qui inter caetera, quae sibi indiscrete usurpant, Deum sibi conregnare etiam dicunt.

Illius enim esse esse tantum novit, fuisse vel futurum esse non novit. Non habet enim partem aeternitatis, quam nos tempus dicimus et in praesens, praeteritum et futurum dividimus, sed totius aeternitatis in suae essentiae inconmutabilitate integri-
Ex. 3, 14. tatem habens esse tantum ei est. Unde et sancto Moysi dixit: *Ego sum, qui sum,* et:
*A fol. 9. *Qui est, misit me ad vos.* Nostrum autem esse, quibus pręterita *in recordatione, praesentia in intuitu, futura in exspectatione, illius essentiae comparatum non esse est.

a) *ita Vulg.; deest A.*

1) *Haec non inveniuntur in epistola a Constantino et Irena scripta, sed in alia ad eos per Tarasium patriarcham Constantinopolitanum (784—806), qui praefuit Nicaenae synodo secundae, totamque synodum directa ad explicandam differentiam inter* 'προσκύνησις' *et* 'λατρεία'. *Ubi legitur:* ὁ δὲ πάντων ἡμῶν σωτὴρ καὶ συμβασιλεύων ὑμῖν, *id quod Anastasius bibliothecarius in translatione sua, de qua cf. supra p. 5, n. 2, sic interpretatus est:* omnium nostrum Salvator, qui vobis coimperat *(Acta concilii Nicaeni II, in actio VII; Mansi l. c. XIII, 407/08). Hadrianus papa in responso ad Capitulare nostrum dato, ubi de hoc capitulo agitur (MG. Epp. V, 53, c. XXI), superscriptionem, ut in Capitulari exstat, verbotenus repetivit. Sic et infra ubique; cf. N. A. XXXVII, 477. Vide etiam Hefele l. c. III, 716.*

Vivere namque eius nec initium nec finem nec mutabilitatem ullo modo sentit. Unde et in prophetis scribitur: *Vivo ego, dicit Dominus,* [Is. 49, 18.] et quidam sanctorum: *Vivit Dominus* [cf. 1. Reg. 14, 39; 20, 3. 4. Reg. 2, 2. 4. 6.] dicere ausi sunt, id est: qui in ea vita vivit, quam nec initium cepit nec mutabilitas movet nec finis intercipit. Nostrum autem vivere ortum et occasum et mutabilitatem patitur; quamquam anima inmortalis sit, tamen *mutabilis[a] [*fol. 3.] esse dignoscitur, quae mutabilitas ei plerumque pro morte adscribitur. Unde et primo homini dictum est: *In quacumque die comederis ex eo, morte morieris,* [Gen. 2, 17.] non quod statim, ut praeceptum Domini est transgressus, carnis sit morte multatus[b], sed quia ab ea sanctitate, in qua Deo proximus stabat, per animi mutabilitatem sit longe digressus.

Porro eius regnare a nostro regnare non minus quam eius esse a nostro esse et[c] eius vivere a nostro vivere distat, quippe cuius essentia, sicut semper habuit esse et vivere, ita etiam et regnare. Nostrum enim regnare a nostro esse et vivere praeceditur, a nostro interire succeditur. Quae dum ita se habeant, magnae praesumptionis est Deum sibi quempiam dicere 'conregnare', cum hoc nec David dicere ausus est, de quo Dominus dixit: *Inveni virum secundum cor meum,* [Act. 13, 22.] et illud: *Inveni David servum meum, oleo sancto meo linivi eum;* [Ps. 88, 21.] nec Salomon, cui a Domino dictum est: *Sapientia et scientia datae sunt tibi, divicias autem et substantiam et gloriam dabo tibi, ita ut nullus in regibus nec ante te nec post te fuerit similis tui;* [cf. 2. Par. 1, 12.] qui de se quoque ipse loquitur confidenter: *Deus docuit me sapientiam, et intellectum sanctorum cognovi.* [cf. Sap. 7, 21. 22.] Nec quisquam de regibus nec de hiis, quos meritorum praerogativa suffultos, nec de hiis, quos superbia usos fuisse Scriptura commemorat, tale quid legitur dixisse.

Interea 'con' sillaba in conponendis verbis secundum eos, qui litterariae sollertiam disciplinae non nesciunt, pene nichil aliud *quam[d] [*fol. 3'.] 'simul' significat, ut est: *Congregetur omnis ecclesia Israhel;* [cf. Lev. 8, 3.] et: *Conveniat ad diem festum,* [cf. Dan. 3, 2.] id est: simul in gregem glomeretur, simul veniat; et Apostolus: *Si tamen conpatiamur, ut et conglorificemur*[e], [Rom. 8, 17.] id est: simul[f] glorificemur[f]; et illud: *Super vitrei marginem fontis uterque consedit,* [cf. Ioh. 4, 6.] id est: simul sedit; et 'consessor' dicitur 'simul sedens'.

'Simul' namque quaedam iuxta eos, qui sagacissimę logicę archana scrutantur, tribus modis dicuntur: tempore, natura et genere[1].

Tempore, ut ait beatus Augustinus[2], cum quaelibet simul existunt uno tempore vel apparent, ita ut neutrum de duobus vel prius sit vel alterum consequatur, sed utrique ortus videatur esse communis; secundum quem modum nobis simul minime regnare dicendus est, quippe cum ille sit sempiternus, nos temporales, ille sine initio, nos cum initio.

Natura, cum quaedam naturaliter simul sunt, nullum tamen eorum praeest alteri, ut verbi gratia simplum et duplum ponamus necesse simul esse naturaliter. Sed neque duplum facit, ut simplum sit, neque simplum efficit duplum; sed nec secundum hunc modum nobis simul regnare dici potest, cum tot distantiis natura eius nostrę naturę prior sit totque modis creatrix creatam praecedat.

Genere, quoties[g] ex eodem genere manantia simul videntur esse natura, sed specie discernuntur, ut est animal. Nam et pedestre et aquatile animal dicitur, sed specie discer*nitur [*fol. 4.] nullumque alteri aliud prius est, sed simul omnia ab animali, id

a) *verbo* mutabilis *incipit V, cuius prima pagina manu quadam saeculi XIII. exarata est. Cf. N. A. XXXVII, 48.* b) *sic recte A;* invitatus *V.* c) *sic recte A;* ex *V.* d) *incipit manus saeculi VIII. in V; cf. N. A. l. c.* e) simul glorificemur *VA.* f) conglorificemur *VA.* g) quotiens *A.*

1) *Cf. Alcuinus, De dialectica c. XI; Migne, Patrol. Lat. CI, 964.* 2) *Cf. Augustinus, De Genesi ad litteram lib. IV, c. 34; Corpus scriptorum eccl. lat. Vindob. (cit. CSEL) XXVIII, sect. III, p. I, 134; Migne, l. c. XXXIV, 319.*

est ab uno genere orta noscuntur. Qui tertius modus non minus quam[a] praecedentes[a] duo eum nobis simul regnare reluctatur, cum nullatenus natura nostra et eius quadam substantiae[b] unitate coniuncta dinoscatur[b] et quadam specie discernatur; qui dum per potentiam divinitatis ubique sit, tamen non alicui conregnare dici recte potest. Aliud est enim ubique esse, aliud cum quoquam simul esse; aliud ineffabiliter regnare, aliud cuiquam conregnare.

'Conregnare' igitur et 'consedere' et plurima huiuscemodi, si absolute proferantur nec quisquam cuiquam consedere vel conregnare dicatur, simul duos vel plures conregnare vel consedere designat. Si vero quis cuiquam conregnare vel consedere dicatur, significat eum praecedere, cui conregnatur vel consedetur, illum vero eius [cf. Act. 9, 15. cf. Col. 2, 12.] participem fieri, qui conregnat et consedet dicente vase electionis Paulo: *Consepulti* [ib. 3, 1.] *estis Christo;* et iterum: *Si consurrexistis Christo, quae sursum sunt, quaerite.* Unde datur intellegi eum praecedere, qui sepelitur et surgit, eos vero participare ei, cui consepeliuntur et consurgunt. Nisi enim Redemptor humani generis pro nobis sepultus fuisset et resurrexisset, nos ei consepeliri et conresurgere minime poteramus. Quo documento colligitur a cautela remotum esse Deum nobis dicere conregnare, qui non nobis in regnando participat, sed sicut omnium auctor est, ita omnes in esse, vivere et regnare praecedit.

[*fol. 4'.] *Quod si forte contentiosus quis huius verbi astruere temptans errorem ea, quę [cf. Phil. 2, 7.] secundum formam servi de unigenito Dei Filio dicta sunt in testimonium trahat dicens: 'Quur non conregnet nobis, cui secundum Apostolum conpatimur, consepelimur, convivificamur, consurgimus; cuius promissionis cohaeredes et concorporales et con- [cf. Eph. 2, 6.] participes sumus in eodem Iesu Christo per evangelium, in quo *Deus coexcitavit nos* [Act. 1, 4. 9.] *simulque fecit sedere in coelestibus;* de quo et evangelista dicit: *Convescens elevatus* [Marc. 16, 20.] *est;* et iterum: *Illi autem profecti praedicaverunt ubique Domino cooperante?'* — perpendat abstersa nebulosę mentis caligine non hoc ex sua divinitate, sed ex nostra humanitate esse, in quo nos ei conpatimur, consepelimur, convivificamur. Sicut enim pati, sepeliri, vesci, in quo nos ei consepelimur, conpatimur, et ille nobis convescens dictus est, proprie humanum est, ita et regnare proprie divinum est psalmista adtestante, [Ps. 148, 13. ib. 21, 29.] qui ait: *Exaltatum est nomen eius solius;* et iterum: *Domini est regnum et ipse domi-* [ib. 144, 13.] *nabitur genti;* et idem: *Regnum tuum, Domine, regnum omnium saeculorum, et dominatio tua in omni generatione et progenie.*

Dicimur enim et nos regnare, sed abusive, non proprie. Nam regnare, inmortalem et veracem esse illi est naturale; ceteris vero[c], qui haec consecuntur, illius largitione est adtributum, qui vere regnat, solus inmortalis et verax est doctore gentium [Rom. 3, 4. 1. Tim. 6, 16.] praedicante, qui ait: *Est enim Deus verax, omnis autem homo mendax;* et rursus: *Qui* [*fol. 5.] *solus *habet inmortalitatem. Non quo,* ut ait beatus Hieronimus[1], *et angeli et caeterę rationales*[d] *creaturae inmortalitatem non habeant et veritatis sint amatores, sed quo ille solus naturaliter sit et inmortalis et verax, ceteri vero inmortalitatem et veritatem ex largitione illius consequantur, et aliud sit habere per semet*[e]*, aliud in potestate donantis esse, quod habeas.* Si ergo recte dici possumus Deo conmori et conpati, qui inmortalis et inpassibilis est, ita et recte dici potest Deus nobis conregnare. Et si illud manifesta ratione dici contemnitur, et istud prudenti indagatione repudiatur.

a) *in loco raso V.* b) tantiae — dinoscatur *i. l. r. (= in loco raso) V.* c) creaturis *add. sed postea del. V.* d) *corr. ex* rationabiles *V.* e) habere per semet *i. l. r.; sequitur spatium dimidiae lineae erasae vacuum V.*

1) *Hieronymus, Comment. in epist. ad Titum c. III; Migne, Patr. Lat. XXVI, 594.*

Conpatimur enim Christo, quando in eius amore, qui pro nobis crucis passionem perpessus est, *carnem* nostram *crucifigimus,* id est mundum, *cum vitiis et concupiscentiis,* Gal. 5, 24. et morimur mundo et conmorimur Christo[a] et sic carnem, id est corpus, crucifigimus, cf. ib. 6, 14. Col. 2, 20. ut desideria eius calcemus. *Consepulti enim sumus cum illo per baptismum in mortem,* Rom. 6, 4. *ut, quemadmodum Christus resurrexit a mortuis per virtutem Patris, ita et nos in novitate vitę ambulemus,* et sic baptizati consepulti sumus ei, ut de cetero hanc vitam sequamur, in qua Christus resurrexit. Baptismum resurrectionis pignus est et imago, ut iam in pręceptis Christi manentes ad praeterita denuo non revolvamur. Convivificamur autem et consurgimus ei, *si similitudini mortis eius sumus conplantati,* id est: cf. ib. 6, 5 sq. si in baptismo omnia vitia deponentes in novam vitam translati de caetero non peccemus. *Similitudo enim mortis similem praestavit resurrectionem. Cohaeredes autem *fol. 5'. cf. ib. 8, 17. et conparticipes eius sumus, non quo aliqua inter nos possessio dividatur, sed quo ipse sit Dominus haereditas nostra atque possessio. *Dominus quippe,* ait, *haereditas vestra* Deut. 18, 2. *est;* et alibi: *Dominus pars mea et haereditas mea.* Concorporales enim, quia quam- Ps. 15, 5. Eccli. 45, 27. quam diversas habeant gratias hi, qui in Christo crediderunt, in uno tamen sunt ecclesię corpore conglobati. Simul ergo sanctos *fecit sedere cum Christo in caelestibus,* cf. Eph. 2, 6. non quo ei sancti consedeant, quamdiu in hoc mundo sunt et peregrinantur ab eo, sed quo iuxta praefati doctoris sententiam[1] *mos iste sit Scripturarum, ut interdum futura tempore praeterito declinentur* — per schema, quod dicitur prolemsis — *verbi causa de cruce Domini: Foderunt manus meas et pedes; et alibi de passione eius: Quasi ovis* Ps. 21, 17. cf. Is. 53, 7. *ad victimam ductus est* — vel certe secundum spiritalem sensum — *quomodo nequaquam* Ier. 51, 40. *in carne sancti sint, cum vivant in carne et habeant conversationem in caelestibus, cum gradiantur in terra, caro esse desistentes toti vertantur in spiritum, ita eos in caelestibus sedere cum Christo. Regnum quippe Dei intra nos est, et ubi fuerit thesaurus noster, ibi* cf. Matth. 6, 21. *erit et cor nostrum; firmique et stabiles sedemus cum Christo sapientia, verbo, iustitia, veritate. Praedicabant* autem apostoli *Domino cooperante,* id est ad bona opera exer- Marc. 16, 20. cenda eis adminiculum praebente, et idcirco tantam vim illorum operatio habuit, ut ad eorum praedicationem tot milia hominum crederent et naturę viribus fractis *et mortui *fol. 6. vitam et caeci oculos et surdi aures acciperent. Cooperatur enim Dominus omnibus sanctis secundum Apostolum, qui dicit: *Factus sum minister secundum donum gratiae,* Eph. 3, 7. *quae data est mihi iuxta operationem virtutis eius.* Peccatoribus autem[b], in quantum peccant, neque cooperari neque conregnare ullo modo credendus est.

Si ergo et illud, quod Apostolus dicit: *Si sustinuerimus, et conregnabimus,* putat 2. Tim. 2, sibi aliquod adminiculum in hac parte praestare, sentiat hoc ab eo, quod ille dicit, tripertita ratione distare, id est persona, tempore, merito: persona, quia non ille sanctis, sed illi sancti conregnaturi dicuntur; tempore, quia non conregnasse nec conregnare, sed conregnaturi dicuntur; merito, quia non quilibet, sed solummodo sancti ei conregnabunt. Ait enim: *Si sustinuerimus, et conregnabimus,* id est: si in hoc ib. saeculo sustinuerimus, in futuro conregnabimus vel certe post iudicium, cum iam eum non *per speculum* et *in enigmate,* sed *facie ad faciem* contuebimur[c]. Nam si adhuc cf. 1. Cor. 13, 12. in hoc mundo sumus, adhuc sustinemus; si adhuc sustinemus, necdum conregnamus. Si igitur adhuc in hoc mundo sumus, necdum conregnamus. Deinde si conregnamus ei, iam venit, quod perfectum est; si iam venit, *quod perfectum est,* iam *evacuatum* ib. 10. est, quod ex parte est. Non autem evacuatum est, *quod ex parte est,* non igitur con- ib. regnamus ei.

a) *sequitur locus unius lineae rasus V.* b) autem in quant *in margine V.* c) contuebitur *A.*

1) *Hieronymus, Comment. in ep. ad Ephes. I, 2; Migne l. c. XXVI, 468/9.*

Si ergo sancti, quamdiu in hoc mundo sunt, non conregnant ei, multo minus ille Luc. 1, 33. cf. Is. 9, 7. conregnat eis, cuius est regnum et imperium, *et cuius regni non erit finis,* et si sanctis *fol. 6'. non conregnat, nullo modo peccatoribus *conregnare dicendus est. Quando autem 1. Ioh. 3, 2. sancti ei conregnabunt, apostolo Iohanne docente didicimus; ait enim: *Carissimi, nondum apparuit, quod erimus; scimus, quoniam, cum apparuerit, similes ei erimus, quoniam videbimus eum, sicuti est;* ut 'dum apparuerit, quod erimus', id est inmortales et gloriosi, in quo 'similes ei erimus'. 'Similes' dixit, non aequales. Similes[a] videlicet non in corporis similitudine, sed in interiore homine dicente beato Augustino in epistola ad Italicam virginem[1]: *Quis*[b] *autem dementissimus dixerit corpore nos vel esse vel futuros esse similes Deo? in interiore igitur homine ista similitudo est*[b]. 'Videbimus ergo eum, cf. Ioh. 14, 21. sicuti est', cum secundum suam pollicitationem diligentibus se manifestaverit seipsum sine[c] fine[c] existente, in quo Deum videbimus infinite celebrantes perpetui sabbati Ps. 45, 11. solemnitatem dicente nobis Domino: *Vacate et videte, quoniam ego sum Dominus.* Quae omnia non antea conplebuntur in sanctis, nisi iuxta Apostolum *cum mortale hoc in-* cf. 1. Cor. 15, 53. 54. *duerit inmortalitatem et corruptibile hoc vestierit incorruptionem.* Nam si conregnamus ei, iam apparuit, quod erimus; si iam apparuit, quod erimus, iam similes ei sumus; si iam similes ei sumus, iam videmus eum, sicuti est. Non autem videmus eum, sicuti est, nondum igitur conregnamus ei.

Regnat[d] ergo ille in nobis, non 'conregnat' nobis, regnat videlicet, secundum beati Augustini[2] sententiam, in credentibus, quia usque ad crucem et mortem infirmatus est. Hoc autem modo Filius proprie[e] regnat in fide[e] credentium; non enim Pater dici aut credi potest vel incarnatus vel iudicatus vel crucifixus; per speciem *fol. 7. autem, qua aequalis est Patri, regnat in contemplantibus *veritatem, non conregnat nobis, quia scilicet non participat nobis in regno. Ipsius enim proprie regnum est, sicut superius disputavimus. Nondum enim conregnamus ei, quamdiu huius mortalitatis tunica induti sumus. Quod tunc nos facturos esse per eius misericordiam speramus, cum secundum contemplationem supernę veritatis ad obtinendam beatitudinem nullo motu animi, nulla parte corporis resistente, nemine amante propriam potestatem *erit* ib. 15, 28. *Deus omnia in omnibus.*

## II. De eo, quod Constantinus et Haerena in epistola ad venerabilem[f] papam apostolicę sedis Adrianum directa scripserunt: 'Elegit nos Deus, qui in veritate quaerimus gloriam eius'[3].

cf. Ioh. 7, 17. Secundum Veritatis sententiam, qui a semetipso loquitur, gloriam propriam quaerit. Quam prorsus hi, qui in adorandis imaginibus exarserunt, adeo videntur quaerere et amplecti, ut prodecessores suos vel parentes cum actibus eorum non

a) Similes — virginem *(l. 9) et* Videbimus ergo eum sicuti est *(l. 11) i. l. r. V.* b) *verba* Quis — similitudo est *librarius omisit, sed a correctore margini adscr. sunt, et quidem in textu post verbum* virginem *signo* hd *(i. e.* hic deest*), ante verbum* Quis *signo* hp *(i. e.* hoc ponendum*), et iterum post verbum* est *signo* SR *(i. e.* Sequitur, *sc. contextus) adscripto.* c) fine sine fine *V A.* d) Regnat — nobis *i. l. r. V.* e) proprie — fide *i. l. r. V.* f) *corr. atramento nigro e* beatum *V.*

1) *Recte viduam. Augustini Epist. XCII; CSEL XXXIII, sect. II, 439; Migne, l. c. XXXIII, 319.* 2) *Sermo LVII; Migne, l. c. XXXVIII, 388.* 3) *Inveniuntur haec revera in dicta epistola, sed sic:* usquequo Deus suscitavit nos regnare in his, qui in veritate quaerimus gloriam eius; *Mansi XII, 985. — In responso Hadriani de hoc capite nihil legitur.*

vereantur aspernari. Dispectis enim illis atque spretis iactant se in veritate gloriam Dei quaerere, quos utique recte spernunt, si ab ea Veritate, quae dixit: *Ego sum via,* [Ioh. 14, 6.] *veritas et vita,* nullatenus deviaverunt. Qui ideo 'via' dicitur, quia per incarnationem bonis praebet vivendi exemplum. Dicitur etenim 'veritas' Christus propter iudicium, quod in veritate exercet, sive quod in eo falsitas ulla penitus inveniri non possit; 'vita' [cf. 1. Petr. 2, 22.] propter deitatem, per quam est vitae origo atque ei *omnia vivunt. Est enim recte [*fol. 7'.] ambulantium via ad vitam ducens aeternam; a qua via nos deviare propheta dissuadet, cum dicit: *Adpraehendite disciplinam, ne quando irascatur Dominus et pereatis a via* [Ps. 2, 12.] *iusta.* Cui viae, de qua idem sanctus dicit: *Quoniam novit Dominus viam iustorum,* [ib. 1, 6.] auctor mortis contrarius est, de quo subiungitur: *Et iter impiorum peribit.* Nam si a [ib.] veritate recesserunt, mendacio adhęserunt, et[a] si mendacio adhaeserunt[a], mendaces effecti sunt. Si igitur a veritate recesserunt, mendaces effecti sunt. Ergo secundum denominativorum regulam, ut a veritate verax, a iustitia iustus, a pietate pius, a bonitate bonus, ita e contrario a mendacio mendax dicitur. Nam cum mendaces veritatem docere[b] aut vix aut numquam possint, mirandum est, unde hi tam veraces tamque veritatis sectatores effecti sint, qui videlicet secundum suam opinionem a mendacibus docti et geniti sunt. Non ergo gratiam Dei in ea veritate quaerunt, de qua pia Veritas et vera Pietas dixit: *Si permanseritis in verbo meo, cognoscetis veritatem, et* [Ioh. 8, 31. 32.] *veritas liberabit vos,* sed in imaginibus artificum industria formatis, quae spectatores[c] suos plerumque ob rerum gestarum memoriam inducunt in admirationem, adoratores vero semper in errorem. Non enim mediocris est error, cum aliud adoratur religionis cultu, quam is, qui dixit: *Dominum Deum tuum adorabis et illi soli servies.* [Deut. 6, 13.]

Veritas semper intemerata et inviolata perseverans unius modi est, *istae vero [*fol. 8.] pro voluntate artificis plura se demonstrant agere, cum nihil agant[c]. Nam cum videntur homines esse, cum non sint, pugnare, cum non pugnent, loqui, cum non [cf. Ps. 113, 5 sqq.] loquantur, audire, cum non audiant, cernere, cum non cernant, innuere, cum non innuant, palpare, cum non palpent, et cetera huiuscemodi, constat figmenta[d] artificum esse, non eam veritatem, de qua dictum est: *Et veritas liberabit vos*[d]. Imagines nam- [Ioh. 8, 32.] que eas sine sensu et ratione esse verum est, homines autem eas esse falsum est. Quas et si quis secundum aequivocorum rationem homines dici posse adfirmet, ut: 'Augustinus fuit summus philosophus', et: 'Augustinus legendus est', et: 'Augustinus pictus in ecclesia stat', et: 'Augustinus illo loco sepultus est', animadvertat haec omnia, quamquam ab uno fonte, id est Augustino, processerint, hunc solum fuisse verum Augustinum, de quo dictum est: 'summus philosophus', cetera vero aliud esse codicem, aliud imaginem, aliud corpus sepultum. Inter hominem autem pictum et verum hoc principaliter interest, quod unus illorum est verus, alter falsus, nec uspiam nisi in nominis societate iunguntur. Nam cum hic verus sit, qui hac definitione definiri potest, ut dicatur animalis, rationalis, mortalis, risus sensusque capax, necessario ille falsus habendus est, qui horum nihil habet. et si ille[e], qui his omnibus[e] caret, falsus non est, nec ille verus est, qui his omnibus regulis subiacet.

Ecce cernuntur plures stare imagines, quarum quaedam sunt *colorum fucis con- [*fol. 8'.] paginatę, quaedam auro argentove conflatę, quaedam in ligno cęlatoris scalpello figuratę, quaedam in marmore incisę, quaedam in gypso vel testa formatę, in quibus quidem, quantum in illis est, et imaginis similitudo et superscriptio nominis una est, verbi gratia et imago Pauli est et superscriptio: sanctus Paulus.

a) et — adhaeserunt *per homoioteleuton exciderunt* A. b) *sequitur spatium 10 litterarum erasarum vacuum* V. c) spectatores — agant (*l.* 25) *i. l. r.* V. d) figmenta — vos *i. l. r.* V. e) ille — omnibus *i. l. r.* V.

Sciscitandum ab eis est, qui tanto errore laborant, ut eas pro arbitrio suo et veritatem et sanctas et veras, et non potius secundum venerabilium patrum traditionem sanctorum imagines dicunt, quae cunctis conparata sanctior vel verior, quę omnium sanctissima aut verissima esse credenda est, quas, dum eas[a] aequales dicere pro materiarum et magnitudinum vel operum discretione ratio non permiserit et quasdam quibusdam sanctiores et quarundam sanctissimas fateri conpescuerit, profiteri conpelluntur secundum veritatis indagatricem rationem nec veritatis capaces nec sanctas dici debere, quoniam quidem et pretio sunt inaequales, quo sibimet per conparationis gradus praeferuntur, et sanctitatis et veritatis merito aequales, qua omnes omnino carent. Sicut enim pretiosa imago pretiosiorem et pretiosissimam ammittit, ita sancta et vera sanctiorem et veraciorem, sanctissimam et veracissimam posset admittere, si tamen esset positivus gradus, a quo conparativus et superlativus valerent emergere.

[*fol. 9. cf. Ezech. 15, 4.] Esto, inest depictę imagini sanctitas. Ubi, antequam fieret, fuit? An in *ligno, quod ex silva ad usus sumitur, cuius residuum ignibus mancipatur? An in coloribus, qui plerumque rebus impuris conficiuntur? An in cera, quae et colorum et sordium capax est? Si in ligno, cur id, quod secure retundente, ascia remordente, runcina radente abstrahitur, rogo consumptum, in favillas redactum aut de coloribus manu artificis in diversa dilapsum aut de cera nimio calore ignis liquefactum guttatim destitutum perit, cum sanctitas perire nesciat? Aut si in his, quae exsecuti sumus, sanctitas non est — et revera non est —, quaerendum, unde ei, postquam ex pluribus materiis conpaginata est, accedat; quae dum neque per manus inpositionem neque per aliquam canonicam consecrationem ei accedere inveniatur, nec inesse credenda est. Quae si inesset, quaeri poterat, utrum ea vetustate fatescente cum ea fatesceret an ad aliam, quae ex rudimentis conficeretur, transiret? Nam si ei inesset, aliunde veniret; si aliunde veniret, ad aliam transiret. Non autem ad aliam transit, non igitur ei inesse credenda est.

Quae dum ita se habeant, quisquis eas veritatem dicit et in eis se gloriam Dei quaerere asserit, longe a veritate discessit. Non autem in imaginibus manufactis
[Ps. 112, 4.] gloriam Dei David senserat, cum dicebat: *Super caelos gloria eius,* neque cęlestis ille
[Luc. 2, 14.] exercitus, cum psallebat: *Gloria in excelsis Deo,* sed neque in vastissima heremo
[Num. 14, 10.] populo Dei in quadam imagine gloria Domini apparebat, cum dicitur: *Apparuit gloria*
[*fol. 9'. Ex. 40, 32.] *Domini,* et illud: **Operuit tabernaculum gloria Domini.*

Multa enim contra huius capituli non mediocre deliramentum secundum sanctarum Scripturarum auctoritatem et secundum veritatis indagationem dici poterant, sed haec breviter pro tempore dicta sufficiant, ne[b] ad alia properantibus haec obstaculo sint.

## III. De eo, quod Constantinus et Haerena gesta vel scripta sua 'divalia' nuncupant[1].

Priscae gentilitatis obsoletus error Christi adventu repulsus quoddam cernitur in his reliquisse vestigium, qui se fidei et religionis christianę iactant retinere fastigium, qui et intra ecclesiam novas et ineptas constitutiones audacter statuere affectant et se 'divos' suaque gesta 'divalia' gentiliter nuncupare non formidant. Unde fit, ut quod pro-
[cf. Gen. 3, 1 sqq.] toplasti perpetravere florigera in sede virosa serpentis promissione inlecti, hoc isti per-

a) *sic emendavi;* eos *VA.* b) nec *A.*

1) *Epistolae dictae superscriptum est:* divalia sacra directa a Constantino et Irene Augustis ad sanctissimum et beatum Hadrianum papam senioris Romae. *Acta conc. Nicaeni II. in actione I; Mansi XII, 984. — Nihil de hac re in epistola Hadriani Carolo missa.*

petrent in ecclesia antiqui hostis fraude decepti, cum videlicet et isti per inanis glorię celsitudinem se 'divos' nominare non renuant et per avaritiae rapacitatem, per quam vanę laudis culmen adire temptant, ecclesiae novum aliquod inferre contendant. Quicunque ergo alta plus, quam ordo exposcit, appetit et extraordinarie plus esse cupit, quam est, ab eo, qui *humilia respicit et alta a longe cognoscit,* deiectus, minus incipit Ps. 137, 6.
esse, quam est.

Quod illorum exemplo adprobari potest, quorum dum alter sedem suam *ab *fol. 10. cf. Is. 14, 13 sq.
aquilone ponere disponens, angelico honore et consortio privatus tenebris caliginis huius est deputatus, alter inoboediens divinis praeceptis et esse cupiens sicut Deus cf. Gen. 3, 5.
deliciosissima sede eiectus inmortalitate amissa ad huius mortalitatis labores et ęrumnas est destinatus. Quorum si vitandi sunt casus, fugiendi sunt actus; si fugiendi sunt actus, humilitatis amplectendus est usus. Si igitur vitandi sunt casus, humilitatis amplectendus est usus, per quem cum ceteris bonorum operum instrumentis et di possumus fieri, sicut ille cui dictum est: *Ecce constitui te deum Pharaonis,* et filii Dei, Ex. 7, 1.
iuxta illud, quod scriptum est: *Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios* Ioh. 1, 12.
*Dei fieri, his*[a] *qui credunt in nomine eius.* Nam cum essentialiter Deus dicatur creator omnium iuxta illud: *Quoniam Deus magnus Dominus et rex magnus super* Ps. 94, 3.
*omnem terram,* est alius modus, quo abusive di et superae potestates et homines di vocantur dicente Apostolo: *Et si sint, qui dicantur di sive in celo sive in terra, nobis* 1. Cor. 8, 5. 6.
*tamen unus est Deus pater,* et psalmista: *Ego dixi: Di estis.* Tertio namque modo Ps. 81, 6.
secundum sacrilegam superstitionem aeriae potestates di nuncupantur, iuxta illud:
*Quoniam omnes di gentium daemonia.* ib. 95, 5.

Nam primo modo nullus essentialiter Deus dici potest nisi ille, qui est ineffabilis, incommutabilis, sempiternus, omnipotens, qui est summum bonum, singularis apex, trinus in personis, unus in natura, *qui est super omnia* **Deus benedictus in saecula.* *fol. 10'. Rom. 9, 5.

Secundo modo et angeli et homines di dici possunt. Ad quod dignitatis nomen non nisi Deo oboediendo et humilitatem amplectendo et arrogantiam spernendo et ei per bonum opus inhęrendo pervenitur.

Tertius modus plures habet species. Nam et dęmonia di a gentibus et sidera sive plura de creaturis mundi dii putabantur et dicebantur, et mundanarum quarundam artium inventores et urbium conditores vel sceptra imperialia retinentes post mortem in deos credebantur transferri et divi vocabantur, et simulacra illorum di nuncupabantur. Quae nomina aspernato vero Deo, contempta humilitate, daemonica vel humana sibi arrogantia usurpavit. Quae ita christianus odisse debet, sicut odit auctorem. Quisquis enim auctorem mendacii sprevit, mendacium[b] spernere debet; et qui mendacium spernit, mendax quoque nomen spernere debet. Qui igitur auctorem mendacii sprevit, mendax quoque nomen spernere debet. Auctor autem mendacii ille est, de quo dictum est: *Ab initio mendax fuit et in veritate non stetit.* cf. Ioh. 8, 44.

Mendax nomen 'divale' non immerito est, quod peccatores pro suis meritis aeternis suppliciis mancipatos divinitatem astruere nititur esse adeptos. Si ergo huius nominis amatores hoc ad divinitatem minime pertinere fatentur, audiant ipsos gentiles, qui hoc nomine familiarius in suis litteris utebantur, et 'divos' pro dis *et 'devos' pro divis pene *fol. 11.
indifferenter ponere consuevisse. 'Divos' pro dis, ut est illud:

. . . . . *Tu das epulis accumbere divum*[1],

a) *superscr.* V. b) e *corr.* e t *A*.

1) *Verg. Aen. I, 79.*

et iterum:

> . . . . . *Quae sint ea numina divum*
> *Flagitat*[1],

id est, deorum. 'Deos' autem pro divis, ut est illud:

> *An Deus inmensi venias maris, ac tua naute*
> *Numina sola colant*[2].

Octaviano enim dictum est, quem post mortem in divum transferri putabant.

Cesset igitur, cesset falsi nominis ambitio, destituatur antiqui erroris vestigium, fatescat caecę superstitionis vocabulum, abdicetur procacis nominis supercilium, pel- [Ps. 84, 12.] latur a fidelibus in divos transferendorum hominum gentile mendacium. Iam *veritas* [Mal. 4, 2.] *de terra orta est,* iam ortus est fidelibus *sol iustitiae,* iam qui sedebat *in tenebris vidit* [Is. 9, 2.] *lucem magnam, iam habitantibus in regione umbrę mortis lux orta est.* Omnia falsa Veritate veniente cassata sunt. Nam si falsorum deorum gentilis opinio falsa est, post mortem in divos transferendorum hominum fabula falsa est. At si post mortem in divos transferendorum hominum fabula falsa est, 'divalis' nominis nuncupatio vana est. Si igitur falsorum deorum gentilis opinio falsa est, 'divalis' quoque nominis appellatio vana est. Liquido ergo patet rem falsam falsum nomen habere et falso nomine eos, [*fol. 11'.] qui Veritatis disciputi sunt, nuncupari non debere. Nam etsi qui forte catholici *defunctos quosque 'divę memorię' nuncupasse uspiam reperiantur, manifestum est eos[a] usum fuisse secutos gentilitatis, sicut nomina dierum et mensium[b] gentilium vanitatibus plerumque nominantur. Sed haec et his similia Romana potius ambitio quam apostolica admisit traditio[a].

Nos denique, qui et Veritatis sectatores et ab ipsa Veritate redempti sumus, sicut sprevimus gentilium deorum mendacium, spernere debemus gentilia vocabula Apostolo [2. Cor. 6, 14. 15.] docente, qui ait: *Quae societas luci ad tenebras*[c]*? Quae autem conventio*[c] *Christi ad* [cf. Col. 1, 13. 14.] *Belial?* A qua conventione ipso annuente liberemur, *qui nos ereptos de tenebris et umbra mortis transtulit in regnum Filii dilectionis suae, in quo habemus redemptionem in remissionem peccatorum.*

IV. De eo, quod Constantinus et Haerena in epistola sua venerabili papae Adriano[d] urbis Rome scripserunt: 'Rogamus tuam paternitatem et maxime Deus rogat, qui nullum hominem vult perire'[3].

Qui Deum sibi 'conregnare' procaciter et sua gesta 'divalia' superbe et gentiliter dicere audet, indubitanter et Deum, cuius et regnum et imperium, quempiam 'rogare' dicere audebit, ut dum sibi temerariam celsitudinem prorogat, divinę maiestatis imperio quiddam derogare contendat. Nec mirandum est, cur sua praesumat adtollere, [*fol. 12.] cum divina verbis indo*ctis nitatur submittere. Deus enim imperando lucem condi- [cf. Gen. 1, 3 sqq. Prov. 8, 29.] disse legitur et aquas ab aquis discrevisse et limitem his, ne denuo confunderentur, firmamentum posuisse et terram multigenis seminibus fecundasse et caelum splendifluis siderum fulgoribus perornasse et aquas natatilibus, aera volatilibus complevisse

a) eos — traditio *(l. 22) i. l. r. V.* b) mensum *V A.* c) as — conventio *i. l. r. V.* d) *atramento nigro superscr. V.*

1) *Verg. Aen. II, 123.* 2) *Verg. Georg. I, 29.* 3) *Cf. Acta conc. Nicaeni II. in actione I; Mansi XII, 985:* rogamus vestram paternam beatitudinem, imo vero Deus rogat, qui vult omnes salvos fieri. — *Hadriani responsio MG. Epp. V, 45, c. 8.*

et hominem sive[a] omnium rerum creationem[a] patrasse; et isti dicunt: 'Rogamus tuam paternitatem, et maxime Deus rogat, qui nullum hominem vult perire'. De Moyse legitur eo quod fecerit, quod Dominus imperarat; et idem scribit: *Ad imperium Domini movebant castra filii Israhel et ad imperium Domini ponebant ea;* [cf. Ex. 40, 14. Num. 9, 18.] et iste dicit: 'maxime quidem Deus rogat', utpote qui incommutabilis, inneffabilis, sempiternus est et omnium visibilium et invisibilium naturam imperio creavit imperioque gubernat, 'rogare' incipiat. Quod quidem verbum non potestatis, sed deprecationis est, non auctoritatis, sed necessitatis, non imperantis, sed obsecrantis. Nam cum in[b] Deo indigentia[b] [cf. Act. 17, 25.] nulla sit, et 'rogare' obsecrantis sit et 'obsecrare' indigentis, quisquis igitur Deum rogare quid dicit, ei procul dubio indigentiam adscribit. Cui si indigentia inest, et necessitas. Si necessitas inest, omnipotentia deest. Omnipotentia autem illi est, igitur indigentia deest. De eo enim scriptum est: *Excelsus super omnes gentes Dominus, et supra cęlos gloria eius.* [Ps. 112, 4.]

Quod si forte ei convenire posse *dicunt 'rogare' propter personam Filii, qui [*f. 12'.] secundum Apostolum *semetipsum exinanivit formam servi accipiens in similitudinem hominum factus et habitu inventus ut homo,* [Phil. 2, 7.] audiant eum dicentem: *Lazare, veni foras;* [Ioh. 11, 43.] et iterum: *Tolle gravatum tuum et vade;* [ib. 5, 11.] et iterum: *Talita cumi;* [Marc. 5, 41.] et rursus: *Adolescens, tibi dico: Surge,* [Luc. 7, 14.] et caetera huiusmodi, quae non rogantis, sed imperantis, non postulantis, sed iubentis verba sunt. Cuius imperii potestatem in eius nomine etiam apostolos legimus habuisse. Ait enim pastor ecclesiae, cum Aenean curasset: *In nomine Iesu Nazareni surge et ambula.* [Act. 3, 6; 9, 33. 34.] Ecce in nomine Iesu Petrus imperat, et illi Iesum 'rogare' debere dicunt. Servus imperio in Domini nomine dat languido sanitatem, et illi dicunt eum 'rogare' debere sacerdotem. Non hoc prudentiae, sed summę amentiae deputandum est.

Qui si ad sui erroris munimen illud forte usurpare velint, quod ipsa Veritas dicit: *Ego rogabo Patrem, et alium Paracletum dabit vobis,* [Ioh. 14, 16.] et illud: *Pater, clarifica tuum nomen,* [ib. 12, 28.] perpendant non eum hoc dixisse secundum divinitatem, in qua unius cum Patre substantiae aequalis Patri permanet, de qua dicit: *Ego et Pater unum sumus,* [ib. 10, 30.] sed secundum humanitatem, qua *Verbum caro factum est et habitavit in nobis,* [ib. 1, 14.] et de qua dicit: *Pater maior me est.* [ib. 14, 28; cf. Phil. 2, 7.] Qui dum in forma servi minor sit Patre, in forma Dei aequalis ei procul dubio creditur. Unde et Apostolus ait: *Non rapinam arbi*tratus est esse se ęqualem Deo,* [ib. v. 6.] [*fol. 13.] id est: non ei fuit tamquam rapina, quasi alienum appeteret, qui sicut coaeternus, ita coaequalis est Patri. Quem idem Apostolus verum hominem et verum Deum confitetur, cum dicit: *Quorum patres et ex quibus Christus, qui est super omnia Deus benedictus in saecula.* [Rom. 9, 5.] Cui si secundum illorum socordiam quempiam 'rogare' necesse est, alicui subest; et si alicui subest, non est super omnia. Super omnia autem est; non igitur ei quempiam 'rogare' necesse est.

Audiant ergo, audiant huiusce dicti auctores, quid beatus Ambrosius[1] contra quosdam fidei hostes de hoc verbo dixerit: *Sed lectum est, quia rogavit. Disce distantiam: rogat quasi Filius hominis, imperat quasi Dei Filius. An non defertis hoc Dei Filio, quod etiam diabolus detulit, et vos maiore sacrilegio derogatis? Ille dicit: 'Si Filius Dei es, dic lapidi huic, ut fiat panis'. Ille dicit: 'impera'; vos dicitis: 'obsecra'.* [Luc. 4, 3.] *Ille credit, quod iubente Dei Filio elementorum rerumque in adversum natura vertatur; vos creditis, quod, nisi roget Dei Filius, nec voluntas ipsius impleatur.* Hoc quidem

a) sive — creationem *i. l. r. V.* b) in — indigentia *i. l. r. V.*

1) *Ambrosius, De fide lib. III, c. 4; Migne, Patr. Lat. XVI, 620.*

[cf. 1. Thess. 5, 8.] pugione lorica fidei munitus ecclesiae proeliator contra hostes fidei dimicavit. Inter quos quisquis numerari formidat, talis dicti insaniam fugiat.

Dicat interea sanctus evangelista, quid Dominus discipulis formidantibus, cum [Matth. 8, 26.] iam navicula operiretur fluctibus, fecerit. *Tunc surgens,* inquit, *imperavit ventis et* [*fol. 13'.] *mari, et fac*ta est tranquillitas magna.* Dicat etiam, quid centurio Domino ad domum [ib. 8, 8.] suam pergere et puerum curare disponenti dixerit: *Domine, non sum dignus, ut intres sub tectum meum; sed tantum dic verbo, et sanabitur puer meus.*

O infausta locutio! O exsecrabilis error! O superbia tumorem potius quam fortitudinem ingerens, inflationem potius quam vires augmentans! Centurio inludendum, flagellandum, passurum, mortem gustaturum, ad inferna descensurum verbo tantum [Eph. 1, 20. 21.] imperii puerum sanare credit, et tu eum sedentem *ad dexteram* Patris *in caelestibus super omnem principatum et potestatem et virtutem et dominationem et omne nomen, quod nominatur non solum in hoc saeculo, sed etiam in futuro,* quempiam 'rogare' [cf. Phil. 2, 10.] dicis! Non igitur ei necesse est 'rogare', qui caelestium, terrestrium et infernorum creditur potestatem habere.

V. Quod non parvi sit piaculi Scripturas sanctas aliter intelligere quam intellegendae sunt, et ad hos sensus usurpatas adcommodare, quos illę non continent, sicut in erronea synodo, quae in Bithinia[a], regnante Constantino, mediante Hęrena matre eius, residente Tharasio Constantinopolitano episcopo[b], gesta est[1].

[cf. Ex. 17, 6.] Sacrę legis docente didicimus oraculo, quod percussa petra latices sitienti pro- [1. Cor. 10, 4.] fluxerint populo, et eandem petram Christum sentire debere documento instituimur [*fol. 14.] apostolico. *Qui dum sit petra, cuius fluentis arentia corda inrigantur, et flumen, cuius [Ps. 45, 5. ib. 35, 10.] *impetus laetificat civitatem Dei,* et *fons vitę,* a quo credentibus perpetua vita manat, [cf. Ioh. 6, 41.] et *panis* caelestis, qui aeternę famis inediam a fidelium cordibus eradicat, quisquis [cf. 1. Cor. 10, 3. 4.] eius spiritales potus et spiritales escas aliter quam ille dat, percipit, divinas videlicet Scripturas alio sensu et non eo, quo a sancto Spiritu traditę sunt, interprętari nititur, [Ps. 11, 7.] ab eius pascuis alienus esse convincitur. *Eloquia namque Domini,* ait propheta, *eloquia casta, argentum igne examinatum.* Quorum castitatem ille procul dubio adulterina labe viciare appetit, qui ea ad extranei sensus conmistionem sociare contendit.

Qui enim propter arrogantiae et vanę laudis appetitum ad sui erroris munimen astruendum divinarum Scripturarum adtrahit testimonium, quid aliud facit nisi castitatem divini eloquii probrose captivat in adulterium et argentum igne divini Spiritus examinatum ad aliorum metallorum, id est extraneorum sensuum, protrahit in- [cf. Os. 2, 8.] quinamentum? De talibus Dominus ita queritur per prophetam: *Dedi eis argentum et aurum, et illi fecerunt Bahal,* id est spiritalis intellegentiae dignitatem et eloquii venustatem ad pravorum sensuum et inanis gloriae verterunt inmanitatem. Nam cum [Deut. 33, 2.] legislator dicat: *In dextera Domini ignea lex,* mirandum est, quantę sint hebetudinis, [*fol. 14'.] qui nec eius mulcentur candore nec eius terrentur ardore. Sicut *enim eos, qui ad eam intellegendam puro sensu et devota mente accedunt, perlustrat sui splendore candoris, ita e contrario, qui ad eam sibi temere usurpandam adpropinquant, perurit sui

a) *atramento nigro scr. super rasura, ubi prius legebatur* Thracea *V; cf. quae de hac re disseruimus N. A. XXXVII, 484. 533.* b) *ante vocem* episcopo *scriptum erat* neophyto *V (cf. N. A. ibid. 483), quae vox bene declaratur capitulo XX. huius libri; cf. infra p. 45.*

1) *Responsio Hadriani MG. l. c. p. 37, c. XLVIII.*

magnitudine ardoris. Sicque qui ei inhęrent humili mente et sacratis sensibus, gressus habent munitos in praesentis vitae stadio illius lampadis inluminatione; illi vero, qui eam petunt cum extraneis et temerariis sensibus, aeterni ignis cremantur adustione, quod figuratum est in quattuor filiis Aaron. Nam cum Eleazar et Ithamar iuxta institutionem Moysi ignem sanctuarii Domino offerentes sacerdotalis infulę dignitatem indepti sunt, Nadab vero et Abiu ignem alienum Domino offerre nitentes formidolosissime atrocissimo mortis genere multati sunt. Quorum quisquis vult vitare periculum, debet fugere exemplum. [cf. Lev. 10, 1 sqq. Num. 3, 4; 26, 61.]

Quem ergo, quem in hoc facto, qui bene dicta male interpraetaturi arripiunt, imitantur nisi eum[1], qui, quod de simplici viro iusto dictum est, in Mediatore Dei et hominum interpraetari conatur, cum dicit: *Scriptum est enim: Quoniam angelis suis mandavit de te, ut in manibus tollant te, ne forte offendas ad lapidem pedem tuum?* Ut enim validius esset sui temptamenti argumentum, divinorum apicum traxit exemplum, quo libentius hauriretur[a] suae temptationis poculum, si sanctarum Scripturarum haberet condimentum. Nam si in interpraetandis Scripturis imitandus est, et in fallacibus temp*tamentis sequendus. Et si in fallacibus temptamentis sequendus est, et in ceteris moribus amplectendus. Non autem in ceteris moribus amplectendus est; non igitur in interpretandis Scripturis imitandus. Ait enim beatus Hieronimus[2]: *Male diabolus Scripturas interpraetatur.* Siquidem et heretici et scismatici, qui eius utique sequaces sunt, male divinas Scripturas intellegunt, peius interpraetantur, pessime vero observant. Catholici autem Veritatis eruditi exemplis et antiqui hostis resistunt temptamentis et hereseorum obsistunt machinamentis et divini verbi manna puro et sano sensu suscipientes eius dulcibus aluntur alimentis, quibus non inportune collectum manna vermes ebullit, id est non eorum[b] conscientiae archana et sensuum intima superbię stimulis confodit. [cf. 1. Tim. 2, 5.] [Matth. 4, 6.] [*fol. 15.] [cf. Ex. 16, 16 sqq.]

---

Discussis[3] itaque, quae vel arroganter vel indocte a Constantino et Herena ad venerabilem[c] papam urbis Romae Adrianum scripta sunt, sive quam brevissime digestis, qualiter Scripturae sanctae non aliter intellegendę vel interpraetandę vel pro suo cuique arbitrio proprio sensui adcommodandę sint, sed secundum sanam sobriamque doctrinam intellegi debeant, nunc testimoniorum ordinem, qui a sanctis Scripturis sive a sanctorum patrum tractatibus digestus est et inordinate sive non proprie ab his, qui in pręfata synodo sedisse noscuntur, usurpatus, ordine conpetenti Domino favente exsequamur ponentes duntaxat summa*tim, quid sanctorum patrum de his definierit sententia vel quomodo a venerabilibus viris prolata sint, quę ad suum errorem adstruendum illorum adglomeravit amentia. Quibus pro tempore in praesentibus duobus[d] primis voluminibus enumeratis, quid proprio sensu minus docte et contra sanctorum patrum institutionem ob adorandarum imaginum superfluam protulerint constitutionem, sequentium duorum[d] librorum series Domino annuente discutiet, praemittentes[e] in sequenti capitulo, qualiter sancta Romana ecclesia inter ceteras ecclesias maxime venerationi habita pro causis fidei sit consulenda. [*fol. 15'.]

a) h *superscr.* V; abauriretur A. b) eius VA; *correxi.* c) *corr. e* beatum V. d) *superscr.* V. e) *textus a* praemittentes *usque ad finem capituli i. l. r.; et sequitur locus duarum linearum et quartae partis lineae rasus* V.

1) *I. e. diabolum; cf. Matth. 4, 5.* 2) *Hieronymus, Comment. in evang. Matth. lib. I, c. 5; Migne, Patr. Lat. XXVI, 32.* 3) *Cf. quae disseruimus de dispositione huius operis N. A. XXXVI, 634 sqq.*

VI. Quod sancta Romana, catholica et apostolica ecclesia ceteris ecclesiis pręlata pro causis fidei, cum quaestio surgit, omnino sit consulenda[1].

Antequam discutiendorum testimoniorum, quae absurde Orientales in sua synodo taxaverunt, silvam ingrediamur, dignum duximus, ut, qualiter sancta Romana ecclesia ceteris ecclesiis a Domino praelata et a fidelibus consulenda sit, prosequamur, praesertim cum non ab aliis scripturis nisi ab his, quas illa inter canonicas recipit, testimonia sint sumenda, nec aliorum doctorum nisi eorum, qui a Gelasio[2] vel ceteris illius sanctae sedis pontificibus suscepti sunt, dogmata sint amplectenda, nec aliter atque *fol. 16. aliter *pro cuiuslibet arbitrio, sed sane sobrieque, quae ab illis dicta sunt, sint intelligenda. Ait enim beatus Augustinus[3], cum institueret, quę scripturae essent recipiendę vel qualiter intelligendę: *Erit igitur divinarum Scripturarum solertissimus indagator, qui primo totas legerit notasque habuerit Scripturas, et si nondum intellectu, iam tamen lectione, duntaxat eas, quae appellantur canonicę. Nam ceteras securius leget fide veritatis instructus, ne praeoccupent inbecillum animum et periculosis mendaciis atque phantasmatis eludentes praeiudicent aliquid contra sanam intellegentiam. In canonicis autem Scripturis ecclesiarum catholicarum quamplurimum auctoritatem sequatur, inter quas sane illae sint, quae apostolicas sedes*[a] *habere et epistolas accipere meruerunt.* Nam cum hic cunctis per orbem constitutis sedibus apostolicas generaliter praeferat sedes, multo magis illa omnibus praeferenda est, quae etiam ceteris apostolicis sedibus pręlata est.

Sicut igitur ceteris discipulis apostoli et apostolis omnibus Petrus eminet, ita nimirum ceteris sedibus apostolicae et apostolicis Romana eminere dinoscitur. Haec enim nullis synodicis constitutis ceteris ecclesiis praelata est, sed ipsius Domini Matth. 16, 18. 19. auctoritate primatum[b] tenet, dicentis: *Tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam, et portę inferni non praevalebunt adversus eam, et tibi dabo claves* *fol. 16'. *re*gni caelorum, et quodcumque ligaveris super terram, erit ligatum et in caelis, et quodcumque solveris super terram, erit solutum et in caelis.* Cui non incongrue beati Pauli, cf. 1. Tim. 2, 7. doctoris[c] gentium, est adtributa societas, ut illius sanctae ecclesiae omnino firmaretur auctoritas, quatenus altero[b] ad piscandas animas electo a piscatore, altero ad muniencf. Matth. 16, 16. dam ecclesiam a persecutore, ut in altero Dei Filii vera confessio, in altero appareret divini verbi sacra praedicatio; cum alteri concesserit idem Dei Filius claves regni caelorum, alteri clavem aperiendorum legalium verborum, utrique tamen virtutem signorum, quo alter[b] ad eum cruce, alter gladio pergens fidelibus arrabonem corporalis sarcinę relinquentes et exempli fulgore et verbi decore et sancto cruore supra- cf. ib. 7, 25. dictam ecclesiam Romanam ei dicarent, quam supra solidissimam petram fundatam nec venientia flumina nec flantes venti ruere conpellerent.

Haec ergo sanctae fidei spiritalibus munita armis et a fonte lucis et origine bonitatis salutaribus satiata fluentis et horrendis atrocibusque heresum obsistit monstris et melliflua praedicationis pocula catholicis per orbem ministrat[d] ecclesiis. Nam

a) *deest A.* b) *i. l. r. V.* c) doctoris gentium *i. l. r. V.* d) *corr. e* monstrat *A.*

1) *Cf. N. A. XXXVII, p. 518, n. 4. 520 sqq.* 2) *Cf. E. v. Dobschütz, 'Das Decretum Gelasianum de libris recipiendis vel non recipiendis. Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur. Dritte Reihe. 8. Bd.' (1912), p. 198. 237.* 3) *Augustinus, De doctrina christiana lib. II, c. 8; Migne, Patr. Lat. XXXIV, 40.*

beatissimus Hieronimus, vir divinis legibus et multarum linguarum peritia eruditus, dum Bethleemiticis moraretur in arvis et a beato papa Damaso Rome posito de difficilibus consuleretur quaestionibus[1], eum pro causis fidei versa vice consuluisse dinoscitur, et sive *tacendarum sive dicendarum hipostaseon vel quibus in Orienta- *fol. 17. libus partibus communicare debeat, humillimis apicibus, ut apices accipiat, deprecatur. Mira res et magnis praedicanda praeconiis! Interrogat a quo interrogatur, consulit a quo consulitur, qui magistrum se in interpraetandis divinis Scripturis sentit, in causis fidei venerandi pontificis se discipulum minime erubescit, et cui sacrę legis quaestionum nexus enodat, utrum 'hipostasis'[a] dicere debeat quibusve in Oriente communicare, efflagitat.

Unde datur intelligi sanctos et eruditos viros per diversas mundi partes praedicationis et scientiae lampade coruscantes non solum a sancta Romana ecclesia non recessisse, sed etiam tempore necessitatis ob fidei conroborationem ab ea adiutorium inplorasse. Quod regulariter, ut praefati sumus et exemplis docuimus, omnes catholicę debent observare ecclesię, ut ab ea post Christum ad muniendam fidem adiutorium petant. Quae *non habens maculam nec rugam* et portentuosa heresum capita calcat Eph. 5, 27. et fidelium mentes in fide corroborat.

A cuius sancta et veneranda communione multis recedentibus nostrae tamen partis numquam recessit ecclesia, sed ea apostolica eruditione instruente et eo, *a* Iac. 1, 17. *quo est omne donum optimum et omne datum perfectum*, tribuente semper suscepit reverenda charismata. Quae dum a primis fidei temporibus *cum ea perstaret in *fol. 17'. sacrę religionis unione et ab ea paulo distaret — quod tamen contra fidem non est — in officiorum celebratione, venerandę memoriae genitoris nostri inlustrissimi atque excellentissimi viri Pippini regis cura et industria sive adventu in Gallias reverentissimi et sanctissimi viri Stephani Romanę urbis antestitis est ei etiam in psallendi ordine copulata, ut non esset dispar ordo psallendi, quibus erat conpar ordo credendi[2], et quae unitę erant unius sacrae legis sacra lectione, essent etiam unitę unius modulaminis[b] veneranda traditione nec seiungeret officiorum varia celebratio, quas coniunxerat unicę fidei pia devotio. Quod quidem et nos[3] conlato nobis a Deo Italię regno fecimus sanctae Romanae ecclesiae fastigium sublimare cupientes et reverentissimi[c] papę Adriani salutaribus exhortationibus parere nitentes, scilicet ut plures illius partis ecclesiae, quę quondam apostolicę sedis traditionem in psallendo suscipere recusabant, nunc eam cum omni diligentia amplectantur, et cui adhęserant fidei munere, adhaereant quoque psallendi ordine. Quod non solum omnium Galliarum provinciae et Germania sive Italia[4], sed etiam Saxones et quaedam aquilonalis plagae gentes per nos Deo annuente ad verae fidei rudimenta conversae facere noscuntur,

a) *sequitur spatium 8 litterarum erasarum vacuum V.* b) modulationis *A.* c) *corr. e* beatissimi *V; cf. supra p. 19, n. c.*

1) *Cf. Hieronymi epistola ad Damasum; Migne, Patr. Lat. XXII, 358.* 2) *Cf. A. Hauck, 'Kirchengeschichte Deutschlands' II*[3.4] *(Leipzig 1912), p. 34, praesertim ibi not. 1; sufficiat hic afferre ex Caroli Magni capitulari a. 789 (MG. Capp. I, 61, nr. 22, § 80):* Ut cantum Romanum pleniter discant . . . secundum quod . . . Pippinus rex decertavit, ut fieret, quando Gallicanum tulit ob unanimitatem apostolicae sedis et sanctae Dei aeclesiae pacificam concordiam. 3) *Cf. Hauck l. c. p. 115. Cf. MG. Capp. I, 80, 30 sqq.* 4) *Cf. superscriptionem huius operis:* Opus . . . Caroli nutu Dei regis Francorum, Gallias, Germaniam Italiamque sive harum finitimas provintias Domino opitulante regentis *supra p. 1 cum nota 1 et infra IV, c. 28.*

et ita beati Petri sedem in omnibus sequi curant, sicut illo pervenire, quo ille clavi- [*fol. 18.] cularius exstat, desiderant[a]. *Ad quam beatitudinem nos pervenire et in sanctae ecclesiae consortio et unione ille nos faciat perseverare, qui ecclesiam suam in Petro [cf. Matth. 7, 25.] dignatus est fundare, et ipso interveniente, cuius cathedrae sumus sequaces, regni caelorum, cuius ille claviger factus est, mereamur effici compotes[b].

## [*fol. 18'.] VII. *Quod non ad adorandas imagines pertineat, quod scriptum [Gen. 1, 27.] est: 'Creavit Deus hominem ad imaginem et similitudinem suam'[1].

In hoc testimonio inconsequenter et ultra quam inconsequenter ab illis in sua synodo ob adorandarum imaginum astruendum errorem posito non nostro ingenio plurimum est sudandum, cum tot indiciis ab eorum sit assertione alienum; quoniam ubi nulla est verisimilitudo, non magna in discernendo oritur disputatio. Quia ergo a nullo, in quo sanę mentis viget acumen, illi rei creditur pertinere, cui illi hoc nituntur adcommodare, sed spiritale dictum spiritali disserendum est indagatione, restat, ut quid de eo sanctorum patrum protulerit stilus, sententiali brevitate notemus, quatenus quod[c] ab illis est neglegenter usurpatum et a viris venerabilibus et Spiritu sancto repletis spiritaliter prolatum, lectoris industria sit diligenter acceptum.

Ait enim beatus Ambrosius[2]: *In principio ipsius mundi Patrem et Filium esse audio et unum opus cerno. Audio loquentem, agnosco facientem, sed et Patris et Filii unam imaginem, unam similitudinem lego. Similitudo haec non diversitatis, sed unitatis est. Non enim homo ad imaginem Dei nisi per imaginem Dei esse potest. Imago*[3] *ergo Dei ex interioris hominis nobilitate est consideranda. Primo quidem, ut sicuti Deus unus, semper, ubique totus est, omnia vivificans, movens et gubernans, sicut Apostolus* [*fol. 19. Act. 17, 28.] *confirmat, quod 'in eo *vivimus, movemur et sumus', sic anima in suo corpore ubique tota viget vivificans illud, movens et gubernans. Nec enim in maioribus corporis sui membris maior et in minoribus minor, sed in minimis tota et in maximis tota. Et haec est imago unitatis omnipotentis Dei, quam anima habet in se. Quae*[d] *quandam sanctae Trinitatis habet imaginem. Primo in eo, quia sicut Deus est, vivit et sapit, ita et anima secundum suum modum est, vivit et sapit. Est quoque et alia trinitas in ea, qua ad imaginem sui conditoris perfectae quidem et summę Trinitatis, quae est in*[e] *Patre, Filio et Spiritu sancto condita. Et licet unius sit illa naturę, tres tamen in se dignitates habet, id est intellectum, voluntatem et memoriam. Quod idem, licet aliis verbis, in evangelio* [cf. Deut. 6, 5.] *designatur, dum dicitur: 'Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo et ex tota anima tua et ex tota mente tua', id est: ex toto intellectu et ex tota voluntate et ex tota memoria. Nam*[f] *sicut ex Patre generatur Filius, ex Patre Filioque procedit Spiritus sanctus, ita ex intellectu generatur voluntas, et ex his item ambobus procedit memoria, sicut facile a sapiente quolibet intelligi potest. Nec enim anima perfecta esse potest sine*

a) *sequitur loeus dimidiae lineae rasus in fine paginae 17'; pagina 18 i. l. r. scripta V.* b) *sequitur spatium 23 linearum erasarum vacuum V.* c) quot *V*; quod *recte A.* d) *sequitur* quoque *punctis suppositis del. V.* e) ex *Ambrosius.* f) iam *VA, correxi sec. Ambros.*

1) *Cf. Acta conc. Nicaeni II, actio VI, tom. 1; Mansi l. c. XIII, 214. — Hadriani responsio MG. Epp. V, 25, c. XXI. Vide ib. etiam n. 2. et N. A. XXI, 113, ubi Hampe e responsione Hadriani Tarasium patriarcham non solum principem agendi concilii Nicaeni secundi, sed etiam auctorem libelli pseudosynodum anno 754. celebratam refutantis, in actione sexta dicti concilii Nicaeni recitati, fuisse probat.* 2) *Ambrosius, De fide lib. I, c. 7; Migne, Patr. Lat. XVI, 563.* 3) *Idem, De dignitatibus conditionis humanae c. 2; Migne l. c. XVII, 1105. — Cf. quae disseruimus N. A. XXXVII, 515.*

*his tribus nec horum trium unum aliquod, quantum ad suam pertinet beatitudinem, sine aliis duobus integrum constat. Et sicut Deus Pater, Deus Filius, Deus et Spiritus sanctus est, non tamen tres di sunt, sed unus Deus tres habens personas, ita et anima intellectus, *anima voluntas, anima memoria, non tamen animae tres in uno corpore, sed una* *fol. 19v. *anima tres habens dignitates. Atque in his tribus eius imaginem mirabiliter gerit in sua natura noster interior homo. Similitudo*[1] *vero in moribus cernenda est, ut sicut Deus creator, qui hominem ad similitudinem suam creavit, est caritas, est bonitas, et iustus, patiens atque mitis, mundus et misericors et cetera virtutum sanctorum insignia quae de eo leguntur, ita homo creatus est, ut caritatem haberet, ut bonus esset et iustus et patiens atque mitis, mundus et misericors foret. Quas virtutes quanto plus quisque in se-ipso habet, tanto proprius est Deo et maiorem sui conditoris gerit similitudinem.*

Beatus quoque Augustinus ita hominem ad imaginem et similitudinem Dei factum Gen. 1, 26. esse disseruit[2]: *Cum exteriorem et interiorem hominem divina Scriptura commemoret et tantum eos discernat, et ab Apostolo dictum est: 'Et si exterior homo noster corrumpitur,* cf. 2. Cor. 4, 16. *sed interior renovatur de die in diem', quaeri potest, utrum unus horum factus ad imaginem et similitudinem Dei? Nam illud quaerere stultum est, si unus, quis horum? [Quis enim]*[a] *dubitat, eum potius, qui renovatur, quam eum, qui corrumpitur, dicere? Utrum autem ambo, magna quęstio est. Nam si exterior homo est Adam et interior Christus, bene ambo intelliguntur; sed cum Adam, sicut a Deo factus est, bonus non manserit et diligendo carnalia carnalis *effectus sit, non absurde videri potest, hoc ipsum ei fuisse cadere, ima-* *fol. 20. *ginem Dei et similitudinem amittere; ac per hoc ipse renovatur et ipse est*[b] *interior. Quomodo ergo est ipse et exterior? An*[c] *secundum corpus, ut interior sit secundum animam; et interior sit resurrectio et renovatio, quae nunc fit secundum mortem prioris vitę, id est peccati, et secundum regenerationem novę vitae, id est iustitiae? Quos idem duos homines sic appellat, ut unum veterem, quem debemus exuere, alterum novum et eum induendum* cf. Eph. 4, 24. *commemoret. Quorum rursus illum appellat imaginem terreni hominis, quia secundum* 1. Cor. 15, 45—49. *peccatum primi hominis geritur, qui est Adam; alterum imaginem caelestis hominis, quia secundum iustitiam secundi hominis geritur, qui*[d] *est Iesus*[e] *Christus. Exterior autem homo, qui nunc corrumpitur, futura resurrectione renovatur, cum istam mortem persolverit, quam naturae debet lege illa, quae in paradiso per praeceptum data est. Quomodo* cf. Gen. 3, 12. *autem non sit incongruum, quod dicitur etiam corpus factum ad similitudinem Dei, facile intelligit, qui diligenter adtendit, quod dictum est: 'Et fecit Deus omnia bona valde'. Nemo* cf. ib. 1, 31. *enim dubitat, quod sit ipse primitus bonus. Multis enim modis dici res possunt similes Deo: alię secundum virtutem et sapientiam factę, quia in ipso est virtus et sapientia non facta, alię in quantum solum vivunt, quia ille *summe et prime*[f] *vivit, alię in quantum* *fol. 20v. *sunt, quia ille summe ac primitus est. Et ideo quae tantummodo sunt nec tamen vivunt aut sapiunt, non perfecte, sed exigue sunt ad similitudinem eius, quia et ipsa bona sunt in ordine suo, cum sit ille supra omnia bonus, a quo bona sunt. Omnia vero, quae vivunt et non sapiunt, paulo amplius participant similitudini. Quod enim vivit, etiam est, non autem quicquid est, etiam vivit. Iam porro quae sapiunt, ita illi similitudine sunt proxima, ut in creaturis nihil sit propinquius. Quod enim participat sapientiae, et vivit et est; quod autem vivit, necesse est, ut sit, non necesse est, ut sapiat. Quare cum homo possit particeps esse sapientiae secundum interiorem hominem, secundum ipsum ita est ad imaginem, ut nulla natura interposita formetur, et ideo nihil sit Deo coniunctius;*

a) *deest VA; supplevi ex Aug.* b) etiam *VA; correxi sec. Aug.; sic etiam in seqq.* c) ac *VA.* d) quae *VA.* e) *deest A.* f) *corr. ex* primitus *V.*

1) *Ambrosius l. c. c. 3; Migne l. c. 1108.* 2) *Augustinus, De diversis quaestionibus liber unus, c. 51; Migne, Patr. Lat. XL, 32—34.*

*et sapit enim et vivit et est, qua creatura nihil est melius. Quod si exterior homo vita illa accipitur, qua per corpus sentimus quinque notissimis sensibus, quos cum pecoribus habemus communes — nam et ista molestiis sensibilibus, quae persecutionibus ingeruntur, corrumpi potest — non inmerito et ipse homo particeps dicitur similitudinis Dei, non solum quia vivit, quod etiam in bestiis apparet, sed amplius, quod ad mentem convertitur se regentem, quam inlustrat sapientia, quod in bestiis non potest ratione carentibus.* *fol. 21. *Corpus quoque homi*nis, quia solum inter animalium terrenorum corpora non pronum in alvum prostratum est, cum sit visibile et ad intuendum caelum erectum, quod est principium visibilium, quamquam non sua, sed animae praesentia vivere cognoscatur, tamen non modo, quia est et in quantum est, utique bonum est, sed etiam quia tale est, ut ad contemplandum caelum sit aptius, magis in hoc ad imaginem et similitudinem Dei quam cetera corpora animalium factum*[a] *iure videri potest. Tamen quia homo sine vita non recte appellatur, non corpus solum*[b] *homo exterior neque sola vita, quae in sensu est corporis, sed utrumque simul rectius fortasse intelligatur. Neque inscite distinguitur, quod aliud sit imago et similitudo Dei, qui etiam Filius dicitur, aliud ad imaginem et similitudinem Dei sicut hominem factum accipimus. Sunt etiam, qui non frustra intellegant duo dicta esse ad imaginem et similitudinem, cum si una res esset, unum nomen sufficere potuisse asserunt, sed ad imaginem mentem factam volunt, quae nulla interposita substantia ab ipsa veritate formatur, quae etiam spiritus dicitur, non ille Spiritus sanctus, qui est eiusdem substantiae, cuius Pater et Filius, sed spiritus hominis. Nam ita hos discernit* cf. 1. Cor. 2, 11. *Apostolus: 'Nemo scit, quid agatur in homine nisi spiritus hominis, et nemo scit, quid* 1. Thess. 5, 23. *agatur in Deo nisi Spiritus Dei'. Item de spiritu hominis dicit: 'Salvum faciat spiritum* *fol. 21'. *vestrum, animam *et corpus'. Et iste enim factus est a Deo sicut et cetera creatura.* *Prov. 24, 12. *Scriptum est enim in Proverbiis hoc modo: 'Scito quoniam Dominus corda hominum novit et qui finxit spiritum hominis*[c]*, ipse scit omnia'. Ergo iste spiritus ad imaginem Dei nullo dubitante factus accipitur, in quo est intelligentia veritatis. Haeret enim veritati nulla interposita creatura: cetera hominis ad similitudinem facta videri volunt, quia omnis quidem imago similis est, non autem omne, quod simile est, etiam imago proprie, sed forte abusive dici potest. Sed cavendum in talibus, ne quid nimis adseverandum putetur illa re sane salubriter custodita, ne, quoniam corpus quodlibet per localia spatia porrectum est, aliquid tale credatur esse substantia Dei. Nam res, quae in parte minor est quam in toto, nec dignitati anime convenit, quanto minus maiestati Dei?*

Gen. 1, 26. Ecce quam subtiliter quamque salubriter sancti viri hominem ad imaginem et similitudinem Dei factum esse, imaginem videlicet in anima, in qua est intellectus, voluntas et memoria, similitudinem in moribus, id est in caritate, iustitia, bonitate et sanctitate, quae omnia incorporea sunt, intellegentes disseruere! A quorum sensu et doctrina quantum distent, qui hoc testimonium imaginibus artificum manu formatis adcommodant, non nostro est disserendum eloquio, sed lectoris reservandum iudicio, ut quante in hac parte sint vecordiae[d], non noster cum stilus, sed suus permoneat *fol. 22. sen*sus.

ib. Quisquis igitur ita hominem ad imaginem et similitudinem Dei factum, sicut ad imaginem hominis imaginem ab artifice formatam esse credit, aliquid in Deo corporeum, quod credere nefas est, credere se ostendit. Nam si id, quod homo ad imaginem et similitudinem Dei factus est, manufactis imaginibus convenit, secundum corpoream speciem homo ad imaginem Dei factus est; et si homo secundum corpoream speciem ad imaginem Dei factus est, corporeus est Deus. Incorporeus autem Deus

a) facta *VA.* b) solus *VA.* c) *corr. ex* omnibus *V.* d) vaecordiae *V; ubi* ae *priores erasae sunt.*

est, non igitur id, quod homo ad imaginem et similitudinem Dei factus est, manufactis Gen. 1, 26. imaginibus convenit.

## VIII. Quae sit differentia imaginis et similitudinis sive aequalitatis[1].

Quoniam opitulante Deo secundum sanam sobriamque doctrinam sanctorum patrum sententiis inbuti, qualiter intellegendum sit, quod Deus *hominem ad imaginem* ib. *et similitudinem* suam creaverit, exequuti sumus, nunc opere pretium est, ut, quae sit differentia imaginis et similitudinis seu etiam aequalitatis, breviter exsequamur, quatenus et illi, qui ob adorandas imagines per patentes inanium adsertionum campos effrenes feruntur, horum trium, quae illi omnia pene unum putant, differentiam cognoscentes, in quanto sint errore, perpendant, et studiosi *quique hoc legentes ad quasdam *fol. 22'. intelligentiae[a] utilitates accedant.

Haec ergo tria distinguenda sunt, quia omne, quod imago est, similitudo est, non tamen omne, quod similitudo, imago est, et cum imago numquam similitudine careat, similitudo vero multoties imagine careat, plerumque et similitudo et imago aequalitate carere noscuntur. Quae etiam aequalitas nonnumquam et imagini et similitudini copulari potest. Quae tria, quamquam unius sint categoriae, quae relatio dicitur, habent tamen inter se quasdam proprietates, quibus aliae carent. Nam imagini proprium est, ut semper ab altero expressa sit, similitudini vero et aequalitati proprium est, ut in sua subsistentia permanentes non ab altero expressę, sed aliis rebus adsimilatę vel coaequatę hoc nomine censeantur, et imago magis vel minus non sibi admittat, similitudo vero et aequalitas admittant. Sicut enim dicitur magis similis vel minus similis, magis aequalis vel minus aequalis, non sic dici potest magis imago vel minus imago. Nam et in conversione earum, quae gręce antistrofe dicitur, subtilis quaedam repugnantia est. Quae omnia persequi longum est. Verumtamen, ut horum trium nominum differentia lucidius pateat, beati Augustini[b] verba ad medium deducenda sunt. Ait[2] enim: *Ubi imago[c], continuo[d] similitudo, non continuo aequalitas. Ubi aequalitas, continuo similitudo, non continuo imago. Ubi similitudo, non continuo imago[e], non continuo aequalitas[e], ut in speculo est imago [hominis][f], quia de illo expressa est. Est etiam necessario similitudo, non tamen aequalitas, quia multa desunt imagini, quae insunt illi rei, de qua expressa est. Ubi aequa*litas, continuo et similitudo, non continuo imago, velut* *fol. 23. *in duobus ovis paribus, quia inest aequalitas, inest similitudo. Quaecumque enim adsunt uni, adsunt et alteri; imago tamen non est, quia neutrum de altero expressum est. Ubi similitudo, non continuo imago, non continuo aequalitas. Omne quippe ovum omni ovo, in quantum ovum est, simile est; sed ovum perdicis, quamvis, in quantum est ovum, simile sit ovo gallinę, nec imago tamen eius est, quia non de illo expressum est, nec aequale, quia brevius est[g]; est et alterius generis animantium. Sed ubi dicitur: non continuo, utique intellegitur, quia esse aliquando potest. Potest ergo esse aliqua imago, in qua sit etiam aequalitas, ut in parentibus et filiis inveniretur imago et aequalitas et similitudo, si intervallum temporis defuisset. Nam et de parente expressa est similitudo filii, ut recte imago dicatur, et potest esse tanta, ut recte etiam dicatur aequalitas, nisi quod parens tempore praecedit. Ex quo intelligitur et aequalitatem aliquando non solum simili-*

a) *in marg. add. V.* b) ăgustini *V.* c) imago *corr. ex* aequalitas *V.* d) non continuo *VA; correxi secundum textum Augustini.* e) imago — aequalitas *i. l. r. V.* f) *deest VA; supplevi sec. Aug.* g) est *ter scr. erat V.*

1) *Hadriani responsio MG. Epp. V, 37, c. XLIX.* 2) *Augustinus, De diversis quaestionibus liber unus c. 74; Migne l. c. XL, 85.*

*fol. 23′. *tudinem habere, sed etiam imaginem, quod in superiore exem*plo manifestum est. Potest etiam aliquando esse similitudo et aequalitas, quamvis non sit imago, ut de ovis paribus diximus. Potest similitudo et imago, quamvis non sit aequalitas, ut in speculo ostendimus. Potest et similitudo esse, ubi et aequalitas et imago sit, sicut de filiis commemoravimus, excepto tempore, quo praecedunt parentes.*

His igitur huius differentiae regulis breviter prolatis, ad ea, quę incepta sunt, ordine conpetenti transeamus, et divinę legis testimonia ab illis non recte usurpata a nobis venerabilium patrum documentis recte sint promulgata, quatenus et illorum volatus his alis fractis, quas sibi arroganter accommodaverunt, fatescat et studiosorum lectorum, qui his bene uti desiderant, sensus ad alta conscendat.

IX. Quomodo intellegendum sit, quod scriptum est: ‘Abraham Gen. 23, 7. adoravit populum terrae, filios Heth’, sive quod Moyses Ex. 18, 7. Ietro legitur adorasse — quibus exemplis hi, qui propter adorandas imagines synodos faciunt, suum errorem fulcire affectant — et quia nec Iacob Pharaonem nec Danihel Nabuchodonosor regem, ut illi dicunt, uspiam legantur adorasse[1].

Illi qui in adorandis imaginibus ęstuant, hoc peculiariter atque familiariter ex- *fol. 24. emplo utuntur, quod Abraham filios Het et Moyses Ietro sacerdotem Madi*an adorasse leguntur.

Quorum quidem adoratio tantum distat a pictę imaginis adoratione, quantum pictus ipse homo a veri hominis ratione. Quantum enim verus homo a picto, rationalis ab inrationali, sensibilis ab insensibili, animatus ab inanimato in sui definitione secernitur, tantum procul dubio et huius adoratio ab illius adoratione discernitur. Aliud namque est hominem salutationis officio et humanitatis obsequio adorando salutare, aliud picturam diversorum colorum fucis conpaginatam, sine gressu, sine voce vel ceteris sensibus, nescio quo cultu adorare. Fraternitatem autem diligendam et dilectionem erga proximos exhibendam et humilitatis gradum amplectendum, per quę nos mutuo salutantes adoramus, pene omnium sanctarum Scripturarum perdocemur exemplis. Imagines vero adorare vel salutare vel quasdam insensatas nenias[2] colere inhibemur potius quam instituimur pene in cunctis divinę Scripturę locis. Nam ut cf. Matth. 16, 18. ceteros taceam, sacratissimus pastor, super quem solidissimam petram ecclesia sancta 1. Pet. 2, 17. fundata est, non ait: imagines, sed: *fraternitatem diligite*, nec: *subditi estote* picturis, ib. v. 13. ib. 3, 15. sed: *omni humanae creaturae*, et *Dominum Christum sanctificare* non imaginibus, sed *in cordibus* nostris instituit.

Dementissimum sane et ab omni ratione seclusum est, hoc ad astruendam ima- cf. Gen. 23, 7. Ex. 18, 7. *fol. 24′. ginum *adorationem in exemplum trahere, quod Abraham populum terrę et Moyses Ietro sacerdotem Madian leguntur adorasse, cum videlicet plerumque sancti viri per humilitatem, qua Deo placuerunt homines, salutationis gratia adoraverint, plerumque, ne ab aliis adorarentur, humiliter refugerint plerumque rigore suę sanctitatis erecti superbos quosque adorare contempserint. Imagines vero nusquam nec tenuiter quidem adorare conati sunt. Nam in eo, quod Abraham sive Moyses homines humiles suis cf. Esth. 3, 2. utilitatibus necessarios adorasse leguntur et Mardocheus Aman hominem arrogantem

1) *Cf. Acta conc. Nicaeni II, in actione IV; Mansi XIII, 46. 54; ibidem in actione VII; Mansi XIII, 406. — Hadriani responsio l. c. p. 25, c. XXII.* 2) *Nenia proprie est carmen funebre, interdum quodlibet carmen vulgare, nugatorium, ineptum; et ita res quoque nugatoriae, inanes, fallaces, mendaces neniae appellantur.*

et in populi Dei interitum inhiantem adorare contempsisse reperitur, hoc evidenter ostenditur, quod sancti viri erga humiles, sive ut eos ad meliora hortentur sive ut eiusdem summę virtutis munera non amittant, per eandem humilitatem sunt socii, contra pravorum vero nequitias, sive ut malorum societates declinent sive ut eos resipiscere conpellant, fortiter sunt[a] erecti. In eo igitur, quod Iohannes in Apocalypsi ab angelo cohibetur, ne se adoret, dicente eodem angelo: *Vide, ne feceris; conservus* (Apoc. 22, 9.) *tuus sum,* et pastor ecclesiae Petrus blande centurionis adorationem vitaverit dicens: *Surge, frater, et ego homo sum, sicut et tu;* (Act. 10, 26.) et vas electionis Paulus cum Barnaba (ib. 9, 15.) Lycaonum adorati*onem valida reluctatione spreverit, (ib. 14, 10 sqq.) procul dubio omni creaturae adoratio, quae solum Deum decet, qui solus adorandus, solus colendus est, inpendenda (*fol. 25.) esse vetatur, salva tantummodo salutationis causa, per quam humilitas demonstratur.

Dicat igitur nobis, dicat sanctissimus Augustinus, quid de hac adoratione Abrahae vel Moysi senserit. Ait[1] enim: *Insinuatur hic etiam humilitatis exemplum, quod Moyses, cum quo Deus loquebatur, non fastidivit neque contempsit alienigenę soceri sui consilium, quamquam et ipse Ietro, cum Israhelita non fuisset, utrum inter viros Deum verum colentes religioseque sapientes habendus sit, quemadmodum et Iob, cum ex ipso populo non fuisset, merito quaeritur, immo credibilius habetur — ambigue quippe posita sunt verba*[2] *— vel utrum sacrificaverit Deo vero in populo eius, quando vidit generum suum, vel utrum eum adoraverit ipse Moyses, quamquam de adoratione, etiamsi expresse positum esset, honor videretur socero redditus eo modo, quo solet hominibus*[b] *honorificentiae causa exhiberi a patribus, sicut de Abraham scriptum est, quod adoraverit filios Heth.*

Sed nec illud silentio prętereundum est, quod dicunt Iacob Pharaonem adorasse sive Danihel Nabuchodonosor regem, quod quidem nec in Hebraeo habetur nec in nostris Latinis codicibus, qui a beato Hieronimo ex Hebraica veritate translata sunt, uspiam reperitur. Non enim amplius quam semel Iacob in conspectu Pharaonis fuisse (*fol. 25'.) legitur. *Quod quidem hoc modo Scriptura narrat: *Post haec introduxit Ioseph patrem* (Gen. 47, 7—10.) *suum ad regem et statuit eum coram eo. Qui benedicens illi et interrogatus ab eo: Quot sunt dies annorum vitę tuę? respondit Iacob: Dies peregrinationis et vitae meae centum triginta annorum sunt, parvi et mali, et non pervenerunt usque ad dies patrum meorum, quibus peregrinati sunt. Et benedicto rege egressus est foras.* In quibus verbis non eum adorasse, sed benedixisse monstratur. Quod quidem et si fecisset, non ideo faceret, ut inde adorandarum imaginum exemplum sumeretur, sed ut humilitas sancti patriarchę Deum timentis, regem honorificantis monstraretur. (cf. 1. Petr. 2, 17.)

Quae dum ita se habeant, reor[3], quod illi arbitrentur divinam Scripturam illo familiarissimo illorum loquendi genere, quod quidam acirologiam nuncupant, uti, ut 'benedicere' posuerit pro 'adorare'. Qui loquendi modus tanto eis peculiaris est, ut et 'habere' et 'salutare' et 'osculari' et 'venerari' pro 'adorare' et ipsi ponant et ab aliis

a) *sic emendavi;* sint *VA.* b) *corr. ex* omnibus *V.*

1) *Augustinus, Quaest. in Heptateuchum liber II, c. 69; CSEL XXVIII, 134; Migne l. c. XXXIV, 619.* 2) *Cf. Ex. 18, 5—12.* 3) *Magnopere interest auctorem operis hic et infra compluribus locis, e. g. I, c. 22. 30, III, c. 29, IV, c. 2, prima persona numeri singularis uti, cum alibi semper ex persona prima numeri pluralis, i. e. ex persona Caroli regis, loquatur. Nam vox 'reor', quamquam auctor plurimum ab ea aberat, ex calamo effluxa neque regem, qui semper plurali maiestatis utatur (cf. p. 2, 26 sqq.), neque episcopos aulicos, ut ex praefatione fortasse suspicatus eris, operis auctores esse probat. Insuper ad verum auctorem haec vox nos delegat, scilicet ad Alcuinum, qui eam in usu frequenti habuit. Cf. quae disseruimus N. A. XXXVII, 492.*

positum accipiant et, ut ita dixerim, pene omnia eis huiuscemodi verba in 'adorare' conversa sint. Sancta vero Scriptura sicut ceteros errores, ita etiam hunc loquendi modum abnuit, sed puris, propriis, fixis sive prudentibus semper verbis sive sententiis [cf. Ps. 18, 8.] utitur propheta adtestante, qui ait: *Lex Domini inreprę̨hensibilis.* Quae si 'benedicere' [*fol. 26.] posuit pro 'ad*orare', inpropriis dictionibus utitur. Si inpropriis dictionibus utitur, reprachensibilis est. Est autem inreprachensibilis, non igitur 'benedicere' posuit pro 'adorare'.

[Dan. 9, 23.] Dic ergo tu, dic sancte Danihel, dic *vir desideriorum,* dic scrutator archanorum, [cf. ib. 2, 29; 5, 15; 9, 24.] dic indagator scripturarum, dic propheta, qui de Redemptore mundi in eo apertius ceteris dixisse probaris, quia non solum scribis eum esse venturum, quod est tibi commune cum ceteris, sed, quo tempore venturus sit, doces et reges per ordinem digeris et annos enumeras ac manifestissima signa praenuntias, dic, utrum Nabuchodonosor, ut illi garriunt, adoraveris? 'Non in meo volumine hoc, inquam[a], fecisse me legis. Quod quidem et si fecissem, nulla ex parte inde illorum adsertio fulciretur. [cf. ib. 1, 8.] Ego *proposui in corde meo, ne polluerer de mensa eius neque de vino potus eius,* et [ib. 2, 46. 47.] illi me dicunt eum adorasse. *Cadentem* ergo *in faciem suam et* me *adorantem et hostias et incensum sacrificare* mihi *praecipientem et Deum deorum et Dominum regum et revelatorem mysteriorum,* qui *potest aperire sacramenta,* confitentem et eum in me potius ob signorum magnitudinem, cuius ego habitaculum sum, quam me adorantem blandis alloquiis affatus sum, et ab eo, ut misericordiam semper exerceret [ib. 2, 49.] in genere Israel, sive ut concaptivos meos, Ananiam, Azariam et Misaelem *consti-* [*fol. 26'.] *tueret super opera provinciae Babylonis, postulavi,* non adulatorie adoravi. *Quem quidem et si adorassem, non rem quandam insensatam adorarem, sed per humilitatis [cf. Rom. 13, 1.] officium sublimiori potestati subditus manens, sciens non esse potestatem nisi a Deo, rationalem hominem salutando adorarem. Nam cum tam felicem quondam habuerim [cf. Dan. 6, 4. 5.] conversationem, ut *quaesitis occasionibus ex latere regis,* quibus accusari possem, ab [ib. 16 sqq.] invidis, et non in alio, nisi in legitimis Dei mei, accusatus fuerim et in lacum leonum proiectus, et nunc accuser adorasse, quem non adoraverim, et a falsis testibus dicar [cf. Ps. 26, 12.] egisse, quod non egi, restat, ut cum David clamem: *'Insurrexerunt in me testes falsi, et mentita est iniquitas sibi'.*

Cum ergo ob imaginum amorem et Iacob patriarcham et Danielem prophetam criminentur et Scripturarum divinarum sensus ad peregrinas intellegentias convertere [cf. Ex. 20, 12.] nitantur et suos prodecessores sive parentes contra legis imperium aspernentur, superest, ut his tantum contenti sint et earum patrocinio, si[b] errorem suum corrigere nolunt[b], sicut et ipsi credunt, muniantur. Atque illi glorientur in imaginibus, nos autem glo- [cf. Gal. 6, 14.] riemur *in cruce Domini nostri Iesu Christi, per quem* nobis *mundus crucifixus est* nosque mundo.

X. De eo, quod Iohannes pręsbyter et legatus Orientalium incaute imaginum adorationem stabilire nitens dixisse le- [*fol. 27. cf. Gen. 28, 18.] gitur: 'Erexit Iacob titulum Deo, quatenus *et benedixit eum'[1].

Non mediocris socordiae est hoc etiam ad imaginum adorationem adstruendam exemplum proferre, quod Iacob lapidem erexit in titulum, sicut Iohannes presbiter et legatus Orientalium protulisse in eadem synodo, quę pro adorandis imaginibus agitata

a) *in margine scr. V.* b) si — nolunt *in margine scr. V.*

1) *Acta conc. Nicaeni II, in actione IV; Mansi XIII, 7. — Hadriani responsio l. c. p. 36, c. XLVI. — Iohannes ille monachus erat et vicarius ecclesiae cuiusdam patriarchalis*

est, legitur, quoniam ille lapis non alicuius praeteritę rei imago vel similitudo fuisse creditur.

Qui si ob alicuius praeteritę rei memoriam ab eiusdem rei similitudine expressus et a sancto patriarcha ad adorandum fuisset erectus, quoddam fortassis posset illis ferre adminiculum, qui tanti erroris subire non formidavere periculum. Sed dum aliud sit quaedam per patriarcham fieri ad praefigurationem futurorum, aliud a pictore pingi quaedam ob memoriam praeteritorum gestorum; aliud sit Spiritu sancto esse repletum, aliud pictoria arte inbutum; aliud iste gerat caelesti munere fretus, aliud ille operandi usu expertus; aliud sit Iacob in titulum erigere lapidem, aliud quendam cf. Gen. 28, 18. pictorem in pariete statuere imaginem; aliud secundum typicam figuram desuper oleum fundere, aliud secundum vaniloquam adsertionem adorare iubere, inutile et ultra ib. quam inutile est hoc ad adstruendam aliquam rem in exemplum proponere, quod ab illa re omnium argumentationum diverticulis videtur *distare. Numquidnam Iacob illum *fol. 27'. lapidem, ut adoretur, erexit aut alicuius rei in eo imaginem depinxit?

Nam dum imagines pene nullum officium aliud nisi mentibus per sui intuitum memoriam inferendi habeant, lapis, qui a patriarcha erectus est, tria insignia et summo honore digna creditur officia habuisse.

Primum, quod cervicem Israheliticam fulcierit et pulvillis carenti patriarchę pulvilli vicem pręstiterit et eius capite fuerit oneratus, qui non solum scalam a terra ib. 11. 12. usque ad caelum pertingentem et angelos per eam ascendentes et descendentes, sed etiam ipsum Dominum bona sibi pollicentem cernebat. ib. 13.

Secundum, quod in insigne et titulum, quo sanctus patriarcha illius sancti loci reminisceretur, erectus est, quo rediens prolis et coniugum affectu exhilaratus et cf. ib. 31, 13 sqq. magna rerum opulentia ditatus sua Domino vota, qui haec sibi cuncta concesserat, redderet.

Tertium, quod typum gerebat nostri Mediatoris, qui *factus est in caput anguli* Ps. 117, 22. 23. et *est mirabilis oculis nostris;* qui unctus est a Patre *oleo laetitiae prae consortibus* ib. 44, 8. suis; quem et Danihel *lapidem abscisum* dicit *de monte sine manibus* praecidentium, cf. Dan. 2, 45. absque coitu et humano videlicet semine ex utero virginali genitum; quem et David petram nuncupat dicens: *Dominus petra mea et robur meum et salvator meus.* De 2. Reg. 22, 2. quo etiam in Esaia propheta scribitur: *Ecce pono in fun***damentis Sion lapidem* *fol. 28. Is. 28, 16. *summum, angularem, probatum, electum, pretiosum, et qui crediderit in eum, non confundetur.* Qui idcirco angularis dicitur, eo quod duos parietes ex adverso venientes, ex circumcisione videlicet et pręputio, vel etiam duo Testamenta in se summo, probato, electo et pretioso lapide coniungit et in uno sanctae ecclesiae coetu, cuius ille caput cf. Eph. 4, 15. est, connectit. De quo et per prophetam Zachariam paterna voce dicitur: *Ecce ego* cf. Zach. 3, 8. 9. *adducam filium meum orientem, quia lapis, quem dedi coram Iesu, septem in eo oculi sunt.* In quibus septem oculis septiformis gratiae Spiritus, qui a Patre Filioque procedit, evidenter ostenditur et per Esaiam prophetam *spiritus Domini, spiritus*[a] *sapien-* Is. 11, 2. 3. *tiae et intellectus*[b], *spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientię et pietatis, spiritus timoris Domini* nominatur. De quo etiam angulari lapide petra ecclesiae ait: *Sicut* 1. Petr. 2, 2—4. *modo geniti infantes, rationabile*[c], *sine dolo lac concupiscite, ut in eo crescatis in sa-*

a) *deest VA; supplevi.* b) *in margine dextro scr.:* spiritus Domini sapienti, *in margine sinistro:* ae et intellectus *V.* c) rationabiles *VA; correxi.*

*orientalis et, cum synodo Nicaenae interesset, non semel verba fecit et praesertim dissertationem de origine odii et persecutionum venerationis imaginum sacrarum recitavit. Cf. Mansi XIII, 198, in actione V.*

*lutem; si tamen gustastis, quam dulcis est Dominus, ad quem accedentes lapidem vivum, ab hominibus quidem reprobatum, a Deo autem electum et honorificatum,* et post pauca: [1. Petr. 2, 7. 8.] *Vobis igitur honor credentibus, non credentibus autem lapis, quem reprobaverunt aedificantes, hic factus est in caput anguli et lapis offensionis et petra scandali his, qui offendunt verbo nec credunt, in quo et positi sunt.*

[*fol. 28'.] Quo documento monstratur illum et honorem forti*tudinis credentibus et scandalum duritiae incredulis esse. Quod etiam per iustum Simeonem hoc sensu praedictum est. [Luc. 2, 34.] Ait enim: *Positus est hic in ruinam et in resurrectionem multorum in Israhel,* in ruinam [cf. Hebr. 12, 29.] scilicet incredulorum, in resurrectionem vero credentium. Qui etiam ignis nuncupatur, sive quod in se credentes aeterni luminis fulgore perlustrat sive quod incredulos aeterni ignis ardore torrebit. De unctione vero huius lapidis et paulo superius[1] David oraculis prolatum est et nunc praefati pastoris ecclesię testimonio proferendum est, qui [cf. Act. 10, 38.] ait: *Iesum Nazarenum, quem unxit Deus Spiritu sancto et virtute.* Quia ergo Spiritus sanctus plerumque in divinis Scripturis olei nomine innuitur, Iohannes apostolus testis [1. Ioh. 2, 27.] est, qui dicit: *Sicut unctio eius docet nos de omnibus.* Cuius si inenarrabilis nectaris unctione[a] delibuti sunt[b], ob imaginum adorationem stabiliendam synodos agitare et Scripturas sanctas ad extraneos sensus usurpare nequaquam debent.

[cf. Gen. 32, 24. 28.] XI. De eo, quod praefatus Iohannes dixit: 'In hominis forma luctatus est cum ipso et vocavit eum Israhel, quod est interpraetatum: Mens videns Deum[2]'.

[*fol. 29.] Sed nec illud quidem a reprachensione vacat, quod idem Iohannes praesbiter et legatus Orientalium inter cetera deliramenta de Iacob dixisse fertur: *'In hominis forma luctatus est cum ipso et vocavit eum Israhel, quod est interpraetatum: Mens videns Deum', cum hoc dictum et a re proposita longe distet et in nominis interpretatione usitationem quandam omittens pene inusitatum quid personet.

Nam dum quidam id nomen interpretentur 'Vir videns Deum', quidam vero 'Fortis cum Deo', nonnulli etiam veracius[c] 'Princeps cum Deo', nescio[d] tamen an ullus eorum, qui in canone[d] recipiuntur, reperiatur hoc 'Mens videns Deum' interpretatus fuisse. Unde non solum ille reprehendendus est, qui usitatioribus interpretationibus praetermissis pene inusitatum quid protulit, sed et omnis illa synodus, quae ei in pluribus somnianti adsensum[e] praebuit, quae non solum dicenti non restitit, sed etiam dicta in volumine taxavit.

Cum ergo sancta ecclesia secundum sanctorum patrum institutionem omne, quod inreprehensibile est, recipiat, omne quod repręhensibile, abiciat, hanc quoque eorum synodum, quę utique repręhensibilis est, abicit. Et si hanc, quae reprehensibilis est, non abicit, neque eas, quę inreprehensibiles sunt, suscipit[f]. Suscipit autem eas, quae inrepraehensibiles sunt; hanc igitur, quia repraehensioni patet, penitus suscipere non debet. Illas enim synodos sancta et universalis recipit ecclesia, quae pro diversis fidei [*fol. 29'.] sive religionis causis diversis locis seu temporibus a doctis et catholicis viris celebratae a sana sobriaque doctrina nullatenus deviare perhi*bentur[f].

a) *sequitur locus 8 litterarum rasus V.* b) *i. l. r. et sequitur locus 13—14 litt. rasus V.* c) *superscr. eadem manu V.* d) nescio — in ca *i. l. r. scr. eadem manu V.* e) adsensum *scr. in margine dextro; in contextu* prae *i. l. r.; sequitur deinde spatium 12—13 litt. erasarum vacuum;* quae, *quod sequitur, iterum i. l. r. V.* f) suscipit — perhibentur *(l. 40) i. l. r. V.*

1) *P. 29, l. 26 sqq.* 2) *Acta conc. Nicaeni II, in actione IV; Mansi XIII, 7. — Hadriani responsio l. c. p. 45, c. IX.*

Praeterea tanti patriarchae cum angelo luctatio non quandam imaginum adorationem, sed Dominicam praefigurasse dicitur in eodem populo passionem. Qui populus et ei luctando praevaluit, quia crucifixit et ab eo benedictionem in his, qui in eum crediderunt, accepit et in his claudus, qui in eum credere contempserunt, remansit dicente beato Augustino[1]: *Quod ab illo angelo desiderat benedici Iacob, cui luctando praevaluit, magna est de Christo prophetia. Nam eo ipso ammonet mysticum*[a] *aliquid sapere, quia omnis homo a maiore vult benedici. Quomodo ergo ab eo iste voluit, quem* cf. Hebr. 7, 7. *luctando superavit? Praevaluit enim Iacob Christo vel potius praevalere visus est per eos Israhelitas, a quibus crucifixus est Christus; et ab eo tamen benedicitur in eis Israhelitis, qui crediderunt in Christum, ex quibus erat qui dicebat: Nam et ego Israhelita* Rom. 11, 1. *sum ex genere Abrahę et tribu Beniamin. Unus ergo atque idem Iacob et claudus et benedictus. Claudus in latitudine femoris tamquam in multitudine generis, de quibus dictum est: Et claudicaverunt a semitis suis. Benedictus autem in eis, de quibus dictum* Ps. 17, 46. *est: Reliquię per electionem gratiae salvę factę sunt.* Rom. 11, 5.

XII. Quod non ad adorationem imaginum pertineat nec in nostris codicibus, qui ex Hebreica veritate translati sunt, inveniatur, quod illi in sua synodo dicunt: "Iacob suscipiens cf. Gen. 37, 33. a filiis suis vestem talarem tabefactam Ioseph osculatus est *fol. 30. cum lacrimis et propriis oculis inposuit"[2].

Non mirandum est, si Iacob accusetur ab illis tunicam Ioseph osculatus fuisse et oculis inposuisse, a quibus etiam Pharaonem accusatur adorasse. Accidere[b] etenim plerumque solet, ut, qui semel falli coeperit, crebro fallatur, et qui semel[b] a via recesserit et tramitem sui itineris ducem sequi neglexerit, per abrupta et invia afflatim errore duce feratur.

Tunica enim Ioseph nec in Hebreis codicibus nec in Latinis, qui ex Hebraica veritate translati sunt, a patre osculata vel oculis inposita fuisse narratur. Quod quidem et si factum fuisse narraretur, nullo modo in hoc facto vel tenuiter imaginum adoratio innueretur, cum tamen aliud sit adorare, aliud osculari — quod illi acirologice unum putant — atque aliud pictam imaginem adorare, aliud a paterno affectu vestis filii, qui exstinctus credebatur, dolore compellente madescentibus fletu oculis inponi, aliud cuidam similitudini colla submittere, aliud prae ceteris dilecti filii vesti interna pietate osculum dare.

Adeo itaque sanctus patriarcha angebatur animi procella turbati, ut non solum vestem filii, quem inclementia mortis raptum credebat, oscularetur vel oculis inponeret, cf. Gen. 37, 35. sed etiam consolatione postposita funereis vocibus lugubriter mala sua *exaggerans *fol. 30'. se etiam fore post hunc ad infernum descensurum diceret. Qualiter ergo beatus Iacob tunicam filii non osculatus fuisse aut oculis inposuisse, sed vidisse tantum et cognovisse credatur, hoc ordine sancta Scriptura commemorat. Ait enim: *Tulerunt* ib. 31–33. *autem tunicam eius et in sanguine hedi, quem occiderant, tinxerunt mittentes, qui ferrent ad patrem et dicerent: Hanc invenimus, vide utrum tunica filii tui an non. Quam cum agnovisset pater, ait: Tunica filii mei est, fera pessima comedit eum, bestia devoravit Ioseph.*

a) *corr. ex* husticum *A.* b) accidere — semel *i. l. r. V.*

1) *Augustinus, Quaestionum in Heptateuchum lib. I, c. 104; CSEL XXVIII, 52; Migne, Patr. Lat. XXXIV, 574.* 2) *Acta conc. Nicaeni II, actio IV; Mansi XIII, 46. — Hadriani responsio l. c. p. 26, c. XXIII.*

Denique quid haec illius sancti viri tunica, per quam illi imaginum adorationem adstruere nisi sunt, typicis praefiguraverit sacramentis et tacitis innuerit mysteriis, oportet ut breviter exsequamur, quo et illorum vana adsertio destituatur et lectoris cf. Gen. 30, 24. animus mulceatur. Ioseph namque, qui 'augmentum'[1] interpraetatur et ab Aegyptiis ib. 41, 45. 'Salvator mundi' est nuncupatus, illius typum gessit, qui et genus humanum sua morte salvavit et mundum spiritali frumento refecit et in tantum augmentum suę fidei semen crescere fecit, ut et totum mundum impleret et per eandem fidem terrena caelestibus Rom. 8, 3. copularet. Eius vestis hedi sanguine tincta est, quia *in similitudine carnis peccati* Hebr. 10, 26. secundum Apostolum apparuit et *de peccato damnavit peccatum,* vel etiam *hostia pro* 1. Petr. 2, 24. *fol. 31. *peccatis* effectus *peccata nostra portavit in corpore suo super lignum,* ut *a malis liberati cf. Is. 53, 5. 6. cum iustitia vivamus. Cuius vulnere sanati sumus, qui velut oves errabamus.

Est etiam et vestis eius sancta ecclesia, quę est corpus Christi Paulo adtestante, Col. 1, 24. qui ait: *Gaudeo in passionibus meis, quia expleo ea, quae desunt passionum Christi, in* cf. Gen. 37, 23. *carne mea propter corpus eius, quod est ecclesia.* Quae vestis polymita sive varia est, quia videlicet sancta ecclesia de diversarum gentium sive linguarum varietate colligitur Ps. 44, 10. psalmographo docente, qui ait: *Adstitit regina a dextris tuis in vestitu deaurato cir-* cf. Gen. ib. *cumamicta varietate.* Solet etiam eadem vestis, quę talaris fuisse describitur, sanctorum virorum, qui utique membra Christi sunt, perfectionem designare, qui perceptum boni operis indumentum ad talos, id est ad finem usque, perducunt.

XIII. De eo, quod indocte et inordinate dicunt: 'Si calumniaris[a] me, quoniam ut Deum adoro lignum crucis, cur non calumniaris Iacob adorantem summitatem virgę Ioseph?' Sed manifestum est, quoniam non lignum videns adoravit, sed per lignum Ioseph, sicut et nos per crucem Christum[2].

Illud sane, quod dicunt Iacob etiam summitatem virgae Ioseph adorasse, non est omittendum[b], quoniam quidem magnum se ob adorandas imagines in hac re gratulantur habere exemplum, cum videlicet in[c] Latinis codicibus non legatur: 'Adoravit *fol. 31'. Hebr. 11, 21. summitatem virgę *Ioseph', sed in[d] quibusdam: 'Adoravit super caput virgae', et in Hebrea veritate, cui potissimum fides adhibenda est, nullam penitus vel tenuiter men- Gen. 47, 31. tionem virgae faciat, sed dicat tantum: *Adoravit Israhel Deum conversus ad lectuli caput. In quo utique,* ut ait beatus Augustinus[3], *senex iacebat et sic positum habebat, ut in eo sine labore, quando vellet, oraret.*

Quia ergo, ut praefati sumus[e], quidam Latinorum codicum habent: 'Adoravit super summitatem virgae', necesse est, ut memorati doctoris documentis, qualiter intelligendum sit, explicemus. Ait[4] enim: *Quod habent Latini codices: 'Et adoravit super caput virgae eius', nonnulli emendantes habent: 'Adoravit super caput virgae suae', vel: 'in capite virgae suae', sive 'in cacumen' vel 'super cacumen'. Fallit enim eos Graecum verbum, quod eisdem litteris scribitur, sive 'eius' sive 'suae', sed accentus dispares sunt et ab eis, qui ista noverunt,*

a) *atramento nigro* u *corr. ex* O V. b) *corr. ex* obmittendum V. c) *loco verborum* in latinis codicibus non *prius scriptum fuisse videtur* nec in hebreis nec in latinis codicibus V; *cf. p. 31, l. 25.* d) in quib;dā *superscr.* V. e) *sequitur spatium dimidiae paginae erasum, in qua scriptum est nihil aliud nisi* quidam latinorum codicum V.

1) *Cf. Hieronymi Liber de nominibus Hebraicis; Migne, Patr. Lat. XXIII, 781.* 2) *Acta conc. Nicaeni II, actio IV; Mansi XIII, 46. — Responsio Hadriani l. c. p. 27, c. XXIV.* 3) *Augustinus, Quaestionum in Heptateuchum lib. I, c. 162; CSEL XXVIII, 85; Migne, Patr. Lat. XXXIV, 593.* 4) *Augustinus l. c. 84. 592.*

*in codicibus non contempnuntur. Valent enim ad magnam discretionem, quamvis et unam plus litteram habere posset, si esset 'suae', ut*[a] *non esset 'autu', sed 'eautu'. Ac per hoc merito quaeritur, quid sit, quod dictum est. Nam facile intelligeretur senem, qui virgam ferebat eo more, quo illa aetas baculum solet, ut se inclinavit ad Deum adorandum, id utique fecerit super cacumen virgae suae, quam sic ferebat, ut super eam caput inclinan*do adoraret Deum. Quid est ergo: 'Adoravit super cacumen virgae eius', id est filii* *fol. 32. *sui Ioseph? An forte tulerat ab eo virgam, quando ei iurabat idem filius, et dum eam tenet post verba iurantis nondum illa reddita, mox adoravit Deum? Non enim pudebat eum ferre tantisper insigne potestatis filii sui, ubi figurę magnę rei futurae praesignabantur.*

Dicant ergo, dicant, quid contra hęc dicturi sunt, qui ob adorandas imagines tantum patriarcham criminari non formidant et Scripturas sanctas vesana mente permutare affectant? Ecce Hebraica veritas eundem patriarcham Deum adorasse ad caput lectuli clamat. Ecce[b] Latinorum bibliotheca eum aut super caput virgae aut in capite aut in cacumine vel super cacumen adorasse denuntiat. Ecce vir eruditissimus Augustinus et divini muneris flamine afflatus sollerti indagatione eum aut in suae aut in filii virgae sumitate Deum, non eandem virgam nec eundem filium adorasse personat. Dicant, quis sanctae legis translator cum sumitatem virgae filii et in eadem virga filium adorasse transtulerit, quis sanctae legis studiosissimus indagator eum virgam filii vel filium potius quam Deum adorasse tractaverit? Et cum hunc invenire nequiverint, depravatricem[c] sive refragatricem potius quam indagatricem suam intellegentiam[c] divinarum Scripturarum esse *persentiant. *fol. 32'.

Iam vero quia pene omnis divinę legis series ab illis ob imaginum adorationem aut mutilatur aut permutatur, nova necesse est post Moysen legis tradatur scriptio, nova post Ezram legis reperiatur restauratio, nova post Septuaginta interpretes, Theodotionem[1] et Simmachum et Aquilam sive etiam beatum Hieronimum legis quęratur translatio, nova post apostolos et apostolicos viros Spiritu sancto repletos scrutetur tractatio, quae adeo divinis Scripturis refragari queat, ut omnes imaginum adorationem spernentes anathematis vinculo nectat.

Quae sit praeterea differentia crucis Christi et imaginum pictorum arte pictarum vel quanto mysterio crux imaginibus emineat sive quomodo humanum genus non per imagines, sed per crucem Christi redemptum sit — quae duo illi vel paria vel aequalia putant — in sequentibus[2] loco suo Domino favente explicabimus.

### XIV. Non pertinere ad imaginum adorationem, ut illi dicunt, quod scriptum est: 'Iacob Pharaonem benedixit'[3]. cf. Gen. 47, 10.

Quod sępe memoratus patriarcha Iacob Pharaonem non adorasse, sed benedixisse legatur, superius[4] dictum est. Nunc vero, quia in alia eiusdem vanissima synodi lectione 'benedictio' quodammodo posita est pro 'adoratione', breviter *exsequendum est. *fol. 33.

Quoniam quidem tantis est illius vanitatis scriptura ignorantiae obsita caliginibus, ut nec sequentia praecedentibus nec praecedentia convenire videantur sequentibus, et,

a) ut *i. l. r. V; aut A; ut etiam in textu Augustini.* b) *post* ecce *scr. erat* omnes graecorum sive, *quod cancellatum est V.* c) depravatricem — intellegentiam *i. l. r. V.*

1) *Aquilas, Theodotion, Symmachus Scripturam sacram ex lingua Hebraica in Graecam transtulerunt; cf. Wetzer et Welte, 'Kirchenlexikon' II, 714.* 2) *Cf. infra II, c. 28.* 3) *Acta conc. Nicaeni II, actiones IV. et VII; Mansi XIII, 46. 406. — Responsio Hadriani MG. Epp. V, 27, c. XXV.* 4) *Cf. supra p. 27, l. 22 sqq.*

ut se habet vanitas mendacium, semper fugitiva, semper caduca semperque labentia sequitur dicente Salomone: [Prov. 10, 1.] *Qui incumbit mendaciis, hic pascit ventos, ipse autem sequitur aves volantes.* Ut ergo imaginum adorationem, in quarum amore eorum mens pendet et totius sanctitatis propositum est, stabiliant, plurima verba vel sensus, que ad aliud pertinent, in 'adorationem' mutare affectant.

Nam et hoc, quod idem sanctus vir Pharaoném benedixit, non ad eandem benedictionem pertinere putant, quam solent plerumque exsules civibus, subditi pręlatis, pauperiores ditioribus et quam maxime senes, qui[1] sibi quaedam commoda inpendunt, exhibere, sed ad nescio quam adorandarum imaginum picturam, quae nimirum tanto inutilis est, quanto minus suę utilitatis efficaciam potest loquendo edicere. Aiunt enim: 'Benedixit Iacob Pharaonem, sed non ut Deum benedixit; adoramus nos imaginem, sed non ut Deum adoramus'. O inconveniens conparatio! O hebes coniectura! O stolidissima dictio! Similem dicis benedictionem, quam sanctus patriarca regi exhibuit, [cf. Gen. 41, 42.] [*fol. 33'.] qui prae ceteris dilectissimo filio insigne contulit potestatis, *qui sibi cum universa [cf. ib. 47, 6.] prole uberem ad inhabitandum glevam concessit, qui sibi non cuiuscunque provinciae portionem, sed totius sui imperii terrae donavit obtionem, adorationi, quam imaginibus exhibes, quae adorantibus nil praeter rei memoriam, cuius sunt, exhibere valent!

[cf. Dan. 3, 57.] Benedixit itaque Iacob Pharaonem, non ut Deum, quem omnis creatura benedicit et laudat, neque ut picturam, quam manus artificis aptat, sed ut hominem, cui propter sublimitatem concessę a Deo potestatis honor est exhibendus. Benedixit, inquam, eum, non ut imaginem insensatam, sed ut rationalem hominem; non ut industria pictoris [cf. Gen. 1, 26.] compaginatum, sed ut ad Dei imaginem et similitudinem conditum; non ut in parietibus inmobiliter stantem, sed ut sibi vel proli prospera commodantem; et, ut ita dixerim, benedixit Israhel regem, qui eiusdem spiritus nectare delibutus erat, qui [Rom. 12, 14.] postmodum per Apostolum dicturus esset: *Benedicite et nolite maledicere,* qui non solum [cf. Matth. 5, 44.] pro eo, qui se et sobolem opulentia rerum ditabat, sed pro calumniantibus et persequentibus orare deberet. Non itaque huiuscemodi benedictio, quae profecto bonę retributionis causa exstitit celebrata, imaginum adorationi congruit; quae neque se adorantibus neque adorare spernentibus quandam pro qualitate meritorum possunt inferre retributionem.

## [*fol. 34.] XV. *Quam absurde agant, qui ad confirmandas imagines exemplum [Ex. 25, 17.] divinę legis proferunt dicentes propitiatorium et duos [ib. v. 10. 18.] cherubim aureos et archam testamenti praecipiente Domino Moysen fecisse[2].

[ib.] Fecisse sanctus Moyses praecipiente Domino propitiatorium et arcam testamenti [ib. 34, 4.] et duos cherubim aureos nec non et excidisse tabulas lapideas legitur, non tamen adorare iussisse; nec ea ob praeteritarum quarundam rerum memoriam, sed ob futurorum mysteriorum sacratissimam praefigurationem creditur condidisse.

Quae dum ita se habeant, quantę sint absurditatis quantęque dementiae illi, qui his sacratissimis et summo honore dignis rebus praecipiente Domino a legislatore conditis imagines aequiparare conantes illarum adorationem his exemplis stabilire moliuntur, nec ferrea vox explicare nec nostri sensus exstimatio poterit indagare, praesertim cum illa sacratissimorum sensuum exuberent archanis, hae[a] parum utilitatis

a) heae *A; sic et prius V, ubi* e *del. est, et quidem exemplari A iam exscripto.*

1) *Intellige* eis qui. 2) *Acta conc. Nicaeni II, actio IV; Mansi XIII, 6. — Responsio Hadriani l. c. p. 36, c. XLVII.*

habeant excepta recordatione rei, cuius sunt. Cum ergo arca testamenti Domini de
lignis setthim iubente Domino per legislatorem condita et inaurata sit et introrsus cf. Ex. 25, 10sqq.
habeat tabulas nihilominus federis et manna sive virgam Aaron, propitiatorium[1] vero cf. Num. 17, 10.
sit aureum in modum *tabulę, quod superinponebatur arcae, eiusdemque longitudinis *fol. 34'.
et latitudinis tantaeque formę fieri sit iussum, qua et arca, ut eodem propitiatorio
arca tegeretur et duo cherubim aurei ductiles super ipsum propitiatorium essent *hinc
atque inde alterutrum adtendentes, ita ut vultus eorum in propitiatorium essent et pinnis
suis obumbrarent propitiatorium* et inde Deus loqueretur ad Moysen, de propitiatorio
videlicet sive de medio cherubim, — quis tam hebes tamque est demens, ut non
solum habendarum, sed etiam adorandarum imaginum insolentissimum usum horum
tam terribilium tamque insignium mysteriorum comparatione conetur adstruere? Nam
dum istę nihil aliud innuant nisi interdum rerum gestarum ordinem, interdum non
gestarum sed fictarum mentiantur errorem, illa vero semper sanctis et excellentibus
radiant mysteriis et rutilant sacramentis.

Arca namque foederis secundum quosdam[2] Dominum et Salvatorem nostrum, in
quo solo foedus pacis apud Patrem habemus, designat, qui post resurrectionem suam cf. Rom. 5,1.
ascendens in caelum carnem, quam adsumpserat ex virgine, in Patris dextera con- cf. Col. 3, 1.
locavit, in quo sunt duę tabulae legis, duo videlicet Testamenta, in quo est virga cf. Deut. 10, 5.
Aaron, quę fronduerat ei, quia ipse est rex et sacerdos, — rex, quia de eo scriptum cf. Num. 17, 10.
est: *Virgam virtutis suae emittet Dominus ex Sion *et dominabitur in medio inimi- *fol. 35. Ps. 109, 2.
corum suorum,* sacerdos vero, quia de eo scriptum est: *Tu es sacerdos in aeternum* ib. 4.
*secundum ordinem Melchisedech,* — in quo est manna, caelestis videlicet pabuli edu- cf. Ex. 16, 33.
lium, de quo edulio David egregius propheta dicit: *Panem de caelo dedit eis, panem* Ps. 77, 24. 25.
*angelorum manducavit homo,* sicut et ipse in evangelio dicit: *Ego sum panis vivus, qui* Ioh. 6, 41.
*de caelo descendi.*

Cui propitiatorium superponitur, quia scilicet legalibus sive evangelicis praeceptis,
quae in eo fundata sunt, supereminet misericordia eiusdem Mediatoris, per quam, non
ex operibus legis, quae fecimus nos, neque volentes neque currentes, sed eius misera- cf. Rom. 9, 12. 16.
tione salvamur, de quo etiam voce paterna dicitur: *Veritas mea et misericordia mea* Ps. 88, 25.
*cum ipso, et in nomine meo exaltabitur cornu eius;* et qui per prophetam dicit: *Miseri-* Os. 6, 6.
*cordiam volo et non sacrificium;* et cui per psalmistam dicitur: *Miserationes tuae multę,* Ps. 118, 156.
*Domine,* qui secundum apostolum *propitiatio est pro peccatis nostris.* 1. Ioh. 2, 2.

In quo sunt duo cherubim, scientiae videlicet plenitudo[3], quae in duobus Testa-
mentis eius revelatione monstrata est. Qui invicem se adtendunt, quia lex et evan-
gelium magnam inter se consonantiam habent dicente Domino: *Non veni legem solvere* Matth. 5, 17.
*sed adimplere.* Qui cherubim ideo versos vultus habent in propitiatorium, quia duo
Testamenta spem semper in Dei mise*ricordia ponendam omnino commendant. De- *fol. 35'.
super quo propitiatorio, id est de medio cherubim loquitur Deus, quia idem Filius est
Verbum Patris, per quem facta sunt omnia. Et cum sit unius cum Patre substantiae, cf. Ioh. 1, 1. 3.
sicut ipse in evangelio ait: *Ego et pater unum sumus,* sive ut Philippo ait: *Qui videt* Ioh. 10, 30; 14, 9.

1) *Ad sequentia usque ad l. 9 cf. Augustinus, Quaestionum in Heptateuchum lib. II, c. 105; CSEL l. c. 161; Migne, Patr. Lat. XXXIV, 633.* 2) *Cf. Augustinus, De diversis quaestionibus ad Simplicianum lib. II, quaest. 4; Migne, Patr. Lat. XL, 144. Idem, Enarratio in psalmum CXXXI; Migne l. c. XXXVII, 1722.* 3) *Cf. Hieronymus, De nominibus Hebraicis; Migne, l. c. XXIII, 831. Augustinus, De Genesi contra Manichaeos lib. II, c. 23; Migne, l. c. XXXIV, 214. Cf. p. 36, l. 14.*

*me, videt et Patrem,* Dei Patris in[a] eo semper[a] de medio duorum Testamentorum vox auditur.

Secundum plerosque vero divinae legis doctores, qui haec moraliter tractant, *aurum*[1] *sapientiam significat, arca secretum Dei. In arca iussa sunt poni lex et manna et virga Aaron. Per*[b] *virgam potestas significatur, per manna gratia, quia nisi cum gratia non est potestas pręcepta faciendi. Verumtamen quia lex a quovis proficiente non ex omni parte conpletur, propitiatorium est desuper; ad hoc enim opus est, ut pro-* [Iac. 2, 13.] *pitius sit Deus; et ideo desuper ponitur, quia superexaltat misericordia iudicio. Duo vero cherubim pinnis suis obumbrant propitiatorium, id est honorant velando, quoniam misteria*[c] *ista sunt, et invicem se adtendunt, quia consonant — duo quippe ibi Testamenta figurantur — et vultus eorum sunt in propitiatorium, quia misericordiam Dei, in qua una spes est, valde commendant. Denique hinc se promisit locuturum Deus ad* [*fol. 36.] *Moysen de medio cherubim desursum propitiatorii. Porro si creatura *rationalis in multitudine scientiae — quoniam hanc interpretationem habent cherubim — duobus ipsis animalibus significatur, ideo duo sunt, ut societatem charitatis commendent, ideo pinnis suis propitiatorium obumbrant, quia Deo, non sibi tribuunt pinnas suas, id est Deum honorant virtutibus, quibus pręstant. Et vultus eorum non sunt nisi in propitiatorium, quia cuicunque profectui ad multitudinem scientię spes non est, nisi in Dei misericordia.*

Quia[2] igitur tabulae, per quas duo Testamenta significari superius diximus, nullo terrore dantur, nullo strepitu ignium, nulla commotione nubium, nullo mugitu tubarum, [cf. Ex. 19, 16. 32, 19.] sicut illę, quae prius a Domino datę et a Moyse comminutę fuisse leguntur, — [ib. 20, 19.] quae dum darentur, Moysi a populo dictum est: *Loquere tu nobiscum, et non loquatur ad nos Deus, ne forte moriamur,* — hoc evidenter innuitur, quod priores vetus Testamentum, in quo terror erat, significaverint, posteriores vero novum, in quo dilectio. [cf. ib. 31, 18.] Quod vero priores opus Dei fuerint, secundę opus hominis, et illę conscriptę *digito* [cf. ib. 34, 28.] *Dei,* istę scriptae ab homine narrentur, hoc apertissime declaratur, quod *in*[2] *illis vetus Testamentum,* ut pręfati sumus, *significatum est, quia Deus ibi praecepit, sed homo non fecit. Lex enim posita est in veteri Testamento, quae convinceret transgressores.* [*fol. 36'. Rom. 5, 20.] Unde et egregius prędicator ait: *Lex*[2] *autem subintravit, ut abundaret *peccatum. Non enim inplebatur timore, quę non inpletur nisi caritate. Et ideo dicitur opus Dei, quia Deus legem constituit, Deus conscripsit; nullum opus hominis, quia homo Deo non obtemperavit, et eum potius reum lex fecit. In secundis autem tabulis homo per adiutorium* [1. Tim. 2, 5.] *Dei tabulas facit atque conscribit, quia novi Testamenti caritas legem facit.* Unde [cf. Matth. 5, 17.] *Mediator Dei et hominum legem non solvere, sed adimplere venit.* Dicit autem et [Rom. 13, 10. Gal. 5, 6.] idem ęgregius praedicator: *Plenitudo*[2] *legis caritas, et: fides, quę per dilectionem operatur. Factum est itaque homini facile in novo Testamento, quod in veteri difficile fuit,* [ib.] *habenti fidem, quae per dilectionem operatur, atque illo digito Dei, hoc est Spiritu Dei,* [2. Cor. 3, 3.] *intus eam in corde scribente, non foris in lapide. Unde dicit Apostolus: Non in tabulis* [Rom. 5, 5.] *lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus, quoniam caritas Dei, qua veraciter impletur pręceptum, diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis. Hoc est ergo, quo*[d] *primo data est lex, ubi significatur vetus Testamentum, quod est opus* [Rom. 7, 12.] *tantummodo Dei et conscriptio digiti Dei, quod Apostolus dicit: Itaque*[e] *lex quidem*[e] *sancta et mandatum sanctum et iustum et bonum. Lex ergo sancta et bona Dei opus*

a) in — semper *i. l. r. V.* b) *praecesserunt verba quaedam, postea erasa V; forsan* in lege praecepta sunt *ut ap. August. V.* c) ministeria *VA; correxi sec. August.* d) *sic VA; deest ap. August.* e) itaque — quidem *i. l. r. V.*

1) *Augustinus, Quaestionum in Heptat. lib. II, c. 105; CSEL l. c. 162; Migne, Patr. Lat. XXXIV, 633/34.* 2) *Cf. ib. c. 166; CSEL l. c. 198; Migne l. c. 653.*

*est, ubi homo nihil agit, quia non obtemperat, sed reatu potius premitur lege minante atque damnante. Peccatum enim, inquit, ut appareat peccatum per bonum, mihi operatum* [Rom. 7, 13.] *est mortem. Beatus autem homo est, cum hoc mandatum sanctum et ius**tum et bonum* [*fol. 37.] *adimplet. Est etiam opus eius, sed per gratiam Dei*[a]. Hic[1] enim sensus aptatur translationi veteri, in qua secundae tabulę a legislatore scriptae fuisse memorantur. Ceterum quia in Hebraica veritate utręque, primae videlicet et secundae, a Deo scribuntur, hoc significatur, quia et vetus et novum Testamentum sancti Spiritus gratia, qui digitus Dei dicitur, conscriptum est, et in illo accipitur spiritus *servitutis in timore,* [Rom. 8, 15.] quia Deus iugum legis homini inponit, homo ferre non valet, in isto vero, ubi tabulae ab homine fiunt, a Deo scribuntur, homo oboediendo accipit *spiritum adoptionis*[a]. [ib.]

Haec igitur insignia, arca videlicet et quae in ea sunt, propitiatorium sive cherubim, semper a nobis spiritali intuitu cernantur et tota mentis intentione quaerantur. Nec ea in depictis tabulis sive parietibus quaeramus, sed in penetralibus nostri cordis mentis oculo aspiciamus. Et qui secundum Apostolum *revelata facie* [2. Cor. 3, 18.] *gloriam Dei speculantes in eiusdem imaginem transformamur a claritate*[b] *in claritatem tamquam a Domini Spiritu, non ambulantes in astutia neque adulterantes verbum Dei,* [ib. 4, 2.] *sed in manifestatione veritatis,* non iam veritatem per imagines et picturas quęramus, qui spe, fide et caritate ad eandem veritatem, quę Christus est, ipso auxiliante pervenimus. [cf. 1. Cor. 13, 13.]

XVI. Quod nec inde adorandarum imaginum usus adstrui possit, ut illi stultissime et inrationabiliter dicunt, eo quod in lege scriptum est: 'Ecce vocavi ex nomine Beselcel filium [Ex. 31, 2—6.] Ur, filii Hor, de tribu Iuda, et replevi eum spiritu sapientiae et intellegentiae ad perficiendum opus ex auro et argento et dedi ei Ooliab de Achisama'[2].

*Lex,* ut ait Apostolus, *spiritalis est.* [Rom. 7, 14.] Est enim nobis in praesentis saeculi caliginoso itinere ad dirigendos nostrarum mentium gressus a Deo conlata, cuius iubare mentis acies perlustrata mysticorum sensuum possit intueri *secreta. [*fol. 37'.] *Praeceptum* [Ps. 18, 9.] namque *Domini lucidum,* ait propheta, *inluminans oculos;* atque idem: *Lucerna pedibus* [Ps. 118, 105.] *meis verbum tuum, Domine, et lumen semitis meis.* De hac itaque per quendam sapientem dicitur: *Lucerna est mandatum legis et lux vitae et increpatio et disciplina.* [cf. Prov. 6, 23.] Et Esaias dicit: *De nocte spiritus meus vigilat ad te Deus, quia lux praecepta tua sunt* [cf. *Is. 26, 9.] *super terram.* Cuius lucis cum omnes eam non recte intellegentes expertes sint, hi nimirum prorsus expertes esse creduntur, qui ob nescio quam imaginum adorationem eam violenter ad suos sensus flectere nituntur et in suo errore eam quodammodo sibi adminiculari affectant, cum ex ea, quamquam ad rem non pertinentia, tamen utcunque testimonia proferre temptant.

Quia ergo Beselcel ad faciendum opus ex auro et argento a Domino sit electus [cf. Ex. 31, 2—4.] et spiritu sapientiae et intellegentiae et scientiae repletus, ita hoc illi ad suum errorem

a) *post* gratiam Dei *additum est* hd (= hic deest). *Verba sequentia* Hic — adoptionis *in infimo margine scr. sunt signo* hp (= hoc ponas) *praefixo atque signo* SR (= sequitur, *sc. contextus*) *postposito V. Quas emendationes fecit manus 1.* b) l *postea add. V;* caritate *A.*

1) *Ad sequentia cf. Augustinus, Quaestionum in Heptat. lib. V, c. 15; CSEL l. c. p. 381; Migne l. c. XXXIV, 755.* 2) *Acta conc. Nicaeni II, actio VI, tom. III; Mansi XIII, 250. — Responsio Hadriani l. c. p. 19, c. XII.*

muniendum in testimonium trahunt, ac si ea, quae per eum Domino iubente fiebant et mysteriorum typicas figuras redolebant, adoranda forent. Beseleel igitur interpretatur[1] 'in umbra Dei'. Ur 'ignis' dicitur. Hor 'lumen' intelligitur. Cuius ergo iste Beseleel, qui, ut diximus, 'in umbra Dei' interpretatur, typum gessit nisi illius, cui Ps. 16, 8. ib. 56, 2. semper ecclesia clamat: *Sub umbra alarum tuarum protege me,* et: *Sub umbra alarum* *fol. 38. *tuarum sperabo, donec transeat iniquitas,* et de quo *in Canticis canticorum sponsa dicit: Cant. 2, 3. *Sub umbra eius, quam*[a] *desiderabam, sedi?*

cf. Symb. Nicaen. Hic enim filius Ur filii Hor dicitur, quia est splendor inenarrabilis, Deus ex Deo, Hab. 3, 4. lumen ex lumine, de quo per Abacuc prophetam dicitur: *Splendor eius ut lumen erit.* Deut. 4, 24. Hebr. 12, 29. Deus namque, ut ait Moyses, *ignis consumens est,* quod et apostolus Paulus in epistola ad Ebręos hisdem verbis affirmat, et idem Dominus per Zachariam prophetam dicit: Zach. 2, 4. 5. *Absque muro habitabitur Hierusalem pr҇ multitudine hominum et iumentorum, et ego ero* cf. Ioh. 10, 30. *in circuitu eius murus et ignis.* Qui, cum sit unius cum Patre substantiae, et ad Luc. 12, 49. cf. Ex. 3, 4 sq. Moysen in igne loquitur et ad discipulos in evangelio ait: *Ignem veni mittere super terram, et quid volo nisi ut ardeat?* Numquid non illo igne illorum pectora Luc. 24, 32. inflammata erant, qui dicebant: *Nonne cor nostrum ardens erat in nobis, dum loqueretur in via et aperiret nobis Scripturas?*

Is ergo Beseleel ex nomine vocatur, quia ei paterna voce per Esaiam prophetam Is. 43, 1. dicitur: *Et vocavi te nomine tuo, meus es tu,* et de quo per Moysen dicitur: *Ecce* Ex. 23, 20. 21. *mittam angelum, qui pręcedat te et custodiat in via et introducat ad locum, quem pręparavi. Observa eum et audi vocem eius nec contemnendum putes, quia non dimittet, cum peccaveris, et est nomen meum in illo.*

Sed nec genus huius Beseleel, qui ex nomine vocatus est, tacetur. Ait enim Ex. 31, 2. *fol. 38'. Scriptura: *'Filium Ur, filii Hor, de tribu Iuda.* Hic est enim, de quo Israhelitica Gen. 49, 9. voce ante pręedictum est: *Catulus leonis Iuda ad pręedam, fili mi, ascendisti,* id est in ib. crucem praedaturus infernum; *requiescens accubuisti ut leo,* id est in sepulcro; *et quasi leena, quis suscitavit*[b] *eum,* quia per virtutem Patris tertia die a mortuis resurrexit. Act. 10, 40. 41. Per virtutem autem Patris illum resurrexisse, audi Apostolum dicentem: *Hunc Deus suscitavit post diem tertium et dedit illum manifestum fieri, non omni populo.* Dic, cf. Ioh. 13, 25. cf. 1. Tim. 2, 5. rogo, sancte Iohannes, qui supra Mediatoris Dei et hominum pectus recumbens, de aeterni luminis fonte luciflua pocula hauriebas, unde quotidie ambrosei liquoris nectar christicolis mentibus propinas, si nosti, unde genus ducat iste Beseleel, cuius Apoc. 5, 1—5. typum ille antiquus legalis quondam Beseleel gerebat? '*Vidi,* inquam, *in dextera sedentis super thronum librum scriptum intus et foris, signatum sigillis septem. Et vidi angelum fortem, praedicantem voce magna: Quis dignus est aperire librum et solvere signacula eius? Et nemo poterat neque in caelo neque in terra neque subtus terram aperire librum neque respicere illum. Et ego flebam multum, quoniam nemo dignus inventus est aperire librum nec videre eum. Et unus de senioribus dixit mihi: Ne fleveris. Ecce vicit leo de tribu Iuda, radix David, aperire librum et solvere septem signacula eius'.*

*fol. 39. Nam dum iste Bese*leel, quem Christi figuram gestasse diximus, tantis virtutum praerogativis ornetur, ut et a Deo electus et ex nomine vocatus et Spiritu sancto repletus et, cuius filius vel de qua stirpe sit, describatur, incassum ob imaginum adorationem firmandam in exemplum trahitur, cum videlicet cunctis pictoribus excellentior cunctisque artificibus imagines formantibus credatur fuisse pręstantior. Cuius si operibus pictura vel cuiuslibet opificio imagines conditae adsimilandę sunt, illi quoque pictores vel cuiuslibet artis opifices imagines condentes adsimilandi sunt. Et si illi pictores

a) *sic VA*; quem *Vulg.* b) sciscitavit *VA*.

1) *Cf. Hieronymus, De nominibus Hebraicis; Migne, Patr. Lat. XXIII, 830. 834. 840.*

vel cuiuslibet opificii homines imagines condentes adsimilandi sunt, ipsi quoque opifices sive ab his conditae imagines futurorum insignem pręfigurationem gerunt. Non autem pictores vel cuiuslibet opificii homines nec opera eorum futurorum quandam praefigurationem gerunt. Non igitur illius operibus pictura vel cuiuslibet opificio imagines conditę adsimilandę sunt.

Quia vero iste novus Beseleel, Redemptor videlicet humani generis, spiritum sapientiae, scientiae et intellegentiae habuerit, qui utique unius cum Patre et Filio substantiae est et a Patre Filioque[a] procedit, Esaias propheta testis est. Ait enim: *Exiet* (Is. 11, 1–3.) *virga de radice Iesse, et flos de radice eius ascendet, et requiescet super eum spiritus Domini, spiritus*[b] *sapientię et intellectus, spiritus*[b] *consilii et fortitudinis, spiritus scientię et pietatis, et replebit eum spiritus timoris Domini.* Et idem Dominus *per eundem (*fol. 39'.) prophetam dicit: *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me.* (Is. 61, 1.)

Hic ergo quod facit ex auro et argento, facit in ornamentis tabernaculi, cum videlicet sanctos viros auro coruscantes, id est interiori intellegentia, argento nitentes, id est divinis eloquiis ornatos, et, ut ita dixerim, aurum in corde habentes iuxta illud: *Corde creditur ad iustitiam*, argentum in confessione oris iuxta illud: *Ore autem confessio fit ad salutem,* (Rom. 10, 10.) in tabernaculo Dei, sancta scilicet ecclesia, ad aeternam patriam transituros constituit. Quae duo, aurum et argentum, id est fidem et confessionem, Apostolus quaerebat, cum dicebat: *Quia prope est verbum in ore tuo et in corde tuo.* (ib. 8.) *Quia si confessus fueris Dominum Iesum Christum et credideris in corde tuo, quod* (cf. ib. 9.) *Deus illum suscitavit a mortuis, salvus eris.* Quae etiam ad exornandum tabernaculum Moyses quaerebat, cum dicebat: *Sumite a vobis ipsis emptionem Domino. Omnis qui* (cf. Ex. 35, 5.) *conceperit corde, offerat initia Domino, aurum, argentum,* et cetera. Qui etiam, cum sit sapientia Dei Patris, in sanctis hominibus spiritali sensu exuberantibus habitare (cf. 1. Cor. 1, 24.) dignoscitur dicente Scriptura: *Sapientia Dei super lapides pretiosos est, habitatio eius* (cf. Prov. 8, 11. 12.) *in vasis aureis.* De qua sapientia alias per Salomonem dicitur: *Beatus homo, qui in-* (Prov. 3, 13–15.) *venit sapientiam et affluit prudentia, melior est adquisitio eius negotiatione argenti et auro primo; fructus eius pretiosior est cunctis opibus, et omnia, quae desiderantur, *huic* (*fol. 40.) *non valent conparari.*

Quia ergo in argento eloquiorum divinorum nitor intelligitur, psalmistę testimonio adprobandum est dicentis: *Eloquia Domini eloquia casta, argentum igni examinatum* (Ps. 11, 7.) *terrae, purgatum septuplum.* Huic namque Beseleel ad peragendum opus in adiutorium datur Achisama[1]. Quem namque Achisama iste, qui adiutorium Christo prębet, nisi sanctos apostolos et apostolicos viros significat, qui nimirum, dum per praedicationum studia et bonorum operum exempla homines in ecclesiae gremio et virtutibus coruscare faciunt et ad aeternam patriam pertrahunt, Christo adiutores existunt? De quibus profecto erat ille, qui dicebat: *Dei adiutores sumus, Dei agricultura estis, Dei aedifi-* (1. Cor. 3, 9.) *catio estis.*

Quae igitur omnia dum allegoricis plena sint sensibus et tropicis per legislatorem prolata figuris, non solum dementissimum, sed etiam insanissimum est ea imaginibus, quas unusquisque opifex pro captu ingenii sui, quales voluerit, immo quales potuerit, effecit, adsimilare conari.

*XVII. Quod non recte sentiant, qui dicunt: ‘Si secundum Moysi (*fol. 40'.) legitimam traditionem pręcipitur populo purpura iacin- (cf. Num. 15, 38.) tina in fimbriis, in extremis vestimentis poni ad memoriam (cf. Ex. 28, 33.)

a) qȝ *i. l. r. V.* b) spiritus — spiritus *i. l. r. V; cf. p. 29, n.* b.

1) *Recte Ooliab, filius Achisamech. Ex. 31, 6.*

et custodiam prȩceptorum, multo magis nobis est per ad- cf. Hebr. 13, 7. similatam picturam sanctorum virorum videre exitum conversationis eorum et eorum imitari fidem secundum apostolicam traditionem'[1].

Totum hoc capitulum commatice est considerandum et per singula unicuique particulȩ respondendum, quoniam, quamquam ad unius erroris tendat propositum, ex multis tamen particulatim est erroribus conpaginatum.

Primo namque discutiendum est, cur purpuram iacinctinam in eodem capitulo dixerint, cum videlicet alius color sit purpureus et alius iacinctinus. Et sicut non potest recte dici[a] rubeus candor et candidus rubor[a], velut si quis dicat argenteum aurum vel aureum argentum, ita nec recte dici potest purpura iacinctina, ut converso ordine dici queat purpurea iacinctus, quoniam talis dirivatio reciprocata nullius sensus vigore manere poterit inconvulsa. Quoniam quidem, ut praefati sumus, alius color est iacinc- cf. Ex. 28, 5 sq. tinus et alius purpureus, testis est ipsa lex a Domino per Moysen data, quae singillatim haec quattuor, iacinctum videlicet, purpuram et coccum seu etiam byssum ad indumenta pontificis conficienda vel cetera, quae ad sacrarium prȩparandum essent offerenda, designat. Quibus quattuor materiis maiores nostri[2] quattuor elementorum figuram, ex quibus mundus sive humanum corpus constat, significari dixerunt et singulas tropologice virtutes innuere docuerunt. Iacinctum ergo ad aerem referunt, quod *fol. 41. et ipse indicat color, sicut et coccum ad ignem, purpuram aquȩ adcommodant, *eo quod de aquis accipiat fucum, byssum terrae, quia oritur ex terra.

Denique et illud discutiendum est, quod imaginum usum exemplo fimbriarum iacinctinarum munire nituntur, cum prȩsertim illas priscȩ legis in mysterium series in extremis vestibus poni iubeat, istas vero, ut adorentur, nec veteris nec novi Testamenti pagina uspiam in sacrariis poni prȩcipiat. Neque enim tanti erroris hoc exemplo valet adstrui insania, quod per legislatorem idcirco conlatum est, ut quȩdam archani sensus innueret indicia, nec res bene iussa beneque gesta tanto deliramento poterit convenire conlata. Inlatis igitur Dominus per Moysen mandatis legis ad extremum cf. Deut. 6, 8. intulit: *Ligabis ea in manu tua, et erunt*[b] *inmota*[b] *ante oculos tuos.* Quae nos spiritaliter, cf. Ps. 1, 2. dum opere conplemus, in manibus inmota tenemus et, cum die ac nocte meditamur cf. Num. 15, 38. in eis, ante oculos conlocata gestamus. Iussit quoque fimbrias iacinctinas fieri in quattuor angulis palliorum, sive ad dinoscendum populum Israel, ut essent signum in veste, sicut circumcisio signum in corpore, sive ut nos, qui spiritalis Israel sumus, cf. Is. 61, 10. 2. Petr. 3, 11. habeamus pro indumento iustitiam et sanctam conversationem, huius indumenti extremitas fimbriis iacinctinis sit ornata, quatenus vita nostra sanctarum Scripturarum sit testimoniis erudita.

Hic enim fimbriarum bonus usus et bene per legislatorem sive illi carnali *fol. 41'. Israheli sive nobis, *spiritali, bene concessus, male ab illis abusus potius quam habitus Matth. 23, 5. est. De quibus Veritas in evangelio dicit: *Dilatant enim fylacteria et magnificant fimbrias.* Cuius, quaeso, isti, cuius exemplum tenent, nisi Pharisȩorum, qui dum ib. 7. cf. ib. 6. volunt *vocari ab hominibus Rabbi* et quȩrunt *primas in foro salutationes, primas in conventibus cathedras* dumque per appetitum[c] vanȩ laudis sua dicta vel facta cupiunt

a) dici rubeus candor et candor rubeus *i. l. r. V; sic et A, neque tamen i. l. r.; emendavi;* candens rubor *coni. Tilius.* b) movebuntur *Vulg.* c) apȩitum *A.*

1) *Acta conc. Nicaeni II, in actione IV; Mansi XIII, 114/5. — Responsio Hadriani l. c. p. 46, c. X.* 2) *Cf. Beda Vener., Quaestiones super Exod. c. 56: de veste pontificis; Migne, Patr. Lat. XCIII, 385/6. Idem, De tabernaculo et vasis eius, c. 10; Migne l. c. XCI, 485.*

mandare memoriae posteritatis, imagines, quae bene[a] a quibusdam[a] in basilicarum ornamentis constitutę fuerunt, per ineptas et inutiles synodos male et ipsi adorant et alios adorare conpellunt? Illi per inanem gloriam fimbrias magnificant, isti nihilominus per iactantiam imagines adorant. Illi bene institutas male magnificando dilatant, isti bene conditas male adorando exaltant. Illi putant Moysi pręceptis parere fimbrias magnificando, isti putant se sanctis omnibus placere imagines adorando. Ac per hoc, quamquam per diversa discurrant et diversa diversis modis sequantur, ad unius erroris destinatam vesaniam tendere noscuntur, nec inmerito, cum horum effectuum causae sive efficientia nil aliud sint, nisi ventosę laudis gloria sive arrogantia.

Ut ergo istius vanissimi capituli, quod discutere commatice proposuimus, error expressius discutiatur, necesse est, ut illius textus ex ordine repetatur[b]. *Garriunt enim: *fol. 42. 'Si secundum Moysi legitimam traditionem pręcipitur populo purpura iacinctina in fimbriis in extremis vestimentis poni ad memoriam et custodiam pręceptorum, multo magis nobis est per adsimilatam picturam sanctorum virorum videre exitum conversa- Hebr. 13, 7. tionis eorum'.

Hoc, quod dicunt: 'multo magis' — quod pertinet ad 'pręcipitur', ut subaudiatur: 'si populo praecipitur, multo magis nobis' — nullum nec levem sensum quidem habere potest, quippe cum non solum multo magis non pręcipiatur, sed nec ęque quidem nec minus uspiam hic error pręcipi videatur.

Quod vero dicunt: 'per adsimilatam picturam videre exitum conversationis sanc- ib. torum virorum', quantę sit absurditatis quantęque dementiae, pene infinitum est persequi, cum videlicet in imaginibus non possit sanctae conversationis virtus videri, sed solummodo illę materiae, quibus ipsae imagines formatę sunt. Numquidnam virtutes et meritorum insignia, quę illis utique in subiecto fuerunt, hoc est in animo, in his velut in subiecto quodam videri possunt, cum tamen in his non sit anima, quę subiacens esse possit virtutibus, in subiecto autem istis, hoc est in materiali corpore[c], quodammodo colores sunt, virtutes autem his nec de subiecto nec in subiecto esse possunt? Numquid igitur sapientiam et eloquentiam in istis cernere possumus, quam plerique illorum habuerunt? *Numquidnam prudentiam aspicere in istis valemus, per quam agnitio verę fidei et *fol. 42'. scientia divinorum apicum in illis fuit, per quam trimodum illud intellegentiae genus in divinis libris a prudentibus[1] intelligitur?

Quorum primum est, per quod quędam ita accipiuntur historialiter sepositis enigmaticis vel allegoricis figuris, ut est decalogus legis.

Secundum, per quod quędam in Scripturis mystice accipiuntur tam secundum fidem rerum gestarum, quam etiam iuxta figuram allegoricorum sensuum, sicut petra, cf. Ex. 17, 6. ex qua legislator latices elicuit, et historialiter cautis fuit et aquas evomuit et allegorice Christi figuram gessit, qui, cum sit lapis in fundamento Sion fundatus, mellifluo cf. Is. 28, 16. spiritalis vitę poculo credentium mentes satiat. 1. Cor. 10, 4.

Tertium genus est, quod tantum spiritaliter accipitur, sicut de Canticis canticorum, in quibus nil historialiter[d], sed tantum spiritaliter accipiendum est.

a) bene a quibusdam *i. l. r. V.* b) repleatur *VA; emendavit Tilius.* c) *sequitur locus 19 litt. rasus V.* d) hi *superscr. V.*

1) *Cf. Hieronymus, Comment. in Isaiam, lib. I, Prol.; Migne, Patr. Lat. XXIV, 20. Idem, Comment. in Ezech. V; Migne XXV, 153. Idem, Comment. in Amos, lib. II; Migne ib. 1077. Augustinus, De vera religione liber unus c. 50; Migne XXXIV, 165/6. Idem, Sermo XXXI. et LXXXIX; Migne XXXVIII, 198 et 556 sqq. Isidorus, De fide cath. contra Iudaeos, lib. II, c. 20; Migne LXXXIII, 528.*

An iustitia in istis intueri potest, per quam sancti Deum timebant, religionem venerabantur, cunctis prodesse, nulli nocere curabant, fraternae caritatis vincula amplecti sive aliena pericula suscipere vel etiam opem ferre miseris nec non et boni accepti vicissitudinem rependere seu aequitatem in iudiciis conservare studebant? An illorum fortitudinem in pictorum coloribus perspicere possumus, per quam magna- [*fol. 43.] nimes adversa aequanimiter tolera*vere et his patienter cessere et spretis inlecebris fortiter restitere, per quam mordaces gazas et glorię appetitus effugierunt, per quam etiam nec adversis frangebantur nec elevabantur secundis, cuius lorica induti fortes ad labores existentes, ad pericula contra inprobos molestiis nullis cedentes animos paravere? An illorum temperantia in his imaginibus cernitur, per quam affectionem carnis moderantes restringebant appetitum? Cum ergo nil horum[a], quae praediximus, in istis videri possit, magnae est temeritatis dicere: 'in adsimilata pictura videre [Hebr. 13, 7.] exitum conversationis sanctorum'[b].

[cf. ib. 13, 7.] Sequitur in eodem vanissimo capitulo: 'et eorum imitari fidem secundum aposto- [Gal. 5, 6.] licam traditionem'. Numquidnam eorum *fides, quę* secundum Apostolum *per dilectionem* [Hebr. 13, 7.] *operatur,* in imaginibus imitari potest? Sicut ergo non potest videri in his 'exitus conversationis sanctorum', sic nec fides imitari, quoniam, quę illis desunt, in his nec videri nec per has imitari possunt. Omne, quod caret vita, caret sensu. Omne, quod [cf. 1. Cor. 13, 13.] caret sensu, caret fide. Omne igitur, quod caret vita, caret fide. Nam cum sint spes, fides et caritas invisibilis et incorporalis qualitatis secundum proprietatem suae substantiae, in vero homine, qui has habet, videri non possunt, nisi fortę in operibus de- [*fol. 43'.] monstrentur[c]; sedes enim earum sicut et ceterarum virtutum in anima est, *quam constat esse invisibilem[c]. Et si in vero, qui has utique habet, videri non possunt, multo minus in picto videri poterunt[d], qui non solum his, ut prętati sumus, sed etiam vita caret. Et si in his videri non possunt, multo igitur minus imitari poterunt[d]. Unde datur intelligi vanam esse eorum fidem, qui per imagines sanctorum fidem imitaturos se dicunt.

Iam vero quia dicunt: 'secundum apostolicam traditionem', dicant[e], ubi ab apostolis[e] [Hebr. 13, 7.] aut exemplis aut verbis traditum sit per imagines 'videre exitum conversationis sanctorum et eorum imitari fidem'. Exitum ergo conversationis sanctorum hoc modo de- [ib. 11, 13.] monstrat Apostolus, cum dicit: Sancti *omnes iuxta fidem defuncti sunt non acceptis repromissionibus, sed a longe aspicientes et salutantes et confitentes, quia peregrini et* [ib. v. 33. 34.] *hospites sunt super terram,* sive cum dicit: Sancti *per fidem vicerunt regna, operati sunt iustitiam, adepti sunt repromissiones, exstinxerunt impetum ignis, convaluerunt de infirmitate, fortes facti sunt in bello,* vel cetera, quae sequuntur. Quid ergo debeamus imitari, [Eph. 5, 1.] evidentissime idem Apostolus demonstrat, cum dicit: *Estote imitatores Dei, sicut filii* [1. Cor. 4, 16. 11, 1.] *charissimi;* et in alio loco dicit: *Imitatores mei estote, sicut et ego Christi.*

Unde liquido patet hanc esse apostolicam traditionem, ut non in picturis, sed in virtutibus videri possit 'sanctorum exitus conversationis et eorum imitari fides', non [*fol. 44.] imagi*num fucis, sed in operibus bonis.

## XVIII. Quod vana sit spes eorum, qui salutem suam in imagi- [cf. Num. 21, 9.] nibus ponunt dicentes: 'Sicut Israheliticus populus ser-

a) nillorum *VA; altera* l *i. l. r. scr. manu 4. V; tota vox i. l. r. A; emendavit Tilius.* b) *sequitur rasura unius fere lineae V.* c) demonstrentur — invisibilem *i. l. r., partim in margine scr. V.* d) poterunt *V;* u *superscr. manu 4; recte* poterunt *A.* e) dicant — apostolis *i. l. r. eadem manu scr. V.*

pentis enei inspectione servatus est, sic nos sanctorum effigies aspicientes salvabimur'[a][1].

Spes eorum, qui salutem suam in imaginibus ponunt, ab Apostolo reprobatur, qui spem non in his, quę videntur, sed in his, quae non videntur, esse disseruit[b]. Ait enim: *Spes, quae videtur, non est spes. Quod enim videt quis, quid sperat? Si autem, quod* Rom. 8, 24. 25. *non videmus, speramus, per patientiam exspectamus.* Nam dum ęneus serpens pręcipiente Domino a Moyse conditus et in sublimi fuerit, non ut adoraretur, positus, sed ut ad tempus ignitorum[c] serpentium virosis obsisteret morsibus, falsę spei ludificatione deluduntur, qui ita se manufactarum imaginum inspectione sanandos arbitrantur, sicut Israheliticus populus illius ęnei serpentis inspectione ab ignitarum pestium mortiferis ictibus sanabatur, praesertim cum ille ut fieret, Moysi a Domino imperatum est, hae vero ut fiant, nullius Scripturę textu sit institutum. (cf. Num. 21, 8.)

Quid ergo serpens ille, cuius inspectione a serpentibus vulnerati sanabantur, significaverit, ipso Redemptore nostro docente cognovimus, qui ait: *Sicut Moyses ex-* Ioh. 3, 14. *altavit serpentem in deserto, ita exaltari *oportet filium hominis.* Quem videlicet dum sedula mente internis oculis aspicimus, malignorum spirituum mortiferis temptationum morsibus superatis aeternę mortis pericula evitamus. (*fol. 44'.)

Pręterea sicut in divinę legis verbis ea, quę a sancto Spiritu bene in lege, prophetis, evangelio sive apostolis dicta sunt, plerumque perversa intentione ab scismaticis male intelleguntur, ita etiam pleraque, quae idcirco a patribus, ut prodessent, instituta vel facta sunt, decussis prolixorum temporum curriculis a posteris male habita et in perversum mutata fuisse creduntur, sicut de fylacteriis et fimbriis, de quibus paulo superius dictum est[2], vel etiam de ęneo serpente, de quo nunc dicere instituimus, qui, ut pręfati sumus, ad tempus, ut vulneratis a serpentibus prodesset, fuit necessarius, per quem postmodum inolevit excelsorum insolentissimus usus. Cui cum vidisset Ezechias rex iustus incensa adolere et quasdam culturas exhibere magnaque ex parte (cf. 4. Reg. 18, 4.) populum periclitari tanto persuasum errore, eum non distulit frangere, quem et per legislatorem ad profectum noverat conditum fuisse et a populo cernebat celebrari vano cultu et superstitiosa religione. Laus ergo eiusdem Ezechię sanctissimi regis, eo quod vanas superstitiones abstulerit eundemque serpentem confregerit, hoc modo in divinis litteris habetur: *Fecit,* inquit, **Ezechias, quod bonum erat coram Domino iuxta omnia,* (*fol. 45. 4. Reg. 18, 3—7.) *quę fecerat David pater suus. Ipse dissipavit excelsa et contrivit statuas et succidit lucos confregitque serpentem aeneum, quem fecerat Moyses — siquidem usque ad illud tempus filii Israhel adolebant ei incensum — vocavitque eum Naastan. In Domino Deo Israhel speravit; itaque post eum non fuit similis ei de cunctis regibus Iuda, sed neque in his, qui ante eum fuerunt. Et adhęsit Domino et non recessit a vestigiis eius fecitque mandata eius, quae praeceperat Dominus Moysi, et erat Dominus cum eo et in cunctis, ad quae procedebat, sapienter agebat.*

Haec pręterea et huiusmodi superstitiones, quas se quidam putant ob amorem Dei facere, sicut hi, qui ob sanctorum amorem imaginibus luminaria accedunt easque adorant, hoc modo beatus Hieronimus[3], dum de fimbriis et fylacteriis Pharisęorum

a) salvahimur *A; quanti momenti sit haec differentia ad probandum A exemplar ex codice V immediate descriptum esse, demonstravi N. A. XXXVII, 36.* b) disseriit *A.* c) *superscr. pro* sinnosorum *V.*

1) *Acta conc. Nicaeni II, in actione V; Mansi XIII, 167. — Responsio Hadriani MG. Epp. V, 27, c. XXVI.* 2) *Cf. supra p. 40 sq.* 3) *Hieronymus, Comm. in evang. Matth. lib. IV; Migne, Patr. Lat. XXVI, 174.*

sancti evangelii lectionem exponeret, reprehendit dicens: *Hoc apud nos,* inquit, *superstitiosę mulierculae in parvulis evangeliis et in crucis ligno et in istiusmodi rebus* — [cf. Rom. 10, 2. cf. Matth. 23, 24.] *quae habent quidem zelum Dei, sed non iuxta scientiam* — *usque hodie factitant, culicem liquantes et camelum glutientes.* Iam vero qui se imaginum inspectione salvandos credunt, sicut serpentis inspectione Israheliticus populus a serpentium morsibus sanabatur, si qua forte eis quaedam corporis inclementia accesserit, recurrant ad imagines easque [*fol. 45'.] aspiciant, quatenus, *dum illarum inspectione minime sanati fuerint, revertantur ad Dominum et per sanctorum intercessiones ab eo sanitatem se accepturos credant, qui totius sanitatis et vitę est auctor.

XIX. Quod magnę sit temeritatis dicere: 'Sicut Iudeis tabulae et duo cherubim, sic nobis christianis donata est crux et sanctorum imagines ad scribendum et adorandum'[1].

Saepe in hoc opere dicere conpellimur, quod neque tabulę neque duo cherubim nec cetera huiuscemodi ad adorandum in veteri Testamento facta fuisse credantur. Quae quidem isti omnia relicto mediocritatis et rectitudinis calle in eo ultra, quam ordo exposcit, extollunt, quod ea ad adorandum fuisse conlata proclamant, in eo vero ultra, quam res exigit, submittunt, quod illis imagines aequiparare affectant.

Cum ergo dicunt: 'Sicut Iudeis tabulę et duo cherubim, ita nobis christianis data est crux et sanctorum imagines ad adorandum et ad scribendum', quid aliud faciunt nisi, [cf. Rom. 6, 15.] ut imagines exaltent, christianorum res extenuent? Pręsertim cum illos, qui sub lege [cf. Ex. 25, 22.] erant, dicant habuisse duos cherubim a Moyse conditos, de quorum medio Deus loque- [Rom. 6, 15.] batur, nos autem, qui *sub gratia sumus,* dicant habere cruces, quae a quibuslibet arti- [*fol. 46. cf. Hebr. 10, 1.] ficibus efficiuntur; illos, qui umbram legis sequebantur, habuisse foederis tabu*las [cf. Ioh. 14, 6.] continentes legis decalogum, nos, qui veritatem, quae Christus est, sequimur, habere [Rom. 8, 15.] opera quorumlibet artificum; illos, qui *spiritum servitutis acceperunt in timore,* dicant [ib.] habuisse ea, quae Moyses faciebat Domino insinuante, nos, qui *spiritum adoptionis* accepimus, *in quo clamamus: Abba, pater,* habere imagines, quas quilibet pictor condit mundanae tantum artis experientia perdocente.

[cf. 2. Cor. 3, 6.] Nos enim, qui non sequimur litteram mortificantem, sed spiritum vivificantem, qui non carnalis, sed spiritalis Israhel sumus, qui spretis visibilibus invisibilia contemplamur, non solum imaginibus maiora mysteria, quae omni mysterio carent, sed ipsis tabulis seu duobus cherubim maiora et eminentiora mysteriorum insignia a Domino accepisse nos gratulamur. Cum videlicet tabulae et duo cherubim exemplaria fuerint futurorum, et cum Iudaei habuerint carnaliter res, quae typicis opertę figuris praefigurationes fuerint futurorum, nos habemus in veritate spiritaliter ea, quae illis exemplaribus sive pręfigurationibus carnalibus pręfigurabantur.

Quantum ergo eminet umbrę corpus, imagini veritas, figurae res gesta, tantum eminet veteri Testamento novum; quippe cum illud dedicatum sit a Moyse, cum [Hebr. 9, 19. 20.] *lecto omni mandato legis universo populo accipiens sanguinem vitulorum et hircorum* [*fol. 46'.] **cum aqua et lana coccinea et yssopo ipsum quoque librum et omnem populum aspersit dicens: Hic sanguis Testamenti, quod mandavit ad vos Deus,* istud vero dedicatum sit [1. Cor. 11, 23—25.] a mundi Redemptore, Domino nostro Iesu Christo, qui, *in qua nocte tradebatur, accepit panem et benedixit ac fregit deditque discipulis suis dicens: Hoc est corpus*[a] *meum,*

a) corrius *A.*

1) *Acta conc. Nicaeni II, in actione II; Mansi XII, 1072. — Nihil in responso Hadriani.*

*quod pro vobis tradetur; hoc facite in meam commemorationem. Similiter et calicem, postquam cęnavit dicens: Hic calix novum Testamentum est in meo sanguine, qui pro vobis et pro multis effundetur in remissionem peccatorum.*

Matth. 26, 28.

In illo *sanguis hircorum et taurorum et cinis vitulę aspersus coinquinatos sanctificabat ad emundationem carnis.* In isto *sanguis Christi, qui per Spiritum sanctum semetipsum optulit immaculatum Deo, emundat*[a] *conscientias nostras ab operibus mortuis ad serviendum Deo vivo et vero.*

Hebr. 9, 13. ib. 14.

In illo agnus per familias occidebatur eiusque carnibus Pascha celebrabatur. In isto *Agnus Dei, qui tollit peccata mundi,* qui est verus agnus inmaculatus, Deo etiam est in sacrificium oblatus dicente Apostolo: *Pascha nostrum immolatus est Christus.*

cf. Ex. 12, 3. Ioh. 1, 29. 1. Cor. 5, 7.

In illo Cananitidis gentis regnum rerumque corporalium adfluentia pollicetur, in isto vita aeterna regnumque caelorum conceditur.

cf. Ex. 6, 4. cf. Matth. 5, 3. 19, 29.

In illo promittitur terra, *quae lacte et melle fluit.* In isto pollicetur patria cęlestis, in qua datur, *quod nec oculus vidit nec auris audivit nec in cor hominis ascendit.*

Ex. 3, 8. 1. Cor. 2, 9.

In illo neomeniae, *id est novae lunae principia, colebantur. In isto nova creatura in Christo accipitur vase electionis Paulo adtestante, qui ait: *Si qua nova in Christo creatura, vetera transierunt, ecce facta sunt nova.*

*fol. 47. cf. 2. Par. 2, 4. cf. Act. 9, 15. 2. Cor. 5, 17.

In illo sabbati otium et requies celebrabatur. In isto sabbati requies in Christo habetur, qui dixit: *Venite ad me omnes, qui laboratis et onerati estis, et ego vos reficiam, et invenietis requiem animabus vestris.*

cf. Ex. 35, 2. Matth. 11, 28. 29.

In illo pecoribus inmolatis carnis et sanguinis hostię offerebantur. In isto sacrificium carnis et sanguinis Christi offertur, quod per illa animalia figurabatur.

cf. Hebr. 10.

In illo iugum grave legis cervicibus inpositum faciebat servos. In isto iugum Christi leve et onus suave per spiritum adoptionis facit filios.

cf. 3. Reg. 12, 4. 1. Tim. 6, 1. Matth. 11, 30. Rom. 8, 15.

His[b] ita se habentibus perversum et ultra quam perversum est, ut alternatim converso ordine praestantioribus deteriora deterioribusve pręstantiora dentur, et adeo imaginum usus magnificetur, ut christianorum res quodammodo extenuentur.

## XX. *Quod non minus omnibus, sed pene cunctis plus Tarasius delerasse dinoscitur dicens: 'Sicut veteres habuerunt cherubim obumbrantem propitiatorium, et nos imagines Domini nostri Iesu Christi et sanctae Dei genitricis et sanctorum eius habeamus obumbrantes altare'[1].

*fol. 47'.

Non est inconsequens, ut Tarasius, qui[c], ut fertur[c], a populari conversatione ad sacerdotale culmen, a militari habitu ad religiosum, a circo ad altarium, a forensi tumultu ad prędicationem, ab armorum strepitu ad sancta mysteria peragenda extraordinarie provectus est, subditarum sibi plebium mentes ab spiritalibus ad carnalia, ab invisibilibus ad visibilia, a veritate ad imaginem, a corpore ad umbram, ab spiritu vivificante ad litteram mortificantem, ab spiritu adoptionis ad spiritum timoris denuo redire conpellat, ut, quoniam ille spretis his, quae ei fortasse inlicita non erant in laicali conversatione, ad sacerdotalis culminis gradum convolavit, quod ei inlicitum erat ob subitaneam[d] conversationem, ei etiam subditę plebes a licitis spiritalium ob-

cf. 2. Cor. 3, 6. Rom. 8, 15.

a) et mundat *VA; emendavi secundum Vulg.* b) *hincinde usque ad finem capituli omnia i. l. r. V.* c) qui — fertur *i. l. r. V.* d) subbiteneam *A.*

1) *Acta conc. Nicaeni II, in actione IV; Mansi XIII, 6. — Nihil in responso Hadriani.*

servationum mysteriis ad inlicitas corporalium rerum observantias convolent per eius praedicationem[1].

Quia ergo melioribus contemptis peioribus uti hortatur, et quia veteres habue- (cf. Ex. 25, 22.) runt cherubim, qui per Moysen facti sunt, de quorum medio loquebatur Deus, obumbrantes propitiatorium, ideo fideles hortatur habere imagines, quae a quibuslibet opificibus conduntur obumbrantes altare.

(cf. ib. 25, 10 sqq.) Faciat arcam, quę non sit de lignis setthim, sed salicum, nec sit auro tecta, (*fol. 48.) sed plumbo, quae non habeat circulos aureos, sed ęneos, *in quibus non sint vectes de lignis setthim, sed fagorum; in qua non sint tabulae, quae habeant decem verba legis, sed undecim, quibus transgressio legis significetur; in qua non sit virga Aaron, sed cuiuslibet baculus illius prodecessorum, qui ab illo anathematizantur vel a quibus ille anathematizatus est; in qua sit urna, non quę habeat manna, sed cuiuslibet germinis (cf. ib. 31, 17.) grana. Faciat et candelabrum ex plumbo purissimo et mensam propositionis panum, (cf. 1. Tim. 5, 22.) quae non appelletur sancta. Scribat et librum legis, qui cuilibet manus cito inponere (cf. ib. 3, 6. Ex. 20, 4.) iubeat et neophitos ad episcopatum promoveri percenseat, qui etiam *similitudines* horum, *quae in caelo et quae in terra sunt, fieri,* colere et adorare perdoceat[a].

Decursis igitur breviter his, quibus Tarasius ideo non recte prędicet, quia nec recte, ut[b] fertur, sacerdotii culmen conscenderit et quia dixit: 'pro cherubim habeamus imagines' quibusdam per eundem loquutionis modum, qui a quibusdam astismos[2] nuncupatur, prolatis, nunc qualiter intra sanctam ecclesiam propitiatorium duobus cherubim (cf. ib. 33, 7.) obumbretur sive secundum tabernaculi constitutionem, quod in heremo a Moyse con- (cf. 3. Reg. 6. *fol. 48'.) stitutum est, *sive secundum templi aedificationem, quod a Salomone Hierosolymis[c] structum est, Domino auxiliante spiritalibus spiritalia conparantes expediamus, ne ab insipientibus quiddam sanctis Scripturis derogare videamur, eo quod imagines non adoramus.

Primo quaerendum est, quur Moyses, cum tabernaculum faceret, duos cherubim aureos fecerit et in propitiatorio, quod erat super arcam, posuerit, Salomon vero alios (cf. 3. Reg. 6, 23 sqq.) duos multo maiores[d] addiderit, quibus in templo positis sub eorum alis arcam in medio conlocaverit cum propitiatorio et cherubim prioribus et in tabernaculo duo cherubim, in templo vero quatuor fuerint? Ad unam igitur eandemque significationem utrique pertinent, nisi tantum quod Salomon, qui pacificus[3] interpretatur et figuram Christi gessit, auctius sive latius duorum cherubim magnitudinem sublimavit. Quo in facto innuitur eo, quod post incarnationem Dominicam ecclesia latius esset ex diversarum gentium congregatione sublimanda et supernis civibus copulanda, qui sic conditorem de conlato sibi munere beatitudinis conlaudant, ut de nostra quodammodo ereptione atque ad eandem beatitudinem introductione congaudeant.

a) *4 lineae deletae, partim erasae sunt V. Legitur adhuc:* et mox *(sequitur spatium 12 litt. erasarum vacuum)* turbato ordine iuxta nominis sui ethimologicam*(!)*[4] et Terasio turbata *(iterum 12 litt. erasae sunt)* prędicatio et turbatae praedicationi Terasius poterit convenire *(quae duo verba ultima i. l. r.). Deinde iterum 12 litt. erasae sunt.* b) ut fertur *superscr. V; cf. supra p. 45, n. c.* c) *corr. ex* Hierusolimis *V.* d) malores *A; cf. quae disseruimus N. A. XXXVII, 35.*

1) *Cf. C. I. Hefele 'Conciliengeschichte', (ed. 2, Friburgii 1877) III, 443. — Cf. infra III, c. 2.* 2) *Cf. Beda Ven., De schematis et tropis, c. 12, de asteismo:* nam ἀστεισμός putatur quidquid dictum simplicitate rustica caret et satis faceta urbanitate expolitum est; *Migne, Patr. Lat. XC, 184.* 3) *Cf. Hieronymus, Liber de nominibus Hebraicis; Migne l. c. XXIII, 894.* 4) *Tarasius nomen hic perperam ex ταράσσειν, quod perturbare sonat, derivatur.*

Cherubim[1] namque, sicut propheta Ezechiel evidentissime demonstrat, angelicę [cf. Ezech. 10.] dignitatis vocabulum est numeroque singulari[a] cherub, plurali vero cherubim dicitur. Unde et non incongrue in figuris cherubim, *quae in oraculo erant facta, evangelica [*fol. 49.] ministeria intelleguntur, qui Conditori suo in caelis adsistentes de sua perpetua beatitudine laetantur. Alas enim ad invicem super arcam extendunt, cum ad laudem Domini Salvatoris referunt bonum omne, quod acceperunt. Alteras alas ad oraculi parietes extendunt, cum sanctos etiam homines in sua societate videntes laetantur eosque velut alarum suarum summitatibus tangunt, quos profecto consortes atque sequaces exstitisse in hac vita suae puritatis exsultant. Duos autem[b] ęque parietes[b] suis tangunt alis, quia fideles utriusque populi, Iudaeorum scilicet et gentium, compotes secum habent aulae caelestis; non quod in illa patria inter utrumque populum sit quędam distinctio localis, sed quia maior fiat festivitas internae beatitudinis de consortio adunatę fraternitatis. Extendunt ergo cherubim ad utrumque parietem oraculi alas suas, quia laetantes in caelesti patria iustos utriusque plebis visione quoque suae gloriae ad laudem Creatoris excitant.

Nec solum de illorum, quos secum intus habent, hominum iustorum felicitate laetantur agmina caelestia, verum etiam nostri, qui foris adhuc positi de profundis [cf. Ps. 129, 1.] ad Dominum clamamus, continuam curam gerunt. De quibus cherubim bene etiam in libro Paralipomenon scriptum est: *Ipsi autem,* inquit, *stabant erectis pedibus, et facies* [2. Par. 3, 13.] *eorum versae erant ad exteriorem domum.* *Stabant etenim erectis pedibus cherubim, [*fol. 49'.] quia numquam a via veritatis, in qua mox, ut conditi sunt, positi fuerunt, quodammodo aberrasse creduntur. Facies eorum erant versae ad exteriorem domum, quia nos ab huius peregrinationis ęrumna ereptos ad suum desiderant pervenire consortium. Stabant ergo erectis pedibus, alas ad auro textos oraculi parietes extentas et facies habebant versas ad domum exteriorem, quia videlicet ita angeli suam perpetuo innocentiam conservant. Sic de animarum sanctarum de caelis beatitudine congaudent, ut eis quoque, quos in terris adhuc peregrinari conspiciunt, electis opem ferre non desinant, donec et illos ad caelestem patriam introducant.

Possunt etiam, sicut iam in superiori capitulo exsequuti sumus, per duos cherubim duo Testamenta significari[2]. Ideo igitur in oraculo sunt facti, quia in consilio divinę provisionis, nobis utique inaccessibili atque inconpręhensibili, ante sęcula dispo- [cf. Rom. 11, 33.] situm est, quando et qualiter quibusve auctoribus sacra Scriptura conderetur. De lignis vero olivarum sunt facti, sive quia per viros misericordię unctione Spiritus sancti in- [cf. Eclus. 44, 10.] lustratos divini conscripti sunt libri, sive quia lucem scientiae tribuunt iuvante flamma caritatis Dei, quae per Spiritum sanctum diffunditur in cordibus nostris. Decem [cf. Rom. 5, 5] cubitis sunt alti, quia per observantiam decalogi legis *Deo serviendum praedicant, [*fol. 50.] quia Deo fideliter servientes denario se remunerandos esse regni caelestis ostendunt. [cf. Matth. 20, 1 sqq.] Geminas habent alas, quia Testamenta per aspera aeque et prospera indefesso proposito semper ad caelestia tetendisse ac pervenisse declarant, quia hoc idem suis auctoribus faciendum esse demonstrant. Quinque cubitorum ala cherub una et quinque cubitorum ala cherub altera, quia in omni labentium rerum varietate sancti universos corporis sui sensus in obsequium sui Conditoris extendunt, oculos habentes semper ad [Ps. 24, 15.]

a) sigulari *A.* b) autem ę aquae pariaetas *A.*

1) *Cf. de seqq. Bedae Ven. De tabernaculo et vasis eius lib. I, c. 5: propitiatorii et cherubin descriptio; Migne l. c. XCI, 404 sqq.* 2) *Cf. supra p. 36, l. 10; cf. Beda Ven l. c. 405.*

[Ps. 25, 7.] Dominum, audire desiderantes vocem laudis eius et enarrare universa mirabilia eius, [ib. 118, 103; 18, 11.] dulcia faucibus suis habentes eloquia illius super mel et favum ori[a] suo[a], currentes in [Cant. 1, 3. Iob 27, 3.] odore unguentorum eius et, donec superest alitus in eis et spiritus Dei in naribus ip- [cf. ib. 6, 30.] sorum, non loquentes labiis iniquitatem nec in lingua sua stultitiam personantes sicque [2. Cor. 6, 7.] per arma iustitiae a dextris et a sinistris incedentes ad perceptionem caelestis denarii, [cf. Matth. 20, 1 sqq.] quem summus paterfamilias cultoribus suae vineae repromisit, perveniunt. Quia ergo opus unum erat in duobus cherubim, hoc innuebat, quia utriusque instrumenti scriptores una eademque castitate operis et caritatis devotione Deo serviebant, una et consona Deum voce ac fide prędicant, quaeque novum Testamentum de Dominica [*fol. 50'.] incarnatione, passione, *resurrectione, ascensione, gentium vocatione, Iudaeorum expulsione, multimoda ecclesiae tribulatione facta narrat, haec eadem vetus Testamentum, si recte intellegitur, veraciter facienda praedicebat, adventum vero Antichristi, finem saeculi extremi, discrimen iudicii et aeternam bonorum gloriam poenamque reproborum concordi utrumque Testamentum veritate profatur. Alae igitur cherubim interiores super arcam se invicem contingebant, quia Testamenta pari de Domino adtestatione consentiunt; item alis exterioribus iste unum parietum[b], ille alterum contingebat, quia vetus Testamentum proprie antiquo Dei populo scriptum est, novum vero nobis, qui post incarnationem Dominicam ad fidem venimus; et secundo parieti, hoc est septemtrionali, recte conparamur, quibus post figuram ac tenebras idololatriae lucem veritatis cognoscere datum est.

[cf. Rom. 11, 26.] Nam etsi primitiva ecclesia maxime de Iudaeis effloruit, et omnis Israhel circa finem saeculi salvandus esse credatur, plurimi tamen fidelium huius temporis de gentibus congregantur ad evangelii suscipienda sacramenta. Quibus hoc etiam divinitus [cf. Ps. 118, 18.] donatum est, ut revelatis oculis sui cordis manifeste cognoscant litteram veteris Testa- [*fol. 51.] menti evangelicę gratiae plenam esse mysteriis. Versas habentes facies cherubim *ad [Rom. 8, 24. cf. 1. Cor. 5, 12.] exteriorem domum, quia nos, qui adhuc foris stamus, non re ipsa, sed *spe salvi facti sumus*. Divini sunt libri conditi, quia scriptores eorum iam regnantes cum Domino[1] [cf. Act. 2, 47.] illumque conlaudantes in caelis curam nostrae gerunt salutis proque nostris erratibus apud eius pietatem interpellant. Circumdati sunt auro cherubim, quia praeclaris scriptorum suorum operibus confirmatur auctoritas Testamentorum, manifestata autem per orbem cognitione divinarum Scripturarum sive interna gloria caelestium agminum. Uterque enim cherub, ut diximus[2], et angelos[c] et Testamenta designant[d].

## XXI. Quod non bene Iohannes presbiter senserit, qui, ut ima- [cf. Ios. 4.] ginum adorationem adstrueret, dixit: 'Et Iesus Nave duodecim lapides statuit in Dei memoria'[3].

Cum in eadem synodo, quae pro adorandis imaginibus facta est, cuius nos errores summatim discutiendos arripuimus, nullum testimonium ex divinis apicibus prolatum ad eandem rem pertinere constet, nec hoc quoque pertinere constat, quod Iohannes presbiter et legatus Orientalium protulit dicens: 'Iesus Nave duodecim lapides statuit in Dei memoria'.

[*fol. 51'.] Quorum si historialiter, quur ab amnis *alveo educti et in Galgalis fuerint[e] positi, causa quaeratur, ab eodem Iosue aperitur, qui his non ad adorandas imagines

a) *corr. ex* oris sui *A.* b) *sic VA.* c) *7 litt. erasae sunt V.* d) *duae lineae et tertia pars erasae sunt V.* e) fuerunt *A.*

1) *Cf. supra p. 11. 12.* 2) *Cf. supra p. 36, l. 10; p. 47, l. 1.* 3) *Acta conc. Nicaeni II, in actione IV; Mansi l. c. XIII, 51. — Responsio Hadriani MG. l. c. 46, c. XI.*

instruendam fore Israhelitarum posteritatem edocuit, sed memorem stupendo miraculo [cf. Ios. 4, 22. 23.] arefacti fluminis esse debere permonuit, qui ad posteros hanc sine voce legationem proclamantes deferrent: ‘Nos, quos cernitis, liquentis quondam elementi fuimus habitatores, qui aridae terrae nunc sumus exsules, quique tot saeculis Iordanis fuimus indigenae, eius exempti gurgitibus telluris nunc sumus advenae, quoniam, — cum ante faciem arcae Domini, immo ante faciem Dei Iacob, sacerdotum perstrepentibus catervis [cf. Ps. 113, 7.] et populi cum magna exultatione admirantibus cuneis novum ille pateretur discidium, inferiorem partem fuga lapsam aequoreis undis immergeret superioremque in aera [cf. Ios. 3, 16.] fastigiaret obstupescentibusque populis limphaticos ad alta montes sustolleret et plantis[a] insolitum[a] Israhelitieis transitum arenti alveo prestaret, — ab antiquis sumus sedibus [cf. ib. 4, 8.] educti et istic Israhelitarum humeris allati isticque positi isticque sumus diu[b] permansuri’.

Si vero tipice, quid isti lapides prefiguraverint, queratur, novo Iosue, Domino videlicet et Salvatore nostro Iesu Christo, qui aeternae nobis patrię habitationem distri- [cf. Ioh. 14, 2.] [*fol. 52.] buit, docente panditur. Qui, ut baptismi sacra*mentum, per quod ad aeternam patriam [cf. Marc. 16, 16.] pervenitur, stabiliret, duodecim apostolos elegit, quibus et dixit: *Euntes docete omnes* [cf. Ioh. 3, 5. cf. Matth. 10, 1. ib. 28, 19.] *gentes baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti,* qui usque in perpetuum sanctae ecclesiae posteritati[c] perhibent testimonium, dum eam ad cęlestia [cf. ib. 24, 14.] regna provocant per baptismi sacratissimum sacramentum.

Per alios ergo duodecim nihilominus[d] lapides, qui in Iordanis alveo positi sunt, [cf. Ios. 4, 9.] sanctorum patriarcharum et prophetarum profecto figura praetenditur. Qui nimirum, dum baptismi sacramentum sub umbra legis positi non aperte praedicaverint, sed per [cf. Hebr. 10, 1.] quasdam mysticas et obumbratas figuras innuerint, quasi flumineis fluctibus obruti[e] sunt; quia videlicet, quamquam aperte non videantur baptismum instituisse, non tamen creduntur eius mysterio caruisse. *Pro* quibus *patribus* sanctae ecclesię *nati sunt filii,* [cf. Ps. 44, 17. 18.] id est apostoli, quos *constituit principes super omnem terram,* qui *memores sunt nominis Domini in omni progenie et generatione,* ut tam per illos quam etiam per istos sacrosanctis charismatibus referta et dogmatibus edocta non imaginum fucis vel quibuslibet superstitiosis rebus, sed fide et operibus Dominum quęrere non desistat.

## XXII. Quod non sit aequalis adoratio, ut illi dicunt, Nathan prophetae erga David regem adorationi imaginum[1]. [cf. 3. Reg. 1, 23.]

*Non esse aequalem adorationem, quam Nathan propheta David aeque prophetę [*fol. 52'.] regique sanctissimo exhibuit, adorationi, quam quidam imaginibus exhibent, non necesse est multis adprobare documentis, quoniam evidentissimis est adprobatum indiciis, nec nostra indiget disputatione res, quae tam aperta tamque clara elucet ratione. Sed, ne hoc silentio preteriisse videamur, oportet, ut quiddam inde strictim breviterque exsequamur.

Adoravit, inquam[2], Nathan propheta David regem, non ut colorum fucis conpaginatam imaginem, sed ut a Deo in regni apice sublimatam potestatem; quippe qui eiusdem doni caelestis munere satiatus erat, quo ille satiandus foret, qui dicturus erat: *Omnibus potestatibus sublimioribus subditi estote. Non est enim potestas nisi a Deo;* [Rom. 13, 1–8.]

a) plantes insolutum *A*. b) *i. l. r.; sequitur rasura 4 litt. V.* c) posteritatae *A*. d) *primo* nihilhominus *scr. erat V;* nihilhominus *A*. e) *corr. ex* obrupti *V*.

1) *Acta conc. Nicaeni II, actio IV; Mansi l. c. XIII, 99. — Responsio Hadriani l. c. 46, c. XII.* 2) *Cf. p. 27, n. 3.*

*quae autem*[a] *sunt, a Deo ordinatae sunt. Itaque, qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit. Qui autem resistunt, ipsi sibi damnationem adquirunt; nam principes non sunt timori boni operis, sed mali. Vis autem non timere potestatem? Bonum fac et habebis laudem ex illa. Dei enim minister est tibi in bonum. Si autem malum feceris, time; non enim sine causa gladium portat. Dei enim minister est, vindex in iram ei,* [*fol. 53.] *qui malum agit. Ideoque necessitati subditi estote* **non solum propter iram, sed propter conscientiam. Ideo enim et tributa praestatis; ministri*[a] *enim*[a] *Dei sunt in hoc ipsum servientes. Reddite ergo omnibus debita: cui tributum, tributum; cui vectigal, vectigal; cui timorem, timorem; cui honorem, honorem. Nemini quicquam debeatis, nisi ut invicem* [cf. Act. 9, 15.] *diligatis.* De hac etiam re idem vas electionis per Spiritum sanctum discipulum [Tit. 3, 1. 2.] Titum sic instruit: *Admone illos principibus et potestatibus subditos esse, dicto*[b] *obedire, admone ad opus bonum paratos esse, neminem blasphemare, litigiosos non esse, sed modestos, omnem ostendentes mansuetudinem ad omnes homines.*

[cf. Act. 2, 4.] Adoravit[c] itaque propheta regem, Spiritu sancto repletus Spiritu sancto repletum, vaticinii munere[d] fretus vaticinii[e] munere fretum, meritorum insignibus coruscans meritorum insignibus coruscantem. Non enim in eo[e] quandam[f] insensatam[g] rem super- [cf. Act. 13, 22. Ps. 88, 21.] stitiosę vanitatis cultu adoravit, sed virum inventum secundum cor Domini, virum sacri unguinis liquore delibutum, virum in Dei laudibus supra omnes exercitatum[h], virum, qui de Christi incarnatione, passione, a mortuis resurrectione, in caelum ascensione cunctis praecellentius prophetavit; virum, qui non solum Dei Filium venturum prophetavit, sed eius etiam typum gessit; virum, qui non solum eius typum gessit, sed etiam [cf. Phil. 2, 7. Matth. 1, 6. *fol. 53'.] secundum formam servi germinis[i] prosapiam *ministravit[i], dilectionis affectu, humilitatis obsequio, praelationis debito, officiosa adoratione honorificavit. Quem si non ei se subdendo eiusque monitis parendo honorificaret, illi Spiritui contraire[k] videretur, qui per [1. Petr. 2, 13—17.] pastorem ecclesiae dicturus erat: *Subditi estote omni humanae ordinationi propter Dominum sive regi tamquam prȩcellenti sive ducibus tamquam ab eo in hoc ipsum missis ad vindictam malorum, laudem vero bonorum, quia sic est voluntas Dei, ut benefacientes obmutescere faciatis stultorum hominum ignorantiam, ut liberi, non ut velamen malitiae habentes libertatem, sed sicut servi Dei. Omnes honorate, fraternitatem diligite, Deum*[l] *timete, regem autem honorificate.*

Cum ergo tot indiciis tantisque apostolorum praedicationibus reges honorificandi sint, absurdissimum est adorationem, quae imaginibus aniliter fit, adorationi[m], quae sanctissimo regi per prophetam fiebat, aequiparare velle, cum videlicet ille Dei famulum et, ut ita dixerim, sancti Spiritus habitaculum et divinȩ[n] incarnationis ministrum salutando adoraverit[n], isti vero in imaginibus nil aliud nisi easdem materias, de quibus illȩ fiunt, adorent. Nam si aequalis est adoratio, quae David a propheta exhibita est, adorationi, quae imaginibus exhibetur, ipse quoque David imaginibus aequalis est; et si imaginibus aequalis est, non solum tot meritorum insignibus, sed etiam ipsa humana [*fol. 54.] ratione caruisse credendus est. *Non autem tot meritorum insignibus nec ipsa humana ratione caruisse credendus est. Non igitur aequalis est adoratio, quae illi a propheta exhibita est, adorationi, quae imaginibus exhibetur.

[Ps. 4, 7.] XXIII. Quod in eo, quod scriptum est: 'Signatum est super nos [cf. ib. 26, 8.] lumen vultus tui, Domine', sive: 'Vultum tuum, Domine, re-

a) *i. l. r. V.* b) *superscr. V.* c) adhoravit *A.* d) ere fretus *i. l. r. V.* e) ii — eo *i. l. r. V.* f) *prior* a *corr. ex* o *V.* g) atam rem *i. l. r. V.* h) excitatum *A.* i) germinis — ministravit *i. l. r. V.* k) ire videretur *i. l. r. V.* l) *sequitur rasura 4 litt. V.* m) adhorationi *A.* n) divinȩ — adoraverit *i. l. r. V.*

quiram', nihil manu factę imaginis intellegendum est, ut illi dicunt[1].

Nil ad manufactarum imaginum vultus pertinet, quod psalmografus dicit: *Signatum* [Ps. 4, 7.] *est super nos lumen vultus tui, Domine;* nec illud: *Vultum tuum, Domine, requiram,* [cf. ib. 26, 8.] ut in eiusdem vanissimę synodi lectione habetur, quae pro adorandis imaginibus facta est, cuius textus nil aliud quam materia est, ubi stultitia magnitudinem suam exercuit.

Nam si hic vultus, cuius super nos lumen signatum esse propheta decantat et quem se requisiturum esse denuntiat, in manufactarum imaginum vultibus intellegendus est, quaerendum magnopere est, quale lumen habeant, aut quo modo id lumen super nos signatum sit, aut ubi idem propheta talem requisierit vultum. In corde etenim idem sanctus vir Deum, non in manufactis vultibus quaerebat[a], cum dicebat[a]: *In toto* [ib. 118, 10.] *corde meo exquisivi te, Deus, ne repellas me a mandatis tuis.* Vultus ergo Dei cognitio Dei est, id est Filius, per quem ad cognitionem *divinitatis pervenimus. [*fol. 54'.] [cf. Ioh. 14, 6. 7.] Est etiam imago Dei[b] dicente Apostolo: *Qui est imago Dei invisibilis;* [Col. 1, 15.] ideo videlicet imago, quia de illo est. Est enim secundum eundem Apostolum *splendor gloriae et figura sub-* [Hebr. 1, 3.] *stantiae eius;* ideo splendor, quia, dum sit Pater lux, ita Filius ab eo inseparabiliter, quasi splendor ex luce, procedit[b]; ideo figura, quia suscipiens formam servi operum [cf. Phil. 2, 7.] virtutumque similitudine Patris in se imaginem atque similitudinem designavit. Est enim et facies Dei, quia per eum se Pater hominibus manifestavit dicente eodem Domino Iesu Christo: *Qui videt me, videt et Patrem.* [Ioh. 14, 9.]

Hunc ergo vultum se David quaesiturum, non manufactas imagines pollicebatur, cum dicebat: *Vultum tuum, Domine, requiram.* [Ps. 26, 8.] Hanc divinę cognitionis claritatem exorabat, cum dicebat: *Inlumina faciem tuam super servum tuum et doce me iustifica-* [ib. 118, 135.] *tiones tuas.* Ad huius cognitionem per legem, non per imagines, pervenire anhelabat[c], cum aiebat: *Revela oculos meos, et considerabo mirabilia de lege tua.* [ib. v. 18.] Hanc divinae maiestatis manifestationem, non cuiuslibet picturae conpaginationem nos quaerere hortabatur[d], cum dicebat: *Quaerite Dominum et confortamini, quaerite faciem eius semper.* [ib. 104, 4.] Quod quidem emolumentum adepturi sint quaerentes Dominum, in alio psalmo evidenter ostendit, cum dicit: *Inquirentes Dominum non deficient omni bono.* [ib. 33, 11.] Qui, quasi quaereremus ab eo, qualiter Dominum inquirere deberemus, subiunxit: *Venite, filii,* [ib. v. 12.] **audite me, timorem Domini docebo vos.* [*fol. 55.] Eum etenim inquirendum docuit per Domini timorem, non per imaginum adorationem; et eum, *qui vult vitam* et *cupit videre dies* [ib. v. 13.] *bonos,* non imagines adorare, sed labia a dolo et linguam a malo instituit cohibere, [cf. ib. v. 14.] nec picturas colere docuit, sed declinare a malo et facere bonitatem, inquirere pacem [cf. ib. v. 15.] et sequi eam usquequaque permonuit.

Lumen ergo vultus Domini, quod super nos signatum est, non in materialibus [ib. 4, 7.] imaginibus est accipiendum, quae utique, sicut et ceteris dignitatibus, ita etiam lumine carent, sed in vexillo[e] crucis, quod accepto baptismatis sacramento per sacrosanctum[f] unguinis liquorem nostris frontibus inprimitur[2], et per id sancto Spiritui, qui est lumen inenarrabile, qui etiam super discipulos in igne apparuit, ad nos veniendi aditus [cf. Act. 2, 3.] aperitur. In crucis etenim inpressione lumen est vultus Dei, id est Spiritus, qui a Patre Filioque[3] procedit, quia semper in eis noscitur radiare, qui suam innocentiam

a) bat *corr. e* bant *V.* b) Dei — procedit *(l. 18) i. l. r. V.* c) h *superscr. V.* d) h *superscr. V.* e) e *corr. ex* i *V.* f) um *corr. ex* o *V.*

1) *Acta conc. Nicaeni II, actio II; Mansi l. c. XII, 1065. — Nil in responso Hadriani.* 2) *I. e. in sacramento confirmationis.* 3) *Cf. infra III, c. 3.*

vel sanctitatem pravis operibus non patiuntur violare. Ut ergo eius in nobis habitaculum non violemus, admonet nos Apostolus dicens: Eph. 4, 30. *Nolite contristare Spiritum Dei sanctum, in quo signati estis in diem redemptionis.*

Ps. 4, 7. Quia igitur dicunt *Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine,* ad imaginarium vultum adtinere, dicant, quo adtinet, quod in eadem ib. v. 6. *fol. 55'. *periodo scribitur: *Multi dicunt: Quis ostendit nobis bona?* cum videlicet haec duo commata ita sibi invicem et sensu et verbis cohęreant, ut unum sine alio vix intellegi possit. Est[1] enim figura loquutionis, quae a rhetoribus peusis [nuncupatur][a], id est percontatio, cui confestim sine introductione personarum responsio subiungitur; quae etiam a quibusdam[2] soliloquium nominatur, cum ad interrogata sibi a se cuique respondetur, cum quasi inputative interrogantibus: *Quis ostendit nobis bona?* a seipsis respondeatur: *Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine*; ut sit sensus: *Multi*[1] *enim adhuc carnaliter sapientes dicunt, quod nec pauci quidem dicere debuissent: 'Quis ostendit nobis bona?' illa scilicet, quae praedicat semper ecclesia: resurrectionem esse venturam, in qua iusti omnes aeterna praemia consequuturi sunt.* cf. 1. Cor. 13, 12. *Promittitur enim nobis, quod penitus non videmus; desideramus, quę hic consequi non valemus. Quibus respondendo beneficium indicatur, quod etiam in pręsenti saeculo possidetur: 'Signatum est', inquit, 'super nos lumen vultus tui, Domine',* quia per vexillum[b] crucis et lumen Spiritus sancti sumus muniti, ut antiqui hostis *fraudulenta machinatio* et portentuosa versutia cf. Gen. 3, 5. *non valeat superare temptatos, quos habebat primi hominis suasione captivos.*

XXIV. Quod non ad ullam manu factam imaginem pertineat, quod scriptum est: *fol. 56. Ps. 44, 13. 'Vultum tuum *deprecabuntur omnes divites plebis', sicut illi autumant[3].

ib. Sed nec illud, quod scriptum est: *Vultum tuum deprecabuntur omnes divites plebis,* de quodam manufacto vultu intellegendum est, praesertim cum manufacti vultus ideo non deprecandi sint[c], quia nec exaudire queunt. Omne, quod deprecatur, ideo deprecatur, ut exaudiat; et omne, quod exaudit, inrationale esse non debet. Omne igitur, quod deprecatur, inrationale esse non debet. Quod si deprecari non debet, multo minus adorari, cum videlicet adoratio deprecationi emineat. Nam si manufacti vultus deprecandi et adorandi sunt, ut illi garriunt, necesse est, ut deprecantes exaudire et adorantibus favere credantur. Et si deprecantes exaudire adorantibusque favere creduntur, necesse est, ut vita eis sensuum capax inesse credatur. Non autem inest eis vita sensuum capax. Non igitur, ut illi garriunt, adorandi vel deprecandi sunt.

Nam haec duorum[d] membrorum, quae[d] quidem commata[e] nuncupant, sententia[f], cf. Col. 1, 15. id est: 'Vultum tuum deprecabuntur' et 'omnes divites plebis', non Deo, cuius imago[g] et cf. Eph. 1, 23. vultus Filius est[g], sed ecclesiae, quae corpus[h] Christi est[h], per prophetam dicitur. Ps. 44, 11-13. Dixerat enim superius per energian: *Audi, filia, et vide et inclina aurem tuam et obliviscere populum tuum et domum patris tui, quoniam concupivit rex speciem tuam,* *fol. 56'. **quia ipse est Dominus meus, et adorabunt eum filię Tyri in muneribus*[i]. Et in eadem energia perseverans subiunxit eidem, cuius speciem concupisse regem dixerat, dicens: *Vultum tuum deprecabuntur omnes divites plebis.*

a) *excidit VA; supplevi; cf. infra p. 55, l. 20; p. 56, l. 40.* b) e *corr. ex* i *V.* c) i *corr. ex* u *V.* d) duorum — quae *i. l. r. V.* e) ata *i. l. r. V.* f) *i. l. r. V.* g) imago — est *i. l. r. V.* h) corpus — est *i. l. r. V.* i) munibus *A.*

1) *Ad sqq. cf. Cassiodori Expos. in Psalterium, Ps. IV; Migne, Patr. Lat. LXX, 50 sq.* 2) *Cf. Isidori Etymologiarum lib. II, c. 21; Migne l. c. LXXXII, 139.* 3) *Acta conc. Nicaeni II, actio II; Mansi l. c. XII, 1065. — Nil in responso Hadriani.*

Vultus ergo ecclesiae doctrinae spiritalis eruditio est. Quae ideo a divitibus deprecari dicitur, quia multi propter eam omnibus pompis saeculi et divitiis renuntiaverunt, qualiter ad eam pervenire et per eam ad aeternam patriam convolare valerent. Hae[1] sunt enim filiae Tyri adorantes in muneribus, hi divites plebis, qui eius vultum deprecantur. Una enim est ecclesia, cuius vultus deprecatur et a quibus deprecatur, mater videlicet cum filiis, una sponsa, una regina, omnes ad Christum unum caput [cf. Eph. 5,23.] pertinentes, qui est aeternus et inmortalis sponsus. Cuius amicus erat ille, qui eosdem [cf. Ioh. 3, 29.] divites plebis sic alloquebatur: *Praecipe divitibus huius mundi non superbe sapere neque* [1. Tim. 6, 17.] *sperare in incerto divitiarum, sed in Deo vivo, qui praestat nobis omnia abundanter ad fruendum.* Hi semper a sanctis praedicationibus exhortantur, ut thesaurizent sibi fundamentum bonum in futurum, ut adprehendant veram vitam adorando in muneribus. Vultum ergo huius reginę deprecantur divites plebis, cum ad eam concurrunt et in eius sinu aelemosinas[a] faciunt, ne extra eius collegium fiant.

Huius itaque reginae vultum, non[b] imaginum fucos[c] deprecabantur, *qui ad eam [*fol. 57.] in[1] muneribus veniebant et ea, quae portabant, ad pedes apostolorum ponebant. Huius [cf. Act. 4, 35.] reginae vultus desiderio, non alicuius picturae ęstuabant illi eamque in muneribus, non aliquam insensatam imaginem deprecabantur. De quibus scriptum est: *Multitudini* [Act. 4, 32.] *vero credentium erat cor et anima una, et nemo eorum, quae possidebat, quicquam suum proprium esse dicebat, sed erant eis omnia communia.* Huius reginae vultum, non alicuius tabulae colores divitum opibus decorare volebat sponsus, cum dicebat: *Vendite,* [Luc. 12, 33. 34.] *quae possidetis, et date aelemosinam. Facite vobis sacculos, qui non veterascunt, thesaurum non deficientem in caelis, quo[d] fur non adpropiat[d] neque tinea corrumpit. Ubi enim fuerit thesaurus tuus, illic erit et cor tuum;* sive cum dicebat: *Verumtamen date aele-* [ib. 11, 41.] *mosynam, et ecce omnia munda sunt[e] vobis.*

Quia ergo ad eandem reginam divites in ypochrisi cum falsis muneribus quasi vultum eius deprecaturi venire non debent, ipsa Veritas inhibet, cum dicit: *Cavete* [Matth. 6, 1.] *facere iustitiam vestram coram hominibus, ut videamini ab eis.* Quia vero eius vultum semper clariorem et in propatulo splendidiorem fieri delectet, evidenter ostendit, cum dicit: *Luceant opera vestra coram hominibus, ut videant bona vestra et glorificent Patrem* [ib. 5, 16.] *vestrum, qui est in caelis.*

In quibus omnibus non imaginum adoratio nec deprecatio nec earum gloria, sed aut sponsi, qui caput est, *aut sponsae, quae[f] corpus est[f], indubitanter ostenditur. A [*fol. 57'. cf. Eph. 5, 23; 1, 23.] quibus sensibus et a quorum ornamentorum insignibus quam expertes sint, qui *vultum* [Ps. 44, 13.] *tuum deprecabuntur omnes divites plebis* ad manufactarum imaginum vultus referunt, non nobis est indicandum, sed lectoris arbitrio reservandum.

## XXV. Inoportuna et deliramento plena dictio Leonis[g] Focię episcopi, qui in eo, quod ad imaginum adorationem conversus est, sibi versiculum psalmistę adcommodat dicentis: 'Convertisti planctum meum in gaudium mihi; conscidisti saccum meum et circumdedisti me[h] laetitia'[2]. [ib. 29, 12.]

Cum pene nullum divinorum apicum testimonium conpetenter in sępissime memorata synodo fuerit positum, nec hoc quoque conpetenter a Leone Fociae episcopo

a) *corr. ex* aelimosinas; *sic et postea V.* b) *sequitur rasura 14 litt. V.* c) o *corr. ex* u *V.* d) quo — adpropiat *i. l. r. V.* e) *superscr. V.* f) ae — est *i. l. r. V.* g) Leionis *A.* h) *deest A.*

1) *Ad sqq. cf. Augustini Enarrat. in Ps. XLIV, c. 28; Migne l. c. XXXVI, 511.*
2) *Acta conc. Nicaeni II, actio IV; Mansi l. c. XIII, 55. — Responsio Hadriani l. c. 28, c. XXVII.*

constat esse prolatum. Qui videlicet si quiddam sale conditum aut ad rem pertinens proferret, ceteris adpareret dissimilis cunctorumque sententiis refragator existeret. Sed dum se inaniter flevisse fassus est, eo quod imagines non adoraverit, et laetari, eo quod inanius se ad earum adorationem diverterit, quam sit delerus quamque ceterorum consortio nexus, evidentissime apparuit. Habuit enim, ut idem praefatus est, sine damno tristitiam, sine profectu laetitiam, sine perditione lacrymarum decursus, sine adquisitione cacinnabiles risus, iras sine calumniis, placationes sine honorificentiis, *fol. 58. *utpote puer in quaedam ludicra peragenda inhians, si a nutrice coercetur, singultibus verba intercipientibus eiulat, ad quae perpetranda, si ei fuerit a nutrice concessa facultas, semiplenis vociferando sermonibus exultat, sicque coercitus habet vanos fletus et ea peragere permissus vanos nihilominus risus, cum videlicet nec in prohibitione fuerit causa deflendi nec in data licentia causa ridendi.

Versiculus namque iste, quem ille sibi in hac parte incassum adeommodavit, id Ps. 29, 12. est: *Convertisti planctum meum in gaudium mihi et conscidisti saccum meum et praecinxisti me laetitia,* in persona totius ecclesiae a propheta per ethopoeian dictus est, quae scilicet, dum in huius saeculi mortalitate et ęrumnis versatur, plangere dicitur, cum vero ad aeternam remunerationem pervenerit, tunc laetitia praecingetur.

Unde et idem sanctissimus prophetarum in eodem psalmo paulo superius dixit: ib. v. 6. *Ad vesperum demorabitur fletus et ad matutinum laetitia,* 'vesperum' scilicet hanc nostri 1. Cor. 10, 11. temporis aetatem, *in quos fines saeculorum devenerunt,* sive extremi iudicii diem, 'matutinum' vero resurrectionis tempus et sanctorum retributiones volens intellegi. Quod Is. 61, 7. et per Esaiam prophetam sanctis hoc modo promittitur: *Sancti in terra sua*[a] *duplicia possidebunt,* id est: post resurrectionem in aeterna patria animę et carnis iucunditate cf. ib. v. 7. 8. *fol. 58'. fruentur. Unde et subditur: *Laetitia sempiterna erit electis meis, dum dedero* **opera eorum in veritate.*

Tunc[1] ergo saccus noster conscindetur et praecingemur laetitia, cum secundum cf. 1. Cor. 15, 53. 54. Apostolum corruptibile hoc indutum fuerit incorruptela et mortale hoc indutum fuerit ib. v. 54. inmortalitate et fuerit sermo, qui scriptus est: *Absorpta*[b] *est mors in victoria;* sive cum cf. Col. 3, 4. 5. in his membris, quae nunc mortificamus super terram, Christo apparente, vita nostra, nos quoque apparuerimus cum illo in gloria.

XXVI. Quod non pertineat ad imaginum adorationem contem-Ps. 11, 3. nentes illud, quod psalmografus cecinit: 'Vana loquuti sunt unusquisque ad proximum suum, labia dolosa'[c, 2].

Omne, quod sine profectu est, inutile est; et omne, quod inutile est, vanum est. Omne igitur, quod sine profectu est, vanum est. Et omne, quod inofficiosum est, profectu caret; et omne, quod profectu caret, vanitate non caret. Omne igitur, quod inofficiosum est, vanitate non caret. Quoniam ubi nulla utilitas, nullum emolumentum[d]; ubi nullum emolumentum[d], summa vanitas. Ubi igitur nulla utilitas, summa vanitas est. In imaginum ergo adoratione, ubi nullus profectus, nullum emolumentum[d], nulla utilitas est, summa vanitas esse eredenda est. Ob quam statuendam et muniendam quicunque conventus faciunt et concilia adgregant et eas prorsus adorare instituunt,

a) *i. l. r. V.* b) absorp *i. l. r. V.* c) *sequitur* in ore et corde loquuti sunt; *quae verba minio deleta sunt V. In A scriptum erat:* in ore, *quod erasum est.* d) *i. l. r. V.*

1) *Ad sqq. cf. Cassiodori Expos. in Psalt., Ps. XXIX; Migne, Patr. Lat. LXX, 206.* 2) *Acta conc. Nicaeni II, actio VI, tom. I; Mansi l. c. XIII, 222. — Responsio Hadriani l. c. 29, c. XXVIII.*

procul dubio 'vana loquuntur unusquisque ad proximum suum'; nam neque *in eo a [*fol. 59.] vanitate seiunguntur, quod divinorum apicum testimonia ad suos sensus violenter inflectere nituntur, sicut et hunc psalmistae versiculum, quem quidem ille alio sensu divino afflatus Spiritu cecinit, alio isti vanitatis supercilio inflati intellegunt.

Si ergo quaerimus, de quibus propheta dixerit: *Vana loquuti sunt unusquisque* [Ps. 11, 3.] *ad proximum suum, labia dolosa, in corde et de corde loquuti sunt mala,* relegamus sanctorum evangeliorum textum, et inveniemus[1] Phariseos et Sadduceos vel ceteras [cf. Matth. 16, 1. Marc. 12, 18. Ioh. 11, 47.] Iudaeorum catervas semper Dominum temptasse et adversus eum consilia vana inisse. Qui dum obstinata mente in Christum credere renuerunt, 'vana loqui' non desierunt. De quibus et in alio psalmo legitur: *Quia exacuerunt ut gladium linguas suas, inten-* [Ps. 63, 4—6.] *derunt arcum, rem amaram, ut sagittent in occultis inmaculatum; subito sagittabunt eum et non timebunt.* 'Linguas' enim 'acuere' et 'labia dolosa habere' unum est, quia et uno dicendi genere dictum est, quo plerumque aut per id, quod continet, hoc, quod continetur, aut per hoc, quod continetur, id, quod continet, demonstratur. Item in alio psalmo de eisdem scriptum est: *Sepulcrum patens est guttur eorum, linguis suis dolose* [ib. 13, 3.] *agebant, venenum aspidum sub labiis eorum, quorum os maledictione et amaritudine plenum est.* 'Sepulcrum' ergo 'patens' eorum ora mendacia dixit, qui exitiabile malum contra Dominum loquentes mortem ei infli*gere cupiebant, quod ideo 'patens' dictum [*fol. 59'.] est propter eorum apertam nequitiam, quę fetorem potius, quam odorem exaggerabat. Est enim rerum dissimilium facta conparatio per tropum, qui nuncupatur[a] parabole a grammaticis[2]. *Vana,* inquit[b], *loquuti sunt unusquisque ad proximum suum.* Hęc est [ib. 11, 3.] ergo vanitas omnes vanitates excellens, hic est dolus[b] omnibus dolis tenacior, cum et Redemptor mundi non creditur et isdem ab hominibus iniquis, quamquam ad aliorum salvationem, ad illorum tamen damnationem crucifigitur.

Potest etiam hic versiculus et de hereticis sive schismaticis intellegi[3], qui, dum sint mundanę sapientiae versutia inbuti et ad vanas investigationes et superfluas contentiones potius quam ad credendum prompti, *vana loquuntur unusquisque ad* [ib.] *proximum suum,* quoniam, dum male de Christo aut de ecclesia sentiunt, ad eundem errorem proximos suos, id est ceteros hereticos, invitare non desinunt, quatenus maiori infestatione ecclesiam, quae Christi vinea est, demoliri possint. De quibus in Canticis [cf. Matth. 20.] canticorum dicitur: *Capite*[c] *nobis vulpes parvulas, quae demoliuntur vineas, nam vinea* [Cant. 2, 15.] *nostra floruit,* quia videlicet, dum hereses sive earum sequaces, heresei heresceorumve[c] discipuli, a sanctis et a catholicis viris in suis erroribus capiuntur, vinea Domini, id est ecclesia, sacrosanctis charismatibus semper magis magisque exuberat, quatenus suo agricolę, qui pro ea sanguinem *fudit, nectarei odoris pocula perpetim ministret. [cf. Ioh. 15, 1. *fol. 60.]

## XXVII. Quod non ad eorum parentes pertineat, sicut illi dicunt: 'Disperdat Dominus universa labia dolosa et linguam [Ps. 11, 4.] magniloquam'[4].

Versiculum etiam, quem psalmografus de perfidorum Iudaeorum labiis dolosis et linguis magniloquis protulit, qui consilium inierunt, ut Salvatorem mundi dolo tene- [cf. Matth. 22, 15.] rent et occiderent, illi in sua synodo propriis parentibus adscribunt[d]. Qui quamquam [Ioh. 11, 47-53.] fuerint cuiusdam[d] temeritatis in imaginibus ab ornamentis ecclesiae abolendis, maioris

a) *in marg. add. V.* b) it — dolus *i. l. r. V.* c) capite — heresceorumve *i. l. r. V.* d) *i. l. r. V.*

1) *Cf. Cassiodorus l. c; Migne l. c. 97.* 2) *Cf. Beda, De schematis et tropis c. 12; Migne l. c. XC, 186.* 3) *Cf. Hieronymi Breviarium in psalmos, Ps. XI; Migne l. c. XXVI, 897.* 4) *Acta conc. Nicaeni II, actio VI, tom. II; Mansi l. c. XIII, 227. — Responsio Hadriani l. c. 34, c. XL.*

tamen et inconparabiliter maioris, non dicam temeritatis, sed etiam crudelitatis illi [cf. Rom. 10,2.] fuerunt in Domino crucifigendo. Isti enim habuerunt *zelum Dei, sed non secundum scientiam,* cum imagines penitus abdicaverunt; illi simulantes se habere zelum legis, habuerunt zelum livoris et perfidiosissimę iniquitatis, cum Dominum patibulo adfixerunt[a]. Isti ecclesiarum indiscrete[b] ornamenta quassavere, illi malitiose semetipsos[c] Dominum contempnentes fregere.

'Labia ergo dolosa et linguam magniloquam' perfidiosissima Iudęorum cohors habebat, [Ioh. 9, 29.] cum dicebat: *Scimus, quia Moysi loquutus est Deus, hunc autem, unde sit, nescimus.* Nonne magniloquam et, ut ita dixerim, maliloquam linguam habebant, cum dicebant: [ib. 19, 7. *fol. 60'.] *Nos legem habemus, et secundum legem mori debet, quia Filium Dei se *fecit?* Nonne [ib. 7, 27.] magniloquam linguam habebant, cum dicebant: *Et hunc scimus et, unde sit, scimus; Christus autem cum venerit, nemo scit, unde sit?* Nonne magniloquam linguam habe- [ib. 19, 21. 15.] bant, cum dicebant: *Noli scribere regem. Nos non habemus regem nisi Cęsarem?*

Unde liquido patet, quod probroso imaginum instigantur amore, qui ob earum abolitionem ea, quae de perfidis Iudaeis per prophetam dicta sunt, parentibus suis non erubescunt adnectere et eisdem iaculis cives perfodere, quibus propheta ecclesiae, immo Christi hostes noscitur perfodisse[d].

## XXVIII. Quod non in eorum parentibus, ut illi dicunt, impletum sit, quod scriptum est: 'Inimici defecerunt framea in finem, et civitates eorum destruxisti'[1]. [Ps. 9, 7.]

Sed nec huius versiculi, ut illi aiunt, prophetia in eorum prodecessoribus sive parentibus, eo quod imagines abdicaverint[e], est conpleta. Qui etsi incaute loca divinis cultibus mancipata ornamentis expoliavere, longe tamen ab antiqui hostis nequitia, de quo haec prophetia est, distavere; quippe cum nequitia, quae per eius [cf. Gen. 3, 1.] suasionem accidit humano generi, minor sit nequitia eiusdem, qui et suae [et][f] humanę [cf. Is. 14, 12–15.] auctor est, et artificis fraudulenti, qui, sicut est natura subtilior, ita et sagacitate callidior, et quem non gravat corporis fragilitas, acuit vafrę[d] perversitatis iniquitas.

[*fol. 61.] Huius ergo 'inimici framea defecerunt in finem', *quia temptamenta nequissima, [Rom. 10, 4.] mox ut ad Christum, qui est *finis legis ad iustitiam omni credenti, qui*[2] *est finis sine fine,* ad quem cum venerimus, nihil ulterius, quod quęramus, habemus, conlata fuerint, [cf. Ps. 136, 9.] omnino deficiunt. Et ideo propheta *beatum* dicit, *qui parvulos,* id est cogitationes [cf. Eph. 2, 20.] inrationabiles, *ad lapidem,* ad Christum videlicet, qui est lapis angularis, *allidit.* Sive etiam, ut quidam volunt, 'inimici defecerunt framea in finem', quando *gladius*[3], *quo* antiquus *hostis bacchatur* in consummatione saeculi, omnipotentis Dei gladio inter- [Ps. 7, 13.] imendus est, de quo in alio psalmo dicit: *Nisi convertamini, gladium suum vibrabit,* [recte Deut. 32, 40. 41.] et de quo per prophetam Ezechielem dicit: *Vivo ego, dicit Dominus, acuam sicut fulgur gladium meum et reddam ultionem inimicis meis.* *'Framea'*[4] *namque Hebraicus sermo est,* quo in hoc loco antiqui hostis gladius innuitur. 'Inimici' igitur in hoc loco non nominativus pluralis[5], ut plerique arbitrantur, sed genitivus singularis est, id est: 'inimici diaboli defecerunt framea', et est schema, quod prolempsis nuncupatur, id est praeoccupatio sive praesumptio, per quam ea, quae sequi debent, anteponuntur. [Ezech. 1, 1.] Quae et in exordio Ezechielis prophetę invenitur, cum dicit: *Et factum est in trice-*

a) *corr. ex* adflixerunt *V.* b) *i. l. r.; deinde 4 litt. erasae sunt V.* c) *sequitur rasura 3 litt. V.* d) *i. l. r. V.* e) abdictaverint *A.* f) *deest VA; supplevi.*

1) *Acta conc. Nicaeni II, actio VI, tomus II; Mansi l. c. XIII, 227. — Responsio Hadriani l. c. 34, c. XLI.* 2) *Cassiodorus l. c. praef. c. 3; Migne, Patr. Lat. LXX, 15.* 3) *Idem l. c. Ps. IX; Migne l. c. 81 sq.* 4) *Ex Cassiodoro l. c.* 5) *Cf. Augustini Enarrat. in Ps. IX; Migne l. c. XXXVI, 120.*

*simo anno*, et in psalmo habetur, cum dicitur: *Fundamenta eius in montibus* [Ps. 86, 1.] *sanctis.*

Civitates[1] igitur destructas non in hoc loco psalmografus, ut illi *arbitrantur, [*fol. 61'.] eorum prodecessores sive parentes pro imaginum abolitione eversos decantat, sed infideles populos sive malorum operum acervos, quos diabolus tamquam suae civitatis moenia inhabitat, Christi manifestatione dicit esse dirutos. Inanis igitur et vanus imaginum amor illorum pectora invasit, qui, ut illarum adorationem statuant, ea, quae de antiquo hoste vel de incredulis Iudaeis prophetata sunt, de suis parentibus sive prodecessoribus dicta fuisse existimant.

XXIX. Quomodo intellegendum sit, quod scriptum est: 'Domine, dilexi decorem domus tuę'; quem decorem isti imagines intellegunt[2]. [ib. 25, 8.]

Domus Dei aut secundum allegoriam ecclesia est aut secundum anagogen caelestis patria aut secundum tropologiam anima hominis. Et[a] idcirco in plerisque Scripturae sanctae locis, cum[a] domus Dei legitur, non parietes nec[b] quaedam materialis aedificatio, sed spiritalis et inexistimabilis Dei intellegenda est habitatio. Quorum sensuum archanis illorum mens penitus ieiunat, qui 'decorem domus' Domini non ecclesiae existimant virtutes, sed materiales imagines. Numquidnam idem eximius vates quasdam imagines vel certe parietum pulchritudines aut ministeriorum pretiosissimos apparatus viderat, cum dicebat: *Domine, dilexi decorem domus tuae et locum habita-* [ib.] *tionis *gloriae tuae?* [*fol. 62.] Numquidnam locus habitationis gloriae Domini in manufactis quoquam[c] credendus est esse?

Habet ergo sancta ecclesia 'decorem', quem propheta diligebat, id est spiritales virtutes.

Habet 'aurum', id est fidem sive interiorem sensum. [cf. Ex. 25, 3.]

Habet 'argentum', id est confessionem sive eloquii venustatem. [cf. ib.]

Habet 'columnas argentatas'[d], id est sanctos viros patientia rationabili et eloquiorum pulchritudine comptos. [cf. ib. 38, 17.] Quae columnae habent 'bases argenteas', cum supra [cf. ib. 36, 36.] stabilitatem verbi Dei, quod per prophetas et apostolos nobis traditur, conlocantur. Hae etiam habent 'caput deauratum', quia caput aureum fides est Christi Apostolo [cf. ib. 38.] adtestante, qui ait: *Omnis namque viri caput Christus est.* [1. Cor. 11, 3.]

Habet etiam[e] pro 'lignis inputribilibus' scientiam, quae per lignum venit, sive incorruptionem castitatis, quae vetustatem nescit. [cf. Ex. 25, 10. cf. 1. Cor. 2, 2. cf. Sap. 4, 1.]

Habet et pro 'bysso' virginitatem, pro 'cocco' confessionis gloriam, pro 'purpura' [cf. ib. 28, 5.] charitatis fulgorem, pro 'iacincto' spem regni caelorum. His materiis eius sacerdotes induuntur iuxta David vocem, qui ait: *Sacerdotes tui induantur iustitia*[f]. [Ps. 131, 9.] Quos et Paulus his verbis hortatur, cum dicit: *Induite vos viscera misericordiae.* [Col. 3, 12.] Habent etiam eius sacerdotes alia nobiliora indumenta, quae idem vas electionis designat, cum dicit: [cf. Ex. 39. cf. Act. 9, 15.] *Induite vos Dominum Iesum Christum, et carnis curam *ne feceritis in*[g] *concupiscentiis vestris*[g]. [*fol. 62'. Rom. 13, 14.]

Habet et 'bibliothecam'[3], id est sanctos viros divinae legis documentis eruditos. [cf. 2. Mach. 2, 13.] De quibus per prophetam dicitur: *Beati inmaculati in via, qui ambulant in lege Do-* [Ps. 118, 1.]

a) Et — cum *i. l. r. V.* b) c *superscr. V.* c) *sic VA: fortasse legendum* quaquam? d) entatas *i. l. r. V; certe corr. ex* enteas, *cf. l. 27.* e) *i. l. r. V.* f) a *corr. ex* am *V;* am *A.* g) in — vestris *i. l. r. V.*

1) *Ad sequentia cf. Cassiodorus l. c.; Migne l. c. 81/82.* 2) *Acta conc. Nicaeni II, actio II; Mansi l. c. XII, 1065. — Nihil in responso Hadriani.* 3) *Cf. Isidori Etymol. l. VI, c. 3; Migne l. c. LXXXII, 235 cum n. a.*

Ps. 118, 2. *mini. Beati, qui scrutantur testimonia eius, in toto corde exquirunt ea.* Et iterum cf. ib. 102, 18. beatos dicit eos, qui memoria tenent mandata eius, ut faciant ea.

cf. Ex. 27, 9. Habet 'decem atria distensa', cum non in uno tantum verbo legis[a] neque in duobus aut in tribus, sed in toto decalogo legis spiritalis intellegentiae amplitudine cf. Gal. 5, 22. 23. dilatatur sive cum *fructum spiritus*, id est *gaudium, pacem, patientiam, benignitatem,* cf. 1. Cor. 13, 13. *bonitatem, modestiam, fidem, continentiam,* adiecta[b], quae *est maior* omnium, *caritate* profert.

cf. Ex. 27, 1. Habet etiam 'altare', id est firmitatem fidei, in qua orationum hostias et misericordię victimas offert Deo, in qua continentiae cultro superbiam quasi taurum immolat, iracundiam quasi arietem iugulat, luxoriam omnemque libidinem tamquam hircos cf. Lev. 7, 33. 34. et hedos litat. Ex quibus dextrum brachium et pectusculum et maxillas sacerdotibus separat, id est opera bona, opera dextra, in quibus sinistrum quiddam nullatenus reperitur.

cf. Ex. 25, 31. cf. Is. 60, 20. Luc. 12, 35. 36. Habet et 'candelabrum luminis', sive quia Dominus lumen eius est sive quia sancti viri, quorum *lucernae* sunt *ardentes* et *lumbi accincti,* qui[c] *exspectant Dominum* *fol. 63. *suum, quando revertatur a nuptiis,* lucivoma in ea praedi*cationis dogmata fundunt. cf. Num. 8, 2. Quod candelabrum lucernarum in austrum habet conlocatum, ut ad aquilonem respiciat, id est, ut sancti viri vigilanter et sollicitius intueantur semper astutias diaboli et pavida mente aspiciant, unde sit ventura temptatio, quia et propheta vidisse se dicit cf. Ier. 1, 13. *succensum* lebetem vel *ollam et faciem eius a facie aquilonis.* Et in alio loco dicit: ib. v. 14. *Ab aquilone enim pandetur malum super universam terram.* Et Petrus apostolus dicit: 1. Petr. 5, 8. *Quia adversarius vester diabolus sicut leo rugiens circuit quaerens, quem devoret.*

cf. Ex. 25, 23. 30. Lev. 24, 5. Habet et 'mensam propositionis' habentem duodecim panes, conlocatam *in parte* cf. Ex. 26, 35. *aquilonis,* quae respicit ad austrum, id est duodecim apostolos, quos quotidie[d] indesinenter iubetur adponere; quae ad austrum respicit, quia videlicet quotidie adventum Hab. 3, 3. Domini praestolatur; *Dominus enim,* ait propheta, *ab austro veniet.*

cf. Ex. 30, 1. Habet 'altare incensi', quia de eius fidei firmitate semper orationum sanctarum Ps. 140, 2. fumus in conspectu Domini ascendit, et quotidie cum David clamat: *Dirigatur oratio* 2. Cor. 2, 15. *mea sicut incensum in conspectu tuo;* sive quia secundum Apostolum *Christi bonus odor sumus Deo.*

cf. Ex. 25, 17. 10. 18. Habet 'propitiatorium' et 'arcam' et 'duos cherubim', de quibus superius in quodam capitulo disputatum est[1].

cf. ib. c. 28. Hebr. 9, 11. 12. Habet et 'pontificem summum', de quo Paulus apostolus dicit: *Christus autem* *fol. 63'. *adsistens pontifex futurorum bonorum per amplius et perfectius *tabernaculum non manu factum, id est non huius creationis, neque per sanguinem hircorum et vitulorum, sed per proprium sanguinem introivit semel in sancta aeterna redemptione inventa;* sive cui per Ps. 109, 4. psalmistam dicitur: *Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech.* Qui cf. Ex. 28, 5 sqq. est vestitus podere byssino, cum sancti eius, qui utique ei adhaereant, castitatis lampade vestiuntur.

cf. Ex. 28, 6. Habet et 'umerale gemmatum', quia electi eius operum fulgoribus coruscant, Matth. 5, 16. quorum *opera videntes* homines *glorificant Patrem* eorum, *qui in caelis est.* Qui habet in cf. Ex. 28, 4 sq. pectore logium, quod 'rationale'[e] dicitur, quaterno lapidum ordine distinctum, quo[e] sermo evangelicus significatur, qui quadruplicato ordine veritatem fidei nobis et manifestationem Trinitatis exponit.

a) *sequitur rasura 10 litt. V.* b) adiectam *V1; correxi.* c) qui ex *i. l. r. V.* d) *corr. e* cotidie *V; sic semper.* e) onale — quo *i. l. r. V.*

1) *Cf. supra p. 34 sq.*

Habet et 'auri laminam in fronte resplendentem', quod petallum appellatur, id [cf. Ex. 28, 36. 38.] est divinitatem, quia unius cum Patre substantiae est, quoniam sicut in metallis nil [cf. Ioh. 10, 30.] conparatur auro, ita et in creaturis nil conparari potest Creatori. Qui etiam pontifex habet in interioribus partibus opercimenta sua, quia mysterium incarnationis eius in- [cf. Ex. 28, 42.] vestigari difficile est Iohanne adtestante, qui ait: *Cuius ego non sum dignus solvere corri-* [Marc. 1, 7.] *gium calceamenti.*

Habet etiam 'per indumenti circuitum tintinabula', quae in extremo eiusdem [cf. Ex. 28, 33. 34.] vestimenti posita sunt, ut semper sonitum dent; quia *videlicet sancti praedicatores, [*fol. 64.] qui eius utique indumentum sunt, de extremis temporibus et fine mundi reticere nesciunt, sed semper nos de futuris admonent adtendentes illud, quod per quendam sapientem dicitur: *In omnibus operibus tuis memorare novissima tua, et in aeternum* [Eclus. 7, 40.] *non peccabis.*

Habet etiam haec domus Dei, id est ecclesia, cuius decorem brevissime enumeramus, 'Sancta sanctorum', quia videlicet in praesenti saeculo pro 'sanctis' habet [cf. Ex. 26, 33.] *sanctam conversationem*, pro 'Sanctis' vero 'sanctorum', in que semel tantummodo [ib. 30, 10. 2. Petr. 3, 11.] intratur, transitum ad caelum, quando visibilibus contemptis ad invisibilia transit, de quibus Apostolus dicit: *Carissimi, nondum apparuit quod erimus. Scimus quoniam,* [1. Ioh. 3, 2.] *cum apparuerit, similes ei erimus, quoniam videbimus eum, sicuti est.*

Hunc excellentissimum ergo et cęlestis patriae decorem dilexerat vir ille sanctissimus, non imaginum et colorum fucos, non materialium picturarum similitudines. Ob hunc decorem, non ob materiales figuras, quasi quodam intolerabili desiderio resolutus erat, cum dicebat: *Haec memoratus sum et effudi in me animam meam,* [Ps. 41, 5.] *quoniam ingredior locum tabernaculi admirabilis usque ad domum Dei.* De hac domo, non de his visibilibus parietibus Apostolus dixit: *Scimus quoniam, si terrestris domus* [2. Cor. 5, 1.] *nostra huius habitationis dissolvatur, quod aedificationem ex Deo habemus, domum non manufactam, aeternam in caelis.* Hunc decorem *Esaias, non pictorum opera respi- [*fol. 64'.] cienda considerabat, cum dicebat: *Respice Sion civitatem solemnitatis tuae. Oculi tui* [Is. 33, 20.] *videbunt Hierusalem, habitationem opulentam, tabernaculum, quod nequaquam transferri potest.* De hac domo per David dicitur: *Beati, qui habitant in domo tua, in saecula* [Ps. 83, 5.] *saeculorum laudabunt te.* Numquidnam sancti patres, ut ceteros taceam, Paulus, Antonius[a], Hilarion, vel omnis anachoritarum sive heremitarum caterva, qui decorem basilicarum sive imaginum depictarum non habuerunt, sed in quibusdam tuguriolis suas Deo animas dedicarunt, idcirco sancti non sunt? Et ideo aut non diligebant decorem domus Domini aut locum habitationis gloriae Dei flagranti pectore contemplari non[b] desiderabant, quia imagines nec habebant nec adorabant? Intra se etenim sicut et ceterę sanctae anime templum Dei et locum habitationis gloriae eius habebant dicente vase electionis: *Templum enim Dei sanctum est, quod estis[c] vos.* [cf. Act. 9, 15. 1. Cor. 3, 17.]

Plurimi pręterea ex divinarum Scripturarum aureis pratis[d] colligi ambrosei flores poterant, quibus et secundum[e] tropologiam et[e] secundum allegoriam et secundum anagogen sanctae ecclesiae decor monstraretur, si brevitatis, cui[f] studemus, non prępediremur habenis. Hi ergo pauci pro pluribus prolati suffici*ant, quibus diligens [*fol. 65.] lector cetera, quae hic prolata non sunt, indagare curabit, et domus Dei decorem non in imaginibus materialibus, sed in virtutibus spiritalibus refulgentem esse videbit.

a) *inter* Antonius *et* Hilarion *aliud nomen radendo deletum est V.* b) *superscr. V.* c) estis vos *i. l. r. V.* d) prauis *A.* e) secundum — et *i. l. r. V.* f) *i. l. r. V.*

XXX. Quod non pro manufactis imaginibus per psalmistam, Ps. 47, 9. ut illi aiunt, dictum est: 'Sicut audivimus, ita et vidimus'[1].

Quoniam igitur manufactas imagines se vidisse gratulati sunt, psalmistę sibi ib. versiculum adcommodaverunt dicentes: *Sicut audivimus, ita et vidimus.* Dicant, quaeso[2], dicant, ubi hoc ante audierint, quod modo in imaginibus vident? Dicant, quis patriarcharum prophetarumve aut apostolorum hoc illorum auditui intulerit, quod modo illorum visibus patet? Dicant, quis illis hoc privilegium praedixerit, quod imagines non solum visuri, sed adoraturi forent, cuius pollicitationis conpotes effecti merito di- ib. cant: *Sicut audivimus, ita et vidimus?*

Nos autem, qui opitulante[a] Deo psalmorum prophetiam spiritaliter pro viribus intelligimus, non hoc comma de manufactis imaginibus dictum, sed de insignioribus et eminentioribus mysteriis prophetatum fuisse sentimus, qui[3] videlicet sicut in lege de *fol. 65'. Christi adventu audivimus, in evangelio videmus; sicut in prophetis de eius incar*natione comperimus[b], in novi Testamenti nunc serie cernimus; sicut in agiografis et in cunctis sacris litteris de eius nativitate, passione, resurrectione, ad caelum ascensione typicis videbamus praefiguratum fuisse mysteriis, nunc peracta cuncta fuisse in sanctis videmus evangeliis; qui etiam eo annuente ad aeternam patriam venturi et in ea visuri sumus, quae in huius mortalitatis ęrumna de eius felicitate audivimus, dicturique[c] ib. sumus: *'Sicut audivimus, ita et vidimus;* id est: sicut audivimus mortales, videmus nunc cf. 1. Cor. 15, 42. inmortales; sicut audivimus[c] corruptibiles, videmus nunc incorruptibiles; sicut audivimus in aerumnosa peregrinatione, videmus nunc in vivorum felicissima regione; quod audivimus, cum patiebamur procellosissimas tempestates saeculi, videmus nunc, cum potimur suavissima securitate paradisi; quodque audivimus, cum timebamus periculosissimum naufragium, videmus nunc, cum pervenimus ad cautissimum et nobis longe ante desiderantissimum[d] portum'.

In hoc sane articulo hunc primum librum cludendum esse putavimus, ut, quoniam de portu mentionem fecimus, illum quoque in hoc loco ad portum deducamus, ut retroacta navigatione fatigati aliquantisper in portu spatiantes resumptisque viribus ad secundi libri navigationem Domino auxiliante vela tendamus[d].

EXPLICIT LIBER PRIMUS.

*fol. 66.

## *INCIPIT PRAEFATIO LIBRI SECUNDI.

Tractatis in superiore libro quam brevissime divinę legis quibusdam commatibus, que, ut crebro memoravimus, illi, contra quos huic nostro stilo conflictus est[e], ob suae vanitatis materiam fulciendam protulisse noscuntur, vel etiam quibusdam in eodem libro prolatis capitulis, quę de eorum reprehensione non inconsequenter proferenda erant, necesse est, ut in praesenti, secundo videlicet, libro et divinae legis sane sobrieque residua commata tractaturi et quorundam sanctorum patrum male nihilominus sententias ab illis usurpatas propriis sensibus reddituri Domino favente adgrediamur. In quo etiam libro quaedam capitula[4] inserantur, quae eorum errori ad mentes fidelium transeundi aditum intercipiant, quo res sanctitate sive auctoritate carentes sacratissimis

a) itulante Deo *i. l. r. V.* b) *prior m corr. e n V.* c) dicturique — audivimus *(l. 20) i. l. r. V.* d) issimum — tendamus *in fine libri i. l. r. V.* e) *superscr. V.*

1) *Acta conc. Nicaeni II, actio VI, tomus I; Mansi l. c. XIII, 222. — Nihil in responsione Hadriani.* 2) *Cf. quae notavimus p. 27, n. 3.* 3) *Ad sqq. cf. Augustini Enarr. in Ps. XLVII, c. 7; Migne l. c. XXXVI, 537.* 4) *Cf. cc. IX. XXVI—XXIX.*

rebus et ab ipso Domino institutis aequiperare nituntur; ut in his duobus voluminibus per duorum Testamentorum salutaria arma eorum vanissimis neniis[1] obnitentes ad tertium, in cuius principio[a] nostrae fidei fundamentum erit, liberius accedamus, ut, quoniam sanctae in eo et unicę Trinitatis confessio continebitur, tertii quoque libri numerus habeatur exorneturque sacratissimo numero, qui exornandus est sanctae fidei mysterio, omnem siquidem nostrae disputationis *seu[b] ceterorum actuum spem non in *fol. 66'. mundanarum artium argumentosis[a] allegationibus[a], sed in eo conlocantes, qui et per praesentiam corporalem ait: *Non enim vos estis, qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri,* Matth. 10,20. *qui loquitur in vobis*, et quondam per prophetam dixerat: *Dilata os tuum, et ego* Ps. 80, 11. *adimplebo illud.* Ideo igitur per quendam gradiendi ordinem huius nostrae disputationis quibusdam librorum intercapedinibus distinximus gressum, ne indistincti itineris tramitem inordinata prolixitas efficeret fastidiosum, nec libuit nobis quiddam afferre[a] inconpositum vel indigestum, ne operis inordinata congeries lectori perturbata vociferatione rusticum quendam pręberet tumultum, quia et iter carpentes congruis quibusdam temporibus spatiari non renuunt[a] et agrorum, vinearum vel etiam hortorum[a] cultores per quasdam camporum intercapedines vel etiam per agrorum dimensiones limites statuere consueverunt.

EXPLICIT PRAEFATIO.

## INCIPIUNT CAPITULA LIBRI SECUNDI.

I. Quod non propter eos scriptum sit, qui imagines adorare contempnunt, sicut illi dicunt, qui eas adorant, quod in psalmo legitur: ‘Quanta malignatus est inimicus in sanctis tuis’.

II. Quod nec illud ad hanc rem pertineat, ut illi dicunt, quod scriptum est: ‘Quoniam non est iam propheta, et nos non cognoscet amplius’.

III. Quomodo intellegendum est: ‘Domine, in civitate tua *imaginem illorum ad *fol. 67. nihilum rediges’; quod quidem capitulum, sicut et cetera, illi aliter, quam dictum est, intellegunt.

IV. Quomodo intellegendum est, quod psalmografus cecinit: ‘Misericordia et veritas obviaverunt sibi, iustitia et pax se conplexę sunt’; quod temere et adolatorie a Iohanne pręsbitero et legato Orientalium[c] in participatione venerabilis[a] papę Adriani et Tarasii[d] patriarchę dicitur esse completum.

V. Quod non ad adorationem imaginum pertineat, ut illi dicunt, quod scriptum est: ‘Exaltate Dominum Deum nostrum et adorate scabellum pedum eius, quoniam sanctus est’.

VI. Quod nec de eo imaginum adoratio adstrui possit, ut illi putant, quod scriptum est: ‘Adorate in monte sancto eius’.

VII. Quod non, ut illi gloriantur, propter illos dictum est, qui imagines adorant: ‘Quoniam non derelinquet Dominus virgam peccatorum super sortem iustorum, ut non extendant iusti ad iniquitatem manus suas’.

VIII. Quod non propter illos, qui imaginum adorationem spernunt, ut illi delerant, per prophetam dicitur: ‘Declinantes ad obligationem adducet Dominus cum operantibus iniquitatem’.

IX. Quod non ab eo, quod Salomon dicitur in templo fecisse boves et leones, imaginum adoratio firmari possit, ut illi somniant, qui in earum adorationem anhelant.

a) *i. l. r. V.* b) suae *A.* c) ium *i. l. r. et sequitur rasura 7 litt. V.* d) *corr. e* Tharasii *V.*

1) *Cf. supra p. 26, n. 2.*

*fol. 67'. X. Quomodo intellegendum est, quod in Canticis *canticorum scribitur: 'Ostende mihi faciem tuam et auditam fac mihi vocem tuam, quoniam vox tua suavis est et facies tua speciosa': quod quidem capitulum illi inpudentissime ad imaginum visionem protulerunt.

XI. Quomodo intellegendum est, quod per Esaiam prophetam scribitur: 'Erit altare Domini in medio terrę Aegypti'; quod quidem capitulum illi stolide et minus docte ad imaginum adorationem referre nituntur.

XII. Absurdissime et incaute contra eos, qui imagines adorare contempnunt, ab his, qui eas adorant, prolatum testimonium sancti evangelii: 'Nemo accendit lucernam et ponit eam sub modio'.

XIII. De eo, quod ad suum errorem[a] confirmandum dicunt beatum[a] Silvestrem, Romane urbis antestitem, apostolorum[b] imagines Constantino imperatori detulisse, cum tamen eas non legatur adorasse iussisse.

XIV. Quod non ita intellegenda sit sententia beati Atanasii, Alexandrinę urbis episcopi, ut illi eam intellegendam putant, qui hanc [ad][c] adorationem imaginum coaptare nituntur.

XV. Quod male ad suum errorem adstruendum sententiam beati Ambrosii, Mediolanensis urbis episcopi, quam ex libro tertio, capitulo nono[d], esse mentiuntur, usurpent, qui per eam imaginum adorationem firmare cupiunt[e].

XVI. Quod non pro materialibus imaginibus, ut illi delerant, beatus Augustinus dixerit: 'Quid est imago Dei, nisi vultus Dei, in quo signatus est populus Dei?'

*fol. 68. *XVII. Quod Gregorii Niseni episcopi, ex quo illi ad suum errorem adstruendum testimonia trahunt, et vita nobis et prędicatio sit incognita.

XVIII. Quod non ad adorationem imaginum pertineat testimonium, quod de sexta synodo protulerunt.

XIX. Quod sententia Iohannis, Constantinopolitani episcopi, quam illi in testimonium adorandarum imaginum trahunt, non ad id, quod illi putant, pertinere dinoscitur.

XX. Quod non ad adorationem imaginum pertineat, ut illi adserunt, sententia beati Cyrilli in expositione evangelii secundum Matheum.

XXI. Quod non sit contra religionem christianam, ut illi dicunt, non colere et non adorare imagines.

XXII. Quod non bonam habeant memoriam, qui, ut non obliviscantur sanctorum vel certe ipsius Domini, idcirco imagines erigunt.

XXIII. Quod contra beati Gregorii, Romanę urbis antestitis, instituta sit imagines adorare vel frangere.

XXIV. Quum[f, g] preter Deum solum nihil aliud debeat adorari; aliud est hominem adorare caritatis et salutationis officio[g], aliud imagines manufactas.

XXV. Quod nusquam ab apostolis exemplis aut verbis, ut illi garriunt, imagines adorare institutum sit.

XXVI. Quod non parvi sit erroris manufactas imagines arcę testamenti Domini coęquare conari, ut illi in sua synodo facere conati sunt.

XXVII. Quod magnę sit temeritatis ingentisque absurditatis saepe memoratas imagines corpori et sanguini Dominico aequiperare velle, sicut in eadem vanitate, quę pro illis adorandis scripta est, legitur.

*fol. 68'. *XXVIII. Quanta ratione mysterium Dominicę crucis ab imaginibus distet, quas quidem illi eidem ęquiperare contendunt.

a) errorem — beatum *i. l. r. V.* b) to *corr. e* tu *V.* c) *supplevi; cf. p. 73, l. 35.* d) *sic correxi;* novo *VA.* e) iunt *i. l. r. V.* f) *sic V, super* qu *autem* e *scr.* qu *non del.;* cum *A.* g) quum — officio *i. l. r. V.*

XXIX. Quod presumptive et indocte eas Tarasius cum sequacibus[a] suis sacratis vasis[b] aequiperare non formidet.

XXX. Contra[c] eos, qui dicunt: ‘Sicut divinae Scripturae libros, ita imagines ob memoriam venerationis habemus nostrae fidei puritatem observantes’[d].

XXXI. Quod contra Dominicę vocis imperium faciunt hi, qui parentes eorum anathematizant, et, si secundum eorum opinionem prodecessores eorum heretici fuere, isti ab hereticis geniti, docti et consecrati sunt; sive: De non iudicandis his, qui de saeculo recesserunt; vel: Quantum istorum error a parentum errore dissentiat, cum videlicet illi imagines frangere, isti adorare censuerint.

EXPLICIUNT CAPITULA LIBRI SECUNDI.

## INCIPIT LIBER SECUNDUS.

I. Quod non propter eos scriptum sit, qui imagines adorare contempnunt, sicut illi dicunt, qui eas adorant, quod in psalmo legitur: Ps. 73, 3. ‘Quanta malignatus est inimicus in sanctis tuis’[1].

Est[2] quoque et illud non mediocris insaniae, quod ea, quę de his longe ante praedicata sunt, qui urbem Hierusalem everterunt et templum Domini incenderunt, isti cf. 4. Reg. 25, 10 sq. de illis intellegunt, qui imagines adorare contempnunt, pręsertim cum aliud et longe aliud sit de templo mare ęneum et duos *cherubim et vasa ceteraque ornamenta *fol. 69. tollere, et aliud manufactas imagines non adorare; aliud urbicremis ignibus templi pulchritudinem mancipare, aliud imaginum adorationem vitare; aliud crudeliter Sancta sanctorum diruere, aliud prudenter picturis colla deflectere inhibere.

Denique quisquis nosse cupit, de quo psalmista dixerit: *Quanta malignatus est* Ps. 73, 3. *inimicus in sanctis tuis,* non solum libri Regum historiis et Romanorum gestis[3] perdocetur, quę pręteritum urbis Hierusalem et templi excidium narrant, sed etiam ipsius David ęgregii prophetae vaticinio instruitur, qui futuras clades pręfatę urbis et eversionem sacratissimi illius templi per schema, quod prolempsis dicitur, futura quasi pręterita modulavit dicens: *Deus, venerunt gentes in hereditatem tuam, polluerunt* ib. 78, 1. *templum sanctum tuum, posuerunt Hierusalem velut pomorum custodias,* et cetera. Et in[e] psalmo, cuius hic versiculus est, de quo nunc agimus, dicit: *Quanta malignatus* ib. 73, 3–7. *est inimicus in sanctis tuis! Et gloriati sunt omnes, qui*[f] *te oderunt, in medio atrio tuo. Posuerunt signa sua*[g]*, signa, et non cognoverunt tamquam in via super summum, tamquam in silva lignorum securibus exciderunt ianuas eius, bipenne et ascia deiecerunt ea. Incenderunt igni sanctuarium tuum, in terra polluerunt tabernaculum nominis tui.* Quod etiam in alio psalmo expressius dicto dicit: *Exterminavit eam aper de silva, et singu-* ib. 79, 14. *laris ferus depastus est eam.*

Sed ne quem moveat, quod non dixit: ‘Quanta malignati sunt inimici’, sed: **Quanta* *fol. 69'. *malignatus est,* advertat hoc per figuram loquutionis dictum fuisse, quae silemsis[h, 4] nuncupatur. Per quam et pro uno multi ponuntur, ut in evangelio: *Et latrones, qui* Matth. 27, 44. *cum eo crucifixi erant, inproperabant ei;* sive: *Defuncti sunt enim, qui quaerebant* ib. 2, 20. *animam pueri;* et pro multis unus, ut in Exodo legitur: *Ora ad Dominum, ut auferat* potius Num. 21, 7.

a) *i. l. r. V.* b) *corr. e* vasibus *V.* c) con *i. l. r. V.* d) *deest V.* e) *sequitur rasura 3 vel 4 litt. V.* f) qui te *i. l. r. V.* g) *superscr. i. l. r. V.* h) *corr. e* psilemsis *V.*

1) *Acta conc. Nicaeni II, actio IV; Mansi XIII, 130. — Responsio Hadriani MG. Epp. V, 21, c. XV.* 2) *Ad sqq. cf. Cassiodorus l. c. in Ps. LXXIII; Migne, Patr. Lat. LXX, 527.* 3) *I. e. Flavii Iosephi libris septem de bello Iudaico; quos cit. Cassiodorus l. c.* 4) *Recte* syllepsis; *cf. Cassiodorus l. c. in Ps. VIII; Migne l. c. 74; Beda, De schematis et tropis; Migne l. c. XC, 177. Cf. infra l. III, c. 16.*

[Ps. 77, 45.] *a nobis serpentem*: et in psalmo: *Misit in eis muscam caninam, et comedit eos, et rana exterminavit eos.*

Quod et si quis secundum misticam intellegentiam subtilius scrutetur, non incongrue sanctam ecclesiam advertet[a] et malignantes in ea hereticos intelleget, qui eam semper pravis dogmatibus infestare nituntur; verumtamen a nullo eorum, qui sanum[b] sobriumque[b] intellectum[b] habent[c], de imaginum adorationem contempnentibus intellegetur. Quanto ergo illi sani sensus expertes sunt, qui hunc versiculum de eis dictum fuisse autumant, tanto nimirum hi in sui sensus vigore permanent, qui imagines non adorant.

II. Quod nec illud ad hanc rem pertineat, ut illi dicunt, [cf. Ps. 73, 9.] quod scriptum est: 'Quoniam non est iam propheta, et nos non cognoscet amplius'[1].

Nam et hic quoque versiculus in eiusdem[c] synodi[c] lectione inconpetenter positus [Ioh. 4, 23.] est, quoniam quidem nec nostra vox est, qui *Patrem in spiritu et veritate* adoramus, [cf. Luc. 7, 16.] nec illorum, qui Deum eiusque sanctos in imaginibus adorare conantur, — quia *prophetam magnum* habemus, Iesum Christum, Dominum nostrum; de quo per Moysen dicitur: [cf. Deut. 18, 15.] *Suscitabit Dominus Deus prophetam vobis, ipsum audietis;* quem etiam secundum [I. Ioh. 2, 1.] apostolum *advocatum habemus apud Patrem:* quem quotidie spiritalibus oculis in- [*fol. 70.] tuemur, et cuius *vaticiniis sedule perdocemur, — sed Iudaeorum excidium et dispersiones et clades et mortes gentis suę nec non etiam dirutionem templi, cęremoniarum abolitionem, a prophetia et a Dei cognitione recessionem deflentium et dicentium: [Ps. 73, 9.] *Quoniam non est iam propheta, et nos non cognoscet amplius.* Quod etiam per Osee[d] [Os. 3, 4] prophetam prędictum est, qui ait: *Quia diebus multis sedebunt filii Israhel sine rege et sine principe et sine sacrificio et sine altari et sine ephod et sine teraphin.* Qui etiam eorum ad fidem conversionem, quam circa finem mundi fore credimus, subse- [ib. 3, 5.] quenter adiunxit: *Et post hęc revertentur filii Israhel et quęrent Dominum Deum suum et David regem suum et parebunt ad Dominum et ad bonum eius in novissimo dierum.*

[Ps. 72, 20.] III. Quomodo intellegendum est: 'Domine, in civitate tua imaginem illorum ad nihilum rediges'; quod quidem capitulum, sicut et cetera, illi aliter, quam dictum est, intellegunt[2].

Civitas Dei figuraliter in sacris litteris interdum anima hominis, quę a Deo in- [ib. 5, 12. cf. Prov. 11, 33.] habitatur dicente Scriptura: *Habitabo in eis,* et iterum: *Anima iusti sedes sapientiae,* [Ps. 45, 5.] accipitur; interdum pręsentis temporis ecclesia, quam *fluminis impetus laetificat,* et [ib. 136, 5.] cui per prophetam dicitur: *Si oblitus fuero tui, Hierusalem, oblivíscatur me dextera mea;* plerumque caelestis Hierusalem, quae patriarcharum, prophetarum, apostolorum, martyrum, confessorum vel ceterorum fidelium agminibus constructa intelligitur. De qua [Gal. 4, 26.] per Apostolum dicitur: *Quę autem sursum est Hierusalem, libera est, quę*[e] *est mater* [Is. 60, 20.] *omnium nostrum*[f]. Cui etiam per Esaiam prophetam a Domino pollicetur: *Non enim* [*fol. 70'.] *in occasum tibi*[g] *veniet sol, et luna *tibi non deficiet in aeternum tempus.* Quam etiam [Apoc. 21, 2.] Iohannes in Apocalypsi vidisse se dicit *descendentem de caelo, ornatam* monilibus

a) *fortasse corr. ex* advertatur *V.* b) um *i. l. r. V.* c) *i. l. r. V.* d) e *finalis superscr. V.* e) quę est *superscr. V.* f) *corr. e* nostrorum *V.* g) *i V:* tertium *A.*

1) *Acta conc. Nicaeni II, actio IV; Mansi l. c. XIII, 130. — Responsio Hadriani MG. l. c. 24, c. XIX.* 2) *Acta conc. Nicaeni II, actio IV; Mansi l. c. XIII, 94. — Responsio Hadriani MG. l. c. 34, c. XLII.*

suis. De cuius beatitudine pene innumerabilia poterant dici, quae huius brevitatis stilo non valent digeri.

In hac civitate 'imagines impiorum ad nihilum redigentur', quia illorum aspectus divinis non poterit apparere conspectibus; sed[1] sicut polluerunt in se imaginem Domini in pręsentis vitae curriculo, ita in caelesti Hierusalem illorum non apparebit imago, qui aeterno quidem mancipabuntur incendio. De quibus alias per psalmistam dicitur: *Et homo, cum in honore esset, non intellexit, conparatus est iumentis insipientibus et* [Ps. 48, 21.] *similis factus est illis,* quia videlicet, cum in tanto honore esset, quod ad imaginem [cf. Gen. 1, 26] et similitudinem Dei conditus erat, non intellegendo ad tantam labem vitiorum est devolutus, ut non inmerito *iumentis inrationalibus*[a] *esset conparatus.* [cf. Ps. 48, 13]

'Ad nihilum ergo impiorum imagines rediguntur', quando se eis ipsa Veritas[b] subtrahens ab eius luce alienantur, nec similitudinem valent retinere, cuius beatitudinis expertes noscuntur usquequaque manere. Propter dolositates itaque eorum adposita [cf. Ps. 72, 18.] eis in superioribus dixerat mala, quia *Deus iudex iustus reddit unicuique secundum* [cf. ib. 7, 12. Rom. 2, 6.] *opera sua.* Dixerat etiam eos *deiecisse, cum allevarentur, quia Deus superbis resistit,* [cf. Ps. 72, 18. 1. Petr. 5, 5.] *humilibus autem dat gratiam.* Dixerat eos *subito defecisse et periisse propter iniqui-* [cf. Ps. 72, 19. 20.] *tatem suam velut somnium exsurgentis,* quia sicut quibusdam praestigiis mortalium pectora in somnis eluduntur et optata quaeque subito se nactos fuisse gratulantur, — cum aut desiderato quis potitur *regno aut[c] cupito sublimatur aliquis[d] ministerio aut [*fol. 71.] paupertate fugata aliquis subito ditatur aut optato aliquis fruitur coniugio aut debilis aliquis[e] amissos artus se recepisse gratulatur aut criminosus aliquis honorabilem se gaudet aut aliquis ignobilis nobilem aut insipiens sapientem se putat et subito amittit evigilans, quod adquisierat dormiens, et patefactis[c] se dolet non videre oculis, quae gaudebat videre clausis, — sic felicitas impiorum quasi per somnium quodammodo videtur, quia post modicum tempus non videbitur; et sicut evigilantes ea, quae subito per somnum adquisierant, perdunt, sic morientes ea, quae habere videbantur, amittunt, quoniam et illi pręstigiosa laetitia, quam sternentes nacti sunt, in momento carent, et isti vana et, ut ita dixerim, fumea mundi gaudia diu tenere non valent.

Ob quorum impietates quasi quadam severitate accensus propheta subiunxit: *Do-* [ib. v. 20.] *mine, in civitate tua imaginem illorum ad nihilum rediges,* ut videlicet: qui in se tui caracteris decus malis operibus inquinaverunt, illorum facies in tua civitate non videantur, in qua est aeterna felicitas, summa beatitudo, perpetuum gaudium; in cuius palatiis[f] regnat rex, *cuius regni non erit finis,* cuius[g] subsellia patriarcharum senatu [cf. Luc. 1, 33] resplendent, cuius curia prophetarum rutilat cuneis, cuius moenia martyrum numerosa militia exornantur[g], cuius portę apostolicis decorantur coetibus, cuius plateae redundant virgineis choris, cuius domicilia confessorum plena sunt legionibus, quae non indiget sole, quia Dominus lux eius est, per cuius omnes vicos Alleluia cantatur. [cf. Is. 60, 19. Apoc. 19, 1]

IV. *Quomodo[h] intellegendum[i] est, quod psalmografus[i] [*fol. 71'.] cecinit: 'Misericordia et veritas obviaverunt sibi, iustitia [Ps. 84, 11.] et pax se conplexę sunt'; quod temere et adolatorie a Iohanne pręsbitero et legato Orientalium in participatione

a) *corr. ex* inrationabilibus *V.* b) *sic VA; intelligendum:* veritate subtrahente. c) aut cupito — patefactis *(l. 23) i. l. r. A.* d) *corr. ex* alius; *sic et in sqq. V.* e) *9 vel 10 litt. erasae sunt V.* f) *corr. e* pilatus *V.* g) cuius — exornantur *i. l. r. A.* h) *emendationes in hoc titulo atramento nigro factae eaedem sunt ac in indice capitulorum; cf. supra p. 61.* i) g *corr. e* c *V.*

1) *Ad sqq. usque ad l. 42. cf. Cassiodori Expos. in Psalt. Ps. LXXII; Migne, Patr. Lat. LXX, 521/22.*

venerabilis[a] papae Adriani et Tarasii patriarchę dicitur esse conpletum[1].

Misericordiam[2] et veritatem sibi mutuo obviasse, iustitiam et pacem invicem se conplexas fuisse David vatum luculentissimus eleganter decantat. Quod tandem constat esse conpletum, cum post incarnationem Domini *duo Testamenta in unius conpagem copulationis sunt adducta,* quoniam, quamquam inter se diversa quodam modo cernantur, Eph. 2, 14. ad unum tamen bivium in Christo, qui *est pax nostra, qui fecit utraque unum,* convenire noscuntur. *In novo enim misericordia est, in qua per gratiam genus humanum liberatur, in veteri veritas, ubi legis et prophetarum annuntiatio continetur. Haec autem*[b] *duo sibi mutuo obviasse dicuntur, non ad contrarietatem exercendam, sed ad gratiam promissę perfectionis inplendam. Unum quippe constat factum, quod temporibus probatur esse divisum, et, ut genus ipsum foederis hymnidicus David evidenter exprimeret, hoc ipsum varia nominum iteratione geminavit, amplexu scilicet quodam dilectionis duas res, id est iustitiam et pacem, in mutuam protinus venisse concordiam.* Quem quidem versiculum et secundum *somatopeian, id est corporis adtributionem,* per quem loquutionis[c] modum *rebus incor-* *fol. 72. *poreis corpora tribuuntur,* *dictum esse constat, et per metaphoran[3], id est rerum verborumque translationem, per quam plerumque a rebus animalibus ad animales, ab inanimalibus ad inanimales, ab inanimalibus ad animales translatio fit. Quae duae loquutionum[c] figurę ita inter se differunt, quod una rebus incorporeis corpora, altera et rebus corporeis membra et motus et incorporeis et membra et motus et formas tribuit.

Hunc denique versiculum temerarie et adolatorie Iohannes presbiter[d] in participatione venerabilis papę Adriani et Tarasii Constantinopolitani[e] episcopi protulit. Qui tamen pręsbiter, quamquam episcopis in eadem synodo residentibus minor fuerit honore, non tamen legitur minor fuisse errore, qui, etsi pręcedebant eum gradus sublimitate, superabantur tamen ab[f] eo multiloqua procacitate[f]; nec superari potuit a pręlatis subiectus in temerariis loquacitatibus, qui subiectus a pręlatis superabatur pontificalibus dignitatibus. Qui pręsertim duplex in hac parte creditur patrasse deliquium, sive quia verba mysteriorum archanis plena ab Spiritu sancto prolata ad res humanas inflectere nisus sit superstitiosa intentione adorandarum imaginum sive quia eadem perversa intentione excecatus[g] in adolationis miserabile corruerit vitium. Quod vitium adolationis Ps. 140, 5. expavit prophetarum ille nobilissimus, qui dixit: *Corripiet me iustus in misericordia et increpabit me, oleum autem peccatoris non inpinguet caput meum.* Unde bene etiam et *fol. 72'. cf. Eccles. 7, 6. alia *scriptura dicit: *Melius est autem obiurgari a iusto quam a peccatore laudari,* et iterum: *Qui*[4] *vos felices dicunt, in errorem vos mittunt;* quoniam adolatores, ut inliciant, laudant, non ut ad aeternam felicitatem provocent, quę quidem felicitas nullo bono indiget.

V. Quod non ad adorationem imaginum pertineat, ut illi di- Ps 98, 5. cunt, quod scriptum est: 'Exaltate Dominum Deum nostrum et adorate scabellum pedum eius, quoniam sanctus est'[5].

Hoc psalmistę versiculo error, qui ob adorandas imagines adeo in quorundam

a) *i. l. r. V.* b) aut *A.* c) qu *corr. e* c *V.* d) *sequitur del.:* et ut in eiusdem synodi lectione *(corr. ex:* eadem synodo*)*, quam breviter discutiendum arripuimus, legitur legatus orientalium (um *i. l. r. et insuper 7—8 litt. erasae sunt; cf. p. 61, n. a) V.* e) *sequitur* neophyti *erasum V; cf. p. 18, n.* b. f) ab — procacitate *i. l. r. V.* g) *sic A;* exc&catus *V.*

1) *Acta conc. Nicaeni II, in actione II; Mansi XII, 1085. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 29, c. XXIX.* 2) *Ad. sqq. usque ad l. 15. cf. Cassiodorus l. c. Ps. LXXXIV; Migne l. c. 609.* 3) *Cf. Bedae Ven. De schematis et tropis; Migne l. c. XC, 179.* 4) *Unde sumptum sit, nescio.* 5) *Acta conc. Nicaeni II, in actionibus IV. et VI; Mansi XIII, 47. 310. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 30, c. XXX.*

pectoribus inolevit, ut ad eum statuendum synodos faciant et ad eum muniendum
Scripturarum sanctarum sibi testimonia usurpare contendant, tueri se posse credit, cum
scabellum pedum Domini adorandum audit; hac casside apicem corporis munitam
habere arbitratur, ne corusci ensis inlisiones persentiat; hac lorica ceterum corpus mu- cf. Eph. 6, 14 sq.
nitum habere se putat, ne pilorum ictibus suae stabilitatis iacturam incurrat; hoc clypeo
tutelam se nactum esse credit, per quam spiculorum missilium volatus vulnificos non
pertimescat. Sed ita aut obcumbendo fatescet aut delitescendo aufugiet his muniminibus
expoliatus, sicut his est ineassum et inutiliter abusus, et tantum sentiet spiritalis gladii
per sanctos viros inlati rigorem, ut nec tenuem quidem sibi credat inesse vigorem.

Numquid, quia scabellum *pedum Domini adorari pręcipitur a propheta, ideo erit *fol. 73.
imaginum adoratio statuenda? Quę est ergo similitudo scabelli pedum Domini et
materialium imaginum? Aut quę communicatio inenarrabilibus Dei operibus et ima-
ginibus a quibuslibet conditis artificibus? Aut quę societas tam excellenti tamque
pręclaro mysterio et figuris[a] insensatis humano patratis ingenio? Aut ubi institutum
est, ut imagines adorentur, sicut institutum, ut scabellum pedum Domini adoretur?
Non[b] enim ait David[b]: 'Adorate imagines quorundam[a] sanctorum', sicut ait: *Adorate* Ps. 98, 5
*scabellum pedum Domini;* sed nec Dominus ait: 'Opera manuum hominum sedes mea
sunt, imagines autem scabellum pedum meorum'; sed ait: *Caelum mihi sedes est, terra* Is. 66, 1.
*autem scabellum pedum meorum.*

Audi igitur, dementissime vel potius insanissime error, audi, inconparabilis de-
mentia, audi, ridiculosa segnities, audi beatum Ambrosium docentem, quid sit scabellum
pedum Domini aut quomodo adorandum sit[1]: *Adoraverunt apostoli Dominum, quia* cf. Matth. 28, 17.
*detulerunt fidei testimonium, acceperunt fidei magisterium. Adoraverunt et angeli, de*
*quibus scriptum est: 'Et adorent eum omnes angeli eius'. Adorant autem non solum divi-* Hebr. 1, 6.
*nitatem eius, sed etiam scabellum pedum eius, quoniam sanctus*[2] *est.* Et post pauca:
*Sed ne forte propositum aliquis pręterfugere videatur exemplum, qua ratione ad incarna-*
*tionis Dominicę sacramentum spectare videatur, quod ait propheta: 'Et adorate scabellum* Ps. 98, 5
*pedum eius', consideremus. Non enim ex usu hominum aestimare debemus scabellum.*
*Neque enim corporalis Deus aut non inmensus, ut tanquam fulcrum pedibus eius sca-*
*bellum *subiectum putemus; neque adorandum quicquam pręter Deum legimus, quia* *fol. 73'.
*scriptum est: 'Dominum Deum tuum adorabis et ipsi soli servies'. Quomodo ergo ad-* Matth. 4, 10.
*versus legem propheta pręciperet, sub lege nutritus et eruditus in lege? Non mediocris*
*igitur quaestio, et ideo diligentius consideremus, quod sit scabellum. Legimus enim alibi:*
*Caelum mihi thronus, terra autem scabellum pedum meorum. Sed nec terra adoranda* Is. 66, 1.
*nobis, quia creatura est Dei. Videamus tamen, an terram illam dicat adorandam pro-*
*pheta, quam Dominus Iesus in carnis assumptione suscepit. Itaque per scabellum terra*
*intellegitur, per terram autem caro Christi, quam hodiequae*[c] *in mysteriis adoramus et*
*quam apostoli in Domino Iesu, ut supra diximus, adorarunt. Neque enim divisus* cf. 1. Cor. 1, 13.
*Christus, sed unus; neque, cum adoraretur*[d] *tamquam Dei Filius, natus ex virgine nega-*
*batur. Cum igitur incarnationis adorandum sit sacramentum, incarnatio autem opus*
*Spiritus sancti*[e] *sit, sicut scriptum est: 'Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altis-* Luc. 1, 35.
*simi obumbrabit tibi, et, quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei*[f]*'.* Hoc etiam
scabellum pedum Domini sanctus *Augustinus*[3] *diligentissimus exquisitor, corpus Domini,*

a) figuris — quorundam *i. l. r. A.* b) Non — David *i. l. r. V.* c) *sic VA.* d) adoretur *A;* adoratur *Ambr.* e) *superscr. V.* f) *suppleas ex Ambrosio:* haud dubie etiam Spiritus sanctus adorandus est.

1) *Ambrosius, De Spiritu sancto lib. III, c. 11; Migne, Patr. Lat. XVI, 827 sq.* 2) *Ambrosius* sanctum; *sic et Vulg.,* ἅγιον *LXX. Acta conc. Nicaeni II.* ἅγιος; *cf. p. 66, l. 38; p. 68, n. 1. 2.* 3) *Sequentia usque ad p. 68, l. 16. ex Cassiodoro l. c. Ps. XCVIII; Migne l. c. LXX, 694 sq.; cf. Augustini Enarrat. in Ps. XCVIII; Migne l. c. XXXVII, 1264.*

*quod de Maria virgine sumpsit, scabellum divinitatis eius asseruit sentiri debere, propter naturam humanitatis, quam est dignatus adsumere, quod utique illi virtuti sic est subiectum atque unitum, ut constet id omnibus creaturis esse excelsius, sicut dicit Apostolus:* [1. Cor. 1, 25. cf. 1. Tim. 2, 5.] *'Quod infirmum est Dei, fortius est hominibus'. Et alibi de eodem Mediatore Dei et* [Phil. 2, 9. 10. *fol. 74.] *hominum, homine Christo Iesu Apostolus dicit: 'Propter quod Deus *exaltavit illum et donavit illi nomen, quod est super omne nomen, ut in nomine Iesu omne genu flectatur caelestium, terrestrium et infernorum'.* Per pedum igitur Domini magnificentiam in hoc versiculo *stabilitas divinitatis, quae semper in naturae suae omnipotenti gloria tamquam pedum indefessa firmitas perseverat,* intelligitur.

Possunt etiam tropologice pedes Domini *extrema temporum, quando Dominus* [1. Ioh. 2, 18.] *incarnari dignatus est, designari. Unde et Iohannes evangelista dicit: 'Filioli, novissima* [Gal. 4, 4.] *hora est'. Paulus quoque apostolus dicit: 'Cum venisset plenitudo temporum, misit Deus Filium suum, natum ex muliere, factum sub lege'.*

*Notandum sane, quia non dicit: 'quoniam sanctum[1] est', sed: 'quoniam sanctus[2] est', scilicet ut corpus Domini a divinitate* non *discernatur,* salva utriusque naturae [Ioh. 1, 14.] proprietate, *sed ad unam personam referatur.* Unde dicit evangelium: *Verbum caro factum est et habitavit in nobis.*

Haec de scabello pedum Domini breviter promulgata sufficiant. Nunc ad cetera transeamus.

VI. Quod nec de eo imaginum adoratio adstrui possit, ut illi [Ps. 98, 9.] putant, quod scriptum est: 'Adorate in monte sancto eius'[3].

Sed nec in eo quoque imaginum adoratio adstrui potest, ut illi fatentur, quod [ib.] per eundem sanctum prophetam: *Adorate in monte sancto eius* cantatur, cum scilicet non[4] montem, sed 'in monte sancto' adorandum Dominum idem sanctus vir armonica [*fol. 74'.] modulatione decantet. Qui etsi montem ado*randum preciperet, non ideirco imaginum [cf. ib. 124, 1. 2.] adoratio, sed Domini Iesu Christi a sanis mentibus intelligeretur, qui est mons cunctis montibus sublimior, cuius videlicet altitudo et virtus omnium sanctorum altitudinibus [Is. 2, 2. 3.] et virtutibus eminet. De quo per Esaiam prophetam dicitur: *Et erit in novissimis diebus praeparatus mons domus Domini in vertice montium et elevabitur super colles, et* [Ps. 98, 9.] *fluent ad eum omnes gentes, et ibunt populi multi.* Dicatur ergo: *Adorate[a] in monte sancto eius[b]*, quia videlicet *non hic montem, sed 'in monte sancto' Dominum propheta precipit adorare, quod ad montem Sion, qui est ecclesia, referri posse non dubium est,* [Lev. 14, 13.] *quae est mons montium et sancta sanctorum, cuius ipse habitator est Christus. Unde* [cf. Eclus. 15, 9.] *bene sanctum Dominum in sancto monte precipit adorandum, quoniam sicut laus eius non convenit ori pravo, ita nec eius culturae loci potest congruere turpitudo.*

Adoramus igitur 'in monte sancto' eius non imagines vel quasdam superstitiosas res, sed eundem Dominum, qui illius montis caput est, et, ut eundem montem adquireret, [Ps. 77, 54.] non solum nasci, sed mori dignatus est. De quo per prophetam dicitur: *Adduxit eos in montem sanctificationis suę, montem hunc, quem adquisivit dextera eius,* et de quo [*Ex. 15, 17. 18.] per legislatorem dicitur: *Introduc et planta eos in monte haereditatis tuae, in preparata habitatione tua, quam preparasti tibi, Domine; sanctuarium tuum, Domine, quod preparaverunt manus tuae, Domine, qui regnas in aeternum et in saeculum seculi et adhuc.*

a) *4 vel 5 litt. crasae sunt V.* b) *sequitur spatium unius lineae erasae V.*

1) sanctus *Cassiod.* 2) sanctum *Cassiod.* 3) *Acta conc. Nicaeni II, in actione IV: Mansi XIII, 48. — In translatione Anastasiana verba allata omissa sunt. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 30, c. XXXI.* 4) *Ad sqq. cf. Cassiod. l. c.: Migne l. c. 696.*

VII. *Quod non, ut illi gloriantur, propter illos dictum est, *fol. 75. qui imagines adorant: 'Quoniam non derelinquet Dominus Ps. 124, 3. virgam peccatorum super sortem iustorum, ut non extendant iusti ad iniquitatem manus suas'[1].

Non mirandum est, si fallantur in minimis, qui falluntur in magnis, nec in eo amplius illorum error admirandus est, quod ideo se iustos, quia imagines adorant, esse gloriantur, nos autem, qui eas adorare contempnimus, peccatores fateantur, cum ob illarum amorem et Scripturarum divinarum puritatem violare conentur et potissimum cf. ib. 11, 7. suae fidei emolumentum in his esse arbitrentur et eos, qui spretis his sive ceteris huiuscemodi vanitatibus soli Dei serviunt eumque colentes adorant, anathematizare ob- cf. Matth. 4, 10. stinata mente nitantur.

Quomodo ergo huius versiculi textus non ad eandem rem pertineat, ob quam ab illis prolatus est, qualiterve eorum sensui reluctari credatur quantisve ab eorum opinatione distet iudiciis, non solum simplicibus lectoribus, sed etiam idiotis patet; quippe qui postpositis aenigmaticis sive allegoricis involueris aperte demonstret, quod non diu permittat Dominus flagellari iustos ab impiis, ne in desperationis labem corruant diutinis addicti flagellis, sed si ad tempus ad probationem quibusdam eos adversis macerat, secundis eos denuo diuturnitate temporis interrupta sublevat, qualiter eorum innocentia inconvulsa permaneat.

VIII. *Quod non propter illos, qui imaginum adorationem *fol. 75'. spernunt, ut illi delerant, per prophetam dicatur[a]: 'Decli- Ps. 124, 5. nantes ad obligationem adducet Dominus cum operantibus iniquitatem'[2].

Ideo namque hunc versiculum singillatim nobis in nostro opere ponere libuit, quia, etsi est cum superiore in unius psalmi textu, distat tamen ab eo in sensu, et quamquam ad unum errorem adstruendum ab illis sit prolatus[b], diverso[3] tamen loco in sępe memoratę synodi lectione hunc constat esse positum. 'Declinantes igitur ad obligationem' non illi credendi sunt, qui imaginum superstitiosam contempnunt adorationem, sed qui antiqui hostis retinaculis inretiti proni sunt ad iniquitatem quantoque amplius peccare noscuntur, tanto nimirum strictius diabolicis spiris nectuntur. Unde profecto per quendam sapientem dicitur: *Funibus peccatorum suorum unusquisque constringitur.* Prov. 5, 22. De qua etiam obligatione sanctus propheta Esaias dicit: *Vae, qui trahitis iniquitatem* Is. 5, 18. *in funiculis vanitatis et quasi vinculum plaustri peccatum!*

Eos itaque, qui ad hanc obligationem declinant, 'adducet Dominus cum operantibus iniquitatem', quia videlicet cum quibus in hoc peccant saeculo, cum his damnabuntur in futuro, et ad eum *ignem, qui* auctori criminum *et angelis eius prępáratus est,* ibunt, cf. Matth. 25, 41. cuius in hoc sęculo retinaculorum obligationem rumpere neglexerunt. A cuius obligatione ille nos liberos efficiat, qui nos in libertatem redemit et nobis sedentibus *in tenebris* cf. Is. 9, 2. suae claritatis *lucem magnam* ostendit sive *habitantibus in regione umbrae mortis* ipse *lux* vera exortus est, atque idem eius severissimę dampnationis nos reddat expertes, qui suae clarissimę fidei speique et caritatis fecit esse sequaces. cf. 1. Cor. 13, 13.

a) *corr. e* dicitur *V; cf. supra p. 61, l. 11.* b) prolatum *VA.*

1) *Acta conc. Nicaeni II, in actione IV; Mansi XIII, 12. 134. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 35, c. XLIII.* 2) *Acta conc. Nicaeni II, in actione IV; Mansi XIII, 134. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 30, c. XXXII.* 3) *I. e. paucis verbis postea.*

*fol. 76. cf. 3. Reg. 7, 29. IX. *Quod non ab eo, quod Salomon dicitur in templo fecisse boves et leones, imaginum adoratio firmari possit, ut illi somniant, qui in earum adorationem anhelant[1].

Salomon in templo boves et leones legitur condidisse, quorum conditione nos, qui (cf. Rom. 7, 14.) secundum Apostolum legem spiritalem esse scimus, quibusdam mysteriorum archanis instruimur, illi vero, qui imaginum adorationem diligunt[a], suae vęcordiae vanitatem firmare moliuntur; nos mysticis sensibus perdocemur, illi in sui erroris magnitudine firmantur; nos admoniti per umbram indagamus veritatem, illi decepti per rem bene gestam ad rem non gerendam sumunt auctoritatem.

Quur ergo eos, Daviticą proles, quur, Israhelitice rex, quur, sapientium sapientissime, fecisti? 'Feci, inquam, eos, non ut adorari deberent, sed ut quędam mystica significarent; non ut errori faverent, sed ut mysteriorum archana monstrarent; non ut offendiculum caecatis mentibus essent, sed ut magnum quiddam subtilia subtiliter serutantibus innuerent'. (*fol. 76'.) Cui si ideo succenseri debet, quia per ea, quae a sc[b] bene ge*sta sunt, a pravis pravum exemplum sumitur, legislatori nihilominus succensendum est, (cf. Num. 21, 9.) qui rem quidem multorum visibus necessariam in heremo exaltavit, qua prava hominum voluntas prave postmodum utebatur.

Non igitur nos effigies ob memoriam rerum gestarum et venustatem conditas basilicarum quodammodo abdicamus, cum per Moysen et Salomonem, quamquam in typicis figuris, eas factas fuisse sciamus, sed earum insolentissimam vel potius superstitiosissimam adorationem cohibemus, quam neque per patriarchas neque per prophetas neque per apostolos neque per apostolicos viros uspiam institutam esse repererimus.

Sed ut ad proposita redeamus, Salomon in templo boves et leones fecit, quia et Christus in ecclesia apostolos eorumque successores constituit, qui iuxta beati Gregorii[2] sententiam *bene agentibus per humilitatem sunt socii, contra delinquentium vitia per zelum iustitiae erecti, quatenus et istos mansuetudo bovis sustentet et illos feritas leonis stimulet.* Quod utrumque pastoris ecclesiae exemplo colligi potest, qui et (cf. Act. 10, 26. ib. 5, 3 sqq.) Cornelium humilitate utentem blandis alloquiis delinivit et contra Ananiam et Saphiram fraudulenter agentes se vehementer[c] erexit. Sancti igitur viri aliquando mansuetudinem boum, aliquando ferocitatem habent leonum, (cf. Ps. 22, 4.) quia et virgam tenent, qua fortes fortiter regant, et baculum, quo infirmorum debilitates sustentent.

*fol. 77. cf. Cant. 2, 14. X. *Quomodo intellegendum est, quod in Canticis canticorum scribitur: 'Ostende mihi faciem tuam et auditam fac mihi vocem tuam, quoniam vox tua suavis est et facies tua speciosa'; quod quidem capitulum illi inpudentissime ad imaginum visionem protulerunt[3].

Facies[4] ecclesiae, quam Christus blandis nominum varietatibus alloquitur, modo (cf. ib. v. 10.) eam *columbam,* modo *formosam,* modo *amicam* vocans, quam *surgere,* id est credere, *properare,* in operibus bonis excrescere, *venire,* ad aeternam remunerationem accedere, iubet, non corporalis, sed spiritalis est, quia et cetera, quae de ea in hisdem Canticis

a) *superscr. V.* b) *sic emendandum videtur;* me *VA;* me *i. l. r. V.* c) vehementer erexit *i. l. r., et insuper 8 litt. erasae sunt V.*

1) *Acta conc. Nicaeni II, in act. IV; Mansi XIII, 43. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 54, c. XXIV.* 2) *Cf. Gregorii M. Regulae Pastoralis lib. pars II, c. VI; Migne, Patr. Lat. LXXVII, 34. Eiusdem Homil. IV. in Ezech.; Migne l. c. LXXVI, 815/6. Eiusdem epistol. I, 24; MG. Epp. I, 34.* 3) *Acta conc. Nicaeni II, in actione VI; Mansi XIII, 219/222. — Responsio Hadriani MG. p. 24, c. XX.* 4) *Ad sqq. cf. Gregorii M. super Cant. cant. Expos. c. II, v. 15. 16; Migne l. c. LXXIX, 499. 500; Cassiodori in Cant. cant. Expos.; Migne l. c. LXX, 1066.*

canticorum scribuntur, non carnaliter, sed spiritaliter[a] intellegenda sunt[1]. Nam si hic versiculus cuidam corporali rei adcommodari potest, ut illi somniant, qui hunc ad imaginum visionem protulerunt, ergo et omnia, quę de sponsae Christi, ecclesiae, membris scribuntur, corporalia credenda sunt. Et si haec omnia non membris visibilibus, sed virtutibus conveniunt invisibilibus, ergo et facies eius virtus potius invisibilis quam cuiusdam debet intellegi visus imaginis.

Facies itaque ecclesiae cognitio virtutum eius est, cuius pulcritudinis venustate[b] ab sponso diligitur, cui bene per prophetam dicitur: *Quoniam concupivit rex speciem* [cf. Ps. 44, 12.] *tuam.* Hortatur ergo Christus ecclesiam, ut 'faciem suam ei ostendat', id est: ut semper eum contempletur fide et operibus, ut cum Helia dicere possit: *Vivit Dominus, in cuius* [3. Reg. 17, 1.] *conspectu sto;* *ne sit de illis, quos per prophetam denotat dicens: *Verterunt terga ad* [*fol. 77'. Ier. 2, 27.] *me, et non faciem.* Hortatur etiam, ut 'vox eius sonet in auribus' illius, quia paratus est ad exaudiendum sanctos suos psalmista adtestante, qui ait: *Clamaverunt iusti, et Do-* [Ps. 33, 18.] *minus exaudivit eos et ex omnibus tribulationibus eorum liberavit eos.* Vocem eius dulcem et faciem dicit esse decoram, quia orationes sanctorum semper Deo acceptę sunt eorumque grata pręsentia, qui de Christi lumine acceperunt, ut in decore iustitiae permanerent. Esto, convenit, ut ad imaginum visionem aptari possit hic versiculus: 'Ostende mihi faciem tuam' sive: 'Facies tua speciosa', — quid de voce dici poterit, quam et *suavem* propheta decantat et *auditam* sibi fieri hortatur? Quę utique, si anima non [cf. Cant. 2, 14.] vegetantur, multo minus voce fruuntur. Et si voce non fruuntur, multo minus vocis suavitate potiuntur. Si igitur anima non vegetantur, nec vocis dulcedine potiuntur.

Unde liquido patet, ut sicut in ceteris ex hoc negotio adsertionibus illorum ad rem non pertinentia dicta frustrantur, ita etiam et in hac parte frustrentur, pręsertim cum nec de earum faciei visione recte dici possit: *Ostende mihi faciem tuam,* neque [cf. ib.] de earum voce, qua prorsus carent: *Et auditam fac mihi vocem tuam, quoniam vox tua suavis est, et facies tua speciosa.*

## XI. *Quomodo intellegendum est, quod per Esaiam prophetam [*fol. 78.] scribitur: 'Erit altare Domini in medio terrae Ęgypti', quod [ib. 19, 19.] capitulum illi stolide et minus docte ad imaginum adorationem referre nituntur[2].

Hanc prophetiam Iosephus[3] in Onia sacerdote, qui profugus in Aegyptum plurimis Iudęorum vallatus catervis descendit altareque ibi et templum construxit, impletam fuisse narrat. Nos vero, qui ea, quae de Christi adventu et vocatione gentium prophetata sunt, non ut futura autumamus, sed ut pręterita devota mente tenemus et credimus, non hanc prophetiam conpletam fuisse sentimus per Oniam sacerdotem, sed per Christum Dominum, Dei et hominum Mediatorem, qui videlicet fidem in hoc mundo, [cf. 1. Tim. 2, 5.] qui plerumque Aegypti nomine designatur[4], constituit, in cuius soliditate a fidelibus orationum sacrificia et sanctorum meritorum libamina Domino litantur, iuxta *cuius* [cf. Is. 19, 19.] *terminum titulum* posuit, id est evangelium sive apostolicam doctrinam, quibus mentes fidelium ad peragenda bona opera informantur.

Quod vero subiungit: *Et erit in signum et in testimonium Domino exercituum in* [ib. 19, 20.] *terra Egypti,* signum et testimonium Dominicae[c] voluit passionis mysterium intellegi[c].

a) *corr., ut videtur, e* spiritualiter *V.* b) *sic VA.* c) Dominicae — intellegi *i. l. r. V, et insuper 12 litt. erasae sunt V.*

1) *Cf. p. 41, l. 40.* 2) *Acta conc. Nicaeni II, in actione II, in epistola Hadriani papae ad Constantinum et Irenen directa; Mansi XII, 1065. — Nihil in responsione Hadriani.* 3) *Ut ait Hieronymus, Comment. in Isaiam l. VII; Migne l. c. XXIV, 191; cf. Iosephi Antiquit. Iud. l. XII, c. 7; Opp. ed. Naber, III (Lipsiae 1892), 133.* 4) *Cf. Hieronymi Ep. XLVI, c. 7; CSEL LIV, 336 sq.; Migne l. c. XXII, 488. Cf. etiam supra p. 3, l. 33.*

cf. Is. 19, 2. *Tunc*[1] *hi, qui crediderint concurrentibus Aegyptiis contra Aegyptios et pugnante viro contra fratrem suum et civitate contra civitatem dimicante*[a], *cum persecutionis scilicet* ib. v. 20. 21. *tempus ingruerit, inplorabunt Domini misericordiam, statimque Salvator adveniet, id est Iesus, — hoc enim in lingua nostra sonat —, et cognoscetur Dominus ab Aegyptiis, et* *fol. 78'. *cognoscent eum sive persecutores, qui fuerunt *superati sive credentes praesenti auxilio liberati.*

Cum igitur iste sit sensus prophetici sermonis et hic sit intellectus tituli et altaris, quis hunc ad imaginum adorationem adseverandam proferat, nisi quem suae vęcordiae caligo execęcat? Quisve per propheticum bene ab Spiritu sancto prolatum sermonem suum audeat adstruere niti errorem, nisi quem erroris magnitudo suum usquequaque fecerit esse sequacem? Quomodo ergo quoddam vel leve[b] quidem ex his sancti prophetae verbis adminiculum poterit sumere imaginum adoratio, cum constet ea, non[c] ut historialiter in quodam altari sive titulo conplerentur, sed ut spiritaliter in Christi fide et evangelio a fidelibus haberentur, dicta fuisse? Quae tamen etsi de corporali altari sive titulo historialiter dicta fuissent, non ideirco imaginum poterat adstrui adoratio, cum scilicet illa non[c] adoranda fore, sed fore tantummodo propheta praedixerit. Aliud enim est: 'erit', aliud: 'adorabitur'; aliud: 'altare Domini', aliud: 'cuiuslibet imago'; aliud: 'titulus iuxta terminos', aliud: 'similitudo in quibuslibet materiis'. Non ergo ait: 'Erit tempus, quando nullus nisi imaginum adorator Deo placebit'; nec ait: 'Tantus imaginum cultus inolescet, ut quisquis eas non adoraverit[d] neque ture et luminaribus sive quibusdam primitiis honoraberit, anathemate dignus erit', ib. v. 19, 20. sed ait: *Erit altare Domini in medio terrę Aegypti et titulus iuxta terminum eius Domini eritque in signum et in testimonium Domino exercituum in terra Aegypti;* ac si patenter diceret: 'Erit fides in mundo et evangelii prędicatio, per quam Dominicae passionis et nostrae redemptionis manifestatio declarabitur'.[e]

*fol. 79. XII. *Absurdissime et incaute contra eos, qui imagines adorare contempnunt, ab his, qui eas adorant, prolatum testi- Matth. 5, 15. monium sancti evangelii: 'Nemo accendit lucernam et ponit eam sub modio'[2].

O res inconsequens et risu digna[f], quod quędam, nescio quo sensu, in eiusdem vanitatis lectione de nobis, qui imaginum adorationem spernimus, scribuntur ex his, cf. ib. 10, 16 sq. quę Dominus discipulos ad prędicandum mittens instituit, ut magnam haberent fiduciam prędicandi et, ne persequentium terrore exterriti delitescerent et similes essent cf. ib. 5, 15. lucernę sub modio, sed omni metu postposito totis libertatis insignibus se proderent et, quod audierant in cubiculis, in tectis prędicarent. Illi ergo lucernam suam, id est imaginum culturam, adorando in suae fidei fastigio ponant; nos vero, si quis nobis scientiae splendor est, in Christo, qui est lucis origo, conlocemus, quatenus nobiscum in sanctae ecclesiae domo manentibus et verbi et exempli splendorem exhibere valeamus.

XIII. De eo, quod ad suum errorem confirmandum[g] dicunt beatum Silvestrem, Romanę urbis antestitem, apostolorum

a) dimicantem *A.* b) levem *VA* c) N̄. *V.* d) adoraberit *A.* e) *erasa est una linea minus quarta parte V.* f) *i. l. r., insuper dimidia linea erasa est V.* g) confirmando *A.*

1) *Hieronymus, Comment. in Isaiam l. V; Migne l. c. XXIV, 192.* 2) *Acta conc. Nicaeni II, in actione IV. V. et VI; Mansi XIII, 130. 190. 210. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 31, c. XXXIII.*

imagines Constantino imperatori detulisse, cum tamen eas non legatur adorare iussisse[1].

Saepe in hoc nostro speciali de imaginibus opere fateri cogimur, quod ille non haberi, sed adorari a nobis inhibeantur, nec illarum in ornamentis basilicarum et memoria rerum gestarum constitutarum fugienda sit visio, sed insolentissima vel potius superstitiosissima exsecranda sit adoratio. Unde sicut in ceteris, ita *et in hoc exemplo [*fol. 79'.] adsertio frustrabitur, qui suum errorem in adoratione imaginum enitentem in eo fulcire conentur, quod Silvester, Romanę ecclesiae pręsul, Constantino imperatori apostolorum imagines detulisse legitur[2].

Detulit ergo eas illi ad videndum, non ad adorandum. Detulit, non ut adorare, quem a simulacrorum cultu abstrahere et ad solius Dei adorationem convolare hortabatur, conpelleret, sed ut idem imperator, quos in somnis viderat, eorum vultus in picturę fucis cognosceret. Detulit, non ut ab idolorum cultura fugientem imaginum adorationi cedere informaret et ab hostili gladio liberatum intestini ensis rigore perimeret, sed ut per res notas ad res ignotas eius mentem extolleret, ut, quos non poterat mentis oculo cernere necdum gentilitatis maculis exutus spiritalibus miraculis, cerneret nimirum eorum imagines corporalibus conditas instrumentis.

Has igitur ei etsi adorare iussisset, cum tamen non iusserit, ideo fortassis iuberet, ut eum, qui visibilium cultor erat, per visibilia ad invisibilia provocaret, non ut nos de invisibilibus ad visibilia revocaret; nec ideo nobis, qui ad percipiendum solidum cibum vires accepimus, ad lacteam escam lactantium more infantium [cf. Hebr. 5, 12—14.] redeundum esset, si illi, cui necdum per fidei teneritudinem solidus cibus inpertiri poterat[a], *sine dolo lac concupiscendum* daretur, in quo cresceret. Unde et Apostolus [cf. 1. Petr. 2, 2.] novellę ecclesiae ex circumcisione et[b] gentilitate venienti spiritalis lactis et holerum [cf. Gal. 2, 12. cf. 1. Cor. 3, 1. 2.] cibum dabat, id est faciliora ad intelligendum *documenta et leviora ad explendum [*fol. 80.] praecepta, quibus carnales mentes quasi in quadam infantiae teneritudine enutritae ad percipiendum spiritalium archanorum cibum capaces efficerentur[b].

Libro igitur actuum[2] beati Silvestri, ubi de imaginibus Constantino imperatori delatis scribitur, ideo obniti potest, quia, quamquam a pluribus catholicis legatur, non tamen ad ea, quae in qęstionem veniunt, adfirmanda plene idoneus perhibetur. Quod in libro beati Gelasii[3], Romanę urbis antestitis, qui inscribitur: 'Decretalis de recipiendis sive de non recipiendis codicibus', apertius demonstratur.

XIV. Quod non ita intellegenda sit sententia beati Atanasii, Alexandrinę urbis episcopi, ut illi eam intellegendam putant, qui hanc ad adorationem[c] imaginum adcommodare[d] nituntur[4].

Sententia nempe beati Atanasii, Alexandrinę urbis episcopi, quam illi inconsequenter, sicut et cetera divinarum Scripturarum testimonia, ad suum errorem adstruendum protulerunt, prorsus huic rei extranea esse detegitur, cum non in ea quaedam

a) *15 litt. erasae sunt V.* b) et — efficerentur *(l. 27) i. l. r. V.* c) ad *superscr. V.* d) *in serie capitum supra p. 62, l. 16:* coaptare *V: corr. ex* adcommodore *A.*

1) *Acta conc. Nicaeni II, in actione II, in epistola Hadriani ad Constantinum et Irenen scripta; Mansi XII, 1057. — Nihil in responso Hadriani Carolo misso.* 2) *Cf. vitam s. Silvestri, in Mombritii Sanctuario (ed. nova cur. a monachis Solesm. II, Parisiis 1910), 511 sq.* 3) *Cf. Decr. Gel. (Dobschütz l. c. 9. 10. 42):* . . item actus beati Silvestri apostolicae sedis praesulis, licet eius, qui conscripserit, nomen ignoretur, a multis tamen in urbe Roma catholicis legi cognovimus et pro antiquo usu multae hoc imitantur ecclesiae. 4) *Acta conc. Nicaeni II, in actione II; Mansi XII, 1068. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 31, c. XXXIV.*

cuiuslibet imaginum adorationis vel tenuiter mentio fiat, sed ad eonparationem rei, de qua sermo fiebat, fassus sit imagines in eadem materia atque elemento reeuperari posse dicens[1]: *Sicut*[a] *ea, quę scribitur in lignis, forma abolita exterioribus sordibus iterum necesse est in idipsum recuperari atque uniri his, cuius est forma, ut innovari possit imago in eadem materia atque elemento; per eius enim formam et ipsa materia,*
*fol. 80 *ubi et *conscribitur, non deicitur, sed in ea ipsa configuratur.*

Dieant ergo, quod eis adminieulum haec sententia prębeat, dieant, ubi imagines adorare pereenseat; et cum hoc adseverare nequiverint, restat, ut ita a sanis mentibus intellegatur, sicut a venerabili viro prolata est.

XV. Quod male ad suum errorem adstruendum sententiam beati Ambrosii, Mediolanensis urbis episeopi, quam ex libro tertio, eapitulo nono, esse mentiuntur, usurpent, qui per eam imaginum adorationem firmare eupiunt[2].

Faeillime namque sanetorum prędieatorum sententias eriminari audebunt, qui divinae legis et prophetarum oraeula eriminari non metuunt, nee formidabunt ob sui erroris materiam stabiliendam iuniorum doeumentis quandam inferre violentiam, qui seniorum doetrinis, immo senioribus non formidant inferre iniuriam. Beati igitur Ambrosii, Mediolanensis ecelesiae saeerdotis, sentententiam, ut illorum errori faveret, ordine, sensu verbisque turbasse perhibentur.

Ordine scilieet, quia non in libro tertio, capitulo nono, ut illi somniant, sed in libro nono[3] exarata reperitur.

Sensu, quia, eum ille dixerit[4]: *Numquid, cum et divinitatem eius adoramus et carnem, Christum dividimus?* illi dixerunt: 'Numquidne, eum et deitatem et carnem eius adoramus, dividimus Christum?' Quę quidem partieula subiunetivę eoniunetionis 'ne' tantam huic sententiae permutati sensus ingerit iaeturam, ut eam prorsus eonfiteri
*fol. 81 eonpellat, *quod illa negare eontendit.

Verbis, quod in sequenti eommate, ubi ille posuit 'veneramur', illi 'adoramus' posuisse deteguntur[5].

Et ut apertius nostrae disputationis sensus pateat, qualiter haec sententia ab inlustri viro et aeloquentiae[b] coturnis cum spiritali sensu compto prolata qualiterve ab

a) *in sequentibus usque ad l. 6. Alcuinum ineptias translationis actorum concilii antiquae retinuisse apparet. V. notam 1.* b) *voci* aeloquentiae *superscripta erat alia vox postea deleta, ut videtur* lenociosae; *cf. infra praef. ?. III.*

1) *Athanasius, De incarnatione Verbi e. 14; Migne, Patr. Graec. XXV, 119. Ad textum corruptum (cf. not.* a*) illustrandum textum Graecum — quem diserepare ab authentico ne mireris, quia in litteris papae (Mansi XII, 1056 sq.) citatus a Graecis iterum in vernaculam linguam translatus est —, ut in actis concilii (Mansi XII, 1067) habetur, adiungere lieeat: καὶ αὐτὰ τὰ ἐν ξύλοις γραφόμενα, μορφῆς παρελθούσης ἐκ τοῦ ἔξω ῥύπου, πάλιν ἀναγκαῖον τὸν αὐτὸν ἀναλαβέσθαι καὶ ἑνῶσαι, οὗ τινός ἐστιν ἡ μορφὴ, τοῦ ἀνακαινίσαι δυνηθῆναι εἰκόνα ἐν τῇ αὐτῇ ὕλῃ καὶ στοιχείῳ. διὰ γὰρ τὴν αὐτοῦ μορφὴν καὶ ἡ ὕλη, ὅπου καὶ γράφεται, οὐ καταβάλλεται, ἀλλ' ἐν αὐτῇ συνιστορεῖται.* 2) *Acta eone. Nieaeni II, in actione II; in epistola Hadriani papae imperatoribus Constantino Irenaeque seripta; Mansi XII, 1068. — Nihil in responso eiusdem papae Carolo misso.* 3) *Intelligas: nono librorum dogmaticorum, praeeedentibus se. quinque libris De fide et tribus De Spiritu sancto. Cf. G. Mereati, Le Titulationes nelle opere dogmatiehe di S. Ambrogio; Ambrosiana (Milano 1897), VIII; Th. Schermann, 'Die Geschiehte der dogm. Florilegien': (= 'Texte und Untersuchungen zur Gesch. der altehr. Lit.', N. F. XIII, Leipzig 1905) p. 24.* 4) *Ambrosius, Liber de Domin. incarnationis sacram. c. 7; Migne, Patr. Lat. XVI, 873.* 5) *Mansi l. c. 1067, l. 40; 1069, l. 1.*

illis falsata sit, singillatim ponamus. Ille enim, ut in duarum naturarum proprietatibus unam Domini veri Dei verique hominis personam adseveraret, ait: *Numquid, cum et divinitatem eius adoramus et carnem, Christum dividimus? Numquid, cum in eo imaginem Dei crucemque veneramur, dividimus eum?* Isti vero ex hac sententia imaginum adorationem adstruere nitentes dixerunt: 'Numquidne, quando et deitatem et carnem eius adoramus, dividimus Christum? aut, quando in ipso et Dei imaginem et crucem adoramus, dividimus eum?' per imaginem scilicet Dei, quae Christus est, et per crucem (cf. Col. 1, 15.) eius, quae in hoc loco propter mortalitatem carnis eius posita est, imaginum introducere cupientes obstinata mente adorationem.

XVI. Quod non pro materialibus imaginibus, ut illi aiunt[a], beatus Augustinus[1] dixerit: 'Quid est imago Dei, nisi vultus Dei, in quo signatus est populus Dei?'[2]

*Deum nemo vidit unquam,* ait Iohannes apostolus, *nisi unigenitus Filius, qui est in* (Ioh. 1, 18.) *sinu Patris.* Et Moysi eadem summa maiestas dixit: *Non enim videbit*[b] *me homo et* (Ex. 33, 20.) *vivere potest.* Qui si invisibilis est, immo quia invisibilis est, necesse *est, ut incorpo- (*fol. 81'.) reus sit; et si incorporeus est, necesse est[c], ut corporaliter pingi non possit. Igitur si invisibilis est[d] et incorporeus, prorsus[d] corporalibus materiis pingi non potest. Unde sollicitius nobis quaerendum est, quid sit 'imago Dei' quidve 'vultus' eius, 'in quo signatus est populus Dei'.

Interrogemus ergo egregium prędicatorem. Forsitan ab eo docti nosse valebimus, (cf. 1. Tim. 2, 7.) quid sit 'imago Dei'. Dic, vas electionis, dic, doctor gentium, quid sit imago Dei. (cf. Act. 9, 15. 1. Tim. 2, 7.) *'Gratias,* inquam, *agentes*[e] *Deo Patri*[e], *qui dignos fecit nos in partem sortis sanctorum* (Col. 1, 12—15.) *in lumine, qui eripuit nos de potestate tenebrarum et transtulit in regnum Filii dilectionis suae, in quo habemus redemptionem in remissionem peccatorum, qui est imago Dei invisibilis.* Dixi de imagine, dico etiam de figura: *Novissimis diebus istis loquutus est* (Hebr. 1, 2. 3.) *nobis Deus in Filio, quem constituit haeredem universorum, per quem fecit et saecula, qui est splendor gloriae et figura substantiae eius portansque omnia verbo veritatis suae'.*

Ecce Paulo apostolo docente didicimus Christum esse imaginem Dei, et illi hortantur materiales imagines hanc intellegere debere. Iste dicit eundem Filium, qui est unius cum Patre substantię, imaginem esse Dei et splendorem glorię et figuram sub- (cf. Ioh. 10, 30.) stantiae eius, et illi dicunt opificum industria pręparatas figuras imaginem esse Dei. O exsecrabilis error! o inpudens dementia! o inprovida vęcordia tanto imaginum amore exaestuans, ut ea, quę de unigenito Dei Filio dicta sunt, materialibus figuris conferre non erubescas!

Dicat etiam sanctissimus Augustinus, quid sit *'imago Dei', qui ab illis hanc (*fol. 82.) materialem existere dixisse criminatur. Ait enim[3]: *In Deo conditio temporis vacat; non enim potest recte videri Deus in tempore generasse Filium, per quem condidit tempora; consequens autem est, ut non solum imago eius sit, quia de illo est, et similitudo, quia imago est, sed etiam aequalitas tanta, ut nec temporis intervallum inpedimento sit.*

Dic itaque etiam tu, sanctissime Ambrosi, quid de hac imagine sentire te constet. Defende beatum Augustinum per te favente Deo ad fidei rudimenta conversum, quem

a) *superscr. atramento nigro V.* b) *i. l. r. scr. manu 4. V.* c) *12—13 litt. erasae sunt V.* d) est — prorsus *i. l. r. V.* e) *superscr. V.*

1) *Verba allata — quae Graeci Augustinum ἐν ταῖς νουθεσίαις, Anastasii translatio 'in admonitionum sermonibus' scripsisse contendunt — non inveni, et v. cl. Goldbacher harum rerum peritissimus ea in operibus s. Augustini adhuc editis se non legisse me docuit.* 2) *Acta conc. Nicaeni II, in actione II; item in dicta epistola; Mansi XII, 1065. — Nihil in responso Hadriani.* 3) *Augustinus, De diversis quaestionibus, c. 74; Migne, Patr. Lat. XL, 86.*

vides nunc ab imaginum adoratoribus infauste criminatum. Prębe ei adminiculum, ut exuatur tanti criminis mole, qui quondam per te exutus est haeretici dogmatis errore. [Col. 1, 15.] *'Prophetę*, inquam[1], *dicunt Christum, qui est imago Patris invisibilis et figura substantiae* [Hebr. 1, 3. Sap. 7, 26.] *eius, quod ipse sit splendor lucis aeternae et speculum sine macula Dei maiestatis et imago bonitatis illius.* Hoc ergo modo cum prophetis et apostolis Augustino meo, immo vero Dei cultori, tutelam conferre curabo. *Vide*[2] *quanta dicantur: 'splendor', quod claritas paternae lucis in Filio sit; 'speculum sine macula', quod pater in Filio, 'imago bonitatis', quod non corpus in corpore, sed virtus in Filio tota cernatur. Imago docet non esse dissimilem, caracter expressum esse significat, splendor*[a] *signat aeternum*[a]. *Imago itaque non vultus est corporalis, non fucis composita, non ceris, sed simplex de Deo, egressa de Patre, expressa*[b] *de fonte*[b]. *Per hanc imaginem Philippo Patrem Do-* [*fol. 82'. Ioh. 14, 9. 10.] *minus monstravit dicens:* **'Philippe, qui me videt, videt et Patrem, et quomodo tu dicis: Ostende nobis Patrem? Non credis, quia ego in Patre, et Pater in me est'? Vidit enim in imagine Patrem, qui vidit in Filio. Vide quam imaginem dicat: imago ista veritas est, imago ista iustitia est, imago ista Dei virtus est; non muta, quia verbum est; non insensibilis, quia sapientia est; non inanis, quia virtus est; non vacua, quia vita est; non mortua, qui resurrectio est. Vides ergo, quia, dum imago dicitur, Patrem significat esse, cuius imago sit Filius, quia nemo potest ipse sibi imago sua esse'.*

Quoniam igitur 'imaginem Dei' non materiales imagines, ut illi garriunt, sed Dei Filium sanctorum patrum sententiis adprobavimus, restat, ut, qualiter 'in eo signati simus', breviter explicemus. Signati itaque sumus in eo, quando secundum Apostolum [Rom. 6, 3.] *in morte eius baptizati* sacrosancti unguinis liquore delibuti sumus et accepimus christiani nominis praerogativam iuxta illud, quod ei in Canticis canticorum dicitur: [Cant. 1, 2.] *Oleum effusum est nomen tuum;* inpleturque divinum per Aesaiam prophetam quondam [cf. Is. 62, 2.] promulgatum oraculum, quo ait: *Servientibus vero mihi vocabitur nomen novum.* Signa- [2. Cor. 1, 22.] mur ergo in eo, *qui* secundum Apostolum *signavit nos et dedit pignus Spiritus in cor-* [Eph. 4, 30.] *dibus nostris,* in quo etiam Spiritus pignore *signati sumus in die redemptionis,* signati autem sumus Spiritu Dei sancto, ut et spiritus noster et anima inprimantur signaculo [cf. Gen. 1, 27.] Dei, et illam recipiamus imaginem, ad quam in exordio conditi sumus, quam peccando [*fol. 83.] *nec[c] in totum amisimus nec in totum in nobis intemerata remansit, quia si hanc in [Ps. 38, 7.] totum amisissemus, nequaquam diceretur: *Quamquam in imagine ambulet homo, tamen vane conturbatur;* et si hanc in totum intemeratam conservassemus, nequaquam Apo- [Rom. 12, 2. 2. Cor. 3, 18.] stolus diceret: *Reformamini in novitate mentis vestrae;* et illud: *In eandem imaginem*[c] *transformamur a claritate in claritatem.*

XVII. Quod Gregorii Niseni episcopi, ex quo illi ad suum errorem adstruendum testimonia trahunt, et vita nobis et praedicatio sit incognita[3].

Quid in hac parte nobis observandum sit, apostoli Pauli monitis perdocemur, [recte 1. Ioh. 4, 1.] qui ait: *Probate spiritus an ex Deo sint;* et iterum: *Noli credere omni spiritui, sed proba mentem.* Nam dum, ut pręfati sumus, Gregorii Niseni episcopi et vita nobis et prędicatio sit ignota, testimonia, quae de eius opusculis proferuntur, ad res dubias confirmandas minus cernuntur esse idonea. Unde eius doctrina nec a nobis est in-

a) splendor — aeternum *i. l. r. V.* b) expressa — fonte *i. l. r. V.* c) nec — imaginem *(l. 33) i. l. r. V.*

1) *Cf. Ambrosius, De Fide lib. I, c. 7; Migne, Patr. Lat. XVI, 562.* 2) *Idem, l. c.* 3) *Acta conc. Nicaeni II, in actione II; in epistola dicta Hadriani papae imperatoribus missa; Mansi XII, 1065. — Nihil in responso eiusdem Carolo dato.*

signi laude prȩferenda nec admodum reprȩhendenda, sed illius dogmate cum ceterorum dogmatibus, quos ignoramus, postposito restat, ut post propheticas et evangelicas sive apostolicas scripturas inlustrium etiam Latinorum doctorum, quorum nobis et vita et praedicatio innotuit[1], sive Grȩcorum, qui et catholici fuerunt et a catholicis aeque in nostram linguam translati sunt, tantum dogmatibus contenti simus.

XVIII. Quod non ad adorationem imaginum[a] pertineat testimonium, quod de sexta synodo[2] protulerunt[3].

*Textus sane testimonii, quod de sexta synodo in eadem nugarum adglomeratione, quae pro adorandis imaginibus scripta est, taxasse perhibentur, talis est: *In quibusdam venerabilium imaginis picturȩ agnus digito prȩcursoris monstratus designatur, quod in signum relictus est gratiae, verum nobis per legem prȩmonstrans agnum, Christum Dominum nostrum.* Qui tamen, quamquam non ita ab illis prolatus sit, sicut in eadem synodo habetur[4], nec sic quidem, ut ab illis usurpatus est, cuiusdam imaginum adorationis quandam fecisse dinoscitur mentionem; sed cum pene nullum habeat Latinȩ integritatis vigorem sensuque sit tepidus verbisque inlepidus et quadam ex parte ratione nudatus, nullum tamen eorum errori adminiculum praebere monstratur. *fol. 83.

XIX. Quod sententia Iohannis[5], Constantinopolitani episcopi[b], quam illi in testimonium adorandarum imaginum trahunt, non ad id, quod illi putant, pertinere dinoscitur[6].

Sed neque sententia Iohannis, Constantinopolitani episcopi[c], quamquam ab illis mutilata sit, sicut et ceterȩ sanctorum patrum sententiae, quas in eiusdem synodi[d] scriptura depravatas ab illis reperimus, quoddam illorum errori deferre creditur adiutorium; quippe cum in eadem non illarum imaginum quȩdam mentio sit, quae in basilicis esse consueverunt, sed illarum, quas[7] gentili et superstitioso ritu Romanorum imperatores[d] ostentabiliter ob sui *favoris arrogantiam adorare censuerunt. Quam quidem sacrilegam impietatem ita nullos antiquorum regum reperimus habuisse, sicut et pene nullam gentem tantȩ crudelitatis tantorumque idolorum servitiis subditam, ut illam, uspiam legimus extitisse. Magnȩ ergo crudelitatis et revera magnae crudelitatis et fortitudinis quondam fuit, quae a propheta Danihele in expositione quadrifidȩ statuae, quae[b] quatuor fortissimorum mundi regnorum praesagium fuit, post caput aureum, quod Assyriorum[e] sive Chaldȩorum regnum signavit, pectus vero argenteum, quod Medorum Persarumque regnum figuravit, femora vero aerea, per quae Macedonum regnum[f] monstratum est, in cruribus ferreis designata est; et quomodo ferrum conterit et domat omnia, ita haec pene omnia regna edomuit[8]. Quȩ etiam a prȩfato propheta in quatuor bestiarum visione post leenam, per quam Babiloniorum regnum

*fol. 84. — cf. Dan. 2, 31 sqq. — cf. ib. 7, 3 sqq.

a) *superscr.* V. b) *superscr. atram. nigro* V. c) *praecedunt 5 litt. erasae, ut videtur* archi V. d) *i. l. r.* V. e) orum — edomuit *(l. 35) i. l. r. A.* f) *7 litt. erasae sunt;* V.

1) *In decreto Gelasiano nempe (cf. p. 20, l. 8; p. 73, l. 31) opera Gregorii Nysseni non invenies.* 2) *Sc. Trullana, quinisexta q. v., a. 680 1. celebrata.* 3) *Acta conc. Nicaeni II, in actione IV; Mansi XIII, 39; cf. ib. 219. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 32, c. XXXV.* 4) *In canone LXXXII. synodi Trullanae legitur:* In nonnullis venerabilium imaginum picturis agnus, qui digito praecursoris monstratur, depingitur, qui ad gratiae figuram assumptus est, verum nobis agnum per legem Christum Dominum nostrum praemonstrans. *Mansi XI, 978.* 5) *Chrysostomi.* 6) *Acta conc. Nicaeni II, in actione IV; Mansi XII, 1068. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 47, c. XIII.* 7) *Cf. ad sq. Augustini De civitate Dei l. XVIII, c. 24; CSEL XL, 300; Migne, Patr. Lat. XLI, 581.* 8) *Cf. Hieronymi Comm. in Danielem c. 2; Migne l. c. XXV, 526.*

monstratum est, et ursum, per quem Medorum et Persarum regni successio designata est, sive pardum, per quem Macedonum regnum figuratum est, quarto nimirum loco, sicut in statua in cruribus ferreis, ita etiam in bestiis quaedam terribilis ac formidolosissima bestia dentes ferreos habere describitur, de[a] qua nunc dicere longum est[a], in qua non sint, sicut in ceteris bestiis, singula, sed omnia, quae in superioribus fuere, *fol. 84'. crudelitatis indicia, quae gentes, quas delevit, devorasse, quas vero *tributis addixit, pedibus conculcasse dicitur, et in tantum dęmonum culturis inservivit, ut[b] quarumdam[b] gentium, quas subegerat, idola suis nihilominus idolis socians infeliciter adoraret.

Unde vanissimum et ab omni ratione seclusum est ab ea re intra sanctam ecclesiam sumere exempla, quae propter gentilitatis maculam prorsus a catholicis creditur abdicata, nisi forte illud in hac parte concedatur, ut ab errore error fulciatur et res vana rem nihilominus vanam habeat in exemplum resque obliqua[c] a re[c] non recta putetur accipere posse munimen. Textus igitur sententiae Iohannis — si tamen eiusdem Iohannis est — hoc modo in eadem dementissima synodi lectione taxatus habetur[1]: '*Nonne*[d] *eum, qui induetur, iniurias? Nescis, quia, si quis imaginem imperatoris iniuriat, ad eum ipsum imperatorem, principaliter dignitati eius, affert iniuriam? Nescis, quia, si quis imaginem ex ligno aut ex colore detrahet, non sicut ad elementum sine anima ausus iudicatur, sed sicut adversus imperatorem dissegregata imaginem totidem imperatoris gestans ei, iniuriam ad imperatorem deducit? Et iterum idem de eodem patre, sermone in quinta feria Paschę: Omnia facta sunt propter gloriam Dei, usui vero nostro: nubes ad imbrium ministerium, terram ad fructuum abundantiam, mare navigantium; absque invidia omnia famulantur homini, magis autem imagini Dei. Neque enim quando imperialis cultus et imagines in civitates introducuntur, et obviant iudices* *fol. 85. *et plebes cum laudibus, non tabulam *honorantes neque effusae cerae scripturas, sed figuram imperatoris, sic et creaturam non terrenam speciem honorat, sed eadem ipsam caelestem figura reveretur*'. Quae sententia quamquam loquutionum faleris et verborum eruditione careat et procul a negotio, cui inposita est, evagari credatur, nec illorum adsertioni eam prębere solatium nec nostrę cônstat quoddam conferre dispendium nec aliquod christianę religionis sensibus inculcare discidium, pręsertim quae, ne divinae cf. Gen. 1, 27. imaginis caracterem in nobis malis operibus inquinemus neve ei, ad cuius imaginem et similitudinem conditi sumus, peccando eiusque imaginem et similitudinem polluendo iniuriam inrogemus, hoc dicere videatur, ut quisquis imperatoris imagini iniuriam inrogat, non imagini, sed eidem imperatori iniuriam inrogare credatur. Quod autem

a) de — est *i. l. r. V.* b) *i. l. r. V.* c) *corr. ex* obliquare *V.* d) *v. supra p. 74, n.* a.

1) *Ut textus nimis depravatus (cf. not.* d) *melius intelligatur, textum Graecum ex actis concilii adiungimus: [ἔνδυμα βασιλικὸν ἐὰν ὑβρίσῃς, οὐχὶ τὸν ἐνδυόμενον αὐτὸν ὑβρίζεις;] οὐκ οἶδας, ὅτι ὅστις τὴν εἰκόνα τὴν ἐκ ξύλου καὶ χρωμάτων λοιδορεῖ, οὐχ ὡς πρὸς ἄψυχον τολμήσας κρίνεται, ἀλλὰ κατὰ τοῦ βασιλέως; διssῶς γὰρ τῷ βασιλεῖ προσφέρει τὴν ὕβριν. Καὶ πάλιν ἐκ τοῦ λόγου τοῦ αὐτοῦ πατρὸς, τοῦ εἰς τὴν ἁγίαν πέμπτην τῆς πασχαλίας· πάντα ἐγένοντο εἰς δόξαν Θεοῦ, εἰς χρῆσιν δὲ ἡμετέραν· νέφη πρὸς τὴν τοῦ ὑετοῦ διακονίαν, ἡ γῆ πρὸς καρποφορίαν πλήθους, θάλασσα τῶν πλεόντων ἄφθονος. πάντα δουλεύουσι Θεῷ, μᾶλλον δέ τῇ εἰκόνι τοῦ Θεοῦ. οὐδὲ γὰρ ὅτε βασιλικοὶ χαρακτῆρες καὶ εἰκόνες ἐν ταῖς πόλεσιν εἰσφέρονται, καὶ ἀπαντῶσιν ἄρχοντες καὶ λαοὶ μετὰ ἐπαίνων, τὴν σανίδα τιμῶσιν, ἢ τὴν κηρόχυτον γραφὴν, ἀλλὰ τὴν ἱστορίαν τὴν βασιλικήν· οὕτως καὶ ἡ κτίσις οὐ τὸ ἐπίγειον εἶδος τιμᾷ, ἀλλὰ τὴν οὐράνιον ἱστορίαν εὐλαβεῖται. Mansi XII, 1066/7. Sed verba allata in operibus Iohannis Chrysostomi non inveni; cf. l. 13:* si tamen eiusdem Iohannis est; *cf. infra p. 79, l. 2; et MG. Epp. V, 47, l. 10 sq. cum n. 4; MG. Conc. II, 510, n. 4. 5. In responso Hadriani verba fere similia Severiano, episcopo Gavalensi, attribuuntur. MG. Epp. V, p. 17, c. VIII. et p. 25, c. XXI.*

dixit nubes, terram sive mare famulari imagini Domini, non hoc pro manufacta et inrationabili imagine dixit, — si tamen idem[1], quem illi dicunt, aut quislibet catholicus dixit, — sed aut pro Christo, qui est *imago Dei,* cui *flectitur omne genu caelestium,* [Col. 1, 15. Phil. 2, 10.] *terrestrium et infernorum,* aut pro homine, qui utique *ad Dei imaginem* conditus pene [Gen. 1, 27.] omnibus visibilibus[a] creaturis praelatus est.

Quod si quis contentiosus pro insensatis[b] dictum fuisse arbitretur imaginibus, adseveret, quo pacto quove modo quave familiaritate nubes, terra, mare imaginibus famulentur, et mox adsertionem suam magna ex parte fultam habere dinoscetur. Si ergo vulgus partim *laetitiae bachatu effrenis, partim sęcularis pompę novitate ar- [*fol. 85ᵛ.] cessitus, partim ventosi honoris inflatione cupidus, partim adolationis vitio stimulatus, partim publicę securis metu perterritus imperatorum imagines vanis et perniciosis laudibus honorat, quid ad nos, *qui gloriamur in cruce Domini nostri Iesu Christi, per* [cf. Gal. 6, 14.] *quem nobis mundus crucifixus est nosque mundo,* quorum *conversatio in caelis est,* qui [Phil. 3, 20.] cum Apostolo dicimus: *Nobis, quibus Christus crucifixus est, quid nobis cum foro?,* qui [cf. 1. Cor. 5, 12.] tanto errori obniti potius quam assensum[c] praebere debemus, qui non solum ab eo exemplum ad adorandas imagines minime sumere, sed etiam eum cum suis sequacibus prorsus exsecrari debemus?

XX. Quod non ad adorationem imaginum pertineat, ut illi adserunt, sententia beati Cirilli in expositione evangelii secundum Matheum[2].

In eo etiam, quod dicunt beatum Cyrillum, Alexandrinae urbis antestitem, dixisse[3]: *Depingitur*[d] *enim fides, quod in forma Dei exsistit verbum, sicut et nostrae vitae redemptione oblatus est Deo, secundum nos similitudinem et factus homo,* quamquam aut inter- [cf. Gen. 1, 27.] pretis inperitia aut scriptoris vitio semiplenum sensum habere videatur, non tamen ibi quodammodo imaginum adoratio innuitur; sed neque in eo quaedam[e] huiusce erroris, non dicam adfirmatio, sed nec etiam mentio fit, quod dicunt eum post pauca dixisse: *Imaginum nobis explent opus parabolę significantium virtute, cui quomodo et oculorum adhiberi *et palpatu manus afferri in vestigiis mentibus inapparabiliter habens visionem.* [*fol. 86.]

Quoniam ergo hic liber apud nos non habetur, qui utique Gręco sermone editus esse a praefato doctore perhibetur, huius capituli sensus in inconpositis et in inpropriis dictionibus ita nobis per coniecturam sensus quęrendus est, veluti quis in pulvereis vel in cuiuslibet materiae sordidis involucris nummos quaerat. Hoc enim, ut conicimus, huius capituli textus significare videtur, quod, dum Christus *in forma Dei* [cf. Phil. 2, 6. 7.] exsistens Verbum nostrae carnis similitudine indutus et factus est homo et pro nostrae vitae redemptione oblatus Deo in se, vera Patris imagine, eiusdem Patris visionem [cf. Col. 1, 15.] nobis ostendit iuxta illud: *Qui videt me, videt et Patrem:* et in parabolarum imagi- [Ioh. 14, 9.]

a) *superscr. V.* b) atis *i. l. r. et deinde 6 litt. erasae sunt V.* c) assensum praebere *i. l. r. V.* d) *v. supra p. 74, n. a.* e) quiddam *VA; emendavit Tilius.*

1) *Sc. Iohannes; cf. p. 78, l. 13.* 2) *Acta conc. Nicaeni II, in actione II, in epistola Hadriani imperatoribus missa; Mansi XII, 1068. — Responsio eiusdem Carolo data MG. l. c. p. 33, c. XXXVII.* 3) *En verba allata, — quae in eis, quae supersunt ex eius commentario in s. Matthaeum, non inveniuntur, — secundum textum Graecum ex actibus ipsius conc. Nicaeni II:* ζωγραφεῖ γὰρ ἡ πίστις τὸν ἐν μορφῇ τοῦ Θεοῦ ὑπάρχοντα λόγον, ὡς καὶ ἡ τῆς ζωῆς ἡμῶν λύτρωσις προσηνέχθη τῷ Θεῷ, τὴν καθ' ἡμᾶς ὁμοίωσιν ὑποδὺς, καὶ γενόμενος ἄνθρωπος; *et postea:* εἰκόνων ἡμῖν ἀποπληροῦσι χρείαν αἱ παραβολαὶ, τῶν σημαινομένων τὴν δύναμιν οἱονείπως καὶ ὀφθαλμῶν παραθέσει, καὶ ἀφῇ χειρὸς ὑποβάλλουσαι, καὶ τὰ ἐν ἰσχναῖς ἐννοίαις ἀφανῶς ἔχοντα τὴν θεωρίαν *(Mansi l. c. 1067).*

nationibus ita nostris sensibus mysteriorum significavit archana, sicut in imaginibus earum rerum, cuius sunt, imaginatio quodammodo monstratur — hoc quidem iuxta coniecturę ambiguitatem. Ceterum exclusis dubietatis ambagibus nullam hic imaginum adorationem designari manifestum est.

XXI. Quod non sit contra religionem christianam, ut illi dicunt, non colere et non adorare imagines[1].

Magna quidem sunt christianę religionis instrumenta, quae, quamquam ex fidei soliditate et ex dilectione Dei et proximi pendeant, singillatim enumerare longissimum est. Inter quae nullum penitus locum imaginum cultus et adoratio tenent, quoniam *fol. 86. quidem nullo anti*quitatis instituuntur documento vel fulciuntur exemplo, sed pene cunctarum divinarum Scripturarum abdicantur[a] eloquio. Solum namque Deum colere, ipsum adorare, ipsum glorificare debere[b] totius divinae Scripturae tuba terribilis intonat.

Unde cavendum illis est et modis omnibus pertimescendum, ne, dum imaginum cultum et adorationem christianę religioni ingerere nituntur, singularem unius Dei cultum et adorationem frustrari videantur. Quae duo ita inter se mutuo reluctantur, ut, si unum steterit, aliud stare non possit. Si enim singularis cultus soli et uni Deo debitus inconvulsus erit — et revera inconvulsus erit, — imaginum cultus modis omnibus cassabitur; et si imaginum cultus non convellatur, soli et uni Deo cultus debitus non erit singularis. Ac per hoc si religionis christianae arx sive munimen et gloriosum insigne unius Dei cultus et adoratio est, immo quia est, hanc imaginibus vel quibuslibet rebus exhibere contra religionem christianam est; et si has non adorare seu colere contra religionem christianam est, ut illi delerant, solum Deum adorare seu colere eiusque cultus et adorationis arcem singularem esse fateri contra religionem christianam erit. Solus igitur Deus colendus, solus adorandus, solus glorificandus est — Ps. 148, 13. de quo per prophetam dicitur: *Exaltatum est nomen eius solius.* Cuius etiam sanctis, cf. 1. Cor. 16, 13. qui triumphato diabolo cum eo regnant sive quia viriliter certaverunt, ut ad nos in- *fol. 87. colomis status *ecclesiae perveniret, sive quia eandem ecclesiam assiduis suffragiis et intercessionibus adiuvare noscuntur, veneratio exhibenda est. Imagines vero omni sui cultura et adoratione seclusa, utrum in basilicis propter memoriam rerum gestarum et ornamentum sint an etiam non sint, nullum fidei catholicae adferre poterunt pręiudicium, quippe cum ad peragenda nostrae salutis mysteria nullum penitus officium habere noscantur.

XXII. Quod non bonam habeant memoriam, qui, ut non obliviscantur sanctorum vel certe ipsius Domini, idcirco imagines erigunt[2].

Ps. 72, 28. *Mihi autem,* ait propheta, *adhęrere Deo bonum est.* Qui cum sit spiritus iuxta Ioh. 4, 24. illud: *Dominus Deus spiritus est, et in spiritu et veritate adorari* debeat, non ei carnaliter, sed spiritaliter quis adhęrere potest, nec corporalibus ei sensibus, sed rationali animę intuitu iungi valet. Quamobrem, ut ait sanctissimus Augustinus[3], *saluberrime*

a) addicantur *A*. b) *superscr. V*.

1) *Acta conc. Nicaeni II, in actione VII; Mansi XIII, 379. 398. Item in actione VIII; ib. 415.* — *Responsio Hadriani MG. l. c. p. 41, c. LVII.* 2) *Non sunt verba definita et laudata a synodo, sed ex sensu allata; cf. Mansi XIII, 114. 122. 167. 187. 219. 362. 473.* — *Responsio Hadriani MG. l. c. p. 49, c. XVIII.* 3) *Augustinus, De diversis quaestionibus liber unus, c. 9; Migne, Patr. Lat. XL, 13/14.*

*ammonemur averti ab hoc mundo, qui profecto corporeus est et sensibilis, et ad Deum, id est veritatem, quae intellectu et interiore mente capitur, quae semper manet et eiusdem modi est, quae non habet imaginem falsi, a quo discerni non possit, tota alacritate converti.* Ad contemplandum itaque Christum, qui est *Dei virtus et Dei sapientia,* sive 1. Cor. 1, 24. ad intuendas virtutes, quae ab eo in sanctis eius derivatae sunt, non corporeus nobis visus, quem *communem cum inrationalibus animantibus habemus, sed spiritalis est *fol. 87'. necessarius, quem sibi impertiendum propheta a Domino postulabat, cum dicebat: *Revela oculos meos, et considerabo mirabilia de lege tua.* Hunc ergo spiritalem auditum, Ps. 118, 18. non carnales aures Dominus quęrebat, cum dicebat: *Qui habet aures audiendi, audiat.* Matth. 11, 15. His sensibus privari pro culpa perfidię populum Israhel, non membris debilitari iubet, cum Esaiae prophetę dicit: *Excęca cor populi huius et aures eius adgrava et oculos* Is. 6, 10. *eius claude, ne forte videant oculis suis et auribus suis audiant et corde suo intellegant.*

Quae dum ita se habeant, magna se caecitate obrutos esse fatentur, qui vim illam animae, quae memoria nuncupatur, ita se vitiatam habere demonstrant, cui nisi imaginum adminiculum suffragetur, ab intentione servitutis[a] Dei et veneratione[a] sanctorum eius recedere conpellatur; nec se idoneos arbitrantur mentis oculum supra creaturam corpoream levare ad hauriendum aeternum lumen, nisi creaturae corporeae adiutorio fulciantur. Sed ne forte sui erroris murum his temptent tueri munitionibus, eo quod et nos ob memoriam rerum gestarum imagines quibuslibet habendas esse concedimus, his a nobis eorum firmitas[b] arietibus[b], tantis veritatis quatietur inpulsibus, quod aliud est eas habere oblivionis timore, aliud ornamenti amore; aliud voluntate, aliud indigentia; aliud ideirco videre, ne Dei et sanctorum eius valeat quis oblivisci, aliud ideo spectare, ut gestarum rerum possit reminisci; aliud est eas res *videre, quae, *fol. 88. nisi videantur, non obsunt, aliud eas, quae, nisi videantur, officiunt, cum videlicet sine[c] imaginum intuitu[c] homo salvari possit, sine Dei vero notitia omnino non possit. cf. Ioh. 17, 3. Cum ergo mens hominis ita ei inhęrere debeat, ad cuius imaginem condita est, ut cf. Gen. 1, 27. nulla creatura interposita[d] ab ipsa veritate, quae Christus est, formetur, dementissimum[d] cf. Ioh. 14, 6. est eam interpositis materialibus imaginibus, ne eius oblivionem patiatur, admoneri debere, cum videlicet hoc infirmitatis sit vitium, non libertatis indicium. Quia vero descensio Christi ad inferos sive ascensio eius ad caelos sive spei nostrae fructus non cf. symb. apost. in rebus visibilibus, sed in corde tantum quaerendus sit, Paulus apostolus testatur, cum dicit: *Spes, quae videtur, non est spes; quod enim videt quis, quid sperat? Si autem,* Rom. 8, 24. 25. *quod non videmus, speramus, per patientiam expectamus.* Et iterum: *Ne dixeris in corde* ib. 10, 6–10. *tuo: Quis ascendit in caelum? id est Christum deducere. Vel quis descendit in abissum? hoc est Christum ex mortuis revocare. Sed quid dicit Scriptura? Prope est verbum in ore tuo et in corde tuo, hoc est verbum fidei, quod praedicamus, quia, si confitearis in ore tuo Dominum Iesum et in corde tuo credideris, quod Deus illum suscitavit a mortuis, salvus eris. Corde enim creditur ad iustitiam, oris autem confessio fit ad salutem.*

Multa quidem ad rem pertinentia et huic negotio necessaria in hoc capitulo dici poterant, si brevitas, cui studemus, permitteret.

## XXIII. Quod contra beati Gregorii, Romanę urbis antestitis, instituta sit imagines adorare seu frangere[1].

*Imagines sane, quarum insolentissimę adorationis amor Constantino et matri eius *fol. 88'. Herenę necnon et Tharasio, Constantinopolitano episcopo[e], exercendę synodi causa

a) servitutis — veneratione *i. l. r. V.* b) *i. l. r. V.* c) sine — intuitu *i. l. r. V.* d) sita — de *i. l. r. V.* e) *antea litt. quaedam erasae sunt, sicut supra p. 18, l. 21. V.*

1) *Responsio Hadriani MG. l. c. p. 37, c. L.*

extitit, quorum discutiendus error prȩsentis nobis disputationis materiam prȩbuit, a beato Gregorio, Romanae urbis antestite, et adorari prohibentur et frangi, qui non longe a causa vagantibus verbis nullisque dubietatis ambagibus involutis sermonibus, sed proprie ac pure, quid in hac parte observandum quidve tenendum sit, Sereno[1] Massiliensi episcopo suis mandavit apicibus.

Nam dum isti[2] prodecessores sive parentes suos, qui eas fregere, exsecrabiliter dampnare perhibeantur, et illi istos, qui eas adoraturi erant, abominabiliter dampnasse credantur, inter has diversi erroris acies ad unius socordiae bivium tendentes medium se prȩfatus interponit antestis et utrique parti inter se mutuo confligenti arma prȩbet, cum et istos, qui eas adorant, cum illis, qui eas fregere, et illos[a], qui eas fregere, cum[a] istis, qui eas adorant, pontificalis zeli cuspide ferit[a]. Et istis hinc adorantibus, illis inde frangentibus spretis, nostrae partis sibi ecclesiam adsciscit, quae mediocritatis callem recti itineris carpens et in ornamentis [et][b] ob memoriam habere concedit et istos hinc adorantes, illos illinc frangentes dispiciendo postponit. Sic enim prȩfatum Serenum et laudasse, quia adorare prohibuerit, et reprȩhendisse, quia fregerit, idem venerabilis papa perhibetur: *Perlatum*, inquit[3], *ad nos fuerat, quod inconsiderato zelo* *fol. 89. *succensus sanctorum imagines sub hac quasi ex*cusatione, ne adorari debuissent, confringeres. Et quidem, qui*[c] *eas adorare vetuisses, omnino laudavimus, fregisse vero reprehendimus.* Et post pauca: *Frangi ergo non debuit, quod non ad adorandum in ecclesiis, sed ad instruendas solummodo mentes fuit nescientium conlocatum. Et quia in locis venerabilibus sanctorum depingi historias non sine ratione vetustas admisit, si zelum discretione condisses, et ea, quȩ intendebas, salubriter obtinere et collectum gregem non dispergere, sed potius poteras congregare.* Putabat enim idem venerabilis prȩsul in ima- cf. Matth. 18, 6. ginum comminutione populares animos perturbatos et ideo pusillorum scandalum pertimescens haec inferebat.

Unde et in subsequentibus cum instruit, qualiter eas et habere in ecclesiis quibuslibet permittat et adorare modis omnibus devitet. Ait enim: *Convocandi sunt diversi ecclesiae filii, eisque Scripturae sacrȩ est testimoniis ostendendum, quia omne manufactum* ib. 4, 10. *adorari non liceat, quoniam scriptum est: 'Dominum Deum tuum adorabis et illi soli servies'; ac deinde subiungendum, quia picturae imaginum, quae ad aedificationem inperiti populi factae fuerant, ut nescientes litteras ipsam historiam intendentes, quod dictum sit, discerent, transisse in adorationem videras, idcirco commotus es, ut eas imagines frangi prȩciperes, atque eis dicendum: Si ad hanc instructionem, ad quam imagines antiquitus factae sunt, habere vultis in ecclesiis, eas modis omnibus et offerri et haberi permittas*[d], *fol. 89'. *atque indica, quod non tibi ipsa visio historiae, quȩ pictura *teste pandebatur, displicuerit, sed illa adoratio, quae picturis fuerat incompetenter exhibita; atque in his verbis eorum mentes demulcens eos ad concordiam tuam revoca, et si quis imagines facere voluerit, minime prohibe, adorare vero imagines omnibus modis devita.*

Ecce quo magisterio quove documento venerandi pontificis inbuti imagines in ecclesiis habere non renuimus, sed earum adorationem prorsus abdicamus; cuius institutis contraire se, quisquis eas vel frangit vel adorat, modis omnibus recognoscat.

a) illos — cum *i. l. r. V;* illos — ferit *i. l. r. A.* b) *deest VA; supplevi; cf. supra p. 6, l. 1; p. 73, l. 4; p. 80, l. 29.* c) *sic VA.* d) *sic VA cum omnibus codd. Gregorianis;* permitto *corr. Hartmann.*

1) *Serenus (a. 595 — 601) vehementer cultui imaginum se opposuit.* 2) *Cf. infra p. 100.* 3) *Gregorii I. Registrum lib. XI, ep. 10; MG. Epp. II, 270 sq.*

XXIV. Cum[a] praeter Deum solum nihil aliud debeat adorari, aliud est hominem adorare caritatis et salutationis officio, aliud imagines manufactas[1].

Adeo genus humanum Deus dilexisse credendus est, ut in ipso conditionis eius (cf. Ioh. 3, 16.) exordio non utcunque, sed ad suam imaginem et similitudinem id condiderit et crea- (cf. Gen. 1, 26—28.) turis ceteris prętulerit et a florigerę sedis felicitate per peccata ad huius mortalitatis ęrumnas transmissum stupendis miraculis et luculentis vatum oraculis erudire per (cf. Hebr. 1, 1.) momenta temporum non desierit et angelis, qui utique ab eo peccando discesserant, perpetua damnatione multatis, ut id denuo civibus aethereis, pro quorum societate condiderat, sociaret, hominem adsumere non dispexerit dicente Apostolo: *Nusquam enim* (ib. 2, 16.) *angelos adprehendit, sed semen Abrahae adprehendit.*

Unde datur intelligi aliud et longe aliud esse hominem adorare salutationis gratia, qui tot meritorum prerogativis *pollet, aliud imagines, quae his omnibus carent; (*fol. 90.) aliud est hoc homini humilitatis gratia exhiberi, qui opus Dei est, quam imagini, quae opus artificis est; aliud est illam naturam humilitatis officio adorare, quae in caeli rege ab angelis et archangelis adoratur, aliud illam, quae usibus non solum hominum, (cf. ib. 1, 6. Apoc. 7, 11.) sed et ceterorum animalium adhibita famulatur. Quantum ergo opera Dei eminent humanis operibus, efficientia effectis, rationabilia inrationabilibus, sensibilia insensibilibus, viventia non viventibus, tantum adoratio, quae, ut prędiximus, humilitatis et salutationis officio erga homines agitur, adorationi, quae imaginibus superstitiose et superflue exhibetur.

Quoniam quidem homines Deus, non imagines diligere iussit, propter homines (cf. Matth. 22, 39.) Filium suum in mundum, non propter imagines misit; ab hominibus Pater vocari, non (Ioh. 3, 17. Matth. 6, 9.) ab imaginibus voluit. Et Dominus in evangelio non ait: *Nolite scandalizare* unam de (ib. 18, 6. 10.) imaginibus istis, sed *unum de pusillis istis, quoniam angeli eorum semper vident faciem Patris mei, qui in caelis est;* et Apostolus *invicem* nos *honore pręvenire,* non imagines (cf. Rom. 12, 10.) honorare hortatur. Quia ergo melior sit opifex opere et efficiens[b] effectis, liber Sapientiae testatur[b]; ait enim: *Nemo enim sibi similem homo poterit Deum fingere; cum* (Sap. 15, 16. 17.) *sit enim mortalis, mortuum fingit manibus iniquis. Melior est enim ipse his, quos colit, quia ipse quidem vixit, cum esset mortalis, illi autem nunquam.* Et beatus Augustinus[2] ait: *Fateor tamen altius *dimersos esse, qui opera hominum deos putant, quam qui* (*fol. 90'.) *opera Dei.*

Hoc quidem de idolis eorumque cultoribus. Ceterum illi, qui intra sanctam ecclesiam in sacro eloquio solum Deum adorandum solumque colendum praedicant et, (cf. Matth. 4, 10.) ut imagines adorentur, sinodos adgregant, videant, ne forte domesticam pacem intestino bello perturbent et prosperitatem rerum nostrarum isto errore quasi quodam civili bello conmaculent[3]. Quod facillime vitare poterunt, si intra metas propheticae et evangelicae sive apostolicae prędicationis contineantur et exclusis vocum novitatibus (cf. 1. Tim. 6, 20.) sanctorum patrum solummodo institutis contenti sint[4].

a) *unica haec superscriptio litteris maiusculis uncialibus q. v. exarata est V.* b) *primo scr. erat:* efficiens effectu, sapientia testatur *V.*

1) *Cf. Mansi XII, 1069; XIII, 39. 90. 398. 403. 406 sq. 415. — Nihil in responso Hadriani.* 2) *Augustinus, De doctrina christiana lib. III, c. 7; Migne, Patr. Lat. XXXIV, 70.* 3) *Cf. supra p. 1, l. 13; infra praef. l. III.* 4) *Cf. supra p. 4, l. 42 sq., infra praef. l. III.*

XXV. Quod nusquam ab apostolis exemplis aut verbis, ut illi garriunt, imagines adorare institutum sit[1].

Ecclesiasticae norma institutionis prophetarum et apostolorum vel ipsius Domini aliquando nobis commendatur verbis, aliquando exemplis, aliquando obumbratis, aliquando patefactis monstratur oraculis, nonnumquam etiam figuratis, nonnumquam simplicibus perdocetur eloquiis. Inter quę omnia omnium rerum adoratione inhibita, salva oratione, qua nos mutuo salutantes adoramus, solius Dei adoratio instituitur.

Nam dum hanc imaginibus hi, qui illarum cremantur amore, exhibendam ab apo- *fol. 91. stolis fateantur esse traditam, dicant neces*se est, quibus ab illis exemplis sit institutum quibusve documentis constet esse promulgatum. An forte Petrus hanc imaginibus ex- cf. Act. 10,26. hibendam instituit, qui Cornelium, ne se adoraret, blande conpescuit? An Iohannes, cf. Apoc. 19, 10. qui angelum adorare cupiens, ne id faceret, sed ut Deum adoraret, audivit? An cf. Act. 14,14. Paulus, qui hanc superstitiose Licaonibus sibi inferre cupientibus expavit? An Barnabas, qui hanc pariter cum Paulo refugit[a]? Cum ergo angelus et apostoli se adorari prohibeant, quis tam vęcors tamque vesanus est, qui dicere audeat eos imagines[a] adorari instituisse; pręsertim qui, etsi[b] se adorari deberent[b], cum videlicet alterius meriti alteriusve definitionis sint angeli sive homines et alterius imagines.

Si igitur angeli sive homines, ut pręsentis exempli ratio docet, minime adorandi sunt, salva adoratione, quae caritatis et salutationis officio exhibetur, multo minus imagines, quae rationis expertes sunt nec salutatione nec adoratione dignae, eo quod insensatae sint, adorandę sunt. Quae si adorandę non sunt, immo quia non sunt, duplex illi in hac parte deliquium patrare perhibentur, sive quia eas adorant sive quia, ut hoc facerent, ab apostolis sibi traditum esse mentiuntur. Apostolus denique Paulus cf. Luc. 10, 35. — evangelicus ille stabularius[2], qui a visione patriae caelestis genus humanum digressum *fol. 91'. et ad huius defectionis ęrumnas *dilapsum et a malignis spiritibus vulneratum a cf. Iob 7, 20. custode omnium ad sanandum prędicationis verbis lenibus et austeris accepit, cui Redemptor duplicis scientiae sive duorum Testamentorum pecuniam concedit[2] et, si quid cf. Luc. 10,35. ad crudiendum redemptum populum consilium dans supererogaverit, redditurum se ei esse promittit — nec in his, de quibus libere pręcepta dat, nec in his, de quibus cf. 1. Cor. 7, 25. supererogans consilium dat, sicut de virginibus fecisse perhibetur, nihil tale de imaginum adoratione, ut illi somniant, uspiam instituisse vel pręcepisse reperitur. Nam cf. 1. Tim. c. 3. Tit. c. 2-3. et idem doctor gentium, cum discipulis Timotheo et Tito scriberet instruens eos et docens de ordinatione episcopatus, pręsbyterii et diaconii et omnis ecclesiasticae disciplinę, sive de spiritali conversatione et hereticis vitandis, ideo imaginum adorationem minime instituit, quia hanc a religione christiana alienam esse cognovit. Qui et in ceteris epistolis, quas universo orbi scripsit[c], quae vitanda essent quaeve sequenda edocens[d], hanc penitus[d] rem parvipendit, quam nec abnuere quendam errorem nec statuere quandam credidit esse virtutem.

Qui ergo has non adorare scelus, has autem adorare inter prima fidei sacramenta cf. Act. 9,15. ab apostolis institutum esse delerant, perpendant, quoniam idem vas electionis nec eas Gal. 5, 19-21. spernere inter scelera enumerat, cum dicit: *Manifesta sunt autem opera carnis, quae* *fol. 92. *sunt *fornicatio, inmunditia, inpudicitia, luxuria, idolorum servitus, veneficia, inimicitiae, contentiones, ęmulationes, irae, rixae, dissensiones, sectę*[3], *hereses*[3], *invidia,*

a) refugit — imagines *i. l. r. A.* b) *inter* etsi *et* deberent *quaedam excidisse videntur.* c) *7 litt. erasae sunt V.* d) edocens — penitus *i. l. r., deinde 3 vel 4 litt. erasae sunt V.*

1) *Cf. Mansi XIII, 74. 267. 327 sqq. 379. 398. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 32, c. XXXVI.* 2) *Cf. Ambrosii Expos. evang. sec. Lucam l. VII, c. 80; Migne, Patr. Lat. XV, 1807.* 3) *Cf. Hieronymi Divin. bibliotheca, ad Gal. c. 5; Migne l. c. XXIX, 816 cum n. 4.*

*homicidia, aebrietates, comessationes et his similia, quae prędico vobis, sicut praedixi, quoniam, qui talia agunt, regnum Dei non consequentur,* nec eas adorare inter spiritales fructus enumerat, cum dicit[1]: *Fructus autem spiritus est caritas, gaudium, pax,* Gal. 5, 22-24. *patientia, longanimitas, bonitas, benignitas, fides, modestia, continentia. Adversus huiusmodi non est lex. Qui autem sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum vitiis et concupiscentiis.*

Sed neque in eadem eloquentiae venustate, qua sensus suos quibusdam rivulis per membra et caesa et decentes circuitus rethorico de flumine derivans ab anafora[2] incipit et per scesis[a] onomaton[2] decurrit et contraria contrariis per topicorum argumentationem, quam filosophi 'a contrariis'[2] nominant, opponens pulcherrimis antithetis orationem suam honestat, ubi huius vitae *tempus acceptabile,* paenitentiae videlicet aptum, 2. Cor. 6, 2. et *dies salutis,* id est ad bene agendum aptos, denuntiat, inter ceteras, quas enumerat, virtutes huiusce adorationis quandam vel levem fecisse noscitur mentionem. Ait enim: *Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis. Nemini dantes ullam offensionem,* ib. 6, 2—10. *ut non vituperetur ministerium nostrum, sed in omnibus exhibeamus nosmetipsos sicut Dei ministros *in multa patientia, in tribulationibus, in necessitatibus, in angustiis, in plagis,* *fol. 92'. *in carceribus, in seditionibus, in laboribus, in vigiliis, in ieiuniis, in castitate, in scientia, in longanimitate, in suavitate, in Spiritu sancto, in caritate non ficta, in verbo veritatis, in virtute Dei, per arma iustitiae a dextris et a sinistris, per gloriam et ignobilitatem, per infamiam et bonam famam, ut seductores et veraces, sicut ignoti et cogniti, quasi morientes, et ecce vivimus, ut castigati et non mortificati, quasi tristes, semper autem gaudentes, sicut egentes, multos autem locupletantes, tamquam nihil habentes, et omnia possidentes.* In quo virtutum catalogo, ut prętati sumus, idem ęgregius prędicator imaginum adorationem insereret, si hanc harum sociam ecclesiaeque proficuam esse decerneret, quam dinumerare ideo distulit, quia hanc utilem minime esse persensit.

## XXVI. Quod non parvi sit erroris manufactas imagines arcae testamenti Domini coęquare conari, ut illi in sua synodo facere conati sunt[3].

Magnę absurditatis, immo temeritatis est arcae testamenti Domini imagines coęquare conari, cum tot mysteriorum indiciis ab illa noscantur differre, et rei, quae condita est Dominicae vocis imperio, res adsimilare, quę cuiuslibet artificis conduntur cf. Ex. 25, 10 sq. arbitrio. Siquidem illa condita est Domino imperante, istę conduntur artis industria iuvante; illa a sancto viro Moyse, istę a quolibet opifice; illa a legislatore, *istę a *fol. 93. pictore; illa redundet mysteriis, istę colorum tantummodo fucis; illa et pręsentibus fuerit in miraculorum stuporem et de futuris mistica quaedam et archana significarit, istę et praesentibus miraculis et futurorum significationibus nudae rei[b], cuius sunt, tantum[b] memoriam ingerant. De cuius typicis pręfigurationibus sive horum, quae intra eam sunt, in superiore libro monstratum est[4]: nunc vero, quantum a manufactis imaginibus differat, breviter exsequendum est.

Qui igitur materiales imagines a quibuslibet opificibus conditas arcae testamenti Domini, quae Domino imperante, Moyse oboediente[c] condita est, aequiperare contendunt,

a) scesiso nomaton *VA.* b) rei — tantum *i. l. r. V.* c) *i. l. r. V.*

1) *Cf. supra p. 58, l. 5; infra p. 96, l. 7.* 2) *Cf. Cassiodori Expos. in Psalt., Ps. XXV. XXVI. XXIX. XXXIII. XLIII. CV; Migne, Patr. Lat. LXX, 184. 189. 204. 236/7. 314. 757. — Beda, De schematis et tropis; Migne l. c. XC, 177. 178.* 3) *Acta conc. Nicaeni II, in actionibus II. III; Mansi XII. 1069. 1145. — Hadriani responsio MG. l. c. 41, c. LVIII.* 4) *Cf. p. 35 sq.*

[cf. Ex. 2, 3 sq.] inveniant, si queunt, opificem, qui Moysi meritis aequiparari queat, — qui flumineis sit fluctibus expositus, cuius salus inter limphaticos cursus Deo soli relinquatur, a quibus exceptus et matri restituatur et ab his, quibus perimi iussus fuerat, [Act. 7, 22. cf. Ex. 3, 2 sq.] deliciosissime ali iubeatur, — qui *omni sapientia Aegyptiorum eruditus* sit, — qui videat arboreos ramos incendia pati et non uri, — qui miretur fragilem materiam admirabili igne nec modicum nulla ei dando alimenta pati dispendium, vel potius inde voce emissa se ex nomine vocari et[a] mistica[a] sibi pręcepta et spem liberandę gentis et [cf. ib. 4, 3.] adipiscendę paternae promissionis dari, — qui obstupescat suae virgę rigorem in [cf. ib. c. 7-11.] sinuosum conversam[b] esse draconem, — cuius[c] administratione Nilicolae decem[c] [cf. ib. 14, 22. *fol. 93'.] prodigiosis feriantur plagis, — qui Aegyptiis opibus *ditatis cuneis et aequoreos fluctos [cf. ib. 15, 25.] pede sicco transmeantibus dux fieri valeat, — qui amaras aquas in dulcem convertat [cf. ib. 17, 5 sq.] saporem et ieiunam silicem ictu virgae undifluum cogat evomere liquorem, — qui ex- [cf. ib. 17, 11.] tensione manuum hostiles tumultus vinci conpellat et suos victoria potiri concedat, — [cf. ib. 19, 16 sq.] qui inter terrificos tubarum strepitus et fulminum coruscationes et nubis densissimę obumbrationem et crepitantium ignium rogos exterritus et trémebundus montem con- [cf. ib. c. 20 sq.] scendat, legem accipiat et inter Deum et homines verus interpres a Domino promul- [ib. 25, 40.] gata pręcepta populis observanda demonstret, — qui *secundum exemplar, quod* ei *in* [cf. ib. 33, 9 sq. ib. 40, 32.] *monte monstratum* fuerit, tabernaculum faciat, quod, cum ingressus fuerit, *gloria Domini* [Num. 12, 3.] operiat, — qui sit *mitissimus super omnes, qui morantur in terra,* — ad quem loquatur [Ex. 33, 11.] Deus *facie ad faciem, sicut loqui solet homo ad amicum suum,* — qui, donec sol [cf. ib. 34, 28. 29.] quater decies ortum occasumque perficiat, omni cibo penitus potuque careat, — cuius [cf. Num. 21, 24. 35.] facies nimio splendore vix intueri queat, — qui de duobus regibus mirabiliter triumphet, [cf. Deut. 34, 7.] — qui quater tricenis annorum cursibus exemptis nec oculorum caliginem nec dentium motionem patiatur, — qui faciat ex qualibet materia ‘imaginem’, quae tot redundet [cf. Ex. 25, 22 sq.] mysteriis et exuberet sacramentis, ut in eius superficie tremenda audiantur oracula, — [cf. Ios. 3, 17; 6, 6 sq.] ante cuius[1] conspectum hostica terrore quatiantur agmina et per medium sui arentem [*fol. 94.] pręstent transeuntibus tramitem flumina *et antiquae urbis in momento funditus eversa [cf. Thren. 2, 1.] pugnacibus legionibus ingressum undique praebeant moenia, quae vocetur scabellum [cf. 1. Reg. 6, 1 sq.] pedum Dei nostri, — ad cuius introitum pavendis hostium regio feriatur flagellis, [ib. c. 7.] — quam indomitę contra naturam vaccae vitulis post terga relictis ad Israheliticam terram plaustri novi gestamine trahant, — ad cuius regressum stupendis indigenę terreantur [2. Reg. 6, 12 sq.] miraculis, — ante quam ęgregius propheta et rex[d] infulatus magna cum exsultatione ludere non erubescat et eam ad locum destinatum in musicis concentibus hymnorumque suavisonis modulaminibus introducat: quae, dum et suis et opificis tot signorum eminuerit pręrogativis, non inmerito areae testamenti Domini poterit coaequari.

Cum ergo nec tanti meriti opifex nec tantae gloriae opificium reperire valuerint, restat, ut legislatorem nostrae aetatis hominibus et arcam testamenti Domini manufactis imaginibus modis omnibus anteponant nec res tam viles tamque mysteriis[e] nudas rei tam sublimi totque mysteriorum insignibus exuberanti aequipęrare conentur. Nam si, ut illi delerant, imagines arcae testamenti[e] Domini adsimilari queunt, necesse [cf. Num. 7, 89.] est, ut quiddam sit circa eas, quod propitiatorio adsimilari queat, necesse est, ut metuenda inde oracula dentur. Non autem inde quaedam oracula dantur; non igitur, ut illi desipiunt, imagines arcae testamenti Domini adsimilari queunt.

a) *i. l. r. V.* b) a *corr. ex* u *V.* c) cuius — decem *i. l. r. V.* d) *post* rex *scr. erat prius* et sacerdos, *quae verba deleta sunt V; cf. p. 87, n. c.* e) mysteriis — testamenti *(l. 40) i. l. r. V.*

1) *Intelligas: imaginis (l. 24) ab opifice (l. 1) faciendae (l. 24).*

XXVII. Quod magnę sit temeritatis ingentisque *absurditatis sępe memoratas imagines corpori et sanguini Dominico aequiperare velle, sicut in eadem vanitate, quę pro illis adorandis scripta est, legitur[1]. [*fol. 94'.]

Cum Dominus in evangelio dicat: *Veri adoratores adorabunt Patrem in spiritu et veritate,* [Ioh. 4, 23.] miramur eorum vęsaniam, qui in adorandarum imaginum tantam exarsere socordiam, ut, cum eas nec spiritum nec veritatem esse constet, non solum adorare, sed etiam corpori et sanguini Dominico aequiperare eas praesumant dicentes: 'Sicut corpus Dominicum et sanguis a fructibus terrę ad insigne mysterium transit, ita et imagines artificum industria conpaginatae ad earum personarum, in quarum similitudinem conpaginantur, transeant venerationem'[2], cum scilicet corporis et[a] sanguinis Dominici sacramentum ad commemorationem suae[b] passionis et nostrę salutis nobis [cf. Luc. 22, 19. 20.] concessum ab eodem Mediatore Dei et hominum per manum sacerdotis et invocationem [cf. 1. Tim. 2, 5.] divini nominis conficiatur, imagines vero nullius manus inpositionis vel consecrationis mysterio indigentes non ab aliis nisi ab his, qui pictoriae artis experientia inbuti sunt et conficiendorum colorum peritiam habent, vel ab his, qui fabrilis vel cęlaturae vel certe alicuius artis conperta institutione et cognita vi materiae vultus conponunt, formari et conpaginari noscantur, et nimirum ad horum consecrationem sacerdos infulatus[c] circumstantis populi deprecationes *suis precibus miscens cum [*fol. 95.] interno rugitu *memoriam faciat Dominicae passionis et ab inferis resurrectionis necnon* [cf. canon missae.] *et in caelos gloriosissimę ascensionis* et *haec perferri per manus angeli in sublime altare Dei et in conspectum maiestatis* deposcat, pictor vero patrandi operis loca congrua appetens in harum formatione colorum tantum venustatem et operis supplementum quaerat. Nimium igitur nimiumque a veritatis, rationis et discretionis tramite distat, qui corpori et sanguini Dominico imagines aequiperare[d] conatur.

Nam *Melchisedech rex Salem, sacerdos Dei summi,* in typo Dominici corporis et [Hebr. 7, 1.] sanguinis non imaginem quandam[d], sed panem et vinum legitur optulisse. [cf. Gen. 14, 18.] Nam et Mosaico ore in prȩfiguratione nostri Redemptoris, cuius carnem *in remissionem peccatorum* [Matth. 26, 28.] sumimus et sanguinis tinctione percutientis angeli impetum evadimus, agnus [cf. Exod. 12, 3 sq.] per familias comedi iubetur et colendarum vel adorandarum imaginum usus omnino [cf. ib. 3 sq. 20, 4.] abdicatur. Psalmografus quoque et panem angelorum, Christum videlicet, ab hominibus [cf. Ps. 77, 25.] manducandum et imaginum conditores similes his, quae conduntur, imaginibus fieri [cf. ib. 113, 8.] suavisona modulatione cantavit. Ipse namque Auctor humani generis, qui pro salute nostra carnem nostri causa non est dedignatus accipere, cum et veteris Testamenti terminum et novi adpropinquante suae sacratissimę passionis die salutiferum constitueret initium et in se lapide angulari duos ex adverso parietes conectens et se- [cf. 1. Petr. 2, 6.] cundum *Apostolum *faciens utraque unum,* accepto pane, benedicto ac fracto, hoc [cf. Eph. 2, 14. *fol. 95'.] salutare discipulis dedit prȩceptum: '*Accipite*[3], inquit, *et manducate: Hoc est corpus* [1. Cor. 11, 24. 25.] *meum*'. *Similiter et calicem, postquam cenavit, accipiens dedit discipulis suis dicens:* [cf. Matth. 26, 26.] '*Accipite et bibite. Hic est enim calix sanguinis mei, novi et*[e] *aeterni Testamenti, qui pro vobis et pro multis effundetur in remissionem peccatorum. Haec quotiescunque feceritis, in mei memoriam facietis*'.

a) et sanguinis *i. l. r. V.* b) seu *A.* c) *i. l. r. V; cf. p. 86, n.* d. d) aequiperare — quandam *(l. 27)* i. *l. r. A.* e) *superscr. V.*

1) *Cf. acta concilii Nicaeni II, in actione VI; Mansi XIII, 263. — Responsio Hadriani l. c. p. 33, c. XXXVIII.* 2) *Verba allata non inveniuntur sic in actis concilii Nicaeni II; cf. Hefele, 'Conciliengeschichte' III, 702 sq.* 3) *Sequentia sunt verba consecrationis missae, quae cum evangelicis et apostolicis maxime concordant.*

Cum ergo istius evidentissimi et sacrosancti mysterii et per veteris Testamenti mysticas figuras et per novi institutionem salutiferum et luce clarius teneat ecclesia documentum, adorandarum imaginum huic non est coęquandus insolentissimus usus, [cf. Ex. 20, 4.] qui videlicet non solum fieri non iubetur, verum etiam et per paginam veteris Instrumenti interdicitur et in novi serie Testamenti non solum non conceditur, verum etiam [Ioh. 6, 56.] repręhenditur. Qui enim dixit: *Caro mea vere est cibus et sanguis meus vere est potus;* [ib. v. 57.] et: *Qui manducat meam carnem et bibit meum sanguinem, in me manet et ego in illo,* non dixit: 'Imago mea vere est vita, et pictura nomini meo adscripta vere est salus', et: 'Qui pingit meam similitudinem et adorat meam imaginem manufactam, in me manet [ib. v. 54.] et ego in illo'. Et qui dixit: *Nisi manducaveritis carnem Filii hominis et biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis,* non dixit: 'Nisi depinxeritis meam imaginem [*fol. 96.] et adorave*ritis meam pictoria arte constructam similitudinem, [non][a] habebitis vitam in [ib. v. 51. ib. v. 50.] vobis'. Qui igitur dixit: *Ego sum panis vivus, qui de caelo descendi; si quis ex ipso* [ib. v. 40.] *manducaverit, non morietur, sed habebit vitam aeternam; et ego suscitabo eum in novissimo die;* [ib. v. 58.] et iterum: *Sicut misit me vivens Pater, et ego vivo propter Patrem, et qui* [ib. v. 33.] *manducat me, ipse vivit propter me;* et iterum: *Hic est verus panis Dei, qui de caelo* [ib. v. 52.] *descendit et vitam tribuit mundo. Qui manducaverit ex eo, permanet in aeternum, et* [ib. v. 35.] *panis, quem ego dabo ei, caro mea est pro mundi vita. Qui credit in me, non esuriet neque sitiet umquam,* nihil tale uspiam de imagine legitur dixisse, cum videlicet, ut [cf. Luc. 22, 19.] pręfati sumus, commemorationem suae sacratissimę passionis non in artificum, non in mundanarum artium opificiis, sed in consecratione sui corporis et sanguinis constituerit, nec fidem et confessionem suam in picturis, sed in ore et corde fieri decreverit [Rom. 10, 10.] dicente Scriptura: *Corde creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit ad salutem.* [Ioh. 15, 7.] Quum[1] enim dicit: *Si manseritis in me, et verba mea in vobis manserint,* evidentissime ostendit non imagines in nobis et nos in imaginibus permanere debere, sed nos in se per fidem et verba sua in nobis per lectionis studium et operis conplementum necessario mansura designat.

[cf. Act. 9, 15. *fol. 96'.] Paulus quippe apostolus, vas electionis, corporis et sanguinis *Dominici sacramentum non omni sacramento ęquiperandum, sed pene omnibus pręferendum esse [1. Cor. 11, 28. 29.] conspiciens dicit: *Probet enim se homo et sic de pane illo manducet et de calice bibat. Qui autem manducat et bibit indigne, iudicium sibi manducat et bibit.* Cum ergo tantę sollicitudinis studio probandos eos, qui ad haec sumenda accedunt, ostendat, et qui negligenter et indigne ad haec percipienda conveniunt, tantae animadversionis telo feriat, nihil huic simile de his, qui imaginum adorationem refugiunt, profert, sed e [Rom. 1, 23.] contrario de his, qui male imaginibus utuntur, dicit: *Et mutaverunt gloriam*[b] *incorruptibilis Dei in similitudinem corruptibilis hominis,* et cetera.

Multum igitur, et ultra quam mentis oculo perstringi[c] queat, distat sacramentum Dominici corporis et sanguinis ab imaginibus pictorum arte depictis, cum videlicet illud efficiatur operante invisibiliter spiritu Dei, hae visibiliter manu artificis; illud consecretur a sacerdote divini nominis invocatione, hae pingantur a pictore humanę artis [cf. canon missae.] eruditione; illud angelicis manibus in sublime Dei deferatur altare, hae humanis manibus per artem structę ad mirantium intuitus ponantur in pariete; per illud peccata remittuntur, per has, si incaute abutantur, adiciuntur; illud in virtute nec, quo crescat, habet nec ullo modo minuitur, hae pro artificis ingenio in pulchritudine et [*fol. 97.] crescunt *et quodammodo minuuntur; illud confirmat nova antiquitas et antiqua novitas,

a) *deest VA.* b) *5 litt. erasae sunt V.* c) pręstringi *V;* praestringi *A; emendavit Tilius.*

1) *Cf. supra p. 62, l. 36.*

has plerumque corrumpit cariosa vetustas; illud est vita et refectio animarum, hae cibus tantummodo oculorum; illud ducit per ęsum ad caelestis regni introitum, hae rerum gestarum deferunt memoriam per intuitum; illud aboleri ab ecclesia nec in persequutionibus potuit, harum interdum colorem guttarum inluvies abluit; et cum sine illius perceptione nemo salvetur, sine istarum vero observatione omnes, qui rectę fidei sunt, salventur, constat eas a nullo eorum, qui sanę mentis intelligentiam habent, tanto mysterio ęquiperandas.

Qui ergo absolute omnes imaginum adoratione carentes anathematis vinculo nituntur obligare, quaerendum ab eis est, quid de apostolis sentiant, quos nulla docet catholicae Scripturę series imagines uspiam adorasse, et tamen nullus fidelium ambigit non solum eos, sed etiam eorum sequipedas caelestia regna penetrasse, quidve de martyribus, qui a fonte baptismatis confestim per lictorum manus sine adoratione imaginum ad caelestia regna migrabant, quidve de infantibus, qui originali noxa per lavacrum regenerationis abluti et necdum per corporales sensus aliquid huiuscemodi agere valentes pene ante caelestia regna quam terrenorum gressuum efficaciam appetere meruerunt? Si omnes imaginum adoratione carentes secundum illorum falsissimam opinionem pereunt, infantes baptismatis unda loti et corporis Dominici edulio et sanguinis haustu satiati, qui necdum imagines ad*orare valuerunt et sic e saeculo migra- *fol. 97'. verunt, pereunt; et si pereunt, Veritatis verbum cassatur dicentis: *Sinite parvulos venire* Marc. 10, 14. *ad me, talium est enim regnum caelorum.* Non autem[a] Veritatis verbum infantibus regnum caelorum promittentis cassatur. Non igitur pereunt omnes imaginum adoratione carentes[a].

## XXVIII. Quanta ratione mysterium Dominicę crucis ab imaginibus distet, quas quidem illi eidem ęquiperare contendunt[1].

Quot excellentiae[b] praerogativis quotve virtutum insignibus mysterium Dominicae crucis manufactis imaginibus, quas illi temere ei ęquiperare affectant, emineat, operę pretium est breviter pandere, quamquam nostra prosequutione prorsus explicari nequeat.

Hoc enim vexillo antiquus hostis, non imaginibus, victus est. His armis, non colorum fucis, diabolus expugnatus est. Per hanc, non per picturas, inferni claustra destituta sunt. Per hanc, non per illas, humanum genus redemptum est. In cruce namque, non in imaginibus, pretium mundi pependit. Illa itaque ad servile supplicium, non quaedam imago, ministra extitit. Hoc est nostri regis insigne, non quędam pictura, quod nostri exercitus indesinenter aspiciunt legiones. Hoc est signum nostri imperatoris, non conpaginatio colorum, quod ad proelium nostrę sequuntur cohortes.

Non igitur quaedam materialis imago, sed Dominicae crucis mysterium est *vexillum, quod in campo duelli, ut fortius confligamus, sequi debemus; arma, quibus *fol. 98. libertatem tueri valeamus; munitio, qua infestantium hostium incursus evitemus. Est enim cassis, qua diabolici ensis inpulsio quatitur; est clypeus, qui ad resistendum illius missilibus telis opponitur; est torax, quo illius spiculorum sive pilorum inlisio ignita frustratur. Hoc est munimen, quo illius flexuosę fraudis meandros et callida machinamenta devincimus, ne vincere valeat temptatos, quos primi hominis tenuit cf. Gen. c. 3. suasione captivos. Per crucis lignum, non per imagines, antiqui illius sceleris facinus

a) autem — carentes *i. l. r.* V. b) *superscr.* V.

1) *Acta conc. Nicaeni II, in actionibus IV—VII; Mansi XIII, 39. 270. 302. 310. 378. 379. 406. — Responsio Hadriani l. c. p. 52, c. XX.*

diluitur, quod in protoplasto per ligni aesum contractum est. In crucis amo[1], non in quadam pictura, criminum auctor captus est, cum ratione potius quam dominatione et iustitia potius quam potentia constrictus praedam conpulsus est evomere, quam absorptam iam dudum noscebatur tenere. Non ergo per materiales ab opificibus con- [cf. 1. Cor. 1, 23.] ditas imagines, sed per crucis mysterium, quae a *Iudeis* putatur *scandalum*, a *gentibus* [cf. ib. v. 20.] *stultitia, superba saeculi et inflata sapientia* corruit; nec per picturam quandam, sed [ib. v. 25.] per crucem patuit, *quod stultum Dei est*, quanto sit *hominibus sapientius, et quod infirmum Dei est*, quanto sit *fortius hominibus.*

[cf. 1. Tim. 2, 7.] Interrogemus igitur doctorem gentium, interrogemus egregium prędicatorem, dicat [Gal. 6, 14.] nobis, utrum in imaginibus an in cruce Christi glorietur? *Mihi*, inquit, *absit gloriari* [*fol. 98'.] *nisi in* **cruce Domini nostri Iesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est et ego* [ib. 2, 19. 20.] *mundo.* Dicat etiam, utrum, ut Deo viveret, imaginibus an cruci confixus sit? *Ego*, inquit, *per legem legi mortuus sum, ut Deo vivam, Christo confixus sum cruci; vivo autem iam non ego, vivit vero in me Christus.* Dicat etiam, utrum in intellegendis colorum fucis et imaginum formis aut materiarum qualitatibus an ad intellegendum, quae sit latitudo crucis et longitudo, sublimitas et profundum, *inluminatos cordis* [Eph. 3, 18.] *oculos habere* debeamus? *Ut possitis*, inquit, *conpręhendere cum omnibus sanctis, quae sit latitudo et longitudo et sublimitas et profundum.*

In exponendis igitur his tanti prędicatoris verbis nec nostros sensus temere ostentare nec alienos furari debemus, sed hos, quos a beato Augustino[2] in libris de doctrina christiana positos reperimus, nos quoque ponamus. Latitudo ergo est transversum lignum, quo extenduntur manus; altitudo, quę a transverso ligno incipiens superius eminet, ubi fuit caput; longitudo vero est, quae a transverso ligno incipiens usque ad terram desinit; profundum vero, quod terrę infixum absconditur. Ex quo [cf. Luc. 9, 23. cf. Matth. 16, 24.] ligno crucis omnis vita sanctorum describitur, qui *tollentes crucem suam* et *mortifi-* [cf. Col. 3, 5.] *cantes membra*[a] *sua, quae sunt*[a] *super terram*, Christum sequuntur. Quorum quanto [cf. 2. Cor. 4, 16.] exterior homo corrumpitur, tanto interior *renovatur*[b] *de die in diem*, et spe aeternae requiei gaudentes cum hilaritate bonis operibus insistunt. *Hanc hilaritatem significat* [*fol. 99.] *crucis latitudo in transverso ligno, ubi figuntur manus. Per manus enim opus* **intellegitur, per latitudinem hilaritas operantis, quia tristitia facit angustias. Porro per altitudinem crucis, cui caput adiungitur, expectatio sempiternae retributionis de sublimi iustitia Dei significatur, ut et ipsa opera bona non propter beneficia Dei terrena ac* [Gal. 5, 6.] *temporalia facienda credantur, sed potius propter illud, quod desuper sperat fides, quae per dilectionem operatur. Iam vero per longitudinem, qua totum corpus extenditur, ipsa tolerantia significatur, ut longanimes permaneamus, unde longanimes dicuntur, qui tolerant. Per*[c] *profundum autem, hoc est partem illam ligni, quae in terrae abdito* [cf. Rom. 11, 33.] *adfixa latet, sed inde consurgit omne, quod eminet, inscrutabilia indicantur iudicia Dei,* [cf. 1. Cor. 12, 4.] *de quibus occulta eius voluntate vocatur homo ad participationem tantae gratiae, alius sic, alius autem sic.*

Sed quid tantum in apostolicis sermonibus inmoramur? Quid tantum per eius [cf. Luc. 10, 39.] sensus latissimos campos evagamur? Veniamus ad Dominum, sedeamus cum Maria ad pedes eius, audiamus verbum ex ore eius, audiamus eum in seipso, quem actenus [cf. 1. Tim. 2, 7.] in Apostolo loquentem audivimus! Audivimus ergo, quid de cruce dixerit doctor gentium, — audiamus, quid dicat Creator gentium; audivimus egregium prędicatorem, — audiamus

a) bra — sunt *i. l. r. V.* b) *margini adscr. V.* c) *om. VA.*

1) *Sequentia usque ad l. 28. sic fere, a l. 28. usque ad l. 39. verbotenus apud Isidorum De ecclesiasticis officiis l. I. c. 30; Migne, Patr. Lat. LXXXIII, 765.* 2) *Cf. quoque Augustini De doctrina christiana l. II, c. 41; Migne, Patr. Lat. XXXIV, 64.*

rerum omnium Conditorem! *Si quis,* inquit, *vult post me venire, abneget semetipsum et* [Luc. 9, 23.] *tollat crucem suam et sequatur me.* O mirum *prçceptum! O salutifera exhortatio! [*fol. 99'.] O vitale tonitruum! Dixisti, o fons lucis, dixisti, o origo bonitatis, eo quod *depo-* [cf. Eph. 4, 22.] *nentes veterem hominem* cum operibus eius denegemus nosmetipsos tollamusque unusquisque crucem suam et mundo crucifigamur mundusque nobis crucifigatur, ut per [cf. Gal. 6, 14] carnales cruciatus et per mortificationem membrorum nostrorum, *quae sunt super* [cf. Col. 3, 5] *terram,* vivamus tibi vel potius tu vivas in nobis, et tanto mysterium crucis extulisti, [cf. Gal. 2, 20] ut et tu per eam principatus et potestates et omnem inflationem mundi evacuares et in crucis nomine, quae quotidie te sequuturis portanda est, ardorem tuae dilectionis vel ceterarum virtutum emolumenta designares! Dic etiam, quod de imaginibus praeceptum, quas quidem sacratę cruci aequiperare nituntur, constituas. *Reddite,* inquam, [Matth. 22, 21.] *quae sunt caesaris caesari, et quae Dei Deo.* Si ergo crucem tollere et te, qui per crucem triumphans terrena caelestibus sociasti, sequi et imaginem caesaris caesari reddere debemus, non sunt imagines cruci aequiperandae, non adorandę, non colendae, sed huic mundo cum ceteris, quae mundi sunt, relinquendae, et tu solus adorandus, tu solus sequendus, tu solus colendus es, qui in unitate substantiae cum Patre et Spiritu sancto perpetim regnas [1].

## XXIX. Quod prçsumptive et indocte eas Tarasius cum sequacibus[a] suis sacratis vasis[b] aequiperare non formidet[2].

*Facile quisque falletur in minimis, qui facillime fallitur in magnis; nec mirandum, [*fol. 100.] si brevium et pene invisibilium erroris iaculorum inevitabiliter perferat ictus, qui evitare nequit inmanes et ad evitandum faciles pilorum inpulsus. Quid itaque mirandum est, si sacris vasis[b] Tarasius et, cui prefuit, synodus imagines ęquiperare nitatur, cum arcę testamenti Domini et omnibus, quae in ea et que circa eam fuisse noscuntur [3], sive mysterio Dominicae crucis [4] necnon corporis et sanguinis Dominici evidentissimo et nostrae salutis aptissimo sacramento [5] eas aequiperare conetur. Cuius videlicet in coęquandis his sacris vasis error cum magno poterat admirari stupore, nisi tanto prçveniretur errore. Quanta ergo excellentia vasa divino cultui mancipata imaginibus emineant, divinae legis instrumenta demonstrant, cum utique illa prçcipiente Domino per Moysen in testimonii tabernaculo condita et instituente vatum sanctissimo [cf. Ex. 25, 9 sq.] David per Salomonem in templo Hierosolimis condita atque dicata et tipicorum sen- [cf. 1. Par. 22, 6.] suum archana significaverint[c] et in his, quę ad Dei cultum pertinent, diuturni mini- [cf. 3. Reg. 7, 17.] sterii officium gestaverint; hae autem salva ratione cherubim sive boum et leonum, qui non ad adorandum, sed ad rerum futurarum significationem conditi sunt, non solum a quoquam sanctorum non conditę vel dedicatę, sed pene cunctorum divinę legis oraculorum testimoniis usquequaque sunt abdicatę. Haec quoque vasa, quae ad peragenda nostrae redemptionis mysteria sancta habet ecclesia, semper sunt fidelibus *necessaria [*fol. 100'.] semperque in divino cultu officiosa.

In vasis igitur Deo sacrificium, non in imaginibus, offertur, in vasis timiamata, luminaria vel cetera divinis cultibus apta, non in imaginibus, dedicantur: in quibus

a) *i. l. r. V.* b) *corr. e* vasibus; *sic et in sqq. V.* c) *corr. pro* aportenderint *quod deletum est V.*

1) *Cf. supra p. 80, l. 24.* 2) *Acta conc. Nicaeni II, in actionibus VI. et VII; Mansi l. c. XIII, 270. 302. 310. 378. 379. — Responsio Hadriani l. c. p. 33, c. XXXIX.* 3) *Cf. supra I, c. 20 (p. 45); c. 29 (p. 57); II, c. 26 (p. 85).* 4) *Cf. supra II, c. 28 (p. 89).* 5) *Cf. supra II, c. 27 (p. 86).*

tamen etsi quaedam imagines sunt, non ideo sunt, ut adorentur aut quasi sine his sacrorum charismatum munus vilescere queat, sed ut pulchrior his inpressis materiarum qualitas fiat. Denique sine imaginibus et lavacri unda[1] et sacri liquoris unctio[2] percipi et timiamata adoleri et luminaribus loca sancta perlustrari et corporis et sanguinis Dominici consecratio effici potest, sine vasis vero numquam. Nam et nostrae salutis auctor[a], cum et veteri Testamento terminum et novo initium poneret, non imaginem, cf. Matth. 26, 27. sed calicem accepisse perhibetur; et per prophetam Dominus non ait: 'Mundamini, Is. 52, 11. qui fertis imagines', sed: *Mundamini, qui fertis vasa Domini.* Babylonicus ergo rex cf. Dan. c. 5. non ob alicuius iniuriam imaginis corripitur, sed quia vasa[b] divinis cultibus officiosa, quae abavus de Iudaea adlata in delubris suorum posuerat idolorum religionis siquidem et reverentiae causa, inter comessationes[a] delubris eximi et usibus humanis exhibita peregrinari censuerit, et pręsago miraculi stupore adtonitus, quae sibi ventura essent, audivit et inter hostiles cuneos vitae pariter regnique iacturam sensit. Qui prophetas scit, ea, quae dicimus, cognoscit.

*fol. 101. XXX. *Contra eos, qui dicunt: 'Sicut divinae Scripturę libros, ita imagines ob memoriam venerationis habemus nostrę fidei puritatem observantes'[3].

Si hic error, quo divinę Scripturę libris imagines aequiperare nituntur, ceteris eorum erroribus conparetur, quamquam erga se sit magnę enormitatis, aliis vero conparatus, quibus eas et arcae Domini et corporis et sanguinis Dominici sacramento et crucis mysterio aequiperare nisi sunt[4], minor procul dubio reperitur, praesertim cum nec illis nec istis rite aequiperari possint; cum videlicet illae solius Dei altissimo archanoque ac pręsago indicio sint ante saecula praedestinatae et per momenta saeculorum ad humanae salutis emolumenta clementi exhibitione concessae habeantque auctores sanctos ac venerabiles viros virtutum lampadibus et miraculorum insignibus cf. Matth. 26, 26–28. 1. Cor. 11, 24. coruscantes vel certe ipsum Dominum, qui corporis et sanguinis sui mysterium sive crucis sacramentum nostrę saluti congruum concessit, — istę vero et gentilium auctorum vanitate prolatę sint et nullam salutis exhibitionem, nullam sacramenti alicuius mortalibus praerogativam adducant, sed oculis tantummodo faveant, per quos quasi per quosdam legatos gestarum rerum memoriam cordibus mandent.

Eo etenim tempore, quo Moyses cum populo Dei in heremo morabatur et prae-*fol. 101'. *cipiente Domino sacrę legis doctrinam et caeremoniarum sacratissimos ritus populo tradebat et genus humanum ad divini cultus eruditionem informabat, Cecrobs[5], quidam rex Atheniensium, demonico inlectus veneno rudes gentilium mentes ad imaginum simulacrorumque et ad vanorum deorum culturas excitavit; et quo tempore populus Dei mandata vitę percepit, hoc ille inliciendis animabus perpetuę mortis pocula et diuturni erroris seminaria praeparavit. De quo est illud Sedulii[6]:

*Quos lethale malum, quos vanis dedita curis*
*Attica Cecropei serpit doctrina veneni.*

Unde imaginum usus, qui a gentilium traditionibus inolevit, sacrę legis libris aequiperari nec debet nec valet, quia in libris, non in imaginibus doctrinae spiritalis

a) *i. l. r. V.* b) *2 litt. erasae sunt V.*

1) *I. e. baptisma.* 2) *I. e. confirmatio.* 3) *Acta conc. Nicaeni II, in actione IV; Mansi l. c. XIII, 19. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 42, c. I.* 4) *Cf. supra p. 91, not. 3—5.* 5) *Cf. Augustini De civitate Dei lib. XVIII, cc. 8—11; CSEL XL, 2, 276 sq.; Migne, Patr. Lat. XLI, 565 sq.* 6) *Sedulius, Carmen paschale I, vv. 39. 40; CSEL X, 18.*

eruditionem discimus. Non enim ait Paulus apostolus: 'Quaecunque picta sunt, ad nostram doctrinam picta sunt', sed ait: *Quaecunque scripta sunt, ad nostram doctrinam* [Rom. 15, 1.] *scripta sunt, ut per patientiam et consolationem Scripturarum spem habeamus ad Deum*; nec ait: 'Omnis pictura', sed: *Omnis Scriptura divinitus inspirata utilis est ad docen-* [2. Tim. 3, 16. 17.] *dum, ad arguendum, ad erudiendum, ut perfectus sit homo Dei, ad omne opus bonum instructus.* Quinquagesimo denique die post agni immolationem et maris rubri trans- [cf. Ex. 12, 3sq. 14, 22.] itum *Dominus in montem Sinai descendens* legem non pictam, sed *scriptam* Moysi [cf. ib. 19, 20. cf. ib. 31, 18.] dedit, et in *tabulis lapideis* non imagines, sed apices, qui indices rerum sive signa verborum *esse perhibentur, tradidit. [*fol. 102.]

Idem[1] quoque Moyses[a] originem[b] mundi[b] non pingendo, sed scribendo edocuit, et omnia, quae per spiritum prophetiae sive de praeteritis cognovit, ut ea, quae de mundi principio, de creatione hominis, de diluvio sive de ceteris patriarcharum per ordinem historiis promulgavit, sive quae praesenti sibi tempore fiebant, ut ea, quae per Balaam sive Balaac sive per ceteros, qui illi absentes erant, agebantur, con- [cf. Num. c. 22 sq.] perit[c], sive ea, quae de futuris Spiritus sancti flamine afflatus intellexit, ut est illud, quod de praevaricatione populi Iudaeorum sive de eorum captivitate vel etiam de [cf. Deut. c. 28. ib. 18, 15.] adventu Christi dixisse legitur, in quinque libris adnotans non pingendo, sed scribendo saeculis post futuris Domino imperante mandavit; nec de eo scribitur: 'Accepit picturas' sed: *Accepit librum Moyses et recitavit in aures populi verba libri.* Unde et [*Ex. 24, 7.] Apostolus scribit: *Lecto enim omni mandato legis a Moyse universo populo,* et post [Hebr. 9, 19.] pauca: *Ipsum quoque librum et omnem populum aspersit,* ut nosse possimus legislatorem [ib.] non fucatis picturis, sed saluberrimis[d] Scripturis usum fuisse.

Iosue etiam, successor eiusdem Moysi, qui cum populo Dei Iordanem sicco pede [cf. Ios. 3, 1 sq.] transiit et Cananitidis gentis prostratis regibus repromissionis terram filiis Israhel [cf. ib. v. 12. 13.] sorte divisit tipumque Mediatoris Dei et hominum gessit, qui transactis veteris legis [cf. 1. Tim. 2, 5.] ritibus per baptisma populum Dei *ad terram repromissionis adducit et prostratis [*fol. 102'.] vitiorum sive aeriarum potestatum[2] tyrannis patriae caelestis fidelibus praedia confert, [cf. Eph. 2, 2.] cuncta, quae tempore suo sibi vel populo, cui pręerat, contigerunt, scribendo potius quam pingendo memorię posteritatis mandavit.

Samuel quoque, magnę sanctitatis et excellentię vir, qui matri petenti post [cf. 1. Reg. 1, 11. 20.] magnam orationis instantiam divino munere conlatus est et ab ipsis cunabulis in Do- [cf. ib. 2, 11.] mini tabernaculo militia prophetali militavit et in deliniendis regibus exemplar extitit, [cf. ib. 15, 1. 16, 13.] historias iudicum sive Ruth vel etiam regum usque ad David non imaginibus, sed apicibus praenotavit.

Et post hunc per David res suo tempore gestę conscriptę sive caeterorum regum historiae aut per reges aut pęr prophetas, qui tunc temporis fuere, conscriptę usque ad Hieremiam, qui omnes regum historias in unum colligens Malachim[3] totum edidit, ad nostram usque memoriam, non per picturam, sed per scripturam delatę sunt.

Prophetę etiam singuli, qui libros habent, prophetias suas post futuris saeculis profuturas non in picturis, sed in scripturis constituere.

Unde et Daniel non in coloratis figuris, sed in libris intellexit numerum annorum, quo populus Dei in captivitate Babylonica detineri deberet. Ait enim: *Ego Daniel* [Dan. 9, 2.] *intellexi in libris numerum annorum, in quo factus est sermo Domini.*

a) *margini add. V.* b) *i. l. r. V.* c) *sic V A.* d) *i. l. r. et 4 litt. erasae sunt V.*

1) *Cf. ad sqq. usque ad l. 38. Isidori Etymologiarum l. VI, c. 2; Migne, Patr. Lat. LXXXII, 230.* 2) *Cf. infra l. III, c. 25.* 3) *I. e. Regum libros 3 et 4.*

David quoque sanctissimus prophetarum, qui de Christi incarnatione, nativitate,
*fol. 103. passione, *morte, resurrectione, gloria, regno, sicut ceteris patribus in eiusdem Domini
cf. Matth. 1, 1. secundum humanitatem genealogia praelatus est, ut videlicet idem Dominus filius David
nuncupetur, ita etiam ceteris uberius apertiusque cantavit, ita in persona Christi dixisse
Ps. 39, 8. legitur: *In capite libri scriptum est de me.* Non enim ait: 'pictum', sed: *scriptum;*
nec: 'in capite parietum' sive 'tabularum', sed: *in capite libri.* In capite itaque
Gen. 1, 1. libri Geneseos, qui utique cunctorum librorum caput est, ita scribitur: *In principio
crearit Deus caelum et terram.* In principio [1], id est in Filio. Ipse enim Iudaeis inter-
Ioh. 8, 25. rogantibus, quis esset, respondit: *Ego sum principium, quia*[a] *et loquor vobis.* Potest
etiam et in hoc versu primi psalmi principium intelligi, qui de Christi incarnatione
adoritur, et per *octavam speciem definitionis,* quam dialectici *cat aferesin to enentio*[b],
cf. Ps. 1, 1. *id est per privantiam contrarii eius, quod definitur*[2], Christum *non abisse in consilio*[c]
*impiorum,* id est detestabiles cogitationes, quas sibi genus humanum peculiariter vin-
ib. dicat, non habuisse demonstrat; et *in via peccatorum non stetisse,* id est actus
vitiosę conversationis penitus evitasse, sed in mundo venientem mundi vitia inmacu-
ib. lata conversatione transisse praedicat; nec eum *in cathedra pestilentię sedisse,* id
est doctrinas abominabiles, quę pestilentis dogmatis venena disseminant[d], sed mundi
vulnera medicabili praedicatione sanasse declarat, eumque tribus illis modis, quibus
*fol. 103'. humanos constat provenire errores, cogitatione, facto *videlicet et dicto, modis omnibus
ib. v. 1. 4—6. caruisse commemorat declaratque eum nec *impium* fuisse, qui in Deum peccasset,
cf. Ioh. 6, 38. cf. 1. Petr. 2, 22. eo quod nequaquam in Deum peccaverit, qui semper utique voluntatem Patris fecerit,
Ioh. 14, 30. nec *peccatorem,* qui in se deliquerit, qui utique ait: *Venit enim princeps mundi
Ps. 1, 1. 5. huius et in me non invenit quicquam,* nec pestilentem, qui nunquam proximum de-
cf. Luc. 19, 10. populatus sit atque lęserit, qui in hoc venit, ut *salvum faceret quod perierat.* Haec
enim figura apud grammaticos pro eo, quod *singula*[3] *verba singulis quibusque apte
clausulis ibi subiunguntur, ypozeusis,* et pro eo, quod dictiones plures simili modo
finiuntur, ut: abiit, stetit, sedit, omoeonteleuton nuncupatur. Merito igitur hic psalmus,
qui est caput libri et in cuius capite de Christo scriptum est, titulo caret, sive quia
cf. Ioh. 1, 1. 8. 25. capiti nostro, quod est Christus, nihil praeponi debet, qui est verum principium; sive
quia hic psalmus ceterorum psalmorum tituli et, ut ita dixerim, pręfationis locum
tenet, quoniam, quamquam alii psalmi de Christo multa dicant, nullus tamen de eius,
quae fuit in terris, conversatione tam evidenter loquitur. Qui, cum eum per octavam
speciem definitionis per ea, quae non fecerit, beatum definierit, protinus ad secundam
nihilominus definitionis speciem, quae ab artigraphis enneomatice [4], id est notio, dicitur,
convolavit et per ea, quae egit, quasi per quędam signa in notitiam devocata, non
Ps. 1, 2. quid sit, sed quid egit, specialiter indicavit dicens: *Sed in lege Domini fuit voluntas
eius,* et cetera.

*fol. 104. Quia vero paulo longius capitis libri dulcedine capti a causa sece*dentes evagati
sumus, restat, ut ad propositum redeamus.

Veniamus nunc ad evangelia! Videamus utrum evangelistę an ipse Dominus
Luc. 3, 4. imaginum an Scripturarum fecerint mentionem? Ait enim evangelista: *Sicut scriptum
est in libro sermonum Esaiae prophetae. Scriptum* dixit, non 'pictum', et *in libro,* non

a) ia *i. l. r. V.* b) cata feresin atogenentio *VA, i. e.* κατ' ἀφαίρεσιν τοῦ ἐναντίου. c) *sic VA.*
d) *supplendum* non habuisse *vel simile aliquid.*

1) *Ad sqq. usque ad l. 37. cf. Cassiodori Expos. in Psalt., Ps. 1; Migne, Patr. Lat. LXX, 25 sq.* 2) *Sic apud Boetium De diffinitione lib.; Migne l. c. LXIV, 904.* 3) *Sic apud Bedam, De schematis et tropis s. Script. lib.; Migne l. c. XC, 177.* 4) *I. e.* ἐννοηματική.

'in quadam materia'. Et idem Dominus ac Redemptor noster, dum antiqui hostis machinamenta[1] destrueret sive in plurimis suae praedicationis locis Scripturarum, non picturarum exempla protulisse perhibetur. Et[2] dum mulier in adulterii reatu conprae- (cf. Ioh. 8,3 sq.) hensa eique stipante caterva oblata fuisset, et Pharisaei illius deceptione pleni syllogismi, qui a saecularium litterarum magistris afieton, id est inevitabilis, nuncupatur, cornua evitans, qui nec crudelis esset sanguinisque effusionem consentiens, qui per severitatem legalis rigoris adulteram lapidare iussisset, nec legis transgressor peccatorumque fautor, qui contra legis sententiam eandem indemnem dimittere iussisset, sed iustus et mansuetus gravissime eos propositionis telo utpote caelestis philosophus perculisset, illis sua quibusque facinora audire timentibus altero post alterum abeuntibus *digito in terra* non pinxisse, sed *scripsisse* perhibetur, ut, cuius digito olim in (cf. ib. 8, 6. cf. Ex. 31, 18.) lapide propter significandam *duritiam cordis* Iudaeorum lex scripta est, ipsius nihilo- (cf. Matth. 19, 8.) minus *digito in terra* cordis gentilium, quae divini verbi semina accipiens fructus (Ioh. 8, 6.) dignos *suo conditori quotidie affert, evangelica lex scriberetur, quatenus et per lapi- (*fol. 104'.) deas tabulas rigor veteris Testamenti et duritia Israhelitica gentis et per terram, quae digito Domini scripta est, gentilium ad credendum et ad fructus adferendos mollia corda sive suavitas Testamenti novi innueretur.

Apostoli denique, de quibus per prophetam dictum est: *Quam pulchri sunt pedes,* (Is. 52, 7.) *qui adnuntiant pacem et praedicant salutem,* qui *euntes ibant et flebant mittentes semina* (Ps. 125, 6.) *sua,* qui per multas videlicet temporales tribulationes divini verbi semina iaciebant et *cum exsultatione venturi* sunt ad illud generale examen *portantes manipulos,* populos videlicet per suam praedicationem ad fidei documenta conversos, non imagines, sed epistolas ad diversas mundi partes destinasse leguntur; nec per picturas genus humanum ab idolorum cultibus ad vere fidei puritatem revocavere, sed per scripturas, quibus Redemptor sensum aperuit, non ut intellegerent picturas, sed scripturas. Scriptum est enim: *Tunc aperuit illis sensum, ut intelligerent scripturas.* In evangelio quoque (Luc. 24, 45.) legitur: *Multa quidem et alia signa fecit Iesus in conspectu discipulorum suorum, quae* (Ioh. 20, 30. 31.) *non sunt scripta in libro hoc. Haec autem scripta sunt, ut credatis, quoniam Iesus est Filius Dei, et ut credentes vitam habeatis in nomine eius.* Iohannes quoque, qui de (cf. ib. 13, 25. 21, 20.) archano Dominici pectoris nectarea hauriens fluenta caelestia pocula arentibus cordibus propinavit, dum caesareis iussibus in Pathmos insula *religatus Dominici calicis (cf. Apoc. 1, 9. cf. Matth. 20, 23.) gustum ante sibi promissum acciperet et caelestibus plenus mysteriis secreta quaedam (*fol. 105.) Domino revelante audiret seu cerneret, scribere ea in libro, non pingere iussus est. (ib. v. 10. 11.) Et in *septem ecclesiis* unam, sanctam, catholicam sive apostolicam ecclesiam[3] septi- (ib. v. 4.) formis gratiae Spiritu plenam non pingendo, sed scribendo admonuit. Dictum enim illi supernae vocis tonitruo est: *Quod vides, scribe in libro, et mitte septem ecclesiis.* (ib. v. 11.)

Unde datur intellegi, non picturas, sed[a] scripturas ad nostre fidei eruditionem esse conecessas. Quam ergo sit incautum quamque a ratione remotum dicere: 'Sicut divinae Scripture libros, ita imagines ob memoriam venerationis habemus', facile intelligere potest, quisquis divinarum Scripturarum cognitionem habet.

In illis inveniuntur arma, quibus contra adversa confligatur; quibus vitia reprimantur; quibus virtutes erigantur; quibus gulae concupiscentia vigiliis et conpunctione cordis reprimatur; quibus fornicatio contritione cordis et corporis afflictione, orationum instantia, laboris exercitio metuque suppliciorum vel amore aeternae patriae refrenetur; quibus invidia amore fraternae dilectionis et caelestis regni desiderio, quod non nisi

a) *4 litt. erasae sunt V.*

1) *Cf. supra p. 89, l. 43.* 2) *Ad sq. cf. Hieronymi Comment. in Matth. l. III, c. 19; Migne, Patr. Lat. XXVI, 138. Eiusdem Ep. LXIX, c. 2; CSEL LIV, 680; Migne l. c. XXII, 655.* 3) *Ex symbolo Constantinopolitano a. 381.*

concordes adipiscuntur, superetur; quibus ira modestissimae patientiae gravitate et acumine rationis et aequanimitatis munere frangatur; quibus avaritia elemosynis et spe *fol. 105'. aeternę rętributionis *calcetur: quibus tristitia fraternis alloquiis, assiduis lectionibus vel orationibus pellatur; quibus arrogantia metu amittendarum[a] virtutum, cum qua illae haberi non possunt, et accessus vanę gloriae, qui est virtutum inimicus, secluditur; in quibus superbia metu diabolicę ruinę et exemplo humilitatis Christi conteritur. In Gal. 5, 22. 23. illis inveniuntur instrumenta[b] fructus[b] iustitiae, id est *caritas, gaudium, pax, patientia, longanimitas, bonitas, benignitas, fides, modestia, continentia.* In illis invenitur medella, qua nec sapientes in sua sapientia gloriantes nec fortes in sua fortitudine confisi periclitentur nec simplices sive infirmi sua inpossibilitate deiciantur; qua nec lętos nimia laetitia extollat nec tristes nimia animi contritio afficiat; qua nec divites rerum opulentia elatos efficiat nec pauperes rerum indigentia frangat. In illis invenitur norma, per quam instituitur[c], qualiter praelati erga subditos et subditi erga praelatos agere debeant, qualiter coniugia diligantur, qualiter saecularia consilia prudenti deliberatione tractentur, qualiter patria defendatur, hostes pellantur, extranearum domesticarumque rerum administratio habeatur, et, ut cuncta breviter conplectar[1], in illis et animae perpetuus cibus et praesentis vitae doctrina et sapientia, quae decor est vitae, et vitae perpetuae documenta continentur. Est enim thesaurus nullo bono carens, *fol. 106. omnibus bonis redundans, ad quem quisquis devotus accedit, quicquid *fideliter quaerit, feliciter se adquisisse gaudet.

Esto[2], mundanę sapientiae ęt saecularis scolae quemquam[d] amor oblectat, accedat ad divinae legis armaria, quae sapientes mundi sicut meritorum celsitudine, ita etiam tempore praecedit, et liberalium studiorum profunditates, quas scit, cognovisse, et quas nescit, invenisse se gaudeat. Illic inveniet et rectę loquutionis decorem, ethimologias nominum, schematum varietates, tropicas perplexiones. De quibus beatus Augustinus[3] ait: *Sciant autem litterati modis omnium loquutionum, quos grammatici Gręco nomine tropos vocant, auctores nostros usos fuisse. Quos tamen tropos, id est modos loquutionum, qui noverunt, agnoscunt in litteris sanctis, eorumque scientia ad eas intellegendas aliquantulum adiuvantur.* Inveniet etiam historias, metra, quae omnia propriç artis grammaticae sunt.

Sed dicet fortassis aliquis: Non illic metrorum scansiones et temporum certas dimensiones invenio. Cognoscat multa in divinis Scripturis metra, plures rhithmos esse, sed translatio linguae non eadem sinit habere temporum intervalla in peregrina, quae habentur in propria, cum tamen eosdem sensus easdemque rerum proprietates habeat, quia et si quis nobis debitor aurum reddat, non multum distat, cum non unius sit monetę cum illo, quod acceperat, si tamen unius sit ponderis uniusque fulgoris. Nam ut beato Hieronimo[4], Hebraicę linguae peritissimo, docente didicimus, quaedam *fol. 106'. divinę Scrip*turae in Hebręo dactilo spondioque, quaedam anapesto, quaedam vero iambo iuxta artis rigorem decurrunt.

Illic[5] etiam inveniet nitorem et copiam eloquentiae, genera causarum et status; illic exordia, quibus benivoli, dociles vel adtenti auditores fiunt; illic narrationes

a) *i. l. r. V.* b) *sic VA.* c) instruitur *A.* d) *an corrigendum* quemquem? (*cf. l. 19*).

1) *Cf. supra p. 27, n. 3.* 2) *Ad sqq. usque ad p. 98, l. 9. cf. Cassiodori Expos. in Psalt. praef. c. 15; Migne LXX, 20.* 3) *Augustinus, De doctrina christiana lib. III, c. 29; Migne l. c. XXXIV, 80; quem cit. Cassiodorus l. c.* 4) *Hieronymus, Praef. in lib. Iob; Migne l. c. XXVIII, 1140; cf. Cassiod. l. c. 19/20.* 5) *In sqq. septem, quae dicuntur, artes liberales earumque elementa in sacra Scriptura ubilibet reperienda enumerantur:*

apertas et breves, clausas etiam et longas, quae non nisi Spiritu sancto reserante panduntur; illic conclusiones[a], quibus proprietas rerum monstratur, argumentationes[b], quibus animi audientium concitantur ad implenda ea, quae dicuntur; illic leges sive sententiae, illic *magna*[1] *granditer, parva summisse, mediocria temperate* promuntur; illic prosopopeian, ethopeian vel omnes figuras loquutionum, quae a rhetoribus traduntur, inveniet et plures illis augustiores, quae percepisse se gaudebit, ad quas nec grammaticorum nec rhetorum scola pertingere potuit. Illic quoque inveniet isagogas, quae ad inquirendas res lectorem utiliter introducunt; categorias, quae prędicamentorum utilitate ad investigandas res excellunt; definitiones vel modos syllogismorum, quae subtili indagatione ea, de quibus dubitatur, adfirmant; topica, quae, dum sint fontes sensuum et origines dictionum, omnibus communiter, grammaticis videlicet, poetis, oratoribus vel etiam philosophis argumenta praestant, quae non solum scolastico, sed etiam vulgari et tumultuoso sermoni perpetuo cohęrent. Nam quamquam tumultuosus, quamquam vulgaris sit sermo, si pro quibuslibet *vitae *fol. 107. utilitatibus profertur, ad topica veniet. Per ea quasi per quaedam magisteria locales regulas, quibus evagari aut non possit aut non debeat, inveniet; in illis etiam terminum, qui[c] sine sensus dispendio transgredi difficile sit, se reperisse cognoscet. Et ut cuncta breviter dicam, omnis sermo, nisi ad topica venerit, indefinitus procul dubio remanebit. Illic periermenias, quarum scrupulosis semitis et laciniosis diverticulis profunditas inveniendorum sensuum dubiorumque adfirmatio invenitur quibusque syllogismorum vel ceterarum argumentationum silva exoritur, quae omnia proprie artis sunt dialecticę, illic in numeris per arithmeticam artem archana sensuum profunditatesque reperiet, quoniam dicente eadem Scriptura *omnia in mensura et numero et pondere* Sap. 11, 21. Deus fecit. Illic etiam musicae non solum consonantias instrumentaque, quibus plerique sanctorum patrum usi sunt, sed etiam repertorem[2] inveniet. Inveniet quoque terrarum situs dimensionesque, quae proprie artis sunt geometricae. Nec non et quorundam siderum cursus et positiones et temporum varietates, mensium[d] annorumque sive horarum curricula, diem etiam[e] et causam conditionis siderum, quae proprie artis sunt astronomiae, illic reperisse se studiosus quisque cognoscet.

Sed dicit forte aliquis: ‘Nec nomina principaliter disciplinarum nec uniuscuiusque disciplinę singillatim partes nec unius*cuiusque partis membra singillatim in sacris *fol. 107'. litteris inveniuntur’. Quibus breviter respondendum est omnia in Scripturarum sanctarum amplissimis pratis per partes inveniri posse, quae artigraphi in suorum hortorum areolis posuere. Inveniuntur, inquam[3], in[b] virtute sensuum, non in promulgatione verborum; in radicum profunditatibus, non in foliorum lapsibus. Sic enim in profunditate divinarum Scripturarum liberales artes ab studiosis quibusque cernuntur, sicut vina in vitibus, segetes in seminibus, frondes in radicibus, fructus in ramis arborumque magnitudines sensu contemplantur in nucleis. Est plane divina Scriptura verax, est fixa,

a) *i. l. r.; deinde 5 litt. erasae sunt V.* b) *i. l. r. V.* c) *sic V A; i i. l. r. V.* d) mensum *corr. e* mensuum *V;* mensum *A; emendavit Tilius.* e) *9 litt. erasae sunt V.*

*grammatica et rhetorica (l. 7), dialectica (l. 22), arithmetica (l. 22), musica (l. 24), geometria (l. 26), astronomia (l. 29). Cf. Cassiodori De artibus ac disciplinis liberalium litt.; Migne l. c. LXX, 1149—1219. Eiusdem De institutione divin. litt. c. 27; Migne l. c. 1140 sq. Augustini De doctr. christ. l. II, c. 27 sq., l. IV, c. 2 sq.; praesertim l. II, c. 42, l. III, c. 29; Migne l. c. XXXIV, 55 sq. Isidori Etymologiarum l. I, c. 2; Migne l. c. LXXXII, 74. Cf. quae disseruimus N. A. XXXVII, 495 sq.* 1) *Cf. Augustin. l. c. l. IV, c. 17 sq.; Migne l. c. XXXIV, 104 sq. Cicero, Orator c. 29, cf. supra p. 6, l. 4.* 2) *I. e. Iubal; Gen. 4, 21.* 3) *Cf. supra p. 27, n. 3.*

est casta, est caelestis magisterii instrumentum et aeterna praedicatio purissimo nitens
Ps. 118, 105. eloquio, est lux mortalium dicente propheta: *Lucerna pedibus meis verbum tuum, Do-*
Hebr. 4, 12. *mine, et lumen semitis meis;* est vivax et mori nesciens dicente Apostolo: *Vivus est*
*Dei sermo et efficax et penetrabilior*[a] *omni gladio ancipiti et pertingens usque ad divi-*
*sionem animae ac spiritus;* est tenebrarum discussio Salomone adtestante, qui ait:
cf. Prov. 6, 23. *Lucerna est mandatum legis et lux vitae et increpatio et disciplina;* de quo per Esaiam
cf. Is. 26, 9. dicitur: *De nocte spiritus meus vigilat ad te, Deus, quia lux praecepta tua sunt super*
*terram.* Semper enim vitalia iubet, noxia prohibet, terrena removet, caelestia per-
suadet. Est, inquam [1], fons aethereo de margine scaturiens, de quo quanto amplius
*fol. 108. hauritur, tanto minus *expenditur, et quanto in plures partes derivatur, tanto amplius
in sensibus[b] augmentatur; est pecuniae marsupium, de quo nec ea, quae dantur,
amittuntur nec diminutionem assiduus dandi usus affert, sed quanto inde amplius dandi
devotione eicitur, tanto illud magis magisque conpletur.

Nihil igitur horum, quae perstrinximus, sive his similium, quae brevitatis studio
praetermisimus, in imaginibus, o imaginum adorator, o rerum insensatarum cultor,
invenire posse te constat. Quae dum his omnibus meritorum[c] praerogativis careant,
dolendus potius quam mirandus es, quur eas divinae Scripturae libris, in quibus tot
bona reperiuntur, aequiperare affectes? Tu, qui fidei tuae puritatem in imaginibus
conservare te dicis, supplex eis adstare memento cum timiamatibus; nos praecepta
Domini solerti indagatione perquiramus in divinę legis codicibus! Tu luminaribus per-
lustra picturas; nos frequentemus divinas Scripturas! Tu fucatorum venerator esto
colorum; nos veneratores et capaces simus sensuum archanorum [2]! Tu depictis demul-
cere tabulis; nos divinis mulceamur alloquiis! Tu figuris rerum insta, in quibus nec
cf. Ps. 113, 5-7. visus nec auditus nec gustus nec odoratus nec tactus est; nos instemus divinae legi,
quae est inrepraehensibilis, in qua testimonium Domini iustitiae sive pręcepta, timor
sive iudicia eius inveniuntur!

*fol. 108'. Quae singula pulchre psalmographus per sep*timam definitionis speciem, — quam
dialectici [3] cata metaforan, id est 'per translationem', vocant, eo quod rem aliquam brevi
praeconio, quae sit, ostendit — sub senarii [4] numeri perfectione, — qui iuxta arithmeticae
experientiam disciplinę perfectus habetur, eo quod suis partibus dimensus et his iterum
in unum redactis absque ullo detrimento aut incremento sui in se redit, — ita definivit
ib. 18, 8—11. dicens: *Lex Domini inrepraehensibilis, convertens animas; testimonium Domini fidele,*
*sapientiam praestans parvulis. Iustitiae Domini rectę; laetificantes corda; praeceptum*
*Domini lucidum, inluminans oculos. Timor Domini sanctus, permanens in saeculum*
*saeculi; iudicia Domini vera, iustificata in semetipsa, desiderabilia super aurum et*
*lapidem pretiosum multum et dulciora super mel et favum.* Quae omnia ideo senarii
numeri perfectione decorantur, quia, quamquam quodammodo inter se distare videantur,
singula tamen ad perfectionem legis, qua viri sancti perfecti efficiuntur, pertinent,
e quibus, sicut uno substracto sextus numerus minime adimpletur, ita si aliquid de-
trahatur, perfectionis integritas mutilatur.

*Lex* enim *inrepręhensibilis* est, quia perfecta veritate consistit, quae per Salva-
Matth. 5, 17. torem non repraehensa, sed potius probatur inpleta: *Non veni,* inquit, *legem solvere,*
*sed adimplere.* Et ut nosse possemus evangelium quoque legem Domini esse et duobus

a) penetrabilior om *i. l. r. V.* b) in sensibus *superscr., deinde 5 litt. erasae sunt V.* c) meri-
torum prae *i. l. r. V.*

1) *Cf. supra p. 27, n. 3.* 2) *Cf. supra p. 97, l. 22.* 3) *Ad sqq. usque ad p. 99, l. 38. cf. Cassiodori Expos. in Psalt., Ps. XVIII; Migne, Patr. Lat. LXX, 140 sq.* 4) *Cf. usque ad l. 31. Augustini De Genesi ad litteram l. IV, c. 2; Migne l. c. XXXIV, 296.*

Testamentis, novo videlicet et veteri, legem consistere, *adiunxit: *Convertens animas,* Ps. 18, 8. *fol. 109.
quoniam veteris Testamenti pagina rigorem habet inreprachensibilis severitatis, novi
vero convocationem et mansuetudinem, per quam errantes corrigantur et ad Christi
gratiam animarum conversio fiat. *Testimonium* ergo *Domini fidele,* quoniam, quae- ib.
cumque pollicetur Deus, plenissima veritate conplentur. Quod testimonium *sapientiam* ib.
*praestat parvulis,* non utique superbis nec tumida se elatione iactantibus, sed his par-
vulis, de quibus Apostolus dicit: *Nolite pueri effici sensibus, sed malitia parvuli estote.* 1. Cor. 14, 20.
Dat itaque testimonium Pater, dat Filius, dat et Spiritus sanctus; et sicut sunt unius
essentiae et naturę, ita etiam in reddendo testimonio sublimes. De Patre in evangelio
legitur, quod testimonium de Filio perhibuerit; de Filio autem Apostolus ad Timo- cf. Matth. 3, 17.
theum scribit: *Praecipio tibi coram Deo, qui vivificat omnia, et Christo Iesu*[a], *qui testi-* 1. Tim. 6, 13.
*monium reddidit sub Pontio Pilato;* de Spiritu quoque sancto idem Apostolus dicit:
*Nam et ipse Spiritus testimonium perhibet spiritui nostro. Iustitiae* itaque *Domini rectę* Rom. 8, 16. Ps. 18, 9.
ideo dicuntur, quia non aliter cognoscitur fecisse quam docuit, nec aliud illi in ore,
aliud in opere est. *Laetificantes sunt corda,* quia iustorum mentes aeternorum prae- ib.
miorum conlatione demulcent. Quorum praemiorum perceptione confisus erat ille, qui
dicebat: *De reliquo reposita* *est *mihi corona iustitiae, quam reddet mihi Dominus in* 2. Tim. 4, 8. *fol. 109'.
*illa die, iustus iudex.* *Nam *praeceptum Domini* recte *lucidum* dicitur, sive quia *a Patre* Ps. 18, 9.
*luminum* procedit, sive metonimice, quod lucidos efficiat. *Inluminat* etiam *oculos,* non Iac. 1, 17.
carnales, quos nobiscum animantia communes habere noscuntur, sed interiores, qui divini
muneris iubare spiritaliter perlustrantur. *Timor* autem *Domini sanctus, permanens in* Ps. 18, 10.
*saeculum saeculi:* mista est cum pavore dilectio, quae usu saeculari reverentia nuncu-
patur. In omni ergo sanctitate versatur, qui suum iudicem et timere cognoscitur et
amare. Inter timorem namque Domini et formidinem humanam hoc interest, quod
formido humana cum tempore commutatur, — de ea, ni fallor[1], dictum est: *Perfecta* 1. Ioh. 4, 18.
*caritas foras mittit timorem* —, timor autem Domini a proprio statu nulla temporali
conversione mutatur, sed in idipsum sinceritate bonę conscientię perseverat. Porro
*iudicia Dei,* quae et *vera* et *iustificata in semetipsa* a propheta describuntur, mandata Ps. 18, 10.
sunt eius, quae in veteri et novo Testamento conscripta habentur, quia revera ex
iudicio sunt prolata. *Vera,* inquam[1], metonimice, et *iustificata,* quia veraces et iustifi-
catos observatores suos efficiunt. Inter iudicium tamen Dei et iudicia eius hoc interest,
quod iudicium numero singulari illud generale examen est, iudicia vero eius numero
plurali sacramenta sunt, quae in duobus Testamentis, *non in imaginibus nec in pic- *fol. 110.
turis inveniuntur. Quae idem psalmographus per schema, quod Grece auxesis, id est
augmentum, eo quod paulatim ad superiora concrescat, ita expressit dicens: *Desidera-* ib. v. 11.
*bilia super aurum et lapidem pretiosum multum et dulciora super mel et favum.* Sicut
enim lapides pretiosi auro praeferuntur in pretio, ita nimirum auro et lapidibus pre-
tiosis mel et favum dulcedine praefertur. Per[2] hanc enim figuram idem psalmista
susceptorem suum, gloriam etiam et exaltantem caput suum Dominum esse decantat
dicens: *Tu autem, Domine, susceptor meus es, gloria mea, et exaltans caput meum,* et ib. 3, 4.
Apostolus ait: *Quis nos separabit a caritate Christi? tribulatio? an angustia? an per-* Rom. 8, 35.
*secutio? an fames? an nuditas? an periculum? an gladius?* in qua per augmenta no-
minum rei magnitudo sensim succrescit. Cui quamquam vicina sit figura, quae Grece

a) ihesu *VA unico hoc loco sic scr.*

1) *Cf. supra p. 27, n. 3.* 2) *Ad sq. usque ad p. 100, l. 8. cf. Cassiodori Expos. in Psalt., Ps. III; Migne l. c. LXX, 44. Augustini De doctrina christiana l. IV, c. 7; Migne l. c. XXXIV, 93.*

climax, Latine gradatio dicitur, quando positis quibusdam gradibus sive in laude sive in vituperatione semper adcrescit, ab ea tamen plurimum distat, quod auxesis sine ulla iteratione nominum rerum procurat augmenta, climax vero postremum verbum, quod est in primo commate positum, in sequenti membro modis omnibus repetit sicque Rom. 5, 3-5. velut catena aliud semper in alio nectitur, ut est illud Apostoli: *Scientes, quod tribulatio* *fol. 110'. *patientiam operatur, *patientia probationem, probatio spem; spes autem non confundit;* ib. 8, 29. 30. item illud: *Nam quos praescivit et praedestinavit, eos et vocavit; et quos vocavit, illos et iustificavit; quos autem iustificavit, illos et glorificavit.*

Nam si forte tu, amator vel potius adorator imaginum, interiore pectoris rancore submurmures dicens: 'Quid necesse est tantum per schemata evagari?' cognosces ea nobis amabiliora imaginibus sive pictis tabulis tuis esse et ideo tantum in illis [nos][a] evagatos esse. Has etenim dulcedines, has refectiones in Scripturis sive in Scripturarum schematibus nos sive ceteros Scripturarum amatores reperire cognosce, quas tu sive socii tui in figuris, neque in tabulis, in quibus cordis tui puritatem servare te dicis, penitus non reperies.

XXXI. Quod contra Dominicae vocis imperium faciunt hi, qui parentes suos anathematizant[1], et, si secundum eorum opinionem prodecessores eorum heretici fuere, isti ab hereticis geniti, docti et consecrati sunt; sive: De non iudicandis his, qui de saeculo recesserunt; vel: Quantum istorum error a parentum errore dissentiat, cum videlicet illi imagines frangere, isti adorare censuerint.

Denique illi, qui eas corpori et sanguini Dominico coequare praesumunt[2], tanto *fol. 111. *illarum instigantur amore, ut etiam parentes suos, qui eas sprevisse noscuntur, anathematizare non dubitent errorem errori nectentes, cum videlicet et illis incongruam et inordinatam exhibeant adorationem et his, vel a quibus per carnis materiam propagati sunt, vel hos[b], per quorum consecrationem et baptismi sacramentum et cetera[c] charismata[d] sumpsere, inoportunam ingerant exsecrationem. Nam si secundum illorum vesaniam omnes imaginum adoratione carentes heretici sunt, constat maiores eorum, qui eas non adoravere, hereticos fuisse. Qui si heretici fuere, neque consecrationes faciendi neque manus inponendi potestatem habuerunt. Qui si hanc non habuerunt, hi, qui ab eis hanc se accepisse putant, neque consecrationem neque manus impositionem habent. Item si prodecessores eorum, ut illi aiunt[3], anathemathis colligatione digni fuerunt, ligandi solvendique potestatem non habuerunt. Quam si non habuerunt, omnia, quaecunque ab eis in ecclesia gesta sunt, cassanda sunt. Si omnia abnuenda sunt, gradus et ordinationes abnuendi sunt. Si igitur prodecessores illorum anathematis colligatione digni fuerunt, istorum gradus et ordinationes cassanda sunt. Non enim cf. Matth. 18, 18. scismaticis et anathematis vinculo conligatis ligandi solvendique, sed idoneis et ca- *fol. 111'. tholicis potestatem a Domino legimus esse concessam. Parentibus *interea honorem in- cf. Ex. 20, 12. Ecclus. 7, 29. pendendum non solum legalis, prophetica et apostolica, verum etiam evangelica ad- Eph. 6, 2. Matth. 15, 4. monitio docet dicente Domino: *Honora patrem tuum et matrem tuam.* Qui enim et per paginam veteris Instrumenti et per sui corporis praesentiam hoc salutare prae-

a) *deest VA.* b) *sic VA; del. videtur.* c) *2 vel 3 litt. erasae sunt V.* d) *13 vel 14 litt. erasae sunt V.*

1) *Acta conc. Nicaeni II, in actionibus I, VI—VIII; Mansi XII, 1016; XIII, 206 sq. 375. 398. 403. 411. 415. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 38, c. LI.* 2) *Cf. supra II, c. 27 (p. 87).* 3) *Cf. Mansi XIII, 398; cf. supra n. 1.*

ceptum contulit, idem Mosaico ore promulgavit dicens: *Benedictus, qui honorat patrem* cf. Deut. 5, 16. *suum et matrem suam;* et e contrario: *Maledictus, qui non honorat patrem suum et* ib. 27, 16. *matrem suam.*

Unde perpendendum est et magnopere animadvertendum, quantae sit arrogantiae quantaeque temeritatis et, ut ita dixerim[1], sceleris parentes anathematizare, si ille maledictioni subiacet, qui eos convincitur non honorare. Nam cum lex dicat: *Non* Lev. 18, 7. *reveles turpitudinem patris tui* et Apostolus: *Filii, obedite parentibus vestris,* isti Eph. 6, 1. utrique praecepto reluctari videntur, cum nec turpitudinem celare nec honorem nituntur inpendere. Sacri igitur canones de non contempnendis parentibus omni occasione seclusa, hanc videntur protulisse sententiam: *Quicunque[2] filii a parentibus sub pretextu divini cultus abscedunt nec debitam reverentiam dependunt illis, anathema sint.* Si vero hi, qui eis debitam reverentiam non inpendunt, anathematizantur, quo putas damnationis vinculo, qui eos anathematizant, connectantur? Saluberrimus namque a sanctis patribus ecclesiis traditus *usus est pro defunctorum spiritibus Dominum deprecari; *fol. 112. quem nos cum sancta, omni[a], catholica et universali ecclesia amplectentes non solum pro nostrorum parentum, verum etiam pro amicorum fidelium, qui nos in pace Dominica praecesserunt, spiritibus clementissimam Domini pietatem exposcimus. cf. canon missae. Cui venerande et ecclesiasticae constitutioni non mediocriter contraire videntur, qui defunctorum parentum spiritus non orationibus adiuvare, sed anathematis vinculo conligare nituntur; et qui orare etiam pro inimicis apostolicae eruditionis documento iubentur, cf. Rom. 12, 14. pro suis hoc facere parentibus reluctantur. Nos nostris secundum ecclesiasticum usum per orationum et elemosynarum instantiam deposcimus veniam, illi suis per inanium conciliorum conventus exoptant poenam. Nos nostris quietem exposcimus per missarum solemnia, illi suis ingerunt convicia per inordinata concilia. Nos nostrorum[b] memoriam facimus in oratione, illi suis anathema iaciunt cum quadam[b] abdicatione. Nos nostrorum spiritus requie potiri oramus in sinu Abrahae, illi suorum optant damnari cf. Luc. 16, 23. animas cum Arrio, Sabellio, Dioscoro, Nestorio et Euticete. Nos nostros conlocari postulamus parentes inter agmina beatorum, illi suos inter obstinatas turbas hereticorum.

Quae cum ita se habeant, constat eos duplex in hac parte patrare deliquium, cum et parentibus honorem derogent contra Dominicae *vocis imperium et contra *fol. 112'. Apostoli sententiam his, qui a seculo migraverunt, temerarium conentur inferre iudicium. Quod non sit ergo temere iudicandum de his, qui iam e saeculo migraverunt, vel de rebus ad Deum solum pertinentibus, haec est beati Pauli sententia: *Nemo* Rom. 14, 7-13. *nostrum sibi vivit, et nemo sibi moritur. Sive enim vivimus, Domino vivimus; sive morimur, Domino morimur. Sive enim vivimus, sive morimur, Domini sumus. In hoc enim Christus resurrexit a mortuis, ut et[c] vivorum et mortuorum dominetur. Tu autem quid iudicas fratrem tuum, aut quare spernis fratrem tuum? Omnes enim stabimus ante tribunal Dei. Scriptum est enim: Vivo ego, dicit Dominus, quoniam mihi flectet[d] omne* cf. Is. 45, 23. *genu, et omnis lingua confitebitur Deo. Itaque unusquisque nostrum pro se rationem reddet Deo. Non ergo amplius iudicemus; sed hoc iudicate magis, ne ponatis offendiculum fratri vel scandalum.* De qua re etiam sanctae ecclesiae Romanae antestes

a) *superscr. V.* b) *i. l. r.; deinde 2 vel 3 litt. erasae sunt V.* c) *superscr. V.* d) *sic VA.*

1) *Cf. p. 27, n. 3.* 2) *Concilii Gangrensis can. XVI; quem citat auctor ex collectione Dionysio-Hadriana q. v. (Migne, Patr. Lat. LXVII, 159), non ex Hispana q. v. (Migne l. c. LXXXIV, 114).*

Anastasius Anastasio imperatori sic perhibetur scripsisse[1]: *Ne quod sit in hoc offendiculum in ecclesia, dum, quod facere non possumus, de his, qui iam transierunt, iudicare conemur, observandum esse tranquillitas tua cognoscat.* Quia ergo nec filiis parentes inhonorandi nec a viventibus mortui temere iudicandi sunt, divinarum Scripturarum paginis prolatum est.

Nunc mentis oculo sollicite intuendum est, quantum in supra memoratarum ima- *fol. 113. ginum abolitione vel vene*ratione filiorum error a parentum errore dissentiat, cum utrimque sibi et istorum et illorum error repugnare non desinat. Illi enim eas convellendas atque contemnendas esse censuerunt ab ecclesia perpetua abdicatione, isti eas non solum habendas, verum etiam venerandas student subplici adoratione. Illi eas mancipavere crepitantibus ignibus, isti honorant odoriferis timiamatibus. Illi eas effugiebant etiam cernere, isti non cessant amplecti. Illi effodere ad ornamentum ecclesiae ab antiquis constitutas in parietibus, isti nuper conditas oblatis perlustrant luminaribus. Illi eas studebant prorsus abominari, isti sanciunt omnino osculari. Illi anathematizabant habentes, isti e contrario non adorantes. Quae duo mala cum Num. 21, 22. alterutrum sibi contraria sint et a recto tramite remota, restat nobis, ut *viam regiam* cf. Is. 30, 21. secundum Apostolum[2] gradientes *neque ad dexteram neque ad sinistram declinemus,* ut nec cum illis prorsus abolendas diiudicemus nec cum istis adorandas decernamus, sed solum Deum adorantes et eius sanctos venerantes secundum antiquam patrum et ecclesiasticam traditionem eas in ecclesia in ornamento et memoria rerum gestarum, si libet, habeamus, et cum iustitia[3] hinc severitatem, illinc adolationem contempnentes, cum prudentia hinc versutiam, illinc hebitudinem declinantes, cum temperantia hinc *fol. 113'. libidinem, illinc insensibilitatem spernentes, cum fortitudine *hinc timiditatem, illinc audaciam abiicientes cum sanctis patribus, qui eas in ornamento solummodo esse cf. Ps. 118, 32. ecclesiae siverunt, istis hinc adorantibus, illis illinc abominantibus postpositis *viam* Ioh. 14, 6. *mandatorum* Domini teneamus, qualiter ad eum, qui est *via, veritas et vita,* ipso opitulante pervenire valeamus.

EXPLICIT LIBER SECUNDUS.

## INCIPIT PRAEFATIO LIBRI TERTII.

Constat huius nostri operis stilum sive in superioribus, qui iam Deo annuente digesti sunt, libris sive in praesenti, in cuius inceptionis adorimur articulo, sive etiam in eo, quem postmodum Domino opitulante digesturi sumus, adversus eorum insaniam vigilare, qui quamquam diversis temporibus diversisque voluntatibus synodos, aut ut abdicari aut ut adorari imagines in ecclesia censeant[a], adsolent adgregari.

Et[b] quoniam illius insanię scriptura[b], quam[c] inani desiderio septimę synodi vocabulo censeri ambiunt[4], propriorum sensuum erroribus quasi membris concreta et divinae legis testimoniorum inconpetenter sibi adhibitorum commatibus quasi quibusdam pinnis cernitur esse suffulta, libuit nobis in praecedentibus libris pinnarum subsidia ei, quibus incassum fulciri arbitratur, demere, in sequentibus vero eam vanorum conpage

a) *10 litt. erasae sunt V.* b) et — scriptura *i. l. r. V.* c) *5 litt. erasae sunt V.*

1) *Jaffé-Kaltenbrunner nr. 744; Andreas Thiel, Epistolae Rom. Pontif. (Brunsbergae 1868) II, 616, c. 2.* 2) *Quem dictum Apostoli auctor laudare velit, nescio; similia leguntur 1. Tim. 5, 21 et Hebr. 12, 13. Cf. praeterea Hieronymi Comment. in Isaiam l. XVI, c. 57; Migne, Patr. Lat. XXIV, 573/4. Cf. etiam supra p. 4, l. 44; p. 5/6, l. 29/1; p. 83, l. 37; infra p. 125.* 3) *In sequentibus virtutes quattuor cardinales enumerantur.* 4) *Mansi XII, 473.*

membrorum, *quibus subsistere se posse suspicatur, destituere, ut praecedentes ab ca- *fol. 114. pinnarum remigia auferant, sequentes eius artus frustatim[a] dirimant, praecedentes eam volatu, sequentes privent gressu, ut videlicet — spiritalis intellegentiae ense[b] divini eloquii pinnis, quibus enormiter vehi putabatur, abscisis et propriis sensibus, a quibus violenter in aliis peregrinari conpellebantur, restitutis et catholicae fidei fortis et inexpugnabilis pugni inpulsione quassatis vacuarum et ratione carentium adsertionum acervis — et congruis sensibus et divinorum apicum testimoniis carens omnibus appareat enervata. Quae non ab omnibus creditur esse digesta, quoniam quidem, dum suorum intentat auctorum[c] in sublime laudis insigne efferre, prosperitatem rerum domesticarum civili[1] non formidat certamine perturbare; dumque pessum ad quarundam rerum interdictam cives adorationem provocat, civium in se domestica arma territat et spiculorum ictus, quibus et libertas debuit tueri et hostili globo obniti, in indigenas pro dolor conpellit intorqueri.

Hanc igitur non versutis cavillationibus, non forensi facundia, non procul a causa vagantibus loquutionum faleris, non lepore lenociniosi coturni, non callidae exsequutionis nodosis argumentationibus iactanter enervare decrevimus, sed purę ac simplicis orationis ambitu divinorum eloquiorum tenacibus nervis concreto et sanę sobrięque doctrinae *eloquentia colorato, qui elationis ostentatione carens ecclesiae sanctae potius *fol. 114'. profectus amator, quam suae vel nostrae sit ventosę laudis sectator.

Quoniam igitur in praesentis libri textu, in quo nunc adoriri nos liquet, illorum sententias discutientes, qui aliter quaedam, quam a sanctis patribus tradita sunt, in sua synodo posuere, de fide quodammodo disputaturi sumus, ordo exposcit, ut primum nostrae fidei fundamentum iaciamus, hoc videlicet, de quo ait Apostolus: *Fundamentum enim aliud ponere nemo potest praeter id, quod positum est, quod est* 1. Cor. 3, 11. *Christus Iesus.* Cuius venerandę fidei sinceritatem mox ut, sicut *corde credimus, ore* cf. Rom. 10, 10. protulerimus et tanti fundaminis firmitate futuri operis primordia munierimus, liberius nostra fabrica surgens rectius solidiusve struatur et illorum, sicubi minus recte minusve solide surrexerit, facilius deiciatur.

Quia ergo primum nos munire nostraque firmare et post contra adversa confligere et oppositis resistere debemus, non solum sacrarum litterarum perdocemur documentis, sed etiam ipsius Romani auctoris eloquii monemur institutis, qui ait: *Argumentandum[2] est ita, ut primum nostra firmemus, dehinc adversa confringamus.*

EXPLICIT PROLOGUS.

## INCIPIUNT CAPITULA LIBRI TERTII.

I. Confessio fidei catholicę, quam a sanctis patribus accepimus, tenemus et puro corde credimus.

*II. Quod Tarasius ab errore errorem linire conatus sit et ab aegritudine ad *fol. 115. aegritudinem dilapsus sit, cum videlicet[d] ex[e] laico conversus repente[e] ad episcopatum promotus nititur hoc emendare in imaginum adoratione, quod admisit in repentina[f] consecrationis susceptione.

III. Utrum Tarasius recte sentiat, qui Spiritum sanctum non ex Patre et Filio secundum verissimam sanctae fidei regulam[g], sed 'ex Patre per Filium procedentem' in suae credulitatis lectione profiteatur?

a) *corr. e* frustratim, *ut videtur manu 1. V.* b) esse *A.* c) *excidisse videtur* vanitatem *vel simile aliquid.* d) *marg. adscr. V.* e) ex — repente *i. l. r. V.* f) *i. l. r. V.* g) *superscr. eadem manu loco* confessionem *V.*

1) *Cf. supra p. 1, l. 13; p. 83, l. 35 sq.* 2) *Cicero, De oratore l. II, c. 19. Cf. Isidori Etymol. l. II, c. 7; Migne, Patr. Lat. LXXXII, 128.*

IV. Utrum Theodorus, episcopus[a] Hierosolymorum, recte sentiat, qui, cum 'Patrem sine principio penitus et sempiternum' se credere dixerit, Filium nescio sub qua ambage verborum 'non aliud principium quam Patrem agnoscentem et ex ipso subsistentiam habentem' professus est?

V. Quod idem Tarasius non recte Spiritum sanctum 'contribulum Patri et Filio' dixerit, cum sufficeret dicere 'coaeternum, consubstantialem eiusdemque essentiae et naturae'.

VI. De eo, quod Basilius, Anchirę episcopus, in suae fidei lectione post confessionem Patris et Filii et Spiritus sancti imaginum et lipsanorum osculationem et adorationem inseruerit, fidem se habere dicens participare ipsis[b] sanctificatione, remissionem vero peccatorum sive carnis resurrectionem seu vitam futuram omnino tacuerit.

VII. De eo, quod Theodosius, Amori episcopus, desidiose fidem sanctae et unicę Trinitatis tacuerit, de imaginibus vero incaute et extraordinarie dixerit: 'Confiteor et promitto et suscipio et osculor et adoro imagines'; et post pauca: 'Qui non
*fol. 115'. instruunt diligenter omnem Christo dilectum *populum adorare[c] et venerari sacras et honorandas imagines omnium sanctorum, qui a sęculo Deo placuerunt, anathema'.

VIII. Quod pene de omnium fide ambigitur, cum Spiritum sanctum quidam a Patre tantum, quidam vero neque a Patre neque a Filio procedentem confessi sunt.

IX. De eo, quod, si forte aliquis error in praefatorum episcoporum sententiis de fide prolatis indiscussus remanserit, propter difficultatem et enormitatem sermonis illorum remanebit, qui plerumque tanta ignavia obsitus est, ut, quid significare velit quive sensus in eo intellegendus sit, minime pateat.

X. Ridiculose et pueriliter dictum in sententia fidei Theodori episcopi[d]: 'Mirabilis Deus in sanctis suis, et continuo: Sanctis, qui in terra sunt eius, mirificavit omnes voluntates meas inter illos', tamquam hic versiculus illum priorem subsequatur.

XI. Quod inutiliter et incaute Gręci ecclesiam catholicam anathematizare conati sint in eorum synodo, eo quod imagines non adoret, cum utique prius debuerint omnino scrutari, quid uniuscuiusque partis ecclesia de hac causa sentire vellet.

XII. Quod magna ex parte mansuetudinem et patientiam abiecerunt in non continendo os suum et inordinate loquendo.

XIII. Quia mulier in synodo docere non debet, sicut Herena in eorum sinodo fecisse legitur.

XIV. Contra eos, qui dicunt: 'Dei cooperantes nos direximus congregare vos'; sive: 'Congregavit vos Deus consilium proprium statuere volens'.

*fol. 116. *XV. Contra eos, qui dicunt: 'Si enim imperiales effigies et imagines emissę[e] in civitates et provincias obviabunt populi cum cęreis et timiamatibus, non cęrę[f] perfusam tabulam honorantes, sed imperatorem, quanto magis oportet et in ecclesiis Christi depingi imagines Salvatoris nostri Dei et intemeratę matris eius et sanctorum omnium!'.

XVI. Contra eos, qui dicunt, quod imaginis honor in primam formam transit.

XVII. Quod infauste et praecipitanter sive insipienter Constantinus, Constantiae Cypri episcopus, dixit: 'Suscipio et amplector honorabiliter sanctas et venerandas imagines et[g] quae[g] secundum servitium adorationis, quae[h] substantiali et vivificatrici Trinitati[b] emitto; et qui sic non sentiunt neque glorificant, a sancta, catholica et apostolica ecclesia segrego et anathemati submitto et parti, qui abnegaverunt incarnatam et salvabilem dispensationem Christi, veri Dei nostri, emitto'.

a) *4 vel 5 litt. antea erasae sunt; corr. ut videtur ex* archiepiscopus *V; cf. n.* d; *p. 18, l. 21. et p. 81, l. 44.* b) *i. l. r. V.* c) adorari *VA; emendavi.* d) archi *manu 4. del. V; cf. n.* a. e) emissas *recte infra p. 133.* f) cera *infra p. 133.* g) et quae *V;* et quę *A, deest recte infra p. 138 VA; an leg.* atque? *cf. ib. n. 2.* h) quod *recte infra p. 138.*

XVIII. Quod Eutimius, Sardensis episcopus, a pręfati Constantini errore non multum dissentit in eo, quod ait: 'Ex toto corde suscipio venerandas imagines cum condecenti honore et amplectibili adoratione. Illos enim, qui aliter aut contrarie sentiunt aut dogmatizant contra sacras imagines, alienos catholicae ecclesiae deputans et praedico et hereticos adnuntio'.

XIX. Inutile et dementia prolatum et risu dignum dictum Agapii, Caesareę Capadociae episcopi, repręhenditur in eo, quod dixit: 'Scriptum est in nostris divinis Scripturis'.

XX. De eo, quod Iohannes praesbiter Theodosio[a], abbate monasterii sancti[b] Andreae, recitante verba Iohan*nis Crisostomi et dicente: 'Vidi angelum in imagine persequentem barbarorum multitudinem', dixit: 'Quis est iste angelus, nisi de quo scriptum est: Quoniam angelus Domini percussit centum octuaginta quinque milia Assiriorum in una nocte in circuitu Hierusalem exercitantium?' *fol. 116'.

XXI. Quod nulla auctoritate vigeat neque in nullo autenticorum librorum reperiatur, quod illi dicunt per imaginem cuiusdam Polemonis quendam ab adulterii perpetratione coercitum fuisse; quod quidem aequare nituntur miraculo, quod fimbria Dominicę vestimentis[c] actum est, quam mulier contingens éxoptatam recepit sanitatem.

XXII. Quod iudices, qui in praefata synodo fuerunt, insolenter et incongrue artem pictoriam extollere conati sunt dicentes: 'Pia enim est ars pictoris, et non recte eam quidam insipienter detrahunt; ipse enim Pater pictorem pie agentem commendat'.

XXIII. Inutile et mendacio plenum dictum Iohannis pręsbiteri et legati Orientalium dicentis: 'Non contraeunt pictores Scripturis; sed quicquid Scriptura dicit, haec demonstrant, quatenus concordes sunt Scripturarum'.

XXIV. Quod non sunt coaequandae imagines reliquiis sanctorum martyrum et confessorum, ut illi in sua erronea synodo facere nituntur, eo quod reliquiae aut de corpore sunt aut de his, quae in corpore, aut de his, quae circa corpus cuiusdam sancti fuerunt, imagines vero nec in corpore nec circa corpus fuisse vel fore creduntur illis, quibus adscribuntur.

*XXV. Quod non ideo adorandae sunt imagines, quod per eas, ut illi dicunt, *fol. 117. nonnulla signa demonstrata fuisse putentur, cum tamen non omnes res adorentur, per quas vel in quibus miracula apparent.

XXVI. Quod Theodorus, Mirensis episcopus, ridiculose et pueriliter egerit, qui, ut imaginum adorationem adstrueret, somnia archidiaconi sui in eadem synodo retulit.

XXVII. Quod, cum Deus inlocalis sit, illi minus docte dixerunt: 'Veneramur et adoramus sicut locum Dei'.

XXVIII. Inutile et demens et errore plenum dictum, quod dicunt: 'Qui Deum timet, honorat omnino, adorat et veneratur sicuti Filium Dei Christum Deum nostrum et signum crucis eius et figuram sanctorum eius'.

XXIX. Dimentissimum et ratione carens dictum Iohannis presbyteri Orientalium in eo, quod ait, quod 'non adsistente imperatore imago eius honoratur, non enim inhonoratur; quatenus et nunc Dominatorem omnium Iesum Christum visibiliter nobis non apparentem — invisibilis enim est carnalibus nostris oculis, sicut enim Deus ubique inest — honorandam eius imaginem sicuti et imperatorem Pater sensit'.

a) *i. l. r. V.* b) sanctae *VA; em. sec. textum infra p. 143.* c) *sic VA;* vestis *recte infra p. 145.*

XXX. De eo, quod apochrifas et derisione dignas nenias suis loquutionibus interposuerunt.

XXXI. Deliramentum errore plenum, quod de retruso quodam dixerunt, qui daemoni iurasse et idipsum iuramentum irritum fecisse perhibetur, cuius abbas non mediocriter delerasse dinoscitur dicens ei commodius esse omnia in civitate lupanaria ingredi, quam abnegare adorationem imaginis Domini aut eius sanctae genitricis.

EXPLICIUNT CAPITULA LIBRI TERTII.

## INCIPIT LIBER TERTIUS.

*fol. 117'. I. *Confessio[1] fidei catholicae, quam a sanctis patribus accepimus, tenemus et puro corde credimus.

*Credimus*[a] *in Deum Patrem omnipotentem, cunctorum visibilium et invisibilium conditorem.*

*Credimus et in Dominum nostrum Iesum Christum, per quem omnia creata sunt, verum Deum, unigenitum et verum Dei Filium, non factum aut adoptivum, sed genitum et unius cum Patre substantiae, atque ita per omnia aequalem Deo Patri, ut nec tempore nec gradu nec potestate esse possit inferior; tantumque esse confitemur illum, qui est genitus, quantus est ille, qui genuit. Non autem, quia dicimus genitum a Patre Filium, divinae et ineffabili generationi aliquod tempus adscribimus, sed nec Patrem aliquando coepisse nec Filium. Non enim aliter confiteri possumus aeternum Patrem, nisi confiteamur etiam coaeternum Filium; ex Filio enim Pater dicitur, et qui semper Pater fuit, semper habuit Filium.*

*Credimus et in Spiritum sanctum, Deum verum ex Patre procedentem, aequalem per omnia Patri et Filio voluntate, potestate, aeternitate, substantia. Nec est prorsus aliquis in Trinitate gradus, nihil, quod inferius superiusve dici possit; sed tota deitas sui perfectione aequalis est, ut exceptis vocabulis, quae proprietatem personarum indicant, quicquid de una persona dicitur, de tribus dignissime possit intelligi. Atque ut confundentes Arrium unam eandemque dicimus Trinitatis esse substantiam et unum in tribus* *fol. 118. *personis fatemur Deum, ita impietatem Sabellii *declinantes tres personas expressas sub proprietate distinguimus, non ipsum sibi Patrem, ipsum sibi Filium, ipsum Spiritum sanctum esse dicentes, sed aliam Patris, aliam Filii, aliam Spiritus sancti esse personam. Non enim nomina tantummodo, sed etiam nominum proprietates, id est personas vel, ut Graeci exprimunt, hypostasis, hoc est subsistentias, confitemur. Nec Pater Filii aut sancti Spiritus personam aliquando excludit; nec rursus Filius aut Spiritus sanctus Patris nomen personamque recipit, sed Pater semper Pater est, Filius semper Filius, Spiritus sanctus semper Spiritus sanctus. Itaque substantia unum sunt, personis ac nominibus distinguuntur.*

*Ipsum autem Dei Filium, qui absque initio aeternitatem cum Patre et Spiritu sancto possidet, dicimus in fine saeculorum perfectum naturae nostrae hominem suscepisse ex Maria semper virgine et Verbum carnem esse factum assumendo hominem, non per-*

a) *excepta prima voce* Credimus — *in qua littera* C *formam quadratam habet* — *totum capitulum super rasura scriptum est manu 3. Inter folia 117 et 118 duo alia excisa sunt V.*

1) *De hac confessione v. infra p. 108, n. 1.*

mutando deitatem; nec, ut quidam sceleratissime opinantur, Spiritum sanctum dicimus fuisse pro semine, sed potentia ac virtute Creatoris operatum.

Sic autem confitemur in Christo unam Filii esse personam, ut dicamus duas perfectas atque integras esse substantias, id est deitatis et humanitatis, quae ex anima continetur et corpore. Atque ut condempnamus Fotinum, qui solum et nudum hominem confitetur in Christo, ita anathematizamus Apollinarem et eius similes, qui dicunt Dei Filium minus aliquid de humana suscepisse natura et vel in carne vel in anima vel in sensu adsumptum hominem his, propter quos adsumptus est, fuisse dissimilem, quem absque sola peccati macula, quae naturalis non est, nobis confitemur esse conformem.

Illorum quoque similiter exsecramur blasphemiam, qui novo sensu asserere conantur a tempore susceptae carnis omnia, quae erant deitatis, in hominem demigrasse et rursum, quae erant humanitatis, in Deum esse transfusa, ut, quod nulla *unquam heresis[a] dicere *fol. 118v. ausa est, videatur hac confusione utraque exinanita substantia, scilicet deitatis et humanitatis, et a proprio statu in aliud esse mutata, qui tam Deum imperfectum in Filio quam hominem confitentur, ut nec Deum vere nec hominem tenere eredantur. Nos autem ita dicimus susceptum a Dei Filio passibile nostrum, ut deitas inpassibilis permaneret. Passus enim Filius non putative, sed vere[b] omnia, quae Scriptura testatur, id est esuriem, sitim, lassitudinem, dolorem, mortem et caetera huiusmodi; secundum illud passus est, quod pati poterat, id est non secundum illam substantiam, quae adsumpsit, sed secundum illam, quae adsumpta est. Ipse enim Dei Filius secundum deitatem suam inpassibilis est ut Pater, inconpraehensibilis ut Pater, invisibilis ut Pater, ineonvertibilis ut Pater. Et quamvis propria persona Filii, id est Dei Verbum, suscepit passibilem hominem, ita tamen eius habitatione secundum suam substantiam deitas Verbi nihil passa est, ut tota Trinitas, quam inpassibilem necesse est confiteri. Mortuus est ergo Dei Filius secundum Scripturas iuxta id, quod mori poterat. Resurrexit tertia die, ascendit in coelum, sedet ad dexteram Dei Patris manente ea natura carnis, in qua natus et passus est, in qua etiam resurrexit. Non enim exinanita est humanitatis substantia, sed glorificata et[d] in aeternum cum deitate mansura. Accepta ergo a Patre potestate omnium, quae in caelo sunt et in terra, venturus est ad iudicium vivorum ac mortuorum, ut et iustos remuneret et puniat peccatores.

Resurrectionem carnis ita credimus, ut dicamus nos in eadem, in qua nunc sumus, *veritate membrorum esse reparandos, qualesque semel post resurrectionem fuerimus *fol. 119. effecti, in perpetuo mansuros. Unam esse vitam sanctorum, sed praemia pro labore diversa; e contrario pro modo delictorum peccatorum quoque esse supplicia.

Baptisma unum tenemus, quod hisdem sacramenti verbis in infantibus, quibus etiam in maioribus [asserimus][d] esse celebrandum.

Hominem, si post baptismum lapsus fuerit, per paenitentiam credimus posse salvari.

Novum et vetus Testamentum recipimus in eo librorum numero, quem sanctae catholicae ecclesiae tradidit auctoritas.

Animas a Deo dari credimus, quas ab ipso factas dicimus, anathematizantes eos[1], qui animas, quasi partem Dei, divinae dicunt esse substantiae. Eorum[2] quoque condempnamus errorem[c], qui eas ante peccasse vel in caelis conversatas fuisse dicunt, quam in corpora mitterentur.

a) haereses *A.* b) *i. l. r. V.* c) *deest A.* d) *deest VA; supplevi secundum textum Baronii; cf. p. 108, n. 1.* e) *i. l. r. V.*

1) *I. e. Manichaeos et Priscillianistas.* 2) *I. e. Origenistarum.*

*Exsecramur etiam eorum blasphemiam, qui dicunt inpossibile aliquid homini a Deo esse praeceptum, et mandata Dei non a singulis, sed ab omnibus in commune posse servari, vel qui primas nuptias cum Manicheo aut secundas cum Catafrigis dampnant.*

*Anathematizamus etiam illos, qui Dei Filium necessitate carnis mentitum esse dicunt, et eum propter adsumptum hominem non omnia facere potuisse, quae voluit.*

*Ioviniani quoque dampnamus heresim, qui dicit nullam in futuro meritorum esse*
*fol. 119'. *distantiam nosque eas ibi habituros virtutes, quas hic *habere neglexerimus.*

*Liberum sic confitemur arbitrium, ut dicamus nos semper Dei indigere auxilio, et tam illos errare, qui cum Manichaeo dicunt hominem peccatum vitare non posse, quam illos, qui cum Ioviniano asserunt hominem non posse peccare. Uterque enim tollit arbitrii libertatem. Nos vero dicimus hominem semper et peccare et non peccare posse, ut semper nos liberi confiteamur esse arbitrii.*

Haec est catholicae traditionis fidei vera integritas, quam sincero corde credimus et fatemur et in hoc opere beati Hieronimi[1] verbis expressam taxavimus. Haec est vera fides, hanc confessionem conservamus atque tenemus. Quam quisque inconvulse et intemerate custodierit, perpetuam salutem habebit[a].

II. Quod[b] Tarasius ab errore errorem linire conatus sit et
*fol. 120. quod ab aegritudine ad aegritudinem dilapsus sit, *cum videlicet repente ex laico conversus et ad episcopatum promotus nititur hoc emendare in imaginum adoratione, quod admisit in repentina consecrationis susceptione[2].

Peritorum vetus iste medicorum mos est, sic unius aegritudinis molestiis medicaminibus crebris curando instare, ut tamen alterius pestis nequitiae non videatur[c] adminicula pręstare, quoniam quaedam res, sicut unius vires extenuant, ita adhibitę alterius viribus alimenta ministrant; et spiritalis vineae cultorum est sic quorundam convellere vitiorum stirpes, ut tamen aliorum nullis convalescant incrementis radices, quoniam quorundam vitiorum pestifera plantatio aliorum abolitione vitiorum inolescit sicque alię pesti subsidia praebens agro mentis officit, quae per se officere non valens suis viribus extirpata fatescit. Quorum utrorumque praestantibus moribus, sive peritorum medicorum sive spiritalium cultorum, non mediocriter Tarasius perhibetur obniti, qui per rem penitus interdictam et nullatenus proficientem nititur emendare rem penitus interdictam et prorsus officientem. Et veluti si quis lutulentum quid ingesta inpuritate eluere cupiens, dum lutulentis nihilominus eluere nititur aquis, quo magis
*fol. 120'. abluere appetit, *eo magis eisdem inpuritatibus inficit, ita idem ex[d] laico repente[d] ad episcopatum, ut[e] fertur, promotus, dum repentinam[e] tanti gradus susceptionem per insolentem nisus est emendare imaginum adorationem, inlicito[f] inlicitum[f] adposuit et quanto unum errorem altero errore linire putavit, tanto se maioribus errorum nexibus

a) *usque ad superscriptionem capituli II. spatium 11 vel 12 linearum vacuum V.* b) *superscriptio i. l. r.; haec unica litteris capitalibus rusticis scripta est V.* c) *sic VA; an legendum* videantur? d) ex — repente *i. l. r. V.* e) ut — repentinam *i. l. r. V.* f) *i. l. r. V.*

1) *Mediis temporibus haec confessio et beato Hieronymo (cf. Opp. ed. Vallars. (Venetiis 1771) XI, part. 2, p. 201/2; Migne, Patr. Lat. XXX, 181) et sancto Augustino (cf. Migne l. c. XLV, 1716) adscribi solebat; sed revera est libellus fidei Pelagii, quem primo in lucem edidit Baronius in Annal. eccl. ad a. 417; cf. Ioh. Garnerius, Marii Mercatoris opp. (Parisiis 1673) I, 307 sqq.; Migne l. c. XLVIII, 488 sq.; Iohannes Launoii Opp. II, part. 2 (Coloniae 1731), p. 302 sqq.; praesertim 313. Differentias variorum textuum enotavit Augustus Hahn in 'Bibliothek der Symbole und Glaubensregeln der alten Kirche' (Breslau 1897) p. 288.* 2) *Cf. supra p. 45, l. 34 sqq.*

prępedivit. Nam si inopportuna imaginum adoratione inopportuna ordinatio stabiliri potest, facile res inlicitę rebus poterunt firmari inlicitis; et si res inlicitę rebus poterunt firmari inlicitis, facillime inpura quaeque quibusdam inpuris ablui poterunt. Non autem inpura quaeque quibusdam inpuris ablui poterunt; non igitur inopportuna ordinatio adoratione inopportuna nihilominus imaginum quoquomodo poterit stabiliri. Et si ecclesiasticae ordinationis regula a sanctis patribus tradita[1] intemerata servanda est, immo quia servanda est, omnino corrumpi non debet; et si omnino corrumpi non debet, nec pro utili quadam re corrumpi quidem debet; et si pro utili quadam re nullatenus corrumpi debet, multo ergo minus pro inutili corrumpi debet; cum videlicet utrumque, et imagines adorare et[a] sine ordine graduum[a] pontificalem cathedram subire, inutile sit.

Sed quorsum ista? Accedamus ad Apostolum, veniamus ad vas electionis, inter- cf. Act. 9, 15.
rogemus egregium praedicatorem! Intonet nobis, quid de ordinatione episcopi censeat! *fol. 121.
Qui procul dubio respon*debit: *Manus cito nemini imposueris.* Et rursus: *Non neo-* 1. Tim. 5, 22. ib. 3, 6.
*phytum, ne in superbia elatus in iudicium incidat diaboli;* ne videlicet, dum putat se non tam ministerium humilitatis quam administrationem saecularis potestatis adeptum, condemnatione superbiae sicut diabolus per iactantiam deiciatur. Unde periculosissima est talis ordinatio, in qua *diaboli iudicium* suspicatur, et formidolosissimum est eius[b] doctrina, qua imagines adorare censet[b], uti, in quo tam atrocis exempli ruina formidatur; cum prohibitum sit popularem hominem sacerdotii magisterium adimplere debere, cuius nec officium tenuisse nec disciplinam creditur agnovisse, et eum ea docere posse, quae constat eum nequaquam antea didicisse.

De tali itaque ordinatione haec est beati Gregorii Romanę urbis antestitis sententia[2]: *Quidam desiderio honoris inflati defunctis episcopis tonsurantur et repente fiunt ex laicis sacerdotes atque inrerecunde religiosi propositi ducatum arripiunt, qui nec esse adhuc milites didicerunt. Quid putamus, quid isti subiectis pręstaturi sunt, qui, antequam discipulatus limen attingant, tenere locum magisterii non formidant? Qua de re necesse est, ut[c], etsi[c] inculpati quisque sit meriti, ante tamen per distinctos ordines ecclesiasticis exerceatur officiis, videat quod imitetur, discat quod doceat, informetur ad id, quod teneat, ut postea non debeat errare, qui eligitur viam errantibus demonstrare. Diu* *fol. 121'.
*ergo religiosa meditatione poliatur, ut placeat: et sic *lucerna super candelabrum posita* cf. Matth. 5, 15.
*luceat, ut adversa ventorum vis inruens conceptam eruditionis flammam non exstinguat, sed augeat. Nam cum scriptum sit, 'ut prius quis probetur, et sic ministret', multo am-* 1. Tim. 3, 10.
*plius ante probandus est, qui populi intercessor adsumitur, ne fiant causa ruinae populi sacerdotes mali. Nulla igitur contra hoc excusatio, nulla potest esse defensio', quia cunctis liquido notum est, quae sit in huius rei diligentia sancta egregii sollicitudo doctoris, qua neophitum ad ordines vetat sacros accedere. Sicut autem tunc neophitus dicebatur, qui initio sanctae fidei erat conversatione plantatus, sic modo neophitus habendus est, qui repente in religionis habitu plantatus ad ambiendos honores sacros inrepserit. Ordine[d] ergo ad ordinem accedendum est. Non[e] gradum sacrum recte appetit[e], qui ad summa loci fastigia postpositis gradibus per abrupta quaerit ascensum. Et cum idem Apostolus doceat inter alia sacri ordinis instituta discipulum manus non* cf. ib. 5, 22.

a) et — graduum *i. l. r. V.* b) eius — censet *i. l. r. V.* c) *i. l. r. V.* d) ordinate *Greg.* e) nam casum appetit *Greg.*

1) *Cf. can. II. conc. Nicaeni I; can. III. syn. Laodicensis; can. XIII. syn. Sardicensis; Migne LXVII, 42. 70. 180 (Coll. Dionysio-Hadriana; cf. supra p. 101, n. 2).* 2) *Registr. lib. IX, ep. 218; MG. Epp. II, 207 sq.*

*esse cuiquam citius imponendas, quid hoc celerius quidve praecipitantius, quam ut exoriatur a summitate principium, ut ante esse incipiat episcopus quam magister*[a]*?*

Contra quam ecclesiasticae institutionis normam dum superius memoratus Tarasius sacerdotale culmen, ut[b] aiunt, conscendit, turbare potius quam gubernare dinoscitur plebes[b]. Nec mirandum est, si non recte praedicet, qui ad praedicationis officium non recte pervenit. [*fol. 122.] De cuius inordinata conse*cratione multa sanctorum patrum poni testimonia poterant, quae tamen brevitatis causa omissa sunt. Haec tantum de hac re posuisse sufficiat.

III. Utrum Tarasius recte sentiat, qui Spiritum sanctum non ex Patre et Filio secundum verissimam sanctae fidei regulam[c], sed 'ex Patre per Filium procedentem' in suae credulitatis lectione profiteatur[1]?

Nostris memorialibus nequaquam subtraxit oblivio sensibus, quod in primordiis huius nostri operis polliciti sumus[2] nihil nos indiscussum relicturos nihilque silentio praeterituros, quod in eadem synodo, quae pro adorandis imaginibus gesta est, reprehensione dignum inveniretur, 'nisi forte quod aut difficultas inordinati sermonis nostro intellectui inpertire negaret aut puerilis dicti ineptiam reverentia cohibente nostra disputatio persequi dispiceret'.

Ideoque non est consequens, ut ab hoc nostra suspendatur disputatio, quod Tarasius Spiritum sanctum non ex Patre tantum, sicut quidam, qui, quamquam eum ex Filio procedere quodammodo tacuerint, tamen ex Patre et Filio procedentem omnino crediderunt, neque ex Patre et Filio, sicut omnis universaliter confitetur et credit ecclesia, eum procedere, sed 'ex Patre per Filium' in suae fidei professione procedere confessus est. In qua professione nisi puritas et sinceritas cordis sit, quae[d] credat [*fol. 122'.] eum *non creaturam esse, sed creatorem, nec Patre Filioque minorem, sed eis[e] aequalem et consubstantialem, et ab utroque procedere[d], perniciosum virus poterit exoriri.

Omnium ergo rerum definitio talis esse debet, ut omnibus obscuritatibus seu ambiguitatibus explosis ad demonstrandę rei recto tramite tendat indicium et, si aliarum rerum definitio tam perspicua tamque debet esse dilucida, ut ea, quae demonstranda sunt, evidenter demonstret, multo magis fidei definitio dilucida et perspicua et omni ambiguitate sive tortuositate carens esse debet. In qua si aliquid aut tortuosum aut ambiguum aut quodam nubilo verborum obductum fuerit, magnam affert dicenti[f] vel audienti[f] iacturam.

Ex Patre enim et Filio Spiritum sanctum, non ex Patre per Filium procedere recte creditur et usitate confitetur, quia non per Filium utpote creatura, quae per ipsum facta sit, neque quasi posterior tempore aut minor potestate aut alterius substantiae procedit, sed ex Patre et Filio ut coaeternus, ut consubstantialis, ut coaequalis, ut unius gloriae, potestatis atque divinitatis cum eis existens procedere creditur. Alteram namque vim habet 'ex' praepositio et alteram 'per'. Unde et Dei Filius natus ex homine, non per hominem creditur, id est non per coitum, non per humanam operationem, sed ex virgine carnem adsumendo natus. Et[g] idcirco quaeri potest,

a) minister *Greg.* b) ut — plebes *i. l. r. V.* c) *atramento nigro corr. e* confessionem *V; cf. supra p. 103, n.* g. d) quae — procedere *(l. 26) i. l. r. V.* e) *superscr. V.* f) dicenti — audienti *i. l. r. V.* g) *v. p. 111 n.* a.

1) *Cf. acta conc. Nicaeni II, in actione III; Mansi XII, 1121. — Responsio Hadriani MG. Epp. V. p. 7, c. I.* 2) *Supra p. 6, l. 9 sqq.*

utrum recte dici queat Spiritus sanctus a Patre 'per Filium' procedere, ne, dum incaute haec praepositio 'per' in tanti[a] *mysterii professione ponitur, Arriani illius [*fol. 123.] erroris virosum cuiquam poculum ministret, qui Spiritum sanctum creaturam esse et per Filium sicut et cetera, quae creata sunt, creatum esse blasphemat, qui etiam sui baptismatis tinctionem non iuxta fidem evangelicam *in nomine Patris et Filii et* [Matth. 28, 19.] *Spiritus sancti,* sed 'in nomine Patris per Filium in Spiritu sancto' infelicibus quibusque ad se conversis inpertivit.

Spiritus namque sanctus non creatura, sed creator esse his testimoniis adprobatur. [Ps. 32, 6.] Ait enim David: *Verbo Domini caeli firmati sunt, et Spiritu oris eius omnis virtus eorum.* [Ecclus. 1, 9.] Et Salomon dicit: *Ipse creavit ea per Spiritum sanctum.* Item David: *Emitte Spiritum* [Ps. 103, 30.] *tuum et creabuntur, et renovabis faciem terrae.* Et in libro Iob scribitur: *Spiritus divinus* [Iob 33, 4.] *est,* inquit, *qui creavit me.* Et in libro Iudith: *Tibi,* inquit, *serviet omnis creatura tua,* [cf. Iudith 16, 17.] *quoniam dixisti et facta sunt; misisti Spiritum tuum, et aedificavit.* Tantę enim potestatis sive[b] virtutis[b] Spiritus sanctus ostenditur, ut ipso cooperante corpus Domini nostri Iesu Christi, quod est nostra redemptio, in utero virginis formaretur evangelista dicente: *Ne timeas, Ioseph, accipere Mariam coniugem tuam; quod enim in ea natum* [Matth. 1, 20.] *est, de Spiritu sancto est,* item: *Inventa est in utero habens de Spiritu sancto;* non [ib. v. 18.] quod Salvatoris nostri Spiritus sanctus pater dicendus est, ut duo patres credantur, sed quod Patris et Filii idem Spiritus sanctus cooperator et unius potestatis cum eisdem esse[b] credatur[b] Domino affirmante: *Ite,* inquit discipulis, *baptizate omnes gentes* [ib. 28, 19.] *in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti.* Sicut enim Dominus apostolos ad *praedicandum destinavit, pari etiam modo Spiritus sanctus facere declaratur. [*fol. 123'.] Scribitur enim in Actibus apostolorum, quod *Petro cogitante de visione dicit ei Spiritus sanctus:* [Act. 10, 19. 20.] *Ecce viri quaerunt te; exsurgens vade cum eis nihil dubitans, quia ego eos misi ad te;* et item: *Segregate mihi Paulum et Barnabam ad opus, ad quod elegi eos;* et item: [ib. 13, 2.] *Attendite vobis et universo gregi, in quo vos Spiritus sanctus constituit episcopos.* Nam [ib. 20, 28.] et universa cum Patre et Filio, ut ostensum est, procreavit, et Deus esse unius cum isdem essentiae his testimoniis adprobatur. David enim ait: *Audiam, quid lo-* [Ps. 84, 9.] *quatur in me Dominus Deus.* Luce itaque clarius constat, quod omnes prophetae non nisi per Spiritum sanctum adnuntient vel loquantur Domino adtestante, qui ait: *Cum venerit*[c] *Spiritus ille sanctus, quem Pater mittet in nomine meo, ipse vos docebit et ventura adnuntiabit* [Ioh. 14, 26.] *vobis.* Item per prophetam Dominus dicit: *Noluerunt audire sermones meos, quos mandavi* [cf. Zach. 7, 11. 12.] *in Spiritu meo per os prophetarum priorum, dicit Dominus.* Paulus quoque apostolus ad Hebraeos scribens ait: *Testificatur nobis Spiritu sancto, et hoc est testamentum, quod* [cf. Hebr. 10, 15. 16.] *dispono ad eos post dies illos, dicit Dominus.* In Actibus quoque apostolorum ad Ananiam dixisse pastorem ecclesiae legimus: *Ut quid Satanas implevit cor tuum, men-* [Act. 5, 3.] *tiri te Spiritui sancto?* Et ostendens eum Deum esse, in subsequentibus dicit: *Non es* [ib. v. 4.] *mentitus hominibus, sed Deo.* Paulus quoque vas electionis ad Corinthios scribit: [cf. Act. 9, 15.] *Divisiones autem donationum sunt, idem vero Spiritus; et divisiones ministeriorum sunt,* [1. Cor. 12, 4-6.] *idem ipse Dominus; et divisiones operationum sunt, *idem vero Deus, qui operatur* [*fol. 124.] *omnia in omnibus.* Quibus apostolicis verbis Spiritus sanctus idem Deus, idem Dominus declaratur. Idem vero Dominus in evangelio dicit: *Spiritus est Deus.* Item [Ioh. 4, 24.] ad Corinthios Paulus scribens ait: *Dominus autem Spiritus est;* et ad Ephesios: *Nolite,* [2. Cor. 3, 17. Eph. 4, 30.] inquit, *contristare*[d] *Spiritum sanctum Dei;* item ad Corinthios: *An*[e] *nescitis,* inquit, *quia* [1. Cor. 6, 19.] *membra vestra templum sunt*[f] *Spiritus sancti, quem habetis a Deo?* Et cum Deum in

a) et — tanti *i. l. r. V.* b) *i. l. r. V.* c) *sequebatur* inquid, *quae vox* d *in* t *correcta del. V.*
d) contristari *A.* e) *superscr. V.* f) *i. l. r.; deinde 4 litt. erasae sunt V.*

1. Cor. 6, 20. humanis corporibus habitantem ostendens adiungit et dicit: *Glorificate ergo et portate*
*Deum in corpore vestro.*
Qui dum his testimoniis et creator et Deus approbetur et ex Patre et Filio ab
omni catholica ecclesia procedere credatur, quaerendum[a] est[b], utrum necesse sit cum per
Filium a Patre et non potius ex Patre et Filio procedere profiteri, cum[c] huiuscemodi
cf. Act. 2, 3. professio neque in Niceno neque in Calcidonensi symbolo a sanctis patribus facta
cf. Ioh. 20, 22. inveniatur. Per Filium enim super apostolos in igne apparuit[c], per Filium hominibus
datus est, quoniam ab hominibus[d] Spiritus sanctus[e] accipi non nisi per Filium poterat.
Per Filium vero eum a Patre procedere profiteri[f] synodicae confessioni inusitatum
est, quoniam Spiritus sanctus, ut a Patre procedat, non eget alterius adiutorio, ut per
aliquem procedat, cum utique sit tertia in eadem sancta Trinitate persona et unius
cum Patre et Filio sit potestatis atque essentiae. Qui cum ad se Deus sit, ad nos
cf. 1. Cor. 12, 11. autem relative *donum*[1] *est, distribuens singulis, prout vult, gratiarum dona. Nam et*
*fol. 124'. *prophetias, quibus vult, impertit et peccata, quibus vult, dimittit, quae sine *illo non*
*donantur. Qui inde proprie caritas nuncupatur, vel quia naturaliter eos, a quibus pro-*
*cedit, coniungit et se unum cum eis esse ostendit, vel quia in nobis id agit, ut in Deo*
*maneamus et ipse in nobis. Unde et in donis Dei nihil maius est caritate et nullum*
*est maius donum Dei quam Spiritus sanctus. Ipse est et gratia, quae, quia non meritis*
*nostris, sed divina voluntate gratis datur, inde gratia nuncupatur. Sicut autem unicum*
*Dei Verbum proprie*[g] *vocamus nomine sapientię, cum sit universaliter et Spiritus sanctus*
*et Pater ipse sapientia, ita Spiritus sanctus proprie nuncupatur vocabulo caritatis, cum*
*sit et Pater et Filius universaliter caritas*[g]. Est enim Spiritus Patris[2] adtestante Do-
Matth. 10, 20. mino, qui ait: *Non enim vos estis, qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur*
Rom. 8, 9. *in vobis.* Est et Spiritus Filii Paulo adtestante, qui ait: *Quisquis autem Spiritum*
*Christi non habet, hic non est eius.* Ac[3] per hoc Spiritus amborum dicitur[h], quia ex
Patre et Filio procedens unius probatur esse substantiae et naturae. Qui, si ingenitus
diceretur, duo patres profiterentur; si genitus, duo filii inconpetenter dicerentur. Sed
quia nec Pater est nec Filius, ideo nec ingenitus nec genitus, sed ex utroque pro-
cedens dicitur.

Pater enim solus non est de alio, ideo solus appellatur ingenitus, non quidem in
Scripturis, sed in consuetudine disputantium et de re tanta sermonem, qualem va-
luerint, ad pręsentium sive futurorum profectum proferentium. Filius[i] solus de Patre
*fol. 125. est natus, ideo solus dicitur genitus. Spiritus sanctus solus de Patre et Filio *pro-
cedit, ideo solus amborum nuncupatur Spiritus. Procedit enim ex utroque, non
nascendo, ut alicuius filius dici possit[i]. *Diceretur*[3] *autem filius Patris et Filii, si, quod*
*abhorret ab omnium fidelium*[k] *sensibus, cum ambo genuissent; non igitur ab utroque est*
*genitus, sed procedit ab utroque amborum Spiritus.* A Patre illum autem procedere
Ioh. 15, 26. Dominus noster Iesus Christus discipulos docuit dicens: *Cum autem venerit,* inquit,
*Paraclitus, quem ego mittam vobis a Patre, Spiritum veritatis, qui a Patre procedit, ille*
1. Tim. 2, 5. *testimonium perhibebit de me.* Et rursum ipse Dei et hominum Mediator, Dominus

a) quaerendum *i. l. r. V.* b) est utrum *marg. adscr. V.* c) cum — apparuit *i. l. r. V.* d) omnibus *A.* e) *9 vel 10 litt. erasae sunt V.* f) *sequebatur:* periculosum est, nisi forte, ut superius memoravimus, impericię deputetur, quae plerumque, quae bene credit, erudite confiteri nequit; *quibus verbis deletis in margine signo* ħp *(i. e.* hoc ponas*) apposito scriptum est:* synodicae confessioni inusitatum est *V. Cf. supra p. 12, n.* b; *infra p. 113, n.* f. g) proprie — caritas *(l. 22) i. l. r. V.* h) *una linea et duae litterae erasae sunt V.* i) filius — possit *(l. 35) i. l. r. V.* k) *i. l. r. V.*

1) *Ad sqq. usque ad l. 22. cf. Isidori Etymolog. l. VII, c. 3; Migne, Patr. Lat. LXXXII, 269.*
2) *Cf. p. 115, l. 25 sq.* 3) *Cf. ad sqq. usque ad l. 37. Augustini De Trinitate l. XV, c. 26; Migne l. c. XLII, 1095; cf. praeterea usque ad l. 29. Isidorum l. c.; Migne l. c. LXXXII, 268.*

Iesus Christus post resurrectionem suam, ut ostenderet a se procedere Spiritum sanctum sicut et a Patre, insufflans in discipulos suos ait: *Accipite Spiritum sanctum.* [Ioh. 20, 22.] Qui nisi ab eo procederet, nequaquam eum insufflans discipulis daret. Unus ergo est Spiritus Patris et Filii, unus, ut supra memoravimus, amborum Spiritus.

Quod si quis quaerat, quomodo[1] Filius a Patre nascendo procedit, Spiritus vero sanctus procedendo non nascitur, — aut quur non uterque sint filii, cum uterque a Patre procedant, — aut quur non et Spiritus sanctus dicatur ingenitus, sicut[a] Pater, — aut quomodo ab utroque procedat, — aut[b] quur Filius dicat[b]: *Sicut habet Pater vitam in semetipso, sic dedit Filio vitam habere in semetipso,* [ib. 5, 26.] quasi antea sine vita idem Filius exstiterit et hanc Patre dante susceperit, — aut[c] quomodo Pater numquam sine Filio et tamen Pater genuit Filium, — aut quomodo *Filius numquam sine Spiritu[c] [*fol. 125'.] et tamen ait: *Nisi ego abiero, Paraclitus non veniet ad vos,* [ib. 16, 7.] — aut quomodo Filius non de se, sed de Patre[d] est, nec tamen ei est posterior, de quo est, — aut quomodo Spiritus sanctus de Patre procedit et Filio, nec tamen ab eis praeceditur, a quibus procedit, — sciat haec et his similia humanae fragilitatis sensibus inscrutabilia et inconprachensibilia[e] esse. Quis enim ista consideret? Quis ista conprehendat? Si enim humanae nativitatis Christi secreta non capimus, divinae naturae mysteria quomodo capiemus[e]? Verum quia in illa coaeterna et aequali et incorporali et ineffabiliter inmutabili atque inseparabili Trinitate difficillimum est generationem a processione distinguere, sufficiat hoc credere, hoc firmiter tenere, hoc toto corde fateri Patrem ingenitum, Filium genitum, Spiritum vero sanctum nec creatum nec genitum, sed ex Patre et Filio procedentem, ita[f] duntaxat, ut in confessione fidei omnes opinationes, omnes verborum novitates caveantur, [cf. 1. Tim. 6, 20.] et his verbis hisque sententiis fidelium confessio roboretur, quae sanctae et universales synodi in symbolo taxaverunt[f].

IV. *Utrum Theodorus, episcopus[g] Hierosolymorum[h], recte [*fol. 126'.] sentiat, qui, cum 'Patrem sine principio penitus et sempi-

a) sicut p *i. l. r.* V. b) aut — dicat *i. l. r.* V. c) aut — Spiritu *(l. 12) i. l. r.* V. d) Patre est *i. l. r.* V. e) inconprachensibilia — capiemus *(l. 18) i. l. r.* V. f) ita — taxaverunt *in margine scriptum signo* hp (= hoc ponas) *praefixo; in ipso textu haec deleta sunt:* non ex Patre per Filium, ut praefatus Tarasius dixisse perhibetur, sed, ut diximus, ex Patre et Filio, quoniam Spiritus sanctus sicut non eget adminiculo Filii, ut per eum sit Deus aut per eum sit Patri *(6 vel 7 litt. erasae sunt; an* et Filio *del.?)* consubstantialis, ita non eget eius adminiculo, ut per eum a Patre procedat, cuius omnipotentiae sicut naturale est Deum esse, ita etiam naturale est ex Patre et Filio procedere, — explosa praepositione 'per', quae in processione Spiritus sancti a Patre omnino vitanda est, ne aut validis mentibus fastidium aut invalidis quoddam inrogare *cernatur periculum. [*fol. 126.] Quae duo, immo omnia pericula tunc facillime evitari poterunt, si exclusis verborum novitatibus et sensuum opinationibus his sensibus hisque verborum proprietatibus catholicae fidei confessio proferatur, quibus a sanctis patribus Hilario, Atanasio, Augustino, Ambrosio, Hieronimo, Gregorio vel ceteris huiuscemodi, qui pene omnibus Latinis lectoribus noti sunt, prolata et ecclesiae tradita esse dinoscitur, qui et armis spiritalibus contra fidei hostes viriliter certaverunt et lampade divini verbi caliginosas ignorantiae tenebras a fidelium pectoribus depulere. Nam et si forte in quorundam scriptorum opusculis, quorum nobis et vita et praedicatio manet ignota[2], huiusmodi confessio inveniatur, quae Spiritum sanctum a Patre per Filium procedere fateatur, ab his nostri iudicii et laudem pariter et vituperationem suspendimus nescientes, an illorum simplicitas an alterius linguę in alteram transferendi necessitas nova afferat et inusitata in sacrae fidei confessione verba; sed hos, si qui forte sunt, simpliciter praetereuntes illorum sequipede *(sic)* in tanti negotii professione esse volumus, quos et nos superius[3] memoravimus et omnis generaliter praecipuos magistros et venerabiles doctores sancta custodit et veneratur ecclesia. g) *corr. ex* archiepiscopus V. h) *corr. ex* Hierusolymorum V.

1) *Sequentia usque ad l. 18. sic fere ex Isidori, Sentent. l. II, c. 3; Migne, Patr. Lat. LXXXIII, 71.* 2) *Cf. p. 76, l. 40. 41; p. 77, l. 3/4. cum n. 1.* 3) *Cf. l. 37/8.*

ternum' se credere dixerit, Filium nescio sub qua ambage verborum 'non aliud principium quam Patrem agnoscentem et ex ipso subsistentiam habentem' professus sit[1]?

Et superiore quidem capitulo exsequuti sumus[2] in sanctae fidei confessione dilucidam et perspicuam definitionem fieri debere, et nunc necessario idipsum exsequimur, quoniam, nisi recto tramite omnibus ambagibus hinc inde postpositis ad demonstrandam rei veritatem sermo gradiatur, et de eius, a quo profertur, fidei integritate ab audientibus dubitatur et hereticae pravitati, etsi non voto, sono tamen adpropinquare videtur.

Unde cavendum est, ne in professione fidei Theodori episcopi[a], qui[b], dum Patrem dicat[b] 'sine principio' et Filium[c] 'non aliud principium quam Patrem agnoscentem et ab ipso subsistentiam habentem', Pater Filium aut tempore, qui[d] sibi consempiternus[d] est, aut substantia, qui sibi consubstantialis est, aut honore, qui sibi aequalis est, praecedere suspicetur. Quod quidem etsi a prefato viro recte et catholice creditur, ita tamen ambigue positum est, ut legenti de eius fide possit oriri suspicio, quod
*fol. 127. plerumque non infirma credulitas, sed *sermonis solet efficere difficultas[3]. Quoniam igitur in hac professione non elucet evidenter, utrum eius fides aut probari aut inprobari debeat, cum eam probandam potius quam inprobandam esse nostra mallet intentio, restat, ut quod de hac re a sanctis patribus percepimus, credimus et tenemus, breviter exsequamur.

Hoc enim in tali professione expavescendum est, ne, dum Pater 'sine principio' dicitur et Filius 'non aliud principium quam Patrem agnoscere', antiquior Pater Filio, quia genuerit, et Filius posterior Patre, quia genitus sit, suspicetur, cum videlicet nihil sit in sancta Trinitate anterius posteriusve, ubi nihil ex tempore incoatur, ut consequenti perficiatur in tempore. Quoniam sicut tres personae consubstantiales sibi sunt, ita etiam consempiternę. Et sine tempore generatio Filii de Patre intelligitur, sine tempore etiam processio Spiritus sancti de utroque. Est enim Pater Filio principium non creando, sed gignendo; non tempore praecedendo, sed ineffabilis Pater ineffabilem Filium, sine quo numquam fuit, ineffabiliter sibi consempiternum generando. Est et Filius principium, non Patri, sed rebus a se conditis. Est et Spiritus sanctus principium omnibus, quae ab eo creata sunt, quia nullo modo separari potest ab appellatione creatoris. Sunt Pater et Filius principium Spiritui sancto non gignendo,
*fol. 127'. quia non est Filius, neque creando, quia *non est creatura, sed dando, quia ab utroque procedit. Est item Pater et Filius et Spiritus sanctus unum principium omnibus, quae a se solo et uno creatore creata sunt. Et cum sit Pater principium et Filius principium et Spiritus sanctus principium, non tamen tria principia, sed unum est principium, una divinitas, una substantia, una omnipotentia.

Haec enim, quae breviter perstrinximus, praedicatoris ęgregii Augustini verbis adprobanda sunt. Ait[4] enim: *Dicitur ergo relative Pater, idemque relative dicitur principium, et si quid forte aliud, ipse*[e] *Pater ad Filium dicitur, principium vero ad*
cf. Ioh. 1, 1. *omnia, quae ab ipso sunt. Item dicitur relative Filius, relative dicitur et verbum et*
cf. 2. Cor. 4, 4. *imago; et in omnibus his vocabulis ad Patrem refertur, nihil autem horum Pater dicitur.*
Ioh. 8, 25. *Et principium Filius dicitur; cum enim diceretur ei: 'Tu quis es?' respondit: 'Principium, quia et loquor vobis'. Sed numquid Patris principium? Creaturę*[f] *se quippe*

a) *corr. ex* archiepiscopi *V.* b) qui — dicat *i. l. r. V.* c) *i. l. r. V.* d) qui — con *i. l. r. V.* e) sed *Aug.* f) creatorem *Aug.*

1) *Acta conc. Nicaeni II, in actione III; Mansi XII, 1136. — Responsio Hadriani MG. Epp. V, 11, c. II.* 2) *Cf. p. 110, l. 28 sq.* 3) *Cf. supra p. 6, l. 10.* 4) *Augustinus, De Trinitate l. V. cc. 13. 14; Migne, Patr. Lat. XLII, 920 sq.*

*ostendere voluit, cum se dixit esse principium, sicut et Pater principium est creaturae, quod ab ipso sunt omnia. Nam et creator relative dicitur ad creaturam, sicut dominus ad servum. Et ideo cum dicimus et Patrem principium et Filium principium, non duo principia creaturae dicimus, quia Pater et Filius simul ad creaturam unum principium est, sicut unus creator, sicut unus Deus. Si autem quicquid in se manet et gignit *ali-* [*fol. 123.] *quid vel operatur, principium est ei rei, quam gignit, vel ei, quam operatur, non possumus negare etiam Spiritum sanctum recte dici principium, quia non eum separamus ab appellatione creatoris; et scriptum est de illo, quod operetur et utique in se manens* [cf. Ioh. 5, 17.] *operatur. Non enim in aliquid eorum, quae operatur, ipse mutatur et vertitur. Et, quae operatur, vide: 'Unicuique, ait Apostolus, datur manifestatio Spiritus ad utilitatem; alii* [1. Cor. 12, 7. 8.] *quidem datur per Spiritum sermo sapientiae, alii sermo scientiae secundum eundem Spiritum'* et reliqua. Item idem post pauca: *Nam et singillatim si interrogemur de Spiritu sancto, verissime respondemus, quod Deus sit; et cum Patre et Filio simul unus Deus est. Unum ergo principium ad creaturam dicitur Deus, non duo vel tria principia. Ad se autem invicem in Trinitate, si gignens ad id, quod gignit, principium est, Pater ad Filium principium est, quia genuit eum. Utrum autem et ad Spiritum sanctum principium sit Pater, quoniam dictum est: 'De Patre procedit', non parva quaestio est.* [cf. Ioh. 15, 26.] *Quia, si ita est, non*[a] *iam principium ei tantum rei erit, quam gignit aut facit, sed etiam ei, quam dat. Ubi et illud elucescit, utpote quod solet multos movere, quur*[b] *non sit Filius etiam Spiritus sanctus, cum et ipse a Patre exeat, sicut in evangelio legitur.* [ib.] *Exit enim non quomodo natus, sed quomodo datus; et ideo non dicitur Filius, quia neque natus est sicut unigenitus neque factus, ut per gratiam in adoptionem nasceretur, sicut nos. Quod enim de Patre natum est, ad Patrem solum refertur, cum dicitur Filius, et ideo Filius Patris est, non et noster; quod autem datum est, et ad eum, qui* [cf. Matth.] *dedit, refertur et ad eos, quibus dedit. Itaque Spiritus sanctus non tantum Patris et* [10, 20.] *Filii, qui dederunt, sed etiam noster dicitur, qui accepimus: *sicut dicitur 'Domini salus',* [*fol. 128'. cf. Gal. 4, 6. 1. Ioh. 3, 24.] *quia dat salutem, eadem etiam nostra salus est, qui accipimus.* Item idem post pauca: [cf. Ps. 3, 9.] *Si ergo et quod datur, principium habet eum, a quo datur, quia non aliunde accepit illud, quod ab ipso procedit, fatendum*[a] *est Patrem et Filium principium esse Spiritus sancti, non duo principia, sed sicut Pater et Filius unus Deus et ad creaturam relative unus creator et unus Dominus, sic relative ad Spiritum sanctum unum principium, ad creaturam vero Pater et Filius et Spiritus sanctus unum principium, sicut unus creator et unus Dominus.*

V. Quod[c] Tarasius[1] non recte Spiritum sanctum 'contribulum Patri et Filio' dixerit, cum sufficeret dicere 'coaeternum, consubstantialem eiusdemque essentiae et naturae[2]'.

Dixisse quoque in suae fidei professione Spiritum sanctum 'Patri et Filio contribulum' Tarasius perhibetur. Quod absurdissimum dictum et a catholicae fidei confessione penitus convellendum[d] non solum ab eorum sensibus, qui litterarię sollertiae disciplinam non nesciunt, sed etiam ab eorum, qui communibus tantum utuntur litteris, prorsus respuitur et modis omnibus abdicatur.

a) non — faten *(l. 29) i. l. r. V.* b) *super* qu *scripta est* c *VA.* c) *eras. ut videtur* idem *V; cf. p. 104, l. 5.* d) non vellendum *A.*

1) *Immo Theodorus, episcopus Hierosolymitanus (v. supra p. 113, l. 25).* 2) *Acta conc. Nicaeni II, in actione III; Mansi XII, 1136. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 13, c. III.*

Est enim in promptu animadvertere, quod sicut 'consanguinei[1]' dicuntur, qui sunt unius sanguinis, et 'consortes', qui sunt unius sortis, et 'coaetanei', qui sunt unius aetatis, qui etiam 'coaevi' dicuntur, et 'conformes', qui sunt unius formę[a], ita 'contri- *fol. 129. buli' dicuntur, *qui de una tribu sunt. Quoniam loquelaris ista prępositio[2] hanc vim obtinet, ut, ubicunque in conpositione verborum ponitur, diversa quęque cohęrere demonstret, sicut et in hac conpositione, duos aut plures homines cum 'contribulos' vocamus, evidenter eos de una tribu esse ostendimus. Est enim 'tribus'[3] multitudo hominum, quae aut ab una stirpe genus ducit, sicut ab Iacob duodecim tribus processisse noscuntur, aut uno ministerio fungitur, sicut in exordio Romanę urbis in tres ordines ab eiusdem urbis conditore Romanus populus dispertitus est, in senatoribus videlicet, militibus sive plebibus. Unde hactenus huius nominis ethimologia servatur, et, qui eis praesunt, 'tribuni' vocantur. In Deo autem, qui est summum bonum, unus apex, rerum singulare cacumen, unus in substantia, trinus in personis, nequaquam contribuli nomen inveniri potest, quia non alibi contribulus inveniri potest, nisi ubi invenitur et tribus.

Spiritus[b] autem sanctus non Patri et Filio contribulus, sed consubstantialis est. Qui si contribulus est, tribus tantummodo aut adfinitatis societate — quod profanum est dicere — iungitur; si — quod credere non solum absurdum, sed etiam impium est — tribus tantummodo aut adfinitatis soccetate coniungitur, non est consubstantialis. Est autem Patri et Filio consubstantialis; non igitur eis contribulus credendus est[b] cf. 1. Tim. 6, 20. aut dicendus. In tanti enim mysterii confessione sprietis dictionum novitatibus suffecerat dicere Spiritum sanctum Patri et Filio coessentialem, coaeternum, coaequalem, unius potestatis et gloriae, ita ut in tribus personis unitas substantiae, potestatis et *fol. 129'. Rom. 9, 5. gloriae summi Dei credatur et a catholicis confiteatur, *qui est super omnia Deus benedictus in saecula.*

Legat igitur, quisquis hoc nomen in sancta Trinitate recte nominandum putat et assertionibus fulcire affectat, libros tredecim beati Hilarii[4] et quindecim sanctissimi Augustini[5] de eadem sancta et ineffabili Trinitate subtilissime disputantes et viriliter intonantes. In quibus cum hoc nomen sanctae Trinitati aptatum minime repererit, id ei minime aptare praesumat, quoniam, si ullatenus sanctae fidei confessioni conveniret, tot disputationum silvas effugere nequiret, nec esset tam eloquentibus tamque Latinitatis peritia eruditis viris in disputando alienum, si errori esset extraneum. Legat etiam ceterorum[c] catholicorum[c] patrum[d] de fide opuscula[e] et, cum huiusce nominis mentionem in tam sublimi tamque praeclaro negotio non repererit, hanc supervacue alibi se invenisse cognoscat. Quoniam sicubi extra horum disputationes in sanctae fidei confessione invenitur, aut ineloquentiae, quae inperitię de fonte procedit, aut alterius linguę proprietati deputandum est, quae plerumque, dum ad aliam linguam transit, vim suam amittit.

VI. De eo, quod Basilius, Anchire episcopus, in suę fidei lectione post confessionem Patris et Filii et Spiritus sancti imaginum et lipsanorum osculationem et adorationem in-

a) *deinde duae lineae erasae V.* b) spiritus — est *(l. 20) i. l. r. V.* c) *i. l. r. V.* d) *superscr. V.* e) *sequitur* quos in superiore capitulo adnotavimus *del. V.*

1) *Ad sequentia usque ad l. 3. cf. Isidori Etymol. l. IX, c. 6 et l. X; Migne, Patr. Lat. LXXXII, 357. 372.* 2) *Cf. supra p. 9, l. 22 sqq.* 3) *Cf. Isidori Etymolog. l. IX, c. 4; Migne l. c. LXXXII, 349.* 4) *Migne l. c. X, 9 sqq.* 5) *Migne l. c. XLII, 819 sqq.*

seruerit, fidem se habere dicens participare ipsis sanctificatione, remissionem vero peccato*rum sive carnis resurrectionem seu vitam futuram omnino tacuerit[1]. [*fol. 130.]

Remissio peccatorum, quae a Basilio, Anchirae episcopo, in suae fidei confessione est praetermissa, inter summa ecclesiasticae dignitatis est charismata numeranda.

Hanc propheta insigni laude praefert, cum eos beatos dicit, quibus fit: *Beati*, inquiens, *quorum remissę sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata.* [Ps. 31, 1.]

Hanc vox verbi, vox sapientiae, *amicus sponsi* inter prima evangelicae tubae tonitrua intonavit, sicut scriptum est: *Et venit in omnem regionem circa Iordanem praedicans baptismum paenitentiae in remissionem peccatorum.* [cf. Ioh. 3, 29. Luc. 3, 3.]

Hanc *Mediator Dei et hominum, agnus Dei, qui tollit peccata mundi,* pietate, qua mundum redimere venerat, dedicavit, cum et quibusdam ante passionem peccata remisit et, ut totius mundi peccata dilueret, se Deo Patri in sacrificium obtulit et, ut hanc perpetim ecclesia consequi valeret, *Spiritus* ei ineffabile *donum* et sui caracteris insuperabile signum[2] et sacrosancti baptismatis salutiferum sacramentum concessit. [1. Tim. 2, 5. Ioh. 1, 29. cf. Matth. 9, 2. Luc. 7, 47. cf. Hebr. 9, 14. 28. Act. 2, 38. Ioh. 20, 22. cf. ib. 3, 5.]

Hanc apostoli in conlatione fidei[3], quam ab invicem discessuri quasi quandam credulitatis et prędicationis normam statuerunt, post confessionem Patris et Filii et Spiritus sancti posuisse perhibentur et in tanti verbi brevitate, de quo per prophetam dictum est: *Verbum abbreviatum faciet Dominus super terram,* *hanc ponere minime distulerunt, quia sine hac fidei sinceritatem[a] integram esse[a] minime perspexerunt. [*fol. 130'. cf. Is. 10, 23.] Nec cohibuit eos ab eius professione illius symboli brevitas, quam exposcebat sacrę fidei integritas tantique doni veneranda sublimitas. Fit enim per Spiritum sanctum, per quem remittuntur peccata, sive sanguinem Christi, qui a nobis in sacramento sumitur et pro nobis effusus est *in remissionem peccatorum.* Fit et per aquam baptismatis, in qua originalis noxę antiquum et obsoletum vulnus diluitur. [cf. Ioh. 20, 22. 23. cf. Matth. 26, 28. Act. 2, 38.] Unde et apostolus *tres* dicit *testimonium* perhibere, *spiritum, sanguinem et aquam, et tres unum esse,* quia et per Spiritum sanctum et per sanguinem Christi et per aquam baptismatis ad unum compitum, id est ad remissionem peccatorum, pervenitur. [1. Ioh. 5, 8.]

Hanc quidam[b] doctorum[b], cum quid sit *canticum novum,* luculente dissereret, inter ceteras novitates, quas in Christi incarnatione dixit esset completas, enumeravit dicens: *Novum[4] est Filium Dei hominem fieri, novum est eundem ab hominibus morti tradi, novum est die tertia surgere, novum est cum corpore ad caelum ascendere, novum est remissionem peccatorum hominibus dari.* Novum itaque dixit remissionem peccatorum hominibus dari[c], quae, sicut in novo Testamento datur, in veteri non dabatur. Pagina enim Instrumenti veteris peccata non diluit, sed ostendit. [Ps. 149, 1. cf. Rom. 3, 20.]

Carnis quoque *resurrectio, quam credere et fateri christianorum, non credere vero Sadducęorum est, quam praefatus episcopus in suae fidei professione reticuit, et veteris Instrumenti lectione monstratur, cum et per Iob, virum evangelicum potius quam legalem, di- [*fol. 131. cf. Act. 23, 8.]

a) sinceritatem — esse *i. l. r., deinde dimidia linea erasa est V.* b) quidam doctorum *i. t. r.; deinde 15 vel 17 litt. erasae V.* c) *6 litt. erasae sunt; signum* hd *(i. e.* hic deest*) remittit ad marginem, ubi signo* hp *(i. e.* hoc ponas*) praefixo scriptum est:* quae sicut in novo testamento datur *V.*

1) *Acta conc. Nicaeni II, in actione I; Mansi XII, 1009. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 14, c. IV.* 2) *I. e. confirmatio.* 3) *I. e. symboli apostolici; cf. Rufini Symbol. ap. c. 2; Migne, Patr. Lat. XXI, 337. Ambrosius, Explan. symbol. ad initiandos; Migne, l. c. XVII, 1193. Augustini Sermo CCXIV, c. 8; Migne l. c. XXXVIII, 1065/6.* 4) *Unde verba allata sumpta sint, nescio.*

Iob 19, 25-27. eitur: *Scio, quod redemptor meus vivat, et in novissimo de terra surrecturus sim, et rursus circumdabor pelle mea et in carne mea videbo Deum, quem visurus sum ego ipse, et oculi mei conspecturi sunt, et non alius.* Et per Danihelem, virum sanctissimum et cf. Dan. 2, 29. ib. 12, 2. archanorum Dei scrutatorem, monstratur dicentem: *Multi de his, qui dormiunt in terrae pulvere, resurgent, alii in vitam aeternam, alii in obprobrium, ut videant semper.* Et ipsa Veritate ad terras pro salute generis humani descendente omnino commendatur, cf. Ioh. 5, 29. Matth. 28, 6. qui eam et prędicationis suae sacrosanctis oraculis edocuit et suae resurrectionis salutari exemplo monstravit. Si[a] vero aliquis dicat, Iob in hac sententia suam solummodo resurrectionem, non generalem omnium hominum dixisse, audiat eum in alio loco genera- Iob 14, 7-12. lem omnium resurrectionem adfirmantem et dicentem: *Lignum habet spem: si pręcisum fuerit, rursum virescit, et rami eius pullulant. Si senuerit in terra radix eius et in pulvere mortuus fuerit truncus eius, ad odorem aquae germinabit et faciet comam, quasi cum primum plantatum est. Homo vero cum mortuus fuerit et nudatus atque consumptus, ubi quęso est? Quomodo, si recedant aquę de mari et fluvius vacuefactus arescat, sic homo, cum dormierit, non resurget, donec atteratur caelum, non*[b] *evigilabit nec consurget de somno suo!* Quod totum ita intellegendum est: Numquid lignum habet spem revivescendi[c], et homo non habet resurgendi? Numquid quomodo, si recedant aquae de mari et fluvius vacuefactus arescat, sic homo, cum dormierit, non resurget? Numquid, donec atteratur cęlum, non evigilabit nec consurget de somno suo? Quibus verbis non suam solummodo, sed totius humani generis resurrectionem generalem demonstrat[a].

cf. Act. 17, 18. 32. Hanc etiam apostoli, cum diversas quidem nationes — non diversa fide diversis linguis inbuti — non diversas constitutiones traditurі peterent, omnibus gentibus inter cetera mysteriorum spiritalium archana tradiderunt et, ne oblivione dilueretur aut heretica pravitate cassata per temporum incrementa frustraretur, in symbolo posuerunt et in tam autentico fidei indicio, in quo totius fidei integritas admirabili brevitate con- *fol. 131'. plectitur, locaverunt. Hanc unus illorum, qui fera gentium corda sacri *stili doctrina 1. Cor. 15, 52. perdomuit, inter cetera, quae de ea profatus est, *in momento, in ictu oculi* fore prędixit.

Vita quoque futuri saeculi, quam idem Basilius neglegenter reticuisse dinos- cf. Ioh. 3, 15. citur, et ab ipso nobis Domino pollicętur et pene in omnibus sanctarum Scripturarum oraculis praedicatur, quippe cum sine ea carnis resurrectio nil valeat et ob eam adipiscendam totius nostrę religionis desudet intentio.

Unde datur intelligi non eum mediocriter delerasse, cum in suae fidei confessione res tantis mysteriis plenas, et revera mysteriis plenas, sine quibus christiana credulitas stare non potest, silentio praeterierit et in earum loco res non necessarias[d] et risu[d] dignas protulerit. Non igitur ei ideo[e] tantummodo succensetur, quia eas profiteri distulit, si tamen eas corde credit, cum plerumque quaedam aut brevitatis studio aut quadam occasione in dicendo praetermittuntur, quae in credendo firmiter tenentur, sed quia in earum loco id intulit, quod a nullo sanctorum patrum in fidei professione inlatum fuisse perlegit; quia et miles, qui quondam pugnavit aut quandoque pugnaturus est, non ideo arguitur, si ad tempus non pugnet, sed si fuga lapsus et suam nobilitatem ignobilitet et sociorum vires inutili exemplo enervet. Dixit enim praefatus episcopus, postquam imaginum adorationem et osculationem inter prima suae *fol. 132. fidei munimenta fassus est *'fidem se habere participare illis sanctificatione'. Nec inmerito rebus insensatis et non solum sanctificatione, sed etiam vita[f] carentibus

a) si — demonstrat *(l. 21) infimae paginae signo* S̃R (*A:* sequitur) *apposito adscr. manu 3. V.*
b) n̄ *V;* nec *A.* c) *sic VA; an, sicut coniecit Tilius, legendum* revirescendi? d) *4 litt. erasae V.*
e) ideo tantummodo *i. l. r. V.* f) *6 litt. erasae sunt V.*

participare dignus, qui post confessionem sanctę et unicę Trinitatis in talibus neniis fidem se habere dixit et ea, quae inter prima christianę religionis charismata enumeranda sunt, remissionem videlicet peccatorum, carnis resurrectionem et vitam futuri saeculi, desidiose praetermisit.

Esto denique, utile quiddam est imagines adorare! Quid adimitur christianae religioni, si inter primas fidei professiones illius quoque rei professio non detur, cum pleraque sint, quae inter ceteras ecclesiasticae institutionis traditiones fidelibus tradita sunt, quorum etsi in fidei confessione professio taceatur[a], nihil tamen ideo sanctae religioni adimitur? Aut in quo praeiudicat, si earum adoratio taceatur, fidei integritati, cum a sanctis patribus inhibita potius quam instituta credatur? Non enim eo modo praeiudicat praetermissio imaginum adorationis sacrę fidei puritati, quae interdicta potius quam instituta est, sicut praeiudicant remissio peccatorum, carnis resurrectio et vita futuri saeculi, si in confessione praetermittantur, quae utique et in omnium Scripturarum sanctarum serie praedicantur et, ut praefati sumus, ab apostolis in symbolo[1] laudabili[b] brevitate connexae tenentur.

VII. *De eo, quod Theodosius, Amori episcopus, desidiose fidem sanctae et unicae Trinitatis tacuerit, de imaginibus vero incaute et extraordinarie dixerit: 'Confiteor et promitto et suscipio et osculo[c] et adoro imagines'; et post pauca: 'Qui non instruunt diligenter omnem Christo dilectum populum adorare[d] et venerari sacras et honorandas imagines omnium sanctorum, qui a saeculo Deo placuerunt, anathema[2]'. *fol. 132'.

Basilium, Anchirae[e] episcopum, in superiore capitulo arguendum recte ostendimus, eo quod suae fidei iacto[e] fundamine[e] in aedificio tam excellentis mysterii res valde necessarias superaedificare neglexerit et vice earum res ab omni penitus religionis fabrica abnuendas superaedificare nisus sit; in praesenti vero Theodosium, Amori[f] episcopum, rectius competentiusque arguendum decernimus, qui nullo suae fidei in praefata synodo posito fundamento res tantum inanes et ratione seclusas inaniter et inrationabiliter aedificare coepit. In illius enim aedificio si id, quod inaniter surrexit, deiiciatur, saltem id, quod bene fundatum est, remanebit; in istius vero si omne, quod inane et frivolum est, destituatur, nil, quod remaneat, erit. Si ergo illi recte succensetur, qui sanctae et unicę Trinitatis *confessioni imaginum adorationem inseruit, (*fol. 133.) multo rectius huic succensebitur, qui illius summi et ineffabilis mysterii confessione postposita de illarum adoratione frivola nescio quae tantummodo somniavit.

Ita enim exorsus est: 'Confiteor et promitto et suscipio et osculo[c] et adoro imagines'. O mira confessio episcopi! O pulcra dictio sacerdotis! O laudanda devotio praesulis! Tacet confessionem excellentissimę maiestatis et insonat confessionem insolentissimę vanitatis. Ab eius confessione pedem retrahit, qui dixit: *Omnis, qui me confessus fuerit coram hominibus, confitebor et ego eum coram Patre meo, qui est in caelis*; (Matth. 10, 32.) et in imaginum confessionem totis se gressibus infert. Tacet, quod et ille fateri et ceteros, ut faterentur, debuit hortari, et fassus est, quod nec ille fateri et, ne ceteri faterentur, debuit reluctari; et qui *opponere murum pro domo Israhel* debuit et *stare* (cf. Ezech. 13, 5.)

a) *corr. ut videtur e* taceatur *V.* b) *superscr. V.* c) *corr. ex* osculor *V.* d) adorari *VA; emendavi, cf. supra p. 104, l. 15.* e) *i. l. r. V.* f) ri episcopum *i. l. r. et 4 litt. erasae sunt V.*

1) *Cf. supra p. 117, l. 21; p. 118, l. 25.* 2) *Acta conc. Nicaeni II, in actione I; Mansi XII, 1013. 1016. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 15, c. V.*

[Ezech. 13, 5.] *in proelio in die Domini,* ipse ad deditionis dedecus, pro dolor! sponte dilabitur; quia videlicet, qui debuit a prava confessione et a ridiculoso errore aliorum mentes coercere praedicationis studio, ipse primum illis errandi via efficitur pravae confessionis exemplo.

Quod vero anathematizat omnes, ‘qui non instruunt omnem Christo dilectum [cf. Iudith 8, 23: 9, 16.] populum adorare et venerari imagines omnium sanctorum, *qui a saeculo Deo placuerunt*’, quam absurde quamque incaute agat, prudens lector advertat, prȩsertim qui [*fol. 133′.] anathema, quod aliis temeraria prae*sumptione inferre contendit, in se suosque inreverenter intorquet et telum, quo sui erroris extraneam nititur perfodere partem, in suam civiumque deflectit necem. Nec liberat imaginum adoratio ab anathematis conligatione suos, quae nectere tantummodo nitebatur exteros. Anathematizat enim, ‘qui non instruunt omnem Christo dilectum populum adorare imagines’. Numquidnam, ut ceteros taceam [1], in sibi commissa plebe omnes ‘instruunt omnem Christo dilectum populum imagines adorare’, qui nec instruendi habent officium nec praedicationis gradum? numquid et ipse ‘omnem Christo dilectum populum instruit’? — cum videlicet pene totus mundus [cf. Ps. 75, 2.] Christi populo plenus sit, quoniam desiit tantummodo *in Iudȩa notus* esse *Deus,* sed *in* [Rom. 10, 18. Is. 6, 3.] *omnem terram exivit sonus* apostolorum, et *repleta est omnis terra gloria* Domini, et *omnes* [ib. 2, 2. Ps. 21, 28.] *gentes veniunt et adorant in conspectu Domini* iuxta Malachiae vaticinium in verbo Do- [Mal. 1, 11.] mini dicentis: *Ab ortu solis usque ad occasum magnum est nomen meum in gentibus, et in* [cf. Act. 10, 11 sq.] *omni loco sacrificatur et offertur mihi hostia munda.* Et pastor ecclesiae, cui in figura disci diversorum animantium generibus pleni totus orbis diversis gentibus plenus ad [ib. 10, 34. 35.] Dei gratiam vocandus ostenditur, dicit: *In veritate comperi, quoniam non est personarum acceptor Deus, sed in omni gente, qui timet eum et operatur iustitiam, acceptus est illi.* [*fol. 134.] Nam si secundum eius deleramentum, *quicumque ‘non instruunt omnem Christo dilectum populum’, anathemate digni sunt, neque ipse idem neque coepiscopi, qui in eadem synodo fuisse perhibentur, neque illis subditȩ plebes anathematis vinculo carere quibunt, quia, etsi instruunt duarum aut trium vel certe plurimarum provinciarum [2] gentes, non tamen ‘omnem Christo dilectum populum instruunt’, cum per tam prolixas tamque vastas mundi partes sit catholica ecclesia, quȩ utique ‘Christi dilectus populus’ est, diffusa et tam per inaccessas et ignotas nationes sit Domino largiente dilatata. Aut ergo omnem Christi ecclesiam ab oriente usque ad occidentem, a septentrione usque ad meridiem se suosque in imaginum adoratione instruere perdocebit aut secundum suae vanitatis sententiam cum sociis sive subditis anathemati subiacebit, [Iudith 8, 23; 9, 16.] quoniam, etsi ‘omnem populum instruere’ possent, non igitur omnium sanctorum, *qui a saeculo Deo placuerunt,* imagines, in quarum adorationem universitatem populi instruerent, habere poterant, quorum multitudo tanta est, ut de his per prophetam ex [Ps. 138, 17. 18.] persona Filii ad Patrem dicatur: *Nimis honorati sunt amici tui, Deus, nimis confortatus est principatus eorum. Dinumerabo eos, et super arenam* [a] *multiplicabuntur.* Quod [cf. Iudith 8, 23; 9, 16.] etsi hyperbolice dictum sit, tanta eorum, *qui ab initio Deo placuerunt,* sunt agmina, [cf. Apoc. 7, 9.] ut nec pingi nec dinumerari possint ab alio nisi ab eo, *in* cuius *libro* eorum *scripta* [*fol. 134′. cf. ib. 13, 8.] *habentur *nomina.* Nam si a se prolati idem episcopus anathematis iacturam vitare [cf. Iudith 8, 23; 9, 16.] cupit, necesse est, ut omnium sanctorum, *qui* per diversas mundi partes *ab initio Deo placuerunt,* imagines et habeat et adoret; et si eas prae multitudine sui habere nequiverit, immo quia nequibit, a se ergo prolato anathemati colla submittat.

a) m *superscr., deinde 7 litt. erasae sunt V.*

1) *Cf. supra p. 27, n. 3.* 2) *Cf. supra p. 1, l. 3. 4; infra l. IV, c. 28.*

VIII. Quod pene de omnium fide ambigitur, cum Spiritum sanctum quidam a Patre tantum, quidam vero neque a Patre neque a Filio procedentem confessi sint[1].

Ex Patre et Filio Spiritum sanctum procedere, quantum adtinet ad brevitatem huius stili, cui studemus, Domino annuente in superioribus monstratum est[2]. Nam cum pene omnes in prefata synodo hoc aut penitus tacuerint aut ambigue protulerint, nos — quasi homines humana inbecillitate cogitationum et eorum, quae nec audimus nec legimus, ignari — nec eorum fidei testimonium perhibemus, qui hoc silentio preterierunt, nec eorum, qui ambigue protulerunt, nec ideo eorum credulitatem abnuimus, *quia hoc tacuerunt vel ambigue protulerunt, quoniam, qualiter teneant, *fol. 135. nescimus; sed hanc rem et indiscussam preterire, ne eis tacendo adsensum[a] pracbere[b] videamur, et[b] quia non patenter elucet, quid velit, inprobare timentes illius examini reservamus, quem occulta non fallunt. Scimus denique eos haud[c] procul ab errore cf. 1. Cor. 14, 25. esse, qui, si ab eo ideo elongantur, quia bene de hac re sentiunt, ideo tamen ei adpropinquant, quia, quod recte sentiunt, recte fateri neglexerunt; quod autem recte *corde creditur ad iustitiam,* recte *ore* debet profiteri *ad salutem.* Rom. 10, 10.

IX. De eo, quod, si forte aliquis error in praefatorum episcoporum sententiis de fide prolatis indiscussus remanserit, propter difficultatem et enormitatem sermonis illorum remanebit, qui plerumque tanta ignavia obsitus est, ut, quid significare velit quive sensus in eo intelligendus sit, minime pateat[1].

Cum multa eloquutionum sint genera, quae a grammaticis sive a rhetoribus copiose ac varie traduntur, omnium tamen sermonum sive dictionum series quadripertita ratione dividitur. Omnis[3] autem sermo aut sapiens est et dissertus[d], aut sapiens et non dissertus, aut dissertus et non sapiens, aut nec sapiens nec dissertus. Sapiens ergo est et dissertus, sicut plurimi divinarum Scripturarum libri et, ut ceteros taceam[4], ut est liber Esaiae prophetae, cuius sermo et sapiens est, utpote quem Spiritus sanctus dictaverit, et dissertus, quia ab inlustri et urbano viro prolatus est. Sapiens autem et non dissertus, ut quidam in ipsis etiam divinis Scripturis habentur: sapiens videlicet in sententiarum celsitudinibus divini fla*minis nectare promulgatis, indissertus *fol. 135'. vero aut simplicitate sanctorum virorum, a quibus prolatus est, qui sensuum potius quam verborum venustatibus uti maluerunt, aut indigenarum loquendi usu, inter quos sancti viri divini verbi latores nati aut conversati fuisse noscuntur, sicut de beato Ieremia Hieronymus[e, 5] dicit[a], quod *simplicitas sermonis de loco ei* Anatoth, *in quo natus est, accesserit.* Dissertus ergo et non sapiens, sicut gentilium scriptorum est[6],

a) *i. l. r.* V. b) *4 litt. erasae sunt* V. c) *corr. ex* aut V. d) *corr. e* disertus; *sic et in sq.* V. e) *superscr.* V.

1) *Nihil in responsione Hadriani.* 2) *Cf. supra p. 110 sqq.* 3) *Quae sequuntur, ex Augustini De doctrina christiana l. IV, cc. 2 sqq. (Migne, Patr. Lat. XXXIV, 89 sq.) sumpta esse videntur. Cf. quoque Isidori Sententiarum l. II, c. 29; l. III, c. 13; Migne l. c. LXXXIII, 630. 687. Alcuini Dialog. de reth. et virt., Migne l. c. CI, 931. 939.* 4) *Cf. p. 27, n. 3.* 5) *Hieronymus, Prolog. in Ieremiam; Migne l. c. XXVIII, 903.* 6) *Cf. Isidori Sententiarum l. III, c. 13; Migne l. c. LXXIII, 687. Hieronymi Comment. in Isaiam l. X; Migne l. c. XXIV, 380/1. Eiusdem Comment. in Oseam l. II, c. 5; Migne l. c. XXV, 905.*

qui etsi venustus est humanarum artium eruditione, insipiens tamen est, quia et veri Dei notitia et salutifera caret exhortatione. Est et quorundam hereticorum sermo dissertus nec tamen sapiens, qui, etsi humanorum ingeniorum industria est expolitus, sapientiae veritate et virtutum documentis est omnino nudatus. De dissertis vero nec Is. 33, 19. tamen sapientibus per Esaiam prophetam dicitur: *Populum enim inprudentem non videbis, populum alti sermonis*[a]*, ita ut non possis intelligere dissertitudinem linguae eius, in qua nulla est sapientia.* Nec dissertus ergo nec sapiens est, sicut plurimorum, qui temere ad quęlibet docenda accedunt, antequam sacratissimorum sensuum dapibus reficiantur et eloquentiae ornamentis inbuantur, vel etiam ut istius synodi scriptura *fol. 136. est, cuius errores discutere nitimur, in cuius sententiis nec sensuum *reperitur ornatus nec ex eloquentiae flumine quidam deducitur rivulus.

Et cum omnis scriptura aut culta[b] sit et aperta[c], aut culta[d] et non[e] aperta[e], aut[f] inculta et aperta, aut nec culta nec aperta, haec[g] et[g] duabus primis istis speciebus est aliena et duabus sequentibus omnino conserta, quia nec sermonum cultu aut eloquentiae coturno adtollitur nec puritate apertę loquutionis texitur, quo[h] in[i] altero ob[k] sui nitorem mentem legentis[l] demulceat, in[i] altero[k] ob sui puritatem ad intellegendum promoveat. Nec culta est et non aperta, quia non longis periodis involvitur, non variis topicorum perplexitatibus exornatur nec lubricis syllogismorum conclusionibus ex industria dialecticae artis[m] venientibus catenatur, quae omnia et culta sunt, utpote quae sophistico poliuntur cilindro, et non aperta, quia a simplicium lectorum sensu procul remota eruditissimorum tantummodo se inferunt ingenio. Sed aut aperta est, quae eruditione carens omnibus legentibus sive audientibus patet; aut inordinate et incompte digesta et soloecismis mutilata, barbarismis corrupta, ceteris vitiorum nubilis obducta[n] et luculenta[o] oratione carens et ordine texendorum sensuum explosa nec culta est nec aperta.

Ideoque si forte aliquis error in sententiis de fide prolatis indiscussus remanserit, *fol. 136'. his a nobis se tuebitur armis, quia se *talibus inconpositarum dictionum abdidit involucris et a nobis ideo deprehendi nequivit, quia ad nos difficultate sermonis quasi quodam pallio obsitus advenit.

### X. Ridiculose et pueriliter dictum in sententia fidei Theodori episcopi[p]: 'Mirabilis Deus in sanctis suis, et continuo: Sanctis, qui in terra sunt eius, mirificavit omnes voluntates meas inter illos', tamquam hic versiculus illum priorem subsequatur[1].

(Ps. 67, 36. — ib. 15, 3.)

Id vero, quod Theodorus episcopus[q] hos duos psalmistae versiculos ita interiecta particula adverbii 'continuo' in unum protulit, quasi alter alterum nulla intercapedine aliorum versuum interposita subsequatur, cum videlicet hic versiculus, quem illum 'continuo' subsequi dicit[2], non solum confestim non subsequatur, sed etiam ferme ante

a) *2 vel 3 litt. erasae sunt V.* b) cu *i. l. r. V.* c) aper *i. l. r. V.* d) c *et* lt *i. l. r. V.* e) non ap *i. l. r. V.* f) aut inculta *i. l. r. V.* g) et haec *A.* h) quod *A.* i) in altero *i. l. r. V.* k) ob — altero *deest A.* l) is *i. l. r.; deinde 2 vel 3 litt. erasae sunt V.* m) armis *A.* n) *tres voces erasae sunt V.* o) *i. l. r.; deinde tres voces erasae sunt V.* p) *corr.* exarchiepiscopi *V; cf. supra p. 113, l. 47; p. 114, l. 45; p. 119, l. 44.* q) *corr. ex* archiepiscopus *V; cf. n.* p.

1) *Acta conc. Nicaeni II, in actione III; Mansi XII, 1144. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 16, c. VI.* 2) *Revera Theodorus hos versus interiecta particula* 'καὶ αὖθις' *(= 'et rursus', ut recte postea interpretatus est Anastasius bibliothecarius) inter se coniunxit (Mansi XII, 1143).*

quinquaginta psalmos cum[a], cui postponitur, precedere noscatur, non ideo nobis reprehendere libuit, quod fidei quoddam preiudicium adferat, sed quia ridiculosae[b] reprehensioni subiaceat et reprehendentibus deridendi materiam conferat pateatque talem scripturam non esse idoneam, ut magna absque errore instruat, quae in parvis absque vigore titubat, nec habere eam vim res dubias adfirmandi et incognitas docendi, quae non habet ingenium res non[c] dubias narrandi et notas proferendi.

Quomodo ergo illius synodi poterit *recipi doctrina, cuius in tot locis reprehenditur scriptura? *fol. 137. Aut quomodo cum ceteris synodalibus a sanctis patribus digestis vel susceptis scriptis societatis poterit adipisci dignitatem, que earum sensuum et verborum fugit societatem? Ille enim in nullo reprehenduntur et ideo in omnibus suscipiuntur, haec vero, quia in multis reprehenditur, non inmerito pene in omnibus repudiatur.

XI. Quod inutiliter et incaute Greci ecclesiam catholicam anathematizare conati sint in eorum synodo, eo quod imagines non adoret, cum utique prius debuerint omnino scrutari, quid uniuscuiusque partis ecclesia de hac causa sentire vellet[1].

Ecclesiasticae tubae predicatio intonat peccantem fratrem primo clam corripiendum; cf. Matth. 18, 15 sqq. qui si audire noluerit, seorsum adhibitis fratribus vel corrigendi studio vel conveniendi testimonio admonendus est; qui si et illos audire contempserit, tunc multis res notescenda est, ut detestationi eum habeant et qui nequivit salvari pudore, saltim obprobriis[d] salvetur; qui si neque multorum admonitioni adsensum prebuerit, ethnicorum sive publicanorum more detestandus est.

Cui predicationi non mediocriter illorum ecclesia contraire videtur, quae totius *mundi ecclesias, *fol. 137'. prinsquam more ecclesiastico per epistolare eloquium consulendo sive scrutando alloquatur, presumptive sive incaute anathematizare conatur. Debuerat enim ad circumiacentium provinciarum ecclesias legationem sciscitativam facere, utrum imagines adorari aut non adorari deberent, ut iuxta cuiusdam sapientis vocem per consilium cf. Ecclus. 32, 24. et sequenda sequens et vitanda vitans non eam in postmodum paenitere constaret, sed quicquid de hac re plures secundum apostolicam institutionem tenere vellent ecclesiae, ipsa quoque teneret et, quae pluribus consentientibus antiquis institutionibus obniti temptaret et obstinata mente ab universitate ecclesiastici corporis se dirimere vellet, hanc detestationi[e] multaret. Nam quis furor est quaeve dementia, ut unius partis ecclesia rem, quae neque ab apostolis neque ab eorum successoribus statuta est, nitens statuere totius mundi ecclesias conetur anathematizare, et conpellantur aut apostolicis institutis contraire aut ab illis prolato vanissimo[f] anathemati subiacere? Sed cum illorum dementissimum anathema illis potius quam nobis iacturam impertiat dicente Apostolo: *Neque maledici regnum Dei possidebunt*, 1. Cor. 6, 10. etiam si quodammodo ledere posset, tolerabilius nobis esset illud perpeti, *quam apostolorum *fol. 138. sive ceterorum sanctorum patrum monitis obniti, quippe qui cum Susanna dicimus: *Melius est incidere in manus hominum, quam derelinquere legem Dei nostri*, Dan. 13, 23. et pastoris ecclesiae verbis perdocemur *oboedire oportere Deo magis quam hominibus*. Act. 5, 29. Sicut enim

a) *deest A.* b) *sic corrigendum videtur;* ridiculo sui *VA.* c) *corr. ut videtur ex* in *V.* d) briis *corr. manu 4 e* priis *V;* priis *A.* e) *sic VA.* f) vanissimo anat *i. l. r. V.*

1) *Cf. acta conc. Nicaeni II, in actionibus I. VII. VIII; Mansi XII, 1009. 1016. XIII, 379. 415. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 39, c. LII.*

cuilibet civium sive principis societate fruenti a seditiosis quibusdam, qui contra principem et cives agunt, tolerabilius est ab illis inlata convicia sustinere, quam cum eis in seditionem conspirare, ita nimirum tolerabilius nobis est, ab illis exsecrari, qui etiam suos parentes exsecrari non formidant[1], quam cum illis res insensatas contra divinarum Scripturarum instituta adorare. Exsecratio namque sine ratione et ira sine potestate et dampnatio sine auctoritate quantum[a] eos, contra quos inhiant, minime lędunt, tanto[a] auctores suos maioribus tediis afficiunt et magis desides et inpatientes esse produnt.

Nisi ergo eos vetusta pernicies[2] et antiqua lues, dux mortis, radix malorum, quae et angelos ab aethereorum civium societate et homines a florigerę sedis dignitate expulit, stimulis suae nequitiae inflammaret, nec synodum ob adorandas imagines sine conhibentia plurimarum catholicarum et Deo fidelium ecclesiarum adgregatam [cf. Col. 1, 24.] universalem nominare curarent[3] nec tot tantasque ecclesias, quę utique corpus Christi [*fol. 138'.] sunt, tam insolenter anathematizare auderent *nec rerum insensatarum culturam et [1. Cor. 12, 3.] adorationem contra divinarum apicum institutionem statuere temptarent. *Nemo enim,* ait Apostolus, *in[b] spiritu Dei loquens[b] dicit anathema Iesu.*

[cf. Col. 1, 24.] Unde cavendum est, ne, dum ecclesiam, quae est corpus Christi, inconsulte et [cf. ib. 1, 18.] incaute anathematizare nituntur, illi, qui eius caput est, iniuriam inferre videantur. Tanta itaque dilectione sibi Christus ecclesiam adscivit, ut inseparabiliter ei, utpote caput corpori, praemineat et illa ei perpetim utpote corpus capiti cohereat, ut nequaquam corpori aut iniuria aut honorificentia exhibeatur, quod non ad caput referatur. Ecclesiae etenim persequutionem a Iudeis inlatam suam Christus referebat, cum [cf. Gen. 49, 27.] *rapaci lupo* Saulo[4], needum Paulo, *mane praedam* in vastationem ecclesiae *comedenti, vespere spolia* in saluberrima praedicatione sive epistolarum missione *divisuro* dicebat: [Act. 9, 4.] *Saule, Saule, quid me persequeris?* Non quod ille Christum persequeretur in aetheriis arcibus regnantem, sed ecclesiam iam tunc pullulantem et in huius saeculi horrisonis [cf. Col. 1, 24.] fluctibus natitantem[5]. Christus[c] ergo in[d] corpore suo, quod[e] est ecclesia[e], etiam[f] nunc persequutionem[f] sustinet[6], non quidem corporaliter ut dudum pro mundi salute, sed[g] quadam pietatis miseratione, qua[g] suorum membrorum, id est fidelium in unitate sanctae ecclesiae conmanentium, semper[h] miseretur, de quibus erat ille, qui dicebat: [ib. 1, 24. *fol. 139.] *Gaudeo in passio*nibus meis, quia expleo ea, quae desunt passionum Christi, in carne mea propter corpus eius, quod est ecclesia*[i]. Hanc passionem, quam Christus in [cf. 2. Reg. 6, 22.] sanctis suis sustinet, David praefigurabat, cum dicebat: *Adhuc ludam et vilior apparebo,* [cf. Phil. 2, 8.] quia dum *se humilians usque ad mortem* ad *crucis* perveniret mysterium et a sinagoga, quae sterilis ex tunc remansit, dispiceretur, in sudore sanguineo membrorum suorum passiones ostendebat[k] esse futuras ac contra ecclesiae exhibitam honorificentiam suam [Matth. 10, 40. ib. 25, 40.] esse testatur, cum dicit: *Qui vos recipit, me recipit,* et: *Quandiu fecistis uni de minimis istis, mihi fecistis.*

Si ergo illi, de quibus sermo est, custodem virtutum, magistram bonorum, humi- [cf. Col. 1, 24.] litatem amplecterentur, nec corpus Christi, quod est ecclesia, inpudentissime anathema-

a) *sic VA.* b) in — loquens *i. l. r. V.* c) *i. l. r. V.* d) *i. l. r.; deinde 8 vel 9 litt. erasae sunt V.* e) quod — ecclesia *i. l. r. V.* f) iam — persequutionem *i. l. r. V.* g) sed — qua *i. l. r. V.* h) semper miseretur *i. l. r. V.* i) *15 litt. erasae sunt V.* k) *corr. ut videtur e* portendebat *V.*

1) *Cf. supra II, c. 31 (p. 100).* 2) *I. e. diabolus; cf. supra p. 19, l. 10; infra p. 125, l. 34.* 3) *Cf. infra l. IV, c. 28.* 4) *Cf. Ambrosii De patriarchis c. 12; C S E L XXXII, 158 sq.; Migne, Patr. Lat. XIV, 726. Isidori Quaest. in Gen. n. 61 sq.; Migne l. c. LXXXIII, 286.* 5) *Cf. supra p. 1, l. 16 sq.* 6) *Cf. Augustini De gratia novi Test. (Ep. CXL) c. 6; C S E L XLIV, 168/9; Migne l. c. XXXIII, 545.*

tizare temptarent nec ob suae, imo vanę laudis appetitum pro re tam inutili tamque inofficiosa synodum adgregarent.

XII. Quod magna ex parte mansuetudinem et patientiam abiecerint in non continendo os suum et inordinate loquendo[1].

Adgregata igitur synodo, si in ea ecclesiastico more egissent res necessarias et fidelibus profuturas pertractantes, omnes *vocum novitates* et inordinatas loquutionum [cf. 1. Tim. 6, 20.] naenias evitarent et mediocritatis callem tenentes neque ab apostolicis doctrinis neque ab antiquarum synodorum institutionibus dissentirent, sed patientiae et mansuetu*dinis [*fol. 139'.] ornamentis ornati nequaquam *dicentes bonum malum et malum bonum, ponentes amarum* [cf. Is. 5, 20.] *dulce et dulce amarum*, prophetico sermoni contrairent, et ea, quae necessario statuenda erant, prudenter statuerent et quae dicenda, diligenter dicerent et spreto supervacuo et extraordinario anathemate res utiles perdocerent, res vero ambiguas aut certe inutiles silentio multarent, et nostrae partis[2] sive ceterarum mundi partium ecclesiae eorum statutis parerent[a]. Sed quoniam inpossibile est et eorum statutis adsensum praebere et antiquis patrum institutionibus parere, cum videlicet inter se diversa sint et quantum lux tenebris, vita morte, visio cęcitate, probitas inprobitate, puritas inpuritate, sanitas aegritudine, tantum eorum instituta a sanctorum patrum institutis[b] distent, idcirco deterioribus spretis potioribus contenti sumus et contemptis fallacibus diverticulis certum ac regium tramitem[3] tenere desideramus.

Ubi, quaeso[4], praestantissima virtus, mansuetudo[5], vel tu, fortissima furiis sive cunctis levibus incitamentis inimica, patientia, eratis[c]? Quo abieratis? Quo discesseratis, cum tam incautas tamque perversas constitutiones a tot sacerdotibus patrari videretis, cum ecclesiae tot anathematum vincula inferre[d] cerneretis[6]? Quur non saltim *in duobus vel tribus hospitium habuistis? Quur omnes sprevistis? Quur cunctis [*fol. 140.] vestram absentiam praesentastis? Quur non eos a tot nugis vestri moderaminis conpescuistis frenis? Quur non a tot deleramentis vestrae industriae coercuistis habenis?

'Stimulante[7] namque iactantia[e] sive ventosae laudis appetitu[e] et ministram suam, oris videlicet incontinentiam, contra nos pugnaturam inpellente, quae omnia ut cetera malorum fomenta non incongrue nostrae legiones respuunt, ab eis abscessimus et apud eos tandem hospitari nequivimus, quos talium[f] errorum tumultibus invasos esse conperimus. Nulla enim est *societas luci*[g] *et tenebris* nec quaedam *communicatio Christi* [cf. 2. Cor. 6, 14. 15.] *et Belial*, quoniam iuxta cuiusdam sapientis sententiam *spiritus* Dei, qui utique nostri [cf. Sap. 1, 4. 5.] exercitus dux est, *effugiet fictum, non habitabit in corpore subdito peccatis*. Non enim nos in medio eius nec ille in medio nostri habitavit, qui facit superbiam[8], quoniam [cf. Is. 14, 13. 14. Apoc. 2, 13.] iuxta[h] verba Iesu[i] filii Sirach[h] *odibilis coram Deo et hominibus superbia* et: *Synagogae superborum non erit sanitas; frutex enim peccati radicabitur in illis*. [Ecclus. 10, 7. ib. 3, 30.] Tanto enim in eorum synodo discipula superbiae, oris scilicet incontinentia, viguit, quanto modestia sive prudentia vigere debuit, et cuius nec extrema quidem manus in tali actu [cf. Deut. 17 7.]

a) *superscr. loco* cohibentiam exhiberent *V.* b) *7 litt. erasae sunt V.* c) *deest A.* d) *sic VA.* e) *i. l. r. V.* f) talium errorum *i. l. r. et deinde 4 litt. erasae sunt V.* g) *5 litt. erasae sunt V.* h) iuxta — Sirach *superscr. V.* i) ihū *A.*

1) *Nihil in responsione Hadriani.* 2) *Cf. supra p. 5, l. 7.* 3) *Cf. supra p. 102, l. 16.* 4) *Cf. supra p. 27, n. 3.* 5) *Cf. Augustini Serm. CLVII, c. 2; Migne, Patr. Lat. XXXVIII, 860.* 6) *Cf. supra p. 100.* 7) *Sequentia usque ad p. 126, l. 19. ex ore mansuetudinis et patientiae prolata intelligas.* 8) *I. e. diabolus; cf. supra p. 124, n. 2.*

duci debuit, principatum, pro dolor! tenuit; et quae principatum tenere debuit, nec [*fol. 140'.] extrema *quidem eius manus illorum coetibus interfuit.

Tuo itaque instinctu, o incontinentia oris, quae gressus hominum in terra viven- [Ps. 139, 12.] tium dirigi prohibes dicente propheta[1]: *Vir linguosus non dirigetur super terram,* — et [Prov. 10, 19.] cuius annisu peccatum non deest iuxta illud: *Ex multiloquio non effugies peccatum, parcens autem labiis sapiens eris,* — et per quam anima lęditur iuxta sapientis vocem [Ecclus. 20, 8.] dicentis: *Qui multis utitur verbis, lędit animam suam,* — et quae non solum respondere, antequam audias, verum etiam sanctam ecclesiam anathematizare[a], antequam [Prov. 18, 13.] adloquatur, tuos sequaces conpellis iuxta illud: *Qui respondet verbum, priusquam audiat, stultitia est illi et obprobrium,* — te urgente ita penitus nostrum abnuere consortium, ut nostra societas in eorum mentibus nec leve quidem posset inprimere vestigium. Nos enim sequi decor vitae est et nos spernere error insaniae, et se- [*Prov. 9, 35.] cundum magistrae nostrae, sapientiae, vocem *exitus nostri exitus vitae sunt.* Nisi enim legislator nostrorum monitorum sequax fuisset et nostri moderaminis retinaculis gressus [cf. Num. 12, 3.] suae mentis conexos habuisset dicente Scriptura: *Et erat Moyses mansuetus prae omnibus hominibus, qui sunt super terram,* nequaquam tantoties divinis adloquiis frueretur neque tot mysteriorum archanis Domino insinuante inbueretur nec de eo ab eodem [ib. 12, 7. 8. Ex. 33, 11.] rerum omnium Domino diceretur: *At non sicut servus meus Moyses, ad quem loquor* [*fol. 141.] *facie* **ad faciem, sicut loqui solet homo ad amicum suum'.*

Patientiae itaque et mansuetudinis virtus et ab illis prorsus abiecta[b] esse perhibetur[b], qui pessum et extraordinarie ad catholicam ecclesiam anathematizandam [cf. Eph. 1, 3.] synodum adgregare nisi sunt, et eam, quae *benedictione* perpetua *benedicta* est, male- [cf. 1. Cor. 6, 10.] dicere insanis ausibus conati sunt nec[c] adtenderunt illud, quod scriptum est: *Neque maledici regnum Dei possidebunt*[c], et a nobis fidei brachio et dilectionis manu et cordis amplexu modis omnibus est adeunda et perpetim retinenda. Ait enim psalmista: [Ps. 24, 8. 9.] *Dulcis et mansuetus Dominus, propter hoc legem statuit delinquentibus in via, dirigit mites in iudicio, docebit mansuetos vias suas.*

[cf. Matth. 11, 29.] Unde datur intellegi, quod, qui mansueti Domini sequax esse desiderat, mansuetudinem non debet spernere, sed, ut de viis Domini doceatur, eam ei convenit am- [*Prov. 14, 30.] plecti. In proverbiis[2] quoque scribitur: *Mansuetus vir cordis medicus est: tinea autem* [ib. 16, 19.] *ossibus cor intelligens.* Item ibi: *Melior est mansuetus cum humilitate, quam qui dividit* [Ecclus. 3, 19.] *prędam cum contumeliosis.* In Ecclesiastico quoque legitur: *Fili, in mansuetudine* [ib. 5, 13.] *opera tua perfice, et ab omni homine diligere.* Item ubi supra: *Esto mansuetus ad* [*fol. 141'.] *audiendum verbum, ut intelligas; et cum sapientia loquere*[d] *responsum verum.* Nam et [ib. 10, 31.] praefatus Iesus[e] filius Sirach[e] ita intonat: *Fili, in mansuetudine serva animam tuam* [cf. 1. Tim. 2, 7.] *et da illi honorem secundum dignitatem suam.* Doctor itaque gentium ita ad Ephesios [Eph. 4, 1-3.] scribit: *Obsecro vos ego vinctus in Domino, ut digne ambuletis vocatione, qua vocati estis, cum omni humilitate et mansuetudine, cum magnanimitate, subportantes invicem in caritate, solliciti servare unitatem Spiritus in vinculo pacis.* Et Iacobus apostolus [Iac. 3, 13.] dicit: *Quis prudens et sciens vestrum, monstret de bono opere conversationem suam in mansuetudine et prudentia.* Quibus omnibus praeceptis illi procul dubio renisi[f] sunt, qui propter imaginum adorationem ecclesiae ausi sunt anathema inferre, quę utique

a) *7 litt. erasae sunt V.* b) *i. l. r. V.* c) nec — possidebunt *desunt A.* d) loq;re V. e) ihs — Sirach *i. l. r. V; cf. supra p. 125 cum notis* h. i. f) renisi sunt *i. l. r. V.*

1) *Cf. Isidori Testimonia div. Script. et patr. c. 17; Migne, Patr. Lat. LXXXIII, 1208.*
2) *Cf. Isidorum l. c. c. 12. 17; Migne l. c. LXXXIII, 1206. 1208.*

tanto est inmunis[a] ab[b] eorum maledictione, quae iniusta[a] est, quanto a Christo, qui eam redemit, delinitur unctione lętitiae, quae inmarcescibilis et perpetua est. [cf. Ps. 14, 8.]

De prudentia quoque et patientia et continentia oris scriptum est: *Qui*[1] *parcit verbum proferre durum, prodest ei, patiens autem vir sapiens est.* Quod enim verbum potest esse durius anathemate? Quod si proferre incaute parcerent, non longe a via discederent. Aut quę patientia aut prudentia in hoc negotio illis utilior esset, quam ut ecclesiam per diversas mundi *partes[c] constitutam suis apicibus consulerent et, [*fol. 142.] quod omnium adsensus decrevisset, prudenter et patienter sancirent? Dicitur enim per quendam sapientem: *Palpebrae*[a] *tuae praecedant gressus tuos.* [Prov. 4, 25.] In quo dicto, dum metonimice per palpebras[a] providens ante acta consilium et per gressus ipsas actiones significet, nobis perspicaciter innuit, ut semper nostrarum actionum exercitia provida et prudentia praeveniant consilia, ut antea mentis oculus praevideat, in quibus se postmodum actus extendat. A multiloquio igitur, quo illi in sua synodo usi sunt, his verbis psalmista se coercitum esse decantat: *Dixi, custodiam vias meas, ut non delinquam in lingua mea; posui ori meo custodiam;* [Ps. 38, 2.] et, ut coerceri rite valeat, his precibus Dominum inplorare contendit: *Pone, Domine, custodiam ori meo et ostium circumstantiae labiis meis, ut non declines cor meum in verba malitiae.* [ib. 140, 3. 4.]

Si ergo omnia, quae per patientiam et mansuetudinem a sanctis patribus sive in veteri sive in novo Testamento gesta sunt, enumeremus et e contrario, quae per superbiam sive oris incontinentiam a perditis quibusque perpetrata sunt, edicere curemus, et quibus testimoniis hoc vitium perhibeatur, non dicam[2] unius capituli, sed nec quidem unius libri textus cuncta poterit continere. Nunc autem monstratis ex parte, quae egerint quaeve agere debuerint, et[d] illorum nugis ex parte discussis ad alia, quae huic operi necessaria sunt, Domino annuente[e] accedamus.

## XIII. *Quia mulier in synodo docere non debet, sicut Herena in eorum synodo fecisse legitur[3]. [*fol. 142'.]

Cum pene in omnibus illa synodus, quae pro adorandis imaginibus adgregata est, divinarum Scripturarum saluberrimis institutis refragetur, in hac quoque parte oppido[f] refragari illis videtur, quod mulierem institutricem sive doctricem habuisse perhibetur, quod quidem non solum divinae legis documentis, sed ipsius naturae lege [cf. 1. Cor. 14, 34.] inhibetur. Non enim eam sexus fragilitas sive animi mobilitas doctrinae sive praelationis super viros apicem tenere permittit, sed tamquam *infirmius*[g] *vas* et ad de- [cf. 1. Petr. 3, 7.] cipiendum facilius subditam et virili auctoritate repressam esse conpellit. Unde et divinis legibus sancitum est, quaedam feminarum vota virili deliberatione cassari [cf. Num. 30, 4 sqq.] posse, et humanis constitutum est, feminas innuptas, quamvis provectae sint aetatis, propter ipsam animi levitatem in tutela consistere debere.

Novimus[4] enim feminam causa prolis, causa adiutorii, causa incontinentiae viro concedi solere, causa vero docendi nusquam penitus legimus. Causa inquam[2] prolis,

a) *i. l. r. V.* b) *superscr. V.* c) *abhinc usque ad finem capituli omnia i. l. r. V.* d) *sequitur del.* non solum nostris apicibus sed eorum actibus sive scriptis *V.* e) annuente *manu 4. del. V; iterum addidi.* f) *i. l. r.; ante et post vocem 3 vel 4 litt. erasae sunt V.* g) infirmus *A.*

1) *Sic apud Isidorum, Testim. div. Script. et patr., Migne, Patr. Lat. LXXXIII, 1207.* 2) *Cf. supra p. 27, n. 3.* 3) *Cf. acta conc. Nicaeni II, in actionibus I. et VIII; Mansi XII, 1001; XIII, 414. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 39, c. LIII.* 4) *Cf. Isidori Etymol. l. IX, c. 7, n. 27; Migne l. c. LXXXII, 367.*

[Gen. 1, 28.] ut in Genesi legitur: *Et benedixit eos Deus*[a] *dicens: Crescite et multiplicamini.* Hoc est enim matrimonium, quod neque secundum Pelagium[1] peccatum esse putandum [*fol. 143.] est neque secundum Iovinianum[2] virginitati coaequandum, sed virginitas *illi praeferenda est propter munditiae sanctitatem et corporis integritatem dicente Apostolo: [1. Cor. 7, 34.] *Nupta cogitat, quae sunt mundi, quomodo placeat viro; virgo autem cogitat, quae sunt Domini, quomodo placeat Domino, ut sit sancta corpore et spiritu.* Illud vero quamquam altero sibi praelato non est abiciendum neque omnino postponendum, sed cum gratia his, quibus conpetit, adpetendum, quoniam est et erga se non extraordinarium et erga virginitatem fecundum[b]. Est[3] enim virginitatis seminarium, quia sicut uva non[c] aliunde nisi[c] ex vite noscitur, ita et virginitas non aliunde nisi ex matrimonio [cf. Matth. 13, 8.] gignitur; et quamquam sit virginitas *centesimus fructus*, habet tamen infra se *tricesimum*, id est matrimonium, inter quos medius *sexagesimus* est, qui in viduis non inconpetenter [Gen. 2, 18.] accipitur. Causa itaque adiutorii femina viro concessa est dicente Domino: *Non est bonum hominem solum esse, faciamus ei adiutorium simile sibi*, causa vero incontinentiae [1. Cor. 7, 9.] iuxta illud Apostoli: *Qui incontinens est, nubat*, et iterum: *Melius est nubere quam uri.*

[cf. Act. 9, 15.] Interrogemus ergo Apostolum! Dicat egregius praedicator, dicat vas electionis, utrum feminas docere permittat an in viros dominari? Ait enim ad Timotheum: [1. Tim. 2, 11. 12.] *Mulier in silentio discat cum omni subiectione. Docere autem mulieri* [*fol. 143'.] **non permitto, neque dominari in virum, sed esse in silentio.* Qui quasi interrogaretur, quur eam et docere et dominari in virum prohibuerit, utpote[d] sapiens magister sapienter reddit causam [ib. 13, 14.] et dicit, quur ei utrumque inhibuerit[d]: *Adam*, inquit, *primus formatus est, inde Eva; et Adam non est seductus, mulier autem seducta in praevaricatione fuit*, ut nosse possemus idcirco ei et doctrinae et dominationis dignitatem ab[e] Apostolo in virum minime esse concessam[e], quia non ut doceret, sed ut adiuvaret virum, nec ut ei praeesset, sed subesset, condita esse perhibetur sive quia animo est infirmior et ad temp- [1. Cor. 11, 9.] tandum facilior. *Non enim*, ut ait Apostolus, *vir propter feminam, sed femina propter virum creata est.*

Nam si quis forte tanti erroris pręsumptionem hoc ancili tueri nitatur[f], quod [Tit. 2, 3. 4.] idem Apostolus, cum de habitu et continentia anuum ageret, ait: *Bene docentes*[g], *ut prudentiam doceant*, perpendat[h], quod non eas docere quandam insaniam vel quandam traditionem sacrosanctis patrum institutionibus resistentem vel certe cuiusdam insensatae rei adorationem, sed prudentiam et bene vivendi exempla permiserit; nec eas id facere in ecclesia[4] neque in conventu neque in synodo, sed privatim longevę aetatis [*fol. 144.] experientia et explosis propter aevi maturitatem *vitiorum incentivis inter domesticos [cf. 1. Tim. 5, 10.] permiserit; nec omnes, sed eas, quae *in operibus bonis testimonium habent*, quae *hospites recipiunt*, quae *sanctorum pedes lavant*, quae *tribulationem patientibus subministrant*, quae *omne opus bonum subsequutae sunt*, quarum et ipse incessus, motus,

a) *deest A.* b) secundum *A.* c) non aliunde nisi *del. manu 4. V; nos has voces non auferimus.* d) utpote — inhibuerit *(l. 21.) deest A;* utpote — sapienter *i. l. r. V.* e) ab — concessam *i. l. r. V.* f) tatur *i. l. r. V.* g) tes ut *i. l. r.;* prudentiam doceant *marg. adscr. V.* h) perpendant *VA; emendavi.*

1) *Cf. Augustini De sancta virg. c. 19; CSEL XLI, 252; Migne, Patr. Lat. XL, 405; sed neque Pelagius neque secta eius nuptias damnat; v. supra p. 108, l. 3. Cf. Augustini Contra duas epist. Pelag. l. I, c. 5; l. III, c. 8; CSEL LX, 429/30. 516; Migne l. c. XLIV, 554. 606. Eiusdem Contra Iulianum Pelag. l. I, c. 2; Migne l. c. 643.* 2) *Cf. Augustini De nuptiis et concupiscentia l. II, cc. 5. 23; CSEL XLII, 268. 292; Migne l. c. 445. 458.* 3) *Cf. Hieronymi Ad Iovinianum l. I; Migne l. c. XXIII, 223; Augustini De s. virginitate c. 45; CSEL XLI, 290; Migne l. c. XL, 423.* 4) *Cf. ad sequentia usque ad p. 129, l. 1. Isidori De eccl. officiis l. II, c. 19; Migne l. c. LXXXIII, 808.*

vultus, sermo, silentium quandam sacrae continentię gestet honestatem. Aliud est enim matremfamilias domesticos verbis et exemplis erudire, aliud antestitibus sive omni ecclesiastico ordini[a] vel etiam publicę synodo quaedam inutilia[a] docentem interesse, cum videlicet ista, quae domesticos exhortatur, eorum et suum in commune adipisci cupiat profectum, illa vero in conventu ventosę tantum laudis et solius arrogantiae ambiat appetitum.

Sicut igitur *caput viri Christus est*[b], ita nimirum[b] *caput mulieris vir,* ac per hoc, [1. Cor. 11, 3.] si mulier viris praeesse debet, iam eorum caput est. Et si illa eorum caput est, illi necessario caput Christi erunt. Non autem ullus caput Christi praeter[c] Patrem esse potest secundum Apostolum, qui ait: *Caput Christi Deus,* et de quo in Canticis canti- [ib.] corum dicitur: *Caput eius aurum optimum*[c]. Non igitur mulier viris se pręferendo [Cant. 5, 11.] eorum caput esse debet, ne, dum sexus inferior ultra se, quam ordo exposcit, adtollit et superiori sexui pręfert, caput, quod pręminere ceteris membris debet, *infima petat [*fol. 144'.] et pedes, qui ceteris membris praeminentibus infima loca tenent, ceteris pręminentes ad superiora tollantur sicque naturae ordo permutatis ac potius perversis legibus fedetur.

Nam si forte aliquis his sacrosanctis apostolicis institutionibus obniti temptans mulieres viros docere virisque praeesse et synodos instituere debere ideo adfirmare nisus fuerit, quod secundum evangelicae tubae praeconium mulieres crebro Mediatori [cf. 1. Tim. 2, 5.] Dei et hominum ministraverint, *ad pedes* scilicet *eius sedentes* et *verbum* ex ore *eius* [cf. Luc. 10, 39 sq.] *audientes* ac *circa frequens ministerium satagentes* et *lacrimis pedes eius rigantes et ca-* [cf. ib. 7, 38.] *pillis tergentes* et corpus eius miro unguentorum liquore linientes eumque ad passionem [cf. ib. 23, 27. 56.] pergentem sequi non distulerint et post resurrectionem eius ad eius monumentum [cf. ib. 24, 1 sq.] recurrentes eius sacratissimę resurrectionis gloriosum mysterium et primę cognoverint et discipulis nuntiarint, animadvertat, quod aliud sit ad pedes Domini sedere et cetera, [cf. ib. v. 9.] quae praemisimus, agere, aliud synodos statuere, in conventibus viros docere, perversas constitutiones tradere et viris praeferri appetere. Illę etenim typum[1] sanctae ecclesiae gestantes Domino ministravere et sacratissimis eius alloquiis inhęsere, istę vero, si[d] quae[d] sunt, Athalię[e] nimirum exempla sequuntur, *quae[f], dum viris [cf. 4. Reg. 11, 1 sq.] [*fol. 145.] praeesse inconpetenti desiderio appetiit, pene *omne semen regium* extinexit et sui nefandissimi capitis interitu ad ultimum indignam vitam digna morte finivit. Femina vero idcirco Domini et Salvatoris nostri resurrectionis nuntiatrix esse existimatur[g], ut, [cf. Luc. 24, 9. 10.] quia fuerat ei femina[2] de cęlis ad terras venienti iter, fieret etiam ei a terris ad caelos redeunti index, et quem venientem Maria virgo mundo edidit, redeuntem nimirum Maria a Domino sanata discipulis nuntiaret. Qui Mediator Dei et hominum non id- [cf. Marc. 16, 9. Luc. 7, 48. 1. Tim. 2, 5.] circo de femina natus esse perhibetur[3], ut femineum sexum viris praeferret, sed ut utrumque sexum in culpam lapsum suę incarnationis mysterio redimeret: virum videlicet, quia vir fieri pro nostra salute dignatus est iuxta illud propheticum: *Ecce* [Zach. 6, 12.] *veniet vir, oriens est nomen eius,* de quo scribitur: *Iesum Nazarenum virum adprobatum* [Act. 2, 22.] *a Deo virtutibus et signis, quę fecit per illum Dominus,* — feminam vero, quia de femina sine ullo masculini sexus contagio nasci dignatus est, et utriusque sexus, sicut verus conditor, ita etiam verus permanet restaurator[f].

a) *i. l. r. V.* b) est — nimirum *i. l. r. V.* c) praeter — optimum *(l. 11) i. l. r. V.* d) *corr. e* sic *V.* e) *corr. ex* otholię *V.* f) *textus abhinc usque ad finem capituli i. l. r. scr. V.* g) exstimat *V;* existimatus *A.*

1) *Cf. Isidori Alleg. Script. sacr. n. 207. 208. 238; Migne, Patr. Lat. LIII, 124. 128; Augustini Serm. V, c. 7; Migne l. c. LXXXVIII, 58.* 2) *Cf. Augustini Serm. CCII, c. 2; Migne l. c. 1108.* 3) *Cf. eiusdem Serm. LI, c. 2; Migne l. c. 334.*

### XIV. Contra eos, qui dicunt: 'Dei cooperantes nos dire mus congregare vos', sive: 'Congregavit vos Deus consilium proprium statuere volens'[1].

In primo huius operis libro in prima parte libri[2], cum eorum error discuteretur, qui dicunt 'Deum sibi conregnare', aliquantulum disputatum est, unde hic quoque error, quo se 'Dei cooperantes' superciliose iactant, cassari potest, quoniam et 'Deum sibi conregnare' et 'Dei cooperantes' esse non humiliter, non sanctorum regum exemplis *fol. 145'. *contenti, non sanctarum Scripturarum institutionibus instructi, sed perperam et fastu arrogantię elati delerant; et dum appetunt id sibi usurpare, quod non conpetit, timendum est, ne id amittant, quod conpetit, quia quisquis ambit inlicita, amittere solet adquisita. Sed quoniam, ut praefati sumus, in superioribus hic error ex parte discussus est, nunc ad id, quod ideo illos, qui in eadem synodo fuisse noscuntur, congregatos dicunt, ut per eos 'Deus consilium suum statueret', nostrae disputationis vertamus articulum. Dicunt enim: 'Congregavit vos Deus consilium proprium statuere volens', quasi non Ecclus. 18, 1. scriptum sit: *Qui vivit in aeternum, creavit omnia simul,* et quasi Deo quaedam nova voluntas, quae antea non accesserat, accedat — de quo per prophetam scribitur: Ps. 148, 6. *Statuit ea in aeternum et in saeculum saeculi, praeceptum posuit, et non praeteribit* — ut quasi ullius adminiculo indiguus idcirco alios congreget, ut plurium deliberatione, quid agere debeat, statuat.

*Est*[3] *enim consilium a consulendo dictum,* quo aliquid aut faciendi aut non faciendi assidua consideratione decernitur. Est enim genus causae, quod oratores deliberativum[4] dicunt, *in quo genere de quibuslibet vitę utilitatibus, quid aut debeat* *fol. 146. *aut non debeat fieri, tractatur.* Sunt enim in eo *suasio*[5] *et dissua*sio, id est de expetendo et fugiendo, de faciendo et non faciendo. In suasione autem duo sunt fortiora,* cf. 2. Mac. 14, 35. *spes et metus.* Quia igitur Deus omnipotens est, ideo nullius est indiguus, ideoque nec alterius suasione ad ea, quae non vult, peragenda promovetur nec ab his, quae agere vult, ullius dissuasione removetur nec quodam metu ab aliquibus, quae agere vult, cohibetur[a] nec quadam spe ad ea, quae agere non vult[a], agenda hortatur nec cum alio consilii sui deliberationem statuit. Quibus omnibus si indigeret, necessitatem pateretur; si[b] necessitatem pateretur[b], omnipotens non esset. Est autem omnipotens; nullam igitur indigentiam habet. Ac per hoc incautum[c] est dicere[c]: 'Congregavit vos Deus consilium proprium statuere volens'.

Consilium[6] namque Dei Filius est, qui non statutus est a Patre quadam deliberatione, sed genitus ante sęcula ineffabili nativitate, quem Pater genuisse et sine quo 1. Cor. 1, 24. numquam fuisse a fidelibus creditur. Est enim *sapientia Dei* Patris, quae ei[d] con-

a) cohibetur — vult *desunt A.* b) si — pateretur *desunt A.* c) incautum — dicere *i. l. r. V.* d) ei consempiterna est (consēpiternaē) *i. l. r. V.*

1) *Acta conc. Nicaeni II, in actione I; Mansi XII, 1005. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 16, c. VII. — Ut sententia melius intelligatur, textum Graecum hic ponimus:* ταύτῃ οὖν τῇ αἰτήσει *(sc. ut fieret synodus universalis)* ἐπενεύσαμεν, τ'ἀληθὲς δὲ εἰπεῖν, τοῦ Θεοῦ εὐδοκήσαντος καὶ ἡμᾶς ὁδηγήσαντος συναθροῖσαι ὑμᾶς. καὶ ἐπειδήπερ ἀπὸ πάσης τῆς οἰκουμένης ὁ Θεὸς συνήγαγεν ἡμᾶς, βουλὴν τὴν οἰκείαν στῆσαι θέλων, . . . . . στῆτε ἑδραῖοι τῆς εὐσεβείας ὑπέρμαχοι. . . 2) *Cf. supra I, c. 1; p. 8.* 3) *Ex Cassiodori Expos. in Psalt., Ps. I; Migne, Patr. Lat. LXX, 33.* 4) *Isidorus, Etymol. l. II, c. 4; Migne l. c. LXXXII, 125.* 5) *Isidorus l. c.* 6) *Cf. Augustini. In Ioh. evang. tract. I, c. 9; Migne l. c. XXXV, 1384.*

sempiterna est et quę dicit: *Ante colles ego parturiebar. Adhuc terram non fecerat,* cf. Prov. 8, 25—30.
*quando parabat caelos, aderam illi; dum vallaret mari terminum et legem poneret aquis,*
*ego cum illo eram.* Quae etiam celsitudinem[a] suam his verbis demonstrat dicens[a]:
*Ego in altissimis habitavi, et thronus meus in columna nubis;* et iterum: *Girum caeli* Ecclus. 24, 7. ib. v. 8-10.
*circuivi sola et in fluctibus maris ambulavi,* **in omnem gentem et in omnem populum* *fol. 146'.
*primatum tenui;* et iterum: *Ego quasi terebyntus expandi ramos meos. Ego feci, ut* ib. v. 22, v. 6.
*oriretur lucifer in caelo. Ego omnes, qui me amant, diligo. Exitus enim mei exitus* cf. Prov. 8, 17. ib. *v. 35.
*vitae sunt.* De hoc enim consilio psalmographus dixit: *Consilium Domini manet in* Ps. 32, 11.
*aeternum, cogitationes cordis eius in saeculum saeculi.* Qui ideo consilium dicitur, eo
quod[1] incarnationis eius[b] archanum ad consulendum humano generi sit concessum, quod
consilium nulla aetate dissolvitur, sed in aeternum manet, quia triumphalis mors Domini
diabolicum perenniter exstincxit exitium. Cogitationes namque cordis eius praedestinationem interni eius iudicii innuunt, in quibus cuncta reposita sunt, quae vel fuerunt
vel sequentibus saeculis futura succedunt. Hominum etenim consilia plerumque frustrantur, *Domini autem consilium permanet in aeternum.* Homo enim mortalis caduca ib.
sapit, aeternus Dominus numquam repręhendenda constituit.

Unde et hoc consilium, quod illi dicunt, quod per eos Dominus 'statuisset', ideo
a Domino statutum esse minime creditur, quia Dominicis praeceptis contraire dinoscitur, cum videlicet et per veteris et per novi Testamenti paginam Deus se solum cf. Deut. 6, 13. Matth. 4, 10.
adorari seu coli instituerit, isti autem quasdam res insensatas adorandas sive colendas
*esse absurdissima deliberatione percenseant. Non enim Deus conmutabilis est, ut, *fol. 147.
quae antea inhibuerat, modo peragenda concedat, sed quod ante saecula in consilio
suo, hoc est in Filio, constituit, semper stabilia esse permittit Esaia adtestante, qui
ex persona Dei Patris ait: *Omne*[2] *consilium meum stabile erit, et omnia, quaecunque* Is. 46, 10.
*cogitavi, efficiam.* Hoc etenim consilium, id est Filius, et testamentum dicitur. Unde
et Hieremias ait: *Si*[2] *non esset testamentum meum in custodia die ac nocte, praecepta* *Ier. 33, 25.
*caeli et terrae non dedissem.* De quo testamento dicitur: *Et*[3] *testamentum pacis erit in*
*Hierusalem.*

Quomodo ergo Deus illos ideo congregaret, ut per eos consilium proprium statueret,
ut illi somniant, in quo tanta est scientia, ut nec praeterita ei quaedam nec futura, sed
omnia praesentia sint, cuius substantiam, sicuti[c] est[b], nulla potest adtingere opinio,
nulla conplecti definitio, quoniam plus est quam quicquid dici aut cogitari potest?

Est enim spiritus[4] natura simplex, lux inaccessibilis, invisibilis, inaestimabilis,
infinitus, perfectus *nullius egens,* aeternus, inmortalis — et[d] revera inmortalis[d], *cui* cf. Apoc. 3, 17. Luc. 20, 38.
*omnia vivunt,* a quo omnia initium consequuta sunt — venerandus, diligendus, metuendus,
extra quem nihil est, immo in quo sunt omnia quaeque sunt sursum deorsumve, summa cf. Rom. 11, 36.
et ima, *omnipotens, omnia tenens, vere in omnibus dives, quia nihil est, ubi[e] non *fol. 147'.
sit, nec aliquis ei locus absens est[e], exceptis impiorum cordibus, ubi[5] quamvis sit per
potentiam, non est tamen per gratiam[f], qui ubique[6] esse his divinę legis testimoniis
conprobatur. Ait enim psalmista: *Quo ibo ab spiritu tuo, et a facie tua quo fugiam?* Ps. 138, 7-10.

a) celsitudinem — dicens *i. l. r. V.* b) *superscr. V.* c) *i. l. r. V.* d) et — inmortalis *desunt A.* e) ubi — est *i. l. r. V.* f) *i. l. r., deinde dimidia linea erasa est V.*

1) *Sequentia usque ad l. 14 sic fere verbotenus apud Cassiodorum l. c. in Ps. XXXII; Migne l. c. 229.* 2) *Haec ex Cassiodoro l. c.* 3) *Non inveni; cf. Ezech. 34, 25; 37, 26; Ps. 121, 6.* 4) *Ad sequentia cf. Isidori Etymol. l. VII, c. 1; Migne, Patr. Lat. LII, 261 sq.; eiusdem Sententiarum l. I, cc. 1—3 Migne l. c. LIII, 537 sq.; Alcuini Disput. pueror. Migne l. c. CI, 1110.* 5) *Cf. Augustini De praesentia Dei lib. (= Epp. CLVII) c. 5; CSEL LVII, 94; Migne l. c. III, 837/8.* 6) *Cf. ad sqq. usque ad p. 132, l. 17 Pseud. August. Specul. c. VIII. Quod ubique sit Dominus; CSEL XII, 352.*

*Si ascendero in caelum, tu illic es, et si descendero [in]*[a] *infernum, ades; si sumpsero pennas meas ante lucem et habitavero in extremis maris, etenim illuc manus tua deducet* Is. 6, 3. *me et tenebit me dextera tua.* In Esaia quoque legitur: *Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sabaoth, plena est terra gloria maiestatis tuae.* Per Hieremiam quoque Ier. 23, 23. 24. dicit: *Deus adpropinquans ego sum, dicit Dominus, et non Deus de longinquo: quod si absconsus fuerit homo in abditis, ego eum videbo. Nonne caelum et terram ego impleo?* Sap. 1, 6. 7. *dicit Dominus.* Liber quoque sapientiae dicit: *Sanctus est*[b] *enim spiritus sapientiae et non liberavit maledictum a labiis suis, quoniam renum illius testis est Deus, et cordis illius speculator est verus et linguae auditor, quia spiritus Domini replebit orbem ter-* Ecclus. 15, 19. *rarum.* In Ecclęsiastico quoque scribitur: *Quoniam multa sapientia Dei, fortis in* cf. ib. 17, 1. 2. *potentia, videns omnes sine intermissione; qui*[c] *bonitate sua eum, qui non erat, creavit, iustitia eum, qui peccaverat, condempnavit, misericordia, immo magna misericordia eum,* Ps. 110, 2. 3. *fol. 148. *qui perierat, restauravit.* De quo per prophetam dicitur: *Magna opera Domini, *exquisita in omnes voluntates eius, confessio et magnificentia opus eius, et iustitia eius* ib. 24, 10. *manet in saeculum saeculi.* Et iterum: *Universae viae Domini misericordia et veritas:* ib. 85, 15. et cui per eundem prophetam dicitur: *Et tu, Domine Deus, miserator et misericors, patiens et multę misericordię et verax*[c].

Numquid eum, quem dominationes[1] adorant, tremunt potestates et caelestibus ymnis laetabunda angelorum conlaudat militia, quem cherubim et serafim, sublimes virtutes eius[d] scientia repletae, eius amore ardentes[d] sensu minime conpraehendere Matth. 11, 27. cf. Hebr. 1, 3. valent, quem *nemo novit nisi Filius,* qui utique unius est cum eo substantiae, credere oportunum est, ut alterius consilio egeat et ideo alios convocet, ut per alios consilium suum statuat? O dementissimum dictum! O insulsa loquutio[e]! O verba cunctis divinis verbis obnitentia[f]! Quae si ab his, quibus dicta sunt, defendantur, insaniae vicina sunt; si non defendantur, ignorantiae et ignaviae deputanda sunt! Adhęrere enim Ps. 72, 28. Deo[g] quis potest bonis actibus insistendo, sicut ille cupiebat, qui dixit: *Mihi autem adhęrere Deo bonum est;* consilium autem illi dare nemo potest. Est enim auctor et cf. 2. Mac. 14, 35. Ps. 146, 5. fons omnium bonorum et, ut crebro diximus[2], nullius indiguus. *Magnus,* ait Propheta, *Dominus noster et magna virtus eius, et sapientiae eius non est numerus.*

Dic, quaeso, sancte Esaias, dic nobilissime vatum, dic Dominicae incarnationis *fol. 148'. et gentium vocationis evangelice potius quam prophetice *narrator, dic, utrum aliquis Is. 40, 13. 14. sensum Domini cognoscere potest aut ei consiliarius effici valet! *Quis enim cognovit sensum Domini? Aut quis consiliarius eius fuit? Cum quo iniit consilium et erudivit* ib. v. 28. *eum scientia et viam prudentiae ostendit illi?* Item idem propheta dicit: *Numquid nescis et non audisti? Deus sempiternus Dominus, qui creavit terminos terrae, non est* cf. 1. Tim. 2, 7. *deficiens neque laborans, nec est investigatio sapientiae eius.* Dicat etiam magister gen- Rom. 11, 33. tium, quid de hac re sentiat! Ait enim: *O altitudo divitiarum sapientiae et scientiae Dei! quam inconpraehensibilia sunt iudicia eius, et investigabiles vię eius!* Cuius enim iudicia inconpraehensibilia et viae investigabiles sunt, nullo modo credendus est alterius consilio ad res deliberandas egere, quia sicut natura ita et sapientia super omnes est, et sicut coęquari ei quis nequit per naturam, ita nec eius scientiae[h] potest aliquid conferre per[i] consilium. Consilium enim ab eo quaeritur, qui aut per naturam aut per intellegentiam socius est. Deo enim nullus[k] aequalis[3], nullus socius est dicente

a) *deest VA; suppl. sec. Vulg.* b) *deest A.* c) qui — verax *(l. 17) i. l. r. V.* d) eius — ardentes *i. l. r. V.* e) loq̌utio *V;* loqutio *A.* f) obtinentia *A.* g) *6 vel 7 litt. erasae sunt V.* h) scientiae potest ali *i. l. r. V.* i) per consilium *i. l. r. V.* k) *i. l. r. V.*

1) *Quae sequuntur usque ad l. 19 ex praefatione missae sumpta sunt.* 2) *Cf. p. 130, l. 25; p. 131, l. 35.* 3) *Ad sqq. usque ad p. 133, l. 6 cf. Pseud. August. Specul. c. CXXII. Quod non sit aequalis omnis sanctus Deo CSEL XII, 665.*

Moyse: *Quis similis tibi in dis, Domine? Quis similis tibi, honorificus in*[a] *sanctis*[b], *mirabilis in maiestatibus, faciens prodigia?* [*Ex. 15, 11.] De quo etiam per psalmistam dicitur: *Quoniam quis in nubibus aequabitur Domino, aut quis similis erit Deo inter filios Dei? Deus, qui glorificatur in consilio sanctorum, magnus et metuendus super omnes, qui in circuitu eius sunt. Domine Deus virtutum, quis similis tibi?* [Ps. 88, 7-9.] **Potens es, Domine, et veritas tua in circuitu tuo.* [*fol. 149.]

XV. Contra eos, qui dicunt: 'Si enim imperiales effigies et imagines emissas in civitates et provincias obviabunt populi cum cereis et timiamatibus, non cera perfusam tabulam honorantes, sed imperatorem, quanto magis oportet in ecclesiis Christi depingi imagines Salvatoris nostri Dei et intemeratę matris eius et sanctorum omnium?'[1].

Quisquis alicuius artis sedula meditatione cupit habere peritiam, non inperitorum, sed peritorum artificum monitis adhęrendo discendę arti praebet instantiam nec affectat eorum sibi magisterium usurpare, quos videt in propria arte minus doctos et despicabiles esse, ne, dum desiderat instanti opere ex adepta arte adipisci laudem, incassum et suum deperdat opus et ceteris sit *in subsannationem.* [cf. Ezech. 23, 32.] Hoc a liberalium artium sectatoribus, hoc a medicis, hoc a metallorum conflatoribus sive sculptoribus, hoc a lignorum lapidumque cęsoribus, hoc ab agrorum cultoribus fixa ratione observatur. Solum ab his observare neglegitur, qui, ut imagines adorare instituant, a pravis rebus exempla sumere affectant et rem tam inutilem tamque perversam nonnumquam bonis rebus inconpetenter, plerumque perversis astruere nituntur inpudenter; et in modum temulenti, qui nimio madefactus mero trementibus membris, titubantibus *gressibus, nudatis sensibus, modo barbaris, modo Latinis utitur verbis, modo ignium [*fol. 149ᵛ.] caloribus, modo pruinarum delectatur algoribus, modo insensate iacere, modo enerviter delectatur ludere et in nulla parte fixam habens intentionem huc illucque nutabundam et rationis egenam efferre non desinit mentem, ita isti modo divinarum Scripturarum testimoniis inconpetenter adhibitis, modo suarum adsertionum deleramentis, modo mala, modo malarum quarundam rerum malorumque actuum exemplis suum nituntur usquequaque firmare errorem.

Nam quis furor est quaeve dementia, ut hoc in exemplum adorandarum imaginum ridiculum adducatur, quod imperatorum imagines in civitatibus et in plateis adorantur, et a re inlicita res inlicita stabiliri paretur? Doctor enim gentium non [cf. 1. Tim. 2, 7.] nos imperatorum imitatores, sed suos, immo Christi fieri hortatur dicens: *Imitatores mei estote, sicut et ego Christi;* [1. Cor. 11, 1.] et, ut imperatorum fasces sive vulgi bachatus[3] a christicolarum mentibus dirimeret, ait: *Nobis*[2], *quibus Christus crucifixus est, quid nobis cum foro?* [cf. ib. 5, 12.] Iam vero quia de forensibus sive publicis actionibus exempla sumere intra sanctam ecclesiam affectant, quur non scęnicas[4] mimicasque nugas vel etiam crudelitates, quae in theatris sive in orcistris de ludis gladiatoriis infeliciter fiunt, sibi usurpant? Quur non clerus cum antestite more sequutoris populum velut retiarium insectatur? Quur non *tota circi gentilia vel potius infelicia exempla sectatur, qui Christi[c] [*fol. 150.] custodit ecclesiam? Sed absit a catholica religione, ut actiones perversas, quas pridem

a) in *deest A.* b) sanctus *A.* c) *superscr V.*

1) *Acta conc. Nicaeni II, in actione II; Mansi XII, 1068*; *cf. supra p. 78, l. 15. sq. cum n. 1. — Nihil in responso Hadriani.* 2) *Cf. supra p. 79, l. 9.* 3) *Cf. ib. l. 14.* 4) *Cf. Isidori Etymol. l. XVIII, c. 52 sqq.; Migne, Patr. Lat. LXXXII, 657.*

[Phil. 3, 20.] proterva gerebat gentilitas, nunc christiana imitetur et servet gravitas. *Nostra enim conversatio,* ait Apostolus, *in caelis est.* Ideoque quisquis illo tendere desiderat, quo [cf. 1. Cor. 11, 3.] caput nostrum Christus pręcessit, non debet fieri sectator forensium vel publicarum [cf. ib. 12, 27.] actionum, sed ipsius capitis nostri Christi aut eius membrorum, apostolorum videlicet sive apostolicorum virorum.

Exempla enim prava ita catholicis vitanda sunt, sicut et seductio[1] malorum [*Ex. 23, 1.] hominum sive societas[a] iniustorum dicente Domino: *Non audies auditum vanum, non* [cf. Ps. 138, 21.] *consenties cum iniusto fieri testis iniustus; non eris cum pluribus in malitia. Odisse*[b] enim debet christianus exemplo psalmistae eos, *qui oderunt Dominum et super inimicos eius tabescere.* Neque enim Tobi, vir probabilis[b] et Deo carus, filium suum exempla [*Tob. 4, 6.] perversa sectari hortabatur, cum dicebat: *Vide, fili, ne sequaris iter iniquorum, et* [Rom. 6, 23.] *multitudo peccantium non suadeat te, quoniam stipendia eorum mors est; tu autem si operatus fueris veritatem, erit respectus Dei in operibus tuis, et cum omnibus, qui faciunt iustitiam, hereditabis vitam aeternam.* Quisquis ergo videns imagines imperatorum adorari a populorum frequentiis hoc exemplo munitus imagines adorare percenset n basilicis, huic sancti viri praecepto non mediocriter reluctari convincitur nec cum David [*fol. 150'. Ps. 25, 4-6.] dicere poterit: **Non sedi in consilio vanitatis et cum iniqua gerentibus non introibo; odio habui congregationem malignorum et cum impiis non sedebo; lavabo inter innocentes manus meas et circumdabo altare tuum, Domine.*

Sed si[c] fortasse huiusce erroris defensor dicet: 'Imperatorum imagines adorare [cf. Dan. 3, 12 sq.] peccatum non est', perpendat, quanta gloria[d] tribus pueris id facere nolentibus in [cf. ib. v. 49. 50.] flagrante camino angelo caelitus emisso edacis rogi flammam excutiente et salutiferum rorem illis inpertiente conlata sit, quantoque miraculo Babylonicus princeps inter eos [cf. ib. v. 92.] se[c] vidisse *similem*[c] *filio Dei*[e] testetur, non ad suam, sed ad illorum gloriam, vel etiam ad suam pertinaciam refutandam. Audiant etiam beatum Hieronimum in [ib. v. 17.] commentario, quem in libro Danihelis edidit taliter dicentem[2]: *'Ecce enim,* inquit, *Deus noster, quem colimus, potest eripere nos de camino ignis ardentis et de manibus tuis, rex, liberare'. Unde putaverat se terrere pueros, inde cernit in eis materiam fortitudinis.* [ib.] *Nec in longum differunt, sed praesens sibi pollicentur auxilium dicentes: 'Ecce enim Deus noster, quem colimus, ipse nos et de eo, quod minaris, incendio et de tuis potest* [ib. v. 18.] *manibus liberare'. 'Quod si noluerit'. Pulchre ad id, quod dixerat: 'potest eripere nos', non intulit contrarium: si non poterit, sed: 'si noluerit', ut non impossibilitatis Dei, sed* [ib.] *voluntatis sit, si perierint. 'Notum tibi sit, rex, quod deos tuos non colimus et statuam* [*fol. 151.] *auream, quam erexisti, non adoramus'. Sive *'statuam', ut Symmachus*[3]*, sive 'imaginem auream', ut ceteri transtulerunt, voluerimus legere, cultores Dei eam adorare non debent. Ergo iudices et principes saeculi, qui imperatorum statuas adorant et imagines, hoc se facere intellegant, quod tres pueri facere nolentes placuerunt Deo. Et notanda proprietas, deos coli, imaginem adorari dicunt, quod utrumque servis*[f] *Dei non convenit*[f]. Ecce sancti viri documentis instruimur imperatorum imagines adorare minime debere.

Et quis tam perversus eas non solum adorare[g] decernat, sed[g] ab earum adoratione exempla perversitatis ad aliarum nihilominus imaginum adorationem adsumat? Et si homines mortales protervia vanitatis inflati, pompa saeculari elati, honorum ambitione cupidi, iactantia pleni, loco circumscripti, situ contenti, quia non ubique esse

a) *superscr. vice* conhibentia *V.* b) odisse — probabilis *i. l. r. V.* c) *superscr. V.* d) *sequitur locus unius lineae minus quarta parte erasus V.* e) Dei testetur *i. l. r. V.* f) servis — con *i. l. r. V.* g) rare — sed *i. l. r. V.*

1) *Cf. ad sqq. usque ad l. 19 cf. Pseud. August. Specul. c. XVIII; De cavenda seductione malorum. CSEL XII, 382.* 2) *Hieronymus, Comment. in Danielem c. 3; Migne, Patr. Lat. XXV, 507.* 3) *Cf. supra p. 33, n. 1.*

poterant, ideo imagines suas hominibus adorandas mandavere, quia in seipsis non ubique poterant adorari, quid necesse est Deum in imagine adorare, qui incircumscriptus est, qui ubique [1] totus est, ubique mirabilis, qui loco non continetur, situ non circumscribitur, quem, sicut ait Salomon, *caelum et caeli caelorum non capiunt,* quem [2. Par. 6, 18.] non capit mundus, sed ille capit mundum? Cum enim tanta sit eius virtus, tanta gloria, tanta potentia, non est quaerendus in imaginibus, sed in mundis et sanctis pectoribus; non est adorandus in depicta tabula, sed in aula sancta dicente propheta: *Adorate Dominum in aula sancta eius;* qui non invenitur per picturam statutis locis, [Ps. 28, 2.] sed per opera a mentibus piis; *quem non in loco, non in pictura, non tabulis Helias [*fol. 151'.] quęrebat, sed ubique eum pręsentem sciebat eique se instantia bonorum operum pręsentem exhibuerat, cum dicebat: *Vivit Dominus, in*[a] *cuius conspectu sto.* [3. Reg. 17, 1.]

In tabulis ergo Deum, qui inlocalis et omnipotens est, adorare velle, sicut gentiles reges suos locales sive mortales adorabant, profanum est et incredulitati vicinum. Nullam enim hoc scelus fecisse legimus [2] gentem, nisi Babylonios et Romanos vel eas gentes, quae ab his aut subactę aut finitimę fuere aut ab his exempla sumpsere, ut sicut in ferocitate sive in fortitudine haec duo regna ceteris mundi regnis eminuisse noscuntur, ita etiam in colendis idolis et adorandis proniora fuisse credantur. Fuit [3] itaque inter haec duo fortissima regna magna concordantia, magna similitudo: magna crudelitas, magna etiam fortitudo, et revera fortitudo, quae ceteris mundi regnis suo tempore imperaverit. Nam ut illud ab Oriente, ita nimirum istud eminuit ab Occidente; illud mundo pubescente, istud iam mundo senescente. Nam omnem, ut[b] aiunt historiae[b], Babylonii regni hereditatem et apicis cumulum Romanum suscepit imperium, et inter haec duo regna quasi inter patrem senem, qui iam posse desierit, et filium parvulum, qui necdum dominandi vires acceperit, duo regna vice tutoris, Persarum videlicet sive Macedonum, fuisse traduntur. *At dum heres, id est Romanum [*fol. 152.] imperium, adolevit, hoc, quod tutoris locum tenebat, abscessit et suscepit haereditatem filius adulescens[c], quam pater amiserat veteranus. Quorum duorum regnorum consonantias sive concordias persequi longum est.

Nam, ut cetera taceamus, in hac parte non minima eorundem regnorum[d] consonantia est, quod utraque reges suos in statuis sive imaginibus per campos sive plateas adorare censuerint et haec facere nolentibus diversa supplicia intulerint. Nam hoc malum cum ceteris malis, quae Christi adventu frustrata sunt, frustrari omnino debet, et non solum ab eo ad alia peragenda exempla sunt sumenda, sed idipsum a christicolis radicitus est exstirpandum, *ne qua* secundum Apostolum *radix amaritudinis* [Hebr. 12, 15.] *rursum*[d] *pullulet et inquinet multos.* Nam cum apostolicis instruamur documentis nullam [cf. 1. Tim. 5, 14.] nos dare debere occasionem maligno, quur talem gentilibus occasionem demus mortalium regum imagines adorando et ab his exempla sumendo, ut nobis ingerere possint dicentes: 'Nos eorum simulacra vel imagines adoramus, quos vel vera religione deos credimus vel antiquorum traditionibus docti deos non esse nescimus; vos vero, quibus istud abominatio est, quur imagines hominum vel ceris pictas vel metallis conflatas[e] sub regum reverentia etiam publica adoratione veneramini, et, ut ipsi praedicatis, Deo tantum honorem debitum etiam hominibus datis? *Quod si inlicitum legique [*fol. 152'.]

a) in cui *i. l. r.*, us conspec *marg. adscr.*, tu *superscr. V.* b) ut — historiae *i. l. r. V.* c) *corr. ex* aduliscens *V.* d) *sic V.* e) *i. l. r. V.*

1) *Cf. Cassiodori Expos. in Psalt., Ps. LXXXI; Migne, Patr. Lat. LXX, 592/3.* 2) *Cf. supra p. 77, l. 25; p. 134, l. 33. 34.* 3) *Sequentia usque ad l. 27. ex Orosii Histor. adv. paganos, partim verbotenus, l. II, c. 1. 3; CSEL V, 83 sqq.; Migne l. c. XXXI, 743 sqq.*

contrarium est, quur hoc facitis, christiani, aut quur vestri non prohibent sacerdotes, ne id, quod id ignorantibus nobis pro sacrilegio adscribitis, scientes sub officii excusatione subeatis?' Quae dum et his similia primis fidei temporibus a philosophis gentium nostris inlata fuissent, nostri taliter respondisse feruntur[1]: 'Hoc namque, quod dicitis, nec debemus probare nec possumus, quia evidentibus Dei dictis non elementa, non angelos nec quoslibet caeli ac terrae vel aeris principatus adorare permittimur'. Divini enim speciale hoc nomen est officii et altius omni terrena veneratione vel reverentia. Sed sicut in huiusmodi malum primum adolatio homines inpulit, sic nunc ab errore consuetudo vix revocat. In quo tamen incauto obsequio quamquam divinus non deprehendatur cultus, sed propter similitudinem amabilium vultuum gaudia intenta plus faciant, quam aut hi forte exigant, quibus defertur, aut perfungi oporteat deferentes, reverentiores tamen et districtiores hanc consuetudinem perhorrent christiani, quibus taliter inlatis non apparet eos tunc regum imagines adorare[a] censuisse, quamquam cf. Hebr. 5, 14. rudes adhuc et necdum solidę ad percipiendum solidum cibum mentes hominum fuerint de gentilitate conversę.

Iam vero quia dicunt exemplo imperialium imaginum imaginem Dei vel sanctae Dei genitricis Mariae vel omnium sanctorum adorari debere, quam sit absurdum *fol. 153. *quamque inutile, in promptu est; etiam sive in hoc capitulo sive in aliis[2] ex parte monstratum est. Nullus enim praeter Deum omnipotentem omnium sanctorum imagines Ps. 138, 17. 18. vel nomina habere vel retinere potest dicente propheta: *Nimis honorati sunt amici tui, Deus, nimis confortatus est principatus eorum. Dinumerabo eos, et super arenam*[b] Gen. 15, 5. *multiplicabuntur.* Et Dominus Abrahae dixit[c]: *Si possunt stellae caeli numerari prae multitudine, semen quoque tuum numerari poterit.* Semen autem Abrahae omnes creib. 17, 4. cf. ib. 22, 18. dentes esse omnibus manifestum est. Ipse enim est *pater gentium, in* cuius *semine*, id est in Christo, *benedicentur omnes gentes;* qui secundum apostolum non ex circum- Iac. 2, 23. cisione, sed ex credulitate *amicus Dei vocatus est,* nec ei observatio legis, sed credulitas fidei *ad iustitiam reputata est.*

## XVI. Contra eos, qui dicunt, quod imaginis honor in primam formam transit[3].

Usitatissimum et oppido familiarissimum illis, qui in adorandis imaginibus aestuant, hoc est, ut credant et asserant imaginis honorem in eandem formam posse transire, cuius imago est. Quod quidem quomodo fieri valeat et utrum fieri valeat, nulla ratione percipitur nec divinorum eloquiorum testimoniis adprobatur.

Numquidnam sancti, qui pro meritis suis caelestia regna conscendere valuerunt, quorum illi inofficioso obsequio imagines adorare percensent, superstitiosos aut super- *fol. 153'. vacuos honores ambierunt? *Numquid adorari se permiserunt? Quidam enim ex illis abiecti esse cupiebant, ut Domini gratiam mererentur; de quibus erat ille, qui Ps. 83, 11. dicebat: *Elegi abiectus esse in domo Dei magis quam habitare in tabernaculis peccatorum.* Quidam vero flagellari potius quam venerari maluerunt; testis est ille, Act. 21, 13. qui dixit: *Ego autem non solum alligari, verumetiam mori pro Christo paratus*[d] *sum.* Non enim eos honorum appetitores, sed spiritali vigore flagrantes et contra adversa munitos atque igne tribulationis decoctos et mundanis adversitatibus fortiores effectos

a) *dimidia linea deinde erasa est V.* b) *6 vel 7 litt. erasae sunt V.* c) dixerit *VA; emendavi.* d) paratus sum *i. l. r. V.*

1) *Attamen sequentia usque ad l. 6 non ex auctore quodam antiquiore deprompta, sed ab Alcuino ipso conficta esse videntur. Cf. supra p. 28, l. 13 sqq.; p. 70, l. 11 sqq.* 2) *Cf. supra p. 78 sq.* 3) *Acta conc. Nicaeni II, in actionibus II. III. VI. et VII; Mansi XII, 1064. 1145. XIII, 326. 378. 481. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 17, c. VIII.*

doctor gentium fuisse commemorat, cum quosdam ex illis dicit *temptatos,* ut Achiam; cf. 1. Tim. 2, 7.
quosdam *lapidatos,* ut Zachariam et Stephanum; quosdam illorum *sectos,* ut Esaiam[1], Hebr. 11, 37. 38.
qui per figuram silempsis[2] pluraliter ponitur; quosdam *in occisione gladii mortuos,* 3. Reg. 14, 5 sq.
sicut plures prophetarum fuisse noscuntur; quosdam *circuisse in melotibus, in pellibus* 2. Par. 24, 20 sqq.
*caprinis,* sicut Heliam et Iohannem; quosdam *angustatos* sive *egentes* fuisse, *illisque* Act. 7, 58.
*dignum non fuisse mundum,* sicut de pene omnibus sanctis passim credendum est,
commemorat. Quibus exemplis monstratur non eos honorum, sed virtutum desiderio
aestuasse. Nam si ambitione honorum, dum mortaliter viverent, urerentur[a], non hodie
in caelestibus tanta gloria fruerentur. Dum ergo sit illis a Domino honor perpetuus
adtributus, non sunt *transitoriorum honorum indigui. *fol. 154.

Honor[b] itaque digne sanctorum corporibus, reliquiis sive basilicis exhibitus et
omnipotenti Deo et sanctis eius manet acceptus; inconpetens vero et indecens[b] nec
Deo nec sanctis eius manet acceptus[b]. Hinc est, quod beatus Ioseph post prophetiam cf. Gen. 50, 24.
ossa sua cum adiuratione filiis Israhel ad *terram repromissionis* venturis secum de- Hebr. 11, 9.
ferenda percenset, ne, dum Aegyptii memores essent illius sive administrationis, qua
in magna aegestate Aegyptum gubernaverat, eius ossibus inutilem exhiberent venera-
tionem, et, qui erat in Dei creatoris devotione firmatus et a vana superstitione Aegyp-
tiorum omnino alienus, eo propensius suam ostenderet sanctitatem, quo et vivens
humiliter et recte Deo servierit et post obitum cineribus suis inconpetens obsequium
exhiberi recusaverit. Cum ergo sancti viri et Deo per omnia accepti vana obsequia
hominum devitaverint, — sicut Paulus[3] et Barnabas Licaonum superstitiosa obsequia cf. Act. 14, 14. cf. ib. 10, 26.
devitasse noscuntur et Petrus Cornelii devotam venerationem spreverit, angelus etiam cf. Apoc. 19, 10.
in Apocalypsi Iohannem, ne se adoraret, prohibuerit, — quis eos credat imaginum adora-
tione delectari aut picturarum obsequiis demulceri? Aut qualiter ad eos honor picturis
exhibitus, quae nec de illorum corpore seu vestibus sunt, sed pro captu ingenii
cuiusque ab artificibus praeparantur, poterit pervenire? Non enim deliniuntur pic-
torum operibus, qui *cum Christo regnant* *in caelestibus, nec ambiunt ab opificibus in cf. ib. 20, 4. *fol. 154'.
tabulis sive in parietibus pingi, qui a Christo *in libro vitę* meruerunt adscribi. cf. Phil. 4, 3.

Dicant igitur, quibus hoc tam peculiare est dicere, quod imaginis honor in primam
formam transit, dicant, ubi hoc legerint aut quibus valeant testimoniis adprobare?
Dominus namque et Salvator noster non ait: 'Quamdiu fecistis imaginibus' sed: *Quamdiu* Matth. 25, 40.
*fecistis uni de minimis istis, mihi fecistis;* nec ait: 'Qui imagines', sed: *Qui vos recipit,* ib. 10, 40.
*me recipit;* nec Apostolus ait: 'Diligamus imagines', sed: *Diligamus nos invicem, quia* 1. Ioh. 4, 7.
*caritas ex Deo est;* nec imaginum onera, sed nostra alterutrum mutuo vehenda per-
censuit dicens: *Alter alterius onera vestra portate, et sic adimplebitis legem Christi.* Gal. 6, 2.

Nam cum imagines plerumque secundum ingenium artificum fiant, ut modo sint
formosę, modo deformes, nonnumquam pulchrę, aliquando etiam fedę, quaedam illis
quorum sunt simillimę, quaedam vero dissimiles, quaedam novitate fulgentes, quaedam
etiam vetustate fatescentes, quaerendum est, quae earum sint honorabiliores, utrum
eae[c] quae[c] pretiosiores, an eae[d] quae[d] viliores esse noscuntur? Quoniam, si pretiosiores
plus habent honoris, operis in eis causa vel materiarum qualitas habet venerationem,
non fervor devotionis; si vero viliores — eae quae[d] minus similes sunt illorum, quibus
aptari parantur —, iniustum est, cum hae[e], quae *nec opere nec materia praecellunt *fol. 155.

a) viverentur *A.* b) honor — acceptus *(l. 13) i. l. r. A;* indecens *(l. 12)* — acceptus *i. l. r. V; post vocem* acceptus *10 litt. erasae sunt V.* c) aeque *VA; emendavit Tilius.* d) eque *VA; item emendavit Tilius.* e) hae quae *i. l. r. V.*

1) *Cf. Hieronymi Comment. in Isaiam proph. l. XV, c. 57; Migne, Patr. Lat. XXIV, 568.*
2) *Cf. supra p. 63, l. 37. cum n. 4.* 3) *Cf. supra p. 84, l. 10—14.*

nec personis similes esse noscuntur, auctius propensiusque venerantur. Nam dum nos nihil in imaginibus spernamus praeter adorationem, quippe qui in basilicis[a] sanctorum imagines non ad adorandum, sed ad memoriam rerum gestarum et venustatem parietum[b] habere permittimus[1], illi vero pene omnem suae credulitatis spem in imaginibus conlocent[c], restat, ut nos sanctos in eorum corporibus vel potius reliquiis corporum seu etiam vestimentis veneremur iuxta antiquorum patrum traditionem, illi vero parietes et tabulas adorantes in eo se arbitrentur magnum fidei habere emolumentum, eo quod operibus sint subiecti pictorum. Nam etsi a doctis quibusque vitari possit hoc, quod illi in adorandis imaginibus exercent, qui videlicet non qui sint, sed quid innuant venerantur, indoctis tamen quibusque scandalum generant, qui[d] nihil aliud in his prȩter[e] id, quod vident, venerantur et adorant.

Unde cavendum est, ne evangelicam sententiam subeant, qui tot pusillos ad
Matth. 18, 6. scandalizandum inpellunt, quoniam si[f] is, *qui unum de pusillis*[f] *scandalizaverit,* formidolosissimȩ sententiȩ subiacet, multo magis exitiabili ille ferietur severitate, qui pene omnem Christi ecclesiam aut[g] ad imagines adorandas inpellit aut imaginum adora-
*fol. 155'. tionem spernentes anathemati submittit. Quod utrumque cum magna[g] *cautela vitare necessarium est, ne, dum in utramlibet partem plus se quis quam ordo exposcit inpegerit, iacturam suae salutis evitare non possit.

XVII. Quod infauste et prȩcipitanter sive insipienter Constantinus, Constantiȩ Cypri episcopus, dixit: 'Suscipio et amplector honorabiliter sanctas et venerandas imagines secundum servitium adorationis, quod consubstantiali et vivificatrici Trinitati emitto; et qui sic non sentiunt neque glorificant, a sancta, catholica et apostolica ecclesia segrego et anathemati submitto et parti, qui abnegaverunt incarnatam et salvabilem dispensationem Christi, veri Dei nostri, emitto[2]'.

Quam praecipitanter et, ut ita dixerim[3], insipienter Constantinus, Constantiȩ Cypri episcopus, ceteris consentientibus se 'suscepturum et amplexurum honorabiliter imagines' dixerit et 'servitium adorationis, quod consubstantiali et vivificatrici Trinitati' debetur, eis[h] se redditurum garrierit, non est plurimum nostra disputatione discutiendum, quoniam omnibus, qui hoc vel legunt vel audiunt, liquido patet illum non modici erroris voraginibus inmersum[c], quippe qui servitium soli debitum Creatori exhibere se fatetur creaturis, et dum cupit favere picturis, reluctatur cunctis sacris Scripturis.

Quis ergo umquam sani capitis talem absurditatem vel dixerit vel dicenti con-
*fol. 156. senserit, ut in tanto honore habeatur *picturarum varietas, quanto sancta, vivificatrix et[i] omnium creatrix[i] Trinitas, et tale inpendatur servitium picturȩ, quale exhibetur
Iudith 9, 19. *Domino totius creaturae?* Aut quis illum talia nauseantem potius quam loquentem

a) *6 litt. erasae sunt V.* b) parietum — permittimus *i. l. r. V.* c) *i. l. r. V.* d) *sic VA.* e) *7 litt. erasae sunt V.* f) si — pusillis *i. l. r. V.* g) aut — magna *(l. 16) i. l. r. V.* h) ei *VA; emendavi.* i) et — creatrix *i. l. r. V.*

1) *Cf. supra p. 6, l. 1; p. 80, l. 29.* 2) *Acta conc. Nicaeni II, in actione III; Mansi XII, 1148. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 17, c. IX. Liceat textum Graecum hic ponere:* ... *δεχόμενος καὶ ἀσπαζόμενος τιμητικῶς τὰς ἁγίας καὶ σεπτὰς εἰκόνας· καὶ τὴν κατὰ λατρείαν προσκύνησιν μόνῃ τῇ ὑπερουσίῳ καὶ ζωαρχικῇ τριάδι ἀναπέμπω* ... *Cf. quae disseruimus N. A. XXXVI, 644 cum n. 2; cf. insuper Hefele, Conciliengeschichte III, 705.* 3) *Cf. supra p 27, n. 3.*

audire pateretur? Aut quę aures tanti facinoris noxam non abdicare potius quam
percipere niterentur? Quoniam quidem perversum est, ut quibuslibet[a] rebus insen-
satis[a] tale inpendatur servitium adorationis, quale Deo omnipotenti, cui non est similis,
cui per Salomonem dicitur: *Domine, non est tibi similis in caelo sursum nec in terra* *2. Par. 6,14.
*deorsum.*

Cum qua ergo fronte, ut de ceteris taceam[1], hoc unum comma divinę legis
audit: *Dominum Deum tuum adorabis et illi soli servies,* qui hoc spreto non solum Deut. 6, 13.
creaturis servit, sed earum servitium servitio Deo debito aequiperare contendit? Stet
namque episcopus in ecclesia et legat: *Dominum Deum tuum adorabis et illi soli* ib.
*servies,* et[b] mox, ut in conventu sederit, dicat: ‘Suscipio et amplector honorabiliter
sanctas et venerandas imagines et illis servitium adorationis, quod consubstantiali[c]
et vivificatrici Trinitati debetur, inpendo’, sicque se in divinis verbis instabilem, se
aliud ore profitentem, aliud corde credentem, aliud divinis paginis legentem, aliud in cf. Rom. 10, 10.
antro pectoris sui tenentem et divinis verbis obtinentem et suas nugas Dominicis[c]
praeceptis praeferentem demonstret. Nam cum sibi suisque dinoscatur in sua *per- *fol. 156'.
versa professione obesse, nobis e contrario, qui illorum nugis reniti cupimus, dino-
scitur prodesse, cum videlicet errorem detegit infaustum, quem illi videntur plebibus
ingerere palliatum. Aiunt enim: ‘Non[2] adoramus imagines ut Deum nec illis divini
servitii cultum impendimus, sed, dum illas aspicimus et adoramus, illo mentis nostrae
acumen defigimus, ubi eos, quorum illae sunt, esse non ignoramus’. At contra iste
illorum detegens errorem et suam pandens absque ulla obumbratione cogitationem
fatetur se, quale sanctae Trinitati, tale illis exhibere servitium talemque adorationem;
sicque absurditatem, quam illi[d] introrsus retinent latenter, hanc iste egerit patenter.
Nec latere quempiam potest illorum ignavia, cum hanc pandat huiusce professionis[e]
sententia[f].

Quia ergo omnes, qui suo errore dissentiunt, a sancta, catholica et apostolica
ecclesia segregare et anathemati submittere[3] et illis[c], qui Domini Iesu Christi incar-
nationem salutiferam credere recusaverunt, admittere nititur, quantae sit fatuitatis[c],
cunctis legentibus liquet agnoscere, quippe qui suę ignavię dimersus baratro, dum
ceteros ad se secum talia passuros protrahit, si quos tanti periculi voraginem vitare
conspicit, eos conviciis et contumeliosis affatibus obiurgare contendit. Nam quę in-
sania vel quę amentia est, ideo Christi plebem ab ecclesię matris uberibus conari
convellere, eo quod servitium soli Deo *debitum rebus sensu[g] carentibus obnititur ex- *fol. 157.
hibere! Aut quę perversitas est aequales iudicare illos, qui Mediatoris Dei et cf. 1. Tim. 2, 5.
hominum, Christi Iesu, vivificatricem incarnationem obstinata mente credere recusant,
illis, qui spreto secundum divinę legis imperium creaturarum omnium servitio soli cf. Deut. 6,13.
Deo, cui omnia famulantur, servire desiderant! Aliud est enim mundi redemptionem cf. Ps. 118,91.
non credere, aliud soli Deo velle servire; aliud est Salutem[4] mundi spernere, aliud
imaginum adorationem contempnere; aliud est salutiferis monitis refragari, aliud vanis
et superstitiosis obsequiis reniti. Idem namque Dominus et Salvator, cum et per pa-
ginam veteris Testamenti imagines adorare inhibuerit et per corporalem praesentiam cf. Deut. 5,8,9.
imaginem caesaris caesari potius reddendam quam adorandam censuerit, talia in se cf. Matth. 22, 21.
credendi praecepta contulit dicens: *Qui credit in me, habet vitam aeternam;* et iterum: Ioh. 6, 47.

a) quibuslibet rebus insensatis *i. l. r. V.* b) et mox *i. l. r. V.* c) *i. l. r. V.* d) *12 litt. erasae sunt V.* e) *3 litt. erasae sunt V.* f) sententiae *i. l. r. V.* g) su carentibus ob *i. l. r. V.*

1) *Cf. supra p. 27, n. 3.* 2) *Haec in actis concilii non inveni, sed fere similia leguntur in actione VIII. ap. Mansi XIII, 481; cf. ib. 378. 473.* 3) *Cf. supra p. 6, l. 7; p. 100, l. 16 sq.; p. 138, l. 24 sq.* 4) *Cf. p. 140, l. 3.*

Ioh. 10, 9. *Ego sum ostium et vita, si quis per me introierit, salvabitur et ingredietur et*[a] *regredietur*
ib. 3, 5. *et pascua inveniet;* et iterum: *Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu sancto, non*
*intrabit in regnum caelorum.* Veritas hoc dicit, Salus mundi hoc testatur, Redemptor
generis humani hoc profatur, et quis tam hebes tamque segnis parem illum iudicet,
qui his tam authenticis monitis contradicit, illi, qui contentus[b] divinis eloquiis res
sine[c] sensu adorare contempnit?

*fol. 157'. Esto, imagines adorare virtus et bonum opus est. Numquidnam fidei *aequari
potest? Cum tamen cunctis bonis operibus insistendum sit, nullum opus bonum
ad perfectam salutem quemquam adducere valet, nisi fidei fundamento superponatur
cf. Hebr. 11, 8. et eius munimine fulciatur. Abraham denique non ex operibus, sed ex fide iustifi-
ib. v. 24. ib. v. 33. catus est; *Moyses fide grandis factus* est; sancti *per fidem vicerunt regna,* et sancti
ib. v. 13. Ps. 32, 4. *omnes iuxta fidem defuncti sunt.* Et propheta dicit: *Omnia opera eius in fide;* et Do-
Marc. 10, 52. Matth. 21, 21. 22. minus in evangelio: *Fides tua te*[d], inquit, *salvum fecit;* item idem: *Amen dico vobis,*
*si habueritis fidem et non hęsitaveritis, non solum de ficulnea facietis, sed et si huic*
*monti dixeritis: Tolle et iacta te in mare, fiet; et omnia, quaecunque petieritis in ora-*
*tione credentes, accipietis.* Unde datur intelligi ceteris virtutibus fidem praeminere; et
cf. 1. Cor. 13, 13. quamquam ei[d] spes et caritas conectantur, tamen per fidem ad eas pervenitur. Nec
pari damnatione iudicandus est, qui in ceteris operibus quam qui in fide delinquit,
quoniam quidem, cum nullus absque fide imagines adorando salvari possit[1], innumera-
cf. Apoc. 7, 9. biles in caelesti patria sunt legiones, quae sive per martyria sive per innocentiam
cf. Hebr. 11, 38. sive per solitudinum conversationes, cum imagines penitus nec habuerint nec adora-
verint, per fidei tamen observantiam caelicolis cetibus sociati perpetuis gaudiis
perfruuntur.

XVIII. Quod Eutimius, Sardensis episcopus, a praefati Constantini errore non multum dissentit in eo, quod ait: 'Ex toto corde suscipio venerandas imagines cum condecenti
*fol. 158. honore et amplectibili adoratio*ne. Illos enim, qui[e] aliter aut contrarie sentiunt aut dogmatizant contra sanctas imagines, alienos catholicę ecclesię deputans et praedico et hereticos adnuntio'[2].

Cum Eutimius, Sardensis episcopus, Constantino[3], Constantiae Cypri episcopo, pene
par sit in confessione, non est ambiguum parem eos habere fidem paremque adep-
turos retributionem, nisi emendatio in utro[f] illorum praecesserit. Ex toto enim corde
uterque se confitetur suscipere imagines cum summo honore et amplectibili adoratione.
O demens episcoporum confessio! O insana praesulum praedicatio! Ecclesia catholica
voce praesulum incarnationis Christi mysterium se suscepisse congratulans Domino
Ps. 47, 10. dicit: *Suscepimus, Deus, misericordiam tuam in medio templi tui,* et isti dicunt: 'Susci-
Eph. 2, 14. pimus et adoramus imagines'. Caterva credentium Christum, qui *est pax nostra, qui*
Ps. 71, 3. *fecit utraque unum,* apostolos[4] sive apostolicos viros suscipere precatur dicens: *Susci-*
*piant montes pacem populi tui,* et isti dicunt: 'Suscipimus imagines adoratione
amplectibili'.

a) *i. l. r. V.* b) tus divinis *i. l. r. V.* c) sine sensu *i. l. r. V.* d) te — ei *(l. 17) i. l. r. V.* e) *corr. e* qualiter *V.* f) *i. l. r. manu 4. scr. V.*

1) *Cf. supra p. 81, l. 25.* 2) *Acta conc. Nicaeni II, in actione II; Mansi XII, 1088 sq. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 18, c. X.* 3) *Cf. supra c. XVII.* 4) *Cf. infra p. 141, l. 20.*

Cum ergo isti pene omnem auxilii sui spem in imaginibus defigant, non mediocriter a sancta et universali dissentiunt ecclesia, quae spem auxilii sui non in picturę fucis[a], non in manufactis artificum operibus, sed in Deo, omnium Creatore, defigit, quae habet adiutores apostolos et apostolicos viros[a], qui pro ea quotidie Dominum interpellant et susceptum dono sancti Spiritus *de supernis sedibus imbrem sanctae [*fol. 158'.] praedicationis utpote altiora in ecclesia loca fidelibus plebibus sive rectoribus diffundunt secundum Iohel vaticinium dicentis: *Et erit in illa die, distillabunt montes dulcedinem, et colles fluent lac*[b]; [Ioel 3, 18.] quod etiam his verbis Ezechiel intonat dicens: *Vestri autem montes, Israhel, facient uvam et fructum vestrum, quem vos manducabitis, populus meus.* [*Ezech. 6, .] Quae uva[1] et qui fructus, quamquam Christus Dominus intellegatur[c], qui de montibus Israhel processit[2], a patriarchis videlicet hominem adsumens[d], potest etiam dulcedo praedicationis[3] veteri et novo Testamento conpaginata intellegi, quae diffunditur per humilium fidelium mentes et incredulorum corda ad credendum et ad fructum afferendum mollificat et rectorum sensus aeternae spei retributione laetificat eosque iustitia indui et cum subiectis plebibus Deo ymnum canere exhortatur, impleturque illud propheticum: *Campi tui replebuntur ubertate, pinguescent fines deserti et exsultatione colles accingentur; induti sunt arietes ovium, et convalles abundabunt frumento, etenim clamabunt et hymnum dicent.* [Ps. 64, 12-14.] Levat enim oculos suos ad eos, cum dicit: *Levavi oculos meos ad montes, unde veniet auxilium mihi.* [ib. 120, 1.] Non enim ait: 'Levavi oculos meos ad res insensatas, ut ab his adiutorium adipiscerer'; sed: *Levavi oculos meos ad montes,* ad eos videlicet montes, super quos[4] ecclesia Christi fundata est dicente propheta: *Fundamenta eius in mon*tibus sanctis;* [ib. 86, 1. *fol. 159.] qui etiam — videntes liberari populum Dei a servitute Aegyptia[5] et ad *terram repromissionis* conscendere, id est mundi [cf. Hebr. 11, 9.] huius ęrumnosam servitutem fideles quosque spernere et ad aeternam patriam convolare — exultant dicente eodem sanctissimo prophetarum: *Montes exultaverunt ut arietes, et colles sicut agni ovium.* [Ps. 113, 4.] Quisquis ergo ad hos montes spreta cum ceteris vanitatibus creaturarum adoratione soli Deo servitium[e] exhibens mentis oculos somno infidelitatis depulso levat, cum aeriae[6] potestates sive earum sequaces superbi quique ad exitiabiles Herebi[7] densitates descenderint, non timebit et cum ceteris huiuscemodi hominibus cum summa iubilatione cantabit: *Propterea non timebimus, dum conturbabitur terra et transferentur montes in cor maris. Sonuerunt et turbatae sunt aquae eius, conturbati sunt montes in fortitudine eius.* [ib. 45, 3. 4.]

Quia igitur antiquus hostis, cuius satellites in sacris litteris plerumque 'montium' nomine designantur[8], illorum[f] indubitanter montium, *malignorum* videlicet *spirituum,* [Luc. 8, 2.] de quibus per Naum prophetam dicitur: *Montes commoti sunt ab illo, et colles tremuerunt,* [Nah. 1, 5.] et de quibus Apostolus dicit: *Si habuero omnem fidem, ita ut montes transferam,* [1. Cor. 13, 2.] omnium malorum suasor et e contrario omnium bonorum dissuasor idcirco

a) fucis — viros *i. l. r. V.* b) *5 litt. erasae sunt V.* c) i *altera corr. ex* e *manu 4; sic semper in hoc capitulo V.* d) *corr. videtur ex* ad summos *V.* e) servitutum *A.* f) illorum — fatentur *(p. 142, l. 4) i. l. r. V.*

1) *Cf. Augustini Enarr. in Ps. VIII; Migne, Patr. Lat. XXXVI, 109.* 2) *Cf. eiusdem Enarr. in Ps. XCVIII; Migne l. c. XXXVII, 1270.* 3) *Cf. eiusdem Enarr. in Ps. LXIV; Migne l. c. XXXVI, 785.* 4) *Cf. Augustini Enarr. in Ps. LXXXVI; Migne l. c. XXXVI, 1102; cf. p. 140, l. 39.* 5) *Augustinus, Enarr. in Ps. CXIII; Migne l. c. XXXVII, 1478/9.* 6) *Cf. supra p. 93, l. 27.* 7) *Cf. Isidori Etymol. l. XIV, c. 9; Migne l. c. LXXXII, 526.* 8) *Ad sq. usque ad p. 142, l. 2. cf. Augustini Enarr. in Ps. XLV; Migne l. c. XXXVI, 519.*

*fol. 159'. hominibus persuasit creaturas *colere, ut eos a Creatore averteret, illius[a] persuasionibus pessimis actum est, ut creaturarum adoratio inolesceret, quae sub praetextu quodammodo religionis et reverentiae sanctorum magnum in his locum tenet, qui imagines se 'ex toto corde suscipere' et adorare fatentur[b].

Nam dum amborum error pene par, ut praefati sumus, sit, in eo namque quodammodo dispar esse dinoscitur, quod Constantinus[1] eos, qui servitium soli Deo debitum creaturis inpendere recusant, infideles et incredulos iudicat[c], Eutimius[2] vero non eos ut incredulos, sed ut hereticos dampnat, qui tamen sunt, ut ait Sedulius[3] de[d] quibusdam,

*ambo errore pares, quamquam diversa sequentes,*

qui videlicet ob unius erroris insaniam sanctam catholicam partim incredulam, partim hereticam mentiuntur ecclesiam. Nam si nos omnes generaliter christiani, qui spretis creaturarum culturis servitium soli Deo debitum illi soli inpendere cupimus, cui merito soli debetur, ideo heretici, quia imaginibus non servimus, ab istis iudicamur, illi procul dubio sive ante adventum Redemptoris sive post adventum, qui creaturis inserviebant, omnino catholici iudicabuntur; et si illi increduli — et revera increduli, cf. Rom. 1,25. quia pro Creatore creaturas colebant — modis omnibus iudicantur, nos, qui uni et soli Deo spretis vanitatibus servimus et eius sanctis consequens et congruum obsequium inpertimus, catholici et fideles habebimur et iudicabimur.

*fol. 160. XIX. *Inutile et dementia prolatum et risu dignum dictum Agapii, Caesareę Capadociae episcopi, reprehaenditur in eo, quod dixit: 'Scriptum est in nostris divinis Scripturis'[4].

Et plerumque inperitia sons est et insons; sed inperitia sons crebro, ut officiat, elaborat, inperitia vero insons officere nulli affectat. Sed dum utrumque genus non sit peccato subiectum, utrumque tamen est reprachensioni obnoxium, quoniam inperitia sons et peccato subiacet — utpote quae probrosa officiendi inpellitur voluntate — et reprachensioni, sive quia peccatum non caret reprachensione sive quia, quod vel profatur vel operatur, et insipienter id facit et inerudite; inperitia vero insons, etsi in eo peccato careat, eo quod neminem ledit, reprehensione tamen non caret, quia omne inperitum ineruditum est et omne ineruditum reprehensioni subcumbit.

Ac per hoc ridiculosissimum dictum Agapii, Caesareae Capadociae episcopi, quod dixit: 'Scriptum est in nostris divinis Scripturis', aut eidem reprachensioni, quae peccato obnoxia est, aut eidem, quae inperitiae subiacet, cędere conprobatur, quoniam aut eo peccato obnoxia est, quod, quo pacto principes eorum, dum sint homines ceteris mortalitate non dissimiles, 'Deum sibi conregnare' dicunt et se 'divos' suaque gesta vel dicta 'divalia' nuncupant[5], eo nimirum pacto suas scripturas 'divinas' *fol. 160'. nuncupant; aut in eo reprachensioni subcumbit, *quod eloquentiae inscius, loquendi venustatis ignarus, dum dicere debuerat: 'in nostris codicibus divinas Scripturas continentibus' aut aliquid huiuscemodi, id e contrario inconposite et ridiculose dixisse fertur 'in nostris divinis Scripturis'. Quod quidem si[e], ut praefati[5] sumus, arrogantiae fastu, quo et 'Deum sibi conregnare' et se 'divos' nuncupare praesumunt, protulisse creduntur, insania est; si vero aliud dicere cupientes aliud dixere nec tanta in eis

a) *del.* etenim *V.* b) *v. p. 141, n.* f. c) iuditium *A.* d) de quibusdam *marg. adscr. V.* e) sicut *A.*

1) *Cf. supra p. 138, l. 19 sqq.* 2) *Cf. supra p. 140, l. 24 sqq.* 3) *Carmen paschale l. I, v. 325. CSEL X, 39.* 4) *Acta conc. Nicaeni II, in actione II; Mansi XII, 1088. In textu Graeco legitur:* γέγραπται ἐν ταῖς παρ' ἡμῖν θείαις γραφαῖς. — *Responsio Hadriani MG. l. c., p. 43, c. II.* 5) *Cf. supra p. 8 et 14.*

acuminis vis est, ut, quae corde concipiunt, vix certis ac propriis verbis significare queant, ignavia est. Ac per hoc in utramvis partem per devia aut superbia feruntur elati aut ignorantiae caliginosis retinaculis creduntur addicti.

Quis ergo umquam sani capitis tale quid dixerit? Quis sanae mentis tale quid protulerit? Quae vęcordia quaeve sit amentia hominem mortalem, passionibus subiacentem dicere: 'Scriptum est in nostris divinis Scripturis'? Si ergo 'nostris', quomodo 'divinis'? Et si 'divinis', quomodo 'nostris'? Ab homine ergo derivatur humanus, a Deo derivatur divinus. Nostrae etenim scripturae humanae sunt, Dei scripturae divinae sunt. De codicibus tamen sanctae legis dicere nos ratio permittit 'nostri codices', de Scripturis vero divinis non aliter nisi 'divinas Scripturas' recte et convenienter secundum rationem dicere valemus.

Esto, hoc dictum rationabiliter stare poterat, cum tamen non possit, quo nec *de *fol. 161.
iactantiae fonte scaturisse nosceretur nec de inperitiae baratro manasse crederetur, in eo denique repraehendi modis omnibus poterant, quod, cum sit inutile, inutiliter ad rem inutilem, ad imaginum videlicet adorationem, adstruendam prolatum fuisse monstratur.

Nec suffragari ei potest quodammodo simplicitas, quae plerumque rectis quibusque inhęrere solet, cum id non pura, non recta, sed perversa voluntate prolatum esse constet. Si enim ex rusticitate sancta, quae sibi solum interdum proficit, simpliciter et innocue et non ad aliquid inlicitum adserendum processisse dinosceretur, a Deo, qui *scrutator cordis et renum* est, qui plerumque voluntates potius quam actus con- cf. Ps. 7, 10.
siderat, ei procul dubio ignosceretur. Sicut enim mala voluntas, etsi non aliquid mali opere perpetret, tamen pro actu plerumque[a] tenetur, ita nimirum bona voluntas pro bono opere semper accipitur. Quod, ut exemplis inlustremus, et Balaam mala voluntas, cf. Num. 22, 5 sq.
qua populum Dei maledicere cupiebat, quamquam ad id, quod desideraverat, non pervenerit, a culpa non fuit indempnis; et David bona voluntas, qua templum Domino cf. 3. Reg. 8, 18.
aedificare cupiebat, quamquam opere non fuerit expleta, divinis tamen est conlaudata oraculis.

XX. De eo, quod Iohannes presbiter Theodosio[1], abbate monasterii sancti Andreę, recitante verba Iohannis Chrysostomi[2] *et dicente: 'Vidi angelum in imagine persequentem barba- *fol. 161'.
rorum multitudinem', dixit: 'Quis est iste angelus, nisi de quo scriptum est: Quoniam angelus Domini percussit cen- cf. 4. Reg. 14, 35.
tum octuaginta quinque millia[b] Assyriorum in una nocte in circuitu Hierusalem exercitantium'[3].

Dixisse Iohannem Chrisostomum Theodosius, abba monasterii sancti Andreae, in sępe memorata vanissima synodo, quae pro adorandis imaginibus gesta est, refert: 'Vidi angelum in imagine persequentem multitudinem barbarorum'. Nam dum hi, qui in eadem synodo fuisse memorantur, patriarcharum, prophetarum ceterorumque sanctorum et[c] inlustrium virorum[c] verba ob imaginum adorationem stabiliendam perturbare nitantur eosdemque patriarchas quaedam egisse, quae non egerint, mentiantur, non est mirandum, si etiam Iohannem Chrisostomum talia dixisse criminentur.

a) *superscr. V.* b) milia *A.* c) et — virorum *i. l. r. V.*

1) *Recte: Antonio monacho recitante verba Iohannis Chrysostomi e libro a Theodosio allato; Mansi XIII, 7.* 2) *Iohannis Chrysostomi Homilia de legislatore; Migne, Patr. Graec. LVI, 407 cum n.* a. 3) *Acta conc. Nicaeni II, in actione IV; Mansi XIII, 7—10. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 35, c. XLIV.*

Numquid enim praefatus vir tam eloquens tamque eruditus diceret: 'Vidi angelum in imagine persequentem barbarorum multitudinem', cum sciret angelorum[a] inmortalem naturam nequaquam[a], ut ab hominibus videatur, picturarum esse indiguam. Sunt enim natura spiritus[1], officio angeli, qui, ut ab hominibus videri possint, corpora *fol. 162. ex lucidissimo[b] aethere, non ex pictorum opificiis adsumere creduntur. *Unde non est credendum, ut a Iohanne viro eloquentissimo tale dictum sit prolatum, quod nec verbis sit expolitum nec sensu lucidum nec ulla ratione subnixum. Est enim in eo vitium, quod grammatici amphiboliam[2], id est ambiguitatem dictionis, nuncupant, quia, dum dicitur: 'Vidi angelum in imagine persequentem barbarorum aciem', non evidenter elucescit, utrum angelum in imagine viderit, qui alibi persequeretur barbarorum multitudinem an angelum alibi visum fuisse et in imagine barbarorum persequi multitudinem. Quod quidem dictum, etsi hoc vitio careret, aliis quoque indiciis tanti viri non esse appareret, qui dum eiusdem non fuerit aetatis, ridiculosissimum ac potius falsissimum esset eum dicere: 'Vidi angelum barbaros persequentem', qui, ni fallor[3], vidisse se in pictura eandem historiam ab artifice depictam, qua angelus barbarorum pridem cuneos prostraverat, prosequutus sit. Multi etenim disserti et eloquentissimi viri in suarum disputationum vastissimis campis, prout ordo et ratio dictat, sicut et ceterarum rerum, picturarum etiam et imaginum faciunt mentionem. Quod dum illi, qui illarum adorandarum aestu uruntur, legentes repererint, totum pervertere ad earum Ioh. 4, 23. conantur adorationem, ut videlicet inde contra nos, qui Domino annuente *veri* *fol. 162'. sumus *adoratores in spiritu et veritate* ***Patrem adorantes,* suam inermem armatam efficere affectent adsertionem, quod ab eloquentissimis viris quandam imaginum factam fuisse reperiant mentionem, quasi de omnibus, quorum mentio in tractatibus fit, continuo praecepta dentur.

Iohannes igitur presbiter, qui[c], dum praefatus Theodosius abba Iohannem, Constantinopolitanum episcopum, dixisse mentiretur: 'Vidi angelum in imagine persequentem barbarorum multitudinem', protinus subiunxisse fertur et dixisse: 'Quis est cf. 4. Reg. 19, 35. iste angelus, nisi de quo scriptum est: Quoniam *angelus Domini percussit centum octuaginta quinque milia Assyriorum* in una nocte in circuitu Hierusalem exercitantium', iam in pluribus illius vanae lectionis locis, quae ex hoc negotio ab illis digesta est, plura notabiliter et incaute loquutus fuisse deprehenditur[4]. Pene omnibus enim ibi incautius loquutus fuisse notatur, et quanto velocior in sermonibus, tanto nimirum cf. Prov. 29, 20. segnior adprobatur in sensibus dicente Salomone: *Si videris virum velocem in verbis suis, scito, quia spem habet insipiens magis quam ille.*

Nam dum de pictura dixisse referatur: 'Quis est iste angelus, nisi de quo scriptum est: Quoniam angelus Domini percussit CLXXXV millia Assyriorum?' et caetera, quam fuerit incautus quamque delirus, apparuerit, cum non Assyrios ille angelus percusserit pictus, sed ille, qui ad[d] hoc explendum[d] fuerit missus. Quod vero ait: 'In circuitu Hierusalem exercitantium', tamquam ita scriptum habeatur, et in hoc, sicut et in ceteris *fol. 163. *ineruditus esse detegitur, quoniam nusquam hoc ordine verborum scriptum esse reperitur. Quamquam enim Sennacherib, rex Assyriorum, pene omnes civitates Iuda Is. 36, 1. munitas coeperit dicente Scriptura: *Et factum est in quartodecimo anno regni Ezechiae,*

a) rum — nequaquam *i. l. r. V.* b) lucidissimo aethere *i. l. r. V.* c) cui *VA; emendavi.* d) ad — explendum *i. l. r. V.*

1) *Cf. Isidori Etymol. l. VII, c. 5; Sententiarum l. I, c. 10; Migne Patr. Lat. LXXXII, 272; LXXXIII, 554.* 2) *Cf. Isidori Etymol. l. I, c. 34; Migne l. c. LXXXII, 109. Cassiodori Expos. in Psalt., Ps. XX; Migne l. c. LXX, 151.* 3) *Cf. supra p. 27, n. 3.* 4) *Cf. supra p. 28. 30. 48. 65.*

*ascendit Sennacherib, rex Assyriorum, super omnes civitates Iuda munitas et coepit eas,* nequaquam[a] tamen[b] ad Hierusalem pervenit nec in circuitu urbis machinis murum feriturus castra posuit, sed *de Lachis Rabsacen ad Hierusalem misit,* qui *stetisse* legitur (Is. 36, 2.) *in aquaeductu piscinę superioris in via agri fullonis.* Quod hisdem verbis liber Verborum dierum, qui Hebraice[c] Dibre aiomim, Graece Paralipomenon dicitur, qui est chronicon divinę legis, testatur: *Misit Sennacherib, rex Assyriorum, servos suos* (2. Par. 32, 9.) *Hierusalem. Ipse enim cum universo exercitu obsidebat Lachis.* Nam id, quod praefatus Iohannes more suo usurpasse dignoscitur, tamquam inibi scriptum sit: 'In circuitu Hierusalem exercitantium', in nullo sanctae legis authenticorum codicum invenitur[d].

Quod ut lucidius conprobetur, ipsa sanctae legis verba, prout in codicibus habentur, per ordinem ponenda sunt. Ita enim in libro Regum legitur: *Factum est* (4. Reg. 19, 35. 36.) *igitur in nocte illa, venit angelus Domini et percussit in*[e] *castris Assyriorum CLXXXV milia. Cumque diluculo surrexisset, vidit omnia corpora mortuorum et recedens abiit et reversus est Sennacherib, rex Assyriorum, et mansit in Ninive.* Liber quoque sanctissimi ac dissertissimi vatis Esaiae hoc modo *hanc texit historiam: *Egressus est* (*fol. 163'. Is. 37, 36. 37.) *autem angelus Domini et percussit in castris Assyriorum CLXXXV milia, et surrexerunt mane, et ecce omnia cadavera mortuorum. Et egressus est et abiit et reversus est Sennacherib* et caetera. Liber quoque Verborum dierum, qui, cum sit ut praefati sumus totius divinae legis chronicon, historias tamen regum e latere libri[f] Regum, quae in eo prętermissae sunt, enucleatim edisserit, hoc modo hanc narrat historiam: *Et misit* (2. Par. 32, 21.) *Dominus angelum, qui percussit omnem virum robustum et bellatorem et principem exercitus regis Assyriorum, reversusque est cum ignominia in terram suam.*

In quibus exemplis hoc, quod a Iohanne usurpatum[g] est, minime[g] invenitur[h].

XXI. Quod nulla auctoritate vigeat neque in ullo authenticorum librorum reperiatur, quod illi dicunt, per imaginem cuiusdam Polemonis quendam ab adulterii perpetratione coercitum fuisse, quod *quidam aequare nituntur miraculo, (*fol. 164.) quod fimbria Dominicę vestis actum est, quam mulier contingens exoptatam recepit sanitatem[1]. (cf. Matth. 9, 20 sqq.)

Inter cetera, quae ob suum errorem adstruendum deleramenta in eiusdem vanissimę synodi lectione conglomerasse deteguntur, hoc illis est familiarissimum, quod per imaginem cuiusdam Polemonis quendam adseverant ab adulterii perpetratione coercitum. Quod quidem gestum — si tamen gestum esse credatur — quamquam in nullo vel veteris vel novi Testamenti authenticorum codicum sit repertum nec ab ullo eorum[i] doctorum[i], qui a sancta Romana, catholica et apostolica ecclesia recipiuntur[2], sit prolatum[3], tamen id et ad suum errorem fulciendum quasi quoddam pro-

a) *i. l. r. V.* b) *superscr. V.* c) hebrai cedibrea iomim *VA*; cedibrea *in marg. dextra;* iomim *i. l. r.; primo, ut videtur, legebatur:* hebraice et graece *V.* d) *4 litt. erasae sunt. V.* e) *superscr. V.* f) ri *i. l. r. A; 4 litt. erasae sunt V.* g) tum — minime *i. l. r. V.* h) *Del:* Cum ergo ille ob amorem imaginum pleraque divinae legis testimonia aliter quam dicta sint, dicat et aliter quam intelligenda sint, intellegat, ille imaginibus, in quibus totam suae credulitatis normam posuit, contentus sit, nos autem sanctae legis oraculis bene ab Spiritu sancto dictatis, bene etiam ab eodem Spiritu per ora virorum inlustrium explanatis intenti simus (i *corr. ex* u) et cum propheta dicamus: Revela oculos meos et considerabo mirabilia de lege tua *V.* i) eorum doctorum *i. l. r. V.*

1) *Acta conc. Nicaeni II, in actione IV; Mansi XIII, 14. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 18, c. XI.* 2) *Scilicet in decreto Gelasiano; cf. p. 20, l. 8.* 3) *Prolatum tamen est in Gregorii q. d. Theologi — sic citant Graeci (Mansi l. c.) — carmine De virtute (Migne, Patr. Graec. XXXVII, 737); eum autem eundem ac Gregorium Nazianzenum esse, cuius opera decretum q. d. Gelasianum continet, auctor noster ignorasse videtur.*

[cf. Matth. 9, 20 sqq.] batissimum miraculum proferunt et miraculo, quod Dominicae vestis fimbria gestum est, aequiperare[1] non metuunt[a].

Quod quidem si, ut illi adseverant, gestum est, salutaribus[b] Dominicis gestis nec debet nec potest coaequari, quoniam quanta est distantia inter nescio quem [cf. 1. Tim. 2, 5.] Polemonem et Dei et hominum Mediatorem, tanta nimirum distantia est inter gesta praefati Polemonis eiusque imaginis et sanctissima miracula Domini Salvatoris; nec [Ps. 88, 7.] possunt similes actus habere, qui nimium nimiumque sunt dissimiles in virtute. *Quis in nubibus,* inquit propheta, *aequabitur Domino? Aut quis similis erit Deo inter filios* [Cant. 5, 11.] *Dei?* De eo etiam dicitur in Canticis canticorum: *Caput*[c] *eius aurum optimum*[d], [*fol. 164'.] quoniam sicut auro[2] *nullius potest metalli coaequari[e] natura, ita Creatori omnium, [1. Cor. 11, 3.] qui *caput* utique *Christi* est, nulla potest coaequari creatura. De quo etiam in eis- [Cant. 2, 3.] dem Canticis canticorum ab sponsa dicitur: *Sicut malum inter ligna silvarum, sic*[f] *dilectus meus inter filios,* quoniam sicut[3] malum, cum sit pulchrum aspectu odoreque [2. Cor. 2, 16.] suavissimum[g], praeminet lignis silvarum, ita nimirum Redemptor noster, qui est *odor* [cf. Cant. 1, 3.] *vitę in vitam,* quem quotidie ecclesia *in odore* sequitur *unguentorum,* cunctis pręminet coetibus sanctorum, qui idcirco filiorum nomine censentur, quia non mundo, cui nati [cf. Apoc. 4, 10.] sunt, sed Christo, cui renati sunt, adhęrere noscuntur. In Apocalipsi quoque vigintiquatuor seniores coronas suas ante agnum proiecisse leguntur, quia videlicet omnes sanctorum virtutes cunctaeque illorum victoriae[h], quibus ipso opitulante claruerunt, eius virtutibus et victoriae conparatae minores esse cernuntur[h], quoniam et rivulus a perenni fonte derivatus minor[i] esse perhibetur eidem fonti conparatus, et vilis pampinus viteis vivacibus[k] radicibus vel etiam fructiferis palmitibus vilior omnino creditur conparatus.

Esto, factum est — et credi possit —, ut virtus Polemonicae imaginis ab adulterii scelere quendam conpesceret, num ideo omnes imagines adorandae sunt? Num- [cf. Num. 22, 22 sqq.] quid, quia pecualis animantis lingua rudis humanas loquellas profundens arioli cuiusdam perversam intentionem, qua benedictum populum maledicere nitebatur, conpescuit [*fol. 165.] angelicosque terrificos ictus inrationale animal rationali *homini vitare concessit, ideo animalia sunt pecualia adoranda? Aut quia atrocium ferarum vulnifica ferocitate [cf. 4. Reg. 2, 24.] puerilis turba virum Dei vanis insultationibus lacesciens est prostrata[l], ideo est ursorum rabies adoranda? Plerumque etenim casuali eventu res quodammodo accidentes noxiarum rerum perpetrationem quibusque perpetrare cupientibus inhibent, sed non ideo easdem res, per quas haec fiunt, adorare ratio[m] permittit[n].

Si ergo hoc, quod de Polemone et imagine eius dicunt, cuius adminiculo suum errorem fulcire cupiunt, in veritate gestum est, ideo imagines adorandae non sunt, quia secundum exempla, quae breviter praemisimus, non omnes res, quibus quaedam utilia mortalibus inferuntur, adorandae sunt. Si vero in veritate gestum non est, ut et nos arbitramur, nec illi plene rationabili auctoritate proferunt[n], qui nullis hoc in veritate gestum authenticis adprobant indiciis, nec ideo vanissima sensu[o] carentium[o] rerum est adoratio stabilienda, quia mendaciis nec mendaciorum exemplis res, quae rationabiliter et in veritate fieri debet, nusquam legitur esse statuta, quoniam sicut

a) *i. l. r. V.* b) *i. l. r. V.* c) capud *A.* d) obtimum *A.* e) *corr. e* quoaequari *A.* f) *superscr. V.* g) *6 vel 7 litt. erasae sunt. V.* h) victoriae — cernuntur *(l. 20) i. l. r. V.* i) *i. l. r. V.* k) vivatibus *A.* l) *2 lineae erasae sunt V.* m) *superscr. V.* n) *i. l. r. V.* o) sensu carentium *i. l. r. V.*

1) *Non aequiparant, sed prolato l. c. Gregorii Theologi Gregorius quidam diaconus legit ἐκ τοῦ λόγου (Antipatri episcopi Bostrensium) τοῦ εἰς τὴν αἱμόῤῥουν; v. Mansi XIII, 13.* 2) *Cf. Cassiodori Expos. in Cantica cant.; Migne, Patr. Lat. LXX, 1085.* 3) *Cf. Cassiodorum l. c.; Migne l. c. 1062.*

veritas numquam mendaciis adsentiri dinoscitur, ita nimirum mendacia veritati semper refragari creduntur; quae duo ita sibi e diverso venientia cernuntur opponi, ut sibi mutuo semper credantur reniti. Sicut ergo ignis fomitem nemo *potest aquarum *fol. 165'. fluentis nutrire vel e contrario aquarum fluenta nemo potest igneis fomitibus augere, ita etiam nemo potest veritatem, ut illi facere appetunt, mendaciis conprobare.

Decussis igitur breviter et ex parte probatis, quod gestum imaginis Polemonis — si tamen, ut illi fassi sunt, gestum est — gesto Dominicę fimbriae coaequari nec debet nec valet, sive quod prorsus ambigitur, utrum gestum sit, quod illi gestum fuisse dicunt, an non, sive quod etiam si gestum fuerit[a], non idcirco[a] imaginum adoratio adstrui valebit, nec non et id, quod mendaciis adprobari seu constitui veritas nequeat — nunc opere pretium est, ut, quid fimbria Dominicę vestis, quam illi imagini Polemonis coaequare contendunt, typicis innuerit archanisque mysteriis, breviter exsequamur.

Fimbria[1] namque Dominicę vestis fides est incarnationis, cuius adtactu gentilitas aegritudinem amisit idololatricae feditatis. Sicut enim fimbria ad conparationem corporis sive totius indumenti pars minima est, ita nimirum incarnatio Redemptoris divinę et ineffabili generationi, qua a Patre ante sęcula genitus est, conparata minima esse videtur. De qua generatione per Esaiam dicitur: *Generationem eius quis enarravit?* Is. 53, 8. Ubi subauditur: 'nullus'. Humanam autem eius generationem ita evangelista enarrat: *Liber generationis Iesu Christi, filii David.* Mulier ergo post tergum fimbriam Domi- Matth. 1, 1. nicae vestis adtingens exoptatam sanitatem, quam medicorum *industria longa per *fol. 166. tempora negaverat, recepit, quia post passionem et resurrectionem sive in caelum ascensionem Domini gentilitas credulitatis sanitatem, quam nec patriarcharum nec prophetarum ei praedicatio quiverat inpertire, Dominicae vestis fimbriam tangendo, incarnationis videlicet eius mysterium credendo, percepit et, cum ad ipsius Domini praedicationem vix modica discipulorum turba crediderit, ad praedicationem tamen apostolorum[b] tanta multitudo celerrimo fidei ardore succensa est, ut una die quinque cf. Act. 4, 4. milia hominum alia tria credidisse perhibeantur. Quod et ipsa Veritas discipulis cf. ib. 2, 41. promisit dicens: *Qui credit in me, opera, quę ego facio, et ipse faciet et maiora horum* Ioh. 14, 12. *faciet.* Quod quidem et in miraculo, quod per Petrum a Domino gestum est[c], quidam[c] cf. Act. 5, 15. intellegi posse[d] putant[d], quoniam, dum Dominus imperio verbi sive[e] tactu infirmos sanaverit[e], Petrus umbrę suę tantum adtactu infirmos[f] legitur sanasse[f].

Dominus ergo ad filiam archisynagogi suscitandam pergens fimbriae adtactu cf. Matth. 9, 18 sqq. feminam a profluvio sanguinis liberat, quia videlicet, dum synagogam, quae utique cf. ib. v. 20 sqq. patriarcharum et prophetarum de stirpe descendit, somno incredulitatis evigilandam adpetere tendit, gentilitatem a dęmonum insolentissimo cultu suae fidei cognitione sanavit et bonum, quod illa perfidiae culpa inretita percipere neglexit, ista fidei devotione percipere meruit. Ad synagogam ergo liberandam se Dominus venisse *testatur, cum et per praesentiam corporalem dicit: *Non sum missus nisi ad oves, quae* *fol. 166'. ib. 15, 24. *perierant domus Israhel;* sive cum discipulos *in vias gentium abire et in civitates* cf. ib. 10, 5. *Samaritanorum* cohibet *introire;* et quondam allegorice per Salomonem in Canticis canticorum ad Israhelitice gentis hortum se descensurum promittit dicens: *Descendi* Cant. 6, 10. *ad hortum nucum, ut viderem poma convallis;* quia scilicet, dum ad Iudaici populi

a) fuerit — idcirco *i. l. r. V.* b) *una linea minus quarta parte erasa est V.* c) ē quidam *i. l. r. V.* d) posse putant *i. l. r. V.* e) sive — sanaverit *i. l. r. V.* f) *i. l. r. V.*

1) *Ad sequentia usque ad p. 148, l. 10. cf. Isidori Allegorias quasdam s. Scripturae nn. 160. 214; Migne, Patr. Lat. LXXXIII, 119. 126. Augustini Serm. LXXVII, c. 4 sqq.; Migne l. c. XXXVIII, 485 sqq.*

hortum, in quo erat lex in cortice pandens acerrimam austeritatem, in nucleo occultans inconparabilem suavitatem per carnis susceptionem descendit, gentilicae convallis abiecta opera invisit eamque sibi fidei integritate adscivit. Porro quod sanata in itinere femina ad domum archisynagogi a Domino venitur eiusque filia mortis vinculis destitutis suscitatur, synagoga quandoque somnum suae diffidentiae discussura et Christo per fidem resurrectura et ei perpetim victura monstratur, quando quidem, mox ut
Rom. 11, 25. *plenitudo gentium* secundum Apostolum subintraverit, *caecitatem,* quae ei *ex parte*
cf. 1. Tim. 2, 5. in non credendo in Mediatorem Dei et hominum *contigit,* a se discutiendo et in eum credendo, qui sibi per patriarchas et prophetas sacrorum oraculorum tonitruis olim
Rom. 11, 26. adnuntiatus est, credens *sic omnis Israhel salvus* erit.

Cum igitur his et his similibus mysteriis, quae in Dominicae fimbriae gesto innuuntur, Polemonis imago penitus careat, non eo modo ut[a] Dominici[a] indumenti fimbria
*fol. 167. habenda *est nec debet ei coaequari in honore, quae ęquari nequit in tot mysteriorum fulgore.

XXII. Quod iudices[1], qui in praefata synodo fuerunt, insolenter et incongrue artem pictoriam extollere conati sunt dicentes: 'Pia enim est ars pictoris, et non recte eam quidam insipienter detrahunt; ipse enim Pater[2] pictorem pie agentem conmendat[3]'.

Si pestilens humor arcem corporis, id est caput, obsederit, facile ad cetera membra transfunditur nec mirandum est, si ad pedum ima transfusus eos vehementer laedat, si eum[b] iam[b] caput, quod omnibus membris pręminet, lęsisse constet.

Vesania igitur adorandarum imaginum, quae Constantini et Hęrenae matris eius sive etiam Terasii[c], Constantinopolitani episcopi, ceterorumque illarum partium sacerdotum mentem inrepsit, non est plurimum magnipendenda, si ad iudicum sive plebium usque mentes subripiendas descendit, quoniam, ut superiori exemplo monstratum est, cum caput insolentia cuiusdam rei invaditur, facile cetera invaduntur, quae capiti subesse
Is. 1, 5. 6. monstrantur. *Omne caput languidum,* ait propheta, *et omne cor męrens, a planta pedis usque ad verticem non est in eis sanitas,* quia videlicet, dum a regibus et a sacerdotibus, qui exemplar bene vivendi subiectis plebibus esse debent, recte vivendi
*fol. 167'. recteque agendi studium pretermittitur, de interna sanitate subiectarum *plebium quodammodo dubitatur.

Cum ergo in eadem synodo tot[d] sacerdotum fuerint obsitae mentes erroribus, quomodo non poterat error iudicum inhęrere mentibus? Aut quis ab errore reducat oves, si errandi ducatum teneant pastores? Sacerdotes etenim, qui in errorem subditas plebes inducere noscuntur, talibus per Hieremiam prophetam increpationibus
Ier. 23, 2. arguuntur: *Propterea haec dicit Dominus ad pastores, qui regunt populum meum: Vos dispersistis oves meas et expulistis eas et non visitastis eas;* ubi protinus, quanta sit cura Dei erga populum qualiterve amotis negligentibus studiosiores populo Dei dentur
ib. v. 2. 4. rectores, protinus subinfertur: *Ecce ego vindico in vos secundum mala studia vestra et suscitabo illis pastores, qui pascant eas, et ultra non timebunt neque terrebuntur, dicit Dominus.* In Ezechiel quoque propheta de talibus — quod quidem non sine ingenti

a) ut Dominici *i. l. r. V.* b) eum iam *i. l. r. V.* c) Thyrasii *A.* d) *superscr. V.*

1) *I. e. Petronas et Iohannes; cf. Mansi XII, 1113.* 2) *Qui pater revera Asterius, Amasiae episcopus, est (v. Mansi XIII, 15); at auctor noster de Deo Patre sermonem esse putat, ut elucet p. 150, l. 10 sqq.* 3) *Acta conc. Nicaeni II, in actione IV; Mansi XIII, 18. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 47, c. XIV.*

animi angore prosequimur — qui stipendiis ecclesiasticis utuntur et exemplis erroneis et incautis populum in errorem inducere creduntur, sicut hi fecisse perhibentur, qui in vanam imaginum adorationem exarserunt et populum subditum[a] praelati[a] sibi in errore professionis sociaverunt, ita scribitur: *Et ideo, pastores, audite verbum Domini:* Ezech. 34, 2-6. *Oves meas devoratis et lanis eorum vos cooperitis et, quod crassum est, iugulatis et oves meas dispersistis; quod infirmum erat*[b], *non confortastis et, quod male habebat, non curastis et contritum non alligastis et, quod errabat, non convertistis* **et, quod perierat,* *fol. 168. *non requisistis et fortem oppressistis labore. Et dispersę sunt oves meę, eo quod non sint pastores, et factę sunt in devorationem omnibus bestiis agri, et dispersę sunt oves meę super omnem montem et in omnem collem altum et super faciem totius terrę dispersę sunt, nec erat, qui eriperet neque qui revocaret.*

Non ergo in huius negotii vanissima professione tanta est nequitia iudicum, quanta perversitas sacerdotum, sed in istis depręhenditur ignavia, in illis ingens redundat[c] insania, praesertim cum illi se imagines adoraturos eisque servitium, quod sanctae Trinitati debetur, exhibituros profiteantur[1]; isti pictorum 'artem piam' esse et non debere subsannari et 'pictorem pie agentem a Patre commendari' professi sint dicentes: 'Pia enim est ars pictoris, et non recte eam quidam insipienter detrahunt, ipse enim Pater pictorem pie agentem commendat'. In quibus utrorumque professionibus evidenter ostenditur, tanto sacerdotes praeminuisse iudicibus in errore, quanto nimirum pręminent per gradus sublimitatem in honore, nec coaequari potuisse laicos praesulibus in absurda professione, qui non coaequari possunt in sacerdotalis cathedrę sessione; sed dum in neutra parte reperiatur, quod recte queat laudari, in utraque tamen parte cernatur, quod merito possit vituperari, et praesulum error, qui se imagines adoraturos eisque servitium soli Deo debitum exhibituros fassi sunt, ex parte discussus sit[2], *restat, ut iudicum etiam error, quo artem pictoriam piam esse adseverant, nostri *fol. 168'. stili invectione discutiatur.

Dicunt enim artem pictoriam piam esse, quasi non cum ceteris mundanis artibus communionem pietatis aut impietatis sortiatur. Quid enim ars pictorum amplius habet pietatis arte fabrorum, sculptorum, conflatorum, cęlatorum, latomorum, lignariorum, terrae cultorum vel ceterorum opificum? Omnes enim quas pręmisimus artes, quae non nisi discendo possunt adtingi, et pie et impie possunt ab his, quibus exercentur, haberi, nec in eas pietas aut impietas cadit, sed in hominibus, qui earum sunt sequaces, qui plerumque aut vitiorum procacissimis tumultibus coarctantur aut virtutum salutiferis coetibus exornantur. Si ergo idcirco ars pictorum pia esse perhibetur, quia per eam plerumque piorum hominum actus et pia quaedam gesta pinguntur, ergo et ideo impia perhibebitur, quia plerumque per eam impietates multae, id est trucidationes hominum, atrocitates bellorum, crudelitates sceleratorum, inmanitates ferarum, impetus bestiarum vel cetera his similia depinguntur; et si ideo impia nullatenus esse creditur, quia haec, quae exsequuti sumus, adumbrationibus vel etiam lineamentis quibusque humanis visibus inpertiuntur, nec ideo pia erit, quia per eam bonorum hominum[d] gesta signantur. Sicut enim ferrum nec ideo impium dicitur, quia ex eo homines interimuntur, nec ideo pium, *quia ex eo quaedam instrumenta fiunt, quibus et ensium *fol. 169. vibrantium inlisiones quatiantur et homines tueantur et a medicis saluti humanę consulitur, ita et ars pictorum nec ideo impia, quia per eam crudelia, nec ideo pia, quia clementia quaedam pinguntur.

a) subditum praelati *i. l. r. V.* b) *corr. ex* est *V.* c) *i. l. r. V.* d) *dimidia linea erasa est V.*

1) *Cf. supra p. 138, l. 20 sq.; p. 140, l. 25 sqq.* 2) *Supra l. III, c. 17. 18; p. 138 sqq.*

Quod vero ei non recte a quibusdam insipientibus detrahi suspirant, a nullo, qui sanę mentis est, ambigitur eos in hac quoque parte sicut et in ceteris dementiam sequi, quippe cum nullus sani capitis neque imaginibus detrahat neque arti pictoriae, sed eorum, qui eas adorant eisque servitium inconsequens exhibent, abominetur vaesaniam. Non enim vinum, quia aebrietatem generat, repręhenditur, cum plerumque Deo in sacrificium libetur; nec silvę, quae furibus hospitium prębent, quia plerumque hominum usibus multa, quae expediunt, administrant; nec ideo igni inputatur, quia interdum edaciter domos vel cetera humanis stipendiis apta devorat, cum mortalium vitę multis adminiculis suffragetur.

Porro quod dicunt: 'Ipse enim Pater pictorem pie agentem commendat', cur Pater, aut ubi scriptum sit, pictorem commendet, nec illorum est adprobare nec nostrum credere, quippe cum in nullo oraculorum divinorum[a] volumine pictorum laus perhibeatur inesse. Reperiant ergo illi in quolibet divinarum Scripturarum loco, in quo etiam secundum propriam adseverationem pictores, ideo quod conponendis imaginibus *fol. 169'. instent, conlaudet, et nos reperiemus, qualiter eis respondere valeamus, *quia omnipotens Deus non opera, sed devotionem operum, nec actus, sed voluntates actuum, nec res, sed causas rerum, nec quid[b] quis[b] faciat, sed qua mente id faciat, plerumque aut probat aut inprobat.

XXIII. Inutile et mendacio plenum dictum Iohannis presbiteri et legati Orientalium dicentis: 'Non contraeunt pictores Scripturis, sed quicquid[c] Scriptura dicit, haec demonstrant, quatenus concordes sunt Scripturarum[1]'.

Si omnia Iohannis pręsbiteri et legati Orientalium deleramenta, quae in eadem synodo, in cuius inofficiosę lectionis reprehensionibus noster stilus versatur, protulit, singillatim a nobis discutienda in unum fuissent congesta, magnorum voluminum tantę disputationis silva esset indigua. Sed nos ea partim bręvitatis studio, cui prorsus studemus, partim ordinem ipsius lectionis servantes, quo non singulorum singula seorsum, sed quorundam[d] passim per ordinem, prout quisque loquutus est vel etiam in eodem codice posita inveniuntur, discutienda in nostra disputatione ponentes et brevissimę disputationis cuncta articulo coartare conpellimur et non singula seorsum, sed pene[e] omnia sparsim, prout ordo dictavit, exsequimur.

Est interea operae pretium diligenter discutere, qualiter, ut idem profatus est, pictores haudquaquam credantur 'Scripturis contraire' aut qualiter 'quicquid Scriptura *fol. 170. dicit, demonstrent' qualiterve 'concor*des sint Scripturarum[f]'. Quamvis enim non eluceat, de quibus scripturis ille hoc dixerit, credendum est tamen eum de sacris Scripturis Luc. 24, 45. dixisse, quas usitate[g] 'Scripturas' solemus vocare, ut est illud in evangelio: *Tunc aperuit illis sensum, ut intelligerent Scripturas*[f].

Picturae interea[g] ars cum ob hoc inoleverit, ut rerum in veritate gestarum memoriam aspicientibus deferret et ex mendacio ad veritatem recolendam mentes promoveret, versa vice interdum pro veritate ad mendacia cogitanda sensus promovet et

a) *superscr. V.* b) quisquis *A.* c) quiquid *A.* d) *i. l. r. V.* e) *superscr. V.* f) *sequitur signum (cf. p. 37, n. a)* ħd; *in margine signo* ħp *praeposito verba* quamvis — scripturas *l. 37. scripta sunt signo* SR *addito.* g) *superscr. V.*

1) *Acta conc. Nicaeni II. in actione IV; Mansi XIII, 19. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 48, c. XV.*

non solum illa, quae aut sunt aut fuerunt aut fieri possunt, sed etiam ea, quę nec sunt nec fuerunt nec fieri possunt, visibus defert. Mendacium enim aut de his est, quae non sunt sed fieri possunt, aut de his, quae nec sunt nec fieri possunt, de quibus in perihermeniis a philosophis acutissima sive subtilissima disputatio est[1], quam huic operi interponere longissimum est. Nam dum dicat 'non contraire pictores[a] Scripturis', et multa a pictoribus pingantur, quae Scripturae divinae tacent et ab hominibus, non solum a doctis, sed etiam ab indoctis falsissima esse comprobentur, quis non eius dictum ridiculosissimum vel potius falsissimum esse fateatur? Nonne divinis Scripturis contraire noscuntur, cum abissum figuram hominis fingunt habere et limpharum inundationem affatim fundere? Nonne divinis Scripturis eos contraire haud dubium est, cum tellurem in figura humana modo aridam sterilemve, modo fructibus affluentem depingunt? Nonne divinis Scripturis eos contraire manifestum est, cum flumineos amnes in figuris hominum aut situlis aquas fundere, aut alios in alios confluere *depingunt? Nonne, cum solem et lunam et caetera caeli[b] ornamenta *fol. 170'.* figuras hominum et capita radiis succincta habere fingunt, sanctis Scripturis modis omnibus contraeunt? Nonne cum duodecim ventis[2] singulis singulas formas pro qualitate virium adtribuunt aut mensibus singulis pro qualitate temporum, quid unusquisque deferat, quibusdam nudas, quibusdam seminudas, quibusdam etiam indutas diversis vestibus figuras dant, aut dum quatuor tempora anni[c] singula[d] diversis[d] figuris depingunt[e], aut floribus vernans[f] ut ver, aut aestibus exustam[g] vel etiam segetibus onustam[g] ut ęstatem, aut vindemię labris vel botris oneratum[h] ut autumnum, aut modo frigoribus algidam, modo ignibus se calefacientem, modo animantibus pabula praebentem, modo nimiis frigoribus marcidas volucres capientem ut hiemem[i], Scripturis divinis, in[k] quibus haec[l] ita minime[l] continentur[m], contraire noscuntur?

Quomodo ergo a pictoribus, qui poetarum vanissimas fabulas plerumque sequuntur, sanctis Scripturis minime contraitur? Finguntur enim per eos interdum res in veritate gestae in alias atque alias incredibiles nenias; finguntur etiam, quae nec factae sunt nec fieri poterant, sed aut mistice a philosophis intelleguntur aut inaniter a gentilibus venerantur aut veraciter a catholicis respuuntur. Quę omnia quamquam in gentilium habeantur litteris, *a divinis tamen prorsus sunt aliena Scripturis. *fol. 171.*

An non divinis litteris alienum est, quod ab illis Cimera triceps a Bellerofonte fingitur interfecta, cum Bellerofon[3] non bestiam, ut illi mentiuntur, prostraverit, sed montem, ut plerique intelligunt, habitabilem fecerit? An non divinis Scripturis alienum est, quod Vulcani claudi et Terrę filius Erichthonius esse et in monte Aethna ferrum coquere eiusque fornax Besuvius[k] mons Campanię[k] esse fingitur, qui perpetuis ignibus ardere[n] perhibetur? An non divinis Scripturis aliena sunt, quod Scilla[3] capitibus fingitur succincta caninis et Fillis[4] ob amorem iuvenis cuiusdam in arborem fingitur esse conversa, et altera Scilla[5] eo, quod Niso patri crinem absciderit purpureum una cum patre, et Itis[6] ob stuprum materterae a patre gestum et homicidium matris sive materterę in seipso patratum una cum

a) *i. l. r. V.* b) *corr., ut videtur, e* caelorum *V.* c) *corr. videtur ex* annorum *V.* d) singula diversis *i. l. r. V.* e) *superscr. V.* f) *corr. e* vernantem, *ut videtur V.* g) am *corr. ex* um *V.* h) oneratam *VA; emendavi.* i) *10 litt. erasae sunt V.* k) *superscr. V.* l) haec — minime *i. l. r. V.* m) nentur *i. l. r. et 6 litt. erasae sunt V.* n) ardere perhibetur *i. l. r. V.*

1) *Potius de falsitate philosophica, non ethica; cf. c. g. Boetii In librum De interpretatione; Migne, Patr. Lat. LXIV, 324 sqq. v. infra l. IV, c. 23; Aristotelis Περὶ ἑρμηνείας cc. 8 sqq.* 2) *Cf. Isidori Etymol. l. XIII, c. 11; Migne, Patr. Lat. LXXXII, 479.* 3) *Ex Isidori Etymol. l. XI, c. 3; Migne l. c. LXXXII, 423.* 4) *Cf. Ovidii Her. II.* 5) *Cf. eiusdem Met. VIII, 1 sqq.* 6) *Cf. eiusdem Met. VI, 412 sqq.*

parentibus sive matertera in volucres finguntur fuisse conversi, aut cum Sirene[1] ex parte virgines et ex parte volucres finguntur, aut cum Ixion[2] inlusione Iunonis cum nube coiens Centauros fingitur generasse, aut cum Neptunus[3] tridenti armatus marinis fingitur fluctibus dominari? An non divinis Scripturis alienum est, quod Perseus[4] tres sorores Gorgonas adiutorio Minervę interfecisse aut cum alatus aversus volare fingitur aut cum de sanguine eius nasci fertur Pergasus, equus alatus, qui ungula sua fontem rupisse Musisde pingitur? An non divinis Scripturis *contrarium *fol. 171'. est, quod Prometheum[5] homines ex luto finxisse inanimatos fingunt et eumdem Prometheum a Minerva in caelum levatum inter horas septemplicis clypei et, dum omnia caelestia vidisset, fingunt eum ferulam Phoebiacis adplicasse rotis ignemque esse furatum et pectusculo hominis, quem finxerat, adplicato animatum reddidisse corpus? An non divinis Scripturis contrarium est, quod Tantalum[6] fingunt in inferno in quodam lacu depositum eique fallacem aquam gulosis labia titilamentis adtingere pomaque fugitivis cinerescentia tactibus desuper facie tenus pendula apparere eique esse locupletem visum et pauperem effectum? An non divinis Scripturis alienum est, cum Phineus[7] cęcus fingitur, cuius cibos Arpyę rapuisse eiusque prandia stercoribus fedasse pinguntur, quas Zetus et Calais, Aquilonis venti filii, fugasse a conspectu eius mendaciter finguntur? An non divinis Scripturis contrarium est, cum Admetus[8], rex Gręciae, ut Alcestę coniugio fruetur, secundum propositum soceri leonem et aprum ad currum simul iunctos Apollinis et Herculis adiutorium habuisse pingitur, aut cum Hercules Cerberum tricipitem canem inferorum interemisse pingitur? An non divinis Scripturis contrarium est, quod Acteonem[9] quendam venatorem, eo quod Dianam lavantem viderit, in cervum fingunt esse conversum et a canibus suis non agnitum eorumque morsibus *fol. 172. *devoratum? An non divinis Scripturis contrarium est, quod Berecinthia[10] puerum formosissimum Attin amasse eumque zelotipiae vanitate succensa castrasse et semimasculum fecisse depingitur? An non divinis Scripturis contrarium est, quod Orpheus[11] Euridicen nimpham amasse et sono citharę persuasam uxorem duxisse pingitur, quae etiam, dum Aristei pastoris persequutionem non ferens fugeret et in serpentem incidens mortua esset, eamque maritus insequens ad inferos descenderet et legem acciperet, ne eam conversus aspiceret, hanc conversus aspexisse et denuo perdidisse fingitur? An non divinis Scripturis alienum est, quod Venus[12] cum Marte concubuisse et a Sole depraehensa et Vulcano prodita et ab illo adamantinis catenis una cum Marte pingitur fuisse religata?

Haec et his similia, quae et nobis ad retexendum sunt fastidiosa et poetis sive[a] philosophis[a] gentium vel[b] ad cantandum suavia vel[c] ad tractandum mistica[c] et pictoribus ad formandum familiaria, prorsus sunt, ut praefati sumus, a divinis litteris aliena. Nam, ut cetera taceamus, si quis pictor duo capita in uno corpore aut in duobus corporibus caput unum aut alterius animantis caput, alterius cetera membra, ut Ippocentaurum toto corpore equino et capite humano, et Minotaurum semibovem semivirumque affectet pingere, numquid non Scripturis dicitur contraire? Et quid *fol. 172'. est dicere: 'Non contraeunt pictores Scripturis'? quasi non aliqua a pictoribus *possint depingi, quae sacris litteris credantur refragari. In sacris etenim litteris nihil vitiosum, nihil inconveniens, nihil inpurum, nihil falsum nisi forte id, quod perversos quosque dixisse vel[d] fecisse[d] sancta Scriptura commemorat, penitus invenitur; in picturis autem plura falsa, plura vitiosa, plura inconsequentia, plura inconvenientia et, ut singula

a) *superscr. V.* b) *i. l. r. V.* c) vel — mistica *i. l. r. V.* d) vel fecisse *superscr. V.*

1) *Ex Isidoro l. c.* 2—12) *Haec fere verbotenus ex Fulgentii Mitolog. (ed. Rudolfus Helm, Lipsiae 1898) II, 14; I, 4. 21; II, 6. 15; III, 11; I, 22; III, 3. 5. 10; II, 7.*

taceam[1], pene omnia sive possibilia sive inpossibilia ab eruditis pictoribus depinguntur. Quibus documentis Iohannes presbiter et legatus Orientalium in hac quoque parte sicut et in ceteris delerasse convincitur.

Quod autem idem presbyter ait 'pictores quicquid Scriptura loquitur demonstrare', quam sit falsum quamque inutile, prudens lector advertat. Numquidam cuncta divinae legis pręcepta, quae a Domino per Moysen data sunt, ut est illud: *Audi Israhel,* Deut. 6, 4. *Dominus, Deus tuus, Deus unus est,* et cetera huiuscemodi, in quibus nihil sonant, quae pingi possint, a pictoribus demonstrantur? Numquidam omnia verba prophetarum, in quibus doctrinae, exhortationes, redargutiones, contemplationes, minae vel cetera his similia continentur, in quibus crebro invenitur: 'Haec dicit Dominus' aut: 'Iuravit Dominus' aut his similia, quae ab scriptoribus potius quam a pictoribus exarantur, pictura secundum eius vanitatem demonstrare valet? Numquidnam verba ipsius Domini et apostolorum singula a pictoribus possunt demonstrari?

Pictores igitur rerum *gestarum historias ad memoriam reducere quodammodo *fol. 173. valent, res autem, quae sensibus tantummodo percipiuntur et verbis proferuntur, non a pictoribus, sed ab scriptoribus conprehendi et aliorum relatibus demonstrari valent. Ac per hoc absurdum est dicere: 'Non contraeunt pictores Scripturis, sed quicquid Scriptura loquitur hoc demonstrant'.

Porro quod ait: 'Concordes sunt Scripturarum', quam sit insulsum quamque absurdum, multis potest adprobari indiciis. Qualem enim concordantiam possunt habere cum Scripturis sacris, cum illę[a] veraces[b, 2] sint, isti plerumque falsa confingant, et[c] de illis[d] dicatur: *Eloquia Domini, eloquia casta*[d], isti interdum fingant inpura et incesta, Ps. 11, 7. illę semper suadeant[3] honesta et salubria, isti multotics inhonesta et ludibria, illę semper instent humanę saluti, isti plerumque vanitati, illę semper hortentur ad caelestia dona, isti crebro depingant terrestria quaeque et caduca? Quanta enim concordantia est inter id, quod semper veritati innititur, et id, quod plerumque veritatem, plerumque falsitatem insequitur, tanta[e] nimirum concordantia est inter Scripturas divinas, quae semper puras et fixas regulas[4] tenent, et pictores, qui mortalium more plures permutationes habent[e].

XXIV. *Quod non sint coęquande imagines reliquiis sancto- *fol. 173'. rum martyrum et confessorum, ut illi in sua erronea synodo facere nituntur, eo quod reliquię aut de corpore sunt aut de his, quę in corpore, aut de his, quae circa corpus cuiusdam sancti fuerunt, imagines vero nec in corpore nec circa corpus fuisse vel fore creduntur illis, quibus adscribuntur.

Sicut igitur sacratis rebus — sive quae per legislatorem sive quae per Dei et cf. 1. Tim. 2, 5. hominum Mediatorem sacratae sunt, sive etiam quę quotidie a sacerdotibus divini nominis invocatione sacrantur et in mysterium nostrę redemptionis sumuntur — imagines nequaquam coaequandę sunt, ita etiam nec sanctorum martyrum seu confessorum reliquiis, quae apud fideles ipsorum[f] amore venerationi habentur[f], coaequandę creduntur. Quas quidem illi, qui in earum adorationem exarserunt cum omnibus

a) *9 litt. erasae sunt. V.* b) veraces sint *i. l. r. V.* c) et de *superscr. V.* d) illis — casta *i. l. r. V.* e) tanta — habent *(l. 29) i. l. r.; deinde tres lineae f. 173 et fere tres f. 173' erasae sunt V.* f) ipsorum — habentur *i. l. r.; deinde 5 litt. erasae sunt V.*

1) *Cf. supra p. 27, n. 3.* 2) *Cf. Augustini De civitate Dei l. XVIII, c. 41; CSEL 331; Migne, Patr. Lat. XLI, 600.* 3) *Acta conc. Nicaeni II. in actione VII; Mansi XIII, 379. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 41, c. LIX.* 4) *Cf. Isidori Etymol. l. VI, c. L; Migne l. c. LXXXII, 235.*

sacratis rebus et mysteriis plenis aequiperare nitantur, reliquiis etiam sanctorum martyrum insolenter atque absurde aequiperare nituntur.

*fol. 174. — cf. Rom. 6, 4 sqq. Apoc. 22, 5. — Cum ergo sanctorum corporibus aut certe corporum reliquiis necnon et vestibus aut his similibus, quibus sancti, dum mortaliter viverent, usi sunt, isti picturas aut cęlaturas sive sculptilia vel conflatilia *quęque ab artificibus quibusque formata coęquare in honore moliuntur, non modicam sanctis iniuriam inferre monstrantur, cum pręsertim sanctorum vestes et his similia ideo veneranda sint, quia aut in corporibus eorundem sanctorum aut circa corpora fuisse et ab his sanctificationem, ob quam venerentur, percepisse credantur, necnon et sanctorum corpora vel etiam corporum reliquiae, quoniam, quamquam nunc in pulverem redacta fatescant, iuxta mundi terminum cum gloria sunt resurrectura et cum Christo perpetim regnatura; imagines vero, quas illi inani voto his, quae praemisimus, coaequare contendunt, ideo his minime coaequari queunt, quia[a] neque id sunt, quod sanctorum corpora, neque in eorum corporibus vel circa eorum sacratissima corpora fuere, sed pro captu uniuscuiusque ingenii vel instrumentis artificii modo formosę, modo deformes, plerumque etiam rebus inpuris fiunt.

Unde datur intelligi non eos mediocriter errare, qui illas sanctorum reliquiis nituntur aequiperare. Sanctorum itaque corpora venerari eorumque reliquiis honorem exhibere non sine causa vetustas admisit.

Gen. 17, 4. — cf. ib. 23, 4 sqq. — *fol. 174'. — cf. ib. 25, 9. 10. — Nam[1] Abraham, *pater gentium*, vir fide plenus, devotione summus, oboedientia praecipuus, in praeceptis Domini strenuus, non in quolibet loco, sed in agro studiose empto coniugem legitur sepelisse et [iuxta][b] ossa sua, non in loco quolibet, sed in *spelunca pulcherrima, in cuius interiore parte protoplastus[2] sepultus fuit, iuxta suum imperium a filiis tumulatus legitur fuisse.

cf. ib. 21, 2. — cf. ib. 22, 2 sqq. — cf. ib. 35, 29. — Isaac quoque, utero senili profusus atque Deo[c] in sacrificium in figura nostri Redemptoris ad[d] offerendum ductus[c] virque sanctitate et castimonia clarus, iuxta patrem secundum propriam iussionem creditur a filiis fuisse sepultus.

cf. ib. 45, 28; 46. — cf. ib. 47, 29 sq. — cf. ib. 23, 2; 35, 27. — Iacob quoque, vir[e] magnae patientiae, divinis[e] affatim roboratus oraculis et crebris[f] repromissionibus exhortatus, cum famis inopiam vitare et dulcissimum pignus, quod exstinctum crediderat, cernere cupiens cum clara progenie Niliacas descendisset in horas, non se ibidem sepeliri permisit, sed corpus suum ad terram sibi patribusque suis repromissam iuxta ossa patris avique sepeliendum advehi sanxit; et quia quartus in eadem spelunca, in cuius interiore parte Adam sepultus fuerat, iuxta avum patremque sepultus est, loco nomen Arbee[g, 3], id est quattuor, dedit.

cf. ib. 41, 45. cf. Hebr. 11, 9. cf. Gen. 50, 24. Ex. 13, 19. — Ioseph quoque, qui typicis mysteriis a gentilibus *salvator mundi* appellari meruit et mira sanctitate inter fratres enituit, ossa sua filiis Israhel ad *terram repromissionis* vehenda praecepit; quod quidem legislator[4] idcirco minime agere distulit, quia id haudquaquam contra fidem esse cognovit.

cf. 3. Reg. 13, 1—32. — *fol. 175. — Viri itaque sancti corpus, qui de Iuda ad arguendam nequitiam Israhelitici regis in Bethel venerat, dum propter inoboedientiam, quia cibos civitatis inhibitos sumpsit, a leone fuisset ex*stinctum, ab eodem nimirum leone legitur custoditum, sed culpa inoboedientiae mortis acervitate[h] soluta, non praesumpsit crudelis fera sanctum corpus

a) qui *A.* b) *sic suppl. videtur; cf. l. l. 32. 33.* c) *superscr. V.* d) ad offerendum *i. l. r. V.* e) vir — divinis *i. l. r. V.* f) *superscr.; primo scr. erat post* exhortatus *(l. 29) V.* g) *corr. ut videtur ex* Arve *V.* h) acerbitate *A.*

1) *Ad sqq. usque ad l. 38. cf. Isidori De ortu et obitu patrum cc. 6—8. 10; Migne, Patr. Lat. LXXXIII, 133.* 2) *I. e. Adam; cf. Isidor. l. c. c. 1; Migne l. c. 131.* 3) *Cf. Hieronymi lib. De situ et nom. loc. Hebr.; Migne, Patr. Lat. XXIII, 906.* 4) *I. e. Moyses; cf. p. 159, l. 26 sqq.*

prophete contingere, quem atrociter praesumpserat interimere. Prophetes itaque Bethel nisi sanctis ossibus venerationem exhibendam sciret, numquam se iuxta ossa viri sancti sepeliri prçciperet dicens: *Sepelite me iuxta ossa prophetç.* Vir itaque sanctus Iosias, [cf. ib. v. 31.] et antequam nasceretur ex nomine nuncupatus idolorumque dissipator et paternarum [cf. ib. v. 2.] legum strenuus observator, duorum prophetarum ossa, cum plurimorum hominum ossa [cf. 4. Reg. 23, 16 sqq.] ob altare profanum polluendum conbureret, nequaquam intemerata servare praeciperet, nisi sanctis ossibus venerationem exhibendam sciret.

Ecce quibus exemplis, ut cetera taceamus, monstratum est sanctorum cineribus venerationem exhiberi debere! Dicant illi, ubi umquam iubeamur imagines adorare? Sanctis ergo corporibus honorem inpendere magnum est fidei emolumentum, quo praesertim et illi in caelestibus sedibus cum Christo vivere et eorum ossa quandoque [cf. Rom. 6, 8.] resurrectura creduntur. Imaginibus ergo, quae nec vixisse umquam creduntur nec resurrecturç, sed aut ignibus aut carie consumendç perhibentur, adorationem soli Deo [cf. Deut. 6, 13] debitam inpertire, aut segnitiae est, si utcumque agitur, aut insaniç vel potius infidelitatis, si pertinaciter defenditur. Nos itaque nec cum Vigilantio[1] eiusque sequacibus reliquias abnuentes nec cum Simone[2] *eiusque conplicibus imagines adorantes et reli- [*fol. 175'.] quiis sive sanctorum corporibus oportunum obsequium exhibemus et basilicas prout libet sanctorum imaginibus sive etiam auro argentove exornamus et servitium adorationis sive culturç soli Deo, cui soli debetur, ipso opitulante inpendimus.

XXV. Quod non ideo adorandç sunt imagines, quod per eas, ut illi dicunt, nonnulla signa monstrata fuisse putentur[3], cum tamen non omnes res adorentur, per quas vel in quibus miracula apparent[a].

Hoc etiam illis ad suum errorem adstruendum familiare est, quod per quasdam imagines nonnulla miracula facta fuisse perhibent, quod tamen nec veteris nec novi Testamenti pagina demonstrat. Quç quidem etsi uspiam visa vel audita fuisse probarentur, dubitandum erat, ne forte tortuosi serpentis flexuosissimis meandris[4] viderentur vel audirentur, qui, cum sit teterrimus et tenebris suç nequitiae obsitus, *transfigurat* [2. Cor. 11, 14.] *se in angelum lucis,* audens se dicere lucem.

Multa etenim signa multaque miracula per angelos refugas vel etiam per eorum sequaces fiunt, qui, dum sint[b] spiritales potentiae et, ut ita dixerim[5], spiritales nequitiae, et prophetias infelicibus quibusque inpertiunt et virtutes multas per suos satellites faciunt. De quibus erunt illi[c], qui dicturi sunt: *Domine, Domine, nonne in nomine tuo* [Matth. 7, 22.] *prophetavimus et in nomine tuo daemonia* **eiecimus et in nomine tuo virtutes multas* [*fol. 176.] *fecimus?* Quibus internus[d] arbiter dicturus est: *Nescio vos.* [ib. 25, 12.] Quia igitur signa plerumque diabolico instinctu fiunt, ideo beatissimus Gregorius[6], sanctae Romanç ecclesiç antestis[e] dixit: *Nolite, fratres mei, amare signa, quae possunt cum reprobis haberi communia.* Sanctissimus quoque Augustinus[7] a demonibus miracula fieri, similia miraculis,

a) *marg. adscr. V.* b) sint spiritales *i. l. r. V.* c) illi qui (illiq) *i. l. r. V.* d) *sic VA; an* aeternus *sicut coniecit Tilius?* e) *del.:* salutiferis aescis mentes fidelium refovens *V.*

1) *Cf. Hieronymi Ep. CIX; CSEL LV, 352; Migne, Patr. Lat. XXII, 907.* 2) *Sc. mago; cf. Augustini De haer.; Migne l. c. XLII, 25.* 3) *Acta conc. Nicaeni II. in actione IV; Mansi XIII, 23. 47. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 40, c. LIV.* 4) *Cf. Isidori Etymol. l. XIII. c. 23; Migne l. c. LXXXII, 493.* 5) *Cf. p. 27, n. 3.* 6) *Gregorius, Homil. in Evang. l. II, hom. 29; Migne l. c. LXXVI, 1216.* 7) *Cf. infra p. 156, n. 1.*

quae fiunt per sanctos servos Dei, his[a] verbis testatur. Ait[1] enim: *Non oportet moveri, cum magicis artibus miracula fiunt plerumque similia miraculis, quae fiunt per sanctos* cf. Ex. 7, 11. *servos Dei*[a], *sicut scriptum est in Exodo, quod magi Pharaonis fecerunt nonnulla similiter, sicut fecit Moyses. Non ergo haec oportet mirari, quia omnia, quae visibiliter* cf. Eph. 2, 2. *fiunt, etiam per inferiores potestates aeris huius non absurde fieri posse creduntur. Sed hoc intęrest, quod, cum sancti talia faciunt, in nomine Dei Domini omnium rerum de sublimioribus apparatibus iubetur inferiori creaturę; cum autem mali homines magicis*[b] *artibus operantur, similia, in manus suas dantur, cum exaudiuntur a dęmonibus. Digni sunt enim, qui tali exauditione decipiantur, ut poena illis fiat hoc, quod videntur impe-* *fol. 176'. *trare*[c] *beneficium, cum eis exhibent quasi privatim inferiores potestates quaedam miracula, ut eos habeant subiugatos, permissu tamen divino pro meritis *animarum sua cuique tribuuntur.*

Unde signa et miracula, quae illi dicunt in imaginibus apparuisse, si non apparuerunt, sicut et nulla hoc authentica tradit historia, mendacium est, et mendacio, Matth. 6 24. quicumque veritatis sunt servi, uti non debent, quoniam, ut ipsa Veritas ait, *nemo potest duobus*[d] *dominis servire.* Quae si apparuerunt et per fantasticas quasdam obumbrationes ad inliciendas mentes apparuerunt, periculosissimum est, ne forte calliditatis suę astu antiquus hostis, dum mira quędam demonstrat, ad inlicita peragenda fraudulenter suadeat. Si vero apparuere in veritate signa, quod tamen fieri nullius certis lectionis probatur documentis, et nec mendacio illorum in hac parte sententia subiacet nec fraudulentis hostis machinationibus secundum exempla, quae superius monstrata sunt, cf. Matth. 19, 26. sed Dei operatione gesta probantur, cui cuncta sunt possibilia, cui nil inpossibile est, animadvertendum summopere est, quod, cum multa et stupenda nutu Dei per quasdam creaturas vel etiam in quibusque creaturis peracta fuerint, non omnia, in quibus vel per quas facta sint, adoranda credantur, quoniam quidem omnipotens Deus signa pleraque, quae mortalibus ostendit, quae per res quasdam visibiles et tractabiles fecit, quatenus visibilium et mortalium hominum duritiam rebus visibilibus molliret, non ideo fecit, ut quarundam rerum celebrandam statueret adorationem, quippe qui se solum cf. Ex. 20, 3 sqq. adorare, solum praecepit et colere.

cf. ib. 3, 2. *fol. 177. Numquidnam[2] quia Dominus de rubo *in igne Moysi loquutus est, ideo rubi adorandi sunt? Non enim ideo in rubo apparuit, ut rubi materiam adorandam per- cf. Rom. 7, 7. censeret, sed ut per eius spinas peccata, pro quibus lex venerat, demonstraret. Quia ergo rubus radicem non habet spinis armatam, cum in superioribus spinis densetur, in eo evidenter peccata non esse ex natura monstrantur. Quae ideo ab igni non est combusta, ut innueret per legem peccata non esse delenda, sed tantummodo ostensa. ib. Lex enim peccata tantummodo ostendit, gratia autem, quae per Christum data est, peccata, quae lex monstraverat, curavit. Quia ergo in igne Dominus apparuit, non ideo ignem adorandum decrevit, sed in ea natura apparere voluit, quae semper ad cf. Ex. 19, 20. alta conscendere contendit. Quia igitur in monte dignatus est apparere, non montium adorationem creditur statuisse, sed quia rationabiliter factum est, ut cælorum rex in ea re appareret, quae semper alta appetit, et non in humili, sed in alto loco, ut et cf. Ecclus. 1, 8. se altissimum demonstraret et suos sequaces ad alta conscensuros evidentissime

a) his — Dei *margini adscr. A.* b) *i. l. r. V.* c) t *superscr. V.* d) *scr. loco vocis del.* servire *V.*

1) *Sqq. ex XXI Sentent. lib., qui non nisi partim Augustino attribuitur; Migne, Patr. Lat. XL, 726.* 2) *Ad sqq. usque ad l. 36, cf. Isidori Quaest. in vet. Test.; in Exod. c. 7; Migne, Patr. Lat. LXXXIII, 289.*

ostenderet. Numquid quia circumcisione[a] acutissimo[b] lapide[b] facta[c] legislator tremendi [cf. Ex. 4, 24 sqq.] iudicis iram et mortis interitum evasit, lapides adorandi sunt? Merito enim legislator angelum in se tam infestum vidit, quia habitans in terra Madian filium [cf. ib. v. 19.] circumcidere neglexit, et qui *Dei Abrahę* nuntius erat, *signum fidei*[d] Abrahae in [Rom. 4, 11. Gen. 28, 13.] filio non ferebat, in quo gloriari Iudaeos sciebat. Qui[e] non ideo lapide circumciditur[e], [cf. Rom. 2, 17. 3, 27.] *ut lapidum ex hoc facto adoratio firmetur, sed ut per Christum, qui [*fol. 177'.] est *lapis angularis,* peccata amputanda et mortis pericula evadenda ostendantur. [Eph. 2, 20.] Numquid quia virga[1] toties in serpentem conversa, toties legitur in virgę rigorem [cf. Ex. 4, 2 sqq.] redacta, quae typicis figuris Christum de vita in mortem, de morte innuit redisse [7, 10 sqq.] ad vitam, aut quia eadem virga, quam Christi diximus gestasse figuram, maris [cf. ib. 14, 21. ib. 15, 22.] rubri[2], baptismatis videlicet, unda divisa ad *terram repromissionis,* id est ad caelestia [Hebr. 11, 9.] regna populo Dei pergenti transitum praebuit, ideo virgę adorandae sunt? Numquid quia aquae amarę[2] ligno indulcatę leguntur, quae legem non inmerito Christi [cf. Ex. 15, 23 sqq.] ligno indulcatam et spiritali dulcedine populorum mentes satiendas innuunt, ideo ligna adoranda sunt? Numquid quia serpentis[3] enei inspectio, qui Christi mortem [cf. Num. 21, 8 sqq.] praefiguravit[f] in ligno, populum a serpentum morsibus, id est ab spirituum inmundorum mortiferis persuasionibus, salvavit, ideo aut aes aut serpentes adorandi creduntur? Numquid quia percussa silex[4] exustis in arvis laticum fluenta produxit et sitientem [cf. Ex. 17, 5 sqq.] populum sitis ariditate[f] liberavit, quae nimirum Christi figuram gessit, qui est *lapis de* [cf. Dan. 2, 34.] *monte abscisus sine manibus* praecidentium, qui evangelicę prędicationis fluentis sitim incredulitatis a fidelium mentibus fugat, qui quotidie intonat: *Si quis sitit, veniat ad* [Ioh. 7, 37.] *me* *et bibat,* ideo aut lapides creduntur adorari aut latices? Numquid quia virga[5] [*fol. 178.] Aaron, qua beatae virginis partus innuitur, naturali lege calcata nulla humanę opera- [cf. Num. 17, 8.] tionis inrigatione fecundata floruit et fronduit et protulit nuces, ideo virgae adorandę creduntur?

Numquid quia sancto Hierobaal sicca area[6] madido vellere aut madens area [cf. Iud. 6, 37. 39.] sicco vellere apparuit, quo miraculo totius mundi gentilitatem caelesti rore inmunem, Israhelitici solummodo generis vellus madidum divini verbi imbre, ac postmodum pro culpa perfidiae eundem populum suae infidelitatis siccitate arentem mundique gentilitatem sacrae fidei rore perfusam significari manifestum est, ideo aut areę aut vellera adoranda sunt? Numquid quia Samson[7] mandibula asini mille viros peremit [cf. ib. 15, 15.] eiusdemque mandibulę molare evulso aquarum fluentis satiatus[f] est typum *gerens [cf. ib. v. 19.] nostri Mediatoris, qui morte sua aerias potestates[g] devicit et spiritalibus[g] fluentis [cf. 1. Tim. 2, 5.] fidelium, qui[h] utique membra eius[i] sunt[i], arentia corda inrigavit, ideo mandibulę aut [cf. Eph. 2, 2. cf. 1. Cor. 12, 27.] molares adorandi sunt? Numquid quia Helias pallio suo, per quod Dominicę in- [cf. 4. Reg. 2, 8.] carnationis mysterium figuratum est, per quod Iordanis, baptismatis videlicet, unda introitur, Iordanem divisisse legitur, ideo pallia adoranda creduntur? Numquid quia Naaman[8] Syrus in flumineo lavacro leprę contagio ablutus est, per quem gentilitas [cf. ib. 5, 14.]

a) *superscr. V.* b) *corr. ex* acutissimi lapidi *V.* c) *marg. adscr. V.* d) *i. l. r. insuper 3 litt. erasae sunt V.* e) qui — circumciditur *i. l. r. et dimidia fere linea erasa est. V.* f) *i. l. r. V.* g) satiatus — potestates *i. l. r. V.* h) spiritalibus — qui *i. l. r. V.* i) *i. l. r. V.*

1) *Ad sq. usque ad l. 10. cf. Isidor. l. c., c. 8; Migne l. c. 290.* 2) *Cf. Isidor. l. c. c. 19; Migne l. c. 296. Ad sq. usque ad l. 15. cf. Isidor. l. c., c. 21; Migne l. c. 297.* 3) *Ad sq. usque ad l. 17. cf. Isidor. l. c. in Num. c. 36; Migne l. c. 355; cf. supra p. 43, l. 14.* 4) *Ad sq. usque ad l. 22. cf. Isidor. l. c. in Exod. c. 24; Migne l. c. 299.* 5) *Ad sq. usque ad l. 25. cf. Isidor. l. c. in Num. c. 15; Migne l. c. 348.* 6) *Ad sq. usque ad l. 30. cf. Isidor. l. c. in Iud. c. 4; Migne l. c. 382.* 7) *Ad sq. usque ad l. cf. Isidori l. c. c. 8; Migne l. c. 389 sq.* 8) *Cf. supra n. 2.* 9) *Ad sq. usque ad p. 158, l. 1 cf. Isidori Alleg. quasdam Script., Migne l. c. 114.*

*fol. 178'. *Christi baptismate ab idolorum contagione abluta figurata est, ideo flumina adoranda sunt? cf. 4. Reg. 3, 15. Numquid quia viro sancto Helisaeo Spiritus sancti adventus eatenus dilatus est, quatenus psaltes[a] adplicaretur[a], adplicato vero psalte Spiritus sanctus illius se profudit pręcordiis, per quem Iudaicus populus significatur, qui Spiritus sancti adventum ideo nunc minime recipit, quia et incarnationem Redemptoris minime in credendo suscipit, cf. Rom. 11, 25. 26. quam cum mox ut circa mundi terminum perceperit, Spiritus sancti flamine et omnium charismatum donis exornabitur, ideo[b] psaltes adorari debebit[b]? Numquid ergo cf. Matth. 9, 20 sqq. quia fimbria Dominicę vestis, cuius adtactu femina sanitatem recepit, quam Dominicę incarnationis credulitatem, per quam gentilitas sanata est, significare superius[1] iam diximus, ideo fimbriae adorandę sunt[c]? cf. Act. 5, 15. Aut quia Petri umbra[d] infirmi[d] sanati sunt, ideo umbrę adorandę sunt[e]?

Non igitur, ut superius[2] praemisimus, omnes res, per quas vel in quibus miracula quaedam Dei ordinatione monstrata sunt, quodammodo adorandę creduntur. Quod si hae res, in quibus miracula apparuere, adorandę non[f] sunt[f], multo minus imagines adorandę creduntur, in quibus vel per quas quaedam miracula apparuisse nulla authentica lectione monstratur.

*fol. 179. XXVI. *Quod Theodorus, Mirensis episcopus, ridiculose et pueriliter egerit, qui, ut imaginum adorationem adstrueret, somnia archidiaconi sui[i] in eadem synodo retulit[3].

Cum in eadem vanitatis lectione[f], quam illi septimę synodi nuncupatione censeri ęstuant[4], pene omnia somniorum imaginationibus et fantasticis quibusdam obumbrationibus similia sint, et pene nihil sit ibi, quod non aut somnii vanitatem aut alterius cuiusdam deleramenti[g] hebitudinem redoleat, cunctaque interiori palato degustata insapidum insulsumque quendam saporem referant, speciali tamen deliramento[h] Theodorus, Mirensis episcopus, somnia archidiaconi sui ibidem legitur retulisse, ut errorem, quem nec divinarum Scripturarum auctoritatibus nec ullis sanctorum patrum doctrinis vel exemplis valuit fulcire, saltim somniorum delusionibus valeret adstruere nec inmerito ad tam frivolum tamque vecors stabiliendum negotium dignum et pene par exhibens adminiculum.

Quamquam igitur somniorum usus[5] nec in totum sit adprobandus, quia plerumque dęmonum fallaciis exhibetur, nec in totum inprobandus, quia interdum per eum quaedam mysteria revelantur, ad adstruendas tamen res dubias et ea quae in contentionem veniunt adfirmanda numquam idoneus invenitur. Quis enim umquam somnio suo rem dubiam valeat adfirmare, *cum, utrum[i] ita, ut se vidisse profatur, viderit, *fol. 179'. nullius testis testimonio valeat adprobare. Ad rem ergo dubiam et quae in quęstionem venit roborandam non somniorum ludificatrix vanitas, non apochriforum acervissima procacitas, non levium et inutilium verborum falsitas, sed divinorum librorum sive catholicorum patrum authentica est requirenda auctoritas. Nam sicut res profuturae et mysteriorum archanis comptae, cum per somnia innuuntur, per angelos revelantur, ita e contrario, dum res noxiae et omni utilitate carentes per somnia demonstrantur,

a) -s adplicaretur *i. l. r. V.* b) ideo — debebit *i. l. r. V.* c) *marg. adscr.* (st^o) *V.* d) -a infirmi — sunt *i. l. r. V.* e) *del.* quia sudario Pauli insigne miraculum demonstratum est, ideo sudaria adoranda sunt *V.* f) *i. l. r. V.* g) e *altera corr. ex* i *V.* h) deliramenti *A.* i) *4 litt. erasae sunt V.*

1) *Cf. supra p. 147, l. 14 sqq.* 2) *Supra p. 156, l. 24.* 3) *Acta conc. Nicaeni II. in actione IV; Mansi XIII, 34. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 20, c. XIII.* 4) *Mansi XII, 986.* 5) *Ad sqq. cf. Isidori Sententiarum l. III, c. 6; Migne, Patr. Lat. LXXXIII, 668.*

a daemonibus demonstrari creduntur. Unde si somnium, quod ille in synodo retulit, ad imaginum adorationem stabiliendam ab angelo archidiacono eius demonstratum est, imagines adorarę proficuum est; et si imagines adorare proficuum est, ceteras res[a] sensu carentes[a] adorare proficuum est. Est autem res[a] sensu carentes[a] adorare noxium. Non igitur archidiacono eius somnium, quod retulit ad imaginum adorationem stabiliendam, ab angelo demonstratum est.

Liquido namque patet id ei, cum ab angelo demonstratum non sit, ab incentore spiritu, qui semper vanitatibus et rebus noxiis instat, inlatum fuisse. Quod ut lucidius pateat, rationabili argumento firmandum est. Quoniam, si incentor spiritus id ei minime intulit, angelus procul dubio intulisse credendus est; et si angelus *intulisse [*f. 180.] credendus est, consensum rebus prohibitis angeli exhibent. Non autem angeli rebus prohibitis vel noxiis seu divinis monitis obnitentibus consensum exhibent. Spiritus igitur incentor id ei intulisse credendus est.

Cum ergo probatum sit id ei ab angelo sancto minime fuisse exhibitum, eo quod cum spiritus in sui conditoris laude continua permanentes et peccato prorsus carentes [cf. Ps. 150,6.] res inpuras et delictis obnoxias penitus abnuant, restat, ut aut delusione nequissimi spiritus id sibi fateatur exhibitum aut se prorsus testetur fuisse mentitum, quod utrumque servis Dei non convenit. Nam et spiritibus inmundis catholico cuique resistendum est dicente apostolo: *Resistite diabolo, et fugiet a vobis;* [Iac. 4, 7.] et mendacium spernendum est dicente Scriptura: *Noli velle mentiri omne mendacium, assiduitas enim* [Ecclus. 7, 14.] *illius non bona. Probandi* interea iuxta[b] apostoli sententiam *spiritus* sunt, *an ex Deo* [cf. 1. Ioh. 4, 1.] *sint,* et iuxta Veritatis vocem *a fructibus* suis *cognoscuntur.* [cf. Matth. 7, 16.] Unde ex fructu suo, quo imaginum adorationem affectat id somnium fulcire, evidentissime depraehenditur ille spiritus, qui id intulit, ex Deo non esse.

Sed ne forte nostris solummodo argumentationibus hoc videamur edicere, recurramus ad divinas Scripturas! Interrogemus legislatorem! Dicat, utrum somnia penitus[c] recipienda sint? Dicat, qualiter nobis erga somniatores agendum est! Dic, oro, sancte Moyses, dic mitissime virorum, dic vir nobilis et archanorum Dei strenue[d] *inspector, [*f. 180'. cf. Num. 12, 3.] dic vir clementissime et ineffabilis Dei fidelissime[d] interpres, qui legem in monte pec- [cf. Ex. 24, 12 sqq.] catis contrariam[e] et vitiis inimicam accipiens glorificata facie vultum[f] intollerabilem [cf. ib. 34, 29 sqq.] peccatori populo adduxisti, — ut sicut lex, quam deferebas, peccatis contraria erat, ita nimirum vultus tuus[g] spectantibus terribilis[g] esset — dic, vir inclite, qui typum veri Redemptoris gerens mediator inter Deum et homines extitisti! [cf. 1. Tim 2, 5.] Da praeceptum, utrum quaelibet somnia credenda sint? Fare, utrum quibuslibet inlusionibus consensus exhibendus sit! *'Si surrexerit in medio tui prophetes aut somniator, qui somnium vidisse* [Deut. 13, 1—3.] *se dicat, et praedixerit signum aliquod atque portentum, et evenerit, quod loqutus est, et dixerit tibi: Veni, et sequamur deos alienos, quos ignoras, non adtendas verba prophetę illius aut somniatoris, quia temptat vos Dominus Deus vester, ut palam faciat, utrum diligatis eum ex toto corde vestro an non'.* Ecce legislatoris auctoritate perdocemur, quod verba somniatorum, quamquam effectum habeant, non adtendantur. Dicat nunc Sapientia[h], quid de somniis sentiat! Ait enim: *Ubi multa sunt somnia, plurimae vani-* [Eccles. 5, 6.] *tates et sermones innumeri. Tu vero Deum time.* Nam et Ęgyptios somnia perturbasse creduntur dicente Scriptura: *Somnia enim, quae illos turbaverunt, hęc signifi-* [cf. Sap. 18, 19.] *cabant, ne inscii essent, quare mala paterentur.* Manifestum est enim divinę legis

a) res — carentes *i. l. r. V.* b) iuxta apostoli *i. l. r., ante et post eas voces 3 litt. erasae sunt V.* c) *deest A.* d) strenue — fidelissime *i. l. r. V.* e) *i. l. r. V.* f) *del.* peccatoribus *V.* g) tuus — terr *i. i. r. V.* h) *10 litt. erasae sunt V.*

*fol. 181. auctoritatibus *somnia et auguria vana esse et quanto quis ea amplius timuerit, tanto cor eius amplius falli.

Unde modis omnibus reprȩhendendum putavimus, quod prȩfatus episcopus, cui divinȩ legis armis contra somniatores vel ceteras nenias confligendum erat, somnia archidiaconi sui ad rem inutilem roborandam in synodo retulit. Hȩc enim parvi pendenda non solum in[a] divinȩ legis oraculis, sed et in ipsis gentilium reperitur litteris. Ait enim philosophus Cato[1]:

*Somnia ne cures: nam mens humana haec optat.*
*Cum vigilas, speras, per somnum cernis idipsum.*

Nam si quis forte nobis succensere nitatur, eo quod gentilium verba nostro inseruimus operi, legat primum libros beatissimorum atque eruditissimorum virorum Hieronimi sive Augustini et mox, ut in illorum opusculis non solum philosophorum, sed etiam poetarum gentilium quaedam verba repererit, nos magistros et auctores, quorum vestigia sequimur, habere cognoscet, cum quibus nec culpari[b] abnuimus nec cf. Act. 9, 15. reprachendi erubescimus. Nam ut altius repetamus, vas etiam electionis quiddam de Tit. 1, 12. gentilium verbis suis inseruit operibus, ut est illud: *Cretenses semper mendaces, malȩ bestiae, ventres pigri.*

Prȩterea cum somniorum observationes vel potius vanitates discutimus, non penitus illorum usum abdicandum esse testamur, cum et patriarchis et prophetis quae- *fol. 181'. cf. Gen. 28, 12. 31, 10 sq. dam sacratissima mysteria in somnis vel potius in *visionibus monstrata sint, et magi Dan. 7, 1. Matth. 2, 12. tres[c] in somnis moniti, ne ad truculentum redirent tyrannum, alterius callis tramitem ib. 1, 20 sqq. terentes proprias repedaverunt ad sedes, et viro sancto Ioseph in somnis angelus apparuisse et ei mysteriorum archana multis retro saeculis a prophetis adnuntiata legitur demonstrasse. Unde ne quis his et his similibus exemplis somniorum insolenter appetat usum et ea sequi vel credere vel in conventibus recitare aut ab his more Theodori res in contentionem venientes adfirmare praesumat, idcirco est, ut paulo superius prae- cf. Gen. 41, 1. Dan. 2, 1; 4, 2. misimus, a sanctis Scripturis prohibitum. Legimus etiam infidelibus ac profanis quibusque regibus quaedam archana per somnia demonstrata, quae non illis revelata cf. ib. 2, 28. 47 sqq. 4, 27. sunt ullis propriorum meritorum praerogativis, sed ut viri sancti, qui ea illis Spiritu sancto revelante monstravere, honoribus sublimarentur et suis valerent prodesse concaptivis.

Quamquam[2] ergo et visiones et somnia mixtim dici consuetudo admiserit, inter visiones vero et somnia hoc quidam distare dicunt, quod somnia ea sunt, quae plerumque falluntur — veniunt ergo nonnumquam ex revelatione, multoties vero aut ex cogitatione aut ex temptatione aut ex aliquibus his similibus — visiones vero dicunt quasdam veraciores revelationes, quarum[d] tria sunt genera, corporale videlicet et spi- *fol. 182. ritale sive etiam intellectu*ale[e]. Corporale igitur[f] est, quod fit per corpus; spiritale, cum imagines eorum, quae videmus, in memoria condimus; intellectuale nempe, cum ea, quae corporaliter videmus et imaginaliter in memoria retinemus, intellectu discer-

a) *deest A.* b) *i. l. r. V.* c) *i. l. r. V.* d) *del.* ut ait scs Augustinus *V.* e) *del.* sed ne illius sensus furari videamur, qui quam maxime ea, quȩ scimus Domino annuente eius et ceterorum didicimus *(i. l. r. et 2 vel 3 litt. erasae sunt),* illius verba, prout ab eo prolata sunt, nos quoque proferamus. Ait enim *V.* f) *4 litt. erasae sunt V.*

1) *Catonis lib. II, distich. XXXI.* 2) *Ad sq. usque ad p. 161, l. 11. cf. Augustini De Genesi ad litt. l. XII. c. 6 sq.; CSEL XXVIII, 387; Migne, Patr. Lat. XXXIV, 458 sq.; Isidori Etymol. l. VII, c. 8; Migne l. c. LXXXII, 286; Alcuini Ep. 135; MG. Epp. IV, 204, l. 1 sqq. cum n. 1.*

nimus. Intellectu[a] igitur discernimus, quod[a] illud sit corpus, illud similitudo corporis. Hunc quoque intellectum bestiae et pecora atque volatilia[b] nullatenus habent. Vident et ipsa per corpus, et eorum, quae vident, imaginaliter spiritus informantur. Unde et pecora praesepia recognoscunt, et aves ad nidos suos redeunt, sed nec seipsa intelligunt nec illa, quae oculis cernunt. Postremo corporalis ista[c] visio sine spiritali esse non potest[d]. Ergo cum avertimus[e] oculos ab eis, quae vidimus, imagines eorum, quae non[f] videmus, in memoria retinemus. Spiritalis vero visio sine corporali esse non potest. Unde absentes homines recordamur et in tenebris ea, quae non[f] videmus, imaginaliter cernimus. Intellectualis nempe nec corporali indiget nec spiritali. Intellectu nec corpus videmus nec imaginem corporis; per hunc quippe videtur iustitia, caritas, ipse Deus, ipsa mens hominis, quae nullum corpus habet, nullam soliditatem corporis[g].

Cum ergo somniorum ac visio*num tot tantaque sint genera a diversis partibus (*fol. 182'.) venientia, solerter intuendum est, ne, dum quis quid se in somnis vidisse cognoscit, statim ea firmiter teneat atque ad res dubias deliberandas quasi quandam authenticam auctoritatem in synodo proferat, ne, dum vanitatem vanitatibus conroborare conatur, ipse[h] — quod[h] absit — in vanitatem labatur.

## XXVII. Quod, cum Deus inlocalis sit, illi minus docte dixerint: 'Veneramur et adoramus sicut locum Dei'[1].

Dicunt etiam venerandas et adorandas imagines sicut locum Dei.

Quod si pro templo Dei dicunt, quod plerumque abusive locus Dei dicitur, vehementer errant. In templo enim Domini sacrificia, non in imaginibus, offeruntur; in templo, non in picturis, missarum sollemnia celebrantur; in templo populus stans et precum suarum Deo libamina offerens, non in depictis tabulis, exauditur. *Dominus in templo sancto suo*, ait David, non in imagine sancta sua; nec in pic- (Ps. 10, 5.) turis, sed *in caelo sedes eius*. Nec ait: *Oculi eius* in arrogantes sive vanę laudis (ib.) sectatores, sed *in pauperem respiciunt*, in pauperes videlicet, de quibus ipsa per se Veritas dicit: *Beati pauperes spiritu*. Et iterum: *In templo eius* ait idem sanctissimus (Matth. 5, 3. Ps. 28, 9.) prophetarum, non in imaginibus *omnes dicent gloriam*. Et rursus: *Adorate Dominum*, (ib. v. 2.) non ait in picturis, sed *in aula sancta eius*. Quantum enim distat inter templum, quod multorum hominum capax est[i], et[k] imaginem, quae praeter memoriam[k] visionis, quam intuentibus infert, nullis est[l] con*grua officiis, tantum distare venerationem sive (*fol. 183.) adorationem imaginum a veneratione, quae templo Dei exhibetur, multis patet indiciis.

Si vero locum Dei animam iusti hominis dicunt, quę familiarius locus Dei dici potest, quam Dominus sanctificando inhabitat et inhabitando sanctificat, in hoc quoque vehementissime errant. Pro salute enim animarum, non pro salute imaginum Deus[m] legem dedit; ad liberandas[n] animas, non ad imagines Redemptor mundi ad terras descendit; propter homines[n], qui animarum nomine plerumque tropice designantur, non

a) intellectu — quod *i. l. r. V.* b) *del.* omnia *V.* c) *superscr. V.* d) *4 litt. erasae sunt V.* e) imus *i. l. r., deinde 4 litt. erasae sunt V.* f) *superscr. V.* g) *sequitur signum ad marginem delegans, ubi:* Hic interponendum de quinque generibus visionum iuxta Theodosium Macrobium[2] *V; cf. quae disseruimus 'N. Arch.' XXXVII, 51.* h) *8 litt. erasae sunt;* quod *i. l. r. V.* i) est *superscr.;* k) et — memoriam *i. l. r. V.* l) *superscrr. V.* m) Deus legem *i. l. r. V.* n) *una vox erasa est V.*

1) *Acta conc. Nicaeni II. in actione IV; Mansi XIII, 46. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 53. c. XXIII.* 2) *Cf. Ambrosii Theodosii Macrobii Commentariorum in somnium Scipionis l. I. c. 3; Opp. ed. Eysenhardt (Lipsiae 1893) p. 484.*

[Ioh. 17, 24.] propter imagines, quę ab artificibus formantur, Patri dixit: *Quos dedisti mihi, volo, ut ubi sum ego, et ipsi sint mecum, ut videant claritatem meam, quam dedisti mihi, quia dilexisti me.* Cum igitur Deus primum hominibus naturalem legem dederit, qua ab hominibus corrupta dederit postea scriptam, qua etiam violata sese per pręsentiam corporalem videndum exhibuerit, et ante legem et sub lege et sub gratia semper humanę saluti credatur consuluisse, numquam uspiam tale aliquid imaginibus creditur contulisse. Ac per hoc venerationi, quę hominibus caritatis causa est exhibenda, imaginum veneratio nullatenus est coaequanda. Hoc quidem de loco Dei aut de templo, [*fol. 183'.] quod abusive, aut de anima hominis iusti, quę convenientius locus Dei dicitur, *quibus nullatenus imagines secundum illorum vesaniam coęquandę sunt, breviter dixisse sufficiat.

Ceterum de loco Dei, qui localis non est, qui loco non continetur, qui omnia continet et[a] locus non est[a], cui nihil de sex illis partibus loci accidit, cui nihil anterius posteriusve, dexterius aut sinistrius, superius vel inferius est, disputare[b] subtilioris intelligentię est. Quamquam igitur decem illorum pręedicamentorum, quae a philosophis[1] pertractantur, ordo de eo videatur adscribi, ut pro usia eius, quę ineffabilis est, [cf. Deut. 10, 17; 7, 9. Eph. 4, 6.] dicatur: *Dominus Deus, Deus unus, Deus fortis, Deus potens;* pro quantitate eius, quę [1. Paral. 16, 25.] immensa est: *magnus Dominus et laudabilis valde;* pro qualitate eius, quae inenarrabilis [cf. 2. Mach. 1, 24.] est, dicatur: *bonus omnium conditor;* pro relatione dicatur Dominus: *omnium in se cre-* [Ps. 79, 2. Rom. 4, 11.] *dentium Pater;* pro situ: *qui sedes super cherubim;* pro tempore: *et anni tui non defi-* [Ps. 101, 28. ib. 102, 19.] *cięent;* pro loco: *Dominus in cęlo paravit sedem suam;* pro habitu: *abyssus sicut pallium* [ib. 103, 6. ib. 112, 7.] *amictus eius;* pro agere: *suscitat a terra inopem et de stercore exaltat pauperem;* pro pati: laborare me fecistis in peccatis vestris — tamen hęc omnia et his similia humano more de Deo, de quo nihil digne dici a mortalibus potest, dicta monstrantur. Est enim substantia nulli ad indagandum facilis, et ideo ineffabilis, quia nulli investiga- [*fol. 184.] bilis. Est sine quantitate magnus, sine qualitate bonus, sine relatione omnium *Dominus, et cetera his similia, quae uberioris disputationis materiam quaerunt.

Nam ut de loco Dei aliquid dicamus, sancti Augustini verba ponenda sunt, qui Deum inlocalem esse unius tantummodo[c] quinque partiti syllogismi perplexione probavit. Ait[2] enim: *Deus non alicubi est. Quod alicubi est enim, continetur loco; quod continetur loco, corpus est. Deus autem non est corpus. Non igitur alicubi est.* Ubi in sequentibus in alio syllogismo probavit eum et locum non esse, et omnia in illo esse. Ait[3] enim: *Et tamen quia est et in loco non est, in illo sunt potius omnia, quam ipse alicubi, nec tamen ita in illo, ut ipse sit locus. Locus enim in spatio est, quod longitudine, latitudine, altitudine corporis occupatur. Nec Deus tale aliquid est, et omnia igitur in ipso sunt, et locus non est.* Ubi in sequentibus parvo decentissimo commate locum Dei abusive dici asseruit templum Dei, sed animam hominis melius posse dici: *Locus*[4] *tamen Dei*[d], inquit, *abusive dicitur templum Dei, non quod [eo]*[e] *contineatur, sed quod ei praesens sit; id autem nihil melius quam anima munda intelligitur.* Cum igitur illi[5] ita venerandas dicant imagines ut locum Dei, an pro templo Dei, an

a) et — est *i. l. r. V.* b) *superscr. V.* c) *corr. e* tantomodo *V.* d) *superscr. V.* e) *sic Aug.*

1) *Cf. e. g. Boetii In categorias Aristot. libr. quattuor; Migne, Patr. Lat. LXIV, 159 sqq.; eiusdem De Trinitate c. IV. Migne l. c. 1252; Cassiodori De artibus ac discipl. lib. litt.; Migne l. c. LXX, 1170.* 2) *Augustinus, De diversis quaestionibus c. 20; Migne, Patr. Lat. XL, 15 sq.* 3) *Augustinus l. c.* 4) *Augustinus l. c.* 5) *Cf. supra p. 161, l. 17 sq.*

pro anima iusti hominis hoc dicant, utrumque non convenit. Si vero in eo verbo ali-
quid de Deo locale sentiunt, multum illorum sensus a veritate dissentit.
Nos ergo utpote cogitationum ignari, cum quo affectu quove sensu hoc dixe*rint, *fol. 184'.
nesciamus, ea tantum discutimus, quae apicum indicio percepimus.

XXVIII. Inutile et demens et errore plenum dictum, quod dicunt: 'Qui Deum timet, honorat omnino, adorat et veneratur sicuti Filium Dei Christum Deum nostrum et signum crucis eius et figuram sanctorum eius'[1].

Est quoque et in hoc insanissimum et ab omni penitus cautela remotum, quod
dicunt: 'Qui Deum timet, honorat omnino, adorat seu veneratur sicuti Filium Dei et
signum crucis eius et figuram sanctorum eius'.
Quantum ergo distet mysterium Dominicae crucis, ad quod intelligendum *reve-
latos* nos docet *oculos* habere Apostolus, ut intelligamus, *quae sit altitudo et longitudo* cf. Eph. 1, 18.
*et latitudo* crucis Christi *et profundum,* in superioribus huius operis partibus[a] Domino cf. ib. 3, 18.
opitulante monstratum est[2]; et quantum distet adoratio et cultura soli Deo debita ab[b]
adoratione et cultura, quam illi imaginibus exhibendam asseverant, in hoc tertio libro, cum
verba Constantini[3], Constantiae Cypri episcopi, seu Euthimii[4], Sardensis episcopi, dis-
cuteremus, prout nobis Dominus opem ferre dignatus est, disseruimus. Nunc vero,
quantum timor Domini ab adoratione imaginum distet, breviter Domino auxiliante
disseramus.
Dicunt enim: 'Qui timet Deum, adorat omnino imagines sicut Filium Dei'. Num-
quidnam omnes patriarchę[5] et prophetę, quia imaginum adora*tionem sprevere, ideo *fol. 185.
Deum credendi sunt non timuisse? Aut Apostoli[6], quia nusquam leguntur celebrasse
imaginum adorationem, ideo Dei non habuisse dicendi sunt timorem, aut sanctorum
martyrum, anachoritarum[7] seu etiam cunctorum generaliter ecclesiasticorum virorum
turbę, quos constat in Dei servitio devotissime militasse, ideo timorem Domini putandi
sunt non habuisse, eo quod imaginum adorationem nusquam leguntur vel probantur
celebrasse? Non enim sanctissimus vatum David adorationem imaginum se doctu-
rum, sed Dei timorem dicebat, cum credentes omnes in Christi persona filios nun-
cupans blandis exhortationibus ad se venire hortabatur dicens: *Venite, filii, audite
me, timorem Domini docebo vos.* Nec uspiam imaginum cultum, sed timorem Domini Ps. 33, 12.
sanctum testatur dicens: *Timor Domini sanctus permanet*[c] *in saeculum sęculi.* Nec
quempiam, qui imagines adorat, sed qui Deum timet, beatum nuncupat dicens: *Beatus* ib. 18, 10.
*vir, qui timet Dominum, in mandatis eius cupiet nimis;* et iterum: *Beati omnes, qui* ib. 111, 1.
*timent Dominum, qui ambulant in viis eius.* Non enim ait, ut illi absurdissime dele- ib. 127, 1.
rant[d]: 'Qui timet Dominum, adorat imagines', sed ait: *Qui timet Dominum, in man-* ib. 111, 1.
*datis eius cupiet nimis.*
Unde liquidissime patet timorem Domini non in adoratione imaginum, sed in
voluntate et instantia mandatorum Dei esse. Non enim idem *sanctus vir oculos *fol. 185'.
Domini super eos, qui imagines adorant, sed super eos, qui timent eum, testatur, cum
dicit: *Ecce oculi Domini super timentes eum et in eos, qui sperant in misericordia eius;* Ps. 32, 18.

a) *i. l. r. V.* b) *superscr. V.* c) permanens *A.* d) delirant *A.*

1) *Acta conc. Nicaeni II. in actione IV; Mansi XIII, 54. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 43, c. III.* 2) *Supra p. 9.* 3) *Cf. supra p. 138.* 4) *Cf. supra p. 140.* 5) *Cf. supra p. 93 sqq.* 6) *Cf. supra p. 84 sq.* 7) *Cf. supra p. 59*

Ps. 33, 10. nec ait: 'Adorate imagines, quoniam nihil deest adorantibus eas'; sed ait: *Timete*
potius *Dominum omnes sancti eius, quoniam nihil deest timentibus eum;* sed neque initium
Ecclus. 1, 16. sapientiae imaginum adorationem, sed Domini testatur timorem dicens: *Initium sapientiae*
*timor Domini.* Quod quidem praeceptum[a] Dominici timoris ita per Moysen legitur
Deut. 13, 4. institutum: *Post Dominum Deum vestrum,* inquit, *pergite et ipsum timete et praecepta*
*eius custodite et vocem eius audite et acquiescite ei.* Inter quae salutaria praecepta
nusquam imaginum adoratio legitur instituta. Cum ergo imaginum adoratio in[b] divinis
eloquiis[c] inveniatur prohibita, timori Domini, qui tot divinae legis oraculis commendatur, nullatenus est coequanda.

Flores igitur, quibus timor Domini haberi iubetur, quos per vastissimos divinae
legis campos inpigro ungue discerpsimus, ordo exposcit, ut sub brevitate digeramus,
quibus et lectoris animus mulceatur et, si quis illis rerum sensu carentium adorationem
aequare conatur, pudore et reverentia indui cogatur. In Proverbiis namque dicitur:
Prov. 10, 27. *Timor Domini adiciet dies; anni autem impiorum minuentur.* Item in Proverbiis:
cf. ib. v. 29. *Munitior iusti timor Domini: contritio autem operantibus mala.* Item in Proverbiis:
ib. *19, 23. *Timor Domini viro in vitam; qui autem sine timore est, commorabitur in loco, quem*
ib. 15, 33. *non visitat scientia.* Item in Proverbiis: *Timor*[d] *Domini disciplina sapientiae, et glo-*
ib. 23, 17. *riam praecedit humilitas*[d]. Item in Proverbiis: *Non emuletur cor tuum peccatores, sed*
*ib. 28, 14. *in timore Domini esto tota die.* Item in Proverbiis: *Beatus, qui metuit omnia per*
*Ecclus. 1, 16. *timorem, nam qui duro est corde, incidet in mala.* Item in Ecclesiastico: *Initium*
*sapientiae timor Domini, et cum fidelibus in utero concretus est, et cum electis seminibus*
ib. vv. 17. 18. *creatur et cum iustis et sensatis agnoscitur.* Item in Ecclesiastico: *Timor Domini scien-*
*tiam agnoscet, sanctitatem castitas custodiet et iustificabitur cor, iocunditatem atque gau-*
ib. v. 19—23. *dium dabit.* Item in Ecclesiastico: *Timenti Dominum bene erit et in diebus consum-*
*mationis illius benedicetur. Plenitudo sapientiae timere Dominum, et plenitudo de fruc-*
*tibus eius; omnem domum illius implevit a generationibus, et receptacula de thesauris eius.*
*Corona sapientie timere Dominum, utraque autem sunt dona Dei.* Item in Ecclesia-
ib. vv. 27. 28. stico: *Timor Domini expellit peccatum, nam qui sine timore est, non poterit iustificare.*
ib. v. 36. Item in Ecclesiastico: *Non sis incredibilis timori Domini et ne accesseris ad eum duplici corde.*
*fol. 186'. ib. 2, 18 sqq. Item in Ecclesiastico: *Qui timent Dominum, 'non erunt incredibiles verbo eius, et qui diligunt*
*illum, conservabunt viam eius; qui timent Dominum, parabunt corda sua et in conspectu illius*
*sanctificabunt animas suas; qui timent Dominum custodient mandata eius et patientiam habebunt*
cf. ib. 10, 25. 26. *usque ad inspectionem eius. Timor Domini non dispicere iustum hominem pauperem et non*
ib. 19, 18. *magnificare virum peccatorem divitem.* Item in Ecclesiastico: *Omnis sapientia timor Domini,*
ib. 40, 27. 28. *et in illa timere Deum.* Item[e] in Ecclesiastico: *Non est in timore Domini minoratio.*
ib. 27, 4. *Timor Domini sicut paradisus benedictionis*[e]. Item in Ecclesiastico: *Si non timorem*
*Eccles. 12, 13. 14. *Domini tenueris instanter, cito subvertetur domus tua.* Item in Ecclesiaste[f]: *Finis omnis*
*verbi auditor Dei, Deum time et mandata eius custodi, quoniam hoc est omnis homo;*
*quia omne hoc opus adducet Deus in iudicium in omni dispectu sive bonum sive malum.*
cf. Prov. 8, 13. Item in Proverbiis: *Timor Domini odit malum, etiam contumeliam et superbiam et vias*
*malorum.*

Hic ergo timor, qui his testimoniis non imaginum adorationis est indicium, sed
bonorum operum incrementum, a[g] fidelibus est tenendus. Est et alius timor[g], de quo
1. Ioh. 4, 18. dicitur: *Perfecta caritas foras mittit timorem,* quia videlicet hic timor inpellit hominem
ad omnia bonorum operum exercitia, ille vero, quem caritas foras abigit, nec tollerare
sinit vigilias sive ieiunia vel cetera huiuscemodi nec perpeti pro Christi nomine vene-

a) *superscr. V.* b) in divinis *i. l. r. et tertia pars lineae erasa est V.* c) *7 litt. erasae sunt V.* d) timor — humilitas *i. l. r. V.* e) item — benedictionis *del. manu 4 copia A iam exarata, in qua haec verba leguntur;* non — minoratio *i. l. r. et una linea erasa est;* timor — benedictionis *i. l. r. et iterum fere una linea erasa est V.* f) *corr. ex* ecclesiastico *V.* g) a — timor *i. l. r., 4 litt. erasae sunt V.*

randa martyria. Sicut enim duo sunt *genera temptationum, unum videlicet quo [*fol. 187.] quis decipitur — unde est illud: *Deus neminem temptat, ipse autem intemptator* [Iac. 1, 13.] *malorum est* —; aliud quo quis divina examinatione probatur — unde est illud: *Temptat vos Dominus Deus vester,* sive: *Temptavit Deus Abraham,* iuxta quem modum [Deut. 13, 3. Gen. 22, 1.] multa[a] in Scripturis sanctis diligenti indagatione pervestigata inveniuntur —, ita nimirum duo sunt timores, unus, quem[a] *caritas foras mittit*[b], et alter[c], qui est bonorum [1. Ioh. 4, 18.] operum initium, quem caritas nutrit.

Nam si initium timoris Domini imagines adorare est, ut illi garriunt, constat omnes sanctos, qui utique Deum timuisse creduntur, imagines adorasse, et si omnes sancti, qui vere Deum timuisse creduntur, imagines adoravere, constat eos creatoris monitis contraisse, qui creaturas adorare inhibuit seque solum adorare insti- [cf. Ex. 20, 3 sq.] tuit. Non autem creatoris monitis in adorando creaturas contraisse credendi sunt. Non igitur initium timoris Domini, ut illi garriunt, imagines adorare est. Quo documento adprobatur initium timoris Domini non in adoratione rerum sensu[d] carentium, sed in observatione esse Dominicorum praeceptorum. Ille etenim veraciter Deum timet, qui cunctis vanitatibus spretis illi se soli fide et operibus serviturum exhibet.

XXIX. Dementissimum et ratione carens dictum Iohannis presbiteri Orientalium in eo, quod ait, quod 'non adsistente imperatore imago eius honoratur, non enim inhonoratur; *quatenus [*fol. 187'.] et nunc Dominatorem omnium Iesum Christum visibiliter nobis non apparentem — invisibilis enim est carnalibus nostris oculis, sicut enim Deus ubique inest — honorandam eius imaginem sicuti et imperatorem Pater[1] sensit'[2].

De eo, quod generaliter omnes aut dixisse aut dicentibus consensisse[e] perhibentur, quod exemplo imperialium imaginum, quas in civitates emissas obviant cunei populorum cum cereis timiamatibus, imago quoque Salvatoris sive sanctorum omnium adoranda sit, in praecedentibus[f] iam disputatum est[3], et qui iudicum et imperatorum imagines, ex quibus illi exempla sumere moliuntur, adorandę non sint, beati Hieronymi verbis adprobatum est.

Nunc autem specialiter verba Iohannis discutienda sunt, qui in hoc negotio reperitur et crebrius ceteris loquutus fuisse et[g] non minus[g] delirasse, quoniam quidem quamquam generalem omnium errorem sequatur, speciale tamen aliquid eidem errori augere conatur et, ut reor[4], generalibus nugis ideo suas magis magisque nugas adsociare curavit, quia omnium vanitates huic tanto errori adcumulando sufficere minime credidit. Quasi igitur imperatoris modo Deus localis sit et, dum uno loco est, alio esse nequeat, idcirco eius imaginem sicut imaginem imperatoris adorandam adstruere affectat, quod penitus omnis ratio vetat. Deus[b] enim nusquam absens est[b]. *Qui, si [*fol. 188.]

a) multa — quem *i. l. r. V.* b) *i. l. r. V.* c) *i. l. r. et 4 litt. erasae sunt.* d) sensu carentium *i. l. r. V.* e) *corr. loco* conhibuisse *V.* f) *corr. e* superioribus *V.* g) et — minus *i. l. r. V.*

1) *I. e. Anastasius. (Mansi XIII, 55).; autor de Deo Patre sermonem esse putat, ut ducet p. 166, l. 19 sqq.; cf. supra p. 148, l. 18.* 2) *Acta conc. Nicaeni II. in actione IV; Mansi XIII, 58. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 36, c. XLV. Liceat hic affere textum Graecum (secundum acta in Mansi XIII, 57):* παϱέστησεν ὁ πατὴϱ, ὡς μὴ παϱόντος βασιλέως ἡ εἰκὼν αὐτοῦ τιμᾶται, οὐ μὴν παϱόντος ἀτιμάζεται. ὥστε καὶ ἀϱτίως τοῦ δεσπότου τῶν ὅλων Ἰησοῦ Χϱιστοῦ αἰσθητῶς ἡμῖν μὴ παϱόντος· ἀθέατος γάϱ ἐστι τοῖς τῆς σαϱκὸς ἡμῶν ὀφθαλμοῖς, ὡς δὲ Θεὸς πάντων πάϱεστι· τιμητέον τὴν αὐτοῦ εἰκόνα, καθὼς ἐπὶ τοῦ βασιλέως ὁ πατὴϱ ὑπέβαλεν. 3) *Cf. supra p. 77 sq.* 4) *Cf. supra p. 27, n. 3.*

uspiam absens est, localis est. Si localis est, nec omnia continet nec omnia implet. Omnia autem et complet et implet. Nusquam[a] igitur absens est. Quae[b] dum ita se habeant[b], non est in materialibus imaginibus adorandus vel quęrendus, sed in corde mundissimo semper habendus. Nam dum imperatoris imaginem adorare perversum, eiusdem quoque imaginem, qui localis est, imagini Dei, qui inlocalis est, adsimilare profanum sit, illum procul dubio profanum et perversum esse constat, qui a re inlicita rem inlicitam conroborare affectat et errorum passibus quasi quibusdam gradibus, dum suae mentis seu linguae moderamen habere nequit, enerviter proh dolor! ad deteriora decurrit.

Quod autem ait: 'Christi imaginem honorandam sicuti et imaginem imperatoris Pater sensit', quaerendum est, ubi aut quando aut quur aut quemadmodum hoc Pater senserit aut, quid sit, sensit. Numquidnam cum ab alio iussum esset aut ab aliis fieret, ita Pater sensit? Quia ergo nos non eorum errores, qui in verbis sunt, discutimus, quod inmensum esset et ad peragendum difficile, quippe cum[c] pene nullus ibi verborum ordo sensum legenti afferat, sed eorum solummodo sensus seu sententias repraehendendo percuramus[1], restat, ut non, quid dicant — cum praesertim, ita ut dictum est, nullum pene sensum habeat — sed, quid dicere velint, pertractemus.

*fol. 188'. Quod ait: 'honorandam eius imaginem sicuti et imperatorem Pater sensit', hunc vult habere sensum, ut dicat: Pater iussit imaginem Christi adorare[d] sicut imperatorem. Quod quidem ubi, quando, quur, quemadmodum gestum sit, ab omni penitus catholico ignoratur. Non enim Pater imaginem eius, sed ipsum eundemque honorare et audire iussit, cum ad fluenta Iordanis sancta Trinitas in unitate substantiae, Pater videlicet
Matth. 17, 5. in voce, qua intonuit: *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene conplacui, ipsum audite,* filius in corpore, Spiritus vero sanctus in specie columbę[e] mirabiliter claruit. Esto, Pater iuberet honorandam Christi imaginem sicut imperatorem, numquid non rectius esset imperatorem honorandum decernere sicuti imaginem Christi, ut imago Christi eminentiorem in tali ratione locum teneret? Non ergo Pater imaginem Christi quoquam legitur aut depingere aut adorare aut honorare iussisse, quippe qui se solum
cf. Ex. 20, 3. adorare sibique soli servire instituit.

Quia ergo imperatores et reges sint a subditis honorandi, quibusdam divinae Scripturę exemplis potest adprobari. Si enim honorandi minime essent, nequaquam
1. Reg. 26, 9. David vir sanctus Saulem, postquam Deus ab eo recesserat, *'Christum Domini'* vocaret. Non enim erat nescius praefatus vir divinam esse dispensationem in officio ordinis regalis; idcirco Saulem in eadem adhuc dignitate[f] positum honorificat, ne Deo iniuriam facere videretur, qui his ordinibus inpertiendum[g] honorem decrevit. Quamdiu
*fol. 189. ergo in ea dignitate[h] est, honorandus est, si non propter se, vel propter *ordinem.
Rom. 13, 1. Unde et Apostolus: *Omnibus,* inquit, *potestatibus sublimioribus subditi estote. Non est*
potius 1. Petr. 2, 17. *enim potestas*[i] *nisi a Deo;* et in alio loco: *Deum timete, regem honorificate.*

Uberior namque ex hac ratione disputatio oriri poterat, sed quia iam aliquantulum ex ea in superioribus huius operis est partibus disputatum[2], nobis nunc est his praetermissis ad alia transeundum.

a) nusquam igitur *i. l. r. V.* b) quae — habeant *i. l. r. V.* c) cum pene *corr. e* tantum cum *V.* d) *superscr. V.* e) *5 litt. erasae sunt V.* f) *i. l. r. V.* g) *marg. adscr. V.* h) *i. l. r. V.* i) *i. l. r. V.*

1) *Cf. quae disseruimus 'Neues Arçhiv' XXXVI, 632 sqq.* 2) *Cf. supra p. 77 sq.*

XXX. De eo, quod apochrifas et[a] derisione dignas nenias suis loquutionibus interposuerunt[1].

Si quis ligneam domum aedificans, si parietes cupit marmoreis exornare tabulis aut variare[b] multicoloribus vitri frustulis, dum cernit ligno eadem metalla per naturam minime posse cohęrere, spretis his metallis, quae[c] ligno per naturam cohęrere nequaquam possunt[c], lignis denuo conatur perficere; aut si quis stagneum vas facere cupiens, si eiusdem materię ei supplementum desit, non aliorum pretiosorum metallorum materias, quae stagno cohęrere nequeunt, sed idem stagnum ad perficiendum coeptum opus quaerit: ita nimirum illi in sua sinodo, cum erroris sui instrumentum — scripturam videlicet, quae pro adorandis imaginibus conposita est — amplificare nisi sunt Scripturasque divinas ei cohęrere minime posse senserunt, ad apochrifas quasdam et risu dignas nenias dictandi pedem verterunt; et cum viderent divinę legis testimonia *incompetenter eidem operi adhibita nequaquam posse cohererc, tales eidem sententias aptavere, quae ei sensu verbisque nequaquam possent distare, quoniam sicut ferreo anulo pretiosissima smaracdus inserta aut cilicino tegumento auro textę vestis fascia minime convenit adsuta, ita penitus divinorum eloquiorum testimonia illorum operi nequaquam conveniunt adhibita. *fol. 189ʳ.

Res ergo dubia et in contentionem veniens non decet adstrui apochriforum neniis, sed aut divinę legis oraculis aut eorum doctorum, qui[2] a catholica[d] et apostolica Ecclesia recipiuntur[d], salutaribus monitis et luculentissimis documentis.

Sed fortasse aliquis huiusce erroris scrupulosissimus adseverator dicet: 'Non illi apochriforum librorum sententias suo operi inseruere ad rem propositam confirmandam[e], sed insultantes ad quorumdam hereticorum vesaniam subsannandam'. Cui noster stilus facillimam potest inferre responsionem. Numquidnam cum Polemonis imaginem, quod nulla authentica lectio narrat, dicunt[3] quendam ab scelere coercuisse, alicui insultant[f]?

Sunt itaque in eadem lectione[g] quaedam, quae illi ad rem propositam adfirmandam posuere[h]; sunt etiam pleraque, quae, quamquam insultando posuerint, ita sunt involuta, ita inordinate, ita enormiter prolata, ita permixtim digesta, ut pene vix deprehendi valeat vixque lectoris mentem adtingat, utrum ea, quę dicuntur, verba sint insultantium aut his, quę dicuntur, fidem exhibentium. Quae res etsi a doctis quibusque ita ut dicitur intellegitur, indoctis vero quibusdam scandalum generare perhibetur; nec inmerito, quae ita imperitia tegitur, ut vix intelligatur.

XXXI. Deleramentum errore plenum, quod de retruso quodam dixerunt, qui dęmoni iurasse et idipsum iuramentum irritum

a) *5 litt., ut videtur* omni, *erasae sunt V.* b) *i. l. r. V.* c) quae — possunt *i. l. r. V.* d) catholica — recipiuntur *i. l. r. et dimidia linea erasa est V.* e) *i. l. r. V.* f) *del.:* aut eum retrusum quendam spiritui inmundo dicunt iurasse et idipsum iuramentum irritum fuisse[4], quod nulla illorum, qui recipiuntur in canone[5], leetio tradit, aliquem subsannat, aut cum Abgari[6] regis ad Iesum et denuo Iesus ad Abgarum epistolam legunt, quas constat esse apochrifas, alicui insultant; haec enim et his similia (p. 190) executi sunt non insultantes, non subsannantes, non aliquem deridentes, sed imaginum adorationem adfirmare cupientes *V.* g) lectione — quae i. *l. r. V.* h) *del.:* ut haec, quae praemisimus *V.* *fol. 190.

1) *Cf. acta conc. Nicaeni in actionibus IV. et V; Mansi XIII, 87. 167. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 40, c. LV.* 2) *Cf. p. 20, l. 8; p. 73, l. 31; p. 77, l. 4; infra l. 39.* 3) *Cf. Mansi XIII, 14; supra p. 145, c. XXI.* 4) *Cf. supra l. 35.* 5) *Cf. n. 2; supra p. 145, l. 24 sq.* 6) *Cf. infra lib. IV, c. X (p. 189).*

fecisse perhibetur, cuius abbas non mediocriter delerasse dinoscitur dicens ei commodius esse omnia in civitate lupanaria ingredi quam abnegare adorationem imaginis Domini aut eius sanctae genitricis[1].

Sępe in hoc opere cogimur dicere a rebus noxiis exempla minime debere sumere, et hoc ideo tam crebro repetimus, quia eos ob suum errorem adfirmandum id crebro fecisse reperimus. Sicut enim ordine conpetenti bonis actibus adminiculum praebent *fol. 190'. bonorum nihil*ominus actuum exempla, ita nimirum illi erroneis actibus erroneorum actuum quaerunt suffragia.

Ad propositum namque errorem stabiliendum retrusi cuiusdam proferunt exemplum, qui, si ita gessit, ut illi adseverant, tripertitum noscitur in ea parte patrasse deliquium: sive quia dęmonico sponte[a] paruerit alloquio, sive quod eo inliciente se iureiurando constrinxerit, sive etiam quia id iuramentum irritum fecerit. Quae tria non solum in exemplum minime sunt adtrahenda, verum etiam ab omni catholico penitus abdicanda, quoniam multis divinę legis sunt testimoniis interdicta.

Societates ergo et seductiones non solum dęmonum, sed etiam malorum hominum *Ex. 23, 1. pluribus divinorum eloquiorum praeceptis inhibentur. Scribitur enim in Exodo: *Non* Prov. 1, 10. *audies auditum vanum;* et in *Proverbiis: *Fili, non te seducant viri impii.* Si ergo malorum hominum seductiones vitandae sunt, multo magis malignorum spirituum alloquia et[b] adsensus vitanda creduntur, quoniam, cum sint humanitatis inimici et nobis semper infesti, tanto semper debemus de eorum esse deceptione suspecti et contra eorum nequitias erecti, quanto eos subtilioris esse scimus naturae vel ingenii. In eo quoque, quod daemoni iuravit, divinis verbis, quibus iuramenta prohibentur, contraiit Ecclus. 23, 9. 11. 12. In Ecclesiastico namque scribitur: *Iurationi non adsuescat os tuum, multi enim casus in*[c] *fol. 191. *illa. *Sicut enim servus interrogatus assidue a livore non minuetur, sic omnis iurans et nominans in toto a peccato non purgabitur. Vir multum iurans inplebitur iniquitate, et* Matth. 5, 34—37. *non dicedet a domo illius plaga.* Ipsa quoque Veritas in evangelio dicit: *Ego autem dico vobis, ne omnino iuretis neque per caelum, quia sedes Dei est, neque per terram, quia scabellum est pedum eius, neque per Hierosolymam, quia civitas est magni regis, neque per caput tuum iurabis, quia non potes unum pilum facere album aut nigrum; sit autem sermo vester: est est, non non; quod autem amplius est, a malo est.* Porro quod eidem dęmoni se peierasse perhibetur, et in hoc absurde egisse detegitur. Ait enim Lev. 19, 12. Dominus per Moysen: *Non iurabis in nomine meo iniuste et non profanes nomen* Zach. 8, 17. *sanctum meum; ego sum Dominus Deus vester.* Et in Zacharia propheta legitur: *Et iuramentum falsum nolite diligere, quia haec omnia odivi, dicit Dominus omnipotens.*

Cum ergo idem retrusus haec tria divinis verbis obnitentia perpetraverit, eius abbas nihil in eo correctionis exhibuit, sed ei deteriorem peccandi viam ostendit dicens: 'Commodius tibi est omnia in civitate lupanaria ingredi, quam abnegare adorationem imaginis Domini, aut eius sanctae genitricis'. O inconparabilis absurditas! O exitiabile malum! O vesania multis vęsaniis praeferenda! Commodius dicit perpetrare rem et per legem et per evangelium interdictam, quam abstinere se a re, quam neque per legem neque per evangelium constat esse institutam. Commodius dicit facinus perpetrare, quam a facinore abstinere. Commodius dicit in profundo caeno sese ultro in- 1. Cor. 3, 16. mergere, quam viam recti tramitis inoffenso pede tenere. Commodius dicit *templum*

a) *dimidia linea erasa est V.* b) et adsensus *i. l. r. V.* c) in — sicut *superscr. V.*

1) *Acta conc. Nicaeni II. in actione V; Mansi XIII, 194. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 20, c. XIV.*

Dei violare, quam rerum insensatarum adorationem spernere. Commodius *dicit[a] *tollere membra Christi* [*fol. 191'.] et *facere membra meretricis,* quam contempnere adorationem operis [cf. 1. Cor. 6, 15.] cuiuslibet artificis. Dicat ergo, si uspiam reperire potest, dixisse Dominum: 'Non abneges adorationem imaginis', sicut dixisse eum manifestissimum est: *Non mechaberis.* [Ex. 20, 14.] Dicat, si alicubi reperire valet, dixisse Dominum: 'Si videris imaginem et non adoraveris eam, peccasti', sicut apertissime dixisse eum constat: *Si videris mulierem ad concupiscendum eam, iam mechatus es eam in corde tuo.* [cf. Matth. 5, 28.] Quae cum non repererit, vehementer se errasse persentiat, qui rem tam probrosam perpetrare ob evitandam rem infructuosam concessit. Nam dum Dominus et per legem *accingere lumbos super ubera,* in [cf. Ex. 12, 11; Is. 32, 11. 12.] corde videlicet libidines resecare, et per evangelium *lumbos accingere et lucernas tenere,* [cf. Luc. 12, 35.] castitati scilicet bona opera adsociare, percenseat et in divini eloquii libris castitatis praecepta dentur, nusquam tale aliquid de ymaginum adoratione iussum fuisse reperitur.

Unde dum retruso illi abbas suus, qui ei utique *ducatum* salutis *prebere* debuit, [Matth. 15, 14.] peccandi habenas laxavit, et qui eum ab erroris laqueo, quo daemoni iuraverat, retrahere debuit, ipse quoque cum eo in erroris voraginem, qui ei gravissimum facinus ait esse commodius perpetrandum, corruit, procul dubio evangelicum illud implevit: *Si cecus,* inquit, *ceco ducatum prebeat, ambo in foveam cadent.* [ib.] Quisquis ergo tali exemplo suam vult fulcire assertionem, non suam insaniam mediocrem, sed ceteris demonstrat esse validiorem.

Quia igitur illorum absurditatis instantia et nugarum continuitas sive etiam deleramentorum congeries nul*lis in eorum volumine, cuius errores discutimus, in inter- [*fol. 192.] capedinibus requiescunt, saltim librorum istorum intercapedinem, qui inter unius finem et alterius initium est, requiescat, quo sicut illorum error assidua disputatione discutitur, ita etiam eorundem errorum[b] *continuitas librorum intervallo quodammodo [*A fol. 180.] dirimatur.

EXPLICIT LIBER TERTIUS.

## INCIPIT PREFATIO LIBRI QUARTI.

Tribus huius nostrae disputationis libris Deo auxiliante decussis, in quibus quaedam divinae legis testimonia, etsi breviter, propriis tamen secundum sanctorum patrum doctrinam sunt sensibus restituta et nostrae fidei confessio, quamquam pedestri sermone, sincera tamen est apostolicae traditionis firmitate exarata et illorum, qui novas institutiones ecclesiae inferre nitentes res sensu carentes adorare percensent, vaesania quodammodo est discussa, ad quartum nunc librum nos peraccedere ratio cogit, in quo, si quae de illorum vanitatibus capitula remansere, Domino opitulante sunt discutienda. Quoniam quidem tumultuosum inordinatumque dicendi genus evitantes librorum numerositatem ordinavimus et brevitati studentes non amplius quam ad quattuor libros huius nostri operis sermonem protendimus et paucorum prolixitatem pluriumque diminutionem fugientes in hoc numero nostrae disputationis pedem firmavimus, quem prorsus divinorum eloquiorum testimoniis sacratum esse conperimus. Quaternarius[1]

a) *pagina 191', ultima codicis V, manu eadem saeculi XIII. super rasura exarata est, quae paginam 3 scripsit; cf. supra p. 9, n.* a. b) *explicit V; abhinc sequimur A.*

1) *Cf. ad sqq. Isidori Lib. numerorum, qui in s. Scripturis occurrunt c. 5; Migne l. c. LXXXIII, 183. Bedae Hexaem. c. 2; ib. l. c. XCI, 87; Augustini Enarr. in Ps. LXXXVI; ib. l. c. XXXVII, 1103; Alcuini Interrog. in Genes. n. 21; l. c. C, 519; eiusdem Disput. puer.; l. c. 1104; cf. p. 170, n. 1; supra p. 1, l. 16; p. 40, l. 17; infra p. 194.*

ergo numerus et a phisicis in ęlementorum ac totius mundanae molis vel etiam ratione[a] humani corporis laboriosissima indagatione, de quibus nunc dicere longum est, usitatus adprobatur et a divinis litteris, quae plura sacrata et ad misterium pertinentia eodem numero coarctata esse testantur, sacratissimus demonstratur. Quattuor etenim flumina cf. Gen. 2, 10 sqq. de uno paradisi fonte[1] emanantia et quattuor evangelia de fonte[1] lucis et origine bonitatis procedentia et quattuor virtutes, prudentia videlicet, fortitudo, iustitia seu temperantia, humanam vitam honestissimis regulis moderantes esse describuntur. Quadratis cf. Gen. 6, 14. etiam lignis arca fabricata est, in qua humani generis sive omnium animantium vita aquis cuncta vastantibus reservata est. Nunc quoque arca[2] sanctae ecclesiae, quae in huius saeculi procellosis temptationum innatat undis, quae electorum reproborumque capax est, quadratis lignis, sanctis scilicet viris patientiae virtute decoratis, fabricata firmatur, quorum vita, quocunque vertitur, firmiter stat, quia nec in adversis deiciuntur cf. 1. Tim. 6, 20. nec in prosperis sublevantur. Quorum nos vestigia sequentes et *vocum novitates* vitantes et rerum sensu carentium adorationem spernentes solique Deo cultum servitutis exhibentes eiusque sanctis conpetentem honorem inpendentes *in patientia nostra posses-* cf. Luc. 21, 19. *suros* nos speramus *animas nostras.*

*A fol. 180'. *EXPLICIT PRAEFATIO LIBRI QUARTI.

## INCIPIUNT CAPITULA[3] LIBRI QUARTI.

I. Falsissimum et risu dignum dictum Iohannis presbiteri, qui non minus ceteris in imaginum adoratione insanisse dinoscitur. Ait enim: 'Qui adorat imaginem et dicit: quoniam hic est Christus Filius Dei, non peccat'.

II. De eo, quod idem Iohannes non recte dixit: 'Per imaginem, quae per colores apparet, adoratur fortitudo eius et glorificatur, et ad memoriam veniemus de eius in terra praesentia'.

III. De eo, quod dicunt non scandalizandum quendam eo, quod ante imagines sanctorum luminaria fiant et odoris tymiamata.

IV. De eo, quod dicunt: 'Eiusdem criminis est, qui imagines spernit, cuius et Nabuchodonosor, qui ossa regum Iuda protulit e sepulchris et Iudaici regis oculos occisis filiis eruit et cherubim de templo abstulit'.

V. Quod epistola, quam illi sancti Symeonis Stilite dicunt, missa ad Iustinianum imperatorem multum distet a divinis Scripturis sive a sanctorum patrum documentis *A fol. 181. in eo, quod ait prefato *imperatori: 'Pro quibus conmemorantes referimus divinis vestris auribus'; sive in eo, quod eidem imperatori misericordia uti prohibuerit.

VI. De eo, quod omnibus hereticis Samaritanos deteriores et Samaritanis deteriores eos dicunt, qui imaines destruunt, cum parentes eorum secundum illorum opinionem omnibus hereticis deteriores fuerint, qui utique imagines destruxere.

VII. De eo, quod quanto plura exempla hereticorum et imagines spernentium vel despicientium trahunt, tanto parentes suos maioribus conviciis et iniuriis inhonorant, quos procul dubio eorum sequaces in hac parte fuisse profitentur.

a) *potius del. esse videtur.*

1) *Sic verbotenus Alcuini Ep. 81; MG. Epp. IV, 124; cf. eiusdem Comment. in Apoc. l. I; Migne l. c. C, 1092.* 2) *Cf. supra p. 1, l. 16.* 3) *Quoad extum ex actis concilii Nicaeni II desumptum et aliques nimis corruptum cf. notas singulis capitibus appositas.*

VIII. De eo, quod secundum Demetrii diaconi dictum incaute et inordinate parentes eorum egerunt duos libros inargentatos eo, quod quiddam de imaginibus in his continebatur, conburentes et alterius libri duo folia praeciderunt.

IX. De eo, quod in eodem libro in tabulis argenteis Leontius a secreta[a] imagines cernens acutissimum et ingeniosissimum sui erroris emolumentum se invenisse gloriatus est.

X. Quod nulla evangelii lectio tradat Iesum ad Abgarum imaginem misisse, ut illi dicunt.

XI. Quod illi libri Gestorum patrum, quorum auctores ignorantur, non prorsus idonei sint ad testimonia danda et ad haec, quae in contentionem veniunt, adfirmanda.

XII. De eo, quod Dionisius, presbiter ecclesiae Ascalonitanę, in eadem synodo retulisse fertur quendam monachum coram imagine sanctae Mariae semper virginis lucernam inluminasse et post tertium vel quintum seu etiam sextum mensem redeuntem inextinctam repperisse.

XIII. Quod haec synodus nullatenus aequiparari possit Nicenae synodo, quamquam in eodem sit agitata loco, sicut Iohannes *presbyter adulanter dixisse perhibetur, quippe cum ab ea non solum in ceteris, [sed][b] et in symbolo discrepare noscatur. *A fol. 181'.

XIV. De eo, quod Gregorius, Neocesariae episcopus, ait: 'Laetentur et exultent et praesumantur, qui veram Christi imaginem benigno animo facientes et diligentes et venerantes ad salutem animae et corporis offerentes, quam ipse sacrificii perfector et Deus nostram ex nobis ex toto suscipiens massam secundum tempus voluntariae passionis in signum et in memoriam manifestam suis tradidit discipulis'.

XV. De eo, quod Epiphanius diaconus imaginum adorationem adstruere volens dixit: 'Quoniam hic titulum erigens Domini et se ipsa tangens fimbriis tituli, sicuti quidem veniat[c] sanctum evangelium, quoniam salutem adepta est, inter medium ille et Domini imaginis, herba quaedam germinavit, quae adpropinquans pedem tituli omnes infirmitates curat'.

XVI. Inutile dictum Epiphanii diaconi reprehenditur in eo, quod ait: 'Multa, quae in nobis sacrantur orationem, sacrata non suscipiunt'; et post pauca: 'Nec plurimum sicut veneranda et honoramur et amplificamur; ipse enim signum vivificae crucis, sine oratione fatur, a[d] nobis veneranda est; et sufficiemur signum eius accipere sanctificationem; per quae facta a nobis ad eum adorationem quidam in fronte sanctificatione, et quae in aere per digitum factum signum, effugari daemones speramus; Similiter et imaginem per nomen significationis ad primam formam honoris deducimus, et osculantes eam et honorabiliter honorantes accipiemus sanctificationem; nam et sacra diversa vasa habentes has osculamur et amplectimur et sanctificationem quandam speramus'.

XVII. Ridiculosissimum dictum Epiphanii reprehenditur in eo, quod ait: 'Ex proprio ventre loquutus'.

*XVIII. Contra eos, qui dicunt: 'Qui imaginem dolorum dixerunt daemoniorum imaginibus similem, accusent Abel et Noe et Abraham et Moysen et Samuhel et David, quod ipsi aliena et pagana sacrificia Deo libaverunt'. *A fol. 182.

XIX. Contra eos, qui dicunt: 'Si sanctus Epiphanius imaginum destructor fuit et earum abominator, quomodo eius discipuli imagines pingebant in Cypriorum insula, in templo, quod eiusdem patris nomine titulaverant'; cum videlicet multa pingantur, quae non adorantur, et plerumque a bonis magistris mali discipuli oriantur.

XX. Quod adolatorie imperatorem suum sive matrem eius apostolis coaequare nisi sunt dicentes: 'Sicut olim salutis nostrae rector et perfector Iesus proprios suos

a) *cf. p. 188, n.* d. b) *supplevi; cf. p. 193, l. 12.* c) *p. 200, l. 41:* venitur. d) in *A emendavi secundum p. 202, l. 12.*

apostolos sancti Spiritus induens virtute emisit, sicut et nunc suos placabiles et apostolorum similes fideles nostros imperatores erexit de eodem Spiritu prudentes factos et idoneos exsistentes[a] virtute ad perfectionem nostram'.

XXI. De eo, quod dixerunt: 'Habet enim prophetia: Ecce virgo in utero accipiet et pariet filium; hanc autem prophetiam in imaginem nos videntes, videlicet virginem in ulnis ferentem quem genuit, quomodo sustinebimus non adorare et osculari? Quis indisciplinatus mente resistere audebit? In tale osculum dignos enim nos ipsos faciamus adorationis, ut non accedentes indigni Oze supplicium subeamus'.

XXII. De eo, quod nec sibi ipsis parcunt, cum parentibus suis iniuriam inferunt dicentes: 'Pro vero tritico zizania ecclesiasticis agris seminaverunt, vinum miscuerunt aquę et proximum potaverunt subversione turbulenta, et lupi Arabici existentes pellem ovium subsannaverunt indueri et veritatem praetereuntes mendacium amplexi *A fol. 182'. sunt, sed ova aspidum *iactaverunt et tela aranei[b] secundum prophetam texuerunt, et qui sperat ova eorum comedere, confringens caudam inveniet et in eo basiliscum venenum et flatum mortiferum repletum'.

XXIII. Inutilis et incrudita interpraetatio eorum, qui dum adorare et osculari unum esse adfirmare vellent, dixerunt: 'Quique sanctorum principum[c] nostrae doctrinae et eorum successores aegregium patrum nostrorum et has adorari videlicet osculari; idipsum enim utrumque; communem vero Grecae antiquae loquutionis osculari et amplectere designat; et voluntatis extensione aliqua significat amoris, sicuti fero et offero, firmo et confirmo, participio et adoro, quod demonstrat osculum et extensionis amicitiae. Quod enim quis diligit et adorat, et quod adorat omnino et diligit'.

XXIIII. De eo, quod superciliose et indocte dixerunt: 'Similiter et qui ab oriente venerunt coniunximus in eadem Nicea metropolim[d] et praesidentibus omnibus nobis caput fecimus Christum'.

XXV. Contra eos, qui dicunt, quod Epiphanius octuaginta capitula digessit de heresibus, qui tamen, si imagines adorare heresem sciret, id quoque inter hereses conputaret.

XXVI. Contra eos, qui imagines sanctas et sacratas dicunt easque in viis sive in plateis, quae plerumque pollutae sunt, poni iubent.

XXVII. Quod male pictis imaginibus imaginum cultores falli possunt, sive inquirendum ab eis, qui pene omnem fidei christianae praerogativam in imaginum adoratione sive cultu existimant, quid pauperibus faciendum sit, qui artificibus, per quos imagines fiunt, omnino carent?

XXVIII. Quod frustra suam synodum universalem nominant, quam tamen constat ab universali non fuisse adgregatam ecclesia.

EXPLICIUNT CAPITULA LIBRI QUARTI.

*A fol. 183.

## *INCIPIT LIBER QUARTUS.

I. Falsissimum et risu dignum dictum Iohannis presbiteri, qui non minus ceteris in imaginum adoratione insanisse dinoscitur. Ait enim: 'Qui adorat imaginem et dicit: quoniam hic est Christus Filius Dei, non peccat'[1].

Magnam nobis in hoc opere disputandi materiam Iohannes presbiter et legatus

a) s *prior superscr.* A. b) *cf. infra p. 215, l. 14;* araneę *p. 216, l. 23.* c) principium *A; correxi; cf. infra p. 217, l. 1.* d) *sic A.*

1) *Acta conc. Nicaeni II. in actione IV; Mansi XIII, 71. — Responsio Hadriani MG. Epp. V. p. 48, c. XVI.*

Orientalium dedit[1], qui inter ceteras suę professionis absurditates nec falli in hoc negotio, de quo sermo est, vitavit nec fallere timuit nec mentiri seu ad mendacium alios hortari erubuit. Falli etenim non vitavit, cum sanctarum Scripturarum calle, quae unius et solius Dei cultum et adorationem censent, postposito per abrupta et cf. Matth. 4,10. devia errans mentis suae pedem ad res sensu carentes adorandas divertit. Fallere non timuit, cum callem recti itineris a se praetermissum aliis praetermittere et secum per invia errare multis assertionibus ac potius vanitatibus persuasit. Mentiri quoque et ad mendacium alios exhortari non erubuit, qui rem inlicitam perpetrare et mendacium proferre peccatum non esse asseruit. Ait enim: 'Qui adorat imaginem et dicit: quia hic est Christus Filius Dei, non peccat'.

Cui vanitati facillima argumentatione hoc modo potest reniti, quoniam si id dicere, quod non est, mendacium non est, neque id dicere, quod est, verum esse potest; ac per hoc, si mentiri vitium non est, neque veritatem proferre virtus est; et si veritatem proferre ac sectari virtus est, procul *dubio mentiri mendaciumque sequi vitium *A fol. 183'. est. Unde cum dicit quis picturam Christum esse Dei Filium, mentitur; et cum mentitur, perperam agit; et cum perperam agit, peccat; cum igitur picturam dicit esse Dei Christum Dei Filium, peccat. Non enim pictura quaelibet nostrae salutis causa hominem adsumpsit[2] eumdemque flagellari et pro nobis cruci affigi permisit, nec imago quaelibet mortis imperio destituto hęrebique[3] profundo spoliato de sepulchro surrexit, nec cuiuslibet terreni artificis opus apostolis salutaribus monitis institutis et per totius mundi compita ad praedicationem destinatis cum corpore ad caelum ascendit et ad Dei Patris omnipotentis dexteram sedit. Haec enim omnia non pictura quaelibet, sed Christus, qui est unicus Dei Patris Filius ante saecula a Patre ineffabiliter genitus, in fine saeculorum ad terram humane salutis causa missus peregit, qui[4] est unctus a Patre *oleo* cf. Hebr. 1,9. Ps. 44,8. *laetitiae prae consortibus suis,* qui secundum Apostolum *pacificavit omnia per sanguinem* Col. 1,20. *crucis suae sive quae in celis sive quae in terris sunt,* cui *flectitur omne genu caelestium,* Phil. 2,10. *terrestrium et infernorum.* Ac per hoc, si quis imaginem adorans dicit: 'Hic est Christus Filius Dei', non solum peccat, sed etiam insaniens sceleste agit, qui rei tam sublimis excellentissimum nomen — si tamen res dici fas sit et non potius rerum omnium origo vel causa — tam vili rei tamque abiectae et non solum mysteriis, sed et vita carenti aptare contendit. Sicut enim imago quaelibet Christo in natura coaequari nequit, ita etiam in nomine coaequari minime poterit.

Quod si quis forte aequivocorum nominum in hanc partem rationem arbitretur posse cadere, sciat hanc, quam nunc discutimus, sententiam ab aequivocorum nominum ratione longe distare. Aliud[5] est enim dicere: *homo pictus et verus, leo pictus et *A fol. 184. verus et caelestis, atque aliud imaginem fateri 'Christum Filium Dei esse', cum vide- cf. Apoc. 5,5. licet illic nominis sit tantum consonantia, hic perspicuę professionis plena sententia; quoniam aequivocorum ratio in solo tantumdem nomine communionem habet, mox vero ut ad definitionem pervenerit, quod nominis communio sono solummodo vocis tegebat, definitio solertissime pandit. Aliud namque, ut praefati sumus, et longe aliud est picturam quandam nomine tantummodo illius rei nuncupare, cuius imago est, secundum aequivocorum nominum rationem, atque aliud rem insensatam adorare et eandem rem

1) *Cf. supra p. 28, n. 1.* 2) *Quae sequuntur usque ad l. 24 ad symbolum apostolicum spectant.* 3) *Cf. Isidori Etymolog. l. XIV, c. 9; Migne, Patr. Lat. LXXXII, 526.* 4) *Cf. Augustini Enarrat. in Ps. XLIV; Migne l. c. XXXVI, 505. Cassiodori Expos. in Psalt., Ps. XLIV; Migne l. c. LXX, 322.* 5) *Cf. Isidori Etymolog. l. II, c. 26; Migne l. c. LXXXII, 144.*

plena sententia 'Christum Dei Filium' profiteri et dicere: 'Hic est Christus Filius Dei'. Nam si tale mendacium proferre, ut ille fassus est, peccatum non est, illicita quoque perpetrare nullum peccatum est, sanctarum Scripturarum vigor, quae utique ab illicitis abstinere censent, fatescere credendus est; non autem sanctarum Scripturarum vigor, quae ab illicitis quibusque abstinere censent, fatescere credendus est; est igitur tale mendacium proferre peccatum. Nam dum pene omne mendacium, quod fallendi studio profertur, peccatum sit, multo magis hoc tale mendacium peccatum esse potest, cum tam vilem cf. Matth. 16, 16. rem tanti nominis confessione nuncupare studet; et confessionem, quam pastor ęcclesiae eidem redemptori protulit quamque quotidie ei omnis sancta catholica et universalis profert ecclesia, per quam et salvatur et suae salutis specimen adipiscitur, de re in- *A fol. 184'. sensata quis proferre conetur? Sicut ergo cetera vitia, ita *etiam mendacii vitium divinarum Scripturarum documentis est inhibitum.

Unde quisquis eiusdem Iohannis monitis paret, ut et imagines adoret et easdem 'Christum Dei Filium' appellet, et supervacuitatem nequam exercet et se indisciplinatum esse demonstrat. Si ergo hoc scelus, ut ille professus est, perpetretur, implebitur illud, cf. Ier. 9, 3. quod Hieremiae vaticinio voce Domini dicitur: *Mendacium*[1] *et non fides invaluit super terram, quia a malis mala exierunt, et me non cognoverunt.* Paulus quoque, aegregius praedicator, mendacium deponere et veritatem loqui his verbis persuadet; ait enim Eph. 4, 25. in epistola ad Ephesios: *Deponentes mendacium loquimini veritatem unusquisque cum* Col. 3, 9. *proximo suo, quia sumus invicem membra;* item idem ad Colossenses: *Nolite mentiri invicem spoliantes vos veterem hominem cum actibus suis.* Iohannes quoque apostolus ait: 1. Ioh. 2, 21. *Omne mendacium non est de veritate.*

Unde liquido patet, [quod][a] si pictura, ut ille fateri hortatur, Christus Dei Filius non est, mendacium sit id, quod dicitur; et si id, quod dicitur, mendacium est, iuxta 1. Ioh. 2, 21. Ioh. 14, 6. apostoli vocem *de veritate non est,* quae ait: *Ego sum via et veritas et vita.* Cultus enim adorationis soli Deo et confessio Filii Dei illi soli, qui vere eius Filius coessentialis est, non adoptivus, exhiberi debet.

Si vero 'hic' particula in eodem loco pro adverbio loci, non pro pronomine posita est, utcumque haec sententia stare potest, quia Deus ubique est.

*A fol. 185. II. *De eo, quod Iohannes non recte dixit: 'Per imaginem, quae per colores apparet, adoratur fortitudo eius et glorificatur, et ad memoriam veniemus de eius in terra praesentia'[2].

Hanc quoque dementiam saepe memoratus Iohannes praesbiter suis frivolis addere non distulit, ut diceret 'per imaginem, quae per colores apparet, Domini fortitudinem cf. Act. 17, 25. adorari', quasi Dominus alicuius rei sit indiguus et per aliquam rem suam fortitudinem, quae nullam habet indigentiam, faciat adorari.

Numquidnam cum caeli sive lucis nomine primam omnium creaturam angelicam condiderit naturam, quae ab ipso creationis suae exordio Dei fortitudinem et adorasse creditur et laudasse, quia necdum homines erant, qui de quibusque materiis, nec quaedam materiae erant, in quibus imagines pingi possent, ideo Domini fortitudinem nec ado- *Iob. 38, 7. rasse credendi sunt nec laudasse? Ait enim Scriptura: *Quando*[b] *creata sunt*[b] *omnia*

a) *suppleri.* b) Quando — sunt *superscr. A.*

1) *Cf. Pseud. Augustini Specul. c. XLIII; CSEL XII, 480.* 2) *Acta conc. Nicaeni II. in actione IV; Mansi XIII, 71; liceat textum Graecum afferre; [δῆλον δέ, ὅτι ὁ Χριστός ἐστιν ὁ τοῦ Θεοῦ ἀληθὴς υἱὸς καὶ σύνθρονος τῷ πατρὶ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ μετὰ τοῦ ἰδίου σώματός ἐστιν] ἀλλὰ διὰ τῆς εἰκόνος τῆς ἐκ χρωμάτων φαινομένης προσκυνεῖται τὸ κράτος αὐτοῦ καὶ δοξάζεται, καὶ εἰς ἀνάμνησιν ἐρχόμεθα τῆς αὐτοῦ ἐπὶ γῆς παρουσίας. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 43, c. IV.*

*sydera, simul laudaverunt me omnes angeli mei.* Ubi iam eviden er ostenditur non 'per imaginem, quae per colores apparet', sed per suam ineffabilem potentiam Dei *forti- [*A fol. 185'.] tudinem semper fuisse laudatam et adoratam.

Numquidnam post conditionem hominum, cum necdum pictoria ars in mundo inolevisset, fortitudo Domini minime fuit a sanctis quibusque adorata? Denique neque *Abel iustus* neque Enoch neque Noe neque ullus sanctorum, qui in illa aetate fuisse [Matth. 23, 35. cf. Gen. 5, 22; 6, 8 sq.] leguntur, 'per imaginem' neque 'per colores' Domini fortitudinem adorasse creduntur, quippe cum in rudi adhuc mundo necdum quarundam mundanarum artium experentiae [cf. ib. 4, 20 sqq.] haberentur. Cum ergo sint plures mundi partes, in quibus homines pictoriae artis sint ignari, numquidnam ibidem fortitudo Domini minime creditur adorari?

Adoratur ergo fortitudo Domini non 'per imaginem, quae per colores apparet', ut ille somniat, sed per eius ineffabilem potentiam, qua omnis mundi conpago condita esse dinoscitur. Adoratur etiam fortitudo eius non per quasdam materias, sed per Verbum suum, Filium videlicet, quem ante saecula ineffabiliter genuit et per quem et [cf. Col. 1, 16.] in quo universa creavit, qui est dextera et fortitudo Patris, per quam fortitudinem [cf. Rom. 8, 34.] sicut universalis creaturarum constat esse patrata creatio, ita etiam perpetua et ab [cf. Phil. 2, 10] angelis et ab hominibus celebratur adoratio, qui nimirum sicut causa est omnis creationis, ita etiam causa est iustisssimae et decentissimae adorationis. Sancta igitur et universalis ecclesia non per ima*ginem, quae ex coloribus fit[a], ut saepe [*A fol. 186.] memoratus Iohannes nauscasse dinoscitur, Deum adorare nos mortales homines neque aetherias potestates[1], sed per Christum Dominum confitetur, cum suae re- [cf. Eph. 2, 2.] demptionis mysteria celebrans dignum[2] et iustum, aequumque et salutare dicit esse, ut nos ei semper et ubique gratias agamus, per quem ineffabilem Patris maiestatem angelos laudare, dominationes adorare, potestates tremere, caelos caelorumque militiam supplici confessione ymnum ei gloriae constat suavisona modulatione cantare. Adoratur ergo fortitudo eius non per coloriferam imaginem eius, sed per sacratissimam et vivificatricem eius incarnationem. Adoratur eius potentia non per picturam, sed per sua opera, per haec videlicet, quibus *formam servi accipere,* de virgine [Phil. 2, 7.] nasci, surdis auditum, mutis eloquium, claudis gressum, leprosis sive caeteris aegritu- [cf. Marc. 7, 37. Matth. 11, 5.] dinum molestiis adgravatis sanitatem, mortuis vitam, caecis lumen reddere, inferna exspoliare, mortis imperium destruere, de sepulcro surgere, ad caelos ascendere dignatus est. Haec sunt enim instrumenta, quibus a catholicis fortitudo Domini adoratur; haec munimina, quibus fides ecclesiastica tuetur; haec confessio, a qua si quis dissentit, periclitatur[b], quam si quis corde retinet, salutem perpetuam adipiscitur; *hoc memoriale perpetuum, quo Christum fidelium mentes interioribus oculis semper [*A fol. 186'.] intuentur, ad quarum rerum plenam cognitionem non per picturam venitur, sed per *fidem, spem et dilectionem.* [1. Cor. 13, 13.]

Quia igitur idem Iohannes inperitiae suae nubilo obsitus, ut reor[3], aliud dixit, dum tamen aliud dicere vellet, haec contra ea, quae dixit, dicta sufficiant! Ceterum ad ea, quae dicere voluit, huius disputationis pes vertendus est, ut et quid nolens asseveravit et quid volens dicere studuit, huius stili pugno rationabilibus armis munito quatiatur, quatenus nos et dicenda, quae inpropriis verbis obsita sunt, sensisse et dicta,

a) fiunt *A; correxi.* b) *corr. e* periclitabitur *A.*

1) *Cf. upra p. 124, l. 10.* 2) *Sqq. usque ad l. 26 ex praefatione missae; cf. supra p. 132, l. 18 sqq.* 3) *Cf. supra p. 27, n. 3.*

quae intellegere in promptu sunt, disputando contrivisse lector agnoscat. Cum enim ait: 'Per imaginem, quae per colores apparet, adoratur fortitudo Domini', ut conicimus, dicere voluit: 'Visa imagine colorum fucis conpaginata fortitudo Domini adoratur'; quod quidem et in sequentibus pene patefecit, cum ait: 'Et ad memoriam veniemus de eius in terra praesentia'. Cui propositioni hoc facillimae possumus obicere, quod nec Scripturarum sanctarum lectione nec patrum exemplis est institutum Deum in [Ps. 118, 11. 10.] manufactis[a] quibusdum debere quaerere. *In corde meo,* inquit David, non imaginibus, [*A fol. 187.] *absconditi eloquia tua; in toto corde meo exquisivi te, Deus, ne repellas me a *mandatis* [Deut. 11, 18.] *tuis;* et Moyses dicit: *Ponite verba Domini in cordibus vestris;* et Dominus per pro- [Ioel 2, 12. Is. 29, 13.] phetam: *Convertimini ad me ex toto corde vestro;* et e contrario de reprobis ait: *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me.*

Unde datur intellegi, quod non in rebus visibilibus, non in manufactis, sed in corde Deus est quaerendus; nec carnalibus oculis, sed mentis solummodo oculo aspiciendus. Nam quae vaesania est dicere: 'Per imaginem, quae per colores apparet, adoratur fortitudo eius, et ad memoriam veniemus de eius in terra praesentia'! Infelix memoria, quae ut Christi memoretur[b], qui numquam a pectore iusti hominis recedere debet, imaginariae visionis est indigua; nec aliter potest Christi habere in se praesentiam, nisi in pariete aut in aliqua materia eius viderit imaginem pictam, quoniam talis memoria, quae imaginibus fovetur, non venit ex cordis amore, sed ex visionis necessitate; quia videlicet non hanc internus amor ad memorandum Christum incendit, sed necessitas, qua etiam res exosas, mox ut videmus pictas, utcumque ad mentem visione duce reducimus.

[*A fol. 187'.] De talibus ergo, qui tanta necessitate arctantur, ut, nisi picturas *viderint, Christi difficile memorentur, timendum est, ne [c]si forte aut communem hanc lucem quadam corporis molestia urgente viventes amiserint aut picturis quodam casu, quae tamen non semper haberi possunt, caruerint, Christi prorsus, qui semper ante oculos habendus est, obliviscantur[d].

## III. De eo, quod dicunt non scandalizandum quendam eo, quod ante[e] imagines sanctorum luminaria fiant et odoris tymiamata[f, 1].

Denique cum eadem synodus, cuius lectionem inculcandam arripuimus, plura suadeat, quibus nullus sanae mentis adsensum praebere audebit, plura dissuadere nita- [*A. fol. 188.] tur, *a quibus nullus sani capitis gressum operis retorquere temptabit, plura vituperet, quae prorsus sunt laudanda, et e contrario plura laudet, quae penitus sunt vituperanda, admonet etiam, ne quis scandalizetur eo, 'quod ante imagines luminaria concinnantur et timiamata adoleantur', quasi non illi scandalizati sint, qui rebus luce carentibus luminaria incendunt et odore carentibus odorifera timiamata offerunt.

Illi etenim scandalizantur, qui ea, quae Deo digne offerenda sunt, rebus sensu carentibus offerunt et offerre hortantur; et nos scandalizandos autumant, a quibus suam vęsaniam rationabiliter subsannandam formidant et, dum se a nobis repraehendendos existimant, nostram salutem zelari se iactant. Nos itaque in hac parte scandalum pati

a) manutactis *A; corr. Tilius.* b) moreretur *A; emendavit Tilius.* c) nisi *A; correxi.* d) *sequitur spatium liberum 13 linearum non rasarum A.* e) *superscr. A.* f) y *corr. ex* i *A.*

1) *Cf. acta conc. Nicaeni II. in actione IV, VII; Mansi XIII, 123. 378. — Nihil in responso Hadriani.*

formidant et se bonis operibus instare putant, sed tanto nobis huiusce partis scandalum valebit obesse, quanto et illis ipsius insolentis obsequii exhibitio prodesse, quia nimirum ordo exposcit, ut talem illis praefatę imagines inlati obsequii retributionem inpertire cogantur, qualem impertiti honoris sensum, cum sint penitus insensatę, percipere noscuntur.

Sed fortassis hanc nostram assertionem frustrari cupientes dicent: 'Cur eos imaginibus sensu carentibus luminaria concinnantes et timiamata adolentes subsannatis, cum et nos in basilicis aeque sensu carentibus et luminaria concinnemus et timiamata adoleamus?' Quibus facilis potest oboriri obiectio, quoniam aliud est loca divinis cultibus mancipata luminaribus perlustrari et in eisdem locis et orationum et timia-*matum Deo fumum offerri, et aliud imagini oculos habenti et nihil cernenti lumen[a] (*A fol. 188'. cf. Ps. 113,7.) offerre, et naros[b] habenti et nihil odoranti timiamata adolere; aliud est loca divino cultui mancipata venerari, aliud picturis quibuslibet coloribus comptis luminaria et timiamata offerre; aliud *domum maiestatis Domini* (2. Par. 7,1.) a fidelibus quibusque aedificatam et a pontifice dedicatam sollempniter venerari, atque aliud et longe aliud imagines a pictoribus quibusque conpositas oblatis muneribus inrationabiliter osculari. *Domus enim mea*, (Is. 56,7.) ait Dominus, *domus orationis vocabitur;* item alibi: *Munera accepta erunt super altare meum et domus orationis meae honorabitur.* (Is. 60,7.)

Multis namque honoribus locus ille sublimandus est, ubi a fidelibus populis undique convenitur et eorum supplicationes Deo miserante exaudiuntur et nostrae salutis mysteria celebrantur et Deo *sacrificium laudis* (Ps. 49,23.) offertur, ubi ad perferenda Deo sacrificia a fidelibus populis per manus sacerdotum inlata angelicus fit concursus, ubi crebro suavisonus psallentium reboat concentus, ubi divinae lectionis arentia corda inrigantes[1] personant fluctus. Denique in eorum plerisque locis, qui se imaginibus luminaria et timiamata offerre gloriantur, a quibus nos, qui id facere contempnimus, scandalum pati putamur, ita loca divino cultui mancipata dispicabilia sunt, ut, sicut legatis nostris sive illis, qui tempore reverendę memorię illustrissimi viri patris mei[2], sive eis, qui a nobis illas sunt destinati in partes, referentibus conperimus, pleręque basilicę in eorum terris non solum luminaribus et timiamatibus, sed etiam ipsis carent tegminibus, quippe cum in regno a Deo nobis concesso basylieę Ipso *opitulante, (*A fol. 189.) qui eas conservare dignatur, affluenter auro argentoque, gemmis ac margaritis, ceteris venustissimis redundent apparatibus, et qui imaginibus luminaria concinnare et tymiamata adolere respuimus, loca divinis cultibus mancipata rebus pretiosissimis exornamus.

IV. De eo, quod dicunt: 'Eiusdem criminis est, qui imagines spernit, cuius et Nabuchodonosor, qui ossa regum Iuda protulit e sepulchris (cf. Ier. 8,1.) et Iudaici regis oculos occisis filiis eruit (4. Reg. 25,7 sqq.) et cherubim de templo abstulit'[3].

Imagines namque, ut crebro iam diximus, spernendo frangere, luminaribus et tymiamatibus offerendo adorare nulla penitus authentica lectione censetur neque ullius sancti exemplo fieri debere monstratur, cum pręsertim frangere eas sive adorare a quibusdam sanctis patribus sit prohibitum; et non inmerito, quia a cautela est omnino

a) *superscr. A.* b) o *i. l. r. A.*

1) *Cf. supra p. 18, l. 24.* 2) *I. e. Pippini; cf. supra p. 21, l. 24.* 3) *Acta conc. Nicaeni II, in actione V; Mansi XIII, 159. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 44, c. V.*

remotum, quod utrumque illi perpetrant, qui synodos faciunt aut ob earum non necessariam abolitionem aut etiam ob earum non inoportunam adorationem.

Dicunt ergo eos, qui eas spernunt, eiusdem criminis esse, cuius Nabuchodonosor, qui [cf. 4. Reg. 25, 1 sqq.] peccatis Israhelitic̨e gentis invalescentibus tremendi arbitrii ira urguente Iudeae regnum [Is. 48, 2.] destruxit, muros *sanctae* quondam *civitatis* evertit et diruta totius templi venustate cherubim quoque deiecit. Quod quidem si ita esset, non in nos hoc crimen posset cadere, qui eas in ornamentis ecclesiae habere permittentes modis omnibus spernimus adorare, sed in eorum prodecessores vel parentes, qui eas ornamentis basilicarum ab antiquis adhibitas fregere et penitus abolendas sanxere. Tam anceps itaque huiusce partis in eos sententia pendere cernitur, ut, quicquid ex ea molestius execrabiliusque [*A fol. 189'.] protulerint, aut se *aut prodecessores suos inevitabiliter damnare videantur.

Cum igitur illi maiores suos ob earum abolitionem spernant seque ob earum adorationem magnam meritorum pr̨erogativam habere iactent, nec isti coęquari queunt aedificatoribus illius venerandi templi in laude nec illorum maiores eiusdem eversoribus coaequabuntur in crimine, quoniam quanta est distantia inter templum summi Dei, quod aedificatum est tempore prophetarum a viris inlustribus, et quasdam imagines, qųe a quibuslibet fiunt artificibus, tanta procul dubio distantia est inter eiusdem templi eversores et imaginum contemptores. Sed dum nos et istos vera ratione, qui eas inoportune adorandas decernunt, et illorum maiores, qui eas incaute prorsus abdicaverunt, repr̨ehendamus, restat, ut templi Domini eversores maioris multoque maioris criminis nexibus inretitos fuisse quam earum spr̨etores perdoceamus.

Non enim talium imaginum abolitionem, quales illi se adorare gloriantur, propheta [cf. Ps. 134, 21.] deflebat, sed templum, quod necdum fundatum erat, et urbis, quae ceteris urbibus eminebat, eversionem prophetico spiritu longe post futuram respiciens velut praeteritam [Ps. 73, 1. 2.] cantando deplorabat dicens: *Ut quid repulisti nos, Deus, in finem, iratus est furor tuus super oves gregis tui? Memento congregationis tuae, quam creasti ab initio.*

Nec imaginum contemptorem, sed eiusdem sacratissimi templi eversorem inimi- [ib. v. 3. 4.] cum vocat, cum subinfert: *Quanta malignatus est inimicus in sanctis tuis, et gloriati sunt omnes, qui te oderunt.*

Nec in picturis, sed in atrio Domini signa sua, vexilla videlicet hostilia Chal- [ib. v. 4. 5.] daici sive Romani exercitus, posita deplorat dicens: *In medio atrio tuo posuerunt signa* [*A fol. 190.] *sua, et signa non cognoverunt tamquam in via supra *summum.*

Nec pictorum ianuas sive quorundam artificum vel etiam pictarum tabularum [cf. Ex. 26, 34.] materias securibus et asciis deiectas fuisse, sed templi Domini, in quo erant *sancta* [Ps. 73, 5. 6.] *sanctorum,* sacratissimas ianuas hostilibus cuneis incisas deflet dicens: *Tamquam in silva lignorum securibus exciderunt ianuas eius, bipenne et ascia deiecerunt ea.*

[Num. 19, 20.] Nec conbustionem sive inquinamentum quarundam imaginum, sed *sanctuarii* [Ps. 73, 7.] *Domini* animi angore prosequitur: *Incenderunt,* inquiens, *igni sanctuarium tuum, in terra polluerunt tabernaculum nominis tui.*

Nec cum his similia in alio psalmo flebili modulatione cantabat super imaginum contemptores iram Domini effundendam, sed super urbis sive templi eversores vel etiam [ib. 78, 5-7.] totius Israhelitici populi vastatores orabat dicens: *Usquequo, Domine, irasceris in finem? An in finem exardescet velut ignis zelus tuus? Effunde iram tuam in gentes, quae te non noverunt, et in regna, quae nomen tuum non invocaverunt, quia comederunt Iacob et locum eius desolaverunt.*

Nec de picturarum contemptoribus, sed sub nomine Idumeorum de cunctis gen-

1) *Ad sqq. cf. Cassiodori Expos. in Psalt., Ps. LXXIII; Migne, Patr. Lat. LXX, 525 sq.*

tibus Israhelitico populo infestis dicit: *Memento, Domine, filiorum Edom in Hierusalem,* [Ps. 136, 7.] *qui dicunt: Exinanite, exinanite quousque ad fundamentum in ea.*

Nec imaginum adorationem contempnentibus, sed sub nomine filię Babylonis Chaldaicę[a] sive Quiritium genti conminatur: *Filia,* inquiens, *Babylonis*[a] *misera; beatus,* [ib. v. 8. 9.] *qui retribuet tibi retributionem tuam, quam retribuisti nobis; beatus, qui tenebit et allidet parvulos tuos ad petram.* De imaginum vero contemptoribus nihil tale uspiam reperitur.

Multa his similia prophetarum oraculis de templi Domini sive Hierosolimę urbis eversoribus dicta inveniuntur, quae a nobis brevitatis studio pretermittuntur. Dominus quoque et Redemptor noster eiusdem templi sive civitatis ruinam post futuram flevisse [cf. Luc. 19, 41.] legitur. Quę omnia, *quamquam mysticis obumbrata figuris de ecclesiae sive animę [*A fol. 190v.] eversoribus possint intellegi, qui virtutes animę velut quosdam muros, quarum munimine contra vitia pugnatur, et fidem in pectore collocatam, in qua Deo sacrificia munda [cf. Malac. 1, 11.] libantur, quasi quoddam templum semper insectantes evertere moliuntur et cogitationes mundas sive quędam bonorum operum exercitia velut quendam populum prostrare nituntur, tamen historialiter de pręfati templi eversione dicta fuisse accipiuntur.

Unde liquido patet maiores eorum, quamquam in abolendis a basilicarum ornamentis imaginibus quodammodo fuerint incauti, subversoribus tamen sacratissimi ac reverendissimi illius templi nequaquam sunt coęquandi, quoniam in istis quidem fuit levitas, in illis vero atrocitas; in istis inperitia, in illis nequitia; isti Deo se obsequium pręstare arbitrantes eas ab ornamentis basilicarum abstulerunt, illi Deum, qui populo suo erat iratus, in se ad iracundiam provocantes eius domum crudeliter diruerunt, quibus nos utrinque Deo opitulante postpositis et loca divino cultui mancipata exornamus et soli Deo servitium adorationis inpendimus.

V. Quod epistola, quam illi sancti Symeonis Stilite[1] dicunt, missa ad Iustinianum imperatorem multum distet a divinis Scripturis sive a sanctorum patrum documentis in eo, quod ait pręfato imperatori: 'Pro quibus conmemorantes referimus divinis vestris auribus', sive in eo, quod eidem imperatori misericordia uti prohibuerit[2].

Solet plerumque hereticorum versutia probrosa quaedam et errorem suadentia apicibus adnotare et sanctorum quorundam probabiliumque virorum nominibus prętitulare, quatenus virosum poculum mellis inlitum sapore facilius valeant ad potandum nescientibus quibusque porrigere. *Unde timendum est, ne epistola, quam illi cuius- [*A fol. 191.] dam sancti Symeonis dicunt, ex qua testimonia ad suum errorem stabiliendum adducunt, non verba sint viri sancti, sed cuiusdam machinamenta versuti. Quoniam quidem ideo de ea a nobis sive a ceteris quibusque orthodoxis dubitatur, quia eius sermo in quibusdam locis sanctarum Scripturarum documentis refragatur, nec pręsumimus eius lectionem in testimonium ad res dubias firmandas sumere, quam novimus divinę legis institutis contraire. Non enim nos ex eius textu amplius uspiam legisse meminimus, nisi id, quod ab illis in eorum codice taxatum reperimus. Quod quidem quamvis sensuum verborumque venustate careat et insulsum nescio quid rusticumve redoleat[b], libet tamen nobis ita id texere, ut constat nos in eorum codice reperisse.

a) Chaldaicę — Babylonis *superscr. A.* b) quirusticum vere doleat *A; emendavit Tilius.*

1) *In Actis (Mansi XIII, 159): τοῦ Στυλίτου (in translatione: Columnalis) . . ᾽Επιστολή.*
2) *Acta conc. Nicaeni II, in actione V; Mansi XIII, 162. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 21, c. XVI.*

Dicunt enim pręfatum sanctum Symeonem, cuius vita nobis et prędicatio manet ignota[1], pro quibusdam Samaritanis imaginibus iniuriam inferentibus Iustiniano imperatori taliter scripsisse[2]: 'Pro quibus conmemorantes referimus divinis vestris auribus'; et iterum: 'Non habeo quod dicit talia pręsumentes, ne una in eis facta humanitate, quatenus precamur victoriosam vestram fortitudinem, ne faciat misericordiam in eis, qui hoc pręsumpserunt, neque parcere illis neque quodlibet rogum aut responsum suscipere pro illis'; et post pauca: 'Sed coniuro vos, Domine, per Emmanuel Deum excelsum non morari neque ad modicum fieri decentem vindictam'; et iterum: 'Quos et suscipiet propinquitates eorum tenebra in condempnationem, qui exspectat eos consumere inexstinguibilem et tenebrosum ignem et anathematizet eos in inferiora abyssi ipse sanctus et omnipotens spiritus Iesu Christi Domini nostri, qui ex Patre procedit, ad perdendum illos in infinita perditione'; et post pauca: 'In ipso, qui conregnat pietati vestrę'.

In quibus stolidissimis verbis et non solum eloquii venustatem, verum etiam com-
*A fol. 191'. munem loquendi sensum fugi*entibus et barbarismis ac soloecismis concretum nescio
quid resonantibus haec prorsus reprehenduntur, quod Iustiniani imperatoris, hominis
ęque mortalis atque passibilis et cunctis humanis permutationibus subiacentis, 'aures
1. Petr. 3, 9. divinas'[3] nuncupaverit eundemque misericordia uti prohibuerit et ad *reddendum*
*malum pro malo* facilis fuerit et patienter ac mansuete agere in eadem causa
neglexerit[4], et qui debuerat pro dampnatorum ereptione laborans iram regis refrenare, illius iram magis magisque succenderit eumque atrociter ad irascendum
cf. 2. Petr. 3, 9. inpulerit nec eius exemplo usus sit, qui neminem vult perire, et qui pro lucrandis
animabus invigilare debuerat, anathema et maledicta iniecerit et eidem imperatori Deum 'conregnare'[5] dixerit. Quae verba dum in tot locis repręhendantur, ad roborandam adorationem imaginum minus idonea repperiuntur, quoniam difficile potest per pręcipitia currere, qui in planis cernitur titubare, nec valet in ambiguis diverticulis dux esse itineris, qui publici tramitis viam tenere nequit in patentibus viis, et a libe-

1) *Cf. e. gr. supra p. 77, l. 4: p. 113, l. 41.* 2) *Liceat textum Graecum (Mansi XIII, 161) afferre:* *διὸ ὑπομιμνήσκοντες ἀναφέρομεν ἐπὶ τὰς θείας ὑμῶν ἀκοας, [ὅτι, εἰ οἱ πανευσεβεῖς τῶν καλλινίκων ὑμῶν νόμοι παρακελεύονται, εἰκόνος βασιλέως ἐνυβριζομένης θανάτῳ ἐξαισίῳ καὶ πανολεθρίῳ παραδίδοσθαι τοὺς τοῦτο ἐπιχειρεῖν τολμῶντας, πόσης ἄρα ἄξιοί εἰσι καταδίκης εἰς ἀπώλειαν οἱ εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς παναγίας ἐνδόξου θεοτόκου, μετὰ πάσης ἀλέκτου ἀναιδείας καὶ ἀσεβείας, καὶ διὰ τὸ ὑπερβάλλον κακὸν] — οὐκ ἔχω τι εἰπεῖν τοιαῦτα τετολμηκότες, μηδεμιᾶς εἰς αὐτοὺς (al. αὐτὰς) γενομένης φιλανθρωπίας. Ὅθεν δυσωποῦμεν τὸ καλλίνικον ὑμῶν κράτος μὴ ποιῆσαι ἔλεος εἰς τοὺς τοῦτο τετολμηκότας μήτε φείσασθαι αὐτῶν, μήτε τὴν οἱανοῦν παράκλησιν ἢ ἀπολογίαν δέξασθαι περὶ αὐτῶν, [ἵνα μὴ καὶ εἰς ἄλλο τι τραπῶσι . . . .], ἀλλ' ἐνορκῶ ὑμᾶς, δέσποτα; κατὰ τοῦ Ἐμμανουὴλ Θεοῦ ὑψίστου μὴ ἀναμεῖναι μήτε πρὸς μικρὸν τοῦ γενέσθαι τὴν πρέπουσαν ἐκδίκησιν . . . . . [ὅπως καὶ οἱ λοιποὶ αὐτῶν φόβον ἔχωσι πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ἐπαράτου καὶ ἀφωρισμένης αὐτῶν βιώσεως]. οὓς καὶ ἀποδέξεται τὸ συγγενὲς αὐτῶν σκότος εἰς τὴν καταδίκην τοῦ μέλλοντος αὐτοὺς κατεσθίειν ἀσβέστου καὶ ἀφεγγοῦς πυρός, καὶ καταθεματίσει αὐτοὺς εἰς τὰ καταχθόνια τῆς ἀβύσσου αὐτὸ τὸ πανάγιον καὶ παντοδύναμον πνεῦμα Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ κυρίου ἡμῶν, τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενον, τοῦ ἀπολέσθαι αὐτοὺς εἰς ἀπέραντον ἀπώλειαν. [τοῦτον γὰρ τὸν ζῆλον ἐνδεικνύμενοι σπουδαίως, θεοφύλακτοι τροπαιοῦχοι,] εἰς αὐτὸν τὸν συμβασιλεύοντα τῇ εὐσεβείᾳ ὑμῶν [μονογενῆ Θεόν, ὑπὲρ τὴν τοῦ Ἀβραὰμ θυσίαν ἀποδεχθήσεσθε παρὰ τῆς αὐτοῦ παντεπόπτου θεότητος.]* 3) *Cf. supra quoque I, 3 (p. 14, l. 37 sqq.).* 4) *Cf. supra III, 12 (p. 125, l. 3 sqq.).* 5) *Cf. supra I, 8 (p. 8, l. 17 sqq.).*

ralium disciplinarum subtilissimo magisterio reprobatur, qui communium litterarum usitatissimam notitiam minime habere reperitur. Nam dum de eo, quod ille imperatoris 'aures divinas' dixit eique Deum 'conregnare' profatus est, — contra eorum deleramenta, qui hactenus talibus adhuc nugis utuntur, plenissime in superioribus[1] huius operis partibus a nobis affatim disputatum sit, nunc ordo exposcit, ut de ceteris, de quibus nunc sermo est, divinorum eloquiorum testimoniis gressus sermonum nostrorum munientes, prout Dominus dederit, disputemus.

Cum enim misericordia uti imperatorem prohibuisse reperitur, quid aliud facit, nisi omnibus sanctis Scripturis, que misericordiam habendam percensent, reluctari dinoscitur? Unde periculosissimum *est talium litterarum pręcepta sequi, quae divinis [*A fol. 192.] Scripturis videntur obniti. Ait enim Dominus in evangelio: *Estote misericordes, sicut* [Luc. 6, 36.] *et Pater vester misericors est;* et iterum: *Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam* [Matth. 5, 7.] *consequentur;* et doctor gentium ait: *Estote autem invicem benigni, misericordes, donantes* [Eph. 4, 32.] *vobismetipsis, sicut et Deus in Christo donavit vobis;* et psalmographus dicit Dominum *misericordiam diligere,* et *misericordia Domini plenam esse* omnem *terram;* et idem [cf. Ps. 32, 5.] Dominus per prophetam dicit: *Quia misericordiam volo et non sacrificium.* Nam dum [Os. 6, 6.] misericordia tam authenticis habenda censeatur pręceptis, et eam se in ęternum cantaturum propheta testetur — *misericordias tuas,* inquiens, *Domine, in aeternum cantabo* — [Ps. 88, 2.] et ita a Domino dicatur diligi, quisquis ea uti prohibet eamque habere contempnit, et Deum convincitur non diligere et eius praestantissimis monitis penitus contraire. Unde et ipsa Veritas legisperito dicenti ipsum esse proximum[a], qui *fecit misericordiam,* re- [Luc. 10, 37.] spondit: *Vade, et tu fac similiter.* Quo documento monstratur non solum a nobis homines, qui unius nobiscum naturę sunt, diligendos, sed etiam angelos, qui, quamvis alterius sint naturę, in eo tamen, quod misericordiam erga nos exercent, et proximi esse creduntur et diligi prorsus ab eo, qui Deum et proximum diligere sanxit, omnino [cf. Ex. 23, 21.] iubentur.

In eo etiam, quod tam facilis ad reddendum malum pro malo fuerit, divinis prorsus monitis contradixit. Nec ille enim ad exercendam vindictam tam severus esse nec impe- [cf. Ps. 149, 7.] ratorem ad hanc exercendam inpellere debuit, quippe cuius ministerium non fuerit vindictam exercere aut exercendam iubere, sed opera misericordię amare et amanda ceteris praedicare. Ait enim Dominus in Exodo: *Si occurreris bovi inimici tui aut asino erranti,* [Ex. 23, 4.] *reduc ad eum.* Cui praecepto nullatenus paruit, cum errantes pręfatos Samaritanos, si tamen errasse creduntur, ab errore minime revocavit, sed, ut in eodem errore perirent, imperatoris mentem postulando concitavit; et quos vidit sub onere, atrociter perire permisit dicente Domino: *Si videris asinum odientis iacere sub onere, non pertransibis,* [ib. v. 5.] *sed sublevabis cum eo.* In Proverbiis quoque scribitur: *Si esurierit inimicus *tuus, ciba* [Prov. 25, 21. *A fol. 192'.] *illum; si sitit, potum da illi: hoc enim*[a] *faciendo carbones ignis congeres super caput* [cf. Rom. 12, 20.] *eius, Deus autem retribuet tibi,* quia videlicet, quos peccando inimicos sciebat et spiritalium ciborum ęduliis et salutaris poculi egenos, si divinorum verborum ęsca sive potu saturaret, *carbones ignis,* qui et peccatorum rubiginem consumerent et eos ad dilectionem Dei et proximi accenderent, *super capita,* mentes scilicet eorum, *congereret.*

Vindictam ergo quęrere et misericordiam spernere iramque servare, quę omnia superius positę litterę pręfatum imperatorem hortatę fuisse perhibentur, his Ecclesiastici libri documentis cohibentur: *Qui se,* inquit, *non vindicat, a Deo inveniet vindictam* [Ecclus. 28, 1—5.] *et peccata illius servabit; relinque proximo nocenti te, et tunc petenti tibi solventur pec-*

a) *superscr. A.*

1) *Cf. supra p. 180, n. 3. 5.*

*cata. Homo homini servat iram et a Deo quęrit medelam? In hominem sibi similem non habet misericordiam et de peccatis suis depręcatur? Ipse retinet iram et propitiationem petit a Deo? Quis deprecabitur pro delictis eius?* Item Esaię vatis oraculo pro malis [Is. 66, 5.] mala reddere hoc modo prohibetur: *Audite,* inquit, *verba Domini, qui timetis nomen eius, dicite: Fratres nostri estis, qui vos oderunt et abominantibus vos, ut nomen Domini magnificetur et appareat ipsis in iucunditate eorum, et illi confundentur.* Dominus quoque in evangelio in[a] inimicos sive prave agentes non iram suscitandam nec vindictam exercendam nec maledicta congerenda praecepit, sed dilectionem erga eos exhibendam [Matth. 5, 44. 45.] his sacratissimis verbis instituit: *Diligite inimicos vestros et orate pro eis, qui vos persequuntur; benedicite maledicentes vos, benefacite eis, qui vos oderunt, ut sitis filii Patris vestri, qui in caelis est, qui solem suum oriri facit super bonos et malos et pluit super iustos et iniustos.* Nam si illi voce veridica diligendi potius quam maledicendi et ex- [cf. Gen. 1, 27.] secrandi sunt, qui nos oderunt et persequuntur, qui utique imago Dei sumus, multo [cf. Act. 9, 15.] minus illi maledicendi seu plectendi sunt, qui picturis iniurias iniecisse feruntur. Vas quoque electionis nulli malum pro malo reddendum[b] esse his verbis admonet; ait enim [*A fol. 193. Rom. 12, 16-19.] in epistola *ad Romanos: *Nolite prudentes fieri apud vosmetipsos, nulli malum pro malo reddentes, providentes bona non solum coram Deo, sed etiam coram omnibus hominibus; si fieri potest, quod ex vobis est, cum omnibus hominibus pacem habete, non vosmetipsos* [cf. Deut. 32, 35.] *defendentes, sed date locum irę; scriptum est enim: Mihi vindictam[c]; ego retribuam, dicit Dominus.*

Si ergo nosmetipsos ęgregii prędicatoris documento defendere minime debemus, quis furor est quęve dementia, ut rerum insensatarum secundum exhortationem earundem litterarum, quę Iustiniano missę sunt, iniurias defendere studeamus et pietatis opera, quae nec pro nostris quidem calumniis amittere debemus, pro picturarum contumeliis, quas ille minime sentiunt, amittamus? Non igitur in hac parte scriptor eiusdem epistolę sancti viri Stephani protomartyris exempla secutus est, cum videlicet ille, [cf. Act. 7, 59. 60.] dum lapidum grandine undique sibi misso atrociter quateretur, flexis poplitibus pro persecutoribus oravit, iste vero imaginum iniurias, quę ab illis minime sentiuntur, non ferens eiusdem iniurię perpetratores perniciter et absque misericordia magna sub adtestatione interimendos esse rogavit eorumque animas anathematis vinculo nexas ad perpetua supplicia destinare curavit. Neglexit interea earundem litterarum scriptor patienter sive mansuete in hac parte agere sprevitque eius prędicationem adimplere, [1. Thess. 5, 14. 15.] qui ad Thessalonicenses scribit: *Patientes estote ad omnes; videte, ne quis malum pro malo alicui reddat, sed semper, quod bonum est, invicem sectamini et in omnes,* illiusque [Prov. 16, 19.] monitis contempsit parere, qui ait: *Melior est mansuetus cum humilitate, quam qui dividit prędam cum contumeliosis;* et dum debuit in eripiendis miseris iram regis re- [ib. 24, 11 sq. *A fol. 193'.] frenare dicente Salomone: *Erue eos, qui du*cuntur[d] ad mortem, et redime, qui interficiuntur, ne parcas; si autem dixeris: Non novi hunc, scito, quia Dominus corda hominum novit, et qui finxit spiritum omnibus, ille scit omnia, qui reddet unicuique secundum opera sua,* versa vice ad interfectionem et crudelitatem exercendam imperatoris animum suis litteris excitavit. Quia ergo hi, qui iniuriam patiuntur, liberandi sunt, liber [Ecclus. 4, 9—11.] Ecclesiasticus demonstrat; ait enim: *Libera eum, qui iniuriam patitur de manu protervi et aegre feras in anima tua; in iudicando esto pupillis misericors ut pater et pro viro matri illorum: et eris velut filius Altissimi obediens, et miserebitur tibi magis quam* [*Is. 1, 17 sq.] *mater.* Per Esaiam quoque prophetam ita de hac re dicitur: *Inquirite iudicium, eripite iniuriam accipientem et iudicate pupillo et iustificate viduam et venite, disputemus, dicit Dominus: et si fuerint peccata vestra ut phenicium, ut nivem dealbabo; si autem*

a) *deest A; supplevi.* b) redendum *A.* c) *sic A.* d) dicuntur *A.*

*ut coccinum, ut lanam albam efficiam: eripite direptum de manu iniuriantis eum*[1]. Unde si quis vult fieri velut *filius altissimi Dei,* utique operibus bonis instando, et cupit sui Luc. 8, 28. a Deo misereri et peccatorum sordibus ablui, his potius debet saluberrimis monitis uti, quam illius epistolę perversitatem crudelissimam sequi.

Porro quod ad irascendum imperatoris animum inpulit, et in hoc quoque crudeliter egit et sacris litteris penitus in hac parte sicut et in ceteris contraiit. Dicitur enim per quendam sapientem: *Anima*[2] *benedicta omnis simplex: vir autem animosus vel iracundus non honeste agit;* ita et per eundem: *Noli *esse amicus viro animoso; cum* Prov. 22, 24. 25. *amico autem iracundo noli commorari, ne forte discas vias eius et sumas laqueum animae* *A fol. 194. *tuae,* quae viae cum a sapiente disci prohibeantur, multo magis docere et sub adtestatione hortari prohibentur. Liber quoque Ecclesiasticus taliter de hac re intonat: *Homo* Ecclus. 28, 11. *iracundus incendit litem, et vir peccator turbabit amicos et in medium pacem habentium inmittet delaturam.* Nam et Ecclesiastes haec praecepta dat: *Noli festinare in spiritu* Eccles. 7, 10. *tuo irasci, quia ira in sinu stultorum requiescit.* Doctor itaque gentium ita ad Ephesios scribit: *Irascimini et nolite peccare; sol non occidat super iracundiam vestram;* Eph. 4, 26. item idem: *Omnis amaritudo,* inquit, *et ira et indignatio et clamor et blasphemia aufe-* ib. v. 31. *ratur a vobis cum omni malitia;* idem quoque: *Nunc autem,* inquit, *deponite omnem* Col. 3, 8. *iram, indignationem, malitiam, blasphemiam, multiloquium* —, quae quidem pene omnia, si liquidius indagentur, in praefatae epistolę textu reperientur. Dicat ergo iustissimus vir et Deo carus Iacobus apostolus, utrum iuxta istius epistolae exhortationem velox quis ad irascendum esse debeat! Intonet, utrum huic epistolae consentiendum sit, quae imperatorem citatum ad iracundiam fore sanxit! Ait enim: *Scitis, fratres mei dilecti,* Iac. 1, 19. 20. *sit autem omnis homo velox ad audiendum et tardus ad loquendum, tardus quoque ad iram: ira enim viri iustitiam Dei non operatur.* Dicat etiam ipsa Veritas, quid de hac re eius membra sequi debeant! Dic, inquam[3], sancte Matthee, quid de paradisi fonte[4] perpetuo hauriens tui fluminis vitalibus rivulis profudisti! Ait enim fons perennis, fons vitae, fons luminis: *Omnis, qui irascitur fratri suo, erit reus iudicio.* Matth. 5, 22.

Cum vero tot divinę legis exemplis tantisque divinorum eloquiorum oraculis ira, quae inter principalia vitia enume*ratur, dicitur exsecranda, in promptu est in- *A fol. 194'. telligere, quod hae litterae ad res in quaestionem venientes roborandas non sunt idoneae, per quas imperatori sub magna adtestatione ac supplici adiuratione committitur habenda et opere perpetranda. Debuerat sane auctor eiusdem epistolae, quos videbat periclitari, ad paenitentiam exhortari; qui si forte pęnitentiam contempsissent, poterat imperatorem supplicibus precibus convenire, ut eos ad convertendum cogeret, forsitan id sui profectus bonum sequerentur coacti, quod contempserant spontanei, quoniam Deus omnipotens neminem vult perire Paulo adtestante, qui ait: *Hoc enim bonum et acceptum coram Salvatore nostro Deo, qui omnes homines vult* 1. Tim. 2, 3. 4. *salvos fieri et in agnitionem veritatis venire.* Si enim lucrandis animabus insisteret, illos magis, quos errasse videbat, ad pęnitentiam debuit provocare, quam principis animum ad effundendum sanguinem incitare, quoniam pęnitentiae virtus non est ceteris virtutibus postponenda, sed optimis quibusque aequiparanda, quippe quae quasi quoddam medicamentum fracta consolidet, languida sanet, perdita restituat et plerumque post lapsum peccatores ad pristinum statum reducat. Hanc enim psalmographus commendat, cum dicit: *Delictum meum cognitum tibi feci et iniustitias meas non operui;* Ps. 31, 5. *dixi: Pronuntiabo adversum me iniustitias meas Domino, et tu remisisti impietatem cordis*

1) Eripite — eum *non inveni.* 2) *Isidori Testim. div. Script. et patr., Cf. etiam ad sqq. Migne, Patr. Lat. LXXXIII, 1212.* 3) *Cf. supra p. 27, n. 3* 4) *I. e. Christo. Cf. supra p. 95, l. 30.*

[* Is. 46, 8.] *mei.* Hanc Esaias habendam praecepit dicens: *Memores estote horum et ingemiscite, paenitentiam habete, qui erratis, convertimini ex corde.* Haec Hieremię vatis oraculis [Ier. 3, 22.] censetur dicentis: *Convertimini, filię revertentes, et sanabo contritiones vestras;* in alio [ib. 35, 15.] [*A fol. 195.] quoque loco idem *dicit: *Avertatur iam nunc unusquisque a via sua mala, et meliora* [Ioel 2, 12. 13.] *facite studia vestra.* Iohel quoque voce Domini intonat dicens: *Convertimini ad me ex toto corde vestro et ex tota anima vestra in ieiunio et fletu et planctu, et disrumpite corda vestra et non vestimenta vestra, et convertimini ad Dominum Deum vestrum, quia misericors et patiens est, magnanimis et multum misericors et patiens in benignitatibus.* [Ecclus. 2, 22. 23.] Liber etiam Ecclesiasticus dicit: *Si paenitentiam non egerimus, incidemus in manus Domini secundum magnitudinem eius; et misericordia eius cum ipso est.* In Actibus [cf. Act. 2, 38.] nempe apostolorum scribitur: *Paenitentiam agite et convertimini, ut deleantur peccata* [2. Petr. 3, 9.] *vestra.* Pastor quoque ecclesiae in epistola secunda dicit: *Non tardat Dominus sui promissi, sicut quidam existimant, sed exspectat quoque vos nolens aliquem perdere, sed omnes exspectat in paenitentiae locum reverti.* Quanto igitur haec praeeminet virtus ad salvandum, quam ille errantibus praedicare neglexit, tanto procul dubio ceteris nequitiis praeeminet haec saevitia ad nocendum, quia ille et misericordia uti principem prohibuit et cum ad irascendum et ad vindictam exercendam gravibus obtestationibus inpulit.

[Matth. 18, 6.] Si ergo iuxta Dominicam sententiam grave scelus est *unum de pusillis scandalizare,* quam grave putas sit non pusillum quendam, sed regem, qui caput utique plebium est, ad scandalizandum promovere? Nam et in eo, quod praefatae epistolę scriptor inter ceteras saevitias, quas erga eos, quos errare conspexit, exercuit, male- [*A fol. 195'.] [Rom. 12, 14.] dictis usus est, non mediocriter errasse et sacris eloquiis contraisse de*prachenditur, [cf. Act. 9, 15.] [1. Cor. 6, 10.] dicente vase electionis: *Benedicite et nolite maledicere;* item alibi: *Neque maledici* [cf. Matth. 16, 18.] *regnum Dei possidebunt.* Petra etiam ecclesiae maledictis uti his verbis prohibet; ait [1. Petr. 3, 8. 9.] enim in epistola prima: *Quapropter omnes consentanei estote, unanimes, compatientes, fraternitatis amatores, misericordes*[a], *humiles, non reddentes malum pro malo vel maledictum pro maledicto, sed e contrario benedicentes, quia in hoc vocati estis, ut benedictionem haereditate possideatis.*

[cf. Matth. 7, 1.] Sed ne quis nos putet aliquem iudicare aut cuidam, cuius[b] meriti sumus ignari, detrahere, cognoscat nos non vitam alicuius iusti, non meritum discutere, sed verba solummodo ventilabro divinorum eloquiorum studiose ventilare, quae inconpetenter ad errorem nutriendum ad medium sunt deducta, cum sint errorum nervis usquequaque concreta. Nec enim alia eiusdem Symeonis verba discutimus, quę, ut superius diximus, nusquam nos legisse meminimus, sed solummodo, quae eorum apicibus narrantibus sensu percipimus; et cum nesciamus, utrum eiusdem Symeonis, ut illi fatentur, aut alterius cuiusdam verba sint in eius nomine praenotata, novimus tamen ea omni ambiguitate postposita a sanctarum Scripturarum sensibus aliena et merito ab omni ecclesiastico docmate[c] abdicanda.

VI. De eo, quod omnibus hereticis Samaritanos deteriores et Samaritanis deteriores eos dicunt, qui imagines destruunt, cum parentes eorum secundum illorum opinionem omnibus hereticis deteriores fuerint, qui utique imagines destruxere[1].

[*A fol. 196.] *Non sufficiebat illis prodecessores sive parentes eorum formidolosis anathema-

a) meserocordes *A.* b) cuhus *A.* c) *sic A.*

1) *Cf. acta conc. Nicaeni II, in actione V; Mansi XIII, 158. 163. 174.*

tibus abdicare[1] ac diversis conviciis lacerare, nisi eos ‘omnibus hereticis’ dixissent ‘deteriores’ fuisse, qui quanto eos atrocioribus iniuriis exsecrari contendunt, tanto amplius divinis monitis contradicunt. Dicunt enim ‘Samaritanos omnibus hereticis deteriores’ eisque in crimine prȩferunt eos, qui imagines destruunt. Constat enim maiores eorum imagines destruxisse; et secundum eorum opinionem, qui imagines destruunt, Samaritanis deteriores sunt; et Samaritani, ut illi aiunt, ‘omnibus hereticis deteriores’ sunt. Omnibus igitur, ut illi fatentur, hereticis maiores eorum deteriores fuere, quos constat imagines destruxisse. Nam dum sint, ut ipsi adseverant, ab omnium hereticorum deterioribus aut per carnis materiam propagati[2] aut in Scripturarum docmatibus[a] edocati[a] aut per manus inpositionem ad peragenda christianae religionis mysteria consecrati, mirandum est, quur se ceteris catholicis in constitutionibus exhibendis et ecclesiae traditionibus statuendis eminentiores existiment tantamque se auctoritatis praerogativam habere iactent, cum hanc eos habere nec propriorum actuum sive documentorum exercitia nec maiorum suorum exempla probent. Nam si isti ob imaginum adorationem omnibus catholicis praeferendi sunt, iam non in ecclesia virtutum sectatores, sed imaginum adoratores eminentiorem locum tenebunt; et si imaginum adoratores intra sanctam ecclesiam eminentiorem locum tenebunt, iam non virtutibus, sed erroribus est utendum. *Est autem virtutibus, non erroribus utendum. Non igitur isti ob imaginum adorationem *A fol. 196'. omnibus catholicis praeferendi sunt.

Samaritani namque, quos illi dicunt ‘omnibus hereticis deteriores’, non sunt heretici Christianorum, sed Iudaeorum, nec se novum Testamentum, sed vetus tenere fatentur. Qui cum Iudaei resurrectionem corporum credant, prophetas sive agiographa recipiant, illi et resurrectionem spernunt et exceptis quinque legis libris omnes Scripturas et veteris et novi Testamenti postponunt. Sunt autem reliquiae gentium, quas Sennacherib, rex Assyriorum, decem tribubus Israhel in Mȩdos translatis ad custodien- cf. 4. Reg. 17, 6 sqq. dam terram Israhel misit. Qui dum leonibus ceterisque pessimis feris vel quibusdam rebus incommodis in terra Israhel vastarentur et legationem regi facerent se in eadem regione perdurare minime valere, nisi *legitima Dei terrae* custodirent, quidam de levitis ib. v. 26. ad eos missi fuisse perhibentur, a quibus legis cȩremonias docerentur. Quibus ex parte susceptis et in pluribus hereseos partibus usurpatis adeo eorum barbara gentilitas cordis tumore inflata est, ut postpositis Iudaeis, qui utique de Iacob germine processisse creduntur, se solummodo filios Iacob esse glorientur adque[a] ita Iudaeorum communionem sicut et ceterarum gentium spernere fastu inpellente cogantur. De cf. Ioh. 4, 9 sqq. corum[a] stirpe erat Samaritis femina, quae ad puteum Dominicis conloquiis communicans inani iactantia patrem suum Iacob, qui sibi puteum dedisset, et Redemptorem mundi eo maiorem non esse cum magna cervicositate *adserebat maioresque suos non *A fol. 197. Hierosolimis, sed in monte adorasse dicebat. Quam cervicositatem simul cum hidria et incredulitate deposuit et salutaribus monitis adquievit.

Quae quid typicis innuerit mysteriis, si breviter exsequamur, non est inconsequens. Gessit ergo typum totius humani generis, quod senescente iam mundo ad Dominum venit, qui sexta utique aetate mundi ad puteum sedit, qui *mundi*[3] *huius terrenum laborem et errorem tenebrosa profunditate significat.* ‘Sedit’, inquam[4], humilitatem carnis pro nobis susceptae, ‘fatigatus’ infirmitatem eiusdem carnis significans,

a) *sic A.*

1) *Cf. supra p. 100, l. 17 sqq.* 2) *Cf. ib. l. 26 sqq.* 3) *Ad sqq. usque ad p. 186, l. 25. cf. Bedae Comment. in Ioh., Migne, Patr. Lat. XCII, 680 sqq., quem et Alcuinus in suo Comment. in Ioh. (Migne, l. c. C, 792) sequitur; cf. quae disseruimus N. A. XXXVII, 515.* 4) *Cf. supra p. 27, n. 3.*

quamvis alio intellectu sessio eius magisterii et doctrinae dignitatem demonstret, 'sitivit'
non tantum aquam, sed fidem gentium haurire cupiens. Unde et discipulis manducare hortantibus cibum se dixit habere, quem illi nescirent. Sitiebat ergo fidem gentilium, *ut faceret in ea voluntatem Patris et perficeret opus eius.* Promisit ergo
Ioh. 4, 10. 7, 39. se illi daturum *aquam vivam, Spiritum* videlicet, *quem accepturi erant credentes in eum.* Dixit ergo eam quinque viros habuisse, id est quinque carnalibus sensibus usam fuisse et sensum, quem tandem haberet, quo Christo creditura erat, cum quo legitimum posset habere conubium, iam non suum esse; nam et *post quinque carnales*
ib. 4, 9. *responsiones sexta responsione nominat Christum. Prima namque eius responsio est: Tu*
ib. v. 11. *cum sis Iudęus, quomodo a me bibere petis? Secunda: Domine, neque hauritorium habes,*
ib. v. 15. *et puteus altus est. Tertia: Domine, da mihi hanc aquam, ut neque sitiam neque veniam*
ib. v. 17. 19. *A fol. 197'. *huc *haurire. Quarta: Non habeo virum. Quinta: Video, quia propheta es; patres nostri in monte hoc adoraverunt. Nam*[a] *ista responsio carnalis est; carnalibus enim datus fuerat locus terrenus, ubi orarent,* non ut locum aut rem aliquam in eo positam adorarent, sed in eodem loco adorarent Dominum. *Spiritales autem in spiritu et veritate,* non in imaginibus, non in picturis, non in rebus sensu carentibus *oraturos*[1] *Dominus dixit. Quod posteaquam locutus est, sexta mulieris responsio Christum fatetur omnium istorum*[1]
ib. v. 25. *esse doctorem*[1]. *Dicit enim: Scio quoniam Messias venit, qui dicitur Christus; cum venerit, ipse adnuntiabit nobis omnia. Sed adhuc errat, quia eum, quem venturum sperat,*
ib. v. 26. *venisse non videt,* qui *error misericordia Domini* dicentis: *Ego sum, qui tecum loquor, tamquam adulter expellitur. Quo audito nihil respondit, sed relicta hydria — cupiditate* videlicet atque *amore saeculi huius,* quo *sibi homines de tenebrosa profunditate et terrena conversatione hauriunt voluptatem*[e], *qua percepta denuo in eius adpetitum inardescunt,*
ib. v. 13. 28. *sicut dictum est: De aqua illa qui biberit, sitiet iterum — iit in civitatem,* quia videlicet
cf. Rom. 10, 10. mundo praedicavit, quod credidit, *corde credens ad iustitiam, ore confitens ad salutem.*

Quia ergo paulo longius a re proposita digressi sumus, ad propositum denuo revertamur. Samaritani namque cum sint gentiles et ficte Iudaismum tenere videan-
*A fol. 198. tur, non amplius ceteris incredulis contra ecclesiam saevire noscuntur. *Quos quidem isti dum hereticos Christianorum putent omnibusque hereticis nequiores existiment, quadam eis clementia favent, cum maiores suos in nequitia illis praeferendos esse perdocent; non enim est omnium deterrimus, cui in culpa alius quilibet invenitur praeferendus.

VII. De eo, quod quanto plura exempla hereticorum et imagines spernentium vel despitientium trahunt, tanto parentes suos maioribus conviciis et iniuriis inhonorant, quos procul dubio eorum sequaces in hac parte fuisse profitentur[2].

Vetustissimus non solum philosophorum, sed etiam oratorum mos est, cum aliquid adprobare velint, aut in ipso negotio, de quo agitur, aut ex rebus aliis aut certe extrinsecus probandę rei argumentationem adsumere. Quos isti dum in ceteris inperitia interveniente sequi contempnant, in hac nimirum parte sequi omnino contendunt, cum prodecessores sive parentes suos ob imaginum abolitionem aut ex ipso negotio aut aliunde aut extrinsecus argumenta sumentes dampnare statuunt et conviciis lacerare, anathematibus exsecrare, insanissimis verbis inhonorare non metuunt, quantoque plura quorundam hereticorum exempla in testimonium trahunt, quorum eos sequaces

a) voluntatem *A; correxi secundum Bedam et Alcuinum.*

1) *Beda* adoraturos . . . historiam . . . docturum; *Alcuinus in suo commentario eadem verba habet, sicut in hoc capitulari.* 2) *Responsio Hadriani, MG. l. c. p. 40, c. LVI.*

fuisse profitentur, tanto et eos gravioribus exsecrationibus abdicant et se divinis monitis, *quae parentibus honorem inpendendum sanciunt, contraire demonstrant. *Honora,* [*A fol. 198'. Ex. 20, 12.] inquit Dominus[a], *patrem tuum*[a] *et matrem tuam, ut bene sit tibi.* Quod quidem praeceptum tanta auctoritate viget, ut et in tabulis *digito Domini* scriptum sit et ab Apo- [Ex. 31, 18.] stolo primum mandatum nominetur; ait enim: *Honora patrem et matrem, quod est* [Eph. 6, 2.] *mandatum primum in promissione,* in ea videlicet promissione, qua statim subiecit: *ut* [ib. v. 3.] *sis longevus super terram et bene tibi sit.*

Animadvertendum sane est, quantae sint dampnationis, qui parentes conviciis lacerant aut anathematibus exsecrantur, cum tanti sint meriti tantamque repromissionem habeant, qui eos iuxta Dominicę vocis imperium honorant, quoniam quanto eos, qui huic praecepto parent, optima demulcet promissio, tanto illos, qui eidem Dominico imperio reluctantur, formidolosa deterrere debet dampnatio. In Levitico quoque scribitur: *Unusquisque et patrem suum et matrem suam timeat.* In Ecclesiastico quoque [Lev. 19, 3.] de honorandis parentibus scribitur: *Qui honorat patrem suum, longiori vita vivet; et qui* [Ecclus. 3, 7—10.] *obaudit patrem, refrigerat matrem, et quasi dominis serviet his, qui se generaverunt, in opere et sermone et omni patientia, et benedictio eius in novissimo manet.* Item in Ecclesiastico: *Fili, sustine senectam patris tui et non contristes eum in vita ipsius; et si de-* [ib. v. 14. 15. 12.] *ficit sensu, da veniam et ne spernas eum in tua virtute. Non est tibi gloria, sed con-* [cf. 1. Tim. 2, 7.] *fusio.* Doctor etiam gentium dicit: *Filii, obedite parentibus per omnia, *hoc enim placet* [Eph. 6, 1. *A fol. 199.] *Domino.* Si enim honorem inpendere sive obocdire parentibus Deo placet, convicia eis et exsecrationes ingerere modis omnibus displicet; et si id non displicet, neque illud placet.

Grave ergo et formidolosum est parentes non honorare; gravissimum vero ac formidolosissimum eos abominari aut anathematizare dicente Domino: *Qui maledixerit* [Ex. 21, 17.] *patri suo aut matri suae, morte moriatur.* Et iterum: *Maledictus homo, qui non honori-* [Deut. 27, 16.] *ficat patrem suum aut matrem suam, et dicet omnis populus: Fiat, fiat.* In Proverbiis quoque scribitur: *Qui maledicit patri suo et matri, extinguetur lucerna eius in mediis* [Prov. 20, 20.] *tenebris.* Item ibi: *Qui repellit patrem suum et matrem suam et aestimat se non peccare,* [cf. ib. 28, 24.] *hic particeps est viro impio.*

Unde sciendum est non eos esse mediocris insaniae, qui pro rebus sensu carentibus in maiores suos maledicta non pertimescunt congerere et, dum imaginibus volunt favere, nec parentes pertimescunt inhonorare nec divinis oraculis contraire. Nos quidem haec dicentes non illorum maioribus favemus, quos in hoc quoque negotio absurde egisse conperimus, sed quanta sit istorum praesumptio, in talibus ausis divinae legis testimoniis demonstramus.

VIII. De eo, quod secundum Demetrii diaconi dictum incaute et inordinate parentes eorum egerunt duos libros inargentatos eo, quod quiddam de imaginibus in his continebatur, conburentes et alterius libri duo folia praeciderunt[1].

Cum in neutra parte moderamen habentes neque isti *rationis coerceantur neque [*A fol. 199'.] illorum prodecessores coerciti fuisse credantur habenis, sed utrique convincantur per abrupta et invia ferri effrenes rerumque prohibitarum et profectu carentium sequaces, dum videlicet, sicut crebro iam dictum est, isti imagines suppliciter censeant adorare,

a) Dominus — tuum *i. l. r. A.*

1) *Acta conc. Nicaeni II, in actione V; Mansi XIII, 183. — Responsio Hadriani, MG. l. c. p. 44, c. VI.*

illi inpatienter censuerint frangere, ut Demetrius eorum diaconus ait: 'Incaute et inordinate inter cetera egerunt duos libros inargentatos eo, quod quędam in eis imaginum mentio haberetur, conburentes et alterius libri duo folia pręcidentes', quasi non aliter imaginum possit mentio fieri, nisi protinus censeantur adorari.

Nam dum nullus recipiendorum codicum vel tenuiter imagines adorare percenseat, in pluribus tamen illarum mentio quodammodo fit. Qui si omnes, in quibus illarum mentio sit, conburendi sunt, multo prorsus scripturarum instrumenta peribunt. Primum namque unaquęque res probanda[a] est et postea iudicanda. Quod cum pluribus sive divinarum sive mundanarum legum exemplis possit adprobari, ipsorum quoque rethorum documentis[1] potest adstrui, qui primum genus posuerunt deliberativum, secundum demonstrativum, tertium iudiciale, ut videlicet quicquid deliberatio aut abnuendum aut sequendum repererit, demonstratio id aut laudabile aut repręhensibile demonstret, iudiciale aut poenis aut pręmiis sententiam det, ne, si non iudiciale hęc duo sequentia genera praecedant, versis in contrarium causis deliberationis examine praeposito, demonstrationis ordine[b] neglecto, aliter res quęlibet, quam iustum est, iudicetur.

In omnibus igitur rebus moderatio sive mediocritas habenda[c] est, et memoria[b] retinendum est illud philosophicum: 'Ne quid nimis'[2]. Quae moderatio probationis semper societate mulcenda est. Non enim ait Apostolus: 'Omnia absque moderatione
1 Thess. 5, 21. *A fol. 200. et absque probatione comburite', *sed: *Omnia,* inquit, *probate* et, *quod bonum est, retinete.*

IX. De eo, quod in eodem libro in tabulis argenteis Leontius asecreta[d] imagines cernens acutissimum et ingenuosissimum sui erroris emolumentum invenisse gloriatus est[3].

In eo denique libro, in quo duo folia ob quandam imaginum mentionem in eorum priore[4] synodo, quae ob abolendas imagines gesta est, praecisa fuerant, habebantur in tabulis argenteis quaedam imagines, sicut in vasculis sive in pluribus rebus haberi solent, quas in secunda eorum synodo, quae pro adorandis imaginibus adgregata est, mox ut Leontius asecreta conspexit, magnum se sui erroris emolumentum invenisse putavit eosque insignis fuisse dementiae iudicavit, a quibus in eodem libro, ubi imagines erant, ob imaginum mentionem duo folia abscissa fuisse cognovit; sicque idem liber per intervalla temporum variis eventibus disparibusque modis et ab illis est propter imaginum mentionem abscidi iudicatus et ab istis propter imagines, quae habebantur in tabulis, adorari iussus; ab illis foliorum iacturam iniuste perpessus, ab istis adoratione inlicita sublimatus; illis auferentibus, quod habebat et habere debuerat, inconpetenter amisit, istis exhibentibus, quae nec habebat nec habere debuerat, inconsequenter adquisivit; qui nec pro ullis instantibus culpis folia perdidit nec pro quibus-
*A fol. 200'. dam insignibus meritis adorationem invenit *et quanto meruit recte habita amittere, tanto nimirum meruit inhibita adquirere.

a) brobranda *A.* b) ordine — memoria *(l. 16) i. l. r. A.* c) h *superscr. A.* d) *sic A; Mansi XIII, 184* ἀσηκρήτης; *204* ἀσηκρῆτις.; *in responsione corr. (cf. n. 3)* asecreta.

1) *Cf. supra p. 103, l. 29 sq.; v. e. gr. Cassiodori De artibus ac disciplinis liberalium litterarum de generibus causarum; Migne, Patr. Lat. LXX, 1161. — Isidori Etymol. l. II, c. 4; Migne l. c. LXXXII, 125.* 2) *Cf. supra p. 4, l. 13. Cf. Isidori Sententiarum l. II, c. 44, n. 16; Migne l. c. LXXXIII, 652/3.* 3) *Acta conc. Nicaeni II, in actione V; Mansi XIII, 183. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 44. c. VII.* 4) *Cf. Mansi XIII, 183; cf. supra p. 3, l. 15.*

Numquidnam omnes libri, in quibus auro argentove vel etiam quibuslibet coloribus historiae inter scripturas pictoria arte insertae sunt, quia imagines habent, aut ab illis sunt conburendi sive praecidendi aut ab istis colendi sive adorandi? Numquidnam sericae sive quarumlibet materiarum vestes sive pallia humanis usibus apta aut divinis cultibus mancipata, figuris quibusdam decorata variisque coloribus fucata eo, quod imagines habent, aut ab illis sunt concremanda aut ab istis adoranda? Numquidnam metalla sive ligna quibuslibet utilitatibus formata eo, quod sculptorio vel etiam caelatorio opere quibusdam imaginibus decorantur, ideo aut ab illis conburenda aut frangenda aut ab istis sunt adoranda?

Infelix mens, quae semper aut in exsecrandis aut e contrario in adorandis imaginibus aestuat! Infelix sensus, qui semper in abdicandis rebus, quae sine offensione haberi queunt et sine offensione adorari nequeunt, anhelat! Infelix consuetudo, quae mediocritatis recto tramite[1] aspernato fixam tenere regulam nesciens huc illucque semper nutabunda deflectitur, modo inordinate abdicans quod nequaquam est abdicandum, modo infauste adorans quod non est penitus adorandum, modo ultra quam ordo exigit *rem minime deiciendam deicit, modo ultra quam ordo exposcit rem non *A fol. 201. nimium extollendam extollit et, rebus necessariis omissis, rebus non necessariis instans aut ob imaginum abolitionem aut ob earum adorationem, quod utrumque non convenit, synodos adgregat, quasi christianae religioni aut in habendo aut in non adorando quoddam possint afferre praeiudicium, cum videlicet imagines nihil, si non habentur, derogant, nihil, si habentur, prorogant, cum tamen abdicatę quandam incautam levitatem afferant, adoratae vero culpam inurant!

## X. Quod nulla evangelii lectio tradat Iesum ad Abgarum imaginem misisse, ut illi dicunt[2].

Evangelium est bonum nuntium, et revera bonum nuntium, quoniam, qui id suscipiunt, filii Dei vocantur. Est[3] enim amnis quadrifluus ab uno ineffabili paradysi cf. Ioh. 1, 12. fonte progressus et in quattuor amnes insigniter derivatus et ad arentia corda inriganda[4] salubriter emissus. Est via, quae ducit ad vitam, est lux a tenebris vitiorum reducens et inoffenso calle gressus mortalium ad caelestia dirigens. Est urbis florentissimae munimentum, in quo firmiter stare praestantissimum vitae emolumentum, a quo recedere periculosissimum detrimentum est. Sunt fluenta veritatis, quae fallere fallique nesciunt. In quorum vastissimis amnibus, cum plura Dominicorum gestorum insignia habeantur, eundem Dominum Abgari cuiusdam regis epistolam suscepisse eique reciprocam *destinasse minime habetur. Quae duae epistolae cum a sancti evangelii *A fol. 201'. lectione sint penitus extraneae et a beato Gelasio[5], Romanae urbis antestite, vel a ceteris aeque catholicis et orthodoxis viris inter apochrifas scripturas prorsus deputatae, non sunt in testimonium quodammodo producendae, quia ad ea, quae in quaestionem veniunt adprobanda vel inprobanda, sicut et ceterae apochrifae scripturae minus sunt idoneae. Harum ergo textus cum sit ab evangelistis minime in codicibus evangeliorum taxatus et merito a catholicis inter apochrifa deputatus et ab istis ob adorandarum imaginum errorem adstruendum in synodo adlatus, nec suis quidem vel tenuiter favet

1) *Cf. c. gr. supra p. 4, l. 13; p. 44, l. 15.* 2) *Acta conc. Nicaeni II. in epistola papae Gregorii II. Leoni Isauro missa, et in actione V; Mansi XII, 964; XIII, 191. — Nihil in responsione Hadriani.* 3) *Cf. Isidori In lib. vet. et nov. Test. prooemia; Migne, Patr. Lat. LXXXIII, 175.* 4) *Cf. supra p. 177, l. 23.* 5) *In decreto Gelas. (ed. Dobschütz l. c. 13. 57) c. V, n. 8:* Epistula Iesu ad Abgarum apocrypha. Epistula Abgari ad Iesum apocrypha.

sequacibus, praesertim cum ibidem nequaquam Abgarus Domino imaginem quandam adoraturus postulasse legatur aut idem omnium Dominus eidem Abgaro quandam imaginem adorandam destinasse perhibeatur.

Si vero hi, qui earum lectione suum errorem fulcire moliuntur, easdem epistolas, unam a Domino susceptam, alteram missam, adfirmare velint dicentes non omnia scripta in evangelio, quae a Domino dicta vel facta sunt, et utantur testimonio Iohannis dicentis: Ioh. 20, 30. *Multa quidem et alia signa fecit Iesus in conspectu discipulorum suorum, quae non sunt scripta in libro hoc,* advertant hoc de miraculis, non de epistolis, de signis, non de constitutionibus intellegi posse. Quod vero ipsae epistolae ab evangelica lectione re- *A fol. 202. motae *et a catholicis inter apochrifa deputatę sint et in earum lectione adorandarum imaginum nulla documenta habeantur, manifestum est.

Nos et imaginum adorationem spernimus et eas inter apochrifa legentes *omnia* cf. 1. Thess. 5, 21. *probamus* et, *quae bona sunt, retinemus.*

XI. Quod illi libri Gestorum patrum, quorum auctores ignorantur, non prorsus idonei sint ad testimonia danda et ad haec, quae in contentionem veniunt, adfirmanda[1].

ib. Apostolica nos admonet praedicatio *omnia probare* et ea, *quae bona sunt, retinere.* Quod de doctrinarum diversitatibus quam maxime intellegi potest. Non enim nos omnium actuum vel etiam rerum gustum capere permisit, ut quasi praegustantes omnia, bona solummodo retinentes mala quaeque abiciamus, quod fieri absque quadam inlicitorum perpetratione nequaquam potest, sed probare nos iussit et spiritali palato degustare omnes doctrinas et eas, quae a viris probatissimis inlatę interna satietate mentes reficiunt, solummodo retinere, cęteras vero omnes cum suis auctoribus abicere.

Unde cum pene in omnibus huiuscemodi scripturis haec regula prorsus sit observanda, in libris quoque, qui gesta quorundam sanctorum patrum retinent, penitus est custodienda; quoniam et magna illorum est multitudo et varia narratio diversa- *A fol. 202'. que praedicatio, et tanto plerumque de illorum dictis a fidelibus dubitatur, *quanto nimirum eorum auctores ignorantur, atque ideo non omnes sunt ad res dubias adfirmandas in testimonium proferendi, quia nec omnes auctorum suorum sunt praetitulatione muniti aut virorum fortium et eloquentissimorum stilo digesti. Venerabilis itaque Gelasii[2] papę caeterorumque patrum doctrinis instituimur vitas patrum Pauli, Antonii, Hilarionis vel ceterorum, quae a beato Hieronimo[3] aut aeditę sunt aut de Greco in Latinum translatae sermonem aut illorum doctorum sunt stilo digestę, quorum cetera opuscula a sancta catholica et apostolica ecclaesia suscipiuntur, cum omni[a] honore[a] suscipere, ceteras vero, quarum auctores ignorantur, inter apochrifas scripturas deputare.

Cum ergo illi imaginum adorationem modo divinorum eloquiorum commatibus inconpetenter adhibitis, modo ignotorum quorundam doctorum dictis, modo apochriforum neniis adprobare affectent, animadvertere debent rem se impossibilem agendam

a) *i. l. r. A; cf. infra n. 2.*

1) *Cf. acta conc. Nicaeni II. in actionibus IV. et V; Mansi XIII, 74 sqq. 182.* — *Responsio Hadriani MG. l. c. p. 48, c. XVII.* 2) *Decr. Gelas. (ed. Dobschütz l. c. 9. 42) c. IV, n. 4:* Item vitas patrum Pauli Antonii Hilarionis et omnium heremitarum, quas tamen vir beatissimus descripsit Hieronimus, cum ⟨omni *(cf. Dobschütz l. c. p. 42; supra n. a)*⟩ honore suscipimus. 3) *Cf. Migne, Patr. Lat. XXIII, 13 sqq.*

arripuisse, cum videlicet nec divinorum eloquiorum testimonia ad peregrinos sensus violenter nec valeant nec debeant usurpari nec ignotorum praedicatio, quorum *spiritus* needum *probati* sunt, *an ex Deo sint,* in testimonium debeat produci nec apochriforum cf. 1. Ioh. 4,1. frivolis rebus ambiguis et needum deliberatis firmitas valeat exhiberi. Quoniam si cuiuslibet verba falsi*tatis fuco nequaquam vitianda[a] sunt, multo minus divina eloquia, *A fol. 203. quae sunt *eloquia casta, argentum igne examinatum,* quodammodo ad alias res, quam Ps. 11, 7. ordo se habet, usurpanda sunt; et cum in humanis negotiis viles sive ignotae personae ad ea, quae in quaestionem veniunt, adprobanda, minime admittantur, multo minus in tantis rebus, quae caelestis magisterii eruditione indigent, incognitorum doctorum aut apochrifarum scripturarum testimonia sunt admittenda.

Probandae namque sunt scripturae et subtili examinatione perscrutandae et sanctorum patrum testimoniis roborandę, quae ad res dubias adfirmandas intra sanctam ecclesiam in testimonium sunt producendę, quoniam et *servus nequam* in evangelio cf. Matth. 18, 32. eo, quod *pecuniam nummulariis* non dederit, a Domino arguitur. Unde dare nobis ib. 25, 27. convenit *pecuniam nummulariis,* ne forte cum eodem servo arguamur, quam tunc nummulariis inpendimus, cum scripturas quaslibet sanctorum patrum examini discernendas inpertimus. Pecuniam namque nummularii quadripertito modo examinant[1]: utrum aurum probatum sit, utrum purum nec aliquo fuco falsitatis introrsus vitiatum, an regis potius quam tyranni inscriptione signatum sit, vel etiam plenissimi ponderis aequalitatem cf. Marc. 12, 16. gerat. Quae omnia in magni patrisfamilias pecunia, id est in nostri Redemptoris doctrinis a nummulariis, a sanctis videlicet et eloquentissimis viris, superni ignis examine perquiruntur.

Quaeritur ergo in uniuscuiusque scripturae nummo, utrum aurum probatissimum sit, unde arca Domini valeat exornari vel etiam totius sanctuarii opus resplendeat, ut videlicet in ea spiritalis intelligen*tiae nitor emineat, quo divina lex intelligatur et *A fol. 203'. totius ecclesiae pulchritudo coruscet.

Quaeritur, utrum purum sit et nullo falsitatis fuco introrsus vitiatum, ne forte alicuius hereseos perversum dogma nitore eloquentiae tectum et quasi spiritalibus sensibus inmistum interius lateat obumbratum, et dum putat se quis divini verbi percipere nummum, virosi dogmatis percipiat exitiabile malum.

Quaeritur, an regis in eo sit inscriptio an tyranni, quia scilicet hoc a doctissimis viris in huiusmodi scripturis solertissima indagatione perscrutatur, utrum ad salutem animę pertineant et regis nostri, qui salvator vel salutaris dicitur, salutaria monita[2] habeant, ne forte postpositis his antiqui hostis quaedam noxia machinamenta habeant, et dum sequendus sit is, qui ait: *Data est mihi omnis potestas in caelo et in terra,* Matth. 28, 18. qui per humilitatem terrena caelestibus sociavit, ille, quod absit! sequatur, qui, dum per tyrannidem *similis Altissimo* arroganter esse voluit, divino iustissimo iudicio ad cf. Is. 14, 14. inferiora dilapsus infeliciter ruit.

Quaeritur etiam a talibus nummulariis, utrum tanti patrisfamilias nummus plenissimi ponderis aequalitatem gerat, id est, utrum doctrina[3] quaelibet propheticis atque apostolicis doctrinis concordet, ne forte illis quodammodo dissentiens aut superflua quęquę aut minus plena promulget, quoniam et donaria auri et argenti, quae in cf. Ex. 35, 20 sqq. opere tabernaculi a populo offerebantur, a legislatore ad *pondus sanctuarii* adpensa ib. 30, 24. suscipiebantur.

a) vitanda *A; correxi.*

1 *Ad sequentia usque ad l. 44 cf. Gregorii Moralium l. XXXIII, in c. 35 (36) Iob; Migne l. c. LXXVI, 711/2.* 2) *Cf. supra p. 185, l. 38.* 3) *Cf. Gregorii Homiliarum in evang. l. I, hom. 9; Migne l. c. LXXXI, 1108.*

*A fol. 204. cf. 1. Tim. 2, 5. Unde datur intelligi eas scripturas sive doctrinas vel etiam *opera a vero legislatore, Mediatore videlicet Dei et hominum, veraciter intra sanctam ecclaesiam esse suscipienda, quae a pondere sanctuarii, id est ab antiquorum patrum norma nequaquam sunt sensibus vel operibus disgregata.

Haec ergo omnia dum singillatim sive in libris, qui inscribuntur 'Gesta Patrum' [1], sive in omnibus passim dogmatibus fuerint prudenti examine quaesita et summa industria reperta, confidenter sunt eorundem librorum dogmata vel testimonia ad res dubias confirmandas in medium deducenda; nec poterit talis pecunia a quolibet inprobari, quae per tales trapezitas tanti examinis indagatione valuit adprobari.

XII. De eo, quod Dionisius, presbiter ecclesiae Ascalonitanę, in eadem synodo retulisse fertur quendam monachum coram imagine sanctae Mariae semper virginis lucernam inluminasse et post tertium vel quintum seu etiam sextum mensem redeuntem inexstinctam repperisse [2].

Legitur denique in eiusdem synodi lectione Dionysius, presbiter ecclaesię Ascalonitanę, in sępe memorata synodo retulisse quendam monachum coram imagine beatę Dei genitricis Mariae lucernam concinnasse et post quartum vel quintum nec non et sextum mensem inexstinctam reperisse.

Qui relatus dum, sicut et cetera, quae ibidem relata sunt, non ob aliud fuerit adlatus nisi ob imaginum stabiliendam adorationem, nec de eo, sicut nec de ceteris, eadem imaginum adoratio quendam poterit obtinere vigorem, quippe cum et de eius fide, qui id retulerit, et de facto, utrum factum sit, et de tempore, quando factum sit, *A fol. 204'. et de loco, ubi factum sit, et de modo, quemadmodum *factum sit, penitus dubitetur. Nam dum prorsus, an id, quod retulit idem prẹsbiter, in veritate gestum sit, ignoretur, etiamsi in veritate gestum fuisse probaretur, sollicitius indagandum esset, quonam modo gestum fuisse perhiberetur, quoniam quidem miracula [3] interdum per reprobos, cf. Eph. 2, 2. interdum etiam per aerias potestates, plerumque tamen per sanctos quosque sive per angelica ministeria fiunt.

Quod si quodam antiqui hostis flexuosissimo machinamento actum est, non solum ex eo minime poterit imaginum adoratio adstrui, sed etiam cum auctore suo cunctisque eius inlusionibus perpetuo debet abici; si vero per angelicos adparatus gestum est, ut pleraque signa fieri solent, nec ex eo quidem rei cuiusdam inrationalis adoratio poterit inolescere, quoniam credibilius quidem est hoc miraculum loci sancti reverentia potius, quam alicuius imaginis praesentia gestum fuisse, si tamen gestum est. Venerabiliores enim sunt basilicae imagine, et reverentiora sunt loca cultibus mancipata divinis quibuslibet picturis Domino adtestante, qui maius dixit esse altare quam (cf. Matth. 23, 19 sqq.) munus, quod in eo offertur, maius esse templum auro, quod in eo est, quia templo et altari aurum sive munera consecrantur. Legimus namque beatum Gregorium [4] dixisse, quod in quadam basilica ingruente insolentissima aquarum alluvione earundem aqua- *A fol. 205. *rum incursus usque ad fenestras pervenerint easque intus Domini virtute resistente minime intrare potuisse et luminaria, quae a custodibus basilicae dudum fuerant extincta, ab eisdem custodibus postmodum inluminata reperta fuisse. Quod quidem miraculum non imaginis cuiuslibet, sed sancti loci reverentia factum fuisse perhibetur.

1) *Cf. supra p. 190, l. 14. 25; quamnam collectionem auctor prae oculis habuerit, difficile est dictu; cf. p. 190, l. 26; cf. Migne, Patr. Lat. LXXIII, p. 17.* 2) *Acta conc. Nicaeni II, in actione V; Mansi XIII, 194/5. — Nihil in responso Hadriani.* 3) *Cf. supra p. 155, l. 30 sqq.* 4) *Gregorii Dial. l. III, c. 19. Migne l. c. LXVII, 269.*

Si ergo id miraculum, quod Ascalonitanę ecclesiae praesbiter erga imaginem apparuisse retulit, ob eandem imaginem adparuisse constaret, non ideo imagines adorandę forent, quoniam non omnia, per quae vel in quibus miracula apparuere, adoranda creduntur. Si ergo omnia, in quibus vel per quae miracula quaedam apparuere, adoranda sunt, pene nihil remanebit, quod non adoretur; quippe cum tot tantisque modis pene in omnibus creaturis divina miracula ostensa sint, in quibus huic nostrae disputationi immorari otiosum est, quoniam in superioribus[1] huius operis partibus ex hac re aliquantulum Domino annuente disputatum est.

XIII. Quod haec synodus nullatenus aequiparari possit Nicenae synodo, quamquam in eodem sit agitata loco, sicut Iohannes presbyter adulanter dixisse perhibetur, quippe cum ab ea non solum in ceteris, sed et in symbolo discrepare noscatur[2].

Quamquam igitur haec synodus in Nicea Bithiniae urbe sit agitata, nequaquam secundum illorum ostentationem et secundum Iohannis praesbiteri adolationem aequiperari valet sanctae Nicenae synodo, quoniam, cum in pluribus ab ea discordet, nec in symbolo quidem ei omnino concordat.

Habet enim haec in suae fidei professione nova verba quęque *et inusitata, quae *A fol. 205'.
a sancta Nicena synodo nequaquam in symbolo sunt adnotata, de quibus in tertii huius operis libri exordiis, prout valuimus, Domino opitulante disputavimus[3]. Habet etiam post confessionem sanctae Trinitatis confessionem quoque adorandarum imaginum inditam[4], quam neque in prophetarum oraculis neque in evangeliorum tonitruis neque in apostolorum dogmatibus neque in anteriorum sanctarum synodorum relatibus vel quorumlibet orthodoxorum patrum doctrinis uspiam repperimus insertam.

Longe quippe et ultra, quam dici potest, longe ab illa haec distat, praesertim cum illa ecclesiam catholicam ab errore reducat, ista e contrario in errorem inducat; illa a periculosissimo Arrii naufragio eam depellat, ista eam in adorandarum imaginum naufragium coactam inpellat; illa Filium Patri esse consubstantialem et coaeternum perdoceat, ista res insensatas adorare percenseat; illa secundum divinitatem coaequalem Patri Filium adfirmet, ista quaslibet picturas arcae[5] testamenti[a] Domini[a], cruci[6] Dominicae, corporis et sanguinis Dominici sacramento[7] vel ceteris sacratissimis rebus[8] coaequales esse deleret; illa in tribus coaequalibus, coaessentialibus, coaeternis personis unam divinae maiestatis substantiam adorandam saluberrime sentiat, ista imagines secundum servitium sanctae Trinitatis adorandas inpudenter dicat[9]; in illa dampnentur Arriani dogmatis errores, in ista nihilominus abdicentur istorum maiores[10]; in illa exsecrentur eorum blasphemiae, qui Filium coaessentialem Patri pertinaciter nec credunt nec fatentur, in ista abominetur eorum puritas, qui spreta picturarum adoratione soli Deo se servituros strenua mente et devoto pectore profitentur[11]. In illa post confessionem sanctae Trinitatis remissio peccatorum, carnis resurrectio et vita futuri sęculi

a) *i. l. r. A.*

1) *Cf. supra p. 155, l. 30 sqq.* 2) *Acta conc. Nicaeni II, in actionibus V. et VIII; Mansi XIII, 202. 453. — Responsio Hadriani MG. l. c. p. 42, c. LX. Cf. supra p. 3, l. 15 sqq.* 3) *Cf. supra p. 108 sqq.* 4) *Mansi XIII, 378. 398.* 5) *Cf. supra l. II, c. 26 (p. 85).* 6) *Cf. supra l. II, c. 28 (p. 89).* 7) *Cf. supra l. II, c. 27 (p. 87).* 8) *Cf. supra l. II, c. 29 (p. 91), c. 30 (p. 92).* 9) *Cf. supra l. III, c. 17 (p. 138).* 10) *Cf. supra l. I, praef. (p. 6, l. 7); l. II, c. 31 (p. 100).* 11) *Mansi XIII, 379. 398. 402.*

a pontificibus perdocetur, in ista post confessionem eiusdem sanctae et unicae Trini- *A fol. 206. tatis imaginum adoratio inconpetenter statuitur[1]; *in illa sive in cetęris synodis pro defunctis fidelibus Deo sacrificium offerri non prohibetur, in ista defunctis prodecessoribus sive parentibus a filiis vel successoribus anathemata ingeruntur[2]; et ut cętera taceamus, quae recensere longum est, in illa CCCXVIII[3] fuere pontifices, in ista, ut ipsi adseverant, CCCVI[4].

Unde non inmerito hęc ab illa duodenario[5] numero subtracto distat, sive quia idem numerus duos in se perfectos numeros habet, sive quia in ternario, quem quater habet, et in quaternario, quem ter habet, mysterium sanctę Trinitatis in quattuor evangeliis et quattuor evangeliorum fontem eandem sanctam Trinitatem esse demonstrat, sive quia idem duodenarius numerus omnem disciplinam dinoscentem et discernentem creaturam atque creatorem et ad superna ducentem, quę illi synodo penitus deest, hoc modo demonstrat.

Est autem creator Deus, ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia dicente Rom. 11, 36. Apostolo: *Quoniam ex ipso et per ipsum et in ipso sunt omnia;* et ideo Trinitas Pater et Filius et Spiritus sanctus. Creatura vero partim est invisibilis, sicut anima, partim visibilis, sicut corpus. Invisibili ternarius numerus tribuitur — quare diligere Deum Matth. 22, 37. tripliciter iubemur: *ex toto corde, ex tota anima et ex tota mente —;* corpori quaternarius propter evidentissimam naturam eius, id est calidam et frigidam, humidam et *A fol. 206'. siccam; *universę ergo creaturę septenarius. Cui adiuncta sanctae Trinitatis cognitione denarius numerus perficitur, in quo est omnis sapientiae disciplina, quae ad homines erudiendos pertinet: creatorem creaturamque dinoscere et illum colere dominantem, istam subiectam fateri. Ac per hoc adiunctis huic disciplinę duobus eminentissimis pręceptis, dilectionis Dei videlicet et proximi, duodenarius numerus perficitur. Nam et si pręfato septenario numero, in quo humanam naturam partim visibilem, partim invisibilem demonstrari diximus, quinque legis libri, per quos ad Dei cognitionem et ad dilectionem Dei et proximi venitur, addantur, duodenarius nihilominus numerus completur. Cui si quattuor evangeliorum libri adiungantur, ad sextum decimum numerum ordo protenditur, quoniam et idem duodenarius partibus suis multiplicatus ad sextum decimum numerum pervenit: adsumpti enim sex, quos bis habet, et duo, quos sexies habet, et tres, quos quater habet, et quattuor, quos ter habet, et unus, quem duodecies habet, sextum decimum numerum efficiunt, ut per has quinque partes, in quibus quinque librorum figura tenetur, et septem, in quibus creatura visibilis et invisibilis demonstratur, et quattuor, in quibus sancta evangelia designantur, ad sextum- *A fol. 207. decimum numerum *perveniatur; ubi et in decem decalogi pręcepta, et in sex totius cf. 1. Tim. 2, 5. perfectionis summa, quę in novo Testamento per Mediatorem Dei et hominum data est[6], ostenditur, ut per duodecim apostolorum et per quattuor evangeliorum et per sedecim nobilissimorum vatum, qui libros habent, tonitrua ad unius solummodo Dei culturam et adorationem spretis cunctis vanitatibus mortalium mentes erigantur. Cum ergo sint duodecim patriarchę, duodecim minores prophetę, duodecim etiam apostoli et plura huiuscemodi, quę in divinis litteris ab studiosis lectoribus indagari possunt, sunt etiam in eodem numero multa, quę ad phisicos pertinent, conlocata. Sunt namque in zodiaco circulo duodecim signa, quę illum quasi quidam gemmarum ordines ambiunt. Sunt duodecim venti mundum in circuitu ternatim per quattuor caeli partes per-

1) *Mansi XIII, 378. 398.* 2) *Cf. supra l. II, c. 31 (p. 100).* 3) *Cf. Mansi l. c. 453.* 4) *Mansi l. c.: τριῶν ἑκατοντάδων σὺν πέντε δεκάσιν; cf. ib. 492. 495.* 5) *Cf. ad sqq. Isidori Lib. numerorum, qui in ss. Scripturis occurrunt cc. 4—13; Migne, l. c. LXXXIII, 181 sqq.* 6) *Cf. Isidori l. c. c. 7 (Migne l. c. c. 185):* sexta aetate mundi Salvator venit in carnem; *infra p. 198, l. 7 sqq.*

flantes. Sunt duodecim menses, quibus annus perficitur. Sunt duodecim horę, quibus dies conpletur, et plura huiuscemodi, quae ab cruditis viris et secundum saecularium litterarum cognitionem indagantur et spiritaliter secundum ecclesiasticam doctrinam intelleguntur.

Nam si forte aliquis huius nostri operis obtrectator nos mordere nitatur eo, quod de phisicis, de his videlicet, quae in *mathematica habentur, exempla posuimus, *A fol. 207'. legat beatum Hieronimum et nos aut cum eo mordeat aut eius doctrinam ceterorumque patrum sequentes litterarum non nescios recognoscat. Ait enim idem doctor, dum de veste sacerdotali disputaret[1]: *Rationale in medio positum terram edisserunt, quae* cf. Ex. 39, 8. *ad instar puncti, licet omnia in se habeat, tamen a cunctis vallatur elementis. Duodecim lapides vel zodiacum interpretantur circulum vel duodecim menses, et singulis versiculis singula adsignant tempora, et his ternos deputant menses. Nec alicui gentilis videatur expositio. Non enim si cęlestia et Dei dispositionem idolorum nominibus*[a] *infamarunt, idcirco Dei neganda est providentia, quae certa lege currit et fertur et regit omnia. Et in Iob Arcturum et Orionem et Mazuroth*[2], *hoc est zodiacum circulum, et cetera astro-* cf. Iob. 9, 9. *rum nomina legimus, non quod eadem apud Hebręos vocabula sint, sed quia nos non possumus, quae dicuntur, nisi consuetis vocibus intelligere.*

Est quoque hic numerus multis mysteriis consecratus, quae singula retexere brevitatis studio non valemus, et ut nosse possimus ideo huic istorum synodo duodecim pontifices minus fuisse quam illi sanctae Nicenę synodo, quia duodecim apostolorum sacratissima *prędicatione sive auctoritate, quibus illam prorsus constat esse munitam, *A fol. 208. istam constat esse in plerisque extraneam; et quibus illa adhibitis quasi quibusdam inexpugnabilibus turribus exornata ad altiora consurgit, his ista minus inventis mutilata ad deteriora decurrit; illa his duodecim gemmis, in quibus duodecim tribuum cf. Ex. 39, 14. nomina, antiquorum patrum videlicet notitiae vel exempla virtutum, scripta sunt, exornatur, quibus ista penitus carere dignoscitur; his duodecim portis illius pulcherrimę cf. Apoc. 21, 21. civitatis, sacratissimarum scilicet constitutionum[3], archana penetrantur, quae in ista nequaquam habentur.

Nullam ergo inter illam et istam meritorum reperire quivimus concordantiam praeter nominis solummodo consonantiam, ut et illa eo, quod in metropoli Bithinię urbe Nicea ad profectum ecclesiae agitata est, Nicena, et ista, quia ibidem, quamquam alio[4] voto disparique merito gesta est, appelletur nihilominus Nicena. Non enim nominum consonantia unam semper vim habere creditur, quoniam pleraque sanctorum et inlustrium virorum nomina quibuslibet ignobilibus hominibus indita reperiuntur, quippe cum nequaquam nomen meriti inroget aequalitatem, sed meriti ęqualitas nominis proroget dignitatem.

Cum ergo ideo eam magnis attollere meritorum *insignibus affectent, quod in *A fol. 208'. eodem, quo pridem sancta synodus fuerat, haec quoque sit agitata loco, advertant non unum semper esse sicut nec nominis alicuius, ita etiam nec loci cuiuslibet meritum. Quoniam com[b] non homines pro locis, sed loca pro hominibus sicut et ceterae terrenae creaturae, facta sint, non eis praebent emolumenta situs locorum, sed eminentia meritorum, nec plurimum valet loci cuiuslibet sanctitas, si tamen in hominibus sit actuum meritorumque inpuritas. Possunt enim in his eisdemque locis et a pravis prava quęque et a rectis recta quaeque peragi.

a) *emendavi sec. Hier.;* hominibus *A.* b) *sic A.*

1) *Hieronymi Ep. 64; CSEL LIV, 606/7; Migne, Patr. Lat. XXII, 618.* 2) *Cf. notam ad Hieronymum apud Migne l. c.* 3) *Sc. symboli apostolici.* 4) *Cf. supra p. 3, l. 38/9.*

Nam[1] in urbe, quae fuit metropolis Aegypti, quae a titanibus, id est a gigan- cf. Ps 77, 12. tibus condita fuisse perhibetur et ab eis Thanis vocata, multa atque stupenda a Moyse divini nominis invocatione sunt peracta miracula et a magis Pharaonis aeriarum[2] potestatum insolentissimis exerciciis multa peracta prestigia; in eiusdemque Thaneos suburbiis et a sanctis viris, Moyse videlicet et Aaron, memoranda sunt gesta prodigia et a demonum cultoribus nefariis quibuslibet consecrationibus sive invocationibus infausta figmenta, sicque loci communio nullum illis valens afferre praciudicium et istis pia quaeque agentibus et illis probrosa quaeque perpetrantibus commune praebuit Gen. 28, 19. hospitium. Urbs[3] itaque Samariae Luza, quae a sancto patriarcha Iacob Bethel, id ib. v. 22. *A fol. 209. est *domus Dei,* vocabulum sortita est, in qua idem *patriarcha *scalam de terra ad* ib. v. 12. *caelum usque tangentem angelos*que *Dei ascendentes et descendentes per eam vidit,* cf. 3. Reg. 12, 28 sq. postmodum *vitulos aureos* in offendiculum domus Israhel habuit, quos ibi regum pes- Gen. 28, 16. simus Hieroboam colendos constituit, et locus, de quo vir sanctus ait: *Vere Dominus* ib. v. 17. *est in loco isto, et ego nesciebam,* et quem stupore magno admirans *terribilem* esse dixit nec *aliud ibi esse nisi domum Dei et portam caeli,* postea factus est domus cf. ib. v. 18. idoli et Israheliticae genti causa periculi, nec erecti a patriarcha lapidis consecratio nec sacri unguinis delibutio nec reverendi nominis appellatio nefandi regis Hieroboam nequitiam a perversa actione cohibuit, sed locum, quem a tanto patriarcha admiratum scivit, idolis polluere non formidavit.

Unde datur intellegi facile potuisse in Nicea Bithinie urbe, ubi pridem sancta fuerat synodus celebrata, perversum adorandarum imaginum constitui dogma, si in ib. Bethel a nequissimo rege Hieroboam potuerunt idola poni, ubi Iacob *domum Dei esse* dixit *et portam caeli.* Et si illic in posterum tanti patriarchae consecratione nullum valuit locus obtinere vigorem, nullam his temporibus Bithiniae urbs in hac parte antiquorum patrum valebit habere defensionem, sed hominum diversissimis huc illucque vergentibus permutationibus loca pro hominum qualitatibus et a sanctis posse sanctificari et a peccatoribus pollui manifestum est.

cf. Ios. 18, 1-19, 51. *fol. 209'. Legimus domum Dei in Silo ab Eleazaro et Finees *sacerdotibus arcae testamenti Domini sive tabernaculi collocatione sacrificiorumque iugibus oblationibus con- cf. 1. Reg. 1, 3; 2, 12 sq. secratam et postmodum ab Ofni et Finees, filiis Heli, sacerdotibus perpetratione nefandorum operum inquinatam.

cf. Iudic. 19, 10. Legimus quoque Salem[4] nobilissimam quondam urbem, que postea Iebus sive Solima, que nunc per derivationem Hierosolima vocitatur, primam post diluvium a cf. Gen. 14, 18. Ios. 15, 63. 1. Par. 11, 4. sancto viro Sem, qui postea, ut ferunt, Melchisedech[5] vocatus est, conditam et inhabitatam et postmodum ab exsecrabili[a] gente Iebuseorum subactam et longo tempore usque ad David possessam.

cf. ib. 17, 1 sqq. 2. Par. 2, 1 sqq. Legimus quoque sacratissimum[b] ac reverentissimum templum Domini[c] a David, sanctissimo vatum, dispositum et a Salomone dedicatum, angelorum excubiis frequentatum, divinis oraculis inlustratum, sacratissimarum ceremoniarum perpetuis observationibus preparatum, quod ob tot charismatum insignia ab antiquis patribus fuerat veneratum, a subsequentibus quibusque eiusdem generis pessimis regibus idolorum sor- Ps. 25, 8. dibus ceterisque flagitiis, pro dolor! inquinatum et, ubi Dominus sanctuarium suum *et*

a) s *superscr. A.* b) *del.* templum *A.* c) *corr.* (dni) *e* di *A.*

1) *Cf. Isidori Etymol. l. XV, c. 1; Migne, Patr. Lat. LXXXII, 530, n. 24; 531, n. 32.* 2) *Cf. supra p. 15, l. 21; p. 93, l. 27; p. 192, l. 27.* 3) *Cf. Isidori Etymol. l. c.; Migne l. c. 529, n. 22.* 4) *Cf. Isidori Etymol. l. c.; Migne l. c. 527, n. 5.* 5) *Cf. Hieronymi Ep. LXXIII. De Melchisedech c. 5; CSEL LV, 18; Migne XXII, 679.*

*locum habitationis gloriae suae* constituerat, Manasces rex duodecim signis omnique [cf. 4. Reg. 21, 2 sqq.] militiae caeli aras erexit. Post restaurationem quoque sui et Aggei sive Zacharię [Agg 2, 10. Zach. 1, 16.] prophetiam eandem quoque domum a Gręcorum regibus legimus fuisse profanatam, [1. Mach. 1, 49 sq.] nec a perpetrandis rebus inlicitis illarum aetatum homines loci conpescuit reverentia, quorum mentes diabolicarum inlece*brarum infecerat sęvitia. Iudeorum nempe catervę, [*A fol. 210.] quę meritorum insignibus carentes templi solummodo se munitione tueri arbitrabantur, his per Hieremiam a Domino verbis arguuntur: *Nolite,* inquid, *confidere in verbis men-* [Ier. 7, 4.] *dacii dicentes: Templum Domini, templum Domini, templum Domini est,* et caetera.

Si ergo ad novi Testamenti tempora veniamus, easdem quoque sanctorum locorum a pravis hominibus profanationes perpetratas fuisse reperiemus, cum videlicet in crucis rupe sive in loco resurrectionis vel etiam in specu Betheleem, ubi Dominus parvulus [cf. Luc. 2, 4 sq.] vagiit, idola posita fuisse a gentilibus perhibeantur. Ait enim beatus Hieronymus[1]: *Ab Adriani temporibus usque ad imperium Constantini per annos circiter CLXXX in loco resurrectionis simulachrum Iovis, in crucis rupe statua ex marmore Veneris a gentilibus posita colebatur existimantibus persecutionis auctoribus, quod tollerent nobis fidem resurrectionis et crucis, si loca sancta per idola polluissent. Bethleem nunc nostram et augustissimum urbis locum, de quo psalmista canit: 'Veritas de terra orta est', lucus* [Ps. 84, 12.] *inumbrabat Tamuz, id est Adonidis, et in specu, ubi Christus quondam parvulus vagiit, Veneris amasius plangebatur.* Si ergo nativitatis Christi locum Adonidis lucus potuit inquinare, quid mirum, si sanctae synodi locum perversę conventionis turba potuit ad res inlicitas statuendas usurpare? Et si Calvarię montis locum, quem Christus ad crucis trophaeum pergens glorioso calle calcavit, a gentilibus positum Veneris simulacrum foedavit, *quid mirum, si locum, quem quondam sanctorum patrum insignis [*A fol. 210'.] caterva ad fidem catholicam roborandam insedit, demens postea sacerdotum multitudo ad novas et ecclesiae contrarias constitutiones roborandas appetiit? Et si locum resurrectionis, quem Christus resurgendo angelicosque coetus mortalibus ostendendo dicavit, Iovis simulachrum profanavit, quid mirum, si imaginum adoratio a dementibus quibusque in eadem sit statuta urbe Bithiniae, in qua Christus pridem a venerandis praesulibus praedicatus est unius cum Patre esse substantiae?

His itaque documentis potest adprobari, quod non secundum illorum iactantiam locorum quaedam vis unam possit habere semper constantiam, quia nec homines, cum sint mutabiles, unius semper retinentur tenacitatis rigore constricti; praesertim cum et Iudas, qui quondam fuerat apostolus, postmodum effectus est apostata, et Paulus, qui [cf. Luc. 22, 3 sqq.] quondam fuerat Saulus et persecutor, postea effectus est doctor gentium et praedi- [Act. 9, 3 sqq. 1. Tim. 2, 7.] cator, et loca, quae pridem fuerant divinis cultibus mancipata, postea fuerint a gentibus profanata, et explosis plerumque profanationibus loca, quae inpura credebantur, divinis postmodum cultibus mancipentur.

Insolenti praeterea desiderio tam isti quam eorum praedecessores synodum ambiunt agitare eamque sex venerabilibus synodis, quae pro quibusdam ecclesiae utilitatibus diversis temporibus, sed non diversa fide, a sanctis viris agitatę sunt, adsociare et septimę synodi nuncupatione censeri. Nam dum et illi et isti in hac re inoportune credantur inhiasse, *neque illi neque isti hanc ad suę ambitionis effectum [*fol. 211.] valuerunt perducere.

Cupientes ergo illam, quae ab eorum praedecessoribus incaute et enormiter gesta est, abolere et suam, quę inepte et stolide nihilominus gesta est, statuere, paradigma cuiusdam retulere, qui sex aureis nummis septimum volens adsociare, dum admittere nisus est aureum, aereum loco aurei dicitur admisisse; quo isti expulso aureum aureis

1) *Hieronymi Ep. LVIII; CSEL LIV, 531/2; Migne, Patr. Lat. XXII, 581.*

se gloriantur adsociasse. Qui si diligenter advertant, dum nisi sunt loco aerei ingerere aureum, intulisse creduntur stanneum[a] et septimum synodi numerum, quem prodecessores eorum ęnca sinodo voluerunt complere, stagnea[a] isti nihilominus synodo adplicata moliuntur adimplere; sed repulso a septimi numeri mysterio nummo aereo, abacto quoque staneo[a], soli tantummodo sex remanebunt, quos et numeri perfectio et fulgur[b] catholicae eruditionis inlustrat, in quibus et in fidei puritate purissimum aurum rutilat et in numero perfectionis gloria regnat. Quoniam in senario numero, qui utique perfectus est, perfectionem ecclesiasticae praedicationis habere videntur, ut in tribus, quod est eius medietas, sanctae Trinitatis confessio declaretur, in duobus, quod est eius tertia pars, duorum Testamentorum sive duorum talentorum, intellectus videlicet et operationis, munus a sancta et unica Trinitate concessum innuatur; porro in uno, quod est sexta eius pars, sive veteris hominis conditio, qui sexto die for-
*A fol. 211'. matus est, sive novi *adsumptio, quem pro salute mundi sexta ętate sacculi Filii persona suscepit, evidentissime demonstratur sicque in his sex sacratissimis* synodis et sanctae Trinitatis mysterium prędicatur et duorum Testamentorum consonantia vel intellectus et operationis munus habetur et Dominicae incarnationis pro humana salute fides perdocetur et, quia nihil horum illis deest, senarii numeri perfectione muniuntur.

Iam vero quia tam ardenti desiderio suam synodum antiquis synodis cupiunt adsociare, adsociari hęc quidem antiquae cuidam Ariminensium synodo[1] atque adnumerari potest, quoniam sicut in illa homousion confessio abdicatur, ita in ista solius Dei cultores et veri adoratores exsecrantur; et sicut in illa diversarum in Trinitate substantiarum pernitiosissimum dogma statuitur, ita in ista diversarum rerum cultus et adoratio soli Deo debita percensetur.

Sit ergo in huiuscemodi numero prima synodus Ariminensium[1], secunda illa, quae ab istorum prędecessoribus pro basilicarum abolendis ornatibus gesta est, tertia haec, quę ab istis ob imaginum cultum et adorationem in urbe Nicea agitata est, ita dumtaxat, ut prima sit nummus aereus, secunda staneus[a], tertia plumbeus, quoniam cum habeant inter se temporum distantiam magnam, tamen habent quorundam errorum consonantiam. At si istorum fastu et ostentatione secunda abicitur, nos quoque eis
*A fol. 212. ad eam ex hoc numero abiciendam adminiculum prębeamus: *et prima sit, ut praefati sumus, Ariminensium, secunda vero haec, quae ab istis gesta est; prima videlicet, ut praefati sumus, nummus aereus, et quia illa contempnitur, secunda istorum, quae plumbei nummi locum tenet, conputetur. Atque his postpositis sex tantummodo nos sanctis universalibus synodis et localibus conciliis, quae ab his nec fide nec praedicatione dissentiunt, contenti simus et ad tremendi examinis ultimique diei nos fidei integritate et bonorum operum incrementis omnino terrificum praeparemus adventum, qui eius
Act. 1, 11. glorioso reditu cęlebrabitur, de quo ab angelis apostolis dictum est: *Viri Galilei, quid statis aspicientes in caelum? Hic Iesus, qui adsumptus est a vobis, sic veniet, quemadmodum vidistis eum euntem in caelum.*

XIV. De eo, quod Gregorius, Neocesariae[a] episcopus, ait: 'Lętentur et exsultent et praesumantur, qui veram Christi imaginem benigno animo facientes et diligentes et venerantes ad salutem animę et corporis offerentes, quam ipse sacrificii

a) *sic A.* b) *corr. e* fulgor *A.*

1) *Decr. Gelas. (ed. Dobschütz l. c. p. 11. 49):* item notitia librorum apocryphorum: inprimis Ariminensem synodum . . . ex tunc et nunc et in aeternum confitemur esse damnatum.

perfector et Deus nostram ex nobis ex toto suscipiens massam secundum tempus voluntarię passionis in signum et in memoriam manifestam suis tradidit discipulis'[1].

Gregorii igitur, Neocaesareae episcopi, inutile dictum et inperitię nubilo tectum ac ineptiae involucris obsitum in eo quoque reprachenditur, quod ait: 'Laetentur et exsultent et praesumantur, qui veram Christi imaginem facientes et diligentes et venerantes ad salutem animae et corporis offerunt', et cetera.

Quid namque in hac dictione 'lętari et exsultare' sit, in promptu est intellegere; quid vero sit, quod adiunctum est 'et praesumantur', nullius penitus sensus lectori ingerit indicium, quia et a sensuum regulis est alienum et a Latinę locutionis integritate penitus extraneum, quippe cum, si de praesumptione dicere voluit, non duobus praecedentibus hoc tertium valeat in sensus sapore cohaerere, nisi forte illos dixit 'lętari et exsultare', qui rem inlicitam et a sanctis patribus prohibitam adorare praesumunt et qui tantę praesumptionis instigantur stimulis, ut in adoratione rerum sensu carentium cunctis contraire videantur authenticis scripturis.

O demens episcopi dictio et risu digna, quę, quam dixerit 'veram Christi imaginem', non evidenter ostendit! Qui si hanc dixit 'veram', quae ab artificibus ex diversis materiis fit, absurdissime et inconpetenter loquutus est, cum praesertim liquido pateat neminem mortalium 'veram Christi' posse for*mare 'imaginem'. Cum enim 'vera' dicitur, [*A fol. 212'.] multum ab hac, quae ab artificibus fingitur, elongatur; quoniam quantum veritas a falsitate differt, tantum vera Christi imago ab ea distat, quam artificis docta sive indocta manus pro captu ingenii format.

Si vero de corporis et sanguinis Dominici mysterio, quod cotidie in sacramento a fidelibus sumitur, dicere voluit — quod inter ipsam quidem suarum nugarum conglomerationem pene patefecit, cum ait: 'Quam ipse sacrificii perfector et Deus nostram ex nobis ex toto suscipiens massam sęcundum tempus voluntariae passionis in signum et in memoriam manifestam suis tradidit discipulis' — et in hoc quoque non mediocriter erravit. Non enim imaginem aut aliquam praefigurationem, sed semetipsum Deo Patri pro nobis in sacrificium obtulit et, qui quondam sub umbra legis in agni [cf. Hebr. 10,1.] immolatione sive in quibusdam rebus imaginarię pręfigurabatur offerendus, veraciter ea consummans, quae de se vatum oraculis prophetata sunt, Deo Patri est victima salutaris oblatus nec nobis legis transeuntibus umbris imaginarium quoddam indicium, sed sui sanguinis et corporis contulit sacramentum. Non enim san- [cf. ib. v. 8.] guinis et corporis Dominici mysterium imago iam nunc dicendum est, sed veritas, non *umbra*, sed corpus, non exemplar *futurorum*, sed id, quod exempla- [Col. 2, 17.] ribus praefigurabatur. Iam sęcundum Canticum canticorum *adspiravit dies, et* [Cant. 2, 17.] *amotae sunt umbrae*, iam *finis legis ad iustitiam omni credenti Christus* advenit, iam [Rom. 10, 4.] *legem adimplevit*, iam, *qui sedebat in regione umbrae mortis, lucem magnam* vidit, [Matth. 5, 17. ib. 4, 16.] iam velamen faciei Moysi decidit et *velum templi scissum* archana nobis et ignota [cf. Exod. 34, 33. Matth. 27, 51.]

1) *Acta conc. Nicaeni II, in actione VI; Mansi XIII, 262. Liceat textum Graecum hic ponere: Εὐφρανθήτωσαν καὶ ἀγαλλιάσθωσαν καὶ παῤῥησιαζέσθωσαν οἱ τὴν ἀληθῆ τοῦ Χριστοῦ εἰκόνα εἰλικρινεστάτῃ ψυχῇ ποιοῦντες καὶ ποθοῦντες καὶ σεβόμενοι καὶ εἰς σωτηρίαν ψυχῆς καὶ σώματος προσφερόμενοι ἣν αὐτὸς ὁ ἱεροτελεστὴς καὶ Θεὸς, τὸ ἡμῶν ἐξ ἡμῶν ὁλικῶς ἀναλαβόμενος φύραμα, κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ ἑκουσίου πάθους εἰς τόπον [leg. τύπον] καὶ ἀνάμνησιν ἐναργεστάτην τοῖς αὐτοῦ μύσταις παραδέδωκε. Quae verba non sunt propria Gregorii, sed ab ipso praelecta ex actis pseudosynodi Constantinopolitanae a. 754. celebratae refutandis; cf. Mansi XIII, 206. — Abhinc responsa Hadriani desunt; cf. N. A. XXXVII, 481,*

Hebr. 7, 1sqq. quęque ostendit, iam verus Melchisedech, Christus videlicet, *rex iustus, rex patris,* non pecudum victimas, sed sui nobis corporis et sanguinis contulit sacramentum. Nec *A fol. 213. 1. Cor. 11, 24. ait: 'Haec est imago corporis et sanguinis mei', sed: *Hoc est corpus meum,* **quod pro* Matth. 26, 28. *vobis tradetur;* et: *Hic est sanguis meus, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum.*

Cum ergo, ut praefati sumus, nec artificum opus vera Christi possit imago dici nec corporis et sanguinis eius mysterium, quod in veritate gestum esse constat, non in figura, merito aut in quolibet horum aut in utroque Gregorius, Neocaesareae episcopus, reprehenditur, qui tot indiciis tantisque documentis talem ineptiam protulisse convincitur. In eo ergo, quod idem episcopus ait de Christo: 'Quam ipse sacrificii perfector et Deus nostram ex nobis ex toto suscipiens massam', iusta est reprehensio, quoniam, cum massa perditionis genus humanum dicatur[1] cum originali peccato, incaute 'nostram ex nobis ex toto Christum suscepisse massam' idem episcopus profatus est, quia videlicet, quamquam Christus totam humanam naturam, carnem videlicet cum sensibus suis et animam cum ratione sua, non divinitate in humanitatem conversa neque humanitate in divinitatem mutata, sed permanente utriusque naturae proprietate — Deus verbum hominem in unitate personae — susceperit, hominis tamen originale peccatum non suscepit, ac per hoc absurdum est dicere 'nostram ex nobis ex toto eum suscepisse massam'. Ideo ergo 'nostram ex nobis totam' minime 'suscepit massam', quia originalis peccati, quo omne hominum genus ante baptismum connexum tenetur, nequaquam suscepisse credendus est noxam. Tanta ergo illius antiqui peccati est, cum quo nascimur, massa, ut, si particulatim diligenti consideratione dividatur, omnia in eo criminalia possint inveniri peccata: nam et superbia[2] est illic, quia homo in sua *A fol. 213'. potius esse quam *in Dei potestate dilexit; et sacrilegium, quia Deo non credidit; et homicidium, quia se praecipitavit in mortem; et fornicatio spiritalis, quoniam integritas mentis humanae serpentina suasione corrupta est; et furtum, quia cibus prohibitus usurpatus est; et avaritia, quia plus, quam sufficere illi debuit, appetiit. Quibus omnibus tanto est humanum genus inretitum, ut de legitimo etiam matri- Ps. 50, 7. monio procreatus dicat: *In iniquitatibus conceptus sum, et in peccatis peperit me* 1. Cor. 1, 24. *mater mea.* Christus ergo, *Dei virtus et Dei sapientia,* naturam hominis, non peccati massam suscepit.

Sed, ut ad id redeamus, unde digressi sumus, de eiusdem episcopi professione aliquantulum a nobis ambigitur, qui 'totam ex nobis nostram Christum suscepisse massam' dixisse perhibetur, quoniam aut magna eum hoc profiteri ineruditio coegit aut inmanis error id eum proferre impulit. Nam dum nos eum et eruditum et ortho- cf. 2. Petr. 3, 9. doxum esse velimus exemplo Domini neminem cupientes perire, si utrumvis istorum illi deest, et revera deest, mallemus id, quod profatus est, imperitiae potius quam scismati deputare.

XV. De eo, quod Epiphanius diaconus imaginum adorationem adstruere volens dixit: 'Quoniam hic titulum erigens Domini et se ipsa tangens fimbriis tituli, sicuti quidem venitur[a] sanc-

a) veniat *supra p. 171, l. 25.*

1) *Cf. Augustini Serm. XXVII, c. 13; CLXV, c. 7; Migne l. c. XXXVIII, 177. 907.*
2) *Cf. Gregorii Moral. l. I, c. 9; in 1. Reg. l. V; Migne l. c. LXXVI, 335/6; LXXIX, 442/3.*

tum evangelium, quoniam salutem adepta est inter medium ille et Domini imaginis, herba quaedam germinavit, quae adpropinquans pedem tituli omnes infirmitates curat[1].

Saepe iam in hoc opere diximus[2], quod et perspicue apparet, paene omnes eorum sententias, quas ob imaginum adorationem in sua synodo protulerunt, quodammodo tantis esse ignaviae caliginibus interpolatas, ut eloquen*tia sensuque carentes difficile *A fol. 214. earum sensus lectorum[a] attingat mentes. Cum ergo illarum ineptissimi textus conpago haudquaquam ea, quae profari cupiunt, evidenti sermone exprimat, habet tamen inter eadem verborum nubila quaedam perspicua indicia, nominum videlicet seu rerum notissimarum mentiones, veluti cum inter densas tenebras quorundam torrium igniculi interlucent, ut per rerum vocabula et res notissimas lectoris animus ea, quae exprimere volunt, persentiat.

Exprimere etenim, ni fallor[3], in prolata sententia Epiphanius diaconus nisus est mulierem[4] a profluvio sanguinis Dominicae vestis fimbriae tactu sanatam titulum sive cf. Matth. 9, 20. imaginem in eiusdem Domini honorem erexisse eiusdemque imaginis fimbrias se denuo tetigisse, subter quam imaginem herbam quandam ortam fuisse, quae, si paulatim succrescens summitate sua pedem contigerit erectae imaginis, cunctis aegritudinibus medetur. In quo quidem facto — si tamen factum esse credatur — nulla imaginum adoratio commendatur. Si ergo illa mulier feminei sexus facilitate et quadam animi levitate percepto sanitatis beneficio — utpote Domini semper praesentiam quaerens eumque ubique esse posse[b] ignorans — imaginem erexit[c], quis tam vecors perceptis[c] sacrae fidei charismatibus eumque ubique esse non nesciens, ut eius habere queat praesentiam, idcirco imaginem eriget eamque adorabit? Et si illa mundo necdum ab idolorum cultibus liberato visis mortuorum quorundam hominum in urbibus statuis ob quarundam rerum memoriam sive cultum erectis[5] similiter, prout valuit, agere studuit, quis sanae mentis eius actibus assensum praebebit et Dominum non in manufactis, sed in caelo vel potius ubique esse credens talia agere curabit? Aut si forte illa superstitioso *ritu *A fol. 214'. habuit zelum Dei, *sed non secundum scientiam,* quis catholicus in fide roboratus ex Rom. 10, 2. eius actibus in hac parte exempla sumet hisque similia faciet? Aut si forte illa rudimento conversionis suae, quae necdum *solido cibo* vesci poterat, ideo tenero cibo ute- Hebr. 5, 12. batur, ut ad percipiendum solidum cibum paulatim sumptis viribus cresceret, scilicet ut per rem visibilem et tractabilem ad invisibilis et ineffabilis Dei cultum accederet, quis eius in hoc facto imitator effectus spreta solidi cibi fortitudine ad infantię denuo cibos cupiat esse redactus?

In miraculo igitur, quod in herba fit — si tamen factum fuisse credatur —, quae, ut ille fassus est, cunctis aegritudinibus medetur, haudquaquam poterit illorum assertio

a) V̄ *superscr. A.* b) posse ignorans *i. l. r. A.* c) erexit — perceptis *i. l. r. A.*

1) *Acta conc. Nicaeni II, in actione VI; Mansi XIII, 267. En textus Graecus: [δηλοῖ ἡ ἱστορία ἡ περὶ τὴν αἱμοῤῥοοῦσαν ἐκ διαφόρων ἱστοριῶν μαρτυρουμένη,] ὅτι αὐτὴ ἀνδριάντα ἀναθεῖσα τοῦ κυρίου, καὶ ἑαυτῆς ἁπτομένης τοῦ κρασπέδου τοῦ ἀνδριάντος, καθὼς λοιπὸν διηγεῖται τὸ εὐαγγέλιον, ὅτι τῆς ἰάσεως ἔτυχε· μεταξὺ αὐτῆς τε καὶ τῆς τοῦ κυρίου εἰκόνος βοτάνη τις ἀνεφύη προσεγγίζουσα τοῦ ποδὸς τοῦ ἀνδριάντος, πάσης νόσου ἀλεξητήριον. — At non sunt verba propria Epiphanii, sed ab ipso praelecta ex libello refutationis actorum pseudosynodi Constantinopolitanae 754 celebratae; cf. supra p. 199, l. 45; auctorem libelli non cognovimus; cf. Hefele, 'Conciliengeschichte' III², 470.* 2) *Cf. e. gr. supra p. 6, l. 10; p. 33 l. 36; p. 79, l. 30 sqq.; p. 121, l. 19 sqq.; infra p. 202, l. 27 sqq.* 3) *Cf. supra p. 27, n. 3.* 4) *Cf. supra p. 147, l. 20 sqq.* 5) *Cf. supra p. 92, l. 33 sqq.*

quodammodo fulciri, quoniam non, ut herbae aut imagines adorentur, id factum fuisse perhibetur, sed ut infidelium mentes spretis vanitatibus idolorum ad verae fidei rudi- cf. 1. Cor. 14, 22. menta converterentur, quoniam secundum Apostolum *signa non pro fidelibus, sed pro infidelibus* data fuisse creduntur. Ecclesia namque catholica, ut ad fidem cresceret, miraculis erat nutrienda et, ut eius novella plantatio convalesceret, assiduis erat inrigationibus fovenda[1].

XVI. Inutile dictum Epiphanii diaconi reprehenditur in eo, quod ait: 'Multa, quae in nobis sacrantur orationem, sacrata non suscipiunt'; et post pauca: 'Nec plurimum sicut veneranda et honoramur et amplificamur; ipse enim signum vivificae crucis sine oratione fatur, a nobis veneranda est; et sufficiemur signum eius accipere sanctificationem; per quae facta a nobis ad eum adorationem quidam in fronte sanctificatione, et quae in aere per digitum factum signum, effugari daemones *A fol. 215. speramus; similiter et imaginem *per nomen significationis ad primam formam honoris deducimus, et osculantes eam et honorabiliter honorantes accipiemus sanctificationem; nam et sacra diversa vasa habentes has osculamur et amplectimur et sanctificationem quandam speramus'[2].

Prov. 29, 20. *Si videris,* inquit Scriptura, *virum velocem in verbis suis, scito, quia spem habet* Prov. 10, 19. *insipiens magis quam ille;* et: *In multiloquio peccatum non deerit.* Secundum hanc ergo sacrae Scripturae sententiam Epiphanius diaconus, qui in eadem synodo 'velox in verbis' et 'multiloquio' usus fuisse perhibetur et 'spem habere insipientem' magis quam se ostendit et 'in multiloquio' errata quaeque contraxit. Nam dum in superiori capitulo in eius nugis a nobis aliquantulum disputatum sit, in hoc nihilominus aliquantulum disputandum est.

Disposuimus quidem in earum professionibus non verba[3], sed sententias discutere, nec litteraturam, sed sensus ventilare, quoniam litteraturae ordinem in his infinitum est quaerere, quippe cum nulla sententia in eiusdem lectionis prolixo textu per eam possit stare, in raris autem verborum erratibus et eruditionis lima necdum politis facile inter sensuum errata disputatur. Ubi ergo in prolixa lectionis serie nec sensuum est puritas nec verborum integritas, difficile de singulis disputatur, quoniam in infinitum disputationis ordo protenditur. Si enim de singulis verborum erratibus disputetur, dum debent archana rimari et ea, quae ad ecclesiasticas res pertinent, solerti *A fol. 215'. indagatione scrutari, gramma*ticae artis multiplices regulae, quae in scolis discuntur, tradi videbuntur; sed dum in hoc opere nostri itineris gressus plurimum impediatur

1) *Cf. Augustini De pecc. meritis et remissione l. II, c. 32; Migne, Patr. Lat. XLIV, 182.*
2) *Acta conc. Nicaeni II, in actione VI; Mansi XIII, 270. En textus Graecus: πολλὰ τῶν ἐν ἡμῖν καθιερωμένων εὐχὴν ἱερὰν οὐ δέχονται [αὐτόθεν ἐξ αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος πλήρη ὄντα ἁγιασμοῦ τε καὶ χάριτος·] τοὔνεκεν ὡς σεπτὰ καὶ τιμῶμεν καὶ ἀσπαζόμεθα, αὐτὸς οὖν ὁ τύπος τοῦ ζωοποιοῦ σταυροῦ χωρὶς εὐχῆς ἱερᾶς γινόμενος παρ' ἡμῖν σεβασμιός ἐστι, καὶ ἀρκούμεθα τῷ τύπῳ αὐτοῦ λαμβάνειν τὸν ἁγιασμὸν διά τε τῆς γινομένης παρ' ἡμῶν εἰς αὐτὸν προσκυνήσεως, τῆς τε ἐν τῷ μετώπῳ σημειώσεως, καὶ τῆς ἐν τῷ ἀέρι διὰ δακτύλου γινομένης σφραγῖδος, ἀποδιώκειν δαίμονας ἐλπίζομεν. ὡσαύτως καὶ ἐπὶ τῆς εἰκόνος διὰ τῆς τοῦ ὀνόματος σημασίας εἰς τὴν τοῦ πρωτοτύπου τιμὴν ἀναφερόμεθα· καὶ ἀσπαζόμενοι ταύτην καὶ τιμητικῶς προσκυνοῦντες μεταλαμβάνομεν ἁγιασμοῦ. — Abhinc in responso Hadriani.* 3) *Cf. supra p. 201, n. 2.*

— sive quia eorum sermonis difficultate nonnulla, quid significare velint, difficile deprehendantur, sive quia eorum enuntiationes barbarismis [1] ac soloecismis ceterisque vitiis infectas nostris disputationibus coacti, quia res exigit, interserimus, sive quia, cum inter corrupta eorum verba corrupti nihilominus sensus sint — et nos verborum reprehensiones prolixitatis causa omittentes sensuum solummodo seriem inculcemus et laboriose id — quippe cum unum pendeat ex altero alterumque sit insertum in altero — faciamus, restat, ut annuente Domino postposita reprehensione, quae verborum vitiis accidit, sensuum tantum inordinatas conglomerationes spiritalis pugni inlisione quassantes [2] coeptum iter et magna ex parte peractum pergamus.

Ait enim praefatus Epiphanius diaconus, cuius sententiam discutere coeperamus: 'Multa, quae in nobis sacrantur orationem, sacrata non suscipiunt'. Quod quidem cum ita, ut dicitur, nullum plenum sensum habeat, hoc eum conicimus voluisse significare, ut diceret: 'Multa sunt in nobis sacrata, quae per sacerdotis orationem vel manus impositionem minime sacrantur'. Quod si ita est, qualiter verum esse possit, non satis elucescit; quoniam quaecunque in ecclesia sacrantur: sive ecclesiastici ordines sive sacrandorum templorum dedicationes sive caeterę huiuscemodi constitutiones, per sacerdotales ecclesiastico more consecrationes fiunt, quippe cum ad ipsam christianae fidei nobilitatem, *per quam ad ceteros gradus acceditur, in ipsis infantiae rudimentis per *A fol. 216. sacerdotum manus impositiones et ad Deum orationes veniatur. Si vero de locis sive vasis vel quibuslibet utensilibus divinis cultibus mancipatis dicere voluit, in hoc eius dictio frustrari potest, quoniam pene nihil est in his, quae enumeravimus, quod non per sacerdotum orationes et consecrationes consecretur. Sed et exorcismis et salis et aquae aspersione uti consuevit ecclesia. Quorum omnium consecrationes vel institutiones ab ipsis ecclesiae rudimentis ab ecclesiarum praesulibus traditae fuisse noscuntur et in libris sacerdotalibus exaratae habentur. Cum ergo id idem diaconus ideo intulerit, ut imagines, quarum adorationem illi prorsus roborare aestuant, de quarum utique consecratione nulla est ecclesiastica institutio, vasis vel ceteris rebus divinis cultibus mancipatis adsotiaret, hoc introducere moliens ut, sicut haec sine orationibus consecrata, ita illas quoque sine orationibus consecratas esse perdoceret, in eo eius molimen cassari potest, quod istorum consecrandorum in libris sacerdotalibus scripta habetur, et per sacerdotes solemniter celebratur prisca traditio, illarum vero neque consecrandarum neque adorandarum ulla uspiam in his, quae ab ecclesia recipiuntur, habetur institutio.

In eo vero quod ait: 'Nec plurimum sicut veneranda et honoramur et amplificamur; ipse enim signum vivificae crucis sine oratione sacra fatur, a nobis veneranda est', id eum puto voluisse dicere, quod signum venerandae crucis, quod nos honorifice nobis indimus, absque quadam sacerdotum oratione vel consecratione est, et tamen sacratum habetur. In quo nimirum dicto, sicut et in ceteris, non mediocrem suam demonstrat *insaniam, quod signum crucis non aliam quaerit consecrationem, quam *A fol. 216'. eam, quae per Dei et hominum facta est Mediatorem. cf. 1. Tim. 2, 5.

Quod vero subiunxit: 'Et sufficiemur signum eius accipere sanctificationem, per quae facta a nobis ad eum adorationem quidam in fronte sanctificatione, et quae in aere per digitum factum signum effugari daemones speramus', ad id, quod superius inlatum est, pertinet. Crucis igitur signum magnum in se habere mysterium eique imagines non esse aequiperandas evidentibus est indiciis manifestum et in superioribus huius operis partibus, prout Dominus donare dignatus est, demonstratum [3]. Nam dum imagines, ut superius [4] diximus, nulla oratione vel manus impositione sacrentur, crucis

1) *Cf. supra p. 122, l. 23.* 2) *Cf. supra p. 103, l. 6.* 3) *Cf. supra p. 89, l. 23 sqq.* 4) *Cf. supra l. 27.*

signum, ubicunque ingeritur, divini nominis invocatione infertur et dum haec onsecrationem quamdam nec habeant nec habere queant nec debeant, illud vero adeo est a Redemptore mundi sacratum, ut non solum cuiuspiam consecratione indigeat, sed divini nominis invocatione inlatum alia quaeque consecret et benedicat.

Porro quod ait: 'Similiter et imaginem per nomen significationis ad primam formam honoris deducimus et osculantes eam et honorabiliter honorantes accipiemus sanctificationem', quam sit absurdum quamque a ratione alienum, liquido patet. Dixit enim 'imaginem per nomen significationis ad primae formae honorem', id est ad sancti, in cuius nomine praetitulatur, venerationem posse deduci. Quod fieri posse nullius rationis indiciis evidentibus potest adprobari. Si nominis tantummodo inscriptio eas ad
*A fol. 217. eorundem sanctorum, *quorum nomina superscribuntur, honorem deducit, ergo quaelibet res, cui sancti cuiusdam nomen superscribitur, ad eiusdem sancti honorem conscendit. Ergo: lapides, ligna, vestes sive animalia quaedam quorundam sanctorum nominibus superscripta ad eorundem sanctorum honorem transeunt, quorum sunt nominibus praenotata. Et si nomina superscripta haec, quae enumeravimus, ad eorum, quorum nomina sunt, honorem perducere minime queunt, nec illas quoque nominum inscriptiones ad sanctorum honorem quodammodo perducunt. Et si istud prudenti consideratione abnuitur, et illud solerti indigatione abicitur. Offeruntur cuilibet eorum, qui imagines adorant, verbi gratia duarum feminarum pulcrarum imagines superscriptione carentes, quas ille parvipendens abicit abiectasque quolibet in loco iacere permittit. Dicit illi quis: 'Una illarum sanctę Mariae imago est, abici non debet; altera Veneris, quae omnino abicienda est', vertit se ad pictorem quaerens ab eo, quia in omnibus simillimae[a] sunt[a], quae illarum sanctae Mariae imago sit vel quae Veneris? Ille huic dat superscriptionem sanctae Mariae, illi vero superscriptionem Veneris: ista, quia superscriptionem Dei genitricis habet, erigitur, honoratur, osculatur; illa, quia inscriptionem Veneris, Aeneae cuiusdam profugi genitricis, habet, deicitur, exprobratur, exsecratur. Pari utraeque sunt figura, paribus coloribus, paribusque factae materiis, superscriptione tantum distant. Dicat mihi, quaeso, Epiphanius diaconus, qui per
*A fol. 217'. nominis inscriptionem imagines 'ad honorem primae formae deduci' posse *dixit, ubi haec sanctitas huius, antequam superscriberetur, fuit? vel ubi illius exprobratio, priusquam superscriberetur, extitit? Superscriptio itaque, quae imaginibus indi solet, secundum morem litterarum, quibus tanta vis est, ut tacite loquantur et nonnumquam dicta absentium, nonnumquam vero praesentium sine voce edisserant, notitiam inferre valet, illis vero imaginibus, quibus inditur, sanctificationem exhibere non potest. Sanctificatio enim rationalibus creaturis bonorum operum exhibitione et meritorum praerogativis conceditur; rebus vero inrationalibus et sensu carentibus, utpoto sunt vasa divinis cultibus mancipata et his similia, non superscriptione qualibet, sed sacerdotali consecratione et divini nominis invocatione accedit. Ac per hoc evidenti ratione monstratur nullam imaginibus inhaerere posse sanctificationem per quamlibet superscriptionem, quoniam ista, quae beatę Dei genitricis Mariae superscriptionem sortitur et quae quondam dispicabiliter abiecta iacuit, nunc venerabiliter adornatur, quantum valuit contemptoribus suis spreta iacens obesse, tantum nihilominus valet cultoribus suis erecta et adorata prodesse, et illa quantum posset iuvare, si erigeretur, tantum potest laedere, cum spernitur.

Quod vero ait: 'Et osculantes eam et honorabiliter adorantes accip emus sanctificationem', tantum valeret, quantum si diceret: 'Osculamur eam et honorabiliter adoramus sanctificationem ab ea accipere cupientes, quam nec illa habet nec nobis

a) *i. l. r. A.*

impertire valet'. Quanto ergo potest caeco lumen *reddere, cum ipsa non videat; *A fol. 218. odoris sensu carenti odorem, cum ipsa eodem sensu careat; surdo auditum, cum non cf. Ps. 113, 5 sqq. audiat; muto eloquium, cum ipsa non loquatur; debili manibus tactum, cum ipsa nihil palpare queat; claudo gressum, quo illa penitus caret; mortuo vitam, cum ipsa non vivat, — tanto nihilominus nobis sanctificationem ingerere valet, qua ipsa penitus caret.

In parvo vero commate, quod superest, non est diutius immorandum, quoniam paene totum in superioribus commatibus per partes videtur esse connexum. Ait enim: 'Nam et sacra diversa vasa habentes has osculamur et amplectimur et sanctificationem quandam speramus'. Non enim ad homines per vasa, sed ad vasa per homines divini nominis invocatione et sacrorum mysteriorum celebratione sanctificatio venit; nec vasis imagines coaequandae sunt, quoniam in vasis, non in imaginibus Deo sacrificium offertur. Nam si a vasis, quae utique sanctificata sunt, hominibus sanctificatio, ut diximus, minime impertitur, multominus ab imaginibus impertietur, quae nec sanctificare nec sanctificari possunt.

## XVII. Ridiculosissimum dictum Epiphanii reprehenditur in eo, quod ait: 'Ex proprio ventre locutus'[1].

*Quod in eadem synodo scribitur eo, quod praefatus Epiphanius de quodam dixit: *A fol. 218'. 'Ex proprio ventre locutus', quamquam rebus ad fidem pertinentibus nullum afferat praeiudicium et huic negotio, de quo sermo est, nec quicquam vel inroget vel deroget, ideo tamen a nobis non est praetermissum, quoniam indoctum quid sonat et insulsum, et quia nec debent nec possunt a tali scriptura novae quaelibet constitutiones ecclesiae prorogari, quae tot modis potest reprehendi. Omne enim quod inreprehensibile[2] est, hoc recipit sancta catholica ecclesia; quod autem in pluribus reprehenditur, hoc ab ecclesiastico dogmate abdicatur. Nec debet illius lectionis, quae reprehensionibus et talibus nugis est plena, de adorandis imaginibus observari censura.

Dixerunt nempe quendam 'ex proprio ventre locutum'. Quod dictum non solum a doctis, verum etiam ab indoctis auribus respuitur et veluti anile quoddam deleramentum abnuitur. Ex corde enim ea, quae mens concepit, lingua interpraete producuntur; ex ventre ea administrantur, quae in secessum missa egeruntur; et sicut non potest cor, quod plerumque et in divinis litteris *et in consuetudine loquentium pro mente *A fol. 219. sive sensu ponitur, aescas conficere, humorum collectiones habere, ita non potest venter cogitationes concipere easque per verba producere.

Habent ergo singula membra officia sua, ut quinque[3] sensus quinque membrorum partibus distributi sint excepto tactu, qui, quamvis in manibus sedem habere putetur, per cetera membra diffusus est[a]. Et secundum philosophorum experientiam in corde est timor, in splene laetitia, in iecore voluptas, in tribus ventriculis cerebri — in anteriore, qui est ad faciem, sensus, in eo, qui posterior ad cervicem est, motus, in eo vero, qui inter utrumque est, memoria vigere demonstratur —, in pulmonibus anhelandi, voces modificandi, spiritum ducendi officium habetur; ventrem autem, quem maris constat habere figuram, escarum tantum confectionibus humorumque collectionibus manifestum est inservire.

a) *sequitur* SR; *cf. supra p. 37, l. 41; p. 150, l. 43; ergo pars aliqua textus V margini adscripta erat.*

1) *Acta conc. Nicaeni II in actione VI; Mansi XIII, 271.* 2) *Cf. supra p. 30, l. 33 sqq.* 3) *Cf. Isidori Etymol. l. XI, c. 1; Migne l. c. LXXXII, 399 sq.; eiusdem Different. l. II, c. 17 n. 49. 66 sqq.; Migne l. c. LXXXIII, 78 sqq.*

Nam si forte huiusce dicti errorem his velint adminiculis fulcire, quod plerumque Hab. 3, 16. Thren. 1, 20. ventris mentio in sacris litteris reperiatur, ut est illud: *Venter meus conturbatus est,* Ier. 4, 19. sive: *Ventrem meum doleo,* et cetera huiuscemodi, advertant numquam huius membri vocabulum pro loquutione, sed pro aliis atque aliis rebus, quę per ventrem significantur, tropice positum, de quibus nunc disputare longum est. Illud enim, sicubi *A fol. 219'. dictum est, tropologicum est, istud vero acyrologicum; per illud obumbratur *allegorice veritas, per istud mutilatur sensus puritas; illud nitet mysteriis, istud squalet ineptiis.

Ceterum si de Pithonibus dicere voluerunt, quos Septuaginta ventriloquos trans- Deut. 18, 10 sq. tulerunt, de quibus in Deuteronomio legitur: *Non invenietur in te lustrans filium suum aut filium in igne, et divinans divinationem, augurans et aruspicans et medicaminibus infuscans, incantator, ventriloquus*[a], *et portenta inspiciens, et interrogans mortuos,* nec hoc repręhensione caret, quoniam, cum illi quendam hominem 'ex proprio ventre loquutum' fuisse dixerint, ut Pithonem, nec ab ipsius quidem Pithonis ventre homo, sed malignus loquitur spiritus, ita dumtaxat, ut eodem Pithone, qui ventriloquus dicitur, per os humano more loquente de ventre eius spiritus immundi voces audiantur et responsa dentur, quos quidem ventriloquos in Assiriorum sive Egyptiorum gentibus, apud quos magicę artes copiosę sunt, plures esse manifestum est.

XVIII. Contra eos, qui dicunt: 'Qui imaginem idolorum dixerunt daemoniorum imaginibus similem, accusent Abel et Noe et Abraham et Moysen et Samuhel et David, quod ipsi aliena et pagana sarificia Deo libaverunt'[1].

Quantum in hoc capitulo sonat et nos ex aliis eorum dictis experti sumus, hoc introducere nituntur, ut, quia a paganis quondam occisorum pecodum[b] sacrificia *A fol. 220. dęmonibus litabantur, nec tamen ob hoc *a sanctis viris in veteri lege praetermittebatur, quin et ab illis occisorum pecodum[b] Dei victimę offerrentur, nec ideo sit praetermittendum quin intra sanctam aecclesiam imagines adorentur pro eo, quod a gentilibus idola colebantur. Sed sicut in aliis ex hoc negotio adsertionibus eorum obiectiones incassum adhibitę frustrantur, ita etiam haec quoque obiectio inconpetenter adhibita prudentis adsertionis obiectu frustrabitur.

Manifestum est namque pridem et a sanctis viris Deo omnipotenti et a gentilium sacerdotibus occisorum pecudum[b] sacrificia dęmonibus oblata fuisse, et antiquitus nefandorum hominum simulacra dęmonico instinctu posita in delubris et quorundam sanctorum imagines ob rerum gestarum memoriam et aedificiorum pulchritudines a cf. Gen. 4, 4. 8, 20. catholicis habitas fuisse in basilicis. Sicut ergo occisorum pecudum[b] sacrificii usus et Ex. 29, 1 sqq. a sanctis ante legem patribus legitur celebratus et in lege a Domino per Moysen est traditus, dicant, ubi adorandarum imaginum usus aut ante legem a patriarchis aut in lege per legislatorem aut in novo Testamento a Domino et Salvatore aut ab apostolis vel ab apostolicis viris sit institutus? Et cum illorum celebratio tam authenticam habeat traditionem, dicant, quem istarum adoratio obtineat vigorem? Qui dum hoc *A fol. 220'. dicere nequiverint, rem se inutilem protulisse erubescant et inaniter sanctorum *sacrificiorum oblationi adorationem imaginum adsociare nisos fuisse resipiscant atque cognoscant. Quomodo ergo potest credi imagines a catholicis ad adorandum conditas,

a) ventriloqus *A.* b) *sic A.*

1) *Acta conc. Nicaeni II, in actione VI; Mansi XIII, 275.*

cum nec ipsa quidem gentilium simulacra primum ad adorandum perhibeantur condita fuisse?

Simulacrorum[1] itaque usus exortus est, cum ex desiderio mortuorum quorumlibet virorum fortium aut regum aut quarundam urbium conditorum aut quarumlibet artium inventorum imagines vel effigies ab his, qui eos dilexerant, conderentur, ut posterorum vel dilectorum dolor haberet aliquod de imaginum contemplatione remedium; sed paulatim hunc errorem persuadentibus daemonibus ita in posteros [constat[a]] inrepsisse, ut, quos illi pro sola nominis memoria pingendos censuerant, successores deos existimarent atque colerent et in his sibi dęmones sacrificare inlectos quosque miseros percenserent.

Hoc etiam exemplo adeo cernimus imaginum usum inolescere, ut, quae prius ob ornamentum basilicarum et memoriam erant conpaginatae rerum gestarum, inolescente paulatim nefario usu adeo nunc a catholicis quibusque extollantur, ut adorentur eisque luminaria, timiamata, primitiae vel quaedam munuscula offerantur, et, quod nequius est, ut in Greciae partibus factum legimus[2], pontifices, qui solum Deum adorandum solumque colendum illique soli *serviendum praedicare debuerant, et ipsi eis *A fol. 221. se servituros fateantur easque colant et adorent et earum contemptores soliusque Dei cultores verosque adoratores ob earum contemptum et hereticos iudicent et anathematizare affectent. Uno namque et pene pari modo, ut pręfati sumus, adorandorum et colendorum simulacrorum vel potius dęmonum et gentilibus nequissimus usus inolevit, et catholicis, quod non sine quodam animi merore prosequimur, adorandarum imaginum ineptissima consuetudo adcrescit, et res ad aliud conditae, ad aliud videntur usurpatę.

Non enim nos imagines in basilicis positas idola nuncupamus, sed, ne idola nuncupentur, adorare eas et colere eisque servitium inpendere recusamus, quoniam plerumque non res, sed causa rei pro scelere reputatur, dum videlicet multa, quibus bene potest uti, male usa in flagitium convertuntur, sicque una eademque res bene utentibus non est causa piaculi et male utentibus est causa periculi. Sollicite ergo praecavendum est et summa industria procurandum, ne, dum quidam nostrorum quasdam res ultra, quam ordo exposcit, sublimare affectant, vetustissimi illius et cariosi erroris redivivi illis cineres convalescant et victoriam, quam in campo adepti sunt, intra urbis moenia perdant, subigatque civilis belli[3] insuspicabiliter dolosa inlusio, quos *subigere *A fol. 221'. externi hostis aperta nequivit inpulsio.

Cum ergo illi accusandos garriant sanctos patres, Abel videlicet, Noe et Abraham, Moysen, Samuhelem et David, non eos nobis accusare libet, sed laudare dicente Ecclesiastico: *Laudemus viros gloriosos et parentes nostros in generatione* Ecclus. 44, 1—4. *sua, multam gloriam fecit Dominus magnificentia sua a saeculo, dominantes in potestatibus*[b] *suis homines magni virtute et prudentia sua praediti in dignitate prophetarum, et imperantes in praesenti populo et in virtute prudentiae populi sanctissima verba,* et caetera.

Quis ergo tam profanam habeat mentem, ut Abel, qui ab ipso Domino iustus cf. Matth. 23, 35. appellatus est, accusare audeat, cuius *sanguis de terra ad Dominum clamasse* legitur, cf. Gen. 4, 10. qui exemplar et norma est omnium iustorum, qui primus persequutionem passuris sanctis pręvius extitit et *civitatis Dei,* quam *fluminis impetus letificat,* primus funda- Ps. 45, 5. menta iecit[4]?

a) *supplevi secundum Isidorum.* b) potentatibus *A; emendavi.*

1) *Sequentia usque ad l. 9. sic fere apud Isidorum, Etymol. l. VIII, c. 11; Migne l. c. LXXXII, 314 sq.* 2) *In actibus nempe concilii Nicaeni II.* 3) *Cf. supra p. 1, l. 13.* 4) *Cf. Augustini Enarr. in Ps. CXLII; Migne l. c. XXXVII, 1846.*

[cf. Ps. 6, 8.] Aut quis Noe[1], virum iustum, accusare praesumat, quem Dominus gratiam coram se invenisse testatur, qui secundus post Adam humani generis pater orbis extitit reparator et in tipo Christi, qui ecclesiam diversis gentibus plenam inter mundanorum fluctuum inmanes procellas gubernaturus erat, arcę diversis animantibus plenę inter horrisonorum fluctuum inlisiones extitit gubernator, qui tot meritorum exornatur in- [*A fol. 222.] signibus, ut ille tantum cum Danihele et Iob in die iudicii liberandus dicatur Heze- [cf. Ezech. 14, 13 sqq.] chiele adtestante, *qui ait: *Si pestilentiam inmisero super terram illam et effudero indignationem meam super eam in sanguinem, ut auferam ex ea hominem et iumentum, et Noe et Danihel et Iob fuerint in medio eius, vivo ego, dicit Dominus Deus, quia filium et filiam non liberabunt, sed ipsi iustitia sua liberabunt animas suas?* In[2] quibus tribus sanctis omnis sanctorum multitudo signatur, ut per Noe ecclesię gubernatores, per Danihelem virgines et continentes, per Iob coniugati et penitentes innuantur.

[cf. Gen. 15, 6.] Aut quis Abraham patriarcham accusare affectet, qu est prima credentium via et beati seminis serus pater, cui non legalis observantia, sed fides credulitatis est ad [cf. ib. 18, 2 sqq.] iustitiam reputata, qui Trinitatem in typo videns et unitatem in mysterio venerans divini iudicii archana et de coniuge anu suscipiendę sobolis stupendum miraculum audire [cf. ib. 15.] promeruit, qui fidei, cuius ipse specimen tenuit, futuras circa finem mundi angustias figuraliter sensit, cum circa finem diei terror nimius et tenebrosus super eum inruit?

Aut quis Moysen legislatorem accusare praesumat, de quo scriptum est, quod [Num. 12, 3.] esset *mitissimus super omnes, qui morabantur in terra,* qui in typo Christi mediator [cf. 1. Tim. 2, 5.] inter Deum et homines consistens devicto nequissimo hoste populum de servitute Ęgyptia signis ac prodigiis terribilibus liberavit?

Aut Samuhelem, qui ab ipsis cunabulis Domino consecratus usque ad decrepitam senectutem in Domini militia militavit?

[cf. Ps. 88, 21.] Aut David, qui vir dicitur secundum cor Domini inventus et in e- meritis [*A fol. 222'. Phil. 2, 7.] sanctorum prelatus, ut et de Christo apertius cunctis pro*phetarit et secundum *formam* [cf. Matth. 1, 1.] *servi* eius pater sit nuncupatus?

Quorum si laudes et mysteria singillatim proferamus, ante dies quam verba cessabit. Non enim illi offerebant Deo sacrificia pagana, sed mysteriis plena, quia necdum a pagis Atheniensium pagani[3] nuncupabantur, quando iam ab illis Deo sacrificium offerebatur, et, ut ita dixerim, necdum Athenarum urbs condita erat nec Cecrops offerendorum sacrificiorum institutiones et ararum erectiones et dęmonum appellationes gentilibus tradiderat, cum iam Abel et Noe et Abraham Deo sacrificia optulerant. Offerebant, inquam[4], sancti sive ante legem sive sub lege sacrificia typicis mysteriis [cf. 1. Tim. 2, 5.] obumbrata, quę in novo Testamento per Mediatorem Dei et hominum expulsis obumbratis pręfigurationibus sunt conpleta et aecclesię tradita, quibus usque in finem ipso auxiliante erit contenta.

Quur ergo antiqui patres visibiliter sacrificaverint et carnalia sacrificia Deo litaverint, beati Augustini verbis lector agnoscat. Ait enim[5]: *Quę sunt etiam sacra spiritalia, quorum imagines carnalem populum caelebrare oportebat, ut pręfiguratio novi populi servitute veteris fieret. Quorum duorum populorum differentiam etiam in unoquoque nostrum licet advertere, cum quisque ab utero matris veterem hominem necesse* [*A fol. 223.] *est agat, donec veniat ad iuvenilem aetatem, ubi iam non es necesse carnaliter *sapere, sed potest ad spiritalia voluntate converti et intrinsecus regenerari. Quod ergo in uno*

1) *Cf. Isidori Quaest. in vet. Test.; in Gen. c. 7 sqq.; Migne l. c. LXXXIII, 229 sqq.; eiusdem De ortu et obitu patr. c. 2 sqq.; ib. 131 sqq.* 2) *Cf. Gregorii Homil in Ezechiel. hom. IV; Migne l. c. LXXVI, 976.* 3) *Cf. Isidori Etymol. l. VIII, c. 10. 11; Migne l. c. LXXXII, 314 sq.; cf. supra p. 92. l. 33.* 4) *Cf. supra p. 27, n. 3.* 5) *Augustini De div. quaestionibus, quaest. XLIX; Migne l. c. XL, 31.*

*homine recte edocato ordine naturae disciplinaque contingit, hoc proportione in universo genere humano fieri per divinam providentiam peragique pulcherrimum est.*

XIX. Contra eos, qui dicunt: 'Si sanctus Epiphanius imaginum destructor fuit et earum abominator, quomodo eius discipuli imagines depingebant in Cypriorum insula, in templo, quod eiusdem patris nomine titulaverunt'[1], cum videlicet multa pingantur, quae non adorantur, et plerumque a bonis magistris mali discipuli oriantur.

Magna se in hac parte illi, de quibus sermo est, ad suum errorem tuendum armorum reperisse gratulantur instrumenta eo, quod in insula Cypro a cuiusdam sancti viri Epiphanii discipulis basilica dicatur fuisse depicta, quasi nulla res possit pingi, quae non continuo debeat adorari.

Cum ergo imaginum habendarum vel non habendarum usus non preiudicet catholicae fidei puritati, constat eundem Epiphanium sive alium quemlibet sanctum virum nec imaginum fuisse destructorem nec earum adoratorem discipulosque eius vel quoslibet catholicos viros non ideo basilicas colorum fucis depinxisse, ut picturae adorarentur, sed ut ex eis parietibus *pulchritudo inferretur et rerum gestarum aspicientibus *A fol. 223'. memoria ingereretur. Non enim quia Epiphanii discipuli in insula Cypro basilicam depinxisse perhibentur, idcirco imagines adorabuntur, quoniam non omnia, quae pinguntur, protinus adorantur. Quae si singula adorari deberent, paucę admodum creaturae, quae non adorarentur, remanerent. Cernimus[2] namque in metallis conflatorio sive sculptorio opere, in gemmis insignibusque lapidibus mira sculptoris arte, in marmoribus caeterisque lapidibus latomorum sive sculptorum industria, in lignis caelatoris scalpello, in litostrotis diversorum colorum per artificem conpaginatis crustulis, in sericis, laneis nec non et lineis multicoloribus vestibus plumario polimitarioque opere formatas imagines.

Numquid quia praefati viri, sancti scilicet Epiphanii, discipuli in Cypro basilicam depinxerunt, idcirco omnes adorandę sunt? Aut quia illi diversis materiis locum exornaverunt divino cultui dedicatum, ideo ad singulas materias, quas praemisimus pro imaginibus, quae eis in subiecto sunt[3], curvatis poblitibus, flexis cervicibus, crebrescentibus suspiriis, sublevatis reverenter ac plerumque semiclausis luminibus a fidelibus est currendum? Non igitur consequens est, ut pro eo, quod illi basilicam pinxisse dicuntur, imagines adorentur.

Potest etiam huic illorum *obiectioni aliud rationabiliter opponi, ut illorum ad- *A fol. 224. sertio, sicut aliis obiectionibus nequivit muniri, ita etiam nec hac quoque depicta ab Epiphanii discipulis basilica valeat adstrui; praesertim cum, etsi eiusdem sancti viri discipulorum consensus a se inditas parietibus picturas adorare censuisset, nullam eius vim censura haberet, quoniam plerumque a bonis magistris bene discipuli edocati postmodum neglecta institutione magistrorum efficiuntur perversi. Quod si solerti indagatione quaeratur, sacrarum litterarum exemplis approbabitur.

Helisei igitur viri sancti et duplicis Heliae spiritu ditati discipulo tantus pecu- cf. 4. Reg. 2, 9. niae amor inrepsit, ut percepto alienigenę munere a magistro spreto exitiabilis etiam ib. 5, 20-27. aegritudo eum fedarit. Non illum prophetica alloquutio, non magistri eruditio, non signorum terribilium ostensio, non tanti prophetę communis habitatio a tantae pestis, cf. ib. c. 4.

1) *Acta conc. Nicaeni II, in actione VI*; *Mansi XIII, 295.* 2) *Cf. Isidori Etymol. l. XVI, c. 4 sqq.; l. XIX, c. 13 sqq. 27 sq.; Migne l. c. LXXXII, 564 sqq.* 3) *Cf. p. 41, l. 24.*

id est avaritię, labe conpescuit, sed avaritia, quae eum invasit, lepram quoque ei cum Syri censu inussit[a].

Ps. 40, 10. Iudam[1] etiam, de quo per prophetam scriptum est: *Homo pacis meae, qui aedebat panem meum, ampliavit adversum me supplantationem,* cui quondam dictum est: ib. 54, 14. 15. *Tu vero homo unianimis, dux meus et notus meus, qui simul mecum dulces capiebas cibos,* neglecta boni magistri eruditione — et revera boni, qui de se ipso dixit: *A fol. 224'. Matth. 20, 15. **An oculus tuus nequam est, quia ego bonus sum,* et cui per David dicitur: Ps. 118, 68. *Bonus es, Domine, bonitatem* tuam doce me;* de quo etiam per Hieremiam dicitur: Thren. 3, 25. *Bonus est Dominus sperantibus in se, animę quaerenti illum,* — adeo capacis vel maxime rapacis cf. Ioh. 12, 6. Marc. 14, 10. avaritiae furor arripuit, ut magistrum prodere non distulerit, quem non verba caelestia, non vitae fontis inundatio, non signorum exhibitio, non apostolica sociętas, non apostolici nominis dignitas a tanti sceleris perpetratione cohibuit; qui cognita sui sceleris cf. Matth. 27, 3. nequitia indignam vitam digna morte finivit; de quo ait Sedulius[2]:

*Tunc vir apostolicus, nunc vilis apostata factus.*

cf. Act. 6, 5. Nicolaus quoque, discipulus apostolorum et inter septem una cum beato Stephano in diaconi ministerium consecratus, neglectis postmodum bonorum magistrorum doctrinis sive bonorum condiaconorum societatibus heresiarces est effectus et, qui bonorum operum exercitia exemplis sive verbis, utpote discipulus apostolorum, instituere debuit, permutatis in contrarium vicibus ipse nefandę heresis scelus instituit, de qua in Apocalypsi scribitur: Apoc. 2, 6. *Sed hoc habes, quod odisti facta Nicolaitarum, quae et ego odi.*

Si ergo boni prophetę malus discipulus propter avaritiam reprobatur et boni *A fol. 225. Ioh. 12, 6. magistri, *Domini scilicet et Salvatoris nostri, discipulus fur et proditor effectus abominatur et sanctorum apostolorum malus discipulus propter impium dogma a se institutum exsecratur, quid mirum, si a bono magistro Epiphanio picturarum adorationem instituendo mali discipuli efficiuntur? Et hoc dicentes non eos reprobos iudicamus, quippe cum eorum vitam et conversationem nesciamus[3], sed, proposita condicionali particula, si picturas adorare censuerunt, in eo eos erroneos aseveramus. Aspiciamus ergo Novatum[4], Cypriani episcopi presbiterum, Novacianam hęresem condidisse et suum arbitrium sequutum sancti magistri monita sprevisse; Arrium quoque a catholico magistro eruditum novimus fuisse et postmodum exitiabilis dogmatis grana seminasse. Quid de singulis referam? Pene omnes haeresiarces catholicorum constat fuisse discipulos, quia nequaquam in suo nomine poterat haeresim quis titulare, nisi illam suo arbitrio reperisset.

Quibus exemplis colligitur nil sancti Epiphanii discipulis magistri sanctitatem profuisse, si ab ecclesiasticis constitutionibus spreta boni magistri eruditione creduntur deviasse.

XX. Quod adolatorie imperatorem suum sive matrem eius apostolis coaequare nisi sunt dicentes[5]: 'Sicut olim salutis nostrae rector et perfector Iesus proprios suos apostolos sancti Spiritus induens *virtute emisit, sicut et nunc suos *A fol. 225'.

a) inusit *A; emendavit Tilius.*

1) *Cf. ad sqq. usque ad l. 15. Hieron. Epp. XIV. LVIII. CXLVII; CSEL LIV, 57. 528; Migne l. c. XXII, 353. 580. August. Enarr. in Ps. XL; Migne l. c. XXXVI, 461; Isidor. Etym. l. VIII, c. 5; l. c. LXXXII, 298.* 2) *Carmen pasch. lib. V, v. 138. CSEL X, 124.* 3) *Cf. supra p. 113, l. 41.* 4) *Cf. Hieron. De viris illustr. c. 22; Migne l. c. XXIII, 681.* 5) *Acta conc. Nicaeni II, in actione VI; Mansi XIII, 226. Sed verba laudata synodi Constantinopolitanae a. 754. celebratae sunt.*

placabiles et apostolorum similes fideles, nostros imperatores erexit de eodem Spiritu prudentes factos et idoneos exsistentes virtute ad perfectionem nostram'.

Sessuros cum Domino apostolos ad iudicandum eiusdem Domini veridica voce reperimus: *Vos,* inquit, *qui secuti estis me, in regeneratione, cum sederit Filius hominis* [Matth. 19, 28.] *in sede maiestatis suae, sedebitis super duodecim thronos iudicantes duodecim tribus Israhel,* eosque se elegisse de mundo, ut de mundo non essent, sed ut fructum plurimum afferrent, ipse Dominus adtestatur: *Ego vos,* inquiens, *de mundo elegi, ut de mundo* [Ioh. 15, 19.] *non essetis,* et: *Ego elegi vos, ut fructum plurimum afferatis et fructus vester maneat* [ib. v. 16.] *in aeternum;* illos esse *sal terrae,* condimentum videlicet populi, quo insulsa quęque [cf. Matth. 5, 13.] condiuntur et insapida saporantur, eos *lucem mundi,* qui *vere lucis,* hoc est Christi, [ib. v. 14. Ioh. 1, 9.] fulgore suae praedicationis verbis mundi tenebras, diffidentiae videlicet caliginem, in- [ib. v. 5.] radiarunt, manifestum est. Illis a Domino et in terra per insufflationem datur et e [cf. Ioh. 20, 22.] caelo in igne linguarumque divisione Spiritus sanctus ad innuendam Dei et proximi [cf. Act. 2, 3.] dilectionem emittitur; illis solvendi ligandique, peccata remittendi et retinendi, mortuos [cf. Matth. 18, 18.] suscitandi, dęmones eiciendi, infirmos curandi ceteraque *huiuscemodi opera faciendi [Ioh. 20, 23. Matth. 10, 8.] datur potestas et omnes gentes docendi et in nomine sanctae Trinitatis baptizandi [*A fol. 226. cf. ib. 28, 19. 20.] confertur auctoritas; illis gaudere iussum est, quod nomina eorum aeternae vitae [cf. Luc. 10, 20. Phil. 4, 3.] caelestis liber inserta teneat; illis dictum est: *Beati oculi, qui vident, quae vos videtis,* [Luc. 10, 23 sq. Matth. 13, 16.] *et aures, quae audiunt, quae auditis,* quia videlicet saecundum eiusdem Domini et Salvatoris nostri Iesu Christi veracissimum testimonium *multi prophetae et reges voluerunt* [Luc. 10, 24.] *videre, quae illi videbant, et audire, quae illi audiebant,* quoniam omnium patriarcharum et prophetarum egregii coetus, quamquam Redemptorem mundi venturum pro [cf. Is. 59, 20.] salute mundi prophetiae spiritus eruditione scirent eumque interioris intuitus oculo quodammodo cernerent, eum tamen, quem corporaliter venturum sciebant, corporaliter cernere aestuabant. Qui dum tot meritorum insignibus emineant totque beatitudinum excellentia polleant, incassum eis illi, quorum errores discutimus, imperatores suos adsimilare affectant. Liquido namque patet apostolos prophetis praelatos esse. Si apostolis imperatores eorum, ut illi somniant, similes sunt, prophetis praeferuntur, qui Christum, quem corporaliter venturum sciebant, corporaliter non viderunt. Si prophetis praeferuntur, Redemptorem mundi corporaliter viderunt. Redemptorem autem mundi eos corporaliter *non vidisse evidentissime patet. Non igitur prophetis imperatores [*A fol. 226'.] eorum praeferuntur nec apostolis, ut illi dicunt, similes sunt.

Quomodo ergo apostolis queant adsimilari, cum non solum non sint eis similibus meritis acquiparati similique sanctitatis nitore praediti, verum etiam eorum sacratissimis praedicationibus in pluribus videantur obniti? Aut quomodo poterunt eorum esse similes, quorum negligunt esse sequaces? Illi sectati sunt caelestia perpetimque mansura, isti sectantur terrestria quaeque et caduca. Illi spreto mundo Domino ad- [cf. Matth. 19, 27.] haerere maluerunt, isti mundi pompis eiusque fumeis gaudiis adhaerentes plerumque Domini praecepta spernunt. Illi *persequutionem propter iustitiam patiebantur,* isti [Matth. 5, 10.] plerumque propter iustitiam persequuntur. Illi *tradebantur in conciliis et flagella-* [ib. 10, 17.] *bantur in synagogis,* isti praedicantur in subiectis urbibus et conlaudantur in populis. [cf. ib. 23, 6 sqq. Eccli 38, 3.] Illorum aepistolae aeterne vitae commercia gerentes ducebantur legendae per provincias et regiones, istorum imagines et effigies gentilicum *et obsoletum quendam [*A fol. 227.] errorem referentes adorandę circumferuntur per vicos et civitates[1]. Illi *beati* fore a [Luc. 6, 22.] Domino dicti sunt, *cum eos odissent homines et persequuti fuissent et omne malum* [Matth. 5, 11.]

1) *Cf. supra p. 133 sqq.; p. 165, l. 25.*

[cf. Matth. 6, 2. 5. Luc. 6, 21.] *adversus eos mentientes dixissent,* isti in eo se beatos putant, quod se diligi sibique parere seque conlaudari ab hominibus videntur. Illis dicitur: *Beati, qui nunc fletis,* [Prov. 14, 13.] *quia ridebitis;* istis dicitur: *Risus dolore miscetur, et extrema gaudii luctus occupat.* [cf. Ioh. 16, 20.] Illi gaudente mundo contristati sunt, contristato denuo mundo gavisuri sunt, isti gau- [Marc. 16, 15.] dente mundo gaudent, contristato mundo contristabuntur. Illi *euntes in mundum,* [cf. 1. Cor. 7, 31. Ps. 125, 6.] cuius *figuram praeterituram* praedicabant, eius noxios actus *flebant mittentes* aeterni fructus *semina,* isti in mundo fundati de prosperitate mundi gaudentes amplexantur [ib.] pręsentis vitę prospera. Illi *venientes* ad iudicium *venient in exsultatione* securi de ęterna remuneratione *portantes manipulos* hominum per suam praedicationem conver- [Matth. 12, 36.] sorum, isti venient cum magno tremore *reddituri rationem* operum suorum.

Sed quid amplius inmoramur? Quid longius evagamur? Quid de ingentibus silvis modicos flores colligimus, quorum nec millesimam quidem partem colligere valemus? Tanta est distantia inter apostolos et imperatores, quanta inter sanctos et peccatores, et cum apostoli emineant novi Testamenti sanctis omnibus, multo amplius eminere creduntur peccatoribus. O adulatio, quur tanta pręsumis? O oleum rancoris potius exuberans nidorem quam lenitatis aut nectaris nitorem! A sacerdotibus ven- [*A fol. 227'.] deris, a pręsulibus in lectorum quorundam capita illineris[a], et quod *propheta sibi ad- [Ps. 140, 5.] hiberi exhorruit: *Oleum,* inquiens, *peccatorum non inpinguet caput meum,* id pontificum [cf. Matth. 25, 9.] coetus imperatorum capitibus indit, et quod evangelice virgines emendum dixerunt a [cf. Eccli. 33, 19.] venditoribus, hoc, pro dolor! fideles et maxime populi rectores emunt a pręsulibus.

Quod ergo 'ex eodem Spiritu', id est a sancto Spiritu, 'eosdem imperatores prudentes et idoneos factos esse virtute ad perfectionem suam' fatentur, manifestum est omnes fideles, qui veraciter christiani sunt, sanctum habere Spiritum dicente Apostolo: [Rom. 8, 9. Act. 2, 38.] *Quisquis Spiritum Christi non habet, hic non est eius,* quod *Spiritus sancti donum* et [ib. 8, 18.] post baptismum *per manus inpositionem* infunditur et vitę munditia secundum merito- [cf. Act. 9, 15. Eph. 4, 7.] rum distantiam singulis distribuitur dicente vase electionis: *Unicuique data est gratia* [Ioh. 3, 34.] *secundum mensuram.* Quamquam igitur in alio loco scribatur: *Non enim ad mensuram dat Deus Spiritum,* ad mensuram tamen fidelibus quibusque inpertitur. Quod autem ait: 'Non enim ad mensuram dat Deus Spiritum', hoc de solo Filio, qui consubstantialis est Patri et Spiritui sancto, intellegatur, cui non ad mensuram Spiritus datur, quoniam [Col. 2, 9.] iuxta Pauli vocem *in ipso habitare corporaliter omnis plenitudo divinitatis* creditur. [1. Cor. 12, 11.] Quod autem 'ad mensuram dari' Spiritus et *singulis* singula distribuere, *prout vult,* dicitur, hoc de fidelibus quibusque dictum esse absque ambiguitate accipitur. Sed quamvis unumquemque catholicorum constet habere Spiritum sanctum, iuxta quod superius memoravimus[1] et exemplis inlustravimus, nullum tamen nostrę aetatis hominem secundum apostolicę mensure gratiam Spiritum sanctum accepisse dicere audemus aut adfirmare valemus.

[*A fol. 228. Is. 7, 14.] XXI. De eo, quod dixerunt: 'Habet enim prophetia: Ecce virgo in utero accipiet et pariet filium; hanc autem prophetiam in imaginem nos videntes, videlicet virginem in ulnis ferentem quem genuit, quomodo sustinebimus non adorare et osculari? Quis indisciplinatus mente resistere audebit? In tale osculum dignos enim nosipsos faciamus adorationis, ut non ac- [cf. 2. Reg. 6, 6 sq.] cedentes indigni Ozę supplicium subeamus[b]'[2].

Prophetia, quae virginem concepturam et filium parituram intonat, non iam in

a) illinis *A; correxi.* b) suadamus *A; corr. Tilius.*

1) *Cf. supra l. 23 sqq.* 2) *Acta conc. Nicaeni II. in actione VI; Mansi XIII, 362. In textu Graeco . . . πῶς ὑπενέγκωμεν μὴ προσκυνεῖν καὶ ἀσπάζεσθαι; τίς ἀπαίδευτος τὸν*

incertis et ambiguis est quęrenda, sed in pectore retinenda, nec eius archana mysteria sunt in picturis, sed in divinis litteris earumque explanatoribus, apostolis videlicet eorumque successoribus, investiganda et fide potius quam oculis intuenda. Non enim idem nobilissimus vates Esaias evangelii nobis potius quam prophetiae [1] referens saporem ait: 'Nisi pinxeritis et adoraveritis imagines, non permanebitis'; sed ait: *'Si non credideritis, non permanebitis'*. [Is. 7, 9.]

Manifestum itaque est eum, qui in mandatis divinis fidei integritate vult permanere et ad aeternam remunerationem venire, instrumenta, per quę ad hęc veniat, non in parietibus, non in tabulis, non in picturis, non in quibuslibet visibilibus rebus, sed in corde per fidem, in ore per confessionem, in opere per bonorum actuum exhibitionem habere debere [cf. Rom. 10,10; Iac. 2, 17 sqq.] et credere virginem, quae *Salvatorem* protulit *mundi*, [Ioh. 4, 42.] non in mundanorum artificum operibus, sed in aeterni et inenarrabilis artificis opere, id est in caelestibus sedibus esse. Unde necesse est, ut quisquis eam adorare desiderat, non in colorum fucis, non in materialibus opificiis, non in quibuslibet officinis, sed illo mentis aciem figat, quo eam *cum Christo regnare* constat. [Apoc. 20, 4.] Nam dum illi dixerint: 'Hanc autem prophetiam in imaginem *nos videntes, videlicet virginem in ulnis ferentem [*A fol. 228'.] quem genuit, quomodo sustinebimus non adorare et osculari? Quis indisciplinatus mente resistere audebit?' et nos pene eadem verba sono, non sensu secuti ingerimus: 'hanc autem picturam in tabula aut pariete cernentes, virginem videlicet depictam puerum in ulnis ferentem, quomodo pręsumemus rem insensatam adorare et opus cuiuslibet artificis osculari? Quis indisciplinatus tale facinus perpetrare audebit, ut adorationem soli Creatori debitam creaturis inpendat et, dum vult favere picturis, [cf. Matth. 4, 10.] sacris renitatur Scripturis?'

Esto, imago sanctę Dei genitricis adoranda est, unde scire possumus, quę sit eius imago aut quibus indiciis a ceteris imaginibus dirimatur, quippe cum nulla in omnibus differentia praeter artificum experientiam et eorum, quibus operentur opificia, materiarumque qualitatem inveniatur? Cum ergo depictam pulchram quandam feminam puerum in ulnis tenere cernimus, si superscriptio necdum facta sit aut quondam facta casu quodam demolita, qua industria discernere valemus, utrum Sara sit Isaac tenens aut Rebecca Iacob ferens aut Betsabee Salomonem iactans aut Elizabeth Iohannem baiulans aut quęlibet mulier parvulum suum tenens? Et ut ad gentiles fabulas veniamus, quae plerumque depictę inveniuntur, unde scire valemus utrum Venus [2] sit Aenean tenens an Algmena [3] Herculem portans an Andromacha [4] Astianacta gerens? Nam si pro alia alia adoratur, dementia est; si tamen ea, quę adoranda penitus non est, adoratur, vęsania est. Quod utrumque cavendum est. Pingitur etiam eadem beata virgo, qualiter aselli *gestamine vecta puerum in ulnis ferens Ioseph [*A fol. 229.] previo in Ęgyptum descenderit qualiterve ex Aegypto ad terram Israhel redierit — in pluribus namque materiis haec historia inditur et non semper in basilicis, sed interdum in vasis [5] escariis sive potatoriis, interdum in sericis indumentis, plerumque tamen in stragulis —, numquidnam hęc omnia adoranda sunt? Cum ergo in quolibet horum imago sanctę virginis puerum tenentis [a] pecualis animantis tergo suscepta adoratur, numquid non ipsius animantis cum ea imago adoratur? Nullo enim pacto in adorando utriusque imaginis, virginis videlicet sive animantis, quaedam potest fieri

a) tenens *A; emendavit Tilius.*

νοῦν ἀναβαλέσθαι τολμήσειε πρὸς τοιοῦτον ἀσπασμόν; ἀξίους οὖν ἑαυτοὺς ποιήσωμεν τῆς προσκυνήσεως, ἵνα μὴ προσελθόντες ἀναξίως τοῦ Ὀζῆ τὴν τιμωρίαν πεισώμεθα. 1) *Cf. Isidori Etymol. l. VI, c. 2; Migne, Patr. Lat. LXXXII, 232.* 2) *Verg. I, 618; supra p. 204, l. 26.* 3) *Fulgent. Mitolog. l. II, c. 2; rec. Helm (1908) 41.* 4) *Verg. II, 456.* 5) *Cf. Isidor. l. c. l. XX, cc. 4. 5; Migne l. c. 714 sqq.*

diremptio, praesertim cum unius sint materię unoque artificis ingenio conpaginatę. Aut utriusque adoratio est spernenda aut utręque sunt adorandę.

Sed dicet fortasse spinosolus aliquis: 'Hęc adsertio adorandi animantis frustranda est, quoniam, cum quemlibet hominem cathedra susceptum aut baculo innixum causa salutationis adoramus, non cum eo cathedram neque baculum adorare monstramur, sed homine salutato illa insalutata remanere creduntur'. Cuius spinulę hoc modo quassandę sunt: Alia est definitio hominis, alia baculi sive cathedrę; quoniam quidem homo definitur ita: *Homo est animal rationale, mortale, risibile*[1], et caetera huiuscemodi, cathedra vero vel baculus non eodem modo definiuntur, sed ut res sensu vitaque carentes pro artificis experientia vel voluntate ad officia, quibus necessaria sunt, praeparata, et cetera huiuscemodi. Ubi liquido patet aliud esse rationalem hominem salutando adorare, aliud cathedram vel baculum utpote res insensatas insalutata relin- *A fol. 229'. quere. In definitione vero virgineę sive pecualis *animantis imaginis, cum utręque sint sensu vitaque carentes, ex una materia factae, uno eodemque artifice formatę, ita sibi mutuo cohęrentes, ut sine materię, in qua in subiecto sunt[2], discidio ab invicem nequeant separari, pene nulla est in definiendo distantia. In quibus cum tanta sit parilitas, tanta societas, tanta materię unio, aut utriusque adoratio est suscipienda aut utriusque spernenda. Cum ergo altera ab altera dirimi sine discidio nequeat, et utręque, ne forte animantis imago adoretur, adorari non debeant, restat, ut utraeque adorationis honore careant et ornamentorum solummodo in basilicis aut in quibuslibet locis loca teneant et aspicientibus rerum gestarum memoriam praebeant[3], quoniam, cum tot diverticulis in tantos errores imaginum adoratio vergat, nulla eam stare intra sanctam Ecclesiam perspicua ratio monstrat.

Hortantur ergo illi se mutuo, ut digni efficiantur, ad oscula sive adorationes rerum sensu carentium dicentes: 'In tale osculum dignos enim nosipsos faciamus ad- cf. 2.Reg. 6,6 sq. orationis, ut non accedentes indigni Ozę supplicium subeamus[a]'. Nos denique dignos nos faciamus ad adorandam divinam maiestatem, imo ab eo digni efficiamur, a quo Phil. 2, 13. est bene *velle et perficere,* et ut veri adoratores non secundum eorum vanitatem adoremus Dominum in quadam imagine, sed in spiritu et veritate dicente ipsa Veritate: Ioh. 4, 23. *Veri adoratores adorabunt Patrem in spiritu et veritate.* Quod vero se ideo ad oscula et adorationes imaginum dignos effici monent, ne forte Ozę poenam luant, videant, ne illius pręsumptionis causa, qua et ille arcam Domini absque suo adminiculo casuram putavit et isti nihilominus divini cultus regionem absque imaginum adminiculo *A fol. 230. frustrandam *putant, eius exitiabilis poenę sententiam subeant, quippe cum nec illa, ne ruerct, eius fulcimine indiguerit nec ista, ut firmius stet, illarum fulcimine indigeat; cf. 2. Mach. 14, 35. et sicut illa nullam Deo indigentiam patiente absque aliquo sui casu Ozae sustentaculo vacante inlapsa ferebatur, ita nimirum ista Domino gubernante absque ullo naufragio imaginum opitulatione postposita intemerata servatur.

Quid ergo est arcę testamenti Domini, quę a Domino gubernabatur, ne casum pateretur, manum velle subponere, nisi catholicę religioni, quę a Domino utique regitur, ne inter huius vitae itinera titubet, imaginum adorationem velle admittere? Aut cui adsimilari potest Oza, qui absque sacerdotum et conlevitarum consilio quadam pręsumptibili cura novum arcę Domini voluit sustentaculum pręstare, nisi istis, qui absque sanctorum patrum doctrina et consacerdotum per diversas mundi partes constitutorum consensu[4] arrogantia quadam et superciliosa intentione novam[5] christianę

a) suadamus *A; corr. Tilius; cf. supra p. 212, l. 44.*

1) *Cf. Boetii In Isagogen Porphyrii Commenta CSEL XLVIII, 60. Alcuini De dialectica cc. 11. 13; Migne l. c. CI, 964. 966.* 2) *Cf. supra p. 209, l. 30.* 3) *Cf. ib. l. 17.* 4) *Cf. supra l. III, c. XI; p. 123 sq.* 5) *Cf. supra p. 4, l. 32.*

religioni imaginum adorationem nituntur inserere? Perdidit igitur vitam, qui aream Dei tumide sustentare affectavit, quia qui Deum, qui ubique totus est, ubique mirabilis, re aliqua indigere, in qua adoretur, credit eumque in rebus visibilibus adorat, cavendum est, ne tunc vitam perdat, cum eius vitalibus monitis procaci mente resistit. Levites ergo isdem *recte*[1] *Oza dicitur, qui robustus interpraetatur, quia praesumptores quique, nisi audaci mente robustos se crederent,* nequaquam synodos, in quibus adorandarum imaginum nova constitutio censeretur, agitarent.

XXII. *De eo, quod nec sibi ipsis pareunt, cum parentibus suis iniuriam inferunt dicentes: 'Pro vero tritico zizania ecclesiasticis agris seminaverunt, vinum miscuerunt aquę et proximum potaverunt subversionem turbulentam, et lupi Arabici exsistentes pellem ovium subsannaverunt indueri et veritatem praetereuntes mendacium amplexi sunt, sed ova aspidum iactaverunt et tela aranei secundum prophetam texuerunt, et qui sperat ova eorum comedere, confringens caudam inveniet et in eo basiliscum venenum et flatum mortiferum repletum'[2]. *A fol. 230'. cf. Is. 59, 5.

Intemperata eorum vęcordia sicut in ceteris, ita et in hoc quoque deleramento repręhenditur eo, quod maiores suos 'pro tritico zizania sevisse ecclesiasticis agris vinumque aquę miscuisse et proximos potasse turbulento potu' dixerunt, praesertim cum in hoc negotio pene in omnibus, in quibus illi deliquisse creduntur, isti non solum ea non emendasse, verum etiam amplius deliquisse perhibeantur. Denique secundum poetam[3], qui ait:

*Pro molli viola, pro purpureo narciso,*
*Carduus et spinis surgat paliurus acutis,*

istorum maioribus pro tritico surrexerunt zizania, istis vero pro tritico zizaniis necdum evulsis paliurus surrexit, quia videlicet propheticę et evangelicae sive apostolicae praedicationis neglecto tritico, in qua et loca divinis cultibus *mancipata exornari censentur et solius Dei cultus et adoratio commendatur, aut in ornamentorum a basilicis abolitione aut in eorundem ornamentorum adoratione zizaniorum amentium et paliuri spinosi perniciosum dogma percepisse monstrantur, et qui debuerant frumento divini verbi mentes fidelium illius satietatis, quae sine fastidio est, plenitudine reficere, illo dogmate eas, quod ingenti fastidio et amentiam nutrit et errorum aculeos ingerit, nituntur inficere. *A fol. 231.

'Vino' etiam 'aquam' maiores suos 'miscuisse turbulentumque potum proximis' profati sunt 'propinasse'. Quibus non absque ratione obici potest, quod maiores eorum vinum sacri eloquii, quo uti debuerant, aquę permixtione insapidum effecerunt, cum ornamenta a basilicis abolenda sanxerunt, isti vero eiusdem vini potum a prodecessoribus aqua vitiatum veneno acuerunt, cum se imagines adoraturos eisque servitium exhibituros professi earumque adorationem spernentes anathematibus condempnare conati sunt. Deinde turbulentum potum utrique proximis propinare non erubescunt, cum praedicationem suam, quam sacris eloquiis et bonorum operum exemplis exornare

1) *Isidori Quaest. in lib. Reg. n. 64; Migne l. c. LXXXIII, 431.* 2) *Acta conc. Nicaeni II, in actione VII; Mansi XIII, 402. — In textu Graeco: ἀντὶ δὲ σίτου ζιζάνια ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς ἀρούραις ἐνέσπειραν· τὸν οἶνον ἔμιξαν ὕδατι, τὲ τὸν πλησίον ἐπότισαν ἀνατροπὴν θολεράν καὶ λύκοι Ἀραβικοὶ ὄντες δορὰν προβάτων ὑπεκρίθησαν ἐνδύσασθαι καὶ τὴν ἀλήθειαν παραλογιζόμενοι, τὸ ψεῦδος ἐπεσπάσαντο. ἀλλ' ὠὰ ἀσπίδων ἔῤῥηξαν, καὶ ἱστὸν ἀράχνης κατὰ τὸν προφήτην ὕφαναν καὶ ὁ μέλλων τῶν ὠῶν αὐτῶν φαγεῖν, συντρίψας οὔριον εὗροι, καὶ ἐν αὐτῷ βασιλίσκον ἰοῦ καὶ πνοῆς θανατηφόρου γέμοντα.* 3) *Verg. Eclog. V, 38. 39.*

debuerant, vanis et extraordinariis constitutionibus vitiare non differunt eamque et *A fol. 231'. pręsentibus vita vel actu monstrare et memoriae posteritatis scriptis *mandare non metuunt.

Quod vero eos sub 'pellibus ovium lupos caelare et spreta veritate mendacium amplecti' asseverant, idipsum in se ipsis fieri conspicient, si diligenter advertant. Nam dum illi magnam se sanctitatem habere fingentes, eius quasi zelo accensi, imagines ab ecclesiis, utpote ne adorarentur, quae non ad adorandum ab antiquis positae fuerant, abdicaverunt et isti eas, quasi nimię sanctitatis amore accensi, adorandas statuunt nec sibi catholicę fidei charismata sufficere putant, nisi eis servitium adorationis exhibeant, cum tamen utrique vanę laudis appetitu[1] id agant, quid aliud faciunt, nisi sub pellibus ovium lupos tegunt? Quia nimirum, dum foris aut zelum aut studium sanctitatis simulant, introrsus lupinam rabiem, qua cęteris eminere ambiunt eosque anathematum dentibus rodunt, habere se monstrant. Veritatem[2] itaque praetereuntes mendacium utrique amplectuntur, quia, dum superbe et arroganter nova[3] quęque constituere anhelant nec humilitate duce antiquorum patrum exempla sequuntur, ab ea Veritate[2], quę fallere fallique nescit, abscedunt illique mendacio[4] adhęrent, de quo scriptum est: cf. Ioh. 8, 44. *Ab initio mendax fuit et in veritate non stetit.* Quid ergo est veritatem praeterire, cf. Matth. 11, 29. nisi Christi monitis, qui auctor humilitatis est, per iactantiam contraire? Quid est *A fol. 232. mendacium sequi, nisi eius, qui[5] auctor superbiae est, exempla *in novis et in inlicitis constitutionibus inliciendo et antiquis ac salutiferis traditionibus obnitendo sectari? Quod quidem utrique tunc faciunt, cum superbię vento inflati aut frangendarum aut adorandarum imaginum errorem arripiunt.

Porro quod maiores suos 'ova aspidum protulisse et telam araneę texuisse' asserunt, non mediocres sibi in hac parte contumelias inferunt, quippe cum ideo eorum ova sint, quoniam aut ab illis sunt per carnis materiam propagati[6] aut studiis quibuslibet inbuti aut certe per manuum impositionem[6] in ecclesiasticis ordinibus consecrati; et ideo eorum tela sunt, quia ab illis aut ex traduce corporaliter aut ex doctrina spiritaliter sunt orditi. Ova ergo aspidum et telam araneę se non inmerito cf. Ps. 57, 5. nuncupant, quia et aures suas obturant, ne Scripturarum verba interiore aure audiant, cf. Matth. 4, 10. quae unius et solius Dei cultum et adorationem instituunt, et ad capiendas sive inliciendas animas novarum[3] et inutilium constitutionum telam praedicatione ordiri et opere texere non metuunt; et secundum suam professionem, qui eadem ova esse desiderat, basiliscum introrsus inveniet, quia videlicet quicunque eorum praedicatione uti appetit, mortiferę in eis traditionis flatum reperit et, dum cupit famem verbi praedicatione solaturus quoddam reperire remedium, vitam perditurus internae salutis reperit dispendium.

Ideo igitur eis in nostra disputatione parcere parvipendimus, quia eos sibimet *A fol. 232'. in sua *disputatione pepercisse minime reperimus, sed accepta ab illis repraehendendi materia suis eos spiculis iaculamur. Quae omnia non sine dilectione facimus, sed hęc agimus, quia eorum ab errore conversionem inimus[a], si forte aliquando erroris sui cf. Ioh. 14, 6. portenta sequi contempnant et viam, quae ducit ad vitam, perpetim tenendam appetant.

XXIII. Inutilis et inerudita interpraetatio eorum, qui, dum adorare et osculari unum esse adfirmare vellent, dixerunt:

a) inhimus *A*; *corr. Tilius*; *an leg.* inhiamus?

1) *Cf. supra p. 3, l. 6. 41; p. 40, l. 42.* 2) *Cf. supra p. 4, l. 44; p. 13, l. 2 sqq.* 3) *Cf. supra p. 4, l. 32; p. 214, n. 5.* 4) *Cf. supra p. 13, l. 11; p. 15, l. 36.* 5) *Cf. supra p. 125, l. 34.* 6) *Cf. supra p. 100, l. 26. 31.*

'Quique sanctorum principum[a] nostrae doctrinae et eorum successores aegregium patrum nostrorum et has adorari videlicet osculari; idipsum enim utrumque; communem vero Greeae antique loquutionis osculari et amplectere designatur, et voluntatis extensione aliqua significat amoris, sicuti fero et offero, firmo et confirmo, participo et adoro, quod demonstrat osculum et extensionis amicitiae. Quod enim quis diligit et adorat, et quod adorat omnino et diligit'[1].

In differentia osculi et adorationis, quę duo illi unum esse putant, non est plurimum laborandum, quoniam hęc duo nomina tanto inter se distant, quanto et he res, quarum haec nomina sunt, inter se discrepant; et necessario magnam habent ab alterutro discretionem, cum et ipsę res plerumque magnam inter se habeant diremptionem, praesertim cum interdum et quod *adoratur non osculetur et quod osculatur *A fol. 233. non adoretur. Adoratur enim Deus, sed non osculatur; venerantur sancti, qui e sęculo cum triumphis meritorum migraverunt, sed nec adorari debent cultu divino nec osculari possunt. Osculantur e contrario coniuges, liberi nec non et servi, nec tamen adorantur.

Manifestum namque est osculum et adorationem duarum rerum nomina esse. Quomodo ergo erit nominum tanta in sensu unitas, cum rerum in intellectu sit tanta diversitas? Aut cur non possint vocabula differri in sensu, cum possint vocabulorum origines differri in actu? Non[2] enim res sunt conditę propter nomina, sed nomina propter res, nec credendum est, ut res aptentur nominibus, sed nomina potius aptentur rebus, quoniam et protoplasto[3] animantia *adducta* a Domino fuisse, ut *videret, quid* Gen. 2, 19 sq. *vocaret ea,* leguntur; rebus enim a Deo conditis idem humani generis pater nomina dedit, non nominibus a se conditis res, quibus ipsa nomina inderet, ad se adductas perspexit.

*Plato*[4] denique philosophus *nomina naturalia esse constituit et hoc hinc probare contendit, quod quaedam supellex et quodammodo instrumentum sint invicem sensa prodendi. Naturalium vero supellectiles sunt naturales: ut oculi instrumenta quidem sunt videndi, qui visus res naturalis est; quare oculos quoque naturales esse necesse est. Ita etiam oratio rerum naturalium supellex est atque instrumentum, id est sententiarum; quare ipsa quoque *est naturalis. Aristoteles autem dicit non secundum naturam esse* *A fol. 233'. *orationem, sed secundum placitum; quocirca nec esse orationem supellectilem naturalem.*

a) principium *A; correxi; cf. supra p. 172, l. 17; p. 219, l. 16.*

1) *Acta conc. Nicaeni II, in actione VII; Mansi XIII, 403. Liceat textum Graecum afferre: (. . . καὶ τὴν ἀλήθειαν ἐκηρύξαμεν· ὥστε κατὰ πάντα ἀποδέχεσθαι τὰς σεπτὰς εἰκόνας . . . . καθὼς ἐκ τῶν ἀνέκαθεν χρόνων ἡ ἁγία τοῦ Θεοῦ καθολικὴ ἐκκλησία παρέλαβε καὶ ἐθεσμοθετήθη) παρά τε τῶν ἁγίων πρωτάρχων τῆς ἡμῶν διδασκαλίας καὶ τῶν αὐτῶν διαδόχων θεσπεσίων πατέρων ἡμῶν, καὶ ταύτας προσκυνεῖν, ἤτοι ἀσπάζεσθαι· ταὐτὸν γὰρ ἀμφότερα· κυνεῖν γὰρ τῇ ἑλλαδικῇ ἀρχαίᾳ διαλέκτῳ τὸ ἀσπάζεσθαι καὶ τὸ φιλεῖν σημαίνει· καὶ τὸ τῆς πρὸς προθέσεως ἐπίτασίν τινα δηλοῖ τοῦ πόθου, ὥσπερ φέρω καὶ προσφέρω, κυρῶ καὶ προσκυρῶ, κυνῶ καὶ προσκυνῶ, ὃ ἐμφαίνει τὸν ἀσπασμὸν καὶ τὴν κατ' ἐπέκτασιν φιλίαν. ὃ γάρ τις φιλεῖ καὶ προσκυνεῖ· καὶ ὃ προσκυνεῖ πάντως καὶ φιλεῖ.* 2) *Cf. Boetii In librum de interpretatione Aristotelis Περὶ ἑρμηνείας Comment. l. I, c. 2 (rec. Meiser 1877) p. 46.* 3) *Cf. p. 154, l. 22.* 4) *Haec usque ad p. 218, l. 3 ex Boetio l. c. p. 70; cf. Alcuini Grammatic.; Migne, Patr. Lat. CI, 859.*

*Quod enim dicit non esse instrumentum, non dicit non per hoc instrumentum sensa proferri, sed tantum rem esse orationem secundum positionem, per quam proprias sententias demonstremus.* Idem quoque philosophus, cui in hac parte fides potissimum adhibenda est, in libro Periermeniarum *nomen*[1] dicit esse *vocem significativam secundum placitum sine tempore,* id est nomen esse vocem. *Sed vocum alię sunt, quae significant, alię, quae nihil significant; nomen autem significat id, cuius nomen est. Nomen igitur est vox significativa. Vocum significativarum alię sunt naturaliter, alię non naturaliter. Naturaliter est vox significativa, ut ea, quae dolores naturaliter monstrat aut gaudia,* ut sunt interiectiones; *non naturaliter vero significativę voces sunt, quas secundum positionem esse dicimus. Secundum positionem vero sunt, quas ipsi sibi homines posuerunt,* sicut in superiore[2] exemplo, quod de Genesi sumpsimus, monstratum est, quę singula sequi longissimum est. 'Osculum' interea et 'adorationem', sive 'osculari' et 'adorare', duas res esse plurimum interdum inter se distantes manifestum est.

Sęcundum sęcularium litterarum magistros *tria*[3] *sunt, ex quibus omnis conloquutio disputatioque perficitur: res, intellectus, voces. Res sunt, quas animi ratione percipimus intellectuque discernimus,* ut est adorare vel osculari vel aliquid huiusmodi; *intellectus vero* est quidam animi vigor, *quo res ipsas addiscimus* et, quid inter se distent, discer-
A fol. 234. nimus; *voces quibus id,* **quod intellectu capimus, significamus,* ut pro eo, quod est adorare, dicimus adoratio, pro eo, quod est osculari, dicimus osculum. *Est aliud quiddam, quod significat voces: hae sunt litterae; harum enim scriptio vocum significatio est. Cum igitur haec sunt quattuor: res, intellectus, vox, littera, rem concipit intellectus, intellectum vero voces designant, ipsas vero voces litterę significant.* Unde et pręfatus Aristoteles in Periermeniis suis ait: *Sunt*[4] *ergo ea, quae sunt in voce, earum, quae sunt in anima, passionum notę; et ea, quę scribuntur, eorum, quae sunt in vocę; et quemadmodum nec litterę omnibus eaedem, sic nec eaedem voces. Quorum autem hae primorum notę eaedem omnibus passiones animę sunt, et quorum hae similitudines res etiam eaedem, intellectum*[5] videlicet, iuxta eruditissimi viri Boetii explanationem, *animi quandam passionem* designans; quoniam, ut idem Boetius ait, *nisi*[6] *quandam similitudinem rei, quam quis intelligit, in animę ratione patiatur, nullus est intellectus. Cum enim video orbem vel quadratum, figuram eius mente concipio et eius mihi similitudo in animę ratione formatur patiturque anima rei intellecte similitudinem. Unde fit, ut intellectus et similitudo sit rei et animę passio. Horum autem rursus quattuor duae sunt naturales, duae secundum hominum positionem. Voces namque et litterę secundum positionem sunt, intellectus autem et res naturaliter. Hoc illo adprobatur, quod apud diversas gentes diversis vocibus utuntur*[a] *et litteris; idcirco, quoniam ipsi voces, quibus uterentur, et litteras, quibus scriberent, composuerunt. Intellectus autem et res nullus posuit, sed naturaliter sunt. Neque enim quod apud*
*A fol. 234'. *Romanos equus est, apud barbaros* **cervus, sed apud diversas gentes eadem rerum natura est. Propterea non quod nos intelligimus esse equum, canem barbari putant, sed eadem apud diversissimas gentes substantiarum intellectuumque ratio est constituta. Quare duę harum sunt secundum hominum positionem: id est voces et litterę, duę secundum naturam: res et intellectus.*

Quibus documentis monstratur non ideo adorationem et osculum unam rem esse, quamvis apud Gręcos quandam hęc duo nomina habeant consonantiam. Plerumque

a) utitur *A; emendavi sec. Boetium.*

1) *Haec usque ad l. 11 ex Boetio l. c. p. 45; cf. Alcuini De Dial. c. 16; Migne l. c. 972 sqq.* 2) *Cf. p. 217, l. 23.* 3) *Haec usque ad l. 22 ex Boetio l. c. p. 37; cf. Alcuini Grammat.; Migne l. c. 854.* 4) *Haec ex Boetio l. c. p. 36; cf. ib. p. 40.* 5) *Ib. p. 37; cf. supra l. 21.* 6) *Ibidem.*

ergo duo vel plura nomina secundum sinonima[1] unam significationem habent, plerumque etiam unum nomen secundum omonima[1] duas vel plures res significat; nec tamen ideo rerum ordo confunditur aut quodammodo mutilatur, si eis ab hominibus secundum placitum diversissimis modis nomina dantur.

Adiungunt interea his duabus rebus tertiam rem, ut 'adorare', 'osculari' et 'amplecti' unum omnia sint. Sed sicut illa duo ab alterutro dirimuntur, ita nimirum hoc tertium ab illis duobus dirimitur; quia videlicet quędam, ut superius[2] memoravimus, adorantur nec continuo osculantur, quędam osculantur nec continuo adorantur pleraque amplectuntur, quę nec adorantur nec osculantur. Amplectitur quislibet quodam eventu lignum aut lapidem aut quamlibet rem, cui osculum ferre superfluum est, nec tamen eam adorat. Osculatur etiam aliquem priorum, ad quem reverentia cohibente vix accedere pręsumit, nec tamen eum amplectitur. Quanto enim hęc tria inter se mutuo in sensu distare cernuntur, tanto nimirum a ratione eadem exempla, quę ab illis ad ea unum esse probanda posita sunt, distare noscuntur, quippe cum et illa inter se plurimam habeant distantiam et ista cum ratione nullam habeant consonantiam. Dicunt enim: *'Quique sanctorum principum nostrae doctrinae et eorum successores ęgregium patrum nostrorum et has adorari videlicet osculari; idipsum enim utrumque; communem vero Grecae antiquę loquutionis osculari et amplectere designat, et voluntatis extensione aliqua significat amoris, sicuti fero et offero, firmo et confirmo, participo et adoro, quod demonstrat osculum et extensionis amicitiae'. O sensus confundens potius sententias quam ordinans, frangens potius verba quam proferens! O acumen omni pistillo retunsius! O macera plumbea prius aciem retundens quam rem incidat, cui incidendę adhibetur! O ensis mallei potius referens tunsionem quam gladii sectionem, frangens potius materias quam secans! O argumentatio nil adfirmare praeter suos auctores dementes esse valens, nil propositę rei firmitatis exhibens, sed solummodo latores vęcordes esse pandens! Ab eo, quod est 'fero' et 'offero', 'adorare', 'osculari' et 'amplecti' unum esse adstruere nititur et prępositionum vires ignorans, quę plerumque alias partes corrumpunt[3], plerumque ab aliis partibus corrumpuntur, plerumque et corrumpunt et corrumpuntur, interdum nec corrumpunt nec corrumpuntur eisque significationes aliquando augent, aliquando minuunt, aliquando permutant, dum vana quędam adstruenda appetit, vanis ea quibusdam assertionibus adprobare contendit! Quis ergo ignoret offero, affero, effero, infero, confero, aufero, *defero, refero, suffero, differo, profero, pręfero, perfero et cetera, si qua sunt his similia, quamquam ab eo verbo, quod est 'fero', veniant, adhibitis et quadam ex parte corruptis prępositionibus diversissimis effectibus inter se in sensu distare? Aut quis nesciat, quod 'participo' et 'adoro' pene nullam sensus concordantiam habeant? 'Firmo' namque et 'confirmo', quamquam in sensu sint communia, ab ea tamen re, cui ab illis adhibentur, prorsus videntur esse extranea. De quibus omnibus si singillatim a nobis disputetur ita, ut in scolis grammaticorum discitur, hęc solummodo res vix unius libri textu tenebitur.

*A fol. 235.

*A fol. 235'.

Sed nec illud praetereundum est, quod vanissimam argumentationem suam quadam frivola et inani conclusione, quasi quodam conversibili syllogismo[4] conficere nisi sunt dicentes: 'Quod enim diligit quis et adorat, et quod adorat omnino et diligit', nescientes ideo hęc duo vicissim minime posse circumverti, quod inęqualia inter se sint latiusque[5] 'diligere' quam 'adorare' possit progredi. Diligit enim quis uxorem sive prolem, nec tamen adorat eam; diligit servum, ancillam, equum, canem, accipitrem

1) *Cf. Isidori Etymol. lib. I, c. 7; Migne l. c. LXXXII, 83.* 2) *Cf. p. 217, l. 13 sqq.* 3) *Cf. Cassiodori Commentar. de oratione c. 6; Migne l. c. LXX, 1240; Alcuini Grammat.; Migne l. c. CI, 897.* 4) *Cf. p. 221, l. 20.* 5) *Cf. Alcuini De dial.; Migne l. c. 965.*

et cetera huiuscemodi, nec tamen adorat ea. Sicut ergo verum est, cum dicit: 'quod adorat quis et diligit', non ita verum esse potest, cum dicit: 'quod diligit quis et adorat'; non enim hęc circumversio rationabiliter stare potest, quoniam et unum illorum latius, ut diximus, protenditur et nulla est in his tanta proprietas, ut mutuo circumverti credantur. Sicut[1] ergo dici potest converso ordine: 'quod hinnibile est, equus *A fol. 236. est, et quod equus est, hinnibile est', *non sic recte dici potest: 'quod diligit quis et adorat, et quod adorat et diligit' quoniam et in eisdem topicis, ex quibus hęc argumenta procedunt[2], in eadem argumentatione, quę a consequentibus nominatur, in qua *propositam*[3] *rem aliquid inevitabiliter consequitur,* ut id, quod de hinnibili et equo diximus, pleraque circumverti possunt, nonnulla vero circumverti nequaquam possunt. Circumverti namque possunt hęc, ut si quis dicat: 'Si risibile est, consequens inevitabiliter est, ut homo sit, et si homo est, necessario risibile est', et cetera his similia. Circumverti autem nequaquam possunt hęc, ut si quis dicat: 'Si dies est, lucet'; consequens quippe est, ut, si dies est, luceat; si satiatus est, consequens est, ut comedisse credatur; si ębrius, necessario potasse eum constat; si doctus est, consequens est, ut didicisse dicatur; si adorat, consequens est, ut id, quod adorat, diligat. Non enim dici potest converso ordine: 'si lucet, necessario dies est'; 'si comedit, consequens est, ut satiatus sit', cum plura luceant nec tamen dies sint et plerumque comestio necdum ad satietatem perveniat; nec illud: 'si bibit, ebrius est', 'si didicit, doctus est', 'si diligit, adorat', cum interdum nec potatio ad ębrietatem nec disciplina ad magisterium nec dilectio ad adorationem pertingat.

Ponantur ergo singula secundum dialecticorum experientiam, ut facilius appareat, quantum inter se hęc duo distent vel qualiter hęc circumversio stare non possit. Sunt enim quattuor propositiones inter se quodammodo affectę, quas philosophi in quadrata formula[4] spectandas scribere consueverunt, ita videlicet, ut primę duę sint: 'Omne, quod diligit quis, adorat', et 'Nihil, quod diligit quis, adorat'; caeterę duę: *A fol. 236'. 'Quiddam, quod diligit quis, adorat'; 'quiddam, quod diligit quis, non adorat' — *et primę duę dicantur adfirmatio universalis[5] et negatio universalis, caeterę duę adfirmatio particularis et negatio particularis; duae superiores omnino sibi contrarię sunt, ceterę vero duę inferiores subcontrarię sibi mutuo sunt, et adfirmatio universalis sive particularis subalternae et negatio universalis et particularis subalternae nihilominus dicantur — ducantur deinde sensus indagationes quasi quędam lineę angulares duę, una ab hac adfirmatione universali: 'Omne, quod diligit quis, adorat' ad hanc negationem particularem: 'Quiddam, quod diligit quis, non adorat'; altera ab hac particulari adfirmatione: 'Quiddam quod diligit quis, adorat' ad hanc universalem negationem: 'Nihil, quod diligit quis, adorat', et sint inter se contrarię vel oppositę. Et his ita inter se pugnantibus cum utręque, id est adfirmatio universalis et negatio particularis sive adfirmatio particularis et negatio universalis, verę esse non possint, una erit falsa, altera vera sicque vera perimet falsam; et si illa fuerit vera, alia mox a veritate discedet dicente Apuleio, philosopho platonico Madaurensi[a], qui de huiuscemodi syllogistica industria in libro qui inscribitur: 'De periermeniis Apulei' subtilissime disputavit[6]: *Universalis,* inquit, *utravis particularem suam conprobata utique confirmat, revicta non utique infirmat; particularis autem versa vice universalem suam revicta utique infirmat, probata [non]*[b] *utique confirmat.*

a) Maudinense *A; correxi.* b) *supplevi sec. Apul.*

1) *Ad sequentia cf. Apulei liber Περὶ ἑρμηνείας (Opp. vol. III rec. P. Thomas 1908), p. 178; Alcuini De dial. l. c.* 2) *Cf. Alcuini De dial. l. c. 968.* 3) *Isidori Etym. l. II, c. 30; Migne l. c. LXXXII, 152; cf. Alcuini De dial. l. c. 970.* 4) *Apuleius l. c. p. 180.* 5) *Cf. Alcuini De dial. c. 12; l. c. 966.* 6) *Apuleius l. c. p. 180.*

Sunt ergo in hac argumentatione duę superiores universales, id est: 'Omne quod diligit quis, adorat' et: 'Nihil, quod diligit quis, adorat' falsae, quoniam, ut superius dictum est, multa diligit quis, quę non adorat, et aliqua de his, quę diligit quis, adorat; et sunt duę inferio*res particulares, id est: 'Quiddam, quod diligit quis, adorat' *A fol. 237. et: 'Quiddam, quod diligit quis, non adorat' utręque verę, quoniam diligit quis Deum iuxta illud: *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo* et adorat eum, ex Deut. 6, 5. cuius sanctissima dilectione omnium virtutum nutrimenta procedunt. Diligit quis proximum et salutationis officio adorat eum et in eo adprobatur vera esse propositio: 'Quiddam, quod diligit quis, adorat'; adprobatur[a] etiam et hęc vera esse: 'Quiddam, quod diligit quis, non adorat', iuxta exempla coniugis, prolis, equi, canis, accipitris et cetera, quę superius[1] prolata sunt, quę singula diliguntur nec tamen adorantur. Universales et inferiores particulares alternatim positę opponuntur sibi; nam si falsa est hęc adfirmatio universalis:* 'Omne, quod diligit quis, adorat', vera est hęc negatio particularis: 'Quiddam, quod diligit quis, non adorat'; et si hęc particularis negatio falsa est, adfirmatio universalis vera est. Et rursus, si hęc negatio universalis: 'Nihil, quod diligit quis, adorat' falsa est, hęc adfirmatio particularis: 'Quiddam, quod diligit quis, adorat' vera est, et si ista vera non est, neque illa falsa est. Sunt autem duę inferiores omnino verę, duę igitur superiores penitus falsę esse credendę sunt.

De conversione denique talium propositionum, de quibus et nos superius aliquantulum disputavimus, ita prefatus philosophus dicit[2]: *Conversibiles propositiones dicuntur universalis abdicativa et alterutra eius, id est particularis dedicativa, eo quod particulae earum, subiectiva et declarativa, possunt semper inter se servare vices permanente*[b] *condicione veritatis aut falsitatis. Nam ut vera est haec propositio: 'Nullus prudens impius', ita, si convertis partium vices, verum erit: 'Nullus impius prudens'. Item ut falsum est: 'Nullus homo animal', ita et, si convertas, falsum erit: 'Nullum animal homo'. Pari ratione et particularis de*dicativa convertitur: 'Quidam grammaticus homo* *A fol. 237'. *est'; et contra: 'Quidam homo grammaticus est'; quod duae ceterae propositiones semper facere non possunt, quamquam interdum convertantur; nec tamen idcirco conversibiles dicuntur. Ergo unaquęque propositio per omnes significationes reperienda est, an etiam conversa congruat; nec unum*[c] *sunt verę iste, sed quinque solę, aut enim proprietas declaratur alicuius aut genus aut differentia*[d] *aut finis aut accedens.*

Ad hanc igitur illorum dictionem frustrandam et nostram adsertionem muniendam multa huiuscemodi argumenta adhiberi poterant et id, quod adhibitum est, latius poterat disseri, sed brevitatis causa hęc et his similia omittuntur. Ideo namque argumentis ex industria dialecticę artis venientibus illorum assertionem cassare Domino auxiliante paravimus, quia eos, nescio qua conversione, quasi quadam syllogistica argumentatione deleramenta sua roborare voluisse conperimus.

XXIV. De eo, quod superciliose et indocte dixerunt: 'Similiter et qui ab Oriente venerunt coniunximus in eadem Nicea metropoli et praesidentibus omnibus nobis caput fecimus Christum'[3].

Superciliosissimum ac potius absurdissimum eorum dictum, qui se sibimet caput fecisse Christum gloriati sunt dicentes: 'praesidentibus omnibus nobis caput fecimus

a) adprobatio *A; emend. Tilius.* b) permanentes *A; emendavi sec. Apul.* c) universe *Apul.* d) differentiae *A; emendavi sec. Apul.*

1) *Supra p. 219, l. 45.* 2) *Apuleius l. c. p. 181 sq.* 3) *Acta conc. Nicaeni II, in actione VIII; Mansi XIII, 460.*

[Eph. 5, 23.] Christum', oppido reprȩhenditur, quippe cum idem Dominus, qui *est caput ecclęsię,* [cf. Col. 1, 18.] eandem ecclesiam, ut sibi corpus esset, adsciverit, non ab eadem ecclesia, ut caput [*A fol. 238. Ioh. 15, 16.] esset, adscitus sit. Ipse enim Apostolus testatur dicens: *Non vos me elegistis,* **sed ego elegi vos.* Nam si secundum illorum socordiam Christus ab eis caput factus est, ab eis utique electus est; et si ab eis electus est, prȩfata eiusdem Domini sententia enervatur. Non autem prȩfata Domini sententia enervatur. Non igitur secundum eorum vanitatem Christus ab eis caput factus est.

Unde cavendum est, ne forte isti ab eius sint immunes electione, qui eum se gloriantur fecisse caput, quoniam quidem, ut conicimus, si ab eo electi essent, non [cf. Ioh. 8, 50.] suam, sed eius gloriam quȩrerent nec rerum insensatarum, sed unius Dei adorationem [Matth. 12, 33.] prȩdicarent. *Ex fructibus* enim *arbor* iuxta Veritatis sententiam *cognoscitur* et plerumque in rerum naturis ab effectis efficientia cognoscuntur. Cum enim quis fumum videt, ignem subesse non ambigit; aut cum vestigium alicuius animalis conspicit, idem animal transisse non nescit; et cum quis bonum opus videt, id a Deo, [cf. Iac. 1, 17.] qui omnium bonorum auctor est, esse non dubitat; et cum pravum quis conspicit, id [cf. Apoc. 12, 9.] antiqui hostis machinamentis esse perpetratum credit. Hoc quidem dicentes non de eorum electione aliquid temere iudicamus, cum plerumque bene condita male inveniantur depravata, sed id penitus adfirmamus non eos ideo electos esse, ut per eos [Rom. 4, 11. cf. Ioh. 3, 36.] novȩ[1] ecclesiasticis rebus constitutiones inolescerent et se 'Christum', qui *omnium* in se *credentium* vita est, 'sibi fecisse caput' iactarent.

Esto, ab eo electi, ab eo in sacerdotium constituti sunt, quur non eum in humilitate sequuntur? Quur non eius potius quam suam gloriam quaerunt, qui se non [cf. Ioh. 8, 50.] suam, sed eius, qui se misit, gloriam quaesisse testatus est? Quur supercilium de- [cf. Rom. 11, 20.] ponere neglegunt? Quur alta inconpetenter appetunt? Quur ecclesię prosperitatem [*A fol. 238'.] civili quodam bello *perturbant[2]? Qui si antiquorum patrum documentis vel exemplis contenti esse vellent, nec domesticam pacem erroneis constitutionibus inrumperent nec sotiorum, qui secum contra hostes pugnaturi essent, in se arma detorquerent. Hoc etenim inutile dictum, quo se 'Christum caput sibi fecisse' somniant, quamquam fidei nil deroget, reprȩhensione tamen non caret. Neque enim eos tam inmanis insanię credimus, ut eos id ita dixisse arbitremur, quasi ab illis idem Dominus sit factus, quod quidem nullę fideles aures audire patiuntur, sed quia aliud significare volentes aliud significaverunt, libuit nobis et id discutere, quod sunt profati, et id indiscussum minime dimittere, quod voluisse putantur profari. Voluerunt namque, ni fallimur, dicere: 'Praesidentibus nobis, qui membra Christi sumus, omnem operis et spei nostrę firmitatem in eo locavimus, qui est caput nostrum, eumque sequi decrevimus' vel si quid est huiuscemodi, quod conici potest, et eo, quod dicere voluerunt, inperitię viribus sibi sublato dixerunt 'se Christum sibi fecisse caput', et de quo [Ioh. 1, 3.] Iohannes evangelista dicit: *Omnia per ipsum facta sunt,* a se dicunt factum. In synodicę namque constitutionis symbolo[3] de eo dicitur: *Natum,* non 'factum'; et [Rom. 1, 3.] Apostolus dicit: *Qui factus est ei ex semine David.* Quod ita solvitur: quia in quantum Deus est, omnia per ipsum facta sunt, in quantum autem homo, et ipse [Prov. 9, 1. 1. Cor. 1, 24.] factus est dicente Salomone: *Sapientia ędificavit sibi domum,* id est *sapientia Dei* Patris, sine qua Pater numquam fuit, quae non est ab eo facta, sed nata, Filius [*A fol. 239. cf. Ioh. 10, 30.] videlicet, qui unius *est cum Patre substantiae, aedificavit sibi in virginis utero [ib. 2, 19.] corpus, quod templum nominavit dicens: *Solvite templum hoc* et cetera.

1) *Cf. p. 216, n. 3.* 2) *Cf. p. 1, l. 12; p. 83, l. 35; p. 103, l. 10.* 3) *Nicaeno; cf. Alcuini De fide s. Trin. l. II, c. 14; Migne l. c. CI, 32.*

Sed ne forte haec sententia illi sententię refragari videatur, quae dicit: *Quod* Matth. 1, 20. *enim in ea natum est, de Spiritu sancto est,* animadvertendum est, quod inseparabilia sint opera Trinitatis[1] et quod facit Pater, facit Filius, facit et Spiritus sanctus, et sicut sunt unius maiestatis, unius substantiae, unius voluntatis, ita etiam sint unius operationis. Tota enim Trinitas operata est in incarnatione Domini, sed sola Filii persona suscepit carnem. Nam si effectu Spiritus sancti factum est corpus, quod et domum dici posse arbitramur, quare ad personam Christi relatum est, quaeri potest. Factum Filii factum Patris est, quia utriusque una virtus est, simili modo etiam factum Spiritus sancti factum Filii Dei est propter naturae et voluntatis unitatem. Sive enim Pater faciat sive Filius sive Spiritus sanctus, Trinitas est, quae operatur, et quicquid tres fecerint, Dei unius est operatio. Potest etiam et ęcclesia domus[2] Christi accipi, quam aedificavit sibi sanguine suo ornavitque virtutum gemmis et documentorum comptissimis ornamentis, quibus isti non contenti, dum quiddam novum[3] prorogare eius pul*chritudini appetunt, feditatem ei potius quam pulchritudinem in- *A fol. 239'. gerere noscuntur.

XXV. Contra eos, qui dicunt, quod Epiphanius octuaginta capitula digessit de heresibus, qui tamen, si imagines adorare heresem sciret, id quoque inter hereses conputaret[4].

In hoc etiam magnum se munimen adoratores seu cultores imaginum invenisse rati sunt, eo quod Epiphanius quidam, qui heresum varietates in LXXX capitulis[5] distinxit, si imaginum adorationem heresem sciret, earundem imaginum adoratores inter hereticos conputaret. His armis nos, qui solius Dei cultu et adoratione contenti sumus, plectere nisi sunt, his iaculis nos confodere moliti sunt, his hastis nos debellare conati sunt, his ensibus nostrae libertatis inruptores se fore crediderunt, ut quasi quodam argumento[6] a genere per quandam reflexionem sumpto dicerent: 'Si ille, qui generaliter de cunctis heresibus disputavit, hoc heresem sciret, hoc quoque inter ceteras hereses suae disputationi insereret; non autem id inter hereses posuit, quas digessit, non igitur pro herese tenendum est'. *Quibus nos e contrario respondendum *A fol. 240. putavimus eosque propriorum armorum instrumentis Domino annuente debellare disposuimus eademque pila, quae ab illis ad nos missa sunt, illis vibrantia detorquentes dirigere non gravabimur dicentes: 'Si idem Epiphanius eos, qui imaginum adorationem spernunt, hereticos sciret, in sua generali de heresibus disputatione eos inter hereticos procul dubio conputaret; non autem inter hereticos conputavit, non igitur eos hereticos credidisse credendus est'.

Quod autem idem Epifanius non solum imaginum adorationem spreverit, verum etiam eas in ecclesiis haberi noluerit, his indiciis declaratur. In epistola namque, quae ab illo ad Iohannem episcopum missa est et a Hieronimo de Gręco in Latinum eloquium translata, ita habetur[7]: *Audivi quosdam murmurari contra me, quando simul pergebamus ad locum sanctum, qui vocatur Bethel, ut ibi collectam tecum ex more ecclesiastico facerem, et venissem ad villam, quę dicitur Anablata, vidissemque ibi pręteriens lucernam ardentem et interrogassem, qui locus esset, didicissemque esse ecclesiam et intrassem, ut orarem, inveni ibi velum pendens in foribus eiusdem ecclesiae tinctum atque depictum et habens imaginem quasi Christi vel sancti cuiusdam; non enim satis*

1) *Cf. Augustini Serm. 52. 213; Migne l. c. XXXVIII, 356 sqq. 1063; supra p. 111, l. 19; Alcuini De Trinit. l. II, c. 13. 18; Migne l. c. CI, 31. 35; Quaest. XXVIII de Trinit.; l. c. 60.*
2) *Cf. p. 57, l. 12.* 3) *Cf. p. 4, l. 35; p. 222, n. 1.* 4) *Acta conc. Nicaeni II, inactione VI; Mansi XIII, 294.* 5) *S. Epiphanii episc. Constantiensis Panaria, ed. F. Oehler, haereseologicum t. II. III, Berolini 1859—61.* 6) *Cf. Isid. Etym. l. III, c. 30; Migne l. c. LXXXII, 151.*
7) *Hieronymus, Ep. LI; CSEL LIV, 411; Migne l. c. XXII, 526.*

*memini, cuius imago fuerit. Cum ergo hoc vidissem in ecclesia Christi contra auctori-* *A fol. 240'. *tatem Scripturarum hominis pendere imaginem, *scidi illud et magis dedi consilium custodibus eiusdem loci, ut pauperem mortuum eo obvolverent et efferrent; illique contra murmurantes dicerent: 'Si scindere voluerat, iustum erat, ut aliud daret velum atque mutaret'. Quod cum audissem, me daturum esse pollicitus sum et ilico esse missurum. Paululum autem morarum fuit in medio, dum quęro optimum velum pro eo mittere; arbitrabar enim de Cypro mihi esse mittendum. Nunc autem misi, quod potui reperire, et precor, ut iubeas presbytero illius loci suscipere velum a latore, quod a nobis missum est, et deinceps praecipere in ecclesia Christi istiusmodi vela, quae contra religionem nostram veniunt, non adpendi. Decet enim honestatem tuam hanc magis habere sollicitudinem et scrupulositatem, quae digna est ecclesiae[a] Christi et populis, qui tibi crediti sunt.* Hanc enim sententiam de hoc negotio Epifanii invenimus, quę, utrum laudanda an vituperanda sit, lectoris arbitrio conceditur.

Ceterum veniatur ad beatum Augustinum, interrogetur vir sapientissimus, inquiratur doctor eximius, dicat utrum quędam heresis imaginum adoratione utatur. Fecit enim idem vir venerabilis librum de octuaginta novem heresibus, inter quas duę imaginum adorationem censuerunt, Simoniani videlicet et Carpocratitę. Quod ut manifestius fiat, pręfati doctoris sententię ita, ut in eodem libro habentur, singillatim ponantur. Ait enim[1]: *Simoniani a Simone Mago, qui baptizatus a Philipo diacono,* cf. Act. 8, 9 sqq. *sicut in Actibus apostolorum legitur, pecunia voluit a sanctis apostolis emere, ut etiam per inpositionem manus eius daretur Spiritus sanctus. Hic magicis fallaciis deceperat multos. Docebat autem detestandam turpitudinem indifferenter utendi feminis. Nec Deum mundum fecisse dicebat. Negabat etiam carnis resurrectionem, et adseverabat se* *A fol. 241. *Christum. Idemque Iovem se credi volebat, Minervam *vero meretricem quandam Selenen, quam sibi sociam scelerum fecerat, imaginesque et suam et eiusdem meretricis discipulis suis prębebat adorandas, quas et Romę tamquam deorum simulacra auctoritate publica constituerat. In qua urbe beatus apostolus Petrus eum vera omnipotentis Dei virtute extincxit. Dixerat[2] enim se in monte Sina legem Moysi in Patris persona dedisse Iudęis, tempore Tiberii in Filii persona putative apparuisse, postea se in linguis igneis Spiritum sanctum super apostolos venisse; Christum autem nec venisse nec a Iudęis quicquam pertulisse.* Sicut enim heresis, quae ab eodem Simone exorta est, quę Simoniaca vocatur, omnino a fidelibus spernitur, ita quoque adorandarum imaginum usus penitus spernendus est.

Altera quoque heresis est, quę hunc errorem percenset, quam ita pręfatus doctor scripsit[3]: *Carpocratite a Carpocrate coeperunt, qui docebat omnem turpem operationem omnemque adinventionem peccati, nec aliter evadi atque transiri principatus et potestates, quibus hęc placent, ut possit ad caelum superius perveniri. Hic etiam Iesum hominem tantummodo et de utroque sexu natum putasse perhibetur, sed accepisse talem animam, qua sciret ea, quę superna essent, atque nuntiaret. Resurrectionem corporis simul cum lege abiciebat. Negabat a Deo factum, sed a quibusdam virtutibus, mundum. Secte ipsius fuisse traditur socia quędam Marcellina, quę colebat imagines Iesu et Pauli et Homeri et Pythagorę adorando incensumque ponendo.*

*A fol. 241'. Nam si forte aliquis huiusce erroris asseverator dicet: 'Ideo imagines ad*orare inter hereses beatus Augustinus[b] conputavit, quia gentilium quorundam, id est Simonis et Selenę seu etiam Homeri et Pythagorę adorabant imagines', advertat, quod etiam imagines Iesu et Pauli adorasse dicuntur et id ipsum inter hereses a pręfato viro conputatum est. Nam si-

a) ecclesia *A*; *correxi sec. Hier.* b) Agustinus *A*.

1) *Augustini, De haeresibus lib. unus; Migne l. c. XLII, 25.* 2) *Cf. n. 1. ap. Migne l. c. p. 26.* 3) *Augustinus l. c.; Migne l. c. p. 27.*

eximius imagines manufactas Domini sive apostolorum vel etiam quorumlibet sanctorum adorandas sciret, numquam Iesu et Pauli imaginum adorationem inter hereses conputaret.

XXVI. Contra eos, qui imagines sanctas et sacratas dicunt easque in viis sive in plateis, quae plerumque pollutae sunt, poni iubent[1].

Iungunt itaque hi, de quibus sermo est, in hoc negotio duas res, quę sibi utrimque repugnant, cum videlicet sępissime memoratas 'imagines sanctas et venerandas nuncupant easque in viis sive in plateis, quę plerumque pollutę sunt, ponendas' esse asseverant. Sicut enim non convenit luci et tenebris, calido et frigido, ita nimirum (cf. 2. Cor. 6, 14.) non convenit sanctitati et contaminationi, puritati et inpuritati. Unde magna ex parte eos errare constat, cum eas et sanctas esse asserunt et in locis contaminatis statuendas esse decernunt. Patescit namque quodammodo in hoc eorum censura, qui eas in viis sive in urbium vicorumque plateis poni percensent, quod hae sanctitate careant, sicuti et carent, cum scilicet, si sanctae esse crederentur, in locis sanctis poni censerentur. Omne sanctum mundum est, nihil mundum inpurum, nihil igitur sanctum inpurum. Et si haec inpurorum locorum sedes secundum illorum censuram *quaerunt, inmunditiam, quę sanctitati contraria est, non spernunt; et[a] si inmunditiam non spernunt, nequaquam sanctę dici possunt. Si igitur inpurorum locorum sedes quęrunt, sanctę nuncupari nequaquam possunt[a]. (*A fol. 242.)

Nam ut cetera exempla taceamus, quibus doceri potest unamquamque rem non inconvenienti, sed convenienti potius rei adhibendam esse debere, ipsorum etiam eloquęntię principum[2] pręcepta proferamus, qui[3] in eloquentia hoc observandum penitus censuerunt, ut res, locus, tempus, persona consideretur, ne dicantur gravia levibus, ne vereconda inverecundis, ne lasciva seriis, ne inpudica pudicis, ne incesta castis, ne ridicula tristibus, ne profana religiosis, sed omnia in eloquentiae arte ita essent convenientia, ut nil inconveniens, nil repugnans, sed singula pro locorum et temporum qualitate moderata manerent. Si ergo in eloquentię arte hoc ab oratoribus observari iussum est, multo magis nobis in nostrę religionis cultibus observandum est, ut singula quęque ad religionem pertinentia ita observentur atque ita habeantur, prout ratio sive ordo exposcit.

XXVII. Quod male pictis imaginibus imaginum cultores falli possunt, sive inquirendum ab eis, qui pene omnem fidei christianae praerogativam in imaginum adoratione sive cultu existimant, quid pauperibus faciendum sit, qui artificibus, per quos imagines fiunt, omnino carent?

Omnium artium institutio varia habet exer*citia, pictura autem ars est, picturę igitur institutio varia habet exercitia; et hanc exercentes, qui pictores vocantur, alii plus, alii minus eam[b] intellegunt[c], alii pulcriora, alii fediora in ea exercent opera, alii formosas, alii deformes conponunt imagines. Unde nimirum colligitur, quod illi, qui pene omnem fidei suę firmitatem in imaginibus ponunt earumque adorationem inter bonorum operum instrumenta adnumerare non erubescunt et modo pulchras, (*A fol. 242'.)

a) et — possunt *(l. 19) i. l. r. A.* b) *superscr. A.* c) *corr. ex* intelligunt *A.*

1) *Cf. e. g. acta conc. Nicaeni II, in actione IV; Mansi XIII, 46.* 2) *Cf. Quintiliani Institut. orat. l. VI, c. 3 (rec. Bonnell 1884, vol. I, p. 264); ib. l. VIII, c. 6 (l. c. vol. II, p. 79).* 3) *Cf. Ciceronis Partit. orator c. 10 (rec. Friedrich 1891 p. 397); Quintilian. l. c. l. V., c. 10 (l. c. vol. I, 206 sq.); cf. Alcuini Dialog. de rhet. et virt.; Migne l. c. CI, 922. 930.*

modo fedas adorant imagines, quodammodo fallantur. Nam si quaelibet imago quanto pulchrior est, tanto amplius habet sanctitatis atque virtutis, necesse est, ut ea, quę fedior est, minus habeat sanctitatis atque virtutis; et si ea, quę fedior est, minus habet, necesse est, ut fedissima quaelibet aut nihil aut modicum habeat; et si ea, quae pulchrior est, ideo adtentius adoratur eo, quod causa pulchritudinis amplius habet virtutis, iam non eius sanctitas ex quadam religione, sed ex artificis venit operatione. Et si ea, quae minus pulchra est, vel ea, quae nihil habet pulchritudinis, adoratur, valde earum adoratores falluntur, cum videlicet res pulchritudine carentes adorare percensent.

Si ergo omnes et pulchras et minus pulchras et nil pulchritudinis habentes aequaliter adorare consequens est, iustitia, quae unicuique suum tribuit, de rebus auferatur necesse est. Nam cum pulchras adorant imagines, casu aliquo, quo putant se aliquid sanctum adorare, falluntur; cum[a] vero deformes adorant picturas, consulto
*A fol. 243. falluntur, quippe cum res deformes pro sanctis[a] *rebus adorant. Sive igitur casu eas sive consulto adorent, falluntur. Falluntur vere, et merito falluntur, qui, cum Deus
Ecclus. 24, 12. cf. Matth. 4, 10. *creator omnium* se solum adorari censuerit, res quasdam sensu carentes adorare nituntur; et dum putant se in adorandis imaginibus quandam sanctis exhibere venerationem, soli divinę adorationi quandam prorogant communionem. Quia igitur solus Deus adorandus sit, martyres vero vel quilibet sancti venerandi potius sint quam adorandi, et in hoc opere iam diximus[1] et egregii doctoris Hieronymi documentis adprobandum est: qui, dum contra Vigilantium quendam hereticum, qui martyrum reliquias nequaquam dicebat esse venerandas, scriberet, inter cetera ait[2]: *Quis umquam, o insanum caput, martyres adoravit?* Si ergo secundum eiusdem sententiam martyres non adorantur, multo minus eorum imagines a fidelibus adorandae sunt.

Quod vero[b] in libro[b] Regnorum Saul legitur Samuhelem suscitatum a pithonissa
cf. 1. Reg. 28. adorasse, depraehendi potest non Samuhelis anima fuisse suscitata, sed quaedam praestigiosa diabolicae fallatiae imago regi Sauli apparuisse, sive in eo, quod se adorari permiserit, quod utique vir sanctus facere non permitteret, sive etiam quia
ib. v. 19. pessimo regi dixit: *crastina mecum eris,* cum videlicet idem inmanissimę nequitię rex non cum propheta moriens, sed cum diabolo futurus erat, qui, quos in hoc saeculo ad mala opera perpetranda inlicit, secum in futuro ad ęternas poenas trahit. Rex
*A fol. 243. itaque inmanis meriti *audiens*[3]*, in quo habitu *esset excitatus, intellexit inquit hunc esse Samuhelem. Quid intellexerit retulit et, quia non bene intellexit, contra Scripturam alium adoravit quam Dominum et putans Samuhelem adoravit diabolum, ut fructum fallaciae suae haberet satanas. Hoc enim nititur, ut adoretur quasi Deus. Si enim vere Samuhel illi apparuisset, non utique vir iustus permisisset se adorari, qui praedicaverat Dominum solum esse adorandum. Et quomodo homo Dei, qui cum Abraham in refrigerio erat, dicebat ad virum pestilentiae dignum ardore gehennae: Cras mecum eris? His duobus titulis subtilitatem fallatiae suae prodidit inprovidus satanas, quia et adorari se permisit sub habitu et nomine Samuhelis,* quod puto[4] Samuhel non permitteret, *et virum peccatis pressum, cum magna distantia peccatorum et iustorum sit, cum Samuhele iustissimo futurum mentitus est Verum potest videri, si de Samuhelis nomine taceatur, quia Saul cum diabolo futurus erat. Ad eum enim transmigravit, quem adoravit,* quamquam et

a) cum — sanctis *(l. 14) i. l. r. A.* b) vero in libro *i. l. r. A.*

1) *Cf. p. 80, l. 25; p. 153, l. 40 sqq.* 2) *Cf. Hieronymi Ep. CIX; CSEL LV, 352; Migne l. c. XXII, 907.* 3) *Hac ex Pseudo-Augustini Quaest. vet. et nov. testamenti CXXVII, CSEL L, 55; Migne l. c. XXXV, 2231.* 4) *Cf. p. 27, n. 3.*

a beato Augustino[1] et ab aliis doctoribus diversa de hac re opinentur et liber Ecclesiasticus ad laudem Samuhelis referat eo, quod mortuus prophetarit. cf. Ecclus. 46,23.

Iam vero illi, qui pene omnem fidei christianę praerogativam in imaginum adoratione sive cultu esse existimant, interrogandi sunt, utrum ideo quilibet pauperes fidei suae patiantur iacturam eo, quod census indigentia pressi non habeant facultatem, qua suscipiant picturam? Si ergo inops quilibet ideo bonorum meritorum erit expers, quia rebus, quibus imagines adipiscatur, caret, locuples[a] ideo auctoris meriti praerogativam subiet eo, quod rebus, quibus, picturae emantur, abundat; et si iste pro rebus, non pro meritis aut poenas aut praemia suscipiet, et ille pro indigentia, non pro *operibus iudicabitur, imaginum adoratio magnam in christiana religione arcem conscendet, et iustitia, quae merita cuiuslibet, non res explorat, vires magna ex parte amittet. Que omnia dum nulla rerum consequentia adprobari possint, restat, ut imaginum cultus nullum in christiana religione tenere credatur principatum. *A fol. 244.

## XXVIII. Quod frustra suam synodum universalem nominant, quam tamen constat ab universali non fuisse adgregatam ecclesia.

Inter cetera deleramenta, quae in eadem synodo vel gesta vel scripta dicuntur, hoc quoque non omnibus eorum deleramentis minus est, quod eandem synodum universalem noncupant, cum neque universalis fidei inconvulsam habeat puritatem neque per universarum ecclesiarum gesta constet auctoritatem. Sicut[2] enim ecclesia universalis est, quae Greco eloquio catholica dicitur, ita nimirum omne, quicquid ab eius unitate non discedit, catholicum nuncupari potest. Omnis enim doctrina christiana vel quęlibet constitutio sive traditio talis esse debet, ut universali conveniat ecclesiae. Quod nequaquam heretici observaverunt, qui per diversas mundi partes[3] aliquibus regionum partibus coarctati conventicula quaedam statuerunt, quibus et se et quamplures ab ecclesiasticę unitatis consortio[4] segregaverunt.

Cum ergo duarum et trium provinciarum praesules[5] in unum conveniunt, si antiquorum canonum institutione muniti aliquid praedicationis aut dogmatis statuunt, quod tamen ab antiquorum Patrum dogmatibus non discrepat[6], catholicum est, quod faciunt, et fortasse dici potest universale; quoniam, quamvis non sit ab universi orbis praesulibus actum, tamen ab uni*versorum fide et traditione non discrepat. Quod crebro factum in plerisque mundi partibus quibusdam necessitatibus incumbentibus scimus. Multa enim concilia gesta sunt, quorum institutionibus sancta munitur et corroboratur ecclesia. *A fol. 244'.

Si vero duarum aut trium provinciarum praesules in unum convenientes nova quaedam statuere cupientes conventicula quaedam faciunt, quia non cum universi orbis ecclesia sentiunt, sed ab ea quadam ex parte dissentiunt, non est catholicum quod faciunt, et ideo universale nuncupari non potest.

a) locuplebs *A*.

1) *Cf. Augustini De div. quaestionibus ad Simplicianum l. II, quaest. 3; Migne l. c. XL, 142; Isidori Quaest. in vet. Test. in Reg. II, c. 20; Migne l. c. LXXXIII, 407.* 2) *Hincmarus Remensis hoc capitulum abhinc laudat verbotenus in opusculo scripto in causa Hincmari Laudun. c. 20; Migne l. c. CXXVI, 360 sq. Cf. quae disseruimus 'N. Arch.' XXXVII, 15.* 3) *Cf. p. 95, l. 23; p. 125, l. 13 sqq.* 4) *Cf. p. 3, l. 14; p. 4, l. 34.* 5) *Cf. p. 1, l. 3 cum n. 1; p. 120, 27.* 6) *Cf. p. 4, l. 30 sqq.; p. 5, l. 20 sqq.; p. 197, l. 38 sqq.*

Omne quod ecclesiasticum est, catholicum est, et omne quod catholicum est, universale est; omne autem quod universale est, profanis vocum novitatibus[1] caret. Omne igitur, quod ecclesiasticum est, profanis vocum novitatibus caret. Nam si haec synodus vocum novitatibus careret et antiquorum patrum dogmatibus contenta esset, universalis dici poterat. Non autem antiquorum Patrum dogmatibus contenta est, non igitur universalis dici potest. *Universitas* namque *ab uno cognominatur*[2], quod uno multoties verso propagatur; nam multitudo unitatum vertendo in unum collecta universitas efficitur.

Universalem plane eamdem synodum non cunctaremur profiteri, nisi eam universalis ecclesiae dogmatibus sentiremus refragari.

## EXPLICIT LIBER QUARTUS.

1) *Cf. p. 4, l. 33; p. 223, n. 3.* 2) *Cf. Isidori Etymol. l. VIII, c. 1; Migne l. c. LXXXII, 295.*

# ADDENDA.

*Fontibus:*

2, 3sqq. ex *Cassiod. Expos. in ps. V; Migne Patrol. lat. (cit. M in sqq.) LXX 53*

3, 2 *cf. Neues Archiv f. ält. dtsch. Gesch. (cit. NA) XXXVII 520*

3, 30sqq. *ex Hieron. Comment. in Is. l. V, c. 19 M XXIV 186*

4, 13 ne quid nimis *cf. Alcuin. Dial. de rhet. et virt. M CI 943; eiusd. Gramm. ib. 850*

4, 26 *cf. NA t. c. 517*

4, 32. 42. *ib. 518*

5, 29 (102, 16) via regia *cf. Alcuin. De dial. M CI 963; eiusd. Adv. Felic. ep. M l. c. 125; eiusd. Adv. Felic. l. I, c. 2 M l. c. 129; eiusd. Comment. in Eccles. M C 696; eiusd. Ep. 41 Monum. Germ. hist. (cit. MG) Epp. IV 84, 10; Ep. 137 MG l. c. 211, 18; eiusd. Lib. de virt. et vit. M CI 617; Isidor. Sent. l. I, c. XVII n. 2 M LXXXIII 576; Hieron. Ep. 49 (48), c. 8 Corp. scrip. eccles. lat. (cit. CSEL) LIV 361, 19; Aug. Serm. De cantic. nov. c. 10 M XL 686; Cyril. Ep. ad Nestor. Mansi Coll. conc. IV 1071, V 504; NA l. c. 519*

6, 7 *cf. NA. l. c. 521*

8, 29 *ex Isid. Etym. l. VII, c. 1 M LXXXII 261; Alcuin. Epp. 163. 268 MG l. c. 264, 6. 265, 9sqq. 426, 32; eiusd. Disput. puer. M CI 1109; eiusd. Adv. Felic. l. I, c. 11 ib. 136/7*

9 *cf. Alcuin. Ep. 163 MG l. c. 263, 22*

9, 2 quidam sanctorum *i. e. Iob (27, 2) cf. Gregor. Moral. l. XVIII, c. 2 M LXXVI 39*

9, 7 *cf. Alcuin. Interrog. et resp. in Gen. M C 522*

13, 35 (26, 21. 173, 35) *cf. eiusd. Ep. 204 MG l. c. 339, 26; eiusd. Dial. c. 3 M CI 955*

15, 26 *cf. Lactant. De falsa relig. l. I, c. 15; l. II, cc. 5. 9. 14. 18. 19 CSEL XIX 55sqq.; Aug. De civ. Dei l. VIII, cc. 24—26; l. IX, c. 23; l. XVIII, cc. 8. 24 CSEL XL 399sqq.; Isid. Etym. l. VIII, c. 11 M LXXXII 314*

16, 10 *cf. Alcuin. Adv. Felic. l. III, c. 13 M CI 169*

16, 20 *cf. Isid. De nat. rer. c. 4 M LXXXII 969; Aug. Contra Faust. Manich. l. XVIII, c. 5 CSEL XXV 493*

16, 21 *cf. Aug. De civ. Dei CSEL XL 79*

19, 9 *cf. Alcuin. Adv. Felic. l. V, c. 7 M l. c. 194; NA l. c. 519. 521*

20 c. VI *cf. Alcuin. l. c. l. VII, c. 13 M l. c. 227; l. I, c. 6 ib. 133; eiusd. Ep. 137 MG l. c. 215, 12; cf. quae scripsi de Decreto Gelasiano NA XLI 682sqq.*

27, 24 *cf. NA l. c. 519*

29, 26 *cf. Alcuin. Adv. Felic. l. VII, c. 8 M l. c. 220; eiusd. Adv. Elip. l. III, c. 18 M l. c. 284*

32, 30 *cf. Alcuin. Interrog. et resp. in Gen. M C 556*

41, 30sqq. *ex Isid. Diff. l. II, c. 39 M LXXXIII 94*

42, 1sqq. *ex eod. l. c. M l. c.*

43, 6sqq. *cf. Alcuin. Comment. in Ioh. l. II, v. 15 M C 782*

45, 8sqq. *ex Isid. Diff. l. c. c. 23 M l. c. 89*

46, 7 *cf. eiusd. Quant. in vet. et nov. Test. c. 44sqq. M l. c. 310sqq.*

49, 26 *cf. Cassiod. Expos. in ps. XLIV M LXX 327*

51, 42 *cf. eiusd. Expos. in ps. IV M l. c. 51*

56, 29 *cf. Alcuin. Ep. 163 MG l. c. 265, 25*

60, 25 *cf. NA l. c. 513*

66, 34 Qui vos felices *etc. apud Aug. De div. quaest. LXXXIII M XL 46/7*

67, 25 *sanctus cf. Alcuin. Adv. Felic. l. II, c. 8 M CI 153*

74, 22 *cf. Alcuin. l. c. l. VII, c. 3 M l. c. 215*

86, 20 *cf. Alcuin. De fide s. Trin. c. 16 M l. c. 34*

87, 19 sacerdos infulatus *cf. eiusd. Adv. Elip. l. II c. 14 M l. c. 270*

93, 16 *cf. Alcuin. Conf. fid. p. III, c. 27 M l. c. 1081*

94, 34 *cf. eiusd. Dial. M l. c. 967*

97, 11 *cf. ib. 968*

97, 38 *partim ad verbum ex Cassiod. Praef. in psalt. c. 15, n. 7 M LXX 19*

100 c. XXXI *cf. Alcuin. Adv. Elip. l. II, c. 8 M l. c. 266*

107, 10sqq. *cf. Alcuin. Adv. Felic. l. VII, c. 11 M l. c. 223; eiusd. Adv. Elip. l. IV, c. 8 ib. 291*

119, 26 *cf. eiusd. De psalm. usu (ps. VII) M l. c. 481*

148, 34 *cf. eiusd. Adv. Felic. l. VII, c. 8 M l. c. 209*

151, 7 *cf. eiusd. Adv. Elip. l. II, c. 7 M l. c. 265*

158 c. XXVI *cf. eiusd. Ep. 135 MG l. c. 204*

159, 41 *cf. eiusd. Comment. in Eccles. c. 5 M C 689*

*160, 10 cf. NA l. c. 523*
*164, 10 cf. ib. 519. 521*
*170, 1 cf. supra 40, 18*
*170, 6 cf. Alcuin. Dial. de rhet. et virt. M CI 944*
*185, 43 cf. eiusd. Adv. Felic. l. VI, c. 4 M l. c. 204*
*189, 23 cf. eiusd. Ep. 237 MG l. c. 382, 13; eiusd. Carm. 164 M l. c. 769*
*189, 26 cf. eiusd. Disp. puer. M l. c. 1131*
*191, 15 cf. eiusd. Adv. Elip. l. IV, c. 14 M CI 297*
*194, 5 cf. eiusd. l. c. c. 1 M l. c. 286*
*198, 7 cf. eiusd. Epp. 81. 113. 133. 143. 148. 176. 243 MG l. c. 123. 164, 1. 200. 226, 14. 240, 18. 291, 19. 389; eiusd. Comment. in Ioh. l. III, cc. 12. 16 M C 822. 840*
*204, 1 cf. eiusd. Lit. M l. c. 468*
*212, 27 cf. eiusd. Adv. Felic. l. I, c. 15 M l. c. 141; eiusd. Adv. Elip. l. III, c. 18 M l. c. 284*
*213, 4 cf. eiusd. Adv. Elip. l. III, c. 9 M l. c. 276*
*214, 15 cf. supra 41, 24. 209, 13*
*222 39 cf. Alcuin. Adv. Felic. l. I, c. 17 M l. c. 143*
*222, 40 cf. l. c. l. II, c. 4 M l. c. 149*

*Ex libro de divinis scripturis sive Speculum (CSEL XII):*

*5, 12—XVIII 383, 3; 37, 26 sqq.—XCV 614, 15 sqq.; 49, 38—613, 5; 50, 25—614, 5; 53, 17—413, 5; 53, 21—412, 16. 8; III c. 12—XXXV. XXXVI. LI. L; 125, 6—515, 10; 125, 9—CIX 637, 7; 125, 35—458, 5. 7; 126, 4-10—518, 3-9; 126, 15—461, 7; 126, 30—461, 11 sqq.; 127, 3—463, 8; 127, 14—523, 10; 131, 40 (131, 11—17 in loco raso!)—352, 10 sqq.; 132, 43—CXXII; 134, 6—XVIII 382, 8 (?); 134, 11—384, 5; 134, 17—383, 2; 141, 7 sqq.—660, 4. 11. 659, 6. 10. 661, 9—663, 4; 144, 33—519, 5; 146, 7—665, 4; 148, 35—XLVI 488, 10 sqq.; 149, 4—501, 2; 163, 29 sqq.—VI; 168, 13—XVIII 382, 9. 383, 6; 168, 24—XLI 476, 13; 168, 31—XL 475, 12. 476, 9; 169, 4—XLV 495, 14. 497, 11; 174, 16—XLIII 480, 5—13; 181, 27 sqq.—XVI 376, 13 sqq.; 182, 33—XXXVI 464, 1; 182, 35—462, 2; 182, 37—CXI 641, 3 sqq.; 183, 7—601, 14 sqq.; 183, 37—CI 625, 11; 183, 44—397, 6 sqq.; 184, 26—351, 9; 187, 2—XX 386, 6 sqq.*

# EMENDANDA ET ADDENDA.

*in textu (ms.) legitur vel emendandum est:*

9, 5 39, 25 145, 8 dinoscitur 9, 7 124, 25 non quo 9, 13 magna 9, 17 data 10, 15 surrexisset 10, 24 caelestibus 11, 10 cetero; *sic semper* 12, 13 sollemnitatem 13, 27 constat eas 14, 6 conpellentur 15, 2 rennuant; *sic* 61, 15. 15, 43 et deos pro divis 17, 26 paraclitum 17, 33 appetere 18, 3 interea nobis 18, 22 profluxerit 18, 31 conmixtionem 18, 39 hebitudinis 19, 33 dumtaxat 20, 2 cuisis 20, 31 in altero divini verbi sacra praedicatio alteri concesserit 20, 36 nec descendent pluvia nec venientia 21, 27 sanctae legis 23, 11 propius 23, 40 similitudini 24, 25 spiritum omnibus (*corr. ex* hominibus) 26, 21 ipse pictus 26, 33 non in 28, 22 adolatorie 29, 27 in oculis 33, 2 aut 34, 42 existimatio 35, 3 foederis 36, 41 quod primo 38, 36 subtus terra 39, 27 qui affluit 43, 40 accendunt 43, 43 sinuosorum 46, 30 quattuor; *sic* 77, 36 146, 18 47, 26 in caelis 49, 11 umeris alati 52, 3 die 52, 5 eodem 52, 39 Dominus Deus tum 54, 5 profatus 54, 15 97, 5 cthopopeian 55, 19 exagerabat 58, 38 adhęrent 59, 5 corrigiam calciamenti 65, 27 nancti 66, 11 probabatur 67, 6 nanctum 67, 22 sit. Ait enim: 67, 26 aliquos 72, 5 persequutores 73, 7 eorum adsertio 73, 8 conantur 78, 20 usu 84, 15 etsi se adorari permisissent, nequaquam ideo imagines adorari deberent 84, 26 austeribus 84, 42 luxoria 85, 30 differri 87, 5 quum 89, 19 cassabitur 92, 38 letale 96, 32 rithmos 98, 39 subtracto 99, 19 metonomice 99, 22 mixta 104, 4 professus sit 107, 12 haeresis 109, 1 inoportuna; *sic in sqq.* 116, 19 societate 117, 23 per sanguinem 117, 30 esse 119, 30 deiciatur, saltim 126, 9 respondit 140, 22 coetibus 141, 18 ymnum 141, 27 se serviturum 142, 23 Est plerumque .·. sons, est 143, 33 144, 36 milia 144, 37 delerus, apparuit 145, 8 ibi 145, 41 ponit 148, 42 de talibus sacerdotibus 149, 39 liniamentis 151, 4 periermeniis 152, 7 Musis depingitur 152, 25 zelotopia 153, 5. 8 numquidnam 159, 11 cohibitis 159, 36 loquutus 160, 42 et ceterorum orthodoxorum virorum documentis 164, 15 munitio 166, 11 quaerendum 167, 18 debet 167, 38 irritum fecisse 167, 39 subsannant

9, 16 Salemon 18, 43 Thracia 29, 36 Zacchariam 59, 31 Ilarion 71, 31 Iosepus (e *corr. ex* i) 77, 32 Caldeorum 111, 25 Barnaban 151, 32 Bellerofons 151, 35 Ethna Besubius 152, 39 Ipocentaurum

---

*corr. fol.* 23 aequa*litas 25, 27; *fol.* 25 *procul 27, 9; *fol.* 27 *quatenus 28, 40; *fol.* 73 *pedum 67, 11; *fol.* 78 *docte 71, 29; *fol.* 79 *ab 72, 27; *fol.* 81' *est 75, 16; *fol.* 135 *quia 121, 14; *fol.* 142' *Cum 127, 27; *fol.* 186 *Item 164, 15; *fol.* 186' *parabunt 164, 31

*leg.* n *loco* m *praepos.* con 9, 25 16, 40 31, 30 34, 22 35, 11 47, 10 120, 22 151, 7 167, 13; *praep.* in 14, 15 17, 3 45, 6 109, 14 110, 1; *ante* d 78, 7 152, 8 167, 23

m *loco* n *ante* qu 15, 4 34, 15 87, 41 93, 1. 2; *ante* m 18, 31 84, 4 148, 19; *ante* p 66, 11 168, 26

mpn *loco* mn 10, 43 54, 31 102, 9; *at* mn 87, 7; 69, 40 p *eras.*

acc aff all app ass 17, 34 45, 6 54, 2 60, 4 126, 16 144, 22. 168, 11

adf adl adq ads adt bp 38, 11 53, 8 67, 36 79, 15 107, 33 109, 27 111, 20. 26 118, 15. 19 149, 7 164, 6; *at* 19, 34 astruendum

ex *loco* exs 34, 28 43, 6 47, 8. 9 86, 32 113, 10 141, 16 154, 40

exs *loco* ex 25, 7 54, 2 75, 36

*corr.* o *ex* u *in* epistola 16, 29 38, 10 84, 36 diabolus 17, 41

b *ex* u 11, 33 *sqq.* 13, 19 43, 2 59, 42 -bi 17, 17 -ba 19, 24 -bu

u *e* b 12, 10 56, 5 88, 12 95, 24 -ve 43, 25 9, 4 -vi 85, 33 -va

c *e* qu 14, 16. 19 36, 12 40, 8

*del.* V *in nn.* b) 41 a) 43 45 99 f) 56 h) 128

*nn* a) b) 17 b) 20 c) e) 22 c) g) 25 a) 29 50 51–61 107 c) 55 d) 63 h) 151 c) 60 *i. l v. A.* 91 c) *del.* a

*ad n.* 3) 27 *add.:* 26, 31 34, 20. 21 39, 15 50, 34 59, 30 65, 28 79, 26 94, 30 119, 34 208, 31